

به داروخانی موسلمانان

جیهان چ زیانیکی لیکه‌وت؟!!

چاپی دووهم

الأخیر العالی
خطاط الشیخ

ئارامی گه لالی

کردویه‌تی به‌کوردی

منتدى اقرأ الثقافي

www.iqra.ahlamontada.com

به داری و خانی موسلمانان
جهان چ زیبا نیکی لیکه و نوره

به دابره خانی موسلمانان
جهان چ زیبا نیکی لیکه و تودو

سده بیست و نهمین (در مجموعه‌های حمزوی ها و حمزوی ها) مسدود

⊗ ده و نه مندرکدنی، کتبخانه‌ی کوردیه به بزرگترین و کاریگرترین ده‌تی نه و کتبخانه

که در سخنانی سرریزی همزوی ها و چه زنی مسلمانین .

⊗ نامشناکردنی خوننده رو لاوی موسلمانین کورده برده نه و کتبخانه‌ی

که سه پچاوه‌ن بؤر و شنبیری ی مسلمانین و سارینه‌ری برابونی ی مسلمانین .

⊗ شاره زاکردنی راسته و سخنی لاوی کوردیه هم پچاوانه، نامزادکردنی

رگشت کونت و بنده و بوجونی ته سکی حزبیاتی و تاکره وی وره و گداری .

⊗ بناغسه یک بنی بؤنیا دمانی که سایه تیکنی ی مسلمانین به سیر بؤهره تا تیکنی

موسلمانین کورد، نام توانای نه چا مدانی نه و گوزار کار یانه هبانی، که خواهی

په روه ردگار پنی سپاردوه .

ده گزل ریز و ته قدیر مان بؤهر و برای نوسه رانی نه و بؤهره یه، مرچش نیه

یتمه پابه ندی هم مویر و بؤجونه کانیان بن .

باره ستوریشمان روه رگرتن نه فرمایشته که سی خواهی په روه ردگار نیته .

الَّذِينَ يَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ أُولَئِكَ الَّذِينَ

هَدَى اللَّهُ وَأُولَئِكَ هُمْ أُولُوا الْأَلْبَابِ ﴿١٨﴾

سورة النحل

والفصل

به داروخانی مواسمانان جهان چ زبانیکی لیکه و نوره !!؟

نه بولجه سدن عالی نه لجه سدن نه دوی

نوسیویه تی

شازلی کلال

کردویه تی به کوردی

پیندا چونه وهی

نورال محمد عید

بۆنۆفۆگرو زوو و بۆلگه پانزا

**مافی لهچایدانهوهی پارێزراوه بو
نوسینگهی تهفسیر**

- ناوی کتیب به عارهبی: ماذا خسر العالم باخطاط المسلمین!!!
 ناوی نوسهر: أبو الحسن علي الحسني الندوي
 نۆرهو سالی چاپ: چاپی سیزدهمی یاسایی - ۱۹۹۹
 چاپخانهی: دارالقلم - دمشق.
 ناوی کتیب به کوردی: به داروخانی موسلمانان جیهان چ زیانئیکی لیکهوت؟
 ناوی وهرگیته: نارامی گه لالی
 پێداچونهوهی وهرگیته: نهوا محمد سعید
 پیتنه: نوسینگهی تهفسیر بو کۆمپیوتهر
 نهخشهسازی: جمعه صديق کاکه
 نۆرهی چاپ: دوهم
 سالی چاپ: ۱۴۲۹ک - ۲۰۰۸ز
 تهفسیر: ۱۵۰۰

له بهر ئیوه به رایهتی گشتی روشنبیری و هونهر ژمارهی سپاردنی (۳۳۱) ای سالی ۲۰۰۱

التفسیر
 بو بلاوکر دنهوه و راهه پێاندن
 هه موزیر - شه قس دادگا - ژێر ئوتنای شیرین هه لاص
 ت : ۲۲۲۱۶۹۵ - ۲۲۳۰۹۰۸ - ۲۵۱۸۱۳۸
 موبایل : ۰۷۷۰ ۱۳۸ ۷۲ ۹۱ - ۰۷۵۰ ۴۶۰ ۵۱ ۲۲
tafseeroffice@yahoo.com
tafseeroffice@maktoob.com
altafseer@hotmail.com

پيشه کي ورگير

سعيد نه بولجھ سھني نہدوی زانايه کي خواناس و مامؤستايه کي بليمهت و هزرڦانتي کي فرهوان و نوسهري کي فرهزانو ئيسلامپهروه ريکي کؤلنهدهر و بانگخوازي کي به نه زمونه، به دهيان گهشتي نه نجام داوه و له سهدان کؤپرو کؤيونه وه و کؤنگره دا به شدار بوه و وتاري خویندؤته وه، به هه زاران په رتو کي به سه رکردؤته وه، چهندين گوندو شارو ولاتي دنياي بينيوه و تتي گهيپوه، به سهدان په رتو کي بچوک و گه وره و جؤراوجؤري به هر سسي زماني ئوردی و عه ره بي و ئينگليزي نوسيوه، به لام نؤيه ره و شاگولتي هه ره همويان هم په رتو که ناوازه و شيرينه يه، پيارو که ده بخوینتته وه نه و جا ده زانتي سديد نه بولجھ سھن چهند شاهينه بؤ نه و شان و شکؤو پيژانينه ي که له سه رتاسه ري جيهاني ئيسلاميدا پيشکھشي کراوه و له هر شوينتيک بوه ريزي گيراوه و ويستويانه نيشته جي بي و به چهند رؤزو مانگيک هاوده مي تي تاسه يان پي نه شکاوه. پياوي کي نوراني و روحسوک، خوین شيرن و روخوش، عه ره بي زانتي کي زمان پاراوي ره وانبيؤ، خيوي^(۱) و توويؤي به تام و چيؤ، که دواوه بي سه ران وه ک شيله ي گول و ته به نابوتابه کانين^(۲) هه لمؤيوه، که نوسيوه خوینه ران وه ک په روانه به ده وریدا گه پاون.

سعيد نه بولجھ سھن روپه ره کاني شاگوله کهي به شيله ي و ته هه نگوينه کاني دارشته وه، له وشه ده وله مه ننديدا وه ک فره هه نگه، له ده ره پريندا کاراميه و له بهرگه وه بؤ بهرگ - مه گه رچؤن نه گه رنا - رسته ي دوباره و سيپاره نه کردؤته وه، قهت له هيچ شوينتيک هه ناسه ي سوار نه بوه و پيچ و په ناي نه کردوه تا شت له بير خؤي و خوینه راني بباته وه، قهت پروا ناکه م به ره مه کي رسته يه کي دانابي.

۱ خيوي: خاوهن.

۲ نابوتاب: جوان و رتيک.

منیش، منى كەمئەزمون و هیشتا كالت كە چەند سالتىك لەمەوبەر چل-پەنجلا پەرىكى ئەم پەرتوكەم خۆئىندىبۆۋە لە پەرتوكە ھەرە بەكارو كاریگەرەكانى شەھید سەید قوتب و مامۆستا محمد قوتب و گەلى پەرتوك و نامىلكەى تىرىش دەمدى گەلى جاران ناماژەیان بۆ كەردو و وتەیان لى خواستو، پەرتوكەكەم لەلادا گەورەتر و گرینگەر دەبو، جا كە بۆم ھەلگەوت و ھەرىگىرەم لەبەر خۆئىنگەرمى و لە خۆشییان گویم پىنەدا لەبەردەم چ شاخىكى سەخت دەوەستم و تەمام وایە پىنى ھەلگەرپم !

بەلام بە سەد ئەستەمى كە پىنى ھەلژنام^(١) .. بپروا بکەن سەید ئەبۇلخەسەن چەند دودل بوە و ترساوہ لە بارەى بابەتتىكى ئاوەھا بنوسى من سەد ئەوئەندە دودلى دەیگرتەم و دەترسام و ھەرىگىرەم، ئىستاكەش ئەو ترس و دودلیە بەرى نەداوم، چونكە نازانم تەوانیومە نەخش بە نەخشى سەر ئەو شاخە ھەزار بە ھەزارە ھەلگەرپم و وشە وشە و رست بە رستى ھەلئەشپنم و سەر لە نوئ بە تانوپۆیەكى كوردانەوہ نەخشىكى جوانى لى پىك بىنم؟ .. بپروا ناکەم! جار بوە تاشەبەردو و رده بەردى وای بەسەر داداوم بۆ چەندین سەعات و رۆژ نەمتوانیوہ خۆم ساپرژ كەم . جا نازانم لەم سەرکەوتنە سەرکەوتومە یان بەسەر دەمدا كەوتومە ؟!

١٤ / ٩ / ١٩٩٩

ئارامى گەلالى

سه‌برده‌ی نهم پرتوکه

که نوسه‌ر خوئی ده‌یگی‌ریته‌وه

الحمد لله رب العالمين والصلاة والسلام على رسوله الأمين وعلى آله
وصحبه أجمعين ومن تبعهم بإحسان الى يوم الدين.

ره‌نگه زۆر له خوینه‌رانی هیژا نه‌زانن نهم پرتوکه نۆبه‌ره‌ی به‌ره‌مه‌کانه‌و سه‌ره‌تای میژوی پرتوک نویسنم بی. من که نهم پرتوکه‌م نویسی ته‌مه‌نم سی سالی تیده‌په‌راند^(۱). به‌راستی نهم کاره له شان و شکۆی یه‌کیکی وه‌ک منی ته‌مدن فه‌ریک و دور له مه‌لبه‌ندی ویزه‌و رۆشن‌بیری زمانی عه‌ره‌بی گه‌وره‌تر بو. من له هیندستان له دایک بوم و له‌ویش پی‌گه‌یشتم و ده‌ستم به‌ خویندن کرد. تا نه‌و کات خوا ریکی نه‌خستبو هیچ سه‌فه‌ریک بۆ ده‌ره‌وه‌ی هیندستان بکه‌م. یه‌که‌م گه‌شتی پی‌رۆز که خوا به‌ نسیبی کردم گه‌شتی به‌جی‌گه‌یاندنی فه‌زی حدج بو له سالی (۱۳۶۶ک : ۱۹۴۷ز) و اتا دوا‌ی سی سال له دانانی نهم پرتوکه. له راستیدا نویسنی نهم پرتوکه خو‌لیدانیکی زانستی بو، هیشتا بۆی ناماده نه‌بوم و بارته‌قای نه‌و کاره نه‌بوم. نازایه‌تی ده‌ویست له‌م بابه‌ته‌وه بنوسم که شایه‌ن به‌ قه‌له‌میکی به‌ برشتترو ناوه‌زیکی به‌ره‌راوتر^(۲) و شه‌زمونیکی قالتسر بو، به‌لام خوا مه‌یلی له‌سه‌ر چ بی هه‌ر نه‌و ده‌بی .

له ناخوه تاسه‌یه‌کی^(۳) نادیارو چه‌لومل ده‌بیزواندم و نه‌مه‌ده‌توانی فه‌رامۆشی بکه‌م، ده‌تگوت یه‌کیک پاله‌ستۆم ده‌دا تا له‌م بابه‌ته‌وه شت بنوسم، خو ته‌گه‌ر راویژم به‌ ناوه‌زم کردبا و متمانهم بکردبایه سه‌ر شه‌زمونی نوسه‌ران و له ریزو

(۱) دانانی نهم پرتوکه له سالانی (۱۳۶۳-۱۳۶۴ک): (۱۹۴۴-۱۹۴۵ز) بو.

۲ ناوه‌ز: عدقل به‌ره‌راو: به‌رفره‌وان.

۳ تاسه: چه‌زهره‌ت.

شۈبھىيە زانستى ئەوانم روانى بايە، بېسۆ^(۱) خۆم زەوت دەکردو ئەم بېرۆكەيەم
 ۋەلا دەناۋ تاسەكەم دەپەويەۋە. ديسان ئەگەر ئەم مەسەلەيەم بۆ ھەر يەككە لە
 زاناينى ھۆشمەندو نوسەرانى پايدەدارىش باس كىردىبا نامۆژگارىيان دەكردم خۆم
 نەخەمە ناۋ ئەو شەپرو شۆپە زانستى و ئاۋەزىيەۋە. بەلام خىرى تىدابو راۋىژم بە
 كەس نەكرد. دكتور محمد نىقبال گوتەنى: ((مەرج نىيە خىر لەۋەدابىن گشت
 جارىك راۋىژ بە ئاۋەزەت بىكەى بۆيە لە ھەندى كاروباردا ئاۋەزەت ۋەلانئى و گوتى
 بۆ مەگرە، چونكە ئاۋەز لە شەپرى ترسناكدا ترس دەخاتە دلت و پىت دەلتى خۆت
 لەو جۆرە ئەزمونە تال و سەختانە ۋەدور بگرە)).

ئەو ژىدەرە^(۲) عەرەبىيەش كە ھەر دەبوايە بىيانكەمە سەرچاۋەى پەرتوكەكەم
 ژمارەيان كەم بو، چونكە جەنگى دوەمى جىھانى ھىندەى بەسەر رانەبورى بو،
 پەيوەندى نيوان ھىندىستان و لاتانى عەرەبىش لە تەنگرە دابو و خەرىكبو
 بېچرى. ھىندىستان زۆر كەم كەلۈپەلى زانستى و ژىدەرى مېژۋىي و رۆشنىبىرى
 عەرەبى دەھاورد كە بە گشتى سەرجمە لاتانى عەرەبى و بە تايبەتەش لاتانى
 مىسىريان گەشانىدبۆۋە. بەلام ژىدەرى زانستى بە زمانى ئىنگلىزى و ئوردى زۆر
 بون و بەدەستىش دەكەوتن. لوكنھو- شارى زانست و رۆشنىبىرى چەندىن
 پەرتوكخانەى گەرەۋ دەۋلەمەندو تازەترىن چاپكراۋى ئىنگلىزى و
 ئىنسكلۇپىدىيەى زانستى لە ئامېزدا بو، منىش پەيوەندىم لەگەلىاندا ھەبو و
 پەرتوك لى دەخواستى دەخوئىندىنەۋە، سودم لە گەلىك پەرتوكخانەى
 تاكەكەسانىش ۋەردەگرت. ھەرۋەھا يەككە لەو ھۆكارو رىخۆشەكىانەى خوا بۆى
 رەخساندىم و ايكرد ئەم پەرتوكە بىتە بەرھەم ئەۋەبو كە ماۋەيەكى كەم بەر لە
 نوسىنى پەرتوكەكە زۆر بە تاسە و بە شىۋەيەكى قول و فرەوان مېژۋى ئەۋرۇپام لە
 لايەنى رامىيارى و كۆمەلايەتى و ئاين و خورپەۋشت و ژيارو رۆشنىبىرى خوئىندبۆۋە.
 بە شىۋەيەكى تايبەتەش لە بابەتى مەملانىيەى نيوان ئاين و زانست و ناستانە و

۱ بېسۆ: بىنگومان.

۲ ژىدەرە: سەرچاۋە.

که نیسم تۆژیبهوه. له میژوو پهرسه نندی خوړه وشتی نه وروپا و نهو هۆکارانه شم کۆلیبهوه که وایان له نه وروپا کردوه بهم قالبه تایبه تیه دابریژری و سهره نجامه کهشی بهم شیوه مادده پهرستیه بگات، که له گهل نه مه شدا کارگه ریکی توندو فره لایه نیشی له سهر رۆژئاوا و رۆژه لات و روړه و ته که یان جیهیشتوه.

ویپرای نه مانه میژوو ناین و بزافو فله سه فه گه لی ولاتی رۆژه لاتی نیسلامی و میژوی نیسلام و موسلمانان و میژوی عهره بی سهرده می نه فامیتی و سهرده می نیسلامی شم له ری پهرتوکانی تایبهت بهم بابه تانه و له ری شیعو نه ده بدا خویندبوهوه، رۆشنیری که ناینی و نه ده بی و میژو ناسی شم هه بو و له پهرتوکه خانه گه و ره که ی نه دوه ی زانایان و له پهرتوکه خانه تا که که سیه کاند ژۆده ریش و ده ده ست ده که وتن و سهر و سوړاخیکی به رده و امی شم به بزافشی و ره گیپران و بلا و کراوه کانی نیو نیمچه کیشوهری هیندستان هه بو و هه می شه گۆشارو رۆژنامه ی زانستی ناست به رزو تیزو تۆژینه و ه ی زانستی شم ده خوینده وه، بۆیه نوینی پهرتوکیکی له م بابه ته وه - به شیوه یه کی ریژه یی - بۆ من هاسانتر بو.

شتیکی تر که هانی دابم و ری بۆ خو شکر دم پیکهاته و بونیادی بروادارانم بو، پیم و ابو په یامی نیسلام به سهر کردایه تی محمد ﷺ په یامیکی جاویدانه ^(۱) و له گشت سهرده میکی شدا ههرده بی نه و موحه مده ده ریبه ری سهرجه م گهلانی سهر زهوی بی. پیم و ابو ژیا ری رۆژئاوا و مگیز ^(۲) ی گهلانی رۆژئاوایی له سروشته وه که موکوریان هه یه و قهت لی شیان جیا نابیته وه، ته نانه ت له سهر کردایه تیه که شیاندای به رجه سته بوه و رهنگی داوه ته وه. هه لبهت برا گه و ره که م : دکتۆر سهید عبده ولعه لی نه لحه سه نی - نه مینداری نه دوه ی زانایان وای په و ره رده کردم، که نه و ههردو رۆشنیری نیسلامی و رۆشنیری رۆژئاوایی هاوچه رخ ی له خۆدا کۆکردبووه و سهرمه شقیکی ناوازه ی ههردو مهیدان بو، فامیکی قولیشی

۱ جاویدان: هه می شه یی، هه تاهه تایی.

۲ مگیز: مزاج.

لە بارەى ئىسلام و ھاوسەنگىيەكى ھزرى^(۱) دور لە ھەمو جۆرە زىدەپۆيى و توندگرىيە كىشى ھەبو ... ھەمو ئەو ھۆكارانە و ايان كرد سود لە خويندنەو ھەمەجۆر و جاروبار دژ بە يەكەكام بېينم كە بۆ زۆرىيە خويئەرانى ھزر كال تىكەلى و پىكەلى پەيدا دەكات، بەلام من چەندىن دەره نجامى ئىجابىم و دەست دىنا ((مَنْ بَيْنَ فَرْثٍ وَدَمٍ لَبْنَا خَالِصًا سَائِغًا لِلشَّارِبِينَ)) (النحل: ۶۶)، بىروباو ەرىشم لە بارەى ئىسلام رەگاژۆتر^(۲) دەبو و دلتيا و دلتياتر دەبوم كە ھەر ئىسلام شاىستەيە لە ھەمو سەردەمىكدا سەركردايەتى بگريئە دەست، پرواشم بە محمد ﷺ زياتر دەبو كە ھەر خۆى ((دواھە مېنى پىغەمبەران و پىشەواى ھەموان و روناككەرەوى رىگايانە)).

لە راستىدا ھەستم بە بايەخ و ناوازيە و ترسناكى بابەتەكە و كەمى تيشو نوتمەنى خۆم و كەمى يارمەتيدەرانم دەكرد، بەلام نازاد نەبوم ناچار بوم، وەك بلىيى ورتە ورتىك لە دەرگای وىژدانم بدات و پىم بلى چار نىە دەبى لەم بارەو ەرتوكىك ھەبى.

يەكىك لەو ھۆيانەى سەرىجى خەلكانىكى زۆرى بەلای پەرتوكەكەدا كيش كرده و زۆر كەسى خرۆشاندو ە بابەتە تازە و ناوازەكەيەتى كە برىتتە لە ((بە داروخانى مۇسلمانان جىهان چ زىانىكى لىكەوت؟)). ئايا دەبى مۇسلمانان پەيوەندىيەكى توندىان بە چارەنوسى مرۆفایەتى و بە رەوشى جىهانەو ەبى تا رەوا بى بگوتى بە داروخانى مۇسلمانان جىهان چ زىانىكى لىكەوت؟ ياخود جىهان چ قازانچ دەكات و مرۆفایەتى چ پەروبو مىك دەچنى ئەگەر مۇسلمانان پىشەكەون و جلەوى سەركردايەتى مرۆفایەتى بگرنە دەست ؟

خەلك لەو سەردەم و لەسەردەمى بەر لە دانانى پەرتوكەكەش وا راھاتبون لە روانگەى مېژوى جىهانەو ە سەرى مۇسلمانان بکەن و ەك گەلىكى ئاسايى و ساي نەتەو ەكانى تر تىي پروانن، بەلام نوسەرى ئەم پەرتوكە نازايەتى و بەرخۆ ناو

۱ ھزر: بىر، فەر.

۲ رەگاژۆ: رەگ داکوتان.

کەوشەنی^(۱) کیشراوی تیکشکاندو لەو جوغزە لاسانامیژەیه دەرچو کە بە دەوری دانەرو نوسەرانی عەربو و عەجەم هەلچنرا بو، نوسەر هەولێ دا لە روانگەیی مسلمانانەو لە جیهان پڕوانی . هەلبەت مەودای نیوان ئەم دو پڕوانینە وەک نیوانی ئەرزو ناسمانە و، لەگەڵ ئەم پڕوانینە گەلیک جیاوازه کە لە سۆنگەیی جیهان و روداوێ کانی و لە سۆنگەیی پەرەسەندنی میژووەو لە موسلمانان پڕوانی و پیتی وای موسلمانانیش سای سەرەجەم گەلان گەلیکن و لە چوارچێوە گشتی و فرەوانەکەیی روداوێ کانی جیهان دەرنانچن. بۆیە پێرەوی گشتی هەزری و نەشم و شپۆازی هەمیشەیی تۆژینەو کەن لەم چەشنە بون کە نایا موسلمانان بەسەبارەتی فلان روداو چ زیانکیان لیکهوت؟ بە سەبارەتی دوایرانی فلان حکومەتەو چ زیانکیان لیکهوت؟ بە سەبارەتی راپەرینی نوێی رۆژئاواو چ زیانکیان لیکهوت؟ بە سەبارەتی شۆرشە مەزنەکەیی رۆژئاوا چ زیانکیان لیکهوت؟ بە سەبارەتی نەمانی خەلافەتی عوسمانیەو چ زیانکیان لیکهوت؟ بە سەبارەتی ئەوداگیرکاریانەیی رۆژئاوا لەمەر قوللە و قەلائی ئیسلام و موسلمانان کردونەتی چ زیانکیان لیکهوت؟ بە سەبارەتی لاوازی ئابوری و رامیاری و هیزی سەربازی و کەمی چەکەو چ زیانکیان لیکهوت؟

خەلک دەقی بەم شپۆازە وینە کیشراوێ گرتبو. بەلام خوای گەورە ئیلھامی منی دا و سینەیی گوشاد کردم تا بە نەشمی^(۲) (بە داروخانی موسلمانان جیهان چ زیانکی لیکهوت؟) بنوسم. کە ئەوێ تیدا دەفامریتتەو وەک بلیتی موسلمانان هۆکاریکی کاریگەری جیهان بنو ئەوان نەک هەر کار لە رێرەوی روداوی هەرمیکی دیاریکراوی جوگرافی یان ناوچەییکی تایبەتی رامیاری بکەن بگرە کار لە رێرەوی گشت روداوێ کانی جیهانیش دەکەن.

۱ کەوشەن: سنور.

۲ نەشم: اسلوب.

ئاخۇ راست بىئەگەر بىگوتىرئى مۇسلمانان لە شوئىنكارىكى^(۱) وا دان كە جىهان بە داروخانى مۇسلمانان زىانى لىيىكەوى؟ ئايا مۇسلمانان لەو ئاستە دان كە بە دەستكىشانەوہيان لە بواری سەكردايەتتىكردنى جىهان و پاشكەوتىيان جىهان زىانى لىيىكەوى؟

من لەوہ دەترسم ئەو نوسەرہ ئىسلاميانہى كە ھەلئۆستى شكۆدارانہو رابردوى سەربەرزانەشيان ھەيە بەم جۆرہ بىر نەكەنەوہ و نەلئىن: بەلئى راستە، مۇسلمانان لەم ئاستە دان! بىيگومان شىواندن و تەماشاشكردنى مېژوى ئىسلامى لە گۆشەنىگايەكى تەسكەوہ، ھەرۋەھا ئەو پىكھاتە كە موكورەش كە نەوہى نوئى رۆشنىبىر توشى بوہ بەربەست و تەگەرہ دەخەنە بەردەم زۆربەى توئۇزەرہوان و وايان لىدەكەن كىشەى مۇسلمانان بە كىشەى جىهان و مەرفاىەتسەوہ گرى نەدەن و بلئىن: مۇسلمانان لە كوئى و سەكردايەتتى جىهان لە كوئى؟ مۇسلمانان وا ھەژارو زەبون و بەرحوكمى رۆژئاوا و بەرەژىرى شۆرشە تازەكان..! كەنگى^(۲) راستە چارەنوسى جىهان و مەرفاىەتتى بە چارەنوس و واقىعى مۇسلمانانەوہ بىبەستىتەوہ؟! ئەو كات زۆربەى خەلك پروايان نەدەكرد كە مۇسلمانان بايەخ و ترسناكى و كارىگەريان ھەبئى و لە شوئىنپايەكى وادا بن كە شايستەى ئەم توئۇزىنەوہىە بن و نوسەر لەم بارەوہ پەرتوك بنوسئى و لە مەوداى زىانەكانى جىھانى مەرفاىەتتى و جىھانى ھاوچەرخ بكوئىتەوہ كە بە ھۆى داروخانى مۇسلمانانەوہ دوچارى ھاتون. بابەتەكە زۆر ترسناك بو، توئۇزىنەوہ كە نىمچە سەرچلىيەكى^(۳) گەرەك بو.. بەلام خواى بەرزو تاك يارمەتى دام.

بە دودلئى و ترسىكەوہ ئەم پەرتوكەم دانا، چونكە لە بواری داناندا نوئى بوم و دەگەل زامانى عارەبى^(۴) تازە سەرەتاتكى و ئاشنايەتتىم پەيدا دەكرد، چونكە من

۱ شوئىنكار: موقع.

۲ كەنگى: كەى، چ كاتىك.

۳ سەرچلى: مجازفة، مفامرة.

(۴) نوسەر پىشترىش ئەو پەرتوكانەى دانابو: زنجىرەى ((قصص النبیین للاطسفال)) (۱-۲)، ((القراءة الراشدة)) (۱-۲-۳). ((مختارات من أدب العرب)). كە ھەمويان پەرتوكى پروگرامى

له دهره وهی مه لښه ندى روښن بیری عه ره بی و مه لښه ندى زانسته ره سه نه کانی نیسلا می له دایک بومه و ژیانم به سر بر دوه. نه وه شم به خه یالدا دهات شاخو نه م پرتوکه له ژینگه ی عه ره بی و نیسلا میدا جی خوی ده کاته وه و ریزی لسی دهری یان نا؟ بویه ناوه روکی پرتوکه کم کرده لیستیک و بو (نه حمد نه مین به گ) م نارد که سه روکی لیژنه ی دانان و وه رگیپران و بلاو کر دنه وه له میسرو سه روکی کارگیپری روښن بیری شو له جامعیه ی ولاتانی عه ره بیدا. که پرتوکه کانی به پریشیان به تاییه تی ((فجر الاسلام)) و ((ضحی الاسلام)) ه که ی سه رنجی خوینه ران و تویره ره وانی به لای خویدا وه چهر خاند بو و له نیوه نده زانستیه کاندا دهنگی دابووه. به خوشم پیان سه رسام بوم و زور به قولی دیراسم کر دبون، له زور به ی جیگا کانه وه به په سنده وه له هندی جیگه شدا به ره خنه و رای جیاوازه وه شتم له سه ر نوسیو، هه روه ها به نه شم و شیوازه پوخت و ره وانه که شی که مه ندکیش بوم که ده گه ل سرشتی مروځ هه نگاوی هه لده گرت، پیم باش بو پرتوکه کم له م ده زگا زانستیه وه بیته چاپ کردن و بلاو بیته وه که نرخیک زانستی گه وره یان له روژه لاتنی عه ره بی پیشکه ش ده کرد و ده کهن، گهنج و روښن بیری هه وادارانی تویره نه وه ی زانستی و لیکنولینه وه ی بابه تیانه ش به گهرمی پیشوازیان له بلاو کراوه کانیان ده کرد. نیت من نه مزانی نه و چه ند لاپه ریه ی که نارد بوم و پیناسه یه کی تیکرایی له باره ی پرتوکه که وه تیدابو چی به سه رها ت، نه مه ش له ملاوه بوه ستی که نوسه ر که سیکی نه ناسراو بو و هیچ ناسه واریکی زانستی و هیچ تکاخوازو په سند که ریکی شی نه بو.

به لام له پرو نه کاویکدا نامه یه کم به ده ست گه یشت داوای لیکنردم وینه یه کی له به رگیراوه ی پرتوکه که ی بو بنیرم، منیش به شیکی پرتوکه کم بو ره وان کرد. دیاربو بابه ت و تیزو توژینه وه کانی پرتوکه که و سه ر بابه ته لاوه کیه کانی که ناماژیان به ناواخنه که ی ده کرد شوینیکي په سندی له لای دکتور پیدا کر دبو،

خویندن بون بو نه روژه موسلمانانده ی که له په یانگه ناینیه کانی هیندستان زمانی عه ره بیان ده خویند .

بەلام دكتور لەو دەترسا پەرتوکه که له خامەى زانایه کی ئاینى و رۆشنییریکی دور له جیهانی رۆژئاواوه و بەرهەم هاتبى و شەقلینکی^(۱) ئاینى و زمانەوانى خەست و قورسى - وەك زاناکانى ئەزھەرو پەیمانگە کۆنەکانى ئاینى - بەخۆوه گرتبى. بۆیه پرسیبوی ئایا نوسەر سودى له سەرچاوه بیانیه کان وەرگرتوه؟ جا که وەلام بە (بەلێ) بو و نوسەر ناوی سەرچاوه ئینگلیزیه کانى بۆ هەنارد، دكتور دلى ناوی خوارده ووه و هەوائى دامى که لیژنه بریاری داوه بە چاپى بگهیهنئ، سەرسامیشى لەبارەى ناوەرۆک و لایەنى ئەدەبى پەرتوکه کهوه دەریپى بو، ئەو رۆژەى که نوسەر ئەم نامەیهى لەلای دکتۆرهوه پێگەیشت یه کیکه له خۆشترین و شادترین رۆژه کانى تەمەنى نوسەر و قەت تا ئەمڕۆش له بیری نەکردوه.

پاشان چەند مانگیك تیپەرى بیئەوهى بزاتم سەرەنجامى پەرتوکه کم بە چ گەیشتوه. لەو ماوهیه شدا له سالى (۱۹۳۶ك- ۱۹۵۰ز) بۆ جارى دوهى سەردانىكى حىجازم کرد، لەوئى لەلای بالۆیزی سوریاى: ئوستاد (جواد المرابط) - ئەندامى كۆرى زانیارى له دیمەشق دانیه کی چاپکراوى پەرتوکه کم دیت و لیم بو بە مزگینى، که ئەویش ماوهیه کی کم بەر له سەردانىکیدا بۆ قاهیره ده گەل خۆى هیئابوى. جا بیئەوهى بزانی و له گەل نوسەر دەدوئ سەرسامى خۆى بۆ هزر و بیری قول و رەسەنى زانایانى هیندى دەر دەبەرى و پەرتوکه کهشى دەکرده گەواهی و تەکانى. هەلبەت له حالیکى وادا که نوسەرى گەنجى نەونوس^(۲) له ناکاو یه که مین بەرهەمى زانستى خۆى ببینى که له گەورهترین مەلەبەندى بلاوکردنەوه دا چاپ کرابى هەمو که سیك دەزانى چ خۆشى و شادیهك دل و دەرونى ده گەشێننەوه. نوسەر پەرتوکه کهى له جەنابى بالۆز خواست و پیتی گوت دواى خویندنهوه بۆتى ده گەپێنمەوه. بەلام نوسەر ئەوهشى لیبوه نەکاویك که ئەو پێشەکیه کورتەى دکتۆر ئەحمەد ئەمین بۆ پەرتوکه کهى نویسیبو ئەو برستەى تیدا نەبو که له نوسەریکی گەوهەرى ئیسلامى وەکو دکتۆر

۱ شەقل: مۆرک، طابع.

۲ نەونوس: تازە نوسەر.

(نه محمد نه مين) ي پيشبيني ده كرد، ويراى نه مه زور به ورياييشه وه تيرواينى خوى له باره ي نوسه رو نوسراوه كه وه ده رپري بو. شتيكى سهير نه بو هر چه نده له سه ر دلى نوسه ريش گران بو- چونكه نه وانى پيشه كى بو په رتوكيك ده نوسن مه رج نيه، له مه ر ناوه روكه كه ي به جوش و خروش بن. جوش له كاتيكداهه بى كه بابا ي پيشه كى نوس ده گه ل هزرى په رتوكه كه به وه رام بى و بروايه كى قولى پى هه بى. مه رج نيه هه مو توژه وه وه يه كى زانستى و نوسه ريكي گه و ره - نه گه رچى له پله ي دكتور (نه محمد نه مين به گ) يش دابى - پى و ابى به داروخانى موسلمانان و ده ستيكيشانه ويان له سه ر كرده تى و ناراسته كردنى جيهانى؛ جيهان زيانى پى گه ييبى و مرؤفايه تى توشى به دبه ختيه كى زه به لاح بو بى. چونكه نه م جو ره بير كردنه وه و ليكدانه وه يه بو ميژو نه شم و شيوازيكى تاييه ته و مه رج نيه گشت دانه رو توژه وه وه يه ك قه ناعه تى پى هه بى. ئوبال ناخرتته نه ستيوى دكتور نه محمد نه مين - و نكوليش ناكري كه كردو كو شىكى به ريزانه ي بو بلاو كردنه وه ي نه و په رتوكه ته رخان كردوه تا له لايه ن ليژنه ي دانان و وه رگيپران و بلاو كردنه وه ي بابه ت و په رتوكه په سندن كراوه كان چاپ بكرى - به لام ئوبال ده خرته نه ستيوى دانه ره وه كه هيو اى زور دورى له دكتور ده خواست و شتى و اى لى چاوه پروان ده كرد كه زه مينه ي هزرو زانسته كه ي بو نه م جو ره ليكدانه وه يه هه موار نه بوه و بارودوخى په روه رده و خويندنيشى يارمه تى نه داوه به م شيوازه بير بكاته وه. پاشان ره نكه دكتور نه محمد نه مين به يه كيك له ئوستاد و گه و ره دانه رو نه ديبانى نه وه ي نوئ هژمار بكرى و په رواى ^(۱) له وه دا هه بو بى - كه مافى خو شيه تى په رواى هه بى - شان و شكويه كى پتر به نوسه ر بدا كه ناشنايه تى له گه لدا نيه و لى رون نيه زانسته كه ي له چ ناستيكداهه و ناشزانى زانا و هاو لاتيانى و لاته كه ي به چ ديديك لى ده پروان، نه با دا بلين كالا يه كى ره ونه قدارو قه شه نكي پتر له نرخ و پا يه ي خوى به بالادا بريوه. خوا بيبورى و له باتى نوسه رو

خوئىنەرەكانىشى بە باشتىن رىزانە^(۱) پاداشتى بداتەوہ. چونكە بەراستى ئەو وایكرد ئەم پەرتوكە بگاتە نىو ناوہندە زانستىہ روناكبىرەكان، كە نرختكى ئەوتتۇ بەو پەرتوكانە نادەن كە لە دەزگایەكى ئاینیہوہ دەردەچن .

دانەر لە یەناىەرى سالى (۱۹۵۱ز) دا دواى دومانگ یان پتر لە دەرچونى ئەم پەرتوكە گەشتىكى بۆ مىسر كرد، لەویدا دىتى پەرتوكە كە خۆى گەیاندىۆتە نىوہندە زانستى و ئاینیہكان و شوئىنپایەكى واى پەیدا كرددە دانەر ھەرگىز پىشبینى شتى واى نەدەكرد بەلكو خەونى پىئوہ دەدیت، چىنىكى بەرفرەوان لە رۆشنبىرو خەمخۆزانى دۆزو راپەرىنى ئىسلامى و رابونى موسلمانان خوئىندبویانەوہ، (ئىخوانولموسلمین) كە ھىندە نەبو دەستیان لە بەرىنگى شل كرابو و تازە گاگۆلەیان دەست پىدەكردەوہ، دەتگوت ئەم پەرتوكە لە سات و شوئىنى گونجاوى خۆیدا خۆى رۆناوہ و لەگەل ھەست و بانگەوازەكەیان ھاوشاوازو ئاویزان بو. ئىخوانولموسلمین بە خەست و قولتى زامدار كرابون، ئىمام (جەسەنى بەننا) شەھىد كرابو و كۆمەلەكەشى ھەلۋەشئىرا بو، لەم كاتەدا ئەم پەرتوكە وەك ھەتوان و خەمپەوئىنىك بو، بەلكو وەك چەكىكى زانستى بو لە دەستیان و داكۆكیان پى لە ھزرى خۆ دەكردو وەك بارگەبەخشىك بو بۆ پاترى جموجۆل و چالاكیان . لە زىندانەكان خوئىندبویانەوہ و برىارىيان لەسەر دابو بىكەن بە ماددەىەكى پرۆگرامى خوئىندن و خوئىندنەوہیان، لە ھۆلى دادگاكانىشدا ھەندى دەرپرینى پەرتوكەكەیان بە گەواھى ھىنابۆوہ. لەبەرتەوہ پىشوازیەكى گەرم و گورپو پپ لە خۆشەوېستیان لە دانەر كرددو پەرتوكە كە بوہ باشتىن پىناسى دانەرى تازە مېوان و، بوہ رىخۆشكەرىك بۆ متمانە پىكردن و قسە لەگەلدا كردنى.

نوسەرى گەورەى ئىسلامى؛ ئوستاد سەید قوتب لە رىزى پىشەوہى ئەوانە بو كە پىشوازیان لەم پەرتوكە كرد و بايەختكى زۆرى پىدا و قوتابى و براكانى ھان دەدا بىخوئىننەوہ، رۆژىكیان^(۲) دانەر بانگەھىشتىكى لە ئوستاد سەید قوتبەوہ

۱ رىزانە: پاداشن.

(۲) ئەو رۆژە (۹/۸/۱۳۷۰ك: ۲۵/نيسان/۱۹۵۱ز) بو. (مذكرات سانح فى الشرق العربى).

پینگیشت تا له کۆری جومعانهی نیو مائی خوئی له (حُلوان) بهشدار بیی. کۆره که ههراجهی له بارهی بابهتیکی ئیسلامیهوه بو یان یه کیك پهرتوکیکی دیراسه ده کردو پوخته که ی لهویدا بو بهشداربوان ده خویندهوه پاشان گفتوگۆیان له سه ده کرد. بابهتی ئه و رۆژه (ماذا خسر العالم) بو، یه کیك له قوتابیه کانی که ده رچوی زانکۆی (فواد الاول) بو پوخته کردبووه. دانه ریش به به لئی وه لآمی بانگه یشته به پیزو خو شه ویسته که ی دایه وه که وهك ریزلیتانیك بو بو کردو کۆشه زانستیه که ی نیو پهرتوکه که وه گه وره کردن و پیزانینیکیش بو بو خودی دانهر. دانهر له کۆره که دا ناماده بو و له وتووێژه که شدا بهشدار ی کرد، وه لآمی هه ندیک له و پرسیارانه شی دایه وه که وهك دانهریک ناراسته ی ده کرا.

دانهر هه ر لهویدا ئه وه ی به بیردا هات داوا له ئوستاد سهید قوتب بکات به خامه خواناس و به پرسته که ی بو به نه شم و شیوازه نامانجدار و زانستیه که یه وه، پیشه کیه که بو پهرتوکه که بنوسی. ئه ویش به گه رمی و به دلخۆشی وه لآمی دایه وه و پیشه کیه کی به هیتر و به پیزو بو نوسی و به های پهرتوکه که ی به رزتر کرد.

هاوکات له گه ل ئه مه دا ئوستادی پایه دار و زانای بروادار: دکتۆر موحه ممد یوسف موسا- ئوستاد له زانکۆی (اصول الدین) ی ئه زه ره و سه ره وکی کۆمه له ی ئه زه ره بو دانان و وه رگێران و بلاو کردنه وه داوای لیکردم^(۱) نه گه ر ریگه هه بی چاپی دوه می هه له بوێرکراو له لایه ن کۆمه له که ی ئه وان وه بیته چاپکردن- که خو شی یه کیك بو له و که سانه ی زۆر به م پهرتوکه سه رسام بون و ناماژه ی پیده کردو خه لکی هان ده دا بیخویننه وه-، دانه ریش به دللی شادو به سوپاسه وه ریگه ی پیدا. بو ئه م مده بسته دکتۆر چو ره زامه ندی له دکتۆر ئه حمه د ئه مین وه رگرت و پیشه کیه کی جوانیشی بو نوسی، له پیشه کیه که دا دیاره دکتۆر هزری پهرتوکه که ی به دل وه په سندی کردوه. هه روه ها دکتۆر (ئه حمه د شه رباصی) براده ریشم - که یه کیك له زانایان و ئوستادانی ئه زه ره- له سه ردانیکیدا زانیاری ته واوی له باره ی بنه ماله و ژینگه و شیوازی په روه رده بون و خویندن و

(۱) ئه مه یان له (۳/ حوزهیران / ۱۹۵۱ ز) بو.

ژيانو سەرىردەى دانەر وەرگرت، بېئەوہى دانەر بزانی بۆ چیه تی. پاشان لئی کرده مو فاجەئەو مەقالە یەکی لە بارەى دانەرەوہ بەناوی (بیرام ئەبۇلحەسەن) لئی پیکهینا. تا دەرجونی چاپی دوہمیش لە سالی (۱۹۵۱ز) دانەر بەمەى نەزانی بو. ئیتەر دوای ئەم چاپە چاپی ترو وەرگێرانی تر بە زمانگەلى رۆژەللات و رۆژئاوایی لئی دەرجو. فەرمو ئەمەش چاپی سێزدەمى یاسایی. ئەمە بو کورتەو باسوخواسى راستەقینەو بى پېچ و پەنای سەرىردەى ئەم پەرتوکە. لەسەرەتاو لە کۆتاییدا چاکە ھەر چاکەى خودایە .

ئەبۇلحەسەن ئەلى ئەلحەسەنى نەدوى

نەدوہى زانایان - لوکنھو

۲۰ - رەجەب - ۱۴۰۱ک

۲۵ - مایۆ - ۱۹۸۱ز

پیشہ کی چابی ہشتہم

الحمد لله رب العالمين والصلاة والسلام على سيد المرسلين وخاتم النبیین
محمد وآله وصحبه أجمعين، ومن تبعهم بإحسان الى يوم الدين.

منیش وہ کو ہر نوسرو دانہ ریکی تو وہ کو ہر کہ سیکی تر کہ بانگہ واز بو
ہزریک رادہ گہینے و کار بو بانگہ وازیک دہ کات بہ نوسینی پیشہ کی چابی
ہشتہمی نم پرتو کہ شادو ناسودہم . کاتیک چابی یہ کہ می لی دہرچو
پیشبینیم نہ دہ کرد نم ہم مو نوره چاپانہی بہ دوا دا بیت، لہ خولیا م نہ بو
پیشوازیہ کی وا گہرم و گوری لی بکریت و ہم شیوہیہ بہ جیہانی نیسلا میدا
بلاویتتہ و، خہ لکیش وا بہ دوا ییدا بگہرین و پرتو کہ خانہ نیسلا میہ کانیش
مونا فہسہ بکن لہ بلاو کردنہ وید او بو نم ہم مو زمانہش و ہر بگی ردری و بہ ہر
زمانہش چہ ندین چابی لی دہرچیتتہ و^(۱)، ہہ لبہت نم ریزو دہ نگدانہ وہیہ بہ
یارمہ تی خواوہ بو . ہر وہا بہ لگہیہ کہ خہ لک پرتو کہ کہیان قبول بوہ و بہ
پیرہ و ہر چونیکی روحامیزیان دہ گہل ہزرو مہ بہستی پرتو کہ کہ دا ہہ بوہ .

یہ کیک لہ سہیروسہ مہرہ کان تہ وہیہ کہ نم پرتو کہ ہرچہ ندہ یہ کہ مین
بہرہمی نوسرہ کہ بہ زمانی عہرہ بی نوسیویہ تی و نم ہم مو نوره چاپانہ شی
لی دہرچو^(۲) کہچی وہ کو بہرہ مہ کانی تر بہ شی شایستہی خوی لہ ہہ لہ بڑیری و
زیدہ کاری و ہرنہ گرتوہ، تہنہا چابی سییہم نہ بی کہ کہ میک زیدہی خراوہ تہ سہر .

(۱) تا کاتی نوسینی نم وشانہ: و ہر گیت رداوہ نینگلیزیہ کہی سنی چابی لی دہرچوہ، و ہر گیت رداوہ
فارسیہ کہی شاری (قوم)ی نیران دو چابی لی دہرچوہ . و ہر گیت رداوہ نوردیہ کہش چابی
شہ شہمی لہ سالی ۱۹۶۸ دہرچو .

(۲) جیتی نہسہفہ ہندے پرتو کہ خانہ بیٹہ وہی و دم لہ نوسرہ بھوازن و نوسرہ ناگای لی بی
پرتو کہ کہیان چاپ کردو تہ وہ، بڑیہ پوختہ کاری و ہہ لہ بڑیریان تیدا نہ کراوہ، تہ نانہت لہ
ہندے چا پدا لاپہرو بابہ تہ کانیش جیتو کر کراون .

ئەم پەرتوكە ھەر چاپىكى لى دەردەچو، بىئەوھى ھەلەبۇئىرى و زىدەكارىشى تىدا بىكرى، زو دەفروئشراو لە بازاردا نەدەمايەوھە، نوسەرىش دەرفەتى بۆ ھەلنەدەكەوت چاوى پىدا بىشىنتەوھە. نوسەر ھەندى راوبۇچون و زانىارى تازەى لەلادا كۆبۇوھە بەلام بلاوكارەكان لەبەر زو سەرفبون و داواكارى زۆرى خەلگى چاوپىيان نەدەكرد ھەلەبۇئىرى تىدا بىكات و زىدەكانى بىخاتە سەر، بۆيە ھەمو چاپەكان بە ھەمان شىوھ و ھەكو چاپى سىيەم بون.

كار وا رۆيى تا خوا كرى لە موھەرپرەمى سالى ۱۳۹۸ بەرامبەر بە مارس/نەپرل - ۱۹۶۹ كە (دار القلم)ى كۆيتى وىستى چاپىكى تى لى بلاوبىكاتەوھە، دەرفەت ھەلەكەوت، نوسەر كاتى بۆ تەرخان كرىد و سەرلەنۆئ خويندىيەوھە لەگەل دەق و ژىدەرەكان پىكى گرتنەوھە ھەندى ھەلەى راست كرىدەوھە و فەرمودەكانى تەخرىج كرىد و ژمارەى ئايەتەكانى دەستنىشان كرىد و چەند زىادەيەكىشى خستە سەر بىئەوھى بابەتەكان زىاد بىكات بەلام پەرتوكە كە بە پىزتر و بە برشتەر دەكات و ئەم بۆشايىانە پر دەكاتەوھە كە نوسەر ھەستى پىدەكرد. بەمجۆرە وا چاپى ھەشتەمى لى دەردەچىتەوھە كە لە سەرجم چاپەكانى پىشو پوختەترو بى ھەلەترو دەولەمەندتر دەبى. والله الامر من قبل ومن بعد وله الحمد في الاولى والاخرة.

ئەبۇلحەسەن ئەلى ئەلحەسەنى نەدوى

نەدوھى زانىيان - لوكنھو

۲۸ - محرم - ۱۳۸۹ ك

۱۶ / ۴ / ۱۹۶۹ ز

رۆژى چوارشەممە

پيشه کی چا پی چوارهم

الحمد لله، وسلام على عباده الذين اصطفى.

کاتیک يه کهم چا پی پدرتوکی (به داروخانی موسلمانان جيهان چ زبائیکي ليکھوت!!؟) له سالی (۱۳۶۹ک - ۱۹۵۰ز) کهوته بهر دیدی خوینهران پیشوازیه کی گه لی گهرمی لیکرا تنانته پیوانه و هومییدی دانهریشی تیپه پراڼد، تنها بابهت و ناوهرۆک و چه مکه کانی نیو پدرتوکه که بو که ناوا سهرنجی خه لکی راکیشا - که له وانیه پیشوازیه کی سهیرو ناوازه بوی-، که سییتی و ناویانگی دانهر له پشت نهم پیشوازی و ده نگدانه ویه نه بوه چونکه پیشت هر هیچ پدرتوکیکی تری له جيهانی عهره بیدا بلاو نه بۆته وه و خه لکی نهم ولاتانه نه یانناسیوه.

هه لبهت نهم پیشوازیه گهرمی که له پدرتوکه کراوه له فه زلی خواوه یه، دوا ی فه زلی خواش نه وه بو که له کاتی گونجاوی خۆیدا بلا بو وه و له گه ل خواستی نارون و ناراستهی نادیا ری نیو دلانیش یه کی گرته وه و ده گه ل ههستی گه لیک له بیرمهندو رۆشن بیره کانی جيهانی عهره بیش وه ده نگ ده هات و له گه ل هزر و بۆچون و تۆزینه وه کانیان تیکي ده کرده وه .

پدرتوکه که له پایته خته عهره بیه کان و نیوهنده زانستیه کاندایا به فره وانی بلاو بۆه، هه مو تو یژه کان قبولیان کرد و هه ندی له ریبهره هزر یه کانیش تۆزینه وه و دیراسه یان له سهر کرد و مامۆستا و پهروه رده کاره کان لاهه کانیان هان ده دا بیخویننه وه و تی بپروانن، هه لبهت سوپاس هه ر بۆ خوا یه که خۆی کاره چاکه کان به ناکام ده گه یه نی .

لیژنه ی دانان و وه رگیزان و بلاو کردنه وه له قاهره چا پی یه که می لسی ده رکرد، بیگومان رۆل تیکي چاکیان گیزا که پدرتوکه کیان به بهرگیکی جوان و قه شه نگه وه خسته بهرده ستان و له نیوهنده زانستی و نه ده بیه کانیشدا نرخیکي بهرزیان پی

بەخشى. پاشان كۆمەلەي ئەزھەر بۆ بلاو كوردنەو و دانان-كە چەند برادەرىكى نوسەرىشى تىدان- سور بون لەسەر ئەوئى كە دوبارە چاپىكى تىرى لى دەركەنەو، منىش بە دلخۆشيوە رىگەم پىدان. ئوستادى گەورە دكتور ئەحمەد ئەمىن (بەگ)-خو لىي خۆش بى- كە سەرۆكى لىژنە كە بو رەزامەندى فەرمو، ئەو بو لە سالى (۱۳۷۰ ك - ۱۹۵۱ ز) دوام چاپى لى دەرچو، كە پىشەكى ئەم بەرپزانەي تىدابو: دكتور محمد يوسف موسى، نوسەرى ئىسلامى ئوستاد سەيد قوتب، برادەرى نوسەر شىخ احمد الشرياصى، كە نرخی پەرتوكە كەيان بەرز كردهو.

كاتىك چاپى دوام دەرچو من لە گەشتىكى رۆژھەلاتى ناوہراست دابوم بۆيە نەمپەرزا زيادەي بىخەمە سەر كە پىشتر بىرم لى دە كردهو و بە پىويستەم دەزانى، بەلام خوا كرى بۆ چاپى سىيەم چەند سەرچاويە كى ترم و دەست كەوت و كۆمەلەي راويوچون و لايەنى نويم لەلادا گەلە بو و دەگەل ئەو چاپم دا، چاپى سىيەم لەبەر چەند ھۆكارىك تا سالى (۱۳۷۹ ك - ۱۹۵۹ ز) نەھاتە چاپ كرىن بەلام كە چاپ كرا ماويەكى كەمى بردو گشت دانەكانى فرۆشان. كە ئەمەشيان چاپى چوارەمەو زىدەي خراوتە سەرو ھەلەكانى بۆئىدراو.

لەخو دەپارپىمەو ئەم چاپەو چاپەكانى دواترىش - إن شاء الله - وەكو چاپەكانى پىشو بىنە ماىەي سود و بەھرەي مۇسلمانان، بىنە ھۆكارىك بۆ ھۆشيارى و پروايەكى نوئ كە جىھانى ئىسلامى گەلەكى پىويستە. ھەر خواش تواناي بەسەر ھەمو شتىكدايە.

ئەبۇلحەسەن ئەلى ئەلحەسەنى نەدوى

لوكنھو (ھىندستان)

پیشہ کیہک

به پینوسی ئوستادی ہیژا دکتور محمد یوسف موسا

کاتیك ناسمان په یوه ندى به زه مین ده کات و له بهرزایی هه ره بهرزوه له لای
خوای په روه دگار هوه په یامی خوا به عهبدانی ناگزرور^(۱) راده گه یه نری، روداو یکه
له روداوه هه ره مهز نه کان که یاسا کانی سروشت ده سمین و له ریوشوینی دارپژراوی
خویان ده خزین و ده گزیرین که -مه گهر له حالتی پیویستی زور گه وردها یا بؤ
مه به ستیک که خوای به توانا و بالاده ست ته قدیری کردبئ نه گینا - ناگزرین.
هه رشتیک له م جیهاندا رو بدا یان په یدا بی، ده بی هؤ و نامانجیککی هه بی.
دهر که وتنی ئیسلامیش گه وره ترین روداوه که جیهان به خو یه وهی بینیبی،
که واته ده بی مه به ست و هؤ و ریخوشه کی بؤ هه بوین.

ئیمه ئیستا که - نه گهرچی زور به کورتیش بی - له جوغزی ئه و بابه ته دا نین
له باره ی هؤ و ریخوشه کیه کانه وه بدوین که زه مینه یان بؤ دهر که وتنی ئیسلام
هه موار کردوه، که تاشکرایه ئه و کات جیهان کؤمه لگه ی چاک و راستی تیدا
نه ما بو، هه روه ها له باره ی ئه و مه به ستانه ش نادوین که ئیسلامی له پیناودا
هاتوه و پیغه مبه رو یساوه رانی پیشین بؤی تیگوشاون تا چه سپاندویانه و
وه دیان هیناوه و جیهانیش تا روژگاریکی دریز له به ریدا هه ساوه ته وه، هه مو که س
نه مانه ی له لادا رونه و پیم وایه نه گهر لیتی بدویم دوباره یه، له پیشه کیه کی واشدا
که به دلخوشیه وه بؤ ئه م پهرتو که ی ده نوسم شوینی ئه م جوړه بابه تانه نیه،
هه لبت له سه ر داوای براده رو ئوستادی به ریز سهد نه بولحه سه ن عه لی
نه لحه سه نی نه دوی پیشه کیه که ده نوسم، که یه کیکه له بانگخوازه پیشه نگه کانی
ئه م سه رده مه ی تیدا ده ژین.

پېم وايە ئەم پەرتوكە پېئوستى بە پېشەكى هېچ پېشەكى نوسىك نيه چونكە ديارە خوئنه ران بە چ پېشوازيه كى گەرم و نوازوه دەست لەملانى بون، تەنانتە هېچ پەرتوكىكى ئىسلامى كە لەم رۆژگارە دەرچوبىن پېشوازي و گەرمى لېئەكراوه، بەلام كە نوسەرى پروادارى پرواراست ئەم داوايهى لېكردوم ديارە لە رېزو تەوازوعى خۇيه تى .

شاهىدى دەدەم و دەلېم كاتىك چاپى يەكەمى ئەم پەرتوكە دەرچو رۆژىكى نەبرد سەر لەبەرىم خوئندهوه، زۆر كەوتە بەردلېم، تەنانتە كە لېئومەوه لە دواھەمىن لاپەرەيدا نوسىم: (ھەر موسلمانىك لە پېناو هېئانەوهى شكۆى ئىسلامدا تېبكوشى لەسەرى واجبە ئەم پەرتوكە بخوئىتەوه). ھەمو ئەمانە لەو كاتەدا بون كە هېشتا نوسەرم نەدەناسى، بەلام كاتىك بە ناسىنى بەختەوەر بوم و چەند جارىكيش دەگەلېدا دوام ئەوكات زانىم چۆن و بۆجى و شەيداي پەرتوكەكەى بومە، ئەو كات بۆم دەرکەوت كە سەرچاوهى ئەم كارىگەرېونە - وئىپاي وەدەرخستنى ھەق و تۆژىنەوه بە پېزەكانى - بۆ ئەوه دەگەرېتەوه كە نوسەر شارەزايىه كى تەواى بە ئىسلام ھەيە و لە ژيانى خۆشيدا پەپرەوى لېئەكات و بە دلئسۆزى بانگەوازي بۆ دەكات .

ئەو ئەفسوسە قول و ژانە توندوتىژەى كە ئىمە ھەستى پېئەكەين برادەرى بەرئىزىشمان: ئەبۇلحەسەنى نەدوى ئەوئىش ھەستى پېئەكردو، خەمە گرانەكەش ئەوھيە كە ولاتە ئىسلاميەكان لېئى خۆش ھاتونە لە پاشكۆى ھەرە پشستەوهى ولاتە رۆژئاواييەكاندا بن و ەك ئەوان ئارەزو بكنە و ھەر مەسەلەيەكيش بېتە پېئىش ھوكمى ئەوانى تېدا پيادە بكنە و دان بە بەھاو پېئودانەكانى ئەواندا بنېئ كە بە گوئىرەى بنەماكانى خۆيان برىارى لەسەر دەدەن، لە ئەنجامى ئەمەدا موسلمان بە شىئەھيەكى گشتى متمانەى بە خۆى رەگەزو دېن و پېئودان و بەھا بەرزەكانى ون كرددو كە بابو باپىرانى مەردو رەندى زۆرى لەسەر سور بون. دەردەكەى ئىمە ئەمەدە كە دەبى دەرمانى بۆ وەدۆزىن، گرفتەكەشمان بگرە سەرچەم گرفتەكانمان ھەر لەمەدا خەست دەبنەوه كە لەسەرمان پېئوستە لە ئامېزى دېن و مېژوو كەلەپورى روحى و ئاوەزى نەمرمان رېگەچارەى

سهرکهوتويان بؤ دياربکهين. دانهرى نهم پهرتوکھش (به داروخانی موسلمانان جيهان چ زيانکي ليکھوت!!؟) له ههمو نهمانهى روانيوه و خوڤشى له پيناودا ماندو کردوه و ههرچى له توانايدا هه بوه که متهرخه مى تيدا نه کردوه .

له راستيدا گرفتى نه مپوڤى جيهانى ئيسلامى له وه دا نيه که له ناو ناموسلماناندا بانگهواز به ره و ئيسلام ناکرئ و موسلمانى نوئى زياد نابن، به لکو گرفته که له وه دا به که موسلمانان کان خوڤيان رويان له ئيسلام وه رگيڤاوه و پشتيان له ژيارو ره وشت و به ها و پيودانه کانى رۆژه لآت کردوه و به رۆژئاوا سدرسامن، بۆيه وامان ليها توه تهنها به ناو و نه ژادو ژينگه ي جوگرافى موسلمان بين و له ئيسلامى راسته قينه ش که نارگير بين، هه تا وامان ليها توه له ته شريع و نه ريته كاندا که خوڤمانى پئ به پيوه ده به بين ئيسلام نه ناسينه وه، پيوست به وه ناکا نمونه بينينه وه چونکه له ده سه لاتدارو نوينه ره کانى ولاتانى ئيسلامى و خاوه ن پله و پايه دينيه كاندا ناشکرا دياره، جا ميسر ده لئى يان ولاتانى تر.

خوا ئيسلامى کردۆته دوا هه مين په يامى نهم جيهانه، بۆيه نابئ چاوه پئ بين په يوه نديه کي ترى ناسمان به زه ويمان پئ بکريته وه تا زه وى له و شيرک و گومرايى و خراپه کاريانه پاک بکريته وه که خهريکه سهرتاپاي جيهان داده گر نه وه، نابئ له دواى هاتنى پيغه مبه رى ئيسلام چاوه پئى پيغه مبه ريکي تر بين و بلين به هوى په يامى تازه ي نهم پيغه مبه رى دادئ خه لک له تاريكى نه فاميتى به ره و روناكى ئيسلام ده ريزاز ده کرى، نابئ چاوه پئى قورئانئى نوئى بين تا به هۆيه وه مرۆفاه تى سهرگه ردان به ره و راسته پئى به خته وه رى رينوئن بکرى، چونکه خواى به خشنده ي ميهره بان قورئانئى وای بؤ هه نارديوين که هه رکه سيک وه دواى که وئ سهرگه ردان نابئ، شه ريعه تيکى وای بؤ دابه زانديوين که هه رکه سيک کارى پئ بکات به ده بخت نابئ.

ده بئ کار بؤ نه وه بکهين متمانه مان به دين بگه رپئينه وه و دين بيته بنچينه ي ژيانمان، به م جوړه ده توانين سهرتاپاي جيهان له م نه فاميتيه ي گه مارۆى داوه رزگار بکهين. ده بئ يه که محار خوڤمان بروا به م دينه بينين نه محار خه لکى بؤ بانگ بکهين. خه لکيش نه وکاته بروا دينئى که ئيمه بين به پيشه ننگيکى چاک .

جىھان - كە خۆشم لە ئەوروپام وەدى كردووە - نوشتى سياسى و ئابورى
 موسلمانان دەكەنە مەهانەيەكى زەق و زۆپ و دەلەين ئىسلام شايستەى
 نەركردايتى موسلمانەكان نيه چجاي جىهان!، كەچى ھەرھەمان جىھانى
 مەسىحى بو كاتى خۆى كە موسلمانەكان لە لايەنى برىواو كرده وەدا موسلمانى
 راستەقىنە بون؛ لە مەسىحايەتى خۆى لەق و لۆق ببو، كاتىكيش دەياندى شمشيرى
 موسلمانان چتۆ داستانى بيوتنە و سەرکەوتنى گەورە تۆمار دەكات لە دلەو
 پييان و ابو ئەمە بەلگەيە بۆ راستىتى ئىسلام و موسلمانەكان چونكە دەيانگوت
 خوا سەرکەوتن تەنھا بە برىوادارانى ھەلپۆاردە دەبەخشى.^(۱)

ئەم قسەيەى كە لە سەرەو دەدا گوتمان بى بەلگەو بى شايىدى ميژو نيه، تەنھا
 لەو سۆنگەو نيه بانگەواز بۆ ئىسلام بکەين، فەرمو ئەو تەننى نوسەرى (الدعوة
 الى الاسلام) وشە بە وشە دەلئ :

((وا پيئە چۆ رەوشت و ژيانى سەلاھەددين كە پر بو لە داستان و پالەوانىتى،
 كاريگەريكى ئەفسوناي خستبىتە ميشكى مەسىحەكانى ئەوكات، تەنانەت
 كۆمەلئەك سوارچاكي مەسىحى ئەو نەدەى پى سەرسام و كەمەندكيش ببون،
 نەتەو و دىنى مەسىحىتى خۆيان بەجى ھيشت و چو نە ريزى موسلمانانەو.
 نەسرانيەكان لە سالى ۱۱۸۵ ز سوارچاكيكى ئينگليزيان دەرکرد كە
 سوارچاكيكى پەرستگا بو و ناويشى (رۆبەرت سانت ئەلبانس) بو، ئەويش بوە
 موسلمان و كچىكى نەوہى سەلاھەددينىشى ھينا .

دواى دو سال لەم ميژو سەلاھەددين غەزاي فەلەستىنى دەست پى كرد و لە
 شەرى حوتتينا شكستىكى گەورەى بە مەسىحەكان خوارد، گۆى (Guy)ى
 پادشاي بەيتولمەقديس بە ديل گيرا .

(۱) تەماشاي پەرتوكى (الدعوة الى الاسلام)ى سىر تۆماس نارنۆلدى ئينگليزى ناودار بکە ل
 (۷) لە وەرگيرپەدراوہ عەرەببەكەى دكتور (حسن ابراهيم) و ئەوانى تر .

پاشان بۆ ئیوارهی رۆژی شهپه که پاشا له گهڙ شهش له سواره کانی به ویستی نازادانهی خویان نه وییان به جی هیشت و بۆ نیو سهربازگه کهی سه لاهه ددین هه لاتن))^(۱).

ئهم نمونهی که هینامانه وه یه که به لگهیه له هه زاران شه و به لگانهی که په رتوکه کۆن و تازه میژیویه کانیان رازاندۆتوه، له مه وه ده رده که وی که پیشهنگی چاک کاریگه ریکی گه وه ده خاته ناو دل و ده رونی خه لکی نه گه رچی خه لکیکی ناموسلمان و دوژمنیش بن، شه و شمان بۆ ده رده که وی که بونی پیشهنگی و اچاک و سه رمه شق و فاکته ریکی گرنه گ بو بۆ فتوحات و سه رکه وتنی نیسه لامیه کان و ریکه ی خۆش و هه موار کردوه.

نیسه لام دوینیکه به چ نالایه که شه کاوه ته وه شه مپۆکه ش هه ر به هه مان نالا ده شه کیتته وه، هه لبه ت به بپوا بو، بپوایه که ده گه ل ته نکایی دل تیکه ل بی، به قوربانیدان بو، قوربانیدان به خۆشه ویستترین مال و گیانی له پینا و نیسه لامدا، به شانازی کردن به و ته شریع و ریبیرو نه ریته چاکانهی نیسه لام که جیهانی پین ناسوه ده بی و راده په ری، به بانگه واز بو، بانگه واز به هۆی کرده وهی چاک و وهی پاک به شتیه یه که له هه مو لایه نه کانی ژیان پیاده بکری و به فه رمانی شه و بانگه وازه نه بی فه رمان نه دری.

ئه گه ر بمانه وی سه ره له نوێ سه ره کردایه تی مرۆفایه تی وه رگرینه وه پتویسته بیروباوه ریکی راسته قینه ی شه وتۆمان له دلدا بی که له هه مو ره فتار و گو فتاریکدا ره نه گ بده اته وه، دکتۆر محم د نیقبال ده لێ: موسلمان بۆ شه وه نه خولقاوه تا به ناراسته ی (با) هه لبه کات و له گه ل ره وتی مرۆفایه تی رامالدری، بۆ شه وه خولقاوه تا (نه و) جیهان و کۆمه لگه و ژیار ناراسته بکات و ئیاده که ی وی مرۆفایه تی به رپۆه بیات. چونکه موسلمان خاوه ن په یام و زانسته و بپروای راسته قینه یه، چونکه موسلمان به رپرسی جیهان و ره وت و ناراسته که یه تی، شوین پایه ی موسلمان لاسا کردنه وه و ریزی دواوه نیه، به لکو بریتیه له سه ره کردایه تی و

پېشەوايەتى و رېبەرايەتى و رېنمايى كىردن و فەرمان و نەھى كىردن. جا ئەگەر رۆزگار خۆى لى گۆپرى و كۆمەلگەش سەرىپچىلى كىردو لە راستە شەقام لايدا؛ بۆى نىبە چۆكى بشكى و دەستە و ئەژنۆ دابنىشى و رەوشى رۆزگار بلاوئىتتەو، بەلكو دەبى شۆپش بەرپا بىكات و رەوشەكە بگۆپرى، لە مەملەتنى و شەرى خۆى بەردەوام بى تا خوا يەكلای دەكاتەو. دەستەونەژنۆ دانىشتن و ملكەچبون بۆ رەوشى بىنگارو بارودۆخى ستەمكارانە و مەھانە گرتن بە قەزاوقەدەر تەنھا لە زەبون و گرگنن^(۱) دەو شىتتەو، بەلام پروادارى بەھىز ئەو كەسەيە كە خۆى دەبىتتە قەزای زال و قەدەرى رەتتە كراوھى خواى بالادەست^(۲).

بەرستى نازانم لەم وتەيەدا — كە وا دەزانم زۆر رۆيشتەم — لە بارەى ئەم پەرتوكەو چ بلىم كە ھەرەكو لە سەرەتاشدا گوتەم گەرەكى بە پېشەكى نىبە .
 من — خوا دەزانى — وەبىرم نايى چ لە پەرتوكە كۆنەكان چ لە تازەكان پەرتوكىكم خويئندىتتەو وەك ئەم پەرتوكە ھىندە شتى چاك و بەسودى لەخۆ گرتبى، ھىچ پەرتوكىك وەك ئەم پەرتوكە دەرمان و رىگەچارەى دانەناو كە سالەھايە پىوھى دەنالىنن، ھىچ نوسەرىك وەك نوسەرى ئەم پەرتوكە وا بە ناخى روحى نىسلام شۆر نەبۆتتەو، بەمجۆرەش دىسۆزى نەنواندو بۆ بانگەوازی دىنى نىسلام و كەشىش وەك ئەو ھەمو توانايەكى لەم پىناوھدا تەرخان نەكردو.

كەواتە پىويستە لەم پەرتوكە بەھرەمەندىن، سود لەو نامراز و كەرستانە وەربگرىن كە نوسەرى بەرپز نامازەيان بۆ دەكات، تا بەلكو ھەلسىنەو و ئاواتى دىرىن و شكۆى ژىن و رىزانەى ژيانەو و دەست بىنن. بىگۆمان ئەمەش بەو دەكرى كە رەوش و رىوشوئىن و نامانجەكانى خويئندى لای خۆمان بگۆپرىن و بىانكەينە پەروەردەيەكى ئەوتۆ كە بنچىنەو بنەماكانى لەسەر نىسلامىكى راست و دروست بىن، خويئندە كەشمان ئەو نامانجە بىيىكى تا لە جىھانى نىسلامىدا راپەرىن بەرپا بكەين و لە جىھانىشدا بگەينەو شويئىپايەى ديارو بەرچاوى

۱ گرگن: قەزەم.

(۲) لە تۆزىنەوھى ئەبۇلخەسەنى نەدوى وەگىراوھە بنارى (شاعىرى نىسلام، عەمد نىقبال) ل(۶۶) - (۶۸).

خۆمان، بۆ وه دیه پنهانی ئاماڭه کهش ئامرازو که رستهی دروستو سهرکه وتو دروست بکهین .

ئهم راپه رینه ئیسلامیه — به ئیزنی خوا — کاتیک دیتسه ئاراوه که نه ته وهی ئیسلام له خه وه کهی رابی و له گلا نه کهی هه لسیته وه، مندا له خویندکاره کانی نه مپۆ بکاته پیاوی موسلمانان دوا رۆژ، پیاوی وایان لی دروست بکات بتوان به چاکی کاروباری نه ته وه راپه رینن، پیاوی نه مین و ئازای وایان لی پهروه رده بکات که جگه له خه می هینانه وهی شکۆی ئیسلام و جیهانی ئیسلامی هیهچ خه میکی تریان نه بی.

بیگومان ئامرازای وا سهرکه وتو که بتوانی ئهم ئاماڭه به رزه له خویندن و فیژکردندا بینیتته دی گه لی زۆرو جوړا و جوړن نه گهر ئیمه مه به ستمان بی، به لام لی ره دا پیم باشه و ته کهم به پرگه یه^(۱) له و ته کانی ئوستاد نه بولحه سه نی نه دوی کۆتایی پی بینم که ده لی:

((قورئانی پیرۆزو ریژینی^(۲) عه مد ﷺ دو هیژی مه زن و گه وره ن، ده توان گپی پروا و حه ماسه تی جیهادی ئیسلامی هه لگیر سیئن، هه میشه باسی شوژی مه زن ده کهن که به سهر سه رده می نه فامییدا بکری، نه ته وهی ده سه پاچه و خه مسارد و ریسوا و خه الو هان ده ده ن و ده یکه ن به نه ته وه یه کی زندو و جوامیرو خویندگه رم و نارازی له نه فامی و دژ به سیسته می زۆرداری. ده ردی شه مپۆی جیهانی ئیسلامی ته وه یه که به ژیا نی دنیا خو شنود و ئارخه یانن^(۳)، خو یان ده گه ل ره وشی گه نده ل گوڭانده و زیاد له پیویست بیده ن گن و به م شیوه ژینه کامه رانن، به گه نده لی و خراپه کاری نیگه ران نابن، به لاریسون و بی دینی هه راسان نابن، له مه ر به دکاری موگرژ نابن، خولیای ورگی تیرو به رگی جوانن، به لام قورئان و ریژینی پیغه مبه ر ﷺ نه گه ر ریگه یان هه بی بچه ناو دل بار به جوړیکی تر ده گوژی، مملانی په یدا ده بی، مملانی نیوان پروا و دوروی، مملانی نیوان

(۱) کۆیه ندی پینجه م — خو سازدانی روحی . — وه رگیژ —

۲ رستین: ریوشوینی ژینی رابره، السیره.

۳ ئارخه یان: دلنیا، مطمئن.

ئاوەر^(۱) و دودلئی، مەملانیی نێوان ژیانى دوارۆژى نەپراوهر ژینى دنیای برپاوه، مەملانیی نێوان ناسودەبى دلو هەسانەوہى جەستەى لە گل، مەملانیی شەھیدبون و مەرگی سەرشۆرې، مەملانییەك كە گشت پیتغەمبەرەكان بەرپایان کردوہ، بێگومان بەبى بونى ئەم مەملانییە هەرگیز جیھان رزگار نابن، تەنھا ئەو كاتەش سەرتاپای جیھانى ئیسلامى و سەرچەم خێزان و ولاتە ئیسلامیەكان دەبوژینەوہ كە ئەم مەملانییە بەرپا بى: ﴿فَتِيَّةَ آمَنُوا بِرَبِّهِمْ وَزَدْنَا لَهُمُ هُدًى . وَرَبَطْنَا عَلَى قُلُوبِهِمْ إِذْ قَامُوا فَقَالُوا رَبُّنَا رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ لَنْ نَدْعُوَ مِنْ دُونِهِ إِلَهًا لَقَدْ قُلْنَا إِذًا شَطَطًا﴾ الكهف ۱۳-۱۴.

ئیتەر ئەوكات شەنبەبای بەھەشت و سرۆهكانى سەدەى یەكەم هەلدەكەنەوہ، ئەوكات جیھانىكى نوێ بۆ ئیسلام لە داىك دەبیتەوہ كە بە هیچ جۆرىك بە جیھانە كۆنە داروخاوەكەى نەچیتەوہ)).

لەم وشانەوہ كە هەر لەم پەرتوكەوہ خواستومانە بۆمان دەردەكەوێ كە روحى ھومیدىكى گەورە بالئى بەسەر دانەر كیشاوە! خوا خۆى و ئاسەوارەكانى بكاتە مایەى سودىكى زۆر، خوا پاداشتى چاكەكانى بداتەوہ.

محمد يوسف موسا

پیشه کیهک

به پینوسی نوسه ری ئیسلامی ئوستاد سهید قوتب

ئه مپۆ موسلمانان خو به ئیسلام هه لده ده نه وه که چی له حه قیقه ته که شی نه گه یشتون، پتر به چاولیکه ری دایک و باوکان وه ریده گرن تا به ناسین، بۆیه گه لیک پتیستیان به که سیکه سه ره له نوێ برۆا به خو بون و له رابردو رادیت و هیوا بون به دوارۆژیان بۆ بگه رینیتته وه .. گه لیک پتیستیان به که سیکه برۆابون به م دینه یان بۆ برۆینیتته وه .

ئه م په رتوکه ی به رده ستم : ((به داروخانی موسلمانان جیهان چ زیانکی لیکهوت!!؟)) که به رتیز (سهید نه بولحه سه ن عدلی نه لحه سه نی نه دوی) نوسیویه تی یه کیکه له چاکترین شه و په رتوکه کۆن و تازانه ی له م باره وه نوسرابن و من خویند به مه وه .

ئیسلام بیروباوه ری گه رده نه برزییه، یه کیک له تایبه تمه نده هه ره تایبه تیه کانی شه ویه که ههستی گه رده نه برزی له روحی برۆاداران ده رۆیتنی بیته وه ی فیزبه رزی و خو به زلانیی له گه لدا بی، روحی متمانه به خو کردنی پیده به خشی بیته وه ی که شوفشی له گه لدا بی، ههستی هه دادانی^(۱) ده خاته دل بیته وه ی خه مساردی له گه لدا بی، و له موسلمانان ده کات له ئاست مرۆفایه تی سه رجهم جیهاندا ههست به به پرسیتی و سه ره رشتایه تی بکه ن، ههست بکه ن شه رکی رینۆینیکردنیان پی سپێردراوه ... رینۆینکردنی گه لانی گو مپرای سه رزه وی به ره و راسته پتی ئاینی راست، رینۆینیکردنی مرۆفایه تی له تاریکستانه وه به ره و روناکی ئیسلام: ﴿ کُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ ﴾ ئیوه چاکترین نه ته وه ی نیو خه لکن چونکه فه رمان به چاکه ده که ن و ریتگه له خراپه ده گرن و برۆا به خودا دینن. ﴿العمران: ۱۱۰﴾

وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا نَبِيَّوَهُمَان كَرْدَوْتَه نِه توه هیه کی نیوه پراستی تا بن به شاهیدی سهر خه لک و پیغه مبه ریش بیته شاهیدی سهر نیوه ﴿البقره: ۱۴۳﴾.

نهم پهرتوکه ی وا له بهر ده ستم دایه گشت نهم واتایانه له دهرونی خوینهر ده ورژنن و ههمو تایبه تمندیه کان ده خاته ناخی، له مه شدا تنها پهنا وه بهر ورژاندنی ویژدانو فیزو ده ماری ناینی نابات، به لکو هه قیقه ته بابه تیه کان ده کاته که رستمو ده یخاته بهر دیدو هه ستو تاوه زو ویژدانه وه، روداوه میژوی و نیستاییه کان به بی زیادو کهم ده خاته روو سته میان لیناکات، له ههمو نهو دوزو کیشانه ی باسیشیان ده کات سهر له بهریان ده باته وه بهر دادگای هه قو واقیع و لژیک و ویژدانه وه، له هیچ کیشیه کدا نه گهر به لای نه ودا شکایته وه یان له دژی نهو، نه له سهره تاو نه له نه جامدا، فروقیل و سته می نه کردوه.. نهمه یان تازیاری^(۱) یه که می نهم پهرتوکه یه.

نهم پهرتوکه له سهره تاو وینه یه کی بچوکی خیرا- به لام رونو ناشکرا- بو جیهان ده کیشی بهر له وه ی گزنگی نیسلامی بهر که وی .. وینه ی گشت جیهان، له رژه لات و رژه تاواوه تا باکورو باشور، له هیندستان و چینه وه تا فارس و رومستان .. وینه ی کومه لگه و ویژدانی نهو کومه لانه ده کیشی که خاوه ن په یامیکی ناسمانی بون وه کو جوله که و دیانه کان یان بته رست بون وه ک هیندوکی و بوذایی و زهرده شتیه کان ..

وینه یه که ده کیشی که سهرجه م جیهان بگریته خوی و ههره موی زور به جوانی وه سف بکات، بیته وه ی ستم بکات یان خۆسه پینی بنوینی، به لکو گه له کومه کی به توژه رو میژوناسانی کۆن و نوی ناموسلمانیش ده کات، هه لبت نه وانیش که باسی رۆئی پیشانی نیسلامیان کرده مه به سته ی خویان هه بوه . ره وشی جیهان راده نوینی .. که روحی نه فامیتی به سهردا زال ببو و هه لبرکابو، ویژدانی بوگن ببو، پیودانی به هاداری و شیرازه ی خوره وشتی شپره

ببو، ستهم و کویلیه‌تی به هدرمیتن^(۱) بو، لافای خۆشگوزهرانی له راده‌به‌ده‌رو کوله‌مه‌رگی ناگزورانه شه‌پۆلی هه‌لده‌کردو په‌رده‌ی ره‌شی بی‌پروایسی و گوم‌پرایسی سه‌رتاپای جیهانی داپۆشیسبو، نه‌گه‌رچی ئاینه ئاسمانیه‌کانیش له ئارادا‌بون، نه‌وانیش ده‌ستیان تیوه‌ردرابو و تین و تاویان ون کردبو، ده‌سه‌لاتیات به‌سه‌ر ده‌رونان دانه‌ده‌شکا، وه‌ك جه‌سته‌ی بیگیانیان لی‌هاتبوو که نه‌ روح و نه‌ ژینیان تیدا نه‌بو، به‌تایبه‌تی ئاینی مه‌سیحی.

دانه‌ر پاش نه‌وه‌ی وینه‌ی نه‌فامیته‌ی ده‌کی‌ش‌ش، رۆلی ئیسلام راده‌نوینتی و باسی نه‌وه‌ ده‌کات که چۆن ئیسلام توانیویه‌تی روحی مرۆفایه‌تی له‌ نه‌فسانه‌و نه‌ندیشه‌ی پرپوچ، له‌ به‌نده‌گی و کویلیه‌تی، له‌ خراپه‌کاری و بۆگه‌نبون، له‌ چروکی و شه‌رزه‌بون رزگار بکات، چۆن توانیویه‌تی کۆمه‌لگه‌ی مرۆفایه‌تی له‌ ستهم و ده‌ستدریزی، له‌ دارمان و لی‌کترازان، له‌ جیاوازی چینه‌یه‌تی، له‌ زۆرداری خونکاران^(۲)، له‌ ریسواکاری کاهینان ده‌ریاز بکات، چۆن توانیویه‌تی جیهان له‌ سه‌ر بناغه‌ی داوینپاک‌و پاکوژی و ئیجابیه‌ت و بنیاتنان و نازادی و تازه‌خوازی و زانیاری و دلنیایی و متمانه‌ به‌ یه‌ک‌کردن و پرواداری و داد‌گه‌ری و ریزداری و کردو‌کوژی بی‌وچان له‌ پیناو په‌ره‌پیدان و به‌ره‌وپیشه‌وه‌بردنی ژیان و به‌خشینی مافی مافداران دا‌به‌زرینی.

ئیسلام له‌ کاتی‌کدا توانیویه‌تی نه‌و رۆله‌ بگێرێ که له‌ گشت شوینیکدا سه‌ر‌کر‌دایه‌تی له‌ ده‌ست خۆی بوه، ئیسلام بیروباوه‌ری گه‌رده‌نبه‌رزیه، ریتوشوینی سه‌ر‌کر‌ده‌بونه، پێ‌ه‌ویکی سه‌رمه‌شقه نه‌ك شوینکه‌وته‌نه، بۆیه نه‌گه‌ر سه‌ر‌کر‌دایه‌تی له‌ ده‌ست خۆی نه‌بێ ناتوانی رۆل بگێرێ.

پاشان باسی نه‌و رۆژ‌گاره‌ ده‌کات که موسلمانان رو له‌ نشیوی ده‌که‌ن و داده‌روخین و واز له‌ سه‌ر‌کر‌دایه‌تی و سه‌ره‌ر‌شته‌یه‌تی و به‌ر‌پرس‌یته‌یه‌ فره‌وانه‌که‌یان دینن و جل‌ه‌و له‌ ده‌ست ئیسلام به‌ر ده‌بێ.

۱ هدرمیتن: به‌رو.

۲ خونکار: قه‌له‌مه‌رو، ده‌سه‌لاتدار.

لېرەدا نوسەر باسی ھۆیە روحی و ماددیەکانی ئەو داروخانە دەکات و ئەو ناخۆشی و کارەساتە دلتەزینانە دەخاتە رو کہ موسلمانان بەھۆی وازھینانیان لە ریبازی دینەکیان دوچاری بون. باسی مەرگەسات و رەوشی ناھەمواری جیھان دەکات کہ بە ھۆی و نکرەنی ئەم سەرکردایەتیە سەرپرستە و گەرانیە وەہی بۆ نەفامیەتی جارانی توشی ھاتبو. ئەو ھیلە سامناکەش دەکیشی کہ مەرۆفایەتی پێیدا سەرەوخون دەبەرەو و ھاوکات لەگەڵ ئەو شەدا چەندین ئاسۆی گەش و گوشاری زانستی بۆ و آلە دەبو... بە وردبۆنەو و تێوہرمانەو ھیلە سامناکە کہ دەکیشی ئەک بە رستەئە ناگراوی و دەبرینی بە شاخ و بەل. چونکہ ھەقیقەتە واقیعیەکان وەک نوسەر راینواندوہ پێویستیان بە باقوربێق و ئارایشدان نیە.

لە میانەئە رانواندنی ئەو باس و خواسانەدا خۆینەر ھەست بە ئەو پەری زەرورەتی گۆرانی سەرکردەئە مەرۆفایەتی دەکات.. گۆرانی لە دەست نەزانیەو بۆ دەست زانین و زانیاری . خۆینەر ھەست بە زەرورەتی وجودی ئەم سەرکردایەتیە ئیسلام و ھەست بە ھەمو ئەو مەرگەسات و کارەساتانەش دەکات کہ بەسەر موسلمانان و بەسەر رابردو و ئیستا و داھاتوی نزیک و دوری مەرۆفایەتی داھاتوہ دادی .

کاریگەرئەکی تاییەتیش دەخاتە دەرونی موسلمان و وای لێدەکات شاخ بۆ رابردوی فەوتو و ھەلکەشئە و، شانازی بە داھینانەکان بکات و، لە سەرکردایەتی لە دەستچوش رابمینی.

رەنگە جینی سەرنج بێ کہ نوسەر بە وشەئە (نەفامیەتی) گوزارشتی لەو نەسکۆیە کردوہ کہ بە ھۆی نەمانی سەرکردایەتی ئیسلامیەو توشی سەرچەم مەرۆفایەتی بوہ.

بەراستی نوسەر زۆرچاک لەو گەیشتوہ کہ جیاوازی بنەرەتی لە نیوان روحی ئیسلام و روحی ئەو ماددە پەرسەتیەئە بەر لە ئیسلام و داوی نەمانی سەرکردایەتی ئیسلامیش بریتیە لە (نەفامیەتی).. چونکہ نەفامیەتی بریتی نیە رۆژگارئەکی دیاریکراو، بەلکە شەقلئەکی روحی و ئاوەزیی دیاریکراو، کاتیئەکیش

ئەو شەقلە دەردەكەوى كە ئەگەر بەها بنچينەبىيەكانى ژيانى مرۆفایەتى-ئەوانەى خوا مەبەستىيەتى- لە ئارادا نەمىنى و بەهاى ترى غەوارەى ئارەزوئامىز جىيان بگرنەوه. مرۆفایەتى لە ئەمرۆى ئەوپەرى پىشكەوتنىدا بە هەمان دەردى دوینیى ئەوپەرى درندەبى دەنالینى.

پەيامى ئىسلام بانگەوازه بۆ لای خوا و پىغەمبەر و برابون بە رۆژى دوايى، خەلاتەكەشى رزگاربونە لە تارىكستانىهوه بۆ رۆناكى، لە بەندەپەرسىيەوه بۆ خواپەرسى، لە تەنگ و ناخۆشى دىناوه بۆ گەش و گوشادى ژيان، لە ستم و زەبروزەنگى دىنانى نارەواوه بۆ نىو دادو رەواى ئىسلام .. ئەمرۆ خەلك تازيارىتى و چاكىتى ئىسلاميان بۆ رون بۆتەوه و لە هەمو سەردەمەكانىتر هاسانتر لىي تىدەگەن، نەفامىتى رىسواو زەبون بوە، خراپىيەكانى وەدەرکەوتە، خەلك گەلىكى لى بىزار و هەراسان. رۆژ رۆژى گوازراڤەوهى سەرکردايەتیه لە دەستى نەفامىتیهوه بۆ دەستى ئىسلام، بەو مەرجەى جىهانى ئىسلامى بىدار بىتەوه و بە دلۆسى و ورەبەرزى و خوینگەرمىهوه پەيامەكەى دەئامىز بگرى و بەو جۆرە دەستى پىوه بگرن كە نوسەرى بەرپىز لە ئاخروئۆخرى پەرتوكەكەيدا دەلى: ((وهك تاقە پەيامىك كە هەر ئەو دەتوانى جىهان لە دارمان و هەلۆهشەنەوه رزگار بكات)).

لە كۆتايىدا دەلىم ئاكارىكى هەرە ديارى ئەم پەرتوكە ئەوهىيە كە فامىكى قولى هەيه و دركى بە هەمو لايەنىكى روحى ئىسلام كردە، بۆيه دەلىم ئەم پەرتوكە وەنەبى تەنها وەك تۆزىنەوهىيەكى ئاينى و كۆمەلايەتى سەرمەشق بى بەلكو بۆ نوسىنەوهى مېژۆيكى ئىسلاميانەش سەرمەشقە.

ئەوروپايىيەكان لە گۆشەنىگای رۆژئاوايى و بە كارىگەرى كلتور و فەلسەفەى ماددەپەرسى و بەفیزودەمارى رۆژئاوايى و بە دەمارگىرى ئاينىيەوه مېژۆى جىهانىان نوسىوهتەوه -جا هەستىيان پى كەردبى يان نا-، سا لەبەر ئەوهى لە گەلىك هۆكارو پىودانىترى ئەم ژيانە بىئاگابونە و لەبەر فیزودەمارىش هەر وایان

زانىيە ئەوروپا جەرگە ھەلىرى^(۱) روداوانە، يان ئەگەر ھۆكاريك سەرچاۋەكەى لە ئەوروپاۋە نەبويى فەرامۆشيان كىدو ە يان بە سوکيان گىرتو، بۆيە لە نوسينەۋەى ميژودا گەلى ھەلەيان كىدو ە لە گەلىك شويندا ھەرزەليون^(۲)، كە ھەلبەت بەبى لەبەرچاۋگىرتنى ئەو ھۆكارو پىدوانگانەى ئەوان ئاورپيان لى ئەداۋەتەۋە نوسينەۋەى ميژو راست دەرناچى و شرۆفە و دەرەنجامكارى نادروستى بۆ پىيار دەدەرى.

ئىمەش وا راھاتوين ەك ھەر شىتىكى تر ميژوى پىر ھەلەش زوبەزو و بى يەك ۋو لە دەست ئەوروپاۋە ۋەرگىن. ھەلەكان ھەلەى مەنھەجىن چۈنكە گەلىك ھۆكارو پىدوان فەرامۆش كراون، ھەلەى تەسەۋورين چۈنكە لە يەك گۆشەۋە سەيرى مەزۇفايەتى كراۋە، ھەلەى دەرەنجامكارين كە ئەۋىش دوابەدۋاى ھەلە مەنھەجى و تەسەۋورىەكان پەيدا دەبن.

ئەم پەرتوكەى بەردەستم سەرمەشقىكە بۆ چۆنەتى نوسينەۋەى ميژو، چۈنكە بۆ ھەمو كاروبارو ھۆكارو پىدوانەكان دەرۋانى.. رەنگە خوينەر چاۋەرى نەبويى پىاۋىكى موسلمانى ھىوادار بە ھىزى رۋحى ئىسلامى و خوينگەرم بۆ گىرپانەۋەى سەركردايەتى جىھانى بۆ ئىسلام باسى زەمىنەى سەركردايەتى و باسى (خۇسازدانى رۋحى) و (خۇسازدانى پىشەسازى و جەنگى) و (رىكخستنى تازەى زانستى) و (سەرىەخۆبونى لايەنى بازىرگانى و دارايى) بكات .

ھەلبەت ئەم جۆرە نوسينە لە ھەستىكى تىكھەلكىشەۋە دەپشكويى كە ھەست بە سەرجەم بنەماكانى ژيانى مەزۇفايەتى بكات، نوسەر بەم ھەستەۋە بابەتە ميژوييەكانى رانۋاندو ە نامۆزگارى پىشكەش بە نەتەۋەى ئىسلام كىدو. لەبەر ئەۋە ئەم پەرتوكە دەبىتە سەرمەشقىك بۆ نوسينەۋەى ميژو، كە دەبى موسلمانانئىش بەم نەشم و شىۋازەۋە بىشەۋەى كارىگەرى رىۋوشويى ئەوروپايانەيان لەسەرىي ميژو بنوسنەۋە، چۈنكە رىۋوشويى ئەوروپايى ئەو جۆرە تىكھەلكىشى و رەۋاكارى و لىكۆلئىنەۋەيەى تىدا نىە.

۱ ھەلىر: چەق.

۲ ھەزلەين: رەتېردن.

گه لیک بهوش دلخوشم که منیش وا بههه مان جوره ههسته وه له باره ی ئهم پهرتوکه وه ده دویم و ئهم دیارده یه تو مار ده که م . به م ده رفه ته ش خو شبه ختم که بوم ره خساوه ئهم پهرتوکه به زمانی عه ره بی بخوینمه وه . . . ئه و زمانه ی نویسه ر پهرتوکه که ی پی نویسه و بو دوه م جار وا له میسه ر چاپی ده کاته وه: ﴿ اِنَّ فِيْ ذٰلِكَ لَذِكْرٰی لِمَنْ كَانَ لَهُ قَلْبٌ اَوْ اَلْقٰی السَّمْعَ وَهُوَ شَهِيدٌ ﴾ ق: ۳۷

سهید قوتب

وینیهکی وهسفی:

ئه بولعه سه نی برام

به پینوسی به پیز

دکتور ئه حمه د شه رباصی

زستانی سالی (۱۹۵۱ز) له (خانەى لاوانى موسلمانان) له قاهره له دواى موحازەره يەك له موحازەره سيشەممەيه كاندا بۆ يەكەنجار بىراى خۆشهويستم ئه بولعه سه نم ديت. به ويه پى ريزو به تهوازوعىكى زۆره وه هاته لام و داواى ليكردم شه ويك له شهوانى سيشەممەيه بۆ پرەخسيتم تا له باره ي (جيهان له بهردهم هەردى فرەپيوند^(۱)) موحازەره يەك پيشكەش به خەلك بكات. پياويكى لاوازو ئيسك باريكو ردين بۆر بو بهرگيكي سوك و هەرزاني دهبەردا بو، روانينه كانى قول و تيزن، دەنگيكي باريكى دلپيني هەبو، به لام كه ميك گرپتي تيدا بو، پاشان زانيم كاتى كه زۆر ماندو دهبى دەنگەكەى ئاوه ها گر دهبى، دواى ئه و يەكەمىن ديداره خيرايه مان پتر به يەكدى ئاشنا بوين و پەيوه ندى براهەتى و خۆشهويستيمان له نيواندا پتهوتر بو. ئه وه ي وا ليتره شدا دهينوسم له رتي زانياريه كانى خۆيه تى كه پيشتر پتي راگه ياندومه، ئه م بهرپيزه زانايه كى ئيماندارو بانگخوازو خەمخۆريكى ئيسلاميه، ناوى سه يد ئه بولعه سه ن عەلى ئه لعه سه نى هيندى نه دويه. ره چەلەكى ده گەپرته وه سه ر حەسه نى كورپى عەلى -ره زاي خوايان ليبي- . باوكى بهرپيزو فرەزانيشى ناوى عەبدولعه ي كورپى فەخرەدديني كورپى عەبدولعه لييه، نه ژاده كەى ده گەپرته وه سه ر (عبدالله الأشتر)ى كورپى موحەممەدى (ذى النفس الزكية)ى كورپى (عبدالله المحض)ى كورپى (الحسن المثنى)ى كورپى (الحسن السبط)ى كورپى عەلى كورپى ئه باتاليب. باوكه بهرپيزه كەى خواهنى چەندين كتيبانه كه هەنديكيان چاپكراون و هەنديكى تريشيان دەسنوسن و به

پارىژراوى ھەلگىراون، (نزهة الخواطر) ناودارتىن كىتەبىيەتى كە لە ھەشت بەرگ پىكھاتوھ^(۱)، لە سالى ۱۳۴۱ك مردوھ.

سەيد ئەبۇلخەسەن لە يەك لە بەرپۆھ بەرايە تىھە كانى ھىندىستان كە پىتى دەلىن (رائى برىلى) لە داىك بوھ، كە نزيكەى ھەفتا كىلۆمەتر لە (لوكنھو) دورھ. لە داىك بونە كەى لە گوندى (تەكەى) لە مانگى موھەرپرەمى سالى ۱۳۳۲ى كۆچىدا بوھ. خودا دەوام بە عومرى بدا و بىكاتە ماىھى سودو بە ھەرە گەياندن بە ئىسلام و موسلمانان. ئەبۇلخەسەنى برام ھەرچەندە بۆ چەند سەدەيە كە لە ھىندىستان دەژىن و بە ھىندى قسان دەكات بەلام بنەمالە كەى لە بنەرەتەوھ عارەبن و تا ئەمروكەش رەچەلەك و سەرچەلەى خۆيان پاراستوھ. پەپرەو لە تەوھىدىكى پاك و لە سوننەت دەكەن و خۆيان لە بىدعە كارى دەپارىژن و بانگبەرايەتى بۆ خودا دەكەن و جىھادىش لە پىناو خوادا بەرپا دەكەن. سەيد ئەبۇلخەسەن براىھەكى لەخۆ گەورەترى ھەيە بەناوى دكتور سەيد ئەبۇلخەسەنى ئەبۇلخەمى^(۲)؛ كە پزىشكەو لە نەدوھى زانايان و لە پەيمانگەى (دەپىند) ھەرۆھەا لە زانكۆى (لوكنھو)ش بە پەلەى بالا سەرگەوتنى بەدەست ھىناوھ. بەمچۆرە ھەردو رۆشنىبرى ئىنى و رۆشنىبرى سەردەمى لەخۆدا كۆكردۆتەوھ. دەورىكى كارىگەرىشى لە پەرورەدە كردنى ئىنى و رۆشنىبرانى ئەبۇلخەسەنى براى گىراوھ، كە باوكى مرد ئەو جىي دەگرىتەوھ و نەدوھى زانايان بەرپۆھ دەبات. ھەرۆھەا وەك باوكىكى بەسۆز چاودىرى ئەبۇلخەسەنى برا بسچوكى كردوھ و ئاگای لىبەو كە ئەوكات ھىتتىم بوھ و تەمەنى نۆ سال بوھ.

سەيد ئەبۇلخەسەن لەمالەوھ قورئان فىرېوھ و داىكى يارمەتىداوھ كە داىكىشى لە ژنە خانەدان و بە حورمەت و چاكەكانە و قورئانى سەرلەبەر لەبەر كردوھ، بابەتان

(۱) ئەم كىتەبە لە (دائرة المعارف)ى ھەيدەر ئاباد ھەفت بەرگى لىھاتۆتە چاپ. بەرگى ھەشتەمىشى لەژىر چاپداىھ. ئەم پەرتوكە نزيكەى ژىنامەى پىنج ھەزار ناودارى ھىندىستانى تىدا نوسراوھ. دانەرىش پەرتوكى (الثقافة الاسلامية فى الهند)ى بەچاپ گەيشتوھ كە كۆرى زانىارى عارەبى لە دەمەشق بە چاپى گەياندوھ.

(۲) لە (۲۱ / ذى القعدة / ۱۳۸۰ ك - ۷ / مايۆ / ۱۹۶۱ز) مردوھ.

دهنوسئ و پهرتوکان داده نئ و شيعرانيش ده لئ^(۱)، نه بولحه سمن ههروه کو رۆله کانی تری هیندستان ههردو زمانی ثوردی و فارسی فیربوه، دواى نهوهی تمه منی گه یشتو ته دوازه سال دهستی به فیربونی ههردو زمانی عاره بی و ئینگلیزی کرده، عاره بیه که ی له سه دهستی شیخ خه لیلی کوری موحه مده دی یه منی فیربوه^(۲) و دو سالی ره به قیشی بۆ خویندنی نه ده بی عه ره بی ته رخان کرده، زۆر پهرتوکی نه ده بی خویندو ته وه. به پیچه وانهی بارودوخى نه وه ختسی هیندستان ته واو هوگری نه ده بی عه ره بی ببو و له گه لیدا هه لیده کرد. پهرتوکی گه لیک له نوسه ره قه لیم ره نگین و هه لکه وتوه کۆن و نوییه کانیشی خویندو ته وه و سه رچاوه کۆنه کانی نه ده بی عه ره بیشى زۆر موتالا کرده .

گرنگیه کی تایبه تیشی به م چوار پهرتوکه داوه و ته واو خۆی بۆ ته رخان کرده: که لیلوه دینه ی ئیبنولموقه ففه ع، (نهج البلاغه) ی شریف الرضى، (دلائل الاعجاز) ی جورجانی، (الحماسة) ی نه بی ته مام. پاشان چوه ته زانکۆی لوکنهو که زانسته شارستانیه کانی تیدا به زمانی ئینگلیزی ده خویندرو و به شیکی تایبه ت به زمانی عاره بیشى تیدایه. که نه بولحه سمن چوه زانکۆ ته منی له گشت خویندکاره کان بچوکتو بو. له سه ره تادا وانه کانی ریژمانی عاره بی ته نگیان پی هه لچنی و که میک و هپاش کهوت به لام پاشان هه ره به پله ی بالا سه رده کهوت.

(۱) چند پهرتوکیکی به چاپ گه یشتوه و بلاو کراونه ته وه، ههروه ها کۆمه لیک شيعریشی بۆ بلاو کراوه ته وه که هه موی مونا جاتی خوداو نزاو پارانه وه و مده حی پیغه مبه ره ﷺ، خه لکیش به دلیان بو. له (۶ / جه مادی ناخیری ۱۳۸۸ ک - ۳۱ / تزگه ستی / ۱۹۶۸ ز) کۆچی دواسی کرده.

(۲) نه وه ی فه رموده ناسی پایه دار شیخ حوسینی کوری موحسینی نه نساری یه منی بو که کاتی خۆی بنه و یارگه ی له (بهرفالی) هیندستان خستبو. نه ژادی نه و بنه ماله یه له (الحدیده) یه. به ره یه کی ره گاژۆی له گوته وه ی زمان و نه ده بدا هه بو وه چۆنیکى ره سه نیشی له زمانی عاره بییدا هه بو. له که راتشی له (۹ / جه مادی یه که می ۱۳۸۶ ی کۆچیدا) کۆچی دواسی کرده.

پاشان دیراسه نه ده بیه که می له لای دکتور شیخ (تقی الدین الهلالی المراكشي)^(۱) ته او کرد. که نه وکات له نه دوی زانایاندا سه رۆکی به شی گوته نه وی نه ده بی عاره بی بو. نه دوهش مه کۆیه که سه ره رشتی (دارالعلوم) ی نه وینده ده کات. پاشان بۆ ماوه ی دو سالان له نه دوه دا ده بیته نه ندام و فرموده ناسی تیدا ده لیته وه. له م باره وه سو دیک ی فره ی له شیخ حیدره ح سهن خان^(۲) وه رگرت. چهنه مانگی کیش له (دارالعلوم) ی (دیوبند) مایه وه، له ویدا له وانه کانی زانای گه وه ی موجهید شیخ ح سهن نه حمده له دینیدا^(۳) ناماده ده بو، که له باره ی فرموده وه ده دوا.

نه بولحه سهن یه که مین هه ول ی له نوسینی نه ده بییدا نوسراویک بو له باره ی سه برده و ژینامه ی سهیدی پیشهوا نه حمده ی کوری عیرفانی شهید که پیشهواو بانگخوازیکی ریگی یه که خوا به رستی و سوننه تبه روه ری و جیهادی ری خوا بو. له سهر نامازه ی برا گه وه که می (دکتور عه بدولعه لی) بابه ته که می نوسی و دکتور (تقی الدین الهلالی) ش بۆ زانای فره زانو و سهید ره شهید ره زای خاوهن گۆقاری (المناری) روسپی هه نارده و نه ویش له گۆقاره کهیدا بلاوی کرده وه. پاشان له بهرگی کتیبیکی سه ره به خۆدا به ناویشانی ((سه برده ی سهیدی پیشهوا نه حمده عیرفانی شهید له سالی ۱۳۵۰ ک)) نوسی وه. نه م نوسراوه یه که مین به ره ه می نه ده بی بو که به زمانی عاره بی نوسیویه تی که نه وسا ته مه نی له نیوان حه فده تا هه زده سال ده بو.

پاشان چوه (لاهور) له ویدا له سهر دهستی چاکسازی گه وه و بانگبه ری مه زن شیخ نه حمده عدلی^(۴) که ته فسیرناسیکی به ناویانگ بو دهستی به ته فسیر خویندن کرد، (لاهور) یش نه و کات شاری زانسته و رۆشنبیری و ناوه ندی

(۱) ریبه ری راپه رینی نه ده بی عه ره بی بو له هندستان، هه روه ها چاکسازی پرۆگرامی خویندن ی نه ده بی عاره بی بو، سه سال له نه دوی زانایان بو، کۆمه لیک نه دیبی به ناویانگی له سهر ده ست پیگه بی وه کو، مه سه عودی نه دوی و محمد ناظمی نه دوی .

(۲) له ۱۵ / جه مادی یه که می ۱۳۶۱ ک مرده .

(۳) له ۱۳ / جه مادی یه که می ۱۳۷۷ ک مرده .

(۴) له ۱۳ / جه مادی یه که می / ۱۳۷۷ ی کۆچی نه مری خوی کرده .

بلاو کراوه و روژنامه کانی هیندستانی دابه‌شنه کراو بو. نه بولمه‌سهنیش نه م
ده‌رفه‌ته‌ی هه‌لقۆسته‌وه و ده‌گه‌ل چن‌دین مامۆستا و ئوستادی گه‌روه و پایه‌دار و
نه‌دیو و شاعیر و هزرقانان ناشنا بو. نه‌وه‌ی شایانی باس بی‌یه که له‌وانه شاعیری
ئیسلاام دکتۆر موحه‌مد ئیق‌بال بو. که له مه‌جلیسه‌کانی شاعیر به‌شدار ده‌بو و
شاعیریش دلّی پی‌خۆش ده‌بو^(۱). هه‌رچه‌نده نه‌بولمه‌سهن گه‌نجیش بو و ناویانگیشی
نه‌بو^(۲).

نه‌بولمه‌سهن خویندنه‌که‌ی له‌زۆریه‌ی قۆناغه‌کاندا به‌ پروانامه‌ نه‌بو، به‌لکه
خویندنیکی ئازادانه‌ی روبه‌روی زانست و زانیاری بو. جا که دیراسه‌که‌ی له‌ لاهور
ته‌واو کرد بۆ لۆکنه‌وه‌ گه‌رپایه‌وه و له‌ویدا له (دارالعلوم)ی نه‌دوه‌ی زانایان مایه‌وه و
جووره‌ها زانستی تیدا ده‌گوتوه. له‌م ماوه‌یه‌ له‌پاڵ نه‌و کاره‌شیدا به‌ زمانی
عاره‌بی مه‌قالاتی بۆ گوڤاری (الضیاء) ده‌نوسی که نه‌دوه‌ی زانایان ده‌ریده‌کرد،
سه‌رنوسه‌ره‌که‌شی مه‌سعودی نه‌دوی^(۳) بو. هه‌روه‌ها به‌ نویسی چن‌دین په‌رتوکی
زمان ئوردوش خه‌ریک بو. ژیاننامه‌که‌ی سه‌ید نه‌حمده‌ی شه‌هیدیشی به‌ چاپ
گه‌یشت که ته‌مه‌نی نه‌و کاتی له‌ بیست و پینج سال پتر نه‌بو. هه‌رمیتنیکی زۆری
هه‌بو ته‌نانه‌ت چوار چاپی لی‌ده‌رچو.

پاشان گواستیه‌وه (ده‌لی). له‌ویدا به‌ دیداری موجه‌ددیدی مه‌زن (شیخ
موحه‌مد ئیلیاس) شاد بو، نه‌م دیداره‌ وه‌رچه‌رخانیکی له‌ ژبانی نه‌بولمه‌سهن
به‌ریا کرد. چونکه‌ شیخ موحه‌مد ئیلیاس ریه‌ریکی میلی بو، له‌ ریی
بانگه‌وازه‌که‌ی بۆ خودا سه‌روساختنیکی^(۴) قول و پته‌وی ده‌گه‌ل جه‌ماوه‌ردا هه‌بو،
به‌لام نه‌بولمه‌سهن تا نه‌وکاتی له‌گه‌ل جه‌ماوه‌ردا هیچ په‌یوه‌ندیکی په‌یدا نه‌کردبو،
له‌به‌رته‌وه‌ی هه‌ر به‌ خویندن و کتیب نویسن خه‌ریک بو، ئیتر نه‌ویش له‌دوای نه‌و

(۱) له‌ کۆتایی سالی ۱۳۸۱ ی کۆچی مرده .

(۲) سه‌ید نه‌بولمه‌سهن چیرۆکی نه‌و سه‌ردانه‌و سه‌برده‌که‌ی له‌ پشه‌کی په‌رتوکه‌که‌ی به‌ناوی (روانغ
اقبال) باس کرده

(۳) له‌ ره‌جه‌بی / ۱۳۷۳ک - ۱۶ / مارس م ۱۹۵۴ز مرده

۴ سه‌روساخت: ناشنایه‌تی، سه‌روکار، په‌یوه‌ندی.

دېدارەدا دەستى كۆتۈرۈپ گەپ-سۆز دەگەن خەلىكى گوندو دېھاتان تېكەن دەبو و گەشتى ئىسلاميانەي نەجم دەدا، گەشتى واى ھەبوھ رەنگە مانگىكى خاياندىن، لەم گەشتانەدا بە گوندو شارەكانى ھىندستان دەگەپراو خەلىكى بۆ ئىسلام بانگ دەكرد . ئىستاشى لەگەلدا بى- لە ھىكمەتى وردو قولى ئاينى و لە ھىزى بىرۋايدا ھەر شىخ ئىلياس سەرمەشقى ئەبۇلخەسەنە . چونكە شىخ ئىلياس ھەرۋە كۈن بىر كەمان وا دەلى- و تەنەك بو لە پېشىنە چاكەكان و دىئۆزىكى بەغېرەت بو، جەرگى بۆ رەوشى نالەبارى مۇسلمانان دېشا، بۆ بەرۋەندى مۇسلمانان تېدەكۆشاو لە خۆشى و ناخۆشى لەگەلپان بو، لە پېناوياندا روھ بەھىزەكەي گرى دەگرت و ھەناوى بۆ دەسوتان^(۱) .

پەرۋەردەي روھىشى لە خواناسى پايدەدارو پەرۋەردىارى گەرە؛ شىخ عبدالقادى رانى فورى^(۲) ۋەرگرتوھو لە ھاودەمىتى و مەجلىسەكانىدا بەھرەمەند بوھ .

ئەبۇلخەسەن بۆتە سەرنوسەرى گۆقارى (الندوة) زانستىش كە بە زمانى ئوردى دەردەچوو زامغالى نەدوھ بو . زانكۆ ئىسلامىش لە (علىكەرە) ئەركى دانانى پىرۆگراممىكىان بۆ قوتابيانى لىسانسى خويندى ئاينى پى سپارد، ئەوئىش پەرتوكىكى بەناوى (ئىسلامىيات) دانا و زانكۆش قبولى كرد و لە پاى ئەوھشدا خەلاتيان كرد . لە سالى (۱۳۶۱ك-۱۹۴۲ز) دا زانكۆ مىللى ئىسلامى لە دەلى بانگىشتى كرد تا موھازەرەيەك بدات . ئەوئىش موھازەرەيەكى لە بارەي

(۱) لە سالى ۱۳۶۳ كۆچىدا كۆچى دوايى كردوھ . ئەبۇلخەسەن بە زمانى ئوردى ژياننامەيەكى لەبارەو نوسىوھ . لە موھازەرەيەكىدا بەناوى (بانگەوازي ئىسلامى و بەرەو پېشەوھ چونەكانى لە ھىندستاندا وتەكېشى لەبارەو ھەيە . كۆمەلەكەي كە زۆرىەي كات بە كۆمەلەي تەبلىغ دەناسرىن لە گورجوگۆل و چالاكترىان كۆمەلەكانى ھىندستانە، ژمارەشيان لە ھەموان زۆرتەرە . چالاكى كارىگەريان ھەيە، گەشتى بەردەوام نەجم دەدەن، بە ناسىا و تەفرىقىا و نەوروپا و تەمرىكادا دەگەرىن . ناۋەندەكەي لە (دەلى) پايتەختى ھىندستانە .

(۲) لە لاھور لە (۱/ رەبىعى يەكەمى / ۱۳۸۲- نۆگەستى ۱۹۶۲ ز) كۆچى دوايى كرد . ئەبۇلخەسەن ژياننامەيەكى لە بارەو نوسىوھ .

(ناین و شارستانیتی) پیشکەش به خویندکاران کرد، هەمو زۆریان بەدل بو که به نوسراویش بلاوکرایهوه کاریگه‌ریکی به‌رفره‌وانی به‌پاکرد .

هەر له‌و ماوه‌یه‌شدا چەند پەرتوکیکی بوّ خویندکارانی خویندنگه عاره‌بیه‌کانی هیندستان دانا. یه‌ک له‌وانه بریتی بو له (مختارات في الادب العربي). (دار العلوم)ی هیندستان و چەند زانکۆیه‌کیش بریاریان دا بیکه‌نه پرۆگرامی خویندنی خوینان. پەرتوکیکی‌تری بریتی بو له (قصص النبيين للأطفال) که له‌ سێ به‌رگدا بو .. زۆر پەرتوکی‌تریشی دانا. هەروها گۆڤاری (التعمير)یشی دەرکرد که مانگێ دوچار به‌ زمانی ئوردی دەرده‌چو.

مه‌کۆ(جمعیة)یه‌کیشی دامه‌زراند تا موژده‌ی دینی ئیسلام به‌ناو هیندۆسه‌کان بلاویکاته‌وه. ئەم مه‌کۆیه‌ موژده‌گاره ئیسلامیه‌ یه‌ک له‌ چالاکیه‌کانی ئەوه بو کۆمه‌لیک پەیام و توژینه‌وه‌ی به‌زمانی ئینگلیزی له‌بارە‌ی نه‌ته‌وه‌ی ئیسلامدا دەرکرد و له‌ویدا بلاوی کرد‌وه. له‌ کۆتایی سالی (۱۳۷۸ک-۱۹۵۹ز)یشدا له‌ لوکنه‌و (کۆری زانیاری ئیسلامی) دامه‌زراند. هەروها گه‌لیک چالاکی و به‌ره‌می‌تریشی به‌ زمانی ئینگلیزی و هیندی و ئوردی و عاره‌بی و زۆر چاپکراوه‌ی به‌نرخ‌ی دیکه‌شی هه‌یه.

ئەم پەرتوکەش- به‌ داروخانی موسلمانان جیهان چ زیانیکی لیکه‌وت- له‌ سالی (۱۳۶۴ک - ۱۹۴۵) دا نوسیویه‌تی که ئەوکات ته‌مه‌نی سی‌ودو سال بو. به‌لام چاپکردنی وه‌دواکه‌وت. که له‌وماوه‌یه‌دا زیاده‌ی ده‌خسته‌ سه‌رو به‌ باب‌ه‌تی‌تر ده‌پیرازانده‌وه‌ وه‌له‌بژێری و پوخته‌کاری له‌گه‌لدا ده‌کرد تانه‌وه‌ی چاپی یه‌که‌می له‌ میسردا له‌ سالی (۱۳۶۹ک- ۱۹۵۰ز)دا بلاویۆوه.

ئەبو‌لحه‌سه‌نی برای هیژام زۆر مه‌راقی له‌ کۆکردنه‌وه‌ی پەرتوکانه‌، شه‌یدای باسوخواسی کتیبانه‌ و شه‌و‌نخونیان ده‌گه‌لدا ده‌کیشی. له‌ کالۆپالای دنیایی به‌س خه‌می کتیبه‌کانیه‌تی، به‌هادارترین دیاری پیشکەشی بکری پەرتوکیکه‌، کتیب بوّ ئەوه کۆناکه‌ته‌وه‌ ماله‌که‌ی پێ قه‌ره‌بالغ بکات، به‌لکو بوّ ئەوه‌یه‌تی تا بیه‌خوینته‌وه‌ و تاووتووی و ره‌خنه‌کاری تیدا بکات. نوسراوه‌ جو‌راو‌جو‌ره‌کانیشی له‌م باره‌وه‌ به‌لگه‌یه‌کی ئاشکران. له‌ ئەنجامی ئەو هەمو خویندنه‌وه‌ و شه‌و‌نخونیه‌ی

دەگەل پەرتوكانى كېشاۋە - لە تەك بەھرەو ئەزمونە كەيدا - دەتوانى بە ھاسانى بە زمانى عارەبى بدوى. كە بە عارەبىش دەدوى ۋەك لافاۋ ھەلقولى بىن زۆر بە ئابوتابو بە پاراۋى دەدوى ۋە قسەكانى پىرە لە ھىنانەۋەى وپنەى رەۋانى ۋە گوزارشتى جوانو سەرنجراكىش. بۆ زۆرىسەى موھازەرەكانىشى خۆى ئامادە دەكات ۋە زۆرىنەشيان دەنوسىتەۋە. نەشم ۋە شىۋازى ئاخاوتنەكەى رەگەزى سۆزى بلىسەدارى بەسەردا زالە بەلام لەگەل ئەۋەشدا كە لە دەرگەى تۆزىنەۋەىسەك دەدا بە پوختەىى ئەنجامى دەدات ۋە مافى خۆى دەداتى ۋە تاموچىزىشى لەگەل ئاۋىتە دەكات ۋە كو لىم زانىۋە بە خۆشى پىر لە جارىك بۆى دركاندومە، كە لەبارەى بابەتىكى گىرنگەۋە دەدوى ھەز ناكە ھىرش بىبات، تەنھا ئەۋە كاتە نەبى كە زانىارىيەكى زۆرى لەبارەۋە كۆكردىتەۋە ۋە خۆى بۆ ئامادە كىردى. ئەۋەش نەك لەبەر مەعتەلى ۋە بىن بابەتى بىن بەلكو ۋەك وريا بونىكى زانايانەى كە دەپەۋى بگاگە يەقەن ۋە مەسەلەكەى بۆ ساغ بوپتەۋە ئەۋەجا پەنا ۋەبەر ھىرشان بىبات!.. ئەبۇلخەسەن پەخشانى بەسەردا زال بۋە بۆىە رۆزىك لە رۆژان نەىكراۋە ھىچ شىعەرىك بەھۆنىتەۋە...

مامۇستا ئەبۇلخەسەن بەردەۋام ئەم جۆرە ۋەرزشانەى كىردەۋە: تۆپانى، مەلەۋانى، راۋوشكار، ھۆكى ۋە تىنس، بەلام پاشان ۋازى لىھىتەنەۋەن. وپراى ئەمەش چەند نەخۇشەكىشى توش ببو، ماۋەپەكى درىۋى خايانە بە تايبەتى نەخۇشى سىنگ، بەلام پاشان خۇدا شىفەى پىن بەخۇشى، تەنھا كۆخەكەى نەبىن كە تاۋ نا تاۋ دەىگرى.

ھەز لە ھىچ جۆرە وپنەىەك ناكات، بۆ خۇشى ھەپام كىردەۋە لەسەرىشى توندە. جارىكىيان پىنكەۋە چوپىنە چاپخانەىكى گەۋرە لە قاھىرەدا، وپنەگرەكەى ئەۋەى زۆرى ھەز دەكردو زۆرىشى داۋاكرد بۆ يادگارى وپنەىەكمان بگرى، بەلام ئەبۇلخەسەن رازى نەبو ۋە گوتى موسلمانانى ھىندستان لەسەر ھەپرامىتى وپنەگرتن ھاۋدەنگن.

جارىك پىرسىارىكم لىكردو گوتم لە پىشىنانى چاك بە كاميان كارتىكراۋ بوى؟ لە ۋەلامدا گوتى: بەم پىۋاچاكانە: ئىمام ئەمەدى كورى ھەنەل كە لە

کاتی فیتنه که دا خاوهن هه لوتیستیکی ناسراوو به ناویانگه. شیخلئیسلام ئیبنی تهیمیه. شیخ نه حمدهی سهرهندی که خه لکی سهرهه ند بوه و سهرهه ندیش شاریکه له بنجاب، له سالی (۱۰۳۴) کۆچیشدا کۆچی دوایی کردوه، خاوهنی پدیامه نه مره کانی شهریهت و حقیقهت و، دژایه تی کردنی بیدعه کاریه. شیخ (ولي الله الدهلوي) که له سالی (۱۱۷۶) ی کۆچیدا مردوه، توژی ره ریکی مه زنی ئیسلامیش بوه و خاوهنی په رتوکی (حجة الله البالغة) یه. ههروه ها سهید نه حمدهی شه هیدیش که دامه زینه ری یه که مین ده ولته تی شهرعی بوه له هیندستان له سه دهی سیزدهی کۆچی^(۱)، بو چهند مانگیك ده ولته ته که ی حوکمی کردوه، به لام پاشان ئینگلیز به نه خسه و پلانه گلاوه کانیان روخاندیان.

گه ره ترین هیواوه هو میدی نه بولحه سه ن نه وه یه که بیینی ئیسلام له سه ر روی زه ویدا بالاده ست بی و ده ولته ته سه رکیش و یاخیه کانیش به نه شه که نهجه و له بن ده ست بن، تامه زروئی نه و ده مه یه که به چاوانی خۆی تۆله وه رگرتنه وه ی خوا له و که سانه بیینی که دژایه تی ئیسلامیان کرده وه و موسلمانان زه بون و نابوت کرده، به مهش فه رامۆشی دلئی دیته وه و پرشنگی موژده ی به سینهدا په خش ده بی. پیئوایه و وای ده بیینی که نه و که مایه تیه موسلمانهی له هیندستان ماونه ته وه چاکه کانه و جیی هو میدن بو هیندستان، ره نگه ئاینده یه کی گه شیان له ویدا بو ئیسلام پیئیی.

نه بولحه سه ن له ساله کانی (۱۳۶۷-۱۳۶۹) ک به رامبه ر به (۱۹۴۷-۱۹۵۰) ی زایینی گه شتیکی بو حیجاز کرد پاشان چهن دین گه شتی به رودواتری کرده. له سالی (۱۳۷۰-ک-۱۹۵۱) ز هاته میسر. به زۆر به ی جیهانی ئیسلامیشدا گه راوه. له (۱۳۷۵-ک-۱۹۵۶) ز سه ردانی تورکیای کرده، سه ردانی پایته خته کانی ولاتی نه وروپاش و به ناویانگترین شاره کانی نه نده لوسیشی کرده. سه ردانی یه که می له سالی ۱۳۸۲ ک بوه، هی دوه میشی له سالی ۱۳۸۳ ک

(۱) نه ویش هه ر له بنه ماله ی نه بولحه سه ن بوه. یه کیک بو له پیاوه هه ره به ناویانگه کانی بنه ماله و هیندستان، له سالی ۱۲۰۱ ک له رانی بریلی له دایک بوه. له ریخودا له بالاکوت (پاکستانی ئیستا) دا له سالی ۱۳۴۶ ک شه هید کراوه.

بەرامبەر بە (۱۹۶۲-۱۹۶۳) بۆ. لەم گەشتانەدا زۆری دنیا دیوہ و گەلیکی خۆیندۆتەوہ و جۆرەھا بابەتی نویسۆ، نامادە ی موخازەران بۆہ و موخازەرەشی داوہ، لە ھەر جیئەك دابەزی بۆ کردو کۆشی ھەبۆہ و بەھرە ی وەرگرتوہ، زۆر پەیمانیشی بەستوہ. لە سالی (۱۳۸۰ک-۱۹۶۲ز) کە براگەورە کە ی دکتۆر سەید عەبدولعەلی ئەلخەسەنی وەفاتی کرد لە جیئە ئەودا بە ئەمینداری گشتی نەدوہ ی زانایان ھەلبۆژدرا، لە سالی ۱۹۵۷یشدا بە ئەندامی پەیمانیری کۆری زانیاری عارەبی لە دیمەشق ھەلبۆژدرا^(۱). لە سالی (۱۳۷۵-۱۹۵۶ز) وەك مامۆستایەکی میوان لە زانکۆی دیمەشق بانگیشت کرا تاچەند موخازەرە یەك پێشکەش بکات^(۲) لە سالی (۱۳۸۰ک-۱۹۶۱ز) ئەنجومەنی دامەزراندنی (رابطة العالم الاسلامي) یش لە مەککە ی پیروژدا ھەرۆھا لە ئەنجومەنی راویژکاری بالای زانکۆی ئیسلامی لە مەدینەشدا بە ئەندام ھەلبۆژدرا. لە سالی (۱۹۵۹ز)شدا بە سەرۆکی دەزگای خۆیندنی ئاینی لە ولایەتی باکوری ھیندستان ھەلبۆژدرا.

لە میسردا جاریکیان دانیشتبۆین و ئەویشمان لە گەلدا بو، لە بارە ی چاکێکانی میسرم لێ پرسی، ئەویش بە کورتی وەلامی دایەوہ و گوتی: پڕوابون بە خودا، دینداری، خۆشویستنی موسلمانان بە تاییبەتی ئەگەر نامۆ بن، دل نەرم و ناسکی، سینەپاکی، بەرھەمی زۆر... پاشان لە خراپێ کاتم لێ پرسی، ئیحراج بو بە لام پاشان گوتی: سفوراتی، خۆدانە پۆشین، وینە ی روتی ناو گوڤارو روژنامە کان، بە سوک سەیرکردنی ھەندی حەرەمە کان لە لایەن ھەندی زانا، نە کردنی نوێژی بە کۆمەل لە گەل ئەوہ ی مزگەوتیش زۆرن، ھەلپە کردنیکی کوێرانە بو لاسا کردنەوہ ی ژیری روژتاوا .

(۱) یادەورەکی لە قاھیرەدا لە ژێر سەرنای ((مذکرات سائح في الشرق العربي)) لە سالی (۱۳۷۳-۱۹۵۴ز) چاپ کرا .

(۲) سەرچەم ئەو موخازەرەنە ی کە نوستاد ئەبۇلخەسەن لە مەدرەجی زانکۆی (الکبری) ی دیمەشق پێشکەش کرد ژمارەیان دوازدە موخازەرە بو لە پەرتوکی کدا بەناوی ((رجال الفكر الدعوة في الاسلام)) لە چاپخانە ی زانکۆی دیمەشق لە سالی (۱۳۷۹ک-۱۹۶۰ز) دا چاپ کرا .

پيشه کيهک

به پينوسى ئوستاد عبدالرحمن حبنکه الميدانى

سوپاس و ستايش بۆ نهو خودايه ي بهرزو به خوشنده يه، که قورئان و سوننه ت و ته ي پرواتاي به موحه مده ي کور ي عه بدولا ﷺ به خشيوه، که پيغه مبهري کردو ته چا کترين بانگخوازي ري ي خودا، که کردويه تي به هوشه ندرين پيشه نگو و سه رمه شقترين په روه رده کار.

له ميه ره باني خو يه تي که هه لگراني مه شخه لي پديامه که ي داناي ري راست و سه ر راستن، به و په ري توانا وه به پي ريوشويني پيغه مبه ر ﷺ له پينا و خوا تيده کو شن، له هه ر سه رده مه ي کدا ره وشي گه لان به هه ر چو نيک بگو ري و شه وي تاريکستان هه ر چه ندي دريژه بکيشي و ته مومژ هه ر چه ندي خه ست و خو لي بي، تا روژي دو ايي راده بي قه ت له ري هه ق دانا به زن، بۆ ناهه ق ي رانا خزن، له مه ر دوژمن نابه زن، چونکه خودا له گه ليانه .

نه م په رتو که ((به داروخاني موسلمانان جيهان چ زيانکي ليکھوت!!؟)) که بانگخوازي ناموژگارو ري به ري دانا و زانا و شيخي هيژاو پايه دار ((نه بو له سه ن عه لي نه له سه ني نه دوي)) نوسيو يه تي، هه ر له گه ل ده ر چوني به که م چابي له سالي (۱۳۶۹ک - ۱۹۵۰ز) زانا و بيرمه ندان گه ليکيان که وه به ر دل و شوني پايه کي به رزي له لادا په يدا کردن. په رتو که که ميژوي ره وشي گه لاني به ر له نيسلام به سه ر ده کاته وه که چو ن له روي هزر و زانست داروخاون و له ژياردا تيکشکا ون، چو ن له نا و بته په رسته يه کي پر وپوچ و بينمود و نه فاميه تي ه کي دزي و سته م و زورداريه کي له راده به ده ردا ده ژيان، چو ن مله پور و خا وه ن هيژو ده سه لاتداره کان خه لکي ره ش و پروتيان ده چه وسانده وه، سته مه ديده ي بي پشت و په نا نه يده تواني رويه ري زه به روزه نگی مله پوران رابه وستي و کو ت و زنجيري کو يلايه تي و

سەرشۆرى لە خۆى راپسېنى، تەننەت ئەگەر مافىشى پىخوست دەگرا نەیدەویرا دەنگ بکا.

باس دەكات مەرقایەتى كە سالەهای سال بو، لەتاو بەدبەختبون و مەرگەساتى بەنالەنال بو، لە حەژمەت ژىارى ویران دادویدادى بو، لە دەست دەستدریژی و ستەمكارى و خویترىژی و دوژمنكارى هاوار هاوارى بو. ئىسلام هات فرىای كەوت و گزنگى نازادى بۆ پەخش كرد، بە بەلگەى رۆشن و وتەى بەجى، بە هیژى تۆسن و بازوى بە تىن ریزومافى رهواى مەرقانى گەپاندەوه و زولم و زۆردارى ملهوپرانى پړاندەوه، مەرقى لە مەرقەپەرستى رزگار كرد بۆ خواپەرستى، هەرچى سیستەمى هەهەستزادەى مەرقان بو كە بە ناوى ناین لافى لیدەداو خەلكى بەستەزمانى دەچەوساندەوه باوى نەهیشت و تەمومژى رهواندەوه. نامىزى بە سۆزو بەزەبى و باوهشى دادگەرى و چاكەكارى لە مەرقایەتى كردهوه و ریبىرو بیروباوهرو شهریعت و ئەحكام و نامۆژى ئاسودەبەخشى پىشكەش كردن.

باس دەكات لەبەر ئەوه موسلمانان داروخانو تیشكان چونكە لە نامۆژو رینماییه كانى ئىسلام دوركەوتنەوه، پشتیان لە زانست هەلكرد و نەزانى بلاوبەوه.. زانستىك كە ژىارى پى بنیاد دەنرى. كەچى گەلانى رۆژئاوا هاتن بەهرەیان لە بنچینه كانى ژىارى ئىسلامى وەرگرت و ژىارىكى مەزنى ماددىیان بۆ خۆ پىنكەینا بەلام بىئەوهى ئاور بەلای بیروباوهرو پەرستىكارى و خورپەوشت و رهفتارو دادگەرى و چاكەخوایى و هەقپەرورەیه كەى بدەنەوه.

دوپات دەكاتەوه ژىاره ماددیەكەى رۆژئاوا مادەم خۆى بە رهگەزەكانىترى ژىارى ئىسلامى نەپاراستوه دەبیتە هۆكارى ویرانبونى جیهان و مەرقایەتیش بەرهو رهوشى تىكشكاوى پىشان دەگەپیتەوه، وەكو جارن ملهوپرو ستەمكاران چرئوك لە بەربىنگى هەژارو ناگرووران رادەچەقینن و دیسان شهرو پەشىوى بلاو دەبیتەوه.

دوپات دەكاتەوه جیهان زىانىكى گەورەى بە هۆى داروخانى موسلمانان بەركەوتوه، رەنگە مەرقایەتیش توشى مەترسیه كى زەبەللاخى خاپوربون بىت چونكە زهلیژانى سەر روى زهوى هیژى ویرانكردنى جیهانىیان وەدەست هیناوهو

هیچ دینیکیشیان نیه دهستی خوانه ناس و بیپرواکان بگری و لینه گه پری مروّقایه تی توشی نهو رۆژه ره شه ببی، و پرای نه مهش له ناخی دلّه وه حدز ده کهن هه مو شتیکی سهر روی زهوی داگیر بکهن و دهست به سهر گشت گه لان دابگرن .

گه لیک به جوانی باسی کیشه کۆمه لایه تیه کانی سهردهم ده کات، له باره ی لاریبون و ترازانه کانی ده دوی که خه ریکه مروّقایه تی له کهنده لانی و پیرانکاری هه لیدی. گه لیک وته و گه واهی گه و ره بیرمه ندانی رۆژئاوایی به به لگه هینا و ته وه که ده گه ل بابته تی نیو په رتو که که تیکده که نه وه و روی راسته قینه ی کیشه کان وه ده ره ده خهن.

جه نابی شیخ ((نه بولحه سن عه لی نه لحه سنی نه دوی)) پیاوینکی ناسراوه و ناویانگی به سهر جه م جیهانی ئیسلامیدا بلا بو ته وه، بۆیه پیویستی به وه نیه خۆی و به ره مه به هاداره کانی پیناسه بکرتن.

وته کانی منیش وه که یه کیکه چرایه کی کزۆله ی به ده سه ته وه بی و خه لکیکی چاوساغ به ره و گلۆپینکی زلی کاره بایی رینوین بکات که روبه ریکی به رفه وانی به ده وری خۆدا روناک کرد بیته وه.

له کۆتاییدا له خوا ده پاریمه وه شیخ له شی ساغ بیته و ته مه نی دریش بی، سو دی به ره مه کانی نویویته و ده زگا کانی دایمه زانده وه تا رۆژی دوایی هه ر بیینی و بو دین و دنیا به هه ریه ان به رده وام بی.

وآخر دعوانا أن الحمد لله رب العالمین، والصلاة والسلام على سيد الأولین والآخرین، وآله وصحبه ومن تبعهم بإحسان الى يوم الدين .

عبدالرحمن حبّكة الميداني

مه که ی پیرو ز

۱۸ / شهعبان / ۱۴۱۸

۱۸ / ۱۲ / ۱۹۹۷ ز

به داروخانی موسلمانان

جيهان چ زيانکي ليکھوت؟ ۱۱۹

داروخانی موسلمانان به کهم داروخان نيه له دنيا دا. که موسلمانان دواي ماوه يه که سهر کرده يي هه ره سيان بر دو له مهيدانی ژيان و واقيعدا ده ستيان کيشايه وه و که نارگير بون رودا ويکه، به لام وه کو نه و روداوانه نيه که له ميژوي تينکشکانی گهل و نه ته وه و داروخانی حکومت و ولاتان روده ده ن، وه کو شکانی پاشا و داگير که ران نيه، وه کو ژير که وتنی داگير که رانی سهر که وتو نيه، وه که به رته سکبونه وه ي سي به ري ژياره کان نيه، وه که داکشانی دواي هه لکشانی سياسی نيه، چونکه نه و روداوانه له ميژوي سهر جه م گهلانی سهر زه وي وينه و هاو شيويهان زورن، به لام روداوي داروخانی موسلمانان روداويکی ناوازه و بيوتنيه يه نه که رچی گشت روداويکی ناوازه ش له ميژودا وينه ي هه يه.

نه م روداوه ته نها به عه ره بان و به گهل و نه ته وه ئيسلاميه کانيش تاييه ت نه بوه چه جای بنه مال وه خانه واده ي حوکم به ده ست! به لکو مه رگه ساتيکی مرؤفايه تي سهر تاسه ري بوه و ميژو قه ت له وه ي ره شترو توشترو سهر تاسه ريتري به خو نه ديوه. جيهان نه گه ر تانه ي فيزو ده ماری سهر چاوي خو ي لادا و هه قيقه تي نه م روداوه ي بديبايه و بيزانبا بر ي نه و دؤرانه ي پي ي براوه چه ند گه وره يه، رؤزي ره شي روداوه که يان ده کرده رؤزي شيوه ن و تازيه داری و نه ته وه و گهلان پرسه يان له گهل يه که تر ده گؤرپيه وه. به لام نه م روداوه پر کاره ساته له ماوه ي رؤزيک و دو رؤز روی نه داوه به لکو رؤزگار يکی دورودريشي خاياننده، جيهانيش تائيستا ليکدانه وه يه کی راست و ته واوي بو نه م روداوه نه کرده وه قه باره که ي نه ناسيوه، تا ئيستاش ته رازويکی وردو دروستي نيه کلؤلي و به ده ختیه که ي خو ي پي بکيشي.

جيهان به داروخانی ولاتيک که رؤزگار يک ده سه لاتدار بوي و گه ليک ولاتي داگير کردبي و گه ليک گه لي کردبيته کزيله و له سهر ره نج و شانی چه وساوه و

ژيردهسته كان رايوار دې، هيچ شتيكى له كيس ناچي. نه گهر دهسه لات له دست ناكه سيكه وه بچيته دهست ناكه سيكي تر يان له دست كومه ليكي زوردارو مله ورو خو په رسته وه بچيته دهست كومه ليكي تری هاوشيوه، غه مگين نابي و ژان نايگري. گهر دون به داروخانی نه ته وه يه كي پير و په ككه و ته و لاواز يان به دارماني ولا تيكي بناغه له رزوك و له به ريدك هه لوه شاهه توشی مهرگه سات و ناسورو ژان نابي، بهلكو به پيچه وانه وه داروخانی نه ته وه و ولا تيكي ناو هه هه رخزي نهر يتيكه له م گهر دونه دا. فرميسي مروه گه ليك له وه شكودار تره هه ر روزه و بؤ پاشايه كي كوچكردو يان بؤ دهسه لاتيكي له ناوچو دا يباري. كه سيك روژيک له روژان له پيناو به خته وه ري و به رزه و ندي جيهان ره نجی نه دابي و تينه كو شابي مروه فايه تي باكي پي نيه و نه فسوسي بؤ هه لنا كيشي. نه رزو ناسمان له مهر شو و رودا وانه ي هه زاران جار رويان داوه و رو دده ن سوزيان نابزوي و بي به زه بين : ﴿ كَمْ تَرَ كُوا مِنْ جَنّاتٍ وَعَيْونٍ، وَزُرُوعٍ وَمَقَامٍ كَرِيمٍ، وَنَعْمَةً كَانُوا فِيهَا فَآكِهينَ، كَذَلِكَ وَأَوْرَثْنَاهَا قَوْمًا آخِرِينَ، فَمَا بَكَتْ عَلَيْهِمُ السَّمَاءُ وَالْأَرْضُ وَمَا كَانُوا مُنظَرِينَ : گه ليك باخات و كانياو و كشتوكال و پايه ي شكودارو نازونوزيان له دواي خودا به جي هيشت، كه له دواي نه وندا گه ليكي تر هاتن جي گه يان گرته وه، كه له ناوچون نه رزو ناسمان شيوه ني بؤ نه گي پان و سزا كه يان له سه ر دوا نه خرا (الدخان: ۲۵-۲۹).

نه م جوړه نه ته وه و ولا تانه مروه فايه تيان توشی نه سته م و نازارو كار ه سات كرده و نه ته وه ي بچوك و ژيردهسته يان دو چاري نه شكه نجو و نه هامه تي كرده، وه كرم جهسته ي كومه لگه ي مروه فايه تيان گنده ل كرده، زه هرو زه قنه موتيان هه لپشتو ته ناو ده مارو خويني مروه فايه تي بويه هه ر ده بو نه شته رگه ري نه نجام بدرئ و شو به شه نه خوش و توشه بقرتيني ري، له ناوچوني شو به شه نه خوشه ي جهسته ي مروه فايه تي له چاكو به زه يي په روه ردگار ه وه يه و پيوسته گشت نه ندا م و خيزانيكي مروه فايه تي بهلكو هه مو تاكه كاني گهر دون سوياسي خواي له سه ر بكن: ﴿ فَقَطَعْ دَابِرَ الْقَوْمِ الَّذِينَ ظَلَمُوا وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ : گه لي

سته مکاری بیسروا ناسه واری براییه وه، سوپاس بو پوره ردگاری
بونه وهر ﴿الانعام: ۴۵﴾

به لام مسلمانان که هه لگری پدیامی په یامبه رانن، مایه ی شیفا و خوژی
جیهانن، کاتیک داروخانو ولاتیان نه ماو سره یان نیشته وه، وه ک داروخانو
نه مانو نیشتنه وهی هیچ گهل و ره گه زو نه ته وه یه کی تر نه بو.. نه گهر وا بویه
هیچی نه وتوی نه ده نایه وه و شوینکاریکی سوکی به جی ده هیشت.

داروخانو داروخانی بانگه وازیک بو بو کۆمه لگهی مرۆفایه تی که روحی پی
ده هاته وه بهرو ده بو ژایه وه، داروخانی بناغه یه ک بو که سیسته می سه رجه م
جیهان و تاینی له سهر داده مه زرا.

جا ئایا داروخانیک نه وه نده سه ده یه ی به سهر دا تیپه ری بی شایه نی نه وه یه
مرۆفایه تی له رۆژئاوا و له رۆژه لاتدا ناخو نه فسوسی بو هه لکیشن؟

ئایا راسته جیهان - که سه دان گهل و نه ته وه ی تیدایه - به داروخانی نه م
نه ته وه یه دۆراندویتی؟ نه گهر وایه دۆرانه کی له چ دایه؟

ئایا دوی نه وه ی مسلمانان داروخانو سه رکر دایه تی جیهان که وته به رده سستی
نه ته وه کانی نه وروپا و پاشان که ده ولته تیکی پانوپۆریان له سه ر داروپه ردوی
ده ولته تی ئیسلامی بنیات نا، رهوشی جیهان به چ گه یشت؟ ئایا نه ته وه کان چیان
به سه ر هات؟

ئایا نه و گۆرانه گه وره یه کی له سه رکر دایه تی و ریبه رایه تی جیهان روی دا چ
کاریگه ریکی له سه ر ناین و خو په وشت و رامیاری و ژبانی گشتی و چاره نویسی
مرۆفایه تی هه بو؟

ئه دی نه گهر جیهانی ئیسلامی له و له په وروکه و تنه ی تیسی که وته
هه لسیته وه و له و سوکه خه وه ی دایگرتوه بیدار بیته وه و جله وی سه رکر دایه تی
وه رگرتیه وه چ رو ده دات؟

له و روپه رانه ی دادی هه ول ده ده یین وه لامی نه م پرسیارانه بده یینه وه...

ئه بولحه سه ن عه لی ئه لحه سه نی نه دوی

كۆبهندی يه كه م

سهردهمی نه فامیٲتی

به ندای به کهم

مرؤفایه تی له ئاوزینگی سه ره مه رگدا

میژونوسان له مه دا هاودهنگن که سه دهی شه شه مو حهفته می زاینی له سه ده هره داروخاوه کانی رۆژگاری میژون. بیسو مرؤفایه تی بهر له م دو سه دهیه چه ند سه دهیه ک بو گلۆلهی که وتبهو لیژیی و له گه ل ره وتی رۆژگاریشدا لیژبونه وه که ی خیراتر ببو، له سه ر زه ویشدا هیژیک نه بو به هانای بی و بیگریته وه. مرؤف خوای وه دهیه پنه ری له بیر کردبو، بۆیه خو ی و چاره نوسه که شی له بیر نه مابو، راستایی ون کردبو، هیژی جیا کردنه وه ی نیوان چاکه و خراپه و جوان و دزیوتی نه مابو. بانگه وازی پیغه مبه ران رۆژگاریک بو کش ومات بو، نه و چرایانه ی که پیغه مبه ران هه لیا نکرده بو به هۆی ره شه باکانی دوا ی مردنیان کوژابونه وه، هه ندی چرای کزۆله مابون به لام هه ر ته نها چه ند دلکیان پی رۆشن ده بوه وه و کۆمه لگه و ولاتیان روناک نه ده کرده وه. پیاوه ئاینیه کانیش نه بادا دینه که یان دو چاری ناژاوه بی و تا هه ر خۆیان خییوی دین بن، یان تا نه رک و زه همتی ژین نه کیشن و تفت و تالی نه چیژن و په رۆ له سه ر نه ئالیئن و خو شی و هیمنی وه ده ست بیئن، یان له به ره وه ی نه یانده توانی خه باتی ئاینی و رامیاری و روحی و ماددی راپه رینن؛ پشتیان له ژین هه لکرده بو و خۆیان وه دور گرتبو، په نایان وه بهر دیر و کلیسا و خه لوه تگای دور دور برده بو، نه وانیه که له نیو ره وتی ژینیشدا مابونه وه له گه ل پاشا و دنیا داران ریک که وتبون و له گوناح و ده سترژییدا و له خواردنی ماف و مالی خه لکیدا هاریکار و کاسه لیتی زۆر دلسو ز بون...

چاوخشان دنیك به ئاین و نه ته وه کاندای:

. دینه مه زنه کان وه ک نیچیران که وتبونه بهر دهستی ته وسکار و گالته چاران، وه ک یاری بون له بهر دهستی دوروان و گزیکاران. روح شه دگاری ره سه نیان ون

کردىبو، تەننەت ئەگەر خاوەننى پېشىنىش زندوبانەو ۋە بىئاندىيانەو ۋە نەياندەناسىنەو ۋە. لائەكانى ژىارو كلتورو حوكومو رامىيارى بېونە شانۆى بېسەرۋەرى ۋە ھەلۋەشانەو ۋە بېشىرازەبى ۋە سىستەمى پېر سەتەم ۋە زۆلمو ۋە زۆرىسى فەرمانرەۋايان، بۆيە ھەر خۆبەخۆ خەرىك بون ۋە لە دەردى خۆ دەياننالاند. پەياميان نەبو بۆ جىھانى رابنۆيىنن، بانگەۋازيان نەبو بە گەلانى راگەيەنن، لە لايەنى روحى پوكابونەو ۋە كانىاۋى ژىنيان وشكى كردبو، نە خاوەن بەرنامەيەكى پاك ۋە بېگەردى ئاينىنى ئاسمانى بون نە خاوەن سىستەمىكى حوكمپرانى مرۆفكردەش.

دىنى مەسىحى لە سەدەى شەشەمى زاینیدا :

دىنى مەسىحى ھېچ رۆژنىك لە رۆژان ئەو دىنە نەبو ھېندە راڤەو رونكارى ۋە چارەسەرى كېشەكانى مرۆفایەتى تېدا بوېن تا بتوانن ژىارىك ھەلنى يان ولاتىك ھەلسورپىنن، بەلكو دىنىك بو تەنھا چەند نامۆژنىكى مەسىحى لە نامۆژدا بو ۋە خاوەنى چەند رېئوشوئىنىكى سادەى يەكخواناسىش بو ۋە. (پۆلس) ھات پېر شەنگەكەى كوزاندەو ۋە گەلىك ئەفسانەى نەفامىتى ۋە رېئوشوئىنى بىپەرستى لە گەلدا ناۋىتە كرد. پاشان (قوستەنتىن) ھات ئەو ھەندەى مابو ئەو ۋىشى وېران كرد. لە ئەنجامدا دىنى مەسىحى بو بە ناۋىتەيەك لە ئەفسانەگەلى يۆنانى ۋە بىپەرستى رۆمانى ۋە بەنايەتى كلېسا ۋە فلاتوناتى مېسرى. لەنىو ئەم جىرۋەنجالىدە نامۆژە^(۱) سادەكانى مەسىح ۋەك تۋانەو ۋە دلۆپە ناۋىك لە نىو دەريادا تۋانەو ۋە. تا ئەو ۋە دىنى مەسىحى بو بە كۆمەلىك بېرۋاۋەر ۋە نەرىتى وشك ۋە رەقى ۋە كە روحى نەدەبوژاندەو ۋە ئاۋەزى نەدەگەشاندەو ۋە سۆزى نەدەبزواند ۋە تەنگرەى ژىنى پېنچارەسەر نەدەبو ۋە رېگاشى رۆشن نەدەكردەو ۋە. پاشان ناپاكان زىدەى تىريان تىخزاندى نەفامان لىكدانەو ۋە نابەجىيان تىئالاندو ۋە لىتھات كە مرۆف پتر لە زانست ۋە ھزر دابېرى ۋە دوركەۋىتەو ۋە، ئىتر سەدە

له‌دوای سه‌دهه دینیکسی بته‌رستانه‌تری لی‌ده‌که‌وته‌وه. (Sale) -وه‌رگی‌پری
 قورئانی پی‌رۆز بۆ ئینگلیزی- له‌باره‌ی نه‌سرانیه‌کانی سه‌ده‌ی شه‌شمی زاینیه‌وه
 ده‌لی: ((نه‌سرانیه‌کان له‌ رادده‌به‌ده‌ر قد‌دیس و وینه‌کانی حه‌زه‌رتی مه‌سیحیان
 ده‌په‌رست ته‌نانه‌ت له‌ کاتۆلیکه‌کانی ئه‌م‌پ‌رۆشیان تی‌په‌راندبو))^(۱).

شه‌ره‌ ناینیه‌کانی نیوه‌خۆی ولاتانی رۆم :

پاشان شه‌ره‌قه‌سیه‌کی نه‌زۆک و بی‌هوه‌ه و مشتوم‌پ‌ریکی توندوتیژ له‌باره‌ی
 دینه‌وه‌ په‌یدا بو، ئه‌م هه‌راوه‌نگامیه‌هه‌زی خه‌لکی خه‌ریک کرد و زه‌ین و
 زی‌ره‌کی گۆت کردن و وزه‌ی کاری کرداری لی‌ خامۆش کردن، ته‌نانه‌ت گه‌لی جار
 شه‌ری بی‌ئامانیشی لی‌ده‌که‌وته‌وه و کوشته‌ و ب‌پ‌ر و ئه‌شکه‌نجه‌و و ب‌یرانکاریشی
 ده‌نایه‌وه‌ و تالان و ب‌رۆ و شه‌به‌یخون و ره‌شه‌کوژیشی دینا‌کایه‌وه، فیرگه‌ و کلێسه‌ و
 خانوبه‌ره‌کانیش ب‌بونه‌ سه‌نگه‌ری دژبه‌یه‌کی ئاینی، سه‌ره‌نجام شه‌ری نیوه‌خۆ
 سه‌رتاسه‌ری ولاتی داگرته‌وه. توندوتیژترین دیاره‌ده‌ی ئه‌م دژبه‌یه‌ک‌بونه‌ له‌ نیوان
 نه‌سرانیه‌کانی شام و ولاتانی رۆم بو دژ به‌ نه‌سرانیه‌کانی میسر، یان راسته‌ر بلێین
 له‌ نیوان (مولکانیه‌کان) و (مۆنۆفیسیه‌کان) بو. مولکانیه‌کان پێیان وابو (مه‌سیح)
 دو سروشتی تی‌که‌ل به‌یه‌کی هه‌یه، به‌لامۆنۆفیسیه‌کان پێیان وابو یه‌ک سروشتی
 خواوه‌ندیتی هه‌یه‌و سروشته‌ مرۆفانیه‌که‌ی وه‌ک چۆن دلۆپه‌ سه‌رکه‌یه‌ک له‌
 ده‌ریایه‌کی پ‌ر شه‌پۆل و پانوپۆردا شی‌ده‌بیته‌وه، شی‌ بۆته‌وه. دژایه‌تیه‌که‌ له‌ سه‌ده‌ی
 شه‌شم و حه‌فته‌می زاینیدا هی‌ند له‌وپه‌ری گه‌رمی دا‌بو ده‌تگوت دژایه‌تی نیوان
 جوله‌که‌ و نه‌سرانیه‌کانه، هه‌ریه‌ک ئه‌وه‌ی تری پ‌ی ناره‌ست و ناهه‌ق بو. دک‌تۆر
 ئالفه‌رد ج. باتله‌ر ده‌لی:

((له‌م دو سه‌ده‌یه‌دا سه‌رده‌م سه‌رده‌می شه‌رو خه‌باتی نیوان میسرو
 رۆمانیه‌کان بو. ناکۆکی ره‌گه‌زی و ناکۆکی ئاینی هه‌ردوکیان پ‌شکۆی ئه‌م

خەباتەيان ۋە جۆش ھېتابو، بەلام كارىگەرى ناكۆكى ئاينى زياتر بو، ھۆى ناكۆيەكەش دژايەتتەكەى نىوان مولكانى و مۆنۆفيسىيەكان بو.

چىنى يەكەم — ۋەك لەناۋەكەپرا ديارە - لايەنگرى ۋالاتى ئىمپراتۆر و دەسلەتتە نىشتىمان بون و بىروباۋەرى پېشىننانيان ھەلگرتبۆۋە و پېيان ۋابو (مەسىح) دو سروشتى تىكەل بەيەكى ھەيە. بەلام چىنەكەى تر — خەلكى مىسر بون و - لايەنگرى قىبىتە مۆنۆفيسىيەكان بون و بىروباۋەرى چىنەكەى تىران بە تاوان دادەنا و ركوكىنەيان لى ھەلدەپشت و دژايەتتەكى توندوتىژيان دەكرد و بە گور و تىنىكى ۋا روبەپورى دەبونەۋە زەھمەت بتوانىن بىخەينە بەرچاۋو بىروا ناكەين ئەگەر گەلىك ھۆشمەند بى و پرواى بە ئىنجىل ھەبى شتى ۋا بكات))^(١).

ھىرقلى ئىمپراتۆر (٦١٠-٦٤١ز) دواى ئەۋەى لە سالى (٦٢٨ز) بەسەر فارسەكاندا زال بو، گەلىكى ھەلدا راپەۋى ۋالاتە دژەيەكەكان بەيەكەۋە كۆكاتەۋە ۋە گەل يەككىان رىك خاتەۋە، پىيارى دا خەلك چىتر قسە لەبارەى حەقىقەتى سروشتەكەى (مەسىح) نەكەن و نەلېن سروشتىكى ھەيە يان دو سروشت، بەلام دەبى پېيان ۋابى خوا يەك ئىرادەۋە يەك پىيارى ھەيە.

لە سەرەتاي سالى (٦٣١ز) پېشىننارەكە پەسند كراۋ راپەۋى مۆنۆئىلى بوە راپەۋى رەسمى ۋالات و شوئىنكەۋتوانى كەنىسەى مەسىحى . ھىرەقل لە پىناۋ بەرقەرار كوردنى راپەۋى نۆى ۋە ۋەلانى راپەۋەكانى تر رىگا نەما نەيگرتتە بەر، بەلام قىبىتتەكان دژى راپەۋى تازە و ترازو ۋەستانو لە بىروباۋەرى كۆنى خۆيان دانەبەزىن، پېيان باشتى بو بكوژرىن ئەك لە راپەۋى خۆيان بگوژرىن.

ئىمپراتۆر بۆ جارىكى تىرش ھەلدا راپەۋەكان يەكبخت و ناكۆكىەكان بىنېر بكات، دواى تاۋوتوئى گەيشتە ئەۋ قەناعەتەى كە خەلك تەنھا ئەۋەندە بسەلمىنن خوا يەك ئىرادەى ھەيە ۋە مەسەلەكەى تىرش كە ئايا ئىرادەكە لە كوردەۋە بەشدارە يان نا، لەنىو باسانى ھەلبۆتورن ۋە بەھىچ جۆرىك مشتومرى تىدا نەكەن. قەناعەتەكەى كوردە پەيامىك ۋە بە ھەمو جىھانى رۆژھەلاتىدا بلاۋكردەۋە. بەلام

(١) فتح العرب لمصر . تعريب محمد فرید أبو حديد . ل (٣٧-٣٨)

گهرده لوله کھی میسر بدم پھیامهش نه نیشته وه، (قیرس) له میسر بۆ ماوهی ده سالی سهرومی خه لکه کھی چه وسانده وه و نازارو نه شکه نجھی وای پی ده چه شتن پیانو موی ده گهل گرژ ده بو. خه لکیان ده گرت دوای نه وهی گه لیکیان نه شکه نجه ده دان له ناو ناویان ده خنکاندن. نه گهر سه ربزیویکیان^(۱) بگرتایه ده یان به سته وه و کومه لیک مه شخه لی به بلنسه یان ناراسته ده کرد، له شه هه لقرچاوه کھی چۆر چۆر لوزه وی زوخاوی هه لده به ست. زیندانی کراویان دینا ده یان خسته ناو گونیه یه کی پر لمو پاشان سه ربیان توند ده به ست و تورپیان ده دایه ناو ده ریا، نه مانه و گه لیک مه رگه ساتی تر.

هه لوه شان وهی کومه لایه تیو ته نگه به ربونی نابوری:

له ولاتی رومی رۆژه لاتدا هه لوه شان وهی کومه لایه تی گه شتبه وه نه وه پیری، و پیرای چه ره سه ربیه کانی ژیان باجو به رتیلیکی زۆریش له خه لک نه ستینرا. خه لک له حکومه ته کان بیزارو هه راسان ببون و تا سه رب نیسقان رکو کینه یان لی هه لگرتبون و خۆزگیان به حکومه تیکی تری بیگانه ده خواست، سه ربیاری نه مانه مالو مولکیش زهوت ده کران، خه لک له به رب ژیهاره دژواره کھی گه لیک جاران راپه ربینو شوړشیان به رپا ده کرد. له سالی (۵۳۲ز) له راپه ربینیکدا سی هه زار کهس له پایته خت کوژران^(۲). له گهل نه وه نه هامه تی و ناگزوریه شدا خه لکه که پشتاویشت سواری دنیا ببونو له راده به دهر ده ستبلاوبون و به هه رب چۆنیک بوایه هه ولیان ده دا پاره وپولیک په یدا بکه ن و بیکه نه شاباشی رابواردن و ناره زوبازی.

بناغهی پیاهه تی و مه ردایه تی دارما بو، کۆله گهی خوړه وه شت داروخا بو، خه لک زگورتایه تییان پی له ژینی ژن و میردایه تی خوشر بو تا به لکو به نازادی

۱ سه ربزیو: یاخی.

Encycloepadia Britanica. See Justin (۲)

ئاره‌زوى تير بگردايه^(١). (سه‌يل) له باره‌ى دادگه‌ريه‌وه ده‌لى: ((وهك كه‌لوپه‌ل ده‌كردراو ده‌فروشا، به‌رتيله‌خۆرى و گزيكاريش ئافه‌رينى بۆ هه‌لده‌درا))^(٢). (جيبۆن) ده‌لى: ((ولاتى رۆم له كۆتايى سه‌ده‌ى شه‌شه‌مدا گه‌يشتبوه نزمترين پنتى هه‌لديزان و نشيوى^(٣)، وهك ئه‌و دره‌خته زه‌به‌للاحي ليهاهبو كه رۆژيك له رۆژان گه‌لانى دنياسى له‌به‌ر سي‌به‌ره فره‌وانه‌كه‌ى هه‌سايته‌وه و پاشان لك و گه‌لاكانى هه‌لوه‌ريبي و تنه‌ها قه‌ده روتله‌كه‌ى مابيته‌وه و ئه‌ويش رۆژ له رۆژ ژاكاوتر بيت))^(٤). نوسه‌رانى (ميژوى جيهان بۆ ميژونوسان) ده‌لىن: ((ئه‌و شاره مه‌زنانه‌ى خيرا خاپور بون و جاريكى تر شكۆدارى و بوژانه‌وه‌يان نه‌بينيه‌وه شاهيدى ئه‌وه‌ن كه ده‌وله‌تى بيژه‌نتينى له‌و سه‌رده‌مه‌دا له چ داروخانيكى زه‌به‌للاحا بو، داروخانه‌كه‌ش له‌به‌ر ئه‌وه بوه كه گومرگ و باجيكى له‌ توانا به‌ده‌ريان له‌سه‌ر خه‌لك داناوه و بازرگانى بيه‌هرمي‌ن بوه و كشتوكال بايه‌خى پينه‌دراوه و ئاوه‌دانكردنه‌وه‌ش روى له‌ كه‌مى بوه))^(٥).

ميسرى سه‌رده‌مى ولاتى رۆم له روى ئاين و ئابوريه‌وه:

ميسرى به‌ خيروبير و خيوى نيلى به‌ به‌ره‌كه‌ت له نيو هه‌ردو به‌رداشى نه‌سرانيه‌ت و ولاتى رۆمدا ببوه به‌دبه‌خترين ولاتى سه‌رپوى زه‌وى، يه‌كه‌م توشى شه‌ره‌قه‌سى چۆنيه‌تى سروشتى مه‌سيح و فه‌لسه‌فه‌ى خواناسى و ميتافيزيكاي ده‌كرد، كه له‌سه‌رده‌مى حه‌فته‌مدا خراپترين كاره‌سات و په‌شيوى لى‌كه‌وته‌وه و هزر و هيتى خه‌لكى كه‌شه‌نگ و به‌نگ كرد، دوه‌ميش به‌ دريژايى (ده) سالان به‌ مه‌هانه‌ى دين ده‌يچه‌وسانده‌وه و به‌ ناوى رامياريش زولمى لى‌ده‌ده‌كردو

Edward Gibbon: The History of Decline and fall of the Roman Empire, (١)
V.٣.P.٣٢٧

(Sale's Translation P.٧٢(١٨٩٦ (٢)

.The History of Decline and fall of the Roman Empire, V.V P.٣١ (٣)

(٤) هه‌مان سه‌رچاوه‌ى پيشو.

Historian's History of the World V.VII p.١٧٥(٥)

نەشکەنجەو نازاری وای پیدەچەشت تەننەت ئەوروپای سەردەمی تەفتیشی دینیش شتی وای بەخۆوە نەدیوہ.

نەم رەوشە وای بەسەر هیتابو، ناگای لە رەوتی ژین نەمیتنی، لە گشت کارینکی پیروزی ئاینی و روحی لاکە لا بێ، لە لایەکی داگیرکراوہیەکی ولاتی رۆم بو کەچی لە دەسەلاتی رامیاری بێبەش بو، لە لایەکی دیکەشەوہ نەسرانی بو بەلام نازادی ئاینی و نازادی بیروپرای پێرەوا نەدەبینرا و نەگەر باسی نازادیشی کردبا روپەش بو!

دکتۆر (گۆستاف لۆبۆن) لە پەرتوکە کەیدا بەناوی (ژیاری عەرەب) دەلی:

((میسریان بە زۆری زۆردارەکی کردە نەسرانی، کە ئەمەش بویوہ هۆی داروخانی و تا عەرەب فەتھیان نەکرد خۆی نەگرتەوہ و رزگاری نەبوہ میوانی. ئەوکات میسر ببوہ شانۆی گەلیک ناکۆکی ئاینی و توشی گەلیک کلتۆلی و بەدبەختی ببو. خەلک بەهۆی ناکۆکیەکانەوہ سەنگەریان لە یەکتەر دەگرت و شەپرو کوشتاریان بەرپا دەکرد. میسر—کە داپردا بپوونی ئاینی هەلیلوشی بو و ستم و زۆرداری فەرمانپەرەیان هیتزو بپستی بپبو— رکوکیەکی توندوتیژیان لەمەر کاربەدەستانی رۆم هەبو و هەمو دەمیک بە هەویای ئەو رۆژە بون کە لە چنگۆرکی قەیسەرە ستمەکارەکانی قوستەنتین رزگاریان بپن))^(۱).

دکتۆر ئالفرد ج. باتلەر لە پەرتوکە کەیدا بەناوی (فەتھی میسر لە لایەن عەرەبەکانەوہ) دەلی:

((ئەوہی راستی بێ میسر لە سەدەوی حەفتەمدا کیشە ئاینیەکی لە کیشە رامیاریەکی گەورەتر بو، چونکە دەسەلات نەبوہ هۆی کۆمەڵ کۆمەڵ بون و دوبەرەکی، بەلکو سەرجم دوبەرەکیەکان بەهۆی بیروباوہرو ئاینەوہ سەریان هەلدەدا. لە دیدی خەلک دین وەک کانیۆتیک نەبو کردەوہی چاکی لێ سەرچاوە بگری، پێیان وابو تەنھا بیروباوہرێکە لەنیو چەند بنەرەتیکی دیاریکراودا و هیچی تر.

(۱) حضارة العرب، تعریب: عادل زعیتر، الفصل الرابع (العرب في مصر) ل ۳۳۶ .

گشت دوسره کی و مشتومره توندوتیژه کانی خه لک به هژی چهند ورده جیوازیه کی بیروباوه ریه وه پهیدا بون. له پیناو چهند بابه تیکی بئیرخ و له پیناو چهند جیوازیه کی ورد له باره ی بنه رته دین و فلهسه فهی میتافیزیکاوه^(۱) ژیانی خویان ده خسته بهر مه ترسیه وه که زۆر زه حمته پیاو تییان بگات و درکیان پیبکات))^(۲).

ولاتی رۆم وه ک نیچیریک میسری خستبوه بهر چنگی خۆی و به ئاره زوی خۆی به رویومی لێ ده دۆشی و خوینی گه لی هه لده نوژی، ئالفهرد ده لئی: ((رۆمه کان سه رانه یان له هه مو که سیك وه رده گرت و جوړه ها باجیشیان له خه لک ده سه ند... هه لبه ت گشت باجه کان له سه روی توانای خه لکه که بون و ره مه کیانه بره که یان دیاری ده کرد))^(۳).

نوسه رانی (میژوی جیهان بۆ میژونوسان) ده لئین: ((بریکی زۆر گه وری ده رامه ت و به رویومه کانی میسر ده چوه ناو خه زینه ی ولاتی بیژه نتین. چینی ره نجده رانی میسری- و پرای شه وی له هه مو ده سه لاتیکی رامیاری بیبه ش بون- ناچاریش بون جگه له و باجانه ی لییان نه ستیئرا سه ر زه ویانه ش بده ن، سه روه ت و سامانی میسریش له و سه رده مه دا له که مبون و نزمی دابوو))^(۴).

به مجۆره میسر له بهر هه رده و به لای چه وساندنه وه ی ئایینی و سته م و ده سه به سه رداگرتنی رامیاری و ئابوری ژیانی لسی تال و لیل ببو و له ناو ژان و ناسۆری خۆی ده تلایه وه و ناگای له هه مو شت پرا بو.

۱ میتافیزیکا: نه و دیو سه روش.

(۲) فتح العرب لمصر . ل (۴۷)

(۳) هه مان سه رچاوه ی پئشو.

(۴) Historian's History of the World V.VII p.۱۷۳

حہبہ شہ :

حہبہ شہی دراوسیتی میسریش لہ سہر راپہوی (مؤنؤفیسسی) بو، گہ لیک جؤرہ بتیان دہ پەرست کہ ہندیکیان لہ ہہمہ جیہکان خواستبؤوہ. یہ کتاپہرستیه کہیان جؤرئیکی پیشکھوتو بو لہ بتپہرستی و بہرگیکی زانستانہیان لہ بہر کردبو و بہ گہ لیک زاراوہی نہسرانی رازاندوبویانہوہ.

دینہ کہیان بیگیان بو، دنیا کہیان بیقیان بو، کؤری (نیقیہ)ش بریاری لہ سہر ئەوہ دابو کہ لہ کاروبارہکانی ٹایندا سہریہ خو نیہ و شوینکھوتوی تہختی ئەسکھندہرہ .

نہ تہوہ ئەوروپیہکانی باکورو روژئاوا :

ئەو نہ تہوہ ئەوروپیانہی کہ بہ باکورو روژئاوا دا بلاو ببونہوہ لہ نیو شہوہ زہنگی نہ فامیتتی و نہ خویندہواری و شہری خویناویدا پہلیان دہ کوتا. ہیشتا سپیدہی ژیارو زانست گزنگی بؤ پەخش نہ کردبون، ہیشتا ئەندہلوسی ئیسلامی نہ ہاتبہوہ سہر شانؤکہیان تا پەيامی زانست و ژیارہ کہیان پیشکھش بکات و ئەزمون و روداویش قالی نہ کردبون. کہمیک نہبی دہنا ہیچیان لہ بارہی جیہان و جیہانی شارستانیش ہیچی لہ بارہوہ نہ دہ زانین، لہ مہر ئەو روداوانہی کہ لہ روژہہلات و روژئاوا رویان دہ داو ریہروی میژویان دہ گؤپی لہ گوئی گادا نوستبون و بہ ئاستہ میس پیی نہ دہ بزوان، لہ نیوان نہسرانیہ تیہ کی نہوکام و بتپہرستیه کی پر ژہنگ و ژاردا بون، خاوەنی ہیچ پەيامیکی ٹاینی و ئالایہ کی رامیاری نہ بون.

ھ . ج . ویلز دہ لئی:

((ئەوروپای روژئاوا ی ئەو سہردہم ہیچ نیشانہیہ کی یہ کبون و رژیمداری تیدا نہ بو))^(١).

روبرت بریڤۆلت (Robert Briffault) دەلى :

((ئەوروپا لە سەدەى پینجەمەوه تا سەدەى دەیم شەویکی ئەنگۆستەچاوی بەسەردا راشکاو تا دەهات شەوهکەى رەش و تاریکتر دەبو، هەمەجیەتی ئەو سەردەم لە هەمەجیەتی سەردەمی کۆن ویرانتر و کارەساتر بو، چونکە پتر لە تەرمی ژیاړیکی زەبەلاح دەچو که بۆگەن بۆبۆ و مەشخەلکەى خامۆش بوبۆ و کاری لەکار تەواو بوبۆ. نیشتمانە گەورەکانی وەکو ئیتالیایا و فەرەنسا که لە رابردودا ژیاړیکی هەرە پێشکەوتیان تیدا گەشایبۆوه ئەوانیش ببونە نیچیری بەر ویرانی و کاولکاری و بیسەرۆبەری))^(۱).

جۆلهگە :

لە ئەوروپا و ئاسیا و ئەفریقا دا نەتەوهیەك هەبو لە بواری ئایندا لە گشت نەتەوهکانی تر دەولەمەنتر بو، لە هەموان پتر لە زاراوه و واتاكانی دین دەگەیشتن و شارەزاتر بون که ئەویش جۆلهگە بون، بەلام لە روی ژیاړ و رامیاری و هەتا ئاینیش هۆکاری کاریگەر نەبون. لە دێر زەمانەوه هەر نەتەوهی تر قەلەمپرهویتی بەسەردا کردون و هەمیشە توشی دەربەدەری و ئازار و ئەشکەنجە کراون و بە زەبرو زەنگی زۆرداران چەوسینراون.

بەهۆی ئەو میژۆه تاییهتیهی پێیدا تێپەریون و بەهۆی ئەو سیفەتانەش که لە نەتەوهکانی تریان جوئ دەکاتەوه وەکو ژێردەستیهی هەمیشیهی، چەوسانەوهی لە رادەبەردەر، فیزو دەماری نەتەوهپەرستی، کەشوفشی نەژادی، چاوەچنۆکی و چروکی، پارەپەرستی و ريباکاری؛ نەفسیهتیکى نامۆ و گەلیک خورپه و شتی تاییهتیاں بۆ دروست ببو وەکو سەرشۆری لە کاتی زەبونیدا، بەدەرەفتاری لە کاتی دەسەلاتدا، دورویی و گزیکاری، دلپەقی و خۆپەرستی، خواردنی مالى خەلکی بە ناپهوا، کۆسپ خستنه بەردەم ریی خوا، که لە هەمو سەردەم و شوینیکدا وەك دروشم بەم سیفەتانەوه دەناسرانەوه.

قورئانی پیرۆز وه سفیکی وردو قولی سهدهی شه شه م و حهفته میان ده کات، باسی ره وشتی داته پیوو دهرونی روخاوو کوومه لایه تی هه لئزپر کاویان ده کات، که به هۆی ئەم سیفه تانه وه له پیشه وایه تی نه ته وان و له سه رکردایه تی جیهان دابهران و داروخان.

نیوانی جوله که و مه سیحیه کان :

له سه ره تاکانی سهدهی حهفته مدا گه لیک روداو له نیوان جوله که و مه سیحیه کان سه ری هه لدا یه وه، سینه پر بون له کینه و دوباره دوژمنکاری هاته کایه وه. له دوا هه مین سالی حوکمی فوکاسدا (۶۱۰ز) جوله که کان له مه سیحیه کانئ نه نطاکیه هه لسانه وه و گه مارۆیان دان، ئیمپراتۆریش بو شه وهی شوژشه که بیان له ناو ببات (نه بنۆسۆس) ی سه رکرده ی ره وان کرد. شه ویش دهستی نه پاراست و هه رچی پیتی کرا کردی، شه وهی بهر شمشیری کهوت، شه وهی له سینداره ی هه لئواسی، شه وهی له ئاوی خنکاندی، شه وهی به شه که نه جه کوشتی، شه وهی کردیه خۆراکی درندان، که سی قوتار نه کرد.

جوله که و مه سیحیه کان هه میشه له گه ل یه ک ناکۆک بون و ناوه ناوه یه کیکیان زه بری خۆی ده وه شاندا. مه قهریزی له په رتوکی (نه لخو طه ط) دا ده لئ: ((له ره ژۆژگاری (فوکا) ی پاشای رۆمه کاندا، کیسرای پاشای فارسه کان به له شکرپیکی گه وره وه هیرشی برده سه ر ولاتانی شام و میسر، که نیسه کانئ قودس و فه له ستین و سه رجه م ولاته کانئ شامیان ویران کرد و هه رچی مه سیحی بو کوشتیان، پاشان هیرشیان برده سه ر میسر، له ویش خه لکیکی زۆریان کوشت و بر کرد و ژنو مبدالیکی بی نه ژماریشیان به تالان برد. جوله که کان له شه ره و ویران کردنی که نیسه کاندا یارمه تی فارسه کانیان ده دا، له طه به رییه و جه به لله لیل و گوندی صورو ناصریه و ناوایی قودسه وه را پیشوازیان له فارسه کان کرد و ده ست له ناو ده ست زه بریکی کوشنده یان له وه شاندا و دو که نیسه ی قودسیان روخاند و

خانوبەرەى خەلکىيان سوتاند و پارچە خاچىکىيان رفاند و بەطرەكى قودس و چەند ياورەئىکىشيان بە دىل گرت))^(۱).

پاشان دواى باسکردنى داگىرکردنى مىسر دەلى:

((لەو ھەراو ھۆرپايەدا جولەكەكانى شارى صور راپەرىن، بەدواى جولەكەى شارەكانى تىرشيان دانارد، پەمىيان بەيەكتەر دا لەگەل مەسىحەكان بەشەر بىن و تەخت و بەختيان ۋەرگەرپىنن، لە شەرپىكدا بىست ھەزار جولەكە كۆبونەو، شالاوليان بردو ھەمو كەنىسەكانى دەرەوئى شارى صوريان روخاند. بەلام مەسىحەكان خۆيان راگرت و پاشان كە زۆر بون بەسەرياندا زال بون و شكستىكى كوشندەيان پىخواردن و گەلىكىشيان لى كوشتن. ھىرەقلىش ھاوكات لەگەل ئەم ھەرايەدا بو بە پاشاي رۆمەكان و لە قوستەنتىن تاچى پاشايەتى لەسەرنا، پلانئىكى سەرکەوتوانەشى بۆ كىسرا دانايەو و كىسرا كەوتە ناچارى و لەشكرەكەى كىنشايەو.

ھىرەقل لە قوستەنتىنەو بەرپى كەوت تا پاشانشىنەكانى شام و مىسر بەسەركاتەو و ئەو شوئانەش كە فارسەكان و پىرانىيان كەربو بنىاتى نىتەو. جولەكەكان كە بەم ھەوالەيان زانى لە طەبەرىو شارەكانى ترەو بە كلكەسوتىو چوئە پىشوازى و گەلىك ديارى بەھادارىيان پىشكەش كەرد و داوايان لىكەرد ئەمانىيان بەداتى و سوئىدىيان بۆ بخوات تھونىيان نەكەون، ئەوئىش ئەمانى دانى و سوئىندى بۆ خواردن. پاشان چو قودس و نەصرانىەكان بە مەراسىمى خوئىندەوئى ئىنجىل و ھەلگرتنى خاچ و بخورگىران و مۆم ھەلكرنەو پىشوازىيان لىكەرد. ھىرەقل كە شارى و پىران و كەنىسەى روخاوى دىت خەفەت داىگرت و تازارى كىشا. نەصرانىەكان روداوان سەرلەبەر بۆ گىرپايەو كە چۆن جولەكەكان دەست لەناو دەستى فارسەكان شەرىيان لەگەلدا كەردون و كەنىسەكانىيان روخاندون و تەنانەت لە فارسەكان گەلىك دراندانەتر كوشت و پىران كەردون. دنەيان دەدا تۆلەيان بۆ بكاتەو، ئەوئىش دەىگوت تاخر سوئىندم بۆ خواردون و ئەمانم پىداون.

(۱) پەرتوكى ئەلخوئەطى مەقەرىزى . ۳۹۲ / ۴ .

به لام ره بهنو به طهره و قه شه کان فتوایان بؤدا ماده م به فروفیل ئه مانیان وه رگرتوه و هیره قتل به روداوه کان ناگادار نه بوه بویه گوناح نیه نه گهر کوشت و بریان بکاته وه. له بری سوینده کهش خویان و نه سرانیه کان به دریژیی رۆژگار له هه مو سالی کدا جومعه یه که به رۆژو ده بن، ئه ویش راکه ی په سند کرد و بریاری دا تۆله یان لی بکه نه وه، ئه وانیش له شکریان مۆل داو جوله که کانیا ن ته فرو توانا کرد، مه گهر یه کیئک خۆی شار دبیته وه یان رای کرد بی و قوتسار بویئ نه گینا له سه رجهم پاشان شینه کانی میسرو شامدا هیچ که سیکیان لی نه هیشتن ((تاد...))

له م سه بردانه وه بزمان ده رده که وی که جوله که و مه سیحیه کان به چ جوژی ک دوژمنایه تی یه کتریان کرده و چون به خوینی سه ری مرۆف تینو بون، چون نه گهر ده رفه تیان بۆ هه لکه وتبی تۆله یان له دوژمن وه رگرتۆته وه و هه مو سنوریکیان به زانده وه. جا هه یاران! چین و نه ته وه یه که ره وشته که ی به مجۆره داته پی بی و به مجۆره سوکایه تی به ژیا نی مرۆف کرد بی چون ده توانی په یامی راستی و ره وا و ناشتی پیشکه ش بکات؟! مرۆفایه تی چون ده توانی له بهر سیبه رو ده سه لاتیدا بسیتته وه؟!

ئیران و بزافه ویرانکاره کانی :

فارسه کان که وه کو رۆم حوکی نیوه ی جیهانی شارستانیان ده کرد، مۆلگه یه کی دیرین بون بۆ جموجۆلی ویرانکاره هه ره گه وره کان که جیهان به خۆیه وه ی دیبی. بناغه ی خو په وشتیان له میژ بو توشی له رزین و شپزه یی ببو. مشتومریان له وه دا ده کرد ناخۆ ژنی مه حره م ماره بکه ن یان نا، که هه مو گهل و نه ته وه یه که پییان ناره وا و ناپه سند بوه. ته نانه ت (یه زدیگوردی دوهم) که له ناوه راسته کانی سه ده ی پینجه می زاینیدا حوکی ولاتی گرته ده ست که چه که ی

خۆى ماره كرددو گواستيهوهو پاشانيش كوشتى. ^(۱) (بارامى چۆين) كه له سەردەمى شەشەمدا تاجى پاشايەتى لەسەر كردد خۆشكى خۆى گواستەوه. ^(۲) پروفیسۆر (نارتەهر كرىستين سين) -مامۆستای زمانەكانى رۆژەلآت له زانكۆى (كۆبناگان)ى دەنمارك و پەسپۆر لە مێژوى ئێران، لە پەرتوكە كەيدا بەناوى (ئێران لە سەردەمى ساسانىەكاندا) دەلئى:

((گەلێك مێژونوسى هاوچەرخی وهكو (گاتھياس) كه پەسپۆرن لە مێژوى ئێرانى سەردەمى ساسانىەكان، پێيان وايە ماره كرددنى ژنى مەحرەم لەناو ئێرانىەكاندا باوى هەبوە، لە سەردەمى دەسەلآتى ساسانىەكانىشدا چەندىن نمونە بو ئەم جۆرە ماره كرددنە هەيە، بارامى چۆين و گواستاسب-پيش ئەوهى ببيتە مەسىحى - مەحرەمى خۆيان گواستۆتەوه ^(۳). ئێرانىەكان ئەم جۆرە ژن هێنانەيان بە گوناح نەدەزانى بەلكو پێيان وابو كرددەوهيەكى چاك ئەنجام دەدەن و لەخوا نزيك دەبنەوه. لەوانەيە (هۆئن سۆئنگ)ى گەريدهى چينى ئاماژە بو ئەم جۆرە ژن هێنانە بكات كه دەلئى: ((ئێرانىەكان بئ جويكردنەوه هەمو جۆرە ژنيكيان دەخواست)) ^(۴).

(مانى) لە سەدەى سێهەمى زاینیدا وهك كاردانەوهيەكى توندوتیژى دژ بە ئارەزويازی بەربلاوو هەروەها لە ئەنجامى موناڤەسە وههمیهكەى نيوان روناكى و تاريكیهوه ريبازەكەى بلاوكردەوه كه بانگەشەى بو ژيانى زگورتايەتى دەكرد بەو مەبەستەى تۆوى شەپرو خراپەكارى لە جیهاندا نەمىنئى، دەيگوت تينكەلبونى روناكى لەگەل تاريكى خراپەيەكە دەبئ لئى رزگار بين، بۆيە سەرجيبي بە حەرام دادەنا تابهلكو مرۆڤايەتى خيراتر بەرپیتەوه و روناكى بەسەر تاريكىدا زال ببئ. بارام لە سالى (ز ۲۶۷) كوشتى و گوتى: ((ئەو نەگريسە دەيهوى جيهان ويران

Historians History of the World, V. ۸ P. ۸۴ (۱)

(۲) تاريخ الطبري: ۱۳۸/۳

(۳) ئێران لەسەردەمى ساسانىەكاندا. دكتور محمد اقبال لە فەرەنسيەوه وەرەگيراپاوهتە سەر نۆردى. ل

۴۲۹

(۴) هەمان سەرچاوه . ل ۴۳۰

بکا، وا باشتره بهرلهوهی ناواته که ی بیتهدی یه که مجار له خۆیهوه دهست پئی بکری). مانی مرد به لّام ریبازه که ی تا دوا ی فته ی ئیسلامیش هه ر به زندویتی مایه وه.

پاشان روحیه تی سروشتی فارسه کان شوپرسی له دژی ریبازه که ی (مانی) بهرپا کردو بهرگی بانگه وازی (مه زده ک) ی له بهر کرد که له سالی (۸۷۷ز) له دایک بوه. مه زده ک ده یگوت: هه مو خه لک به یه کسان ی له دایک بون و جیا وازی نیه له نیوانیاندا و ده بی به یه کسانیش بژین، جا له بهر ئه وه ی مالّ و ئافره ت دو شتی وان که نه فسی مرؤف پتر ئه و دو هه خوازی بۆیه مه زده ک پئی وابو ده بی مرؤف له م دوانه دا پتر یه کسان و هاو به ش بن. شه هرستانی^(۱) ده لئی: ((ئافره ت و پارهی خه لّ کرد، خه لکی وا لی کرد له م دوانه دا هاو به ش بن وه ک چۆن له ئاو و ئاگرو له وهر هاو به ش بون)). بانگه شه که به هه وه ست و دلّی گهنج و ده و له مه ندان بو و ئاستانه ش په سندی کرد، شاقوباد پشتی گرت و یارمه تی بلا و بونه وه ی ده دا، تا له ئه نجامدا ئیران له گهرداوی به دره و شتی و ئاره زوبازی له راده به ده ر نقوم بو)).

طبهری ده لئی: هه رزه و هیچو پوچه کان بانگه شه که یان به ده رفه ت زانی و له پینا و رابواردن و ئاره زوبازیدا هه لیا ن قۆز ته وه بۆیه شان به شانی مه زده ک و مه زده کیه کان را وه ستان و پشتگی ریان بۆ ده رپری. خه لک له ده ستیان به هاوار بون، ده چونه مالی خه لک ژن و مالّ و خانویان لی زهوت ده کردن بیته وه ی خاوه ن مالّ بتوانی ده ستیان بگری. هه ره شه یان له شا قوباد کردبو که نه گه ر ریبازه که یان بۆ خه لک نه رازینی ته وه له ته ختی داده به زینن. به مجۆره دوا ی تیپه رپونی ما وه یه ک باوک و کوپ یه کتریان نه ده ناسی^(۲) و خه لک هیچی له ده ست نه ما پئی ده و له مه نند بی))^(۳). به رده وام ده بی و پاشان ده لئی: ((شا قوباد تا توشی گهرداوی مه زده کی نه بو باشترین پاشای فارسه کان بو، به لّام له و کاتیه وه سنور به زین و په رژین هه لّو هه شه وه)).

(۱) الملل والنحل للشهرستانی : (۸۶/۱).

(۲) واته مندالی زۆلّ پهیدا بون. - وه رگتیر -

(۳) تاریخ الطبری : (۲ / ۸۸).

به پیروز زانینی کیسراکان:

کیسراکان پییان و ابو خوینیکی خوییان له جهسته دایه، فارسه کانیش وه خوا ته ماشایان ده کردن و پییان و ابو زاتی پیروزو بهرزن، نه گهر بیاندییان دهستی ریژیان بۆ له سهر سینگ داده نان و سهریان داده نواند، سرودیان به خواوه ندییتیان هه لده گوت، پییان و ابو له سهروی یاساو له سهروی ره خنه و له سهروی مروژن، ناویان نه ده هیتان، له مه جلیسیان دانه ده نیشن، پییان و ابو مافیان به سهر هه مو که سیکه وهیه به لام کهس مافی به سهریان وه نیه، نه گهر پاره و پولیک یان مه لوموشیکیان به یه کیک به خشیبوایه پییان و ابو چاکه و پیاهه تی ده گه لدا کراوه نه که مافی ره وای خوئی، خه لک نه ده بو به هیچ جوړیک له قسه و فرمانیان ده رچن. بنه ماله یه کی تایه تیان دیار کردبو - که نه ویش بنه ماله ی کیانیه کان بو - پییان و ابو ته نها نه ندامانی نه و بنه ماله یه ده بی تاجی پاشایه تیان له سهر بی و خه راج ده بی بهس به وان بدری، پاشایه تی ده بی له پشتا و پشتی نه و بنه ماله یه بی و باوک له باپرو کور له باوکی هه لگریتته وه، نابی کهس داوای پاشایه تی بکات مه گهر زالمو گه مژه و کهوده نیک، له خانه واده ی پاشا نه بوایه پاشای تریان قبول نه بو، نه گهر گه وره یه که نه بوایه مندالیکیان ده کرده پاشا نه گهر کورپش نه بوایه نه و ئا فره تیک . له دوا ی (شیروی) دا نه درده شیری کورپان کرده پاشا که ته مه نی حه فت سال بو، فه رو خزا د خه سرۆ - کوری کیسرا نه پرویز مندال بو بوه پاشا، بۆرانی کچی کیسرا بوته پاشا، هه روه ها کچی دوه می کیسراش بوته پاشا که ناوی (نه زره می دوخت) بو^(۱). به خه یالیان دانه ده هات فه رمانده یه کی گه وره یان یه کیک له سهر کرده کانیان وه که رۆسته م و گابان بکه ن به پاشا له بهر نه وه ی له بنه ماله ی پاشایه تیدا نه بون.

(۱) بگه پرتوه تاریخ الطبری : (۲ / ۸۸) " تاریخ ایران لکاربوس.

جياوازي نيوان تويزه کاني کومهل:

هدروهه پييان وا بو پياواني بنه ماله روحيه کان و نه جيبزاده کان له روی جهسته و هزرو دهر ونه وه له ناستی سه روی خه لک دان، دهسه لاتی ره هايان پی رهوا ده بينن، بی لاموجيم ملکه چيان ده بون، پرؤفيسور (تارتههر سين) نوسه روی ميژوی (تيران له سهرده می ساسانيه کاندا) ده لی:

((کومه لگمی تیرانی له سهر بناغهی نه ژادو پيشه گه ری دامه زرا بو، چينه کانی کومه ل جياوازيه کی فره وانيان له نيواندا هه بو، هيچ پردو په يوه نديه که به يه کی نه ده به ستنه وه^(۱)، حکومت له خه لکی قه دهغه کردبو خانويه ره ی میرو مه زنان بکرن^(۲)، يه که له ياسا سياسيه کانی ساسانيه کان ده يگوت هه مو کهس ده بی به و پله و پايه رازی بی که نه ژاده که ی پی ده به خشکی و نابی بو پله و پايه ی بالاتر هه لروانی^(۳)، تنهها ده بی نه و پيشه يه هه لبرؤیری که خوا له پیناويدا خه لقی کرده^(۴)، نابی هيچ پيشه يه کی تر هه لبرؤیری^(۵)، پاشاکانی تیران کاریان به مهنده بؤران^(۶) نه ده سپارد^(۷)، خه لک له گه ليک چینی جياواز پیک هاتبون، ههر چينيک پله و پايه ی ديار يکراوی خوی هه بو))^(۸).

جياوازي چينايه تی بو مرو قايه تی ريسوا بون بو، جياوازيه که له کؤری میرو مه زنان ناشکراتر وه ديار ده کهوت، که مير داده نيشت خه لک وه که کؤلکه داری ره ق ره پ راده وستان، که داشده نيشتن وه که سه گی به سته زمان قروقه پ وه رده که و تن. شاندي موسلمانان که نم ره وشه ی بينی گه ليکی پی تاوان بو و نار ه زایی

(۱) تیران له سهرده می ساسانيه کاندا، ل ۵۹۰

(۲) هه مان سه رچاوه، ل ۴۲۰

(۳) هه مان سه رچاوه، ل ۴۱۸

(۴) هه مان سه رچاوه ل ۴۱۸

(۵) هه مان سه رچاوه، ل ۴۲۲

(۶) مهنده بؤر: بؤره پياو، دني ۴.

(۷) هه مان سه رچاوه ۴۲۲

(۸) هه مان سه رچاوه، ل ۴۲۱

لئەدەرپرى. (طەبەرى) لەم روداوەی دەیگێرپتەووە ئەوەمان بۆ دەردەخات کە فارسەکان لە مەر میرومەزناندا لە چ سەرشۆرپەکی لە رادەبەدەردا ژیاون، دەلئ: ((لە ئەبا عوسمانی نەهدیبەووە دەگێرپنەووە کە گوتیبەتی: کاتئ موغیرە لە پردەکە پەریەووە گەیشتە لای فارسەکان، ئەوانیش پیتشوازیان لئ کردو دایاننا، دواى روخسەتی رۆستەم رینگەیان دا بچیتە ژورەووە، فارسەکان خزیان پۆشتە کردبو، تاجی زێریان لەسەر نا بو، کەواى زێرینیان بەشان دادابو، فەرش و مافورى جوان و رازاوەیان راخستبو، تا یەکیک دەگەیشتە هەرازی دەباوایە چەندین پایە بپری، موغیرە چوار کەزی تا سەرشانى شۆر ببۆوە، بەرەو ژورئ هەلکشا و چووە لای رۆستەم و لەسەر تەختەکەى دانیشت، دامودەستەى رۆستەم دەورەیان لئداو کردیانە هەراو هۆریا و یەخەیان رادەکیشاو سەروسە کوتیان دە کوتا، پیتیان نارێک بو لە گەل رۆستەم دانیشتووە! موغیرە کە ئەمانەى دیت گوتى: وا تیدە گەیشتین گەلێکی هۆشمەندن بەلام بۆم دەرکەوت لە هەمو نەتەوان گەمژەترو چروکتەن، ئیمەى عەرەب هەمو وەکو یەکین، کەس هیچ کەس ناکاتە بەندە مەگەر لە شەر، وامدەزانى ئیووش وەك ئیمە دەگەل گەل یەکسانن، باشتەر بو پیم بلین کە کەسانیکتان کردۆتە خواو ناخوازن کەس دەگەل خواکانتان دانیشئ!، منیش لە خۆمەووە نەهاتوم بەلکو بە دواتاندا ناردوم، بەلام ئەمپۆ دلنیا بوم دەدۆرین و تەخت و بەختى شاهانەتان وەر دەگەرئ، هیچ پاشایەتیک بەم نەشم و رێشوینە تاسەر نیوە بە هۆشى وا خۆى راناگرئ))^(۱).

شکوێدارکردنى نەتەوێ فارس :

فارس گەلێکیان بەشان و شکۆى نەتەوێ کەیان هەل دەگوت و پیتیان وابو لە گشت نەتەوێ رەگەزەکانی تر بالاترن و ئەو بەهرەییەى خوا بەوانى بەخشىووە بە گەلانی ترى نەبەخشىووە، بەچاویکی سوکەووە سەیری نەتەوێ کانی دەورەریان دە کردو ناووناتۆرەى بپنرخ و سوکیان لئ دەنان.

ئاگر پەرستى و كارىگه ريه كهى له سه رژيان :

فارسه كان له رۆژگارى دىريندا خويان ده پەرست و سوژدهيان بو ده برد، پاشان وهك هاوبه شپه رسته كانى تر خۆرو تهستيره و هه ساره كانى ئاسمانيان له لادا پيرۆز بو. زه رده شت-خاوهنى دينى فارس پهيدا بو، وهكو ده ئين بانگه وازى بو يه كه خواپه رستى كرده و بته رستى نه هيشتوه، ده يگوت: نورى خوا له گشت شتيكى رۆشن و بليسه دارى گهردون ده رده وشيته وه، پيى وابو روناكى نيشانهى خوايه بۆيه فه رمانى دا له كاتى نوێژدا رو له خۆر بكه ن، ده يگوت: ئه م چوار ره گهزه؛ ئاگر، ههوا، خۆل، ئاو پيس مه كه ن. دواى مه رگى زه رده شت زانا زه رده شت يه كان چهند شه رع يكي تى جيا وازيان دارشت و هه رشتيك ئاگرى گه رهك بوايه هه راميان كرده بو، ته نها به كاروبارى كشتوكاڻ و بازرگانى خهريك بون، پاشان به ره به ره له ئاگر پيرۆزى و روتى كرده وه نزيكتر بونه وه تا په رستيان و په يكه رو ئاته شگه يان^(۱) دروست كرد. دين و بيروبا وه ره كانى تر نه مان و ئاسه واريان بپايه وه، ته نها ئاگر به رستى مايه وه^(۲).

جا له بهر ئه وهى ئاگر په يام و په يام به رى نه ده نارد و ريشو ينى بو ژيان دانه ده رشت و تا وانبارو سه ريزيوانى سزا نه ده دا بۆيه دينى ئاگر به رستان ته نها وهك چهند ريو په سم يكى ليته اتبو كه له سات وشو ينى تايبه تدا به رپوه ده بران. له ده ره وهى ئاته شگه و له مال و شو ينى كار و له مه سه لهى راميارى و كۆمه لايه تيدا وهكو سه رجه م هاوبه شپه رستان ئازاد بون و هه وه ست و ئاره زوى دل و بير كرده وه و به رژه وه ندى ده يبزو اندن.

به مجۆره نه ته وهى فارس دين يكى فره لايه ن و قوليان نه بو دل و ده رون په روه رده بكات و خوره وه شت مشتوما ل بكات و ئاره زوبازى جله وگير بكات و مه ردوم به ره و چا كه هان بدات و بيته سيسته مى خيزان و كارى نيو مال ريك بجات، يان بيته سيسته تى ولا ت و ده ستورى گه ل، يان زولمى پاشا و زه بروزه نگى كار به ده ستان له

(۱) ئاته شگه: په رستگه ي ئاگر به رستان.

(۲) سه رنج بده په رتوكى (ميژوى نيران) نوسينى: شاهين ماكارايوس. ل ۲۲۱-۲۲۴

كۆل خەلكى بىكاتهو و دەستى ستمى ستمكاران بشكىتىن و مافى مەزلۇمان بستىتىن. ئاگرپەرستەكان لە روى خورەوشت و كردهوهدا لەگەل لاىك^(۱) و بەرەللاخوازەكانى ئەمرو جىاوازيان نەبو.

چىن : دىن و سىستەمەكەى :

چىنى ئەو سەردەم سى دىنى تىدا بابو : لاوتسو، كۆنفۇشىوس، بوذايەتى. يەكەمىيان هىندەى نەبرد بوە بىپەرستى، كە پتر گرنگى بە لايەنى تىورى دەدا، شوئىنكەوتوانى پەرپوت و تەرىكە دىنا بون، ژنىان نەدەهئىنا، تەماشى ئافرەتىان نەدەكرد و سەروكارىان دەگەلدا نەبون، ئەم دىنە لەبارىدا نەبو بنەماى ژىانىكى راستەرى دابرىئىيان حكومەتىكى سەرراست دامەزرىنى، بۆيە ئەو شوئىنكەوتوانەى لە دواى مردنى دامەزرىنەران هاتن لە رىبازىان لادا و پالىيان وەپال ئانىتى دا.

بەلام كۆنفۇشىوس پتر بايەخى بە لايەنى پراكتىكى دەدا، ئامۆژەكانى لە جوغزى كاروبارى دىناو ماددەپەرستى و سىياسەت و كارگىرى دەخولايەو. شوئىنكەوتوكانى-لە هەندى رۆژگاردا- پىيان وا نەبو خوايەكى دىارىكراو بىپەرست، بۆيە بە ئارەزوى خۆيان دارو بەردو روبارىان دەپەرست. روناكى دلئىايى و ئەنگىزەى^(۲) بروايى و شەرى ئاسمانى تىدا نەبو، بەلكو لە كۆمەلئىك پەندو ئەزمونى داناو دىنادىتان پىكەتەبو، مروژ تىيدا ئازاد بو، ئەگەر مەيلى بوايە سودى لى وەردەگرت ئەگەرنا رەتى دەكردەو.

(۱) لاىك: بىدىن.

(۲) ئەنگىزە: باعث.

بوذایه تی : پهرسه نندن و داروخانه که ی :

بوذایه تی تین وتاوی ساده بیه که ی نه مابو، بهر په همیتی^(۱) سینه پر کینه و داخ له دل قوتی دابو، ببو به بته پرستی، بۆ هه رکوی ده چو بتی ده گه ل خو ده برد و له هه رکوی هه واری هه لدا بوا به جو ره ها په یکه رو کوته لئ بو ذای داده تاشی. له روژگاری هه ره تی بوذایه تیدا ژبانی ئاینی و شارستانی له ناو بت و په یکه ردا نغرو ببو^(۲). ئوستاد (ئیشور اتوبا) - ئوستادی میژوی ژبانی هیندستان له یه که له زانکوکانی هیندستان ده لئ: ((له سایه ی بوذایه تیدا ولاتی که په ییدا بو گه لیک بایه خی به دیاره ی خوا وه ندایه تی و بته پرستی ده دا، په یوه ندی براینه ی بوذایه تی گوپانی به سه ردا هات، تازه باویش سه ریه لدا))^(۳).

نوسه ریکی هاوچه رخ و گوره سیاسه ته داریکی تری هیندیش ئه مه ی تیبینی کردوه ده لئ:

((بهر په همیتی بوذایان کردبوه نیشانه ی خوا به تی، بوذیه کانیش له مه دا لاسایان ده کردنه وه، په یوه ندی برایه تی بوذایی ببو به ختوی سامانیکی زۆرو زه وه ند، ببو به مه لبه ندیک بۆ به ره وه ندی چهنده کو مه لیککی تایبه تی، رژیمی ون کردبو، ئه فسون و ئه فسانه تیکه ل به ریوشوینی په رستنکاری ببون، بوذایه تی دوا ی ئه وه ی بۆ هه زار سال له هیندستان له هه پمین و گه شه دابو سه رومر داده روخوا و ده کشایه وه. خاتو (Rhys Davids) باسی ئه و لاوازی و نه خو شیانه ده کات که توشی بوذایه تی ئه و سه رده م ببو، سه یدا (زاده کرشتن) له په رتوکه که یدا به ناوی (فله سه فه که ی هیندستان) وته که ی خاتون راده گوازیته وه و ده لئ:

(۱) بهر په همیتی: البرهمیه.

(۲) پیانو نه گه سه ردانی موزه خانه ی (تکسلا) ی روژناوای به نجابی پاکستان بکات، له به رده م ئه و هه مو بتانه ی بوذا دا سه ری سوپ ده میتنج و ئه و کات بۆی ده رده که وئ دین و شارستانی تی بوذایی له چ بته پرستی که دا بون. بته کان له شار ه روچه کانی ژیر زه وی ده ره ی ناو ن .

(۳) (هیندستانی کۆن) به زمانی ئوردی، نویسی ئوستاد ئیشور اتوبا.

((ھزرە نەخۆشەكان سىبەريان بەسەر ئامۇزە خورەوشتیهكانى بوذا ھەلەكشاندا تا لە نىۋو خەيالاتى نەخۆشدا گوم بو، دىنەكە رارەۋىكى نوتى لى پەيدا بو، پەرى ستاندا دلو دەرونى خەلكى داگرت، پاشان پوكايەۋە رارەۋىكىترى لىكەوتەۋە، ئەۋىش پوكايەۋە يەكىكىتر جىنى گرتەۋە، بەمجۆرە چوۋە دوى، تا ۋەھمەكان كەلەكە بونو بەرى ئاسۆ گىراۋ تارىكستان چىنوكى لە زەۋى گىر كرد. پەندو ئامۇزە بەنرخو سادەكانى بوذا بە ھۆى مشتومپى كەلامناسىيەۋە چروسايەۋە تىچو))^(۱).

((بەرەھىمىتى بوذايەتى توشى داروخان بون، نەرىتو باۋى داتەپىويان تىكەوت، گەلىك زەھمەت بو لە يەكتىرى جوئى بىكرىنەۋە، بوذايەتى ئاخىرابوۋە نىۋو بەرەھىمىتى لەناويدا توا بۆۋە))^(۲).

مىژونوسان كە لەم دىنەيان كۆلىۋەتەۋە و تۆزەرەۋان كە سەربردەى بوذايان نوسىۋەتەۋە، ھىشتا بۆيان ساغ نەبۆتەۋە ئاخۆ بوذايىەكان خويان ھەبۋە بپروايان بە خوا ھىناۋە يان نا؟ ھەندىكىيان سەيرماون و دەلىن: ئەم دىنە مەزنى ئەگەر بپروابون بە خۋاى تىدا نەبۋى چۈنى توانىۋە لەسەر بناغەى ئەو داب و رەۋىشتە ناسكانە دابمەزى^(۳). بوذايەتى ھەر برىتى بو لە چەند رىگايەك بۆ ئەۋەى مرۆڭ دەرونى خۆى پى پەرۋەدە بىكات و نارەزۋەكانى پى سەركوت كا و بەرگى خورەۋىشتى جوان بپوشى، لە ئىش و ژان رزگار بپى و زانست و دەست بپىنى. كەۋاتە چىنىيەكان پەيامىكىيان بۆ جىھان پى نەبو گرتەكانى چارەسەر بىكەن، جگە لەمە لە پەرگەى ئەۋسەرى رۆژھەلاتى جىھانى شارستانىش بون و كەلەپورى ئاين و زانستەكەشيان توند لەمستى خۆ گرتبو، نە سامانى خۆيان پتر دەكرد نەھى خەلكى.

(۱) Jawaher Lal Nahru: The Discovery of India, p. ۲۰۱, ۲۰۲ .

(۲) ھەمان سەرچاۋەى پىشو .

(۳) مەقالەى (بوذا) بخۆنەۋە لە ئىنسىكلۆپىدىيى (دائرة المعارف) بەرىتانى .

نه ته وه کانی ناسیای ناوه پراست:

نه ته وه کانی تری ناسیای ناوه پراست و رۆژه لآت وه کو مه غۆل و تورک و یابانیه کان له نیوان بوذایه تی گنده ل و بته پرستایه تی همه جی دابون و خاوه نی هیچ سامانیکی زانستی و هیچ سیسته میکی سیاسی پیشکه وتو نه بون، به لکو له قۆناغیکی نینتیقالی دابون له سهرده می همه جیه وه به ره و سهرده می شارستانی، چه ندین گه لی تریش هه بون که تا کو ئیستاش هه ر له قۆناغی ناوه زیکی ره شمال نشینی و مندالیدا ده ژین.

هیندستان: له روی دین و کۆمه لایه تی و خوړه وشته وه:

ئهو میژونوسانه ی له باره ی هیندستانیان نویسه له وه دا یه کده ننگن که داروخواوترین سهرده می هیندستان له هه ر سۆ لایه نی ئاین و خوړه وشته و کۆمه لایه تیدا له سهره تای سهده ی شه شه می زاینیه وه ده ست پیده کات، هیندستانیش سای دراوسیکانی له هه مان خوړه وشته ی داته پیوو کۆمه لایه تی شپزه دا ده ژیا که گشت زه مینی ته نیوه وه، ئهو شه وه زه نگی بالی به سه ر جیهان راهیلا بو هیندستانیشی گرتبوه وه له گه لیک دیارده و ئه دگاریشدا تازیاریتی وه رگرتبو، که ده توانین له سۆ خالدا کۆیان بکه یه وه: (۱) بونی ژماره یه کی له راده به ده ر بت وخواوه ند. (۲) زایه ندیکی^(۱) هاروهاجی بیسنور (۳) جیاوازیه کی فرهوانی چینایه تی.

بته پرستی سنوره زین:

هیندستانی سهده ی شه شه م له بته پرستیدا گه یشتبوه ئه وپه ری. ژماره ی ئهو خواوه ندانه ی له (ویدا) دا هه بون سی وسۆ دانه بون، که چی له و سهرده مدا خۆی له ۳۳۰ ملیۆن ده دا. هه مو شتیکی جوان و سه رنجراکیش و به هه ره به خش بیونه

(۱) زایه ند: سیکس.

خواوه‌ندو ده‌په‌رستران، بت و په‌یکه‌رو خواوه‌نده‌کان له ژماره نه‌ده‌هاتن، هه‌ندیکیان پالنه‌وانی میژویی بون که پێیان وابو خوا له چه‌ندین رووداوو روژگادا خۆی له‌ناو نه‌واندا رانوانده، هه‌ندیکیان شاخ بون که پێیان وابو چه‌ند خواوه‌ندیک له‌سه‌ریان وه‌ده‌رکه‌وتون، هه‌ندیکیان کانزای وه‌کو زیرو زیو بون که پێیان وابو خواوه‌ندیان تیدا بریسکاوه‌ته‌وه، خواوه‌ندیکی تر روبرای (کنج) بو که پێیان وابو له‌سه‌ری (مه‌هادیۆ)ی خواوه‌نده‌وه سه‌رچاوه‌ی هه‌لبه‌ستوه، هه‌ندیکی‌تریان که‌رسته‌ی شه‌رو که‌لوپه‌لی نوسین و نامرازی زاوژی و هه‌سه‌ره‌ی ئاسمان و ئاژه‌ل بون که مه‌زنترینیان چیل بو، گه‌لی شتی‌تریش. دینه‌که‌یان ته‌نراویک بو له‌ گه‌لی جۆره‌ ئه‌فسانه‌ و داستان و سرود و بیروباوه‌رو په‌رستنکاری پیکه‌تابو، که نه‌ خوا په‌یامی پێ ناردوه نه‌ له‌ هیچ روژگاریکیشدا ئاوه‌زی ساغ شتی ئاوی دا‌رشته .

پیشه‌سازی داتاشینی بت و په‌یکه‌ر له‌و سه‌رده‌مدا گه‌لیک پێشکه‌وت، له‌ سه‌ده‌ی شه‌شهم و حه‌فته‌مدا گه‌یشه‌ هه‌رته‌ و له‌ سه‌رده‌مه‌ رابردوه‌کانیشی تێپه‌راندا. گشت چین و توژی و خه‌لکی ولات له‌ پاشاوه‌ هه‌تا گه‌دا بتیان ده‌په‌رست، ته‌نانه‌ت بو‌دایه‌تی و گه‌نایه‌تیش^(۱) نه‌یان‌توانی خۆیان لێ هه‌لوێژن. ناچار وه‌ک نامرازیک بۆ به‌رژه‌وه‌ندی خۆیان هه‌لیان‌قۆسته‌وه تا بتوانن بمین و پتر به‌ ولاتدا بلاوبینه‌وه.

وته‌که‌ی (هۆئن سوئنگ) - گه‌ریده‌ی به‌ناوبانگی چینی که گه‌شته‌که‌ی له‌ نیوان سالانی (۶۳۰-۶۴۴ز) نه‌نجام داوه‌ ئاماژه‌ بۆ بته‌په‌رستی له‌ راده‌به‌ده‌ری ئه‌و سه‌رده‌م ده‌کات، و ته‌که‌ی به‌ بۆنه‌ی ئه‌و ئاهه‌نگه‌ مه‌زنه‌وه‌ گوتوه‌ که (هیرش) پاشا

(۱) گه‌ین: GAIN: تافیه‌یه‌کی هیندۆسین، مه‌هاویره‌ له‌ شه‌شهم سه‌ده‌ی به‌ر له‌ زاین دا‌یه‌زاننده، به‌ ملوینه‌ها هیندۆسی په‌یره‌وی لێده‌که‌ن، به‌ پێچه‌وانه‌ی هیندۆسه‌کانی تر بۆ ده‌سه‌لاتی قێدا ملکه‌چ نابن و بروایان به‌ ره‌گه‌زه‌رستی نیه، بروایان به‌ خوداش نیه‌ و ده‌لێن: خودا ته‌نھا گوزارشت کردنیکه‌ له‌و هیژو پرسته‌ روحیه‌ی که‌ له‌ مرۆفدا هه‌یه. گوزه‌رانی ناگوزرانه‌یان هه‌لبێژاردوه‌ و به‌ ئاس‌وپه‌لاسی ژین به‌سه‌ر ده‌به‌ن، رێبازه‌که‌یان ناوی (ناهینسسا)یه‌ واته‌ نه‌رمونیانی و دور له‌ توندوتیژی.

قێدا: Vedas: ناوی په‌رتوکیکی سه‌نسکریتی پیروزی هیندۆسه‌کانه‌ نوێژوسرود و فه‌رزه‌ ناینیه‌کانی تێدایه‌.

گیڙاویه تی، هیرش پاشا له سالی (۶۰۶-۶۴۷ز) حوکی هیندستانی کرده، ده لئی: ((هیرش پاشا ناهه نگیکی زور گوره ی له (قنوج) گیڙا که زانای سهرجه م ناینه کانی هیندستانی بانگ کردبو.

پاشا په یکه ریکی زیرینی بوذای له سهر مناره یه کی له په نجا بال به رزتر دامه زانده بو، په یکه ریکی تری بچو کتریشی به که ژاوه ی کاروانیکی قهره بالفه وه هینایه دهره وه، هیرش پاشا خو ی له تهنیشته وه دهر ویشته و چه تری بو راگرتبو، کامرؤب پاشای هاوپه یانیش میثی لی پاس ده کرد))^(۱). هه مان گه ریده له باره ی پاشا و داموده سته ی ناستانه که یدا ده لئی: ((هه ندیکیان (شو) یان ده په رست، هه ندیکی تر بوذایی بون، هه ندیکی تر خور په رست بون، هه ندیکی تر (وشنو) یان ده په رست، هه مو که س بوی هه بو خواجه که تایبته به خوی بکا و بیپه رستی یان تیگرا سهرجه م خواکان بیپه رستی))^(۲).

زایه ندی به هاروژی بیج له وه:

ناین و کومه لگه ی هیندی هه ر له دیر زه مانه وه له پوی ئاره زوی زایه ندیه وه سهرتۆپ بو، نه و ماده زایه ند بزوی نانه ی له دینی ولاتی هیندا هه بو له دینی هیچ ولاتیکی تر دا نه بو. په رتوکه هیندی و ناوه نده دینیه کان له باسو خواسی گه ردون و دهر که وتنی سیفته تی خواوه ندان و رودانی پی شهاتی گه وره وه گه لیک چیرۆک و داستانی وایان له باره ی تی که لبونی زایه ندی نیوان خواوه ندان و په لاماردانی بنه ماله نه جیمزاده کان له لایه ن خواوه ندانه وه گیڙا وه ته وه، که پی او له به ریاندا بتاسی و تنۆک تنۆک ئاره قه ی شهرمی بسپرتته وه، دینداره کان که به باوه رو تین و تاویکی گه رمه وه و تاریان ده دا و نه و داستان و چیرۆکانه یان بو خه لک ده گیڙا په وه هه لبت کاریگه ری گه وره ی تیگرددون و سوژی دلئی بزاندون. جگه له مه خه لک به ژنو مندال پیرو لاوانه وه هه مو له به رامبه ر ده عباکه ی

(۱) گه شته که ی هونن سو ننگ (فوکۆی کی) ولاته که ی روژتاوا .

(۲) هه مان سهرچاوه ی پی شو .

(مەھادىي)ى خواۋەندى ھەرە گەورەيان كە پەيكەرئىكى ناقۇلايان بۇ داتاشى بو كۆ دەبونەۋە دەيانپەرست. مېژوناسان دەگېرئەۋە دەلئىن: ھەندى لە تايغە دىنيەكانى ھىندستان پىاويان ژنى روتى دەپەرست و ژنىشيان پىاوى روتى دەپەرست))^(۱).

كاهىن و بەدپەرەۋەشتەكان دەلائييان بە ئابروي ژنە رەبەنەكان دەكرد و زۆرەي پەرستگاگان بونە مۆلگەي بەدپەرەۋەشتان و شەرۋال پىسەكان مەرامى خۆيان لەۋىدا دەدۆزىەۋە. جا ئەگەر ئەمە رەۋشى پەرستگاگان بويى دەيى رەۋشى ئاستانەي پاشاۋ كۆشكى دەۋلەمەندان چۆن بويى؟ كە مونافەسەيان لە كارى نارەۋاۋ بەدپەرەۋەشتىدا دەكرد، كۆرپان ھەبو ژن و پىاويان تىكەل دەبون و كە عدەرەقىشيان دەخواردەۋە پەردەي شەرم و شەرەفيان لە روى خۆ ھەلدەمالى و ئابرويان ۋە لا دەنا، ئەدەب و پەردەي شەرم وجوديان نەدەما... بەمۆزە سەرتاپاي ولات ۋە بەر شەپۆلئىكى گەورە و زەبەلللاحي روتپەرستى و ئارەزوبازى زايندى كەوتبو و خورەۋەشتى ژن و پىاوان لەۋپەرى نزمى و داتەپىويدا بو.

سىستەمى چىنايەتى پىرستەم :

لە مېژوى ھەمو نەتەۋەكاندا سىستەمىكى چىنايەتى نەبۋە لە سىستەمە چىنايەتتەكەي ھىندستان توندوتىژو وشكتىر بى و چىن و چىنىش ئەۋەندە لىكترازو بن. ھىچيان ۋەك ئەو سوکايەتيان بە شان و شكۆي مرقايەتى نەكردە، كەچى لە گەل ئەمەشدا ھىندستان ۋەك سىستەمىكى ئاينى و شارستانى ولاتەكەي ئىعترافى پىكردەۋە ھەزاران سالە تا ئىستاش ملکہچىەتى. سەرەتاي جىاۋازى چىنايەتى لە ئاخروئۆخرى سەردەمى (ويدا) پەيدا بو، لەبەرئەۋەي ھەمو بنەمالەكان و پىشەۋ پىشەسازى تايبەت بەخۆيان ھەبو، ھەرۋەھا لەبەرئەۋەي دەيانويست نەژاد و نەجىمزادەيى رەگەزى ئارى پىارىژن.

سیسه ده بهر له زاین له هیندستاندا ژیاری بهرهمیتی سهری هه لداو گه شهی سه ند، ده ستوریکی نویی بو کۆمه لگهی هیندی رهنگرپژ کرد، له ده ستوره که دا یاسایه کی سیاسی و شارستانی ده رکردو ته و اووی ولات دهنگی بو دا، بو به یاسایه کی ره سمی و ژیده ریکی ناینی و شارستانی. ئیستاکه به (منوشاستهر) به ناویانگه .

یاساکه خه لکی ولات بو چوار چینی له یه کتر جوئی دابهش ده کات که نه مانهن: (۱) بهرهمیه کان: چینی کاهین پیاوه دینیه کان . (۲) شتری : شه پرکه رو جهنگاوهران. (۳) ویش : جوتیارو بازرگانه کان. (۴) شودهر : خزمه تکاره کان. (منو) که یاساکهی دارپشته ده لئی:

((خوای خاوهن توانای ره ها له پیناو بهرژوه ونديه کانی جیهاندا بهرهمیه کانی له ده می، شتری له بازوه کانی، ویش له رانه کانی، شوده ریشی له پییه کانی خۆی خولقاندوه. بو ههر چینیکیش فهرزو ئهرکی تایبه تی بو داناون، بهرهمیه کان ده بی (ویدا) فیتر بن یان قوربانی و خیراته کان پیشکهش به خواوه ندان بکهن، شتری ده بی پاسه وانی خه لک و خیرات و قوربانیه کان بن، ویداش بخوینن و له ئاره زوه کانی دنیا دوره پهریز بن، ویش ده بی ولسات^(۱) بله وه پرتن و خزمه تیان بکهن، ویداش بخویننه وه و کشتوکالی بازرگانی بکهن. شوده ریش ده بی خزمه تی ئه م سی چینه بکهن))^(۲).

تازیاریه کانی چینی بهرهمیه کان :

یاساکه مافو تازیاری وای به بهرهمیه کان داوه وه ک خوای لیکردون. ده لئی: بهرهمیه کان چینی هه لباژده ی خوان، پاشای خه لکن، ههرچی له بونه وهر دایه مو لکی نه وانه، باشترینی خه لک و سهروه ری ئهرزن^(۳)، ده توانن به ئاره زوی خۆیان

(۱) ولسات: مەرپومالات.

(۲) منوشاستهر : دهروازه ی یه کهم .

(۳) منوشاستهر : دهروازه ی یه کهم .

مال ومولكى كۆيلەكان (شۆدەرەكان) - بېئەوہى گوناح بى - بېەن، چونكە كۆيلە
خاوەنى هېچ نېە ئەوہى ھەببى ھى ئاغاكەيەتى^(۱).

ئەگەر بەرپەھمىەك ريگويدا (بەرتوكى پېرۆز) ئەزبەر بكات لە گوناحان پاك
دەبېتەوہ ئەگەرچى سى چىنەكەي تېرىشى لەناوبردېن^(۲) پاشا بە هېچ جۆرىك بۆى
نېە باجو بەرتىل لە بەرپەھمىەكان وەرگىرئ ئەگەرچى ولآت لە گرانى و تەنگانەشدا
بى، بەرپەھمى نابى لە ولآتى خۆيدا لە برسان برئ^(۳)، ئەگەر بەرپەھمىەك تۆلەى
كوشتنى كەوتە سەر دروست نېە حاكم بېكوژئ بەلكو دەبى سەرى بتراشى، بەلام
ئەگەر بەرپەھمى نەبى دەكوژئ^(۴).

(شترى) ئەگەرچى لە سەروى ھەردو چىنى (ويش) و(شودەر) بون بەلام
گەلىك لە خوارەوہى بەرپەھمىەكانىش بون. (منو) دەلى: ھەر بەرپەھمىەك ئەگەر
تەمەنى (۱۰) سال بېت باوك چەند چاكەى بەسەر كورەكەيدا ھەيە، ئەويش
ھىندەى بەسەر شترىيەكى تەمەن سەد سالىدا ھەيە^(۵).

كۆلۈن و كەساسەكان:

شۆدەر (كەساسەكان) لە كۆمەلگەى ھىندىدا - بە دەقى ياسا ئاينى و
شارستانىەكە - لە ئاژەلان كەمترو لە سەگىش زەبونت بون، ياساكە دەلى:
(ئاسودەبى شۆدەر لەوہ داىە خزمەتى بەرپەھمىەكان بكنەن، ئەگەرنا پاداشتيان
نېە^(۱). نابى پارەوپول پاشەكەوت بكنەن يان گەنجىنە تەقەت بكنەن چونكە -
بەرپەھمىەكان ئەزىتە دەدا^(۲)، ھەر كەساسىك دەست لە بەرپەھمىەك بەرزكاتەوہ

(۱) دەرۋازەى ھەشتەم .

(۲) دەرۋازەى نۆيەم .

(۳) دەرۋازەى نۆيەم .

(۴) دەرۋازەى دوہم .

(۵) دەرۋازەى يازدەيەم .

(۶) منوشاستەر : دەرۋازەى يازدەم .

(۷) دەرۋازەى دېيەم .

یان داردهستیکی لسه لپرو و مهبهستی بی پیای بکیشی دهستی دهبردری یان نه گهر توره بو و شاپیکی هاویشت پیی دهبردری^(۱). نه گهر که ساسیک ویستی له گهل بهرهمیه که دابنیشی دهبی پاشا سزای بدات، سزاکهش نه وهیه که دهبی کونی کومی داغ بکات و له ولاتی دورخاته وه^(۲). نه گهر دهستی لیذا یان جوینی پیدا زمانی له بنرا هلدکه کیشری، نه گهر بلتی شتم فیر کردوه رونی هلقرچاوی له گهر ده کری^(۳). که فارهتی کوشتنی که ساسیک له گهل که فارهتی کوشتنی سه گاو پشیلوه بو قو قه له ره شو کونده بو وه کو به کن^(۴).

ئافرهت له کومه لگهی هیندیدا :

لهو کومه لگه یه دا ئافرهت وه که نه یزه سهیری ده کرا^(۵)، پیای هه بو ژنه که ی له سه ر قوماری ده دۆراند، هه ندی جار ژنیک چهند میردیکی هه بو^(۶)، ژن نه گهر میردی بر دایه وه که زینه به چال کرابی میردی نه ده کرده وه و خه لک گالته یان پیده کرد و قسه ی سوکیان پی ده گوت، ده بوا یه تا ده مرئ هه ر له ماله میرده که ی بوا یه و خزمه تی که سوکاره که ی بکر دایه، ژن هه بو دوا ی مر دنی میرده که ی له بهر نه شه که نه بو و خه فه تی ژیان یه که سه ر خۆی ده سوتاند^(۷).

(۱) هه مان سه رچاوه ی پت شو .

(۲) ده روازه ی هه شتم .

(۳) منوشاسته ر .

(۴) R.C.Dutt ۳۴۲-۳۴۳

(۵) سه ره تای داستانی به ناوبانگی هیندی (مه هابه هارتا) بخوینه وه .

(۶) R.C.Dutt ۳۳۱

(۷) نه م خۆسوتاننده له ناو چینه نه جیمزاده و بنه ماله نورستوکراتیه کان ببوه نه ریتیکی باو و په سند و چاک و به ناوی (ستا) ده ناسرا . پییان و ابو ژن نه گهر خۆی بسوتینی وه فاداری بو میرده که ی ده نوین . به لام نه م نه ریته له گهل دامه زرانی حکومه ته نیسلامیه کان و به هه ولتی حاکمه موسلمانان که متر بووه، دکتۆر (بریتهر) ی گه ریده ی فهره نسی ناماژه ی به م هه ولته کردوه، ههروه ها نینگلیزیش له م دوا یه دا به شیوه یه کی یه کجاری قه ده غه ی کرد .

بەمجۆرە ئەم ولاتە كە خاوەنی خاکی بەخێروبیتر و ئاوەزی بەهۆش بو، ئەم نەتەوہیە - كە هەندئ لە میژونوسانی عەرەب بە كانگای دانایی و سەرچاوەی دادو سیاسەت و بە فرەزان و هۆشەندو بلیمەتیان دەدەنە قەلەم^(۱) - لەبەرئەوہی لە ئاینی راست دوربون و سەرچاوەی رونیان لئ و ئیل بو و پیاوانی دینیان لاری بو و بیبەرنامە و پەيام بون و شوینكەوتوی نەفس و ئارەزو بون... ولاتەكەیان بیوہ شانۆی نەفامییتی لە رادەبەدەر و بتپەرستی سنوربەزین و ھەمەجیەتی توندوتیژو زولم و زۆری كۆمەلایەتی، بەجۆریك كە لە نئو نەتەوہو میژودا ھاوشیۆہی نەبوی.

عەرەب: تاییە تەندیتی و بەھرەكانیان:

عەرەب لە سەردەمی نەفامییتدا بە گەلیك بەھرە و خورپەوشت لە نەتەوہكانیتر جوئ دەبونەوہ وەك: زمان پاراوی، رەوانبیژی، خۆشویستی ئازادی، گەردەنبەززی، سوارچاکی، ئازایەتی، خۆینگەرمی لە پینا و بیروباوەردا، قسە لە رویی، زەین رونی، لەبەرکردن و لە بیرنەچونەوہ، یەكسانی خوازی، ئیرادە پتەوی، ئەمەكداری و دەستپاکی.

بەلام لە سەردەمی كۆتاییدا لە میژ بو لە پەيام و پەيامبەران داپرابون و لە جوغزی جەزیرە گرمۆلە ببون و ببونە دیلی نەریت و باوی باوانیان، بۆیە دوچاری داروخانیکی دینی و بتپەرستیەکی لە رادەبەدەر ببون، كەم لە نەتەوہكانی ئەو سەردەم وەكو وان بتپەرست بون، دوچاری نەخۆشی خورپەوشت و كۆمەلایەتی ببون، كۆمەلگەكەیان لەرزوك و گەندەل و رەوشت نزم ببو، ئەدگارەكانی ژیانى نەفامییتی و دور لە ئاكارى دینی وەرگرتبو.

(۱) صاعد الاندلسی، م ۴۶۲، طبقات الامم، ص ۱۱.

بتپه رستی هکهی نه فامیتی :

دین و بیروباوه‌ری به‌ریلاوو باوی عه‌ره‌ب هاویه‌شپه‌رستی بو، پروایان به‌خوا هه‌بو که هه‌ر خوا خواوه‌ندی هه‌ره‌مه‌زنو خالقی بونه‌وه‌رو کارگی‌ری شه‌رزو ناسمانه‌و گشت فرماتیک به‌فرمانی شه‌وه، شه‌گه‌ر پرسیاریان لسی‌بکرایه‌کی شه‌رزو ناسمانی شه‌فراندوه؟ ده‌یانگوت خوا، خوی‌خواه‌ن هی‌زو زانا ﴿وَلَسِنَّ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَهُمْ لَيَقُولُنَّ اللَّهُ فَأَنَّى يُؤْفَكُونَ﴾ شه‌گه‌ر له‌خویان پیرسی، کی شه‌وانی وه‌دی هینا، ئی‌ئن: خودا، ده‌ی چۆن له‌هه‌ق کلا ده‌بن؟ ﴿الزخرف: ۸۷﴾.

به‌لام هه‌زه نه‌فامیه‌که‌یان ته‌نگه‌به‌ر بو و هینده‌ی بر نه‌ده‌کرد بر‌وا به‌ته‌وحیدی پاک و بیگه‌ردی په‌یامبه‌ران بینن، ناوه‌زی دور له‌په‌یام و په‌یامبه‌ران و دور له‌فامی ناینی به‌دوری ده‌زانێ نزای مه‌ردوم به‌بێ پینا‌وو تکاخواز ناسمانه‌به‌ره‌کان بپری و بگاته‌لای خوا، له‌روانگه‌ی نه‌ریت و باوی پاشایه‌تی و جیهانی پر که‌موکوره‌وه له‌مه‌سه‌له‌یان ده‌روانی بۆیه له‌پینا‌وان^(۱) ده‌گه‌ران تا ده‌نگ و داویان بگه‌یه‌ننه‌لای خوا، له‌وانیش ده‌پاران‌ه‌وه و هه‌ندئێ په‌رستنکاریشیان بۆ شه‌نجام ده‌دان. هه‌وه‌ل‌جار هه‌زی تکاخو‌زیان ده‌می‌شک چه‌سپی، پاشان شه‌هه‌زه بو به‌بیروباوه‌رو پینان و ابو پینا‌وه‌کانیش توانای زیان و سود به‌خشینیان هه‌یه، پاشان له‌هاویه‌شپه‌رستیدا پتر رۆچۆن و گه‌لیک خواوه‌ندی‌ترین کرده‌هاویه‌شی خوا، پینان و ابو‌هاویه‌شه‌کانیش وه‌کو خوا کاروباری بونه‌وه‌ر به‌پری‌وه ده‌به‌ن و توانایه‌کی سه‌ربه‌خویان له‌گه‌یاندنێ سود و زیان و خیر و شه‌رو پینبه‌خشین و نه‌به‌خشیندا هه‌یه. جا شه‌گه‌ر عه‌ره‌به‌کانی پینشو پروایان به‌خواوه‌ندی‌تی و په‌روه‌ردگاری‌تی خوا هه‌بو‌بێ و ته‌نها پینا‌ویان دانابێ، به‌لام نه‌وه‌کانی دواتر خواوه‌نده‌کانیان ده‌گه‌ل خوا کرده‌هاویه‌ش و پینشیان و ابو‌وه‌ک خوا توانای سه‌ربه‌خویان له‌خیر و شه‌رو زیان و قازانج و ژیاندن و مراندندا هه‌یه، و پیرای

(۱) پینا‌و: وسیط.

نه مهش بروايه كى ليل و نارونيشيان له باره ي خواهه نديتي و پهروه ردگاريتى خوا
په يدا كرد^(۱).

بته كانى عه رب له سه رده مى نه فاميتيدا :

نه وه ي دوهم پتر روډه چوو قوره كه ي خه ستر ده بوه وه، جا له بهرئ هوه ي
بتپه رستى له بهرچاوان دياره و ده گه ل هزرى ساده و لاوازشيان پتر ده گونجا بويه
بيروباوه پرى بتپه رستى باوى سهندو گشت خه لكى داگرته وه، نه وانسه ي خواهه نندو
پيناوه كانيان له يه كتر جوئ ده كرده وه به په نجه ي ده ست ده ژمي دردان و به پياوى
روشنبير سدير ده كران. بهم جوړه نه ته وه ي عه رب له نه و بتپه رستيه كى له
راده به ده ردا نغرو ببون، همو هوژو گوندو شارېك بگره همو مالىك بتى
تاييه ت به خويان هه بو و ده يانپه رست.

نه لكه لى ده لئ: له مه ككه دا همو مالىك بتى خويان هه بو و ده يانپه رست،
نه گه ر يه كيك بيوستايه سه فريك بكات دواهمين كارى نه وه بو بهر له وه ي مالى
جى بهيلى - بو پيروزى - ده ستى به بته كه داده هيئاو له خوئ هه لده سوي، كه
ده شگه پرايه وه يه كه مين نيش ده ستى پيدا ده هيئاوه و له خوئ هه لده سويه وه^(۲).

عه رب سنوريان بو بتپه رستى دانه دنا، هه بو بتخانه ي بنيات دنا، هه بو بتى
داده تاشى، نه گه ر نه وانسه ي له توانا نه بوايه له بهر ده م كه عبه دا يان هه ر
شوئنيكي ترى پخ چاك بوايه بهر ديكى لى قيت ده كرده وه وه كو كه عبه به
ده وريدا ده سورايه وه، بهم بهر دانه يان ده گوت (نه لئه نصاب)^(۳). كه عبه - كه
ته نها بو خواپه رستى بنيات نراوه - له ناوه وه و ده وروبه ريда (۳۶۰) بتى لى قيت
كرايووه^(۴). پاشان دواى روژگارېك واى ليته ات خودى بهر ده كه يان ده په رست.

(۱) بگه ريوه بو بهر توكى (بينة النبي ﷺ من القرآن) نوسينى نوستاد محمد عزت دروزه.

(۲) كتاب الاصنام، ل ۳۳ .

(۳) هه مان سه رچاوه ي پيشو.

(۴) الجامع الصحيح للبخارى، كتاب المغازي : باب فتح مكة .

بوخاری له ئەبا ره جانی عاطاریدی ده گێریتتهوه که گوتویه تی : له نه فامیتیدا بهردمان دهپهرست، ئەگەر بهردیکی باشتريشمان بدۆزیبایهوه بهردی یه کهمان فری ده داو ئەومان دهپهرست. ئەگەر بهردیشمان وه چنگ نه کهوتبا چنگه خۆلێکمان کۆده کرده وه وه مه ریکمان به سهردا ده دۆشی، پاشان ده مانپهرست و به ده وریدا ده سوراینه وه^(۱).

ئەلکهلبی ده لئ: ئەگەر یه کیک سه فه ریکی بکردایه، له هه ر قوناغیک دابه زیبا چوار بهردی هه لده گرتته وه، جوانترینانی ده کرده خواو ده پیه رست، سئ بهرده که ی تریشی ده کرده سیکوچکه، که ده رۆیشت به جیی ده هیشتن^(۲).

خواکانی عه ره ب:

عه ره بیهش- وه کو سه رجهم هاویه شه پهرسته کان- گه لیک خوا وه ندیان له فریشته وه جنۆکه وه ئەستیره کانی ناسمان بریار دابو، پێیان وابو فریشته کان کچی خوان و پێناوو تکاخوازیان ده پهرست تا له لای خوا بۆیان پیا رینه وه، جنۆکه شیان ده پهرست و پێیان وابو وه ک خوا تواناو کاریگه ریان هیه^(۳).

ئەلکهلبی ده لئ: به نوموله یی خوزاعه جنۆکه یان ده پهرست^(۴).

صاعید ده لئ: حیمیه ر خۆریان ده پهرست، که نانه ش مانگ، لوخن و جوذا میش موشته ری، (طه ی) ش سوهیل^(۵)، قه یسیش شیعرای^(۶) عه بور، ئەسوه دیش عه تارد^(۷).

(۱) الجامع الصحيح للبخاری، کتاب المغازی : باب وفد بني حنیفة .

(۲) کتاب الاصنام .

(۳) هه مان سه رچاوه ی پێشو، ل ۴۴ .

(۴) هه مان سه رچاوه ی پێشو، ل ۳۴ .

(۵) قوناغیک مانگه، پێنج هه ساره ی که لوی (گا)ش ده گرتته وه .

(۶) ئەستیره کی ورشه داره، له عه ره بستانیدا له کۆتایی چله ی هاوین وه ده رده که وئ.

(۷) هه ساره یه کی که لوی جه وزایه له چله ی هاوین وه دیار ده که وئ. (۳، ۴، ۵)

جوله‌که‌و نه‌سرانیه‌کان له ولاتانی عه‌ره‌بدا:

ئاینی جوله‌که‌و نه‌سرانیه‌کان له ولاتانی عه‌ره‌بدا بلا‌وبونه‌وه به‌لام عه‌ره‌به‌کان زۆر سویدیان له‌واتا دینی‌ه‌کان وه‌رنه‌گرتبو، هه‌ردو ئاین کتومت وه‌کو ئاینی جوله‌کایه‌تی شامو ئاینی نه‌سرانیه‌تی ولاتی رۆم و شام بون، هه‌مان گۆران و لارییون و زه‌بونیتی که -پیشتر با‌سمان کردون- له‌وانیشدا هه‌بون .

په یام و بروابون به زندوبونه‌وه:

عه‌ره‌ب تیروانینیکی خه‌یالییان له‌باره‌ی پیغه‌مبه‌رایه‌تی‌ه‌وه هه‌بو، پێیان وابو پیغه‌مبه‌ر زاتیکی پیروژه‌و له مرۆڤ نیه، ناخا‌وا ناخواته‌وه، ژن و مندالی نیه، پیوستی به بازار نیه. ئاوه‌زیان به‌رتسه‌ک بو، ده‌میشکیان نه‌ده‌چو له‌ دوا‌ی مردن زندوبونه‌وه هه‌بی، له زندوبونه‌وه‌شدا لیپرسینه‌وه‌و سزا‌و پاداشت هه‌بی، ده‌یانگوت: ﴿ مَا هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا نَمُوتُ وَنَحْيَا وَمَا يُهْلِكُنَا إِلَّا الدَّهْرُ: تهنه‌ا ژینی دنیا هه‌یه، هه‌ندی‌کمان ده‌مرین و هه‌ندی‌کی‌تر له‌دایک ده‌بیــــن، به‌هــــۆی رۆژگاریشه‌وه ده‌مرین. ﴿الجاثیه: ۲۴، ده‌یانگوت، ﴿ أَنْذَا كُنَّا عِظَامًا وَرُفَاتًا أَتِنَّا لَمَبْعُوثُونَ خَلْقًا جَدِيدًا: نه‌گه‌ر بمرین و بین به‌ ئیسه‌ک و پروسه‌ک ئایا ئیسه‌ زندو ده‌بیسه‌وه؟! ﴿الاسراء: ۴۹ .

صاعید ده‌لی: عه‌ره‌به‌کان به‌ گشتی بروایان به زندوبونه‌وه‌و لیپرسینه‌وه‌و سزا‌و پاداشت نه‌بو، پێیان وابو نه‌گه‌رچی خوا جیهانی به‌دییه‌ت‌نا‌وه به‌لام تاهه‌تایه‌و بۆ هه‌میشه هه‌ر ده‌مین، که‌سانیکیش هه‌بون بروایان به زندوبونه‌وه هه‌بو، پێیان وابو نه‌گه‌ر و شتری بۆ له‌سه‌ر گۆر بکوژنه‌وه، به‌ سواری زندو ده‌بیته‌وه، نه‌گه‌ر نا به‌ پیاده زندو ده‌کریته‌وه^(۱).

نه خوشیه خوړه‌وشتی و کومه لایه‌تیه‌کان :

له لایه‌نی خوړه‌وشته‌وه گه‌لئ نه‌خوڅی ره‌گو ریشالی دا‌کوتابو و په‌لوپو‌ی به هه‌مو لایه‌کدا بلا‌و‌کردب‌و‌وه، عه‌ره‌به‌کان ب‌و مه‌بخوار‌دنه‌وه ئالوده ب‌ون و مه‌بخوار‌دنه‌وه سه‌ره‌له‌به‌ری ک‌و‌مه‌ل‌گه‌ی دا‌گر‌تب‌و‌وه، شاعیران شعریان پی‌ه‌ل‌ده‌ل‌ده‌گوت و ک‌و‌بو‌نه‌وه‌یان له‌سه‌ر ده‌به‌ست، روه‌ری‌کی به‌رفره‌وانی له شیعرو می‌وو و ئه‌ده‌بیات ته‌ی کردبو، له زماندا به گه‌لئ ناو و سیف‌ت هه‌ل‌یان د‌ه‌نا، هی‌ند به وردی وه‌سفیان ده‌کرد جی‌ی سه‌رنج و سه‌یرمان بی^(۱)، ده‌رگای مه‌بخانه‌کان به‌رده‌وام له‌سه‌ر پشت بو، به‌یدا‌خ‌یک‌یان له‌سه‌ر ده‌شه‌کایه‌وه پی‌یان ده‌گوت (غایه).
له‌بیید ده‌لئ^(۲):

قد بت سأمرها وغایه تاجر وافیت إذ رفعت وعز مدامها

بازرگانیکردن به مدی هی‌ند به هه‌رمین بو ته‌نانه‌ت وشه‌ی بازرگان‌ییان له بری مدی‌فروشی به‌کار دینا، وه‌ک له دیرپه شیعره‌که‌ی سه‌ره‌وه‌را دیاره که له‌بیید گوتویه‌تی:- (وغایه تاجر)، عه‌مری کورپی قوم‌یه‌شه ده‌لئ^(۳):

إذا سحب الریط والمروط الی ادنی تجاری وانقض اللمما
قومارکردنیش یه‌ک له‌و ئا‌کارانه بو که شانازیان پی‌ده‌کرد، ئه‌ل‌جاهیلی ده‌لئ^(۴):

اعیرتنا ألبانها ولحومها وذلك عار یا بن ریطة ظاهر

نحابی بها اکفاءها ونهینها ونشرب فی ائمانها و نقامر
ئه‌گه‌ر یه‌ک‌یک له ک‌و‌رپی قومارکردن‌ئ دوره‌په‌ریز بوایه به نه‌نگ و خه‌وشیان ده‌زانی، شاعیر ده‌لئ^(۵):

(۱) په‌رتوکی (المخصص)-ابن سه‌یده بخوینه‌وه: ۸۲/۱۱-۱۰۱

(۲) السبع المعلقات، معلقة لیید .

(۳) دیوان الحماسة .

(۴) هه‌مان سه‌رچاوه‌ی پیشو .

(۵) هه‌مان سه‌رچاوه‌ی پیشو .

وإذا هلكت فلا تریدی عاجزاً غسلاً ولا برماً ولا معزلاً

قه تاده ده لئی: پیاو له سه رده می نه فامیدا ژنو مال و مندالی له قوماری ده دؤراند، پاشان که ده دیدیت وا له لای خه لکانی ترن خه م و خه فته دایده گرت و ناخ و ئوفی هه لده کیشا، له ئاکامدا کینه و دوزمنایه تیش پهیدا ده بو^(۱).

خه لکی حیجاز به عه ره ب و جوله که وه مامه له یان به ریبا ده کرد و باویکی به ربلا بو له ناویاندا، ریژه ی ریبا کاریه که له سنور ده رچوبو، طه به ری ده لئی: له سه رده می نه فامیدا ریبا به گویره ی سال و دوچه ندانه وه زیاد ده کرا، قه رزده ر به قه رزاری ده گوت: ده مده یه وه یا زیاد ی ده که ی؟ نه گه ر هه ییوایه ده دیدایه وه نه گه ر نا بو سالی تر به زیاد وه ده دیدایه وه. نه گه ر قه رزه که وشتریکی مینگی نه ی یه کساله بوایه بو سالی تر ده بو ه مینگی نه یه کی دوساله بو سالی تر ده بو ه مینگی نه یه کی سیساله ... ئیتر به م جوړه. نه گه ر قه رزه که پاره بوایه بو نمونه په نجا درهم بوایه بو سالی تر ده بو ه سد درهم بو سالی تر دوسه د درهم، بو سالی تر چوارسه د درهم به مجوره سال بو سالی دوچه ندانه ده بو ه وه^(۲).

ریبا ره گی داکوتا بو، وه ک نه ری تیکی ئاسایی لی هاتبو، له گه ل بازرگانیدا فه رقیان پینه ده کرد و ده یانگوت، ﴿إِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبَا﴾: کرین و فروشتنیش وه ک ریبا وایه ﴿البقرة: ۲۷۵﴾، طه به ری ده لئی: له سه رده می نه فامیدا نه وانیه به ریبا قه رزیان ده دایه خه لک، که کاتی وه رگرتنه وه داده هات داویان له قه رزار ده کرد بیاندا ته وه نه ویش ده یگوت: ((هیشتان مؤله تم بدی بو ت زیاد ده کم)) نه گه ر یه کینک پی گوتبان نه م کاره ریبا یه وه روا نیه، ده یانگوت، جیاوازی نیه، چ له سه ره تای فروشتن بو ی زیاد بکه م چ له کاتی قه رز دانه وه دا^(۳).

زینا کاری که م نه بو، که س نار ه زایی توندوتیژی لی نه بو، پییان ئاسایی بو نه گه ر پیاو یک چند یاریک و ژنیکیش چند دوستیکی هه بی و به بی ماره کردن

(۱) ته فسیری الطبری: ﴿إِنَّمَا يُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُوقِعَ بَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ﴾

(۲) هه مان سه رچا وه ی پیشو: ۵۹/۴.

(۳) ته فسیر الطبری، ل ۶۹.

رابویړن، هندی کهس نافرته تیان ناچار ده کرد زینا بکات، ټین عه بیاس ده لئ: له سهرده می نه فامیدا که نیزه کانیان ناچار ده کرد زینا بکن تا پاره ی پی وهرگرن^(۱).
 خاتو عایشه - ره زای خوی لیبی - ده لئ: ((له سهرده می نه فامیدا چوار جوړه سهرجی پی هبو، یه که میان وه کو ماره کردنی ټیستای موسلمانان و ابو، هندی پیو ده چونه لای باوک و که سوکاری کچ و داوای خوازینی کچه یان لی ده کرد، دوی ریککه و تن، ماره یی کچه یان ده داو ماره یان ده کرد. دوه میان: کاتیک ژنه که ی له خوینی پیساری^(۲) پاک ده بووه پیی ده گوت برؤ لای فلانه پیو با سهرجی پیی له گه لدا بکات، میړده که تا بوی رون ده بووه که خیزانه که ی زگی پر یوه نه و جا ده چووه لای، به و مه به سته نم کاره یان ده کرد تا مندالی نه جیب و جوامیریان بیی به م جوړه یان ده گوت (نکاح الاستبضاع). سییه میان کومه لیککی له (ده) کهس که متر ده چونه لای ژنیک و سهرجی یان له گه لدا ده کرد، که ژنه که زگی پر ده بو و منداله که ی داده نا دوی چند روژنیک به دوی هه مو پیاوه کانی داده نارد نه و انیش هه مو ده هاتن - ده بوایه بیی - نافرته که به ناره زوی خوی منداله که ی به ناوی یه کیکیان هه لده داو زگه که ی به سهر نه و داده بپی، پیاوه کهش نه ده بوایه رته ی بکاته وه و قبولی ده کرد. چواره میان ژنی داوین پیس بون و بهیداخیان له سهر درگا هه لواسی بو، پیوان به ناره زوی خویان ده چونه لایان و له گه لیان جوت ده بون، پاشان که یه که له ژنه کان مندالی ده بو بانگی سهرناسیان ده کرد نه ویش منداله که ی له گه ل پیاوه کان به راورد ده کرد و له ناکامدا به نه ستوی یه کیکیانی داده بپی، نه ویش به مندالی خوی قبولی ده کرد))^(۳).

(۱) هه مان سهرچاری پيشو، ۱۸ / ۴۰۱ .

(۲) پیساری: حیز.

(۳) الجامع الصحیح - للبخاری . کتاب النکاح، باب من قال: لا نکاح الا بولی.

ئافرەت لە كۆمەلگەي نەفامىتيدا :

ئافرەت لە كۆمەلگەي نەفامىتيدا ستمى لىدەكرا و مافى دەخورا و مالو مولكى بەزۆرى زۆردارەكى لى ئەستىنرا و لە مىراتى بىبەش دەكرا، كە تەلاق دەدرا يان مىردەكەي دەمرد رىگەي نەدەدرا مىردىكى تر بكاتەوه^(۱)، وەك شىرەو بىرەو مەرومالات بە مىرات ھەلدەگىرايەو، ئىبن عەبباس-خوای لى رازى بى- دەلى: ((ئەگەر پىاويك باوك يان خزمىكى نىكىكى بىرەيە، خوۋى دەبوە سەپەرشتى ژنەكەيان، جا يان لەلای خوۋى دەھىشتەو و دەوای مردنى ژنەكە؛ مالو سامانەكەي دەخوارد، يان مارەيەكەي وەرەگرتەو و ئازادى دەكرد، عەطائى كورپى ئەبى رەباح دەلى: ((لە سەردەمى نەفامىتيدا ئەگەر پىاويك بىرەيەو ژن و مندالى لەدوای خوۋىدا جىھىشتبا، خزم و كەسى مردەكە ژنەكەيان لەلای خوۋى دەھىشتەو تا مندالەكان بەخىو بكات))، سوددى دەلى: ((پىا و لە سەردەمى نەفامىتيدا ئەگەر باوكى يان كورپى يان براكەي بىرەيەو ژنى لى بەجىمابا، ئەو كامىيان زوتر جلىكى ھەلدابايە سەر ژنەكە ئەو دەبو بە خواھنى و دەيتوانى بە مارەيەكەي پىشو مارەي بكاتەو، يان بە مىردى دابايەو و مارەيەكەي بۆ خوۋ وەرگرتبا، بەلام ئەگەر ژنەكە گورجوگۆلتىر بوايە و زوتر بگەرەبايەو نىو خزم و كەسانى خوۋى ئەو رزگار دەبو و دەبوۋە خواھنى خوۋى))^(۲).

لەسەردەمى نەفامىتيدا پىا و لە ھىچ مافىكى خوۋى بىبەش نەدەكرا بەلام ئافرەت وانەبو، مافى پىشىل دەكرا، مارەيەكەي لىر دەكرا، بەمەبەستى نازاردانى رايان دەگرت و ناحەقيان بەرامبەر دەكرد بىئەوۋى تەلاق بىردى^(۳). مىرد بىزارى لى دەردەبىرى و روى لى وەرەگىرا، ھەندى جار وەك ھەلپەساردەيان

(۱) ﴿وَإِذَا طَلَقْتُمُ النِّسَاءَ فَلَعْنٌ أَجْلَهُنَّ فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ أَنْ يَنْكِحْنَ أَزْوَاجَهُنَّ إِذَا تَرَاضَوْا بَيْنَهُمْ بِالْمَعْرُوفِ ذَلِكَ يُوعَظُ بِهِ مَنْ كَانَ مِنْكُمْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ذَلِكَ أَرْكَى لَكُمْ وَأَطْهَرُ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ﴾ البقرة: ۲۳۲

(۲) تفسیر الطبری، ۳۰۸/۴

(۳) ﴿وَإِذَا طَلَقْتُمُ النِّسَاءَ فَلَعْنٌ أَجْلَهُنَّ فَأَنْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ أَوْ سَرَّحُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ وَلَا تُمْسِكُوهُنَّ ضِرَارًا لَتَعْتَدُوا وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ..﴾ البقرة: ۲۳۱

لیده کرد (واته نه ژنی میترداره و نه ته لاقدراره) ^(۱)، هندی خواردن هه بو له نافر تانیا ن حرام کردبو ^(۲)، پیاو بوی هه بو بیسنور ژن بهینتی ^(۳).

به کچان گه لیک دلپهست و شهرمه زار بون، ته نانهت زنده به چالیشیان ده کردن، ههیشه می کوری عه دی- که نه لمهیدانی لیتی ده گپرتته وه- ده لئی: زنده به چالکردنی کچ له ناو سه رجهم هوزو تیره کانی عه ره بدا نهریت و باویتیکی به ریلاو بو. نزیکه می له (ده) که سان یه کیک زنده به چالئی ده کرد و نه وانئی تر وازیان لیده هینا، تا ئیسلام نه هات ئه م نهریتته له ناونه چو. عه ره به کان له بهر چه ندین هوی جورا و جور کچه کانیا ن ژیر خولّ ده کرد، پیاو هه بو شهرمی به خو بو و له وه ده ترسا سبه می روژی ئابروی بچی! پیاو هه بو نه گهر کچه که می رهش یان به لکه یان سه قهت و گوج بوایه لیتی بیه مومید ده بو و ده بن خو لئی ده نا، هه ژارانی هندی هوزی عه ره ب له بهر هه ژاری و نه بونی خه رچی به خیو کردن مندا له کانیا ن ده کوشت، گه لئی جارانش عه ره به ده وله مه ندو پایه داره کان لییا ن ده کپینه وه ^(۴). سه عسه می کوری ناجیه ده لئی: که ئیسلام هات سیسه د کچی زینده به چال م به پاره رزگار کردبو ^(۵). پیاوی وا هه بو له سه ر خو یی ده کرده نهر که نه گهر خوا (ده) کوری پی بیه خشئی یه کیکیا ن ده کاته قوربانی و سه ری ده برئی، عه بدو لموته للیب نه زرنیکی وای له خو گرت. پیاو هه بو پیی و ابو فریشته کان کچی خودان- پاک و بیخه وشی بو خوا- بویه کچه کانیا ن ده کوشت تا بگه رینه و لای خوا و پییا ن وا بو لای خوا یان بو شایه نتره ^(۶).

(۱) ﴿وَأَنْ تَسْتَطِيعُوا أَنْ تَعْمَلُوا بَيْنَ النِّسَاءِ وَلَوْ حَرَصْتُمْ فَلَا تَمِيلُوا كُلَّ الْمِيلِ فَتَدْرُوهَا كَالْمُعَلَّقَةِ وَإِنْ

تَصَلَّحُوا وَتَّقُوا فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿ النساء: ۱۲۹

(۲) ﴿قَدْ خَسِرَ الَّذِينَ قَتَلُوا أَوْلَادَهُمْ سَفَهًا بِغَيْرِ عِلْمٍ وَحَرَّمُوا مَا رَزَقَهُمُ اللَّهُ افْتِرَاءً عَلَى اللَّهِ قَدْ ضَلُّوا

وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ ﴿ الانعام: ۱۴۰

(۳) ﴿وَإِنْ حِفْظٌ إِلَّا نَقِصْتُمْ فِي الْيَتَامَى فَاَنْكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ مِثْنَى وَثَلَاثَ وَرَبَاعَ فَإِنْ

حِفْظٌ إِلَّا تَعَدَّلُوا فَوَاحِدَةً أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ ذَلِكَ أَدْنَىٰ أَلَّا تَعُولُوا ﴿ النساء: ۱

(۴) (بلوغ الأرب في أحوال العرب) نالوسی بچوینه وه .

(۵) کتاب الاغانی.

(۶) بلوغ الأرب.

گەلىن جارىڭ دەكەوت باۋكەكە سەفەرئىكى دەھاتە پىش و نەيدەپەرژا كچەكەي زىندەبەچال بكات، كە دەگەراپەۋە كچۆلەكەي گەۋرە ببو و فامى پەيدا كىردبو كەچى ھەر دەيىردو دەيخستە ژىر خۆلەۋە، ئەو جۆرە كەسانە خۇيان شتى وايان گىپراۋەتەۋە پىۋا دىنئىتە گىيان، پىۋاۋىتر ھەبو لەسەر شاخىكى بەرزرا كچۆلەكەي ھەلداۋىشت و دەيكوشت^(۱).

فیزو دەمارى ھۆزپەرستى و خۇياناۋى لەناو عەرەبدا :

عەرەب فیزودەمارىكى ھۆزپەرستى گەلىنك توندوتىژو خۇياناۋىيان ھەبو كە بناغەكەي لەسەر نەفامىتى بو، لەم وتە بەربلاۋەدا خۇي نىشان دەدا كە دەلىن: ((براكتەت زالم بىن يان ستمەمدىدە، لە پشتى بەو يارمەتى دە))^(۲) بە گويىرەي ئەم وتەيە رەفتارىيان دەنۋاند.

كۆمەلگەي عەرەبى گەلىنك چىن و بنەمالەي تىدابو كە خۇيان پىن لە خەلكى بەرزترو بەرپىزتر بو، بۆيە لە گەلىنك نەرىت و باۋو بۆنەدا خۇيان لە خەلكى ھەلدەبۋارد و تەننەت لە ھەندى رىۋرەسى ھەجكردنىشدا لەگەل خەلگ بەشدار نەدەبون و لە عەرەفات رانەدەۋستان و لە ئىفاضەو ئىجازەشدا ھەپىشىان دەكەۋتن^(۳). بە ئارەزۋى خۇيان مانگە ھەرامەكانىيان پاش وپىش دەكرد، دەسەلات و پلەۋپايەي بالو مافى پاش و پىش خستنى مانگە ھەرامەكان ۋەك كەلەپور كور لەباۋكى ھەلدەگرتەۋە، تويىژى تر ھەبو دەخرايە بەر بىگارى، تويىژىتر ھەبو جۆرەھا كارى پىدەكرا، گەلىنك تويىژى تىش كە لە خەلكى رەمەكى پىكھاتبون .. جىاۋازى چىنايەتى لە دياردە ھەرە زەق و زۆپەكانى كۆمەلگەي عەرەبى بو.

(۱) ھەمان سەرچاۋەي پىشو .

(۲) ئىبن جەجر لە (فتح البارى)دا لە (المفضل الضبى) دەيھىنئىتەۋە كە يەكەمىن كەس لەسەردەمى نەفامىتىدا ئەم قسەيەي كىرد (جندوبى كورې غەنەبەر) بو.

(۳) ﴿ثُمَّ أَيْضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ وَاسْتَغْفِرُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾ البقرة: ۱۹۹

عەرب بە ھۆی رەوشی رەشمالنشینیهوہ شەقلیان بە شەپو شۆرہوہ گرتبو، شەپ
وہک یاری سەیری دەکراو دلئی خۆیان پئی خۆش دەکرد، شاعیر ییکیان دەلئی^(۱):

وأحياناً على بكر أخينا إذا ما لم نجد إلا أخاناً^(۲)

پێیان وابو شەپو خوینپێژی شتیکی ئاسایی و ئاسانە، بە روداو ییکی بچوکی
دور لە مەترسی تەپو تۆزی شەپ ھەلدەستا، ھۆزی بەکرو تەغەلب کە ھەردوکیان
لە بنەمالەئە وائیل بون شەپ ییکی بێنامانی چل سالاھیان لە نێودا بەرپا بو و
خوینپێکی زۆری تیدا رژا، موھەھەلی برای کولەیب دەلئی: ھەردو بنەمالە برانەوہ
و دایکان جەرگیان سوتا و مندالان ھەتیو بون و فرمیسکی چاوان وشک
نەدەبوئەوہ و لاشە و تەرم نەدەنێژران و بۆگەن دەبون، ھۆی شەپە کەش ئەوہ بو کە
کولەیبی سەر کردەئە مەعد تیریکی ئەنگاوتە گوانی و شتری (بەسوسی کچی
مونقیند) و خوین و شیرە کەئە تیکە لاو بو، (جەساسی کوری مورپە) ش لە تۆلەئە
ئەمەدا کولەیبی کوشت، ئیتر شەپ ھەلایساو نە کوژایەوہ^(۳).

شەپە کەئە نێوان ھۆزی داھیس و غەبرائیش لەسەر ئەوہ بو کە لە تەرپاتینیکدا
(قەیبی کوری زوھیر) کە لە ھۆزی داھیس بو لەگەڵ (خوژەیفەئە کوری بەدر)
کەوتنە پێشپرکئە، قەیس و ھەپیش خوژەیفەئە دابۆوہ، بەلام (ئەسدا) بە فیتی
خوژەیفە چوہ پال قەیس و زللە یەکی راوہ شانئەئە، زللە کە مەشغولسی کردو
دۆرانئەئە، لەسەر ئەوہ کوشتن رویداو تۆلەئە بۆ کرایەوہ، ئیش گەورە بو، ھۆزەکان
وہ دەنگ ھاتن، شەپو کوشتار و راوہ دونان و رینگری پەرەئە ستاندو ھەزاران کەس
خوینئە رژا^(۴).

ژیان یەکیارچە ببوہ شەپو شۆر و رەشە کوژی، وەک تەونۆکە ھەمو ھۆزەکانی
پێوہ ببو. رەوشی رەشمالنشینئە، نەبونی پێداویستی گوزەران، چاوچنۆکی و
چروکی، رکوکینە، گرنگی نەدان بە ژیانئە دنیا، ئەمانە وایان کردبو تالان و

(۱) دیوان الحماسة

(۲) واتە: چەندجار شەپمان لەگەڵ برا کردوہ ئەگەر کەسێکمان شک نەبردوہ

(۳) تەماشای (ایام العرب) بکە.

(۴) ھەمان سەرچاوەئە پێشو.

پەلاماردان و رەشەكوژى بلاۋبېيتەۋە كەس لە هيچ بستيكي خاكي جەزيرەدا لە خۆى ئەمىن نەبى، ھەمو دەم بۆى ھەبو تالان و تيرۆر بكرى، خەلك لە ناو كاروان و لەنىو ھۆزەكەيدا دەرفيتىران، تەنانت و لاتتە زھيژەكانيش پيويستيان بە پاسەوانى چالاک و نۆبەتدارى بەھيژ ھەبو.

كيسرا لە مەدائىنەۋە دەگەل پاسەوانىكى زۆرو بەھيژدا كاروانى بۆ لاي نوعمانى كورپى مونذير دەنارد نوعمانيش دەگەل پاسەوانانى بەنى رەبيعە بۆ ھوژەى كورپى ئەلى ئەلخەنەفى دەنارد، ئەويش دەگەل پاسەوانىكى زۆرەۋە لە خاكي بەنى حەنەفى دەرباز دەکرد، لەويۆەش تا يەمەن چەندىن پاسەوانيان بۆ بەكرى دەگرت تا دەيانگەياندە لاي كرىكارەكانى ميسر^(۱).

تاوان و خراپەكارى بەژ^(۲) و دەرياي لە داگرتبو:

لە سەرپاكي زەويدا نەتەۋەيەك نەبو خيىرى پيۆە ماىبى، كۆمەلگەيەك نەبو بە پيى خورەۋەشت و بنەماي چاكەكارى بە پيۆە بى، رژیميك نەبو لەسەر بنچينەى دادو بەزەبى دامەزرا بى، سەرکردايەتيەك نەبو دانا و زانا بى، دينىك نەبو ۋەك پيغەمبەران ھيئاويانە بە راست و سەلامەتى ماىبىتەۋە.

چرىسكى نيو شەۋەزەنگ :

لەو تارىكستانەدا تروسكەى ۋەك پەنگەستىران لە ھەندى دىرو كلئىسادا ۋەبەرچاوان دەكەۋتن بەلام تارىكيان نەدەتارانندو رىگەيان روناك نەدەكردەۋە. كەسيك بيويستبايە زانستى راست ۋەدەست بيتى ۋە دىنى رەۋا بدۆزىتەۋە نەيدەزانى رو لە كوئى بكات. چارى ناچار سەرى خۆى ھەلدەگرت و بەنىو گەلى گەلو شاراندا دەگەرا تا پياۋيىكى شارەزا ببىنيتەۋە شتىكى لى ھالى بى^(۳)؛

(۱) تاريخ الطبرى، ب ۲ ل ۱۳۳.

(۲) بەژ: وشكان.

(۳) حالىبون: تىنگەيشتن.

حالی وه حالی کابرای خهریکه خنکاو بو که دهست بو داروپهردوی کهشتیه تیکشکاوه کهی دهبات تا رزگار بی، شهواتنی گهپان و سورانه کهی گهورهترین گهریدهی ناینخوازی سدهی شهشم بهلگهیه بو نهبونی شه جوړه زانایانهی خه لک فیری دین ده کهن، سهلانی فارس به خورهه لآت و خورئاو ادا گهرا، له شامه وه چوه موسل، له موسله وه چوه نصیبین، له نصیبینه وه بو عه موریه، له هه شوینیک بو شوینه کهی تر رهوان ده کرا تا سهره نجام گهیشته باوهشی ئیسلاام له تاریکستانی نه فامیتی رزگاری بو، سهلان خوی بومان ده گهرپیتته وه ده لئی:

((که گهیشتمه شام پرسیم: کئی چاکترین کهسی دینه که تانه؟ گوتیان ئوسقوفی کلئسا. منیش چومه لای و پیم گوت: شه دینم به دلّه و نه گهر رینگم بدهی حهز ده کهم له وه کلئسایه دا له گه لّت بم، لیت فیرم و نویت له گه لدا بکه م، خزمه تیشته ده کهم و ته خسیری ناکه م. گوتی: فه رمو منیش له گه لئی چومه ژوره وه. به لام پیاوئیکی به دکارو ناراست بو، خه لکی هان ده دا مالّ بیه خشن که چی مالّه کهی بو خوی پاشه کهوت ده کردو به سهر هه ژارو ناگورانی نه ده به شیه وه، به و ساخته یه حهفت باره زیرو زیوی کو کرد بو، له بهر شه زورم رک لئی ده بو. که مرد گاوره کان هاتن شه سپهردهی خاکسی بکه ن منیش تپم گه یاندن که پیاوئیکی به دو ناراست بو وه هه مو زیرو زیوه کانم پینیشان دان، شه وانیش گوتیان وه لّاهی ماده م و ابی دفنی ناکهین، شه وانیش تهرمه که یان له خاچ هه لّوسی و به ردبارانیان کرد.

. پاشان پیاوئیکی تر جیتی گرتته وه، شه ویان راست و بی ساخته بو، پینچ نویتته کانی زور به ریکی شه نجام ده دا، ئاویری له دنیا نه ده دایه وه و قهت گرینگی پین نه ده دا، چاوی له ناخیرهت بو، تنها به ته مای پاداشتی دواروژ بو، شه وو روژ خوی ده په رست، قهت که سم وه کو وی به دین نه دیبو، زورم خوش ده ویست، هیچ که سم وه ها خوشنه ویستبو، روژگار یکی درپژم له گه لئی گوزه راند. پاشان له سهره مه رگدا بهر له وهی برئی پیم گوت: بهرپژم! شه وا ده میتکه پیکه وهین و که سیشم وه تۆ خوشنه ویستوه، ئیستا کهش دوا هه ناسه سارده کانی ژیانته هه لده کیشی و چاوه رپتی فه رمانی خوی، پیم بلئی چ ناموژگاری و فه رمانیکم پین ده کهی؟ گوتی: رۆلگیان

بەخودام سوئىندە بىرۇا ناكەم كەس مابىئ ئەو رىئوشوئىنەى منى لەسەرە پەپىرەوى لىئىبكات، خەلك ھەموى فەوتاون و دىنيان گۆرپو، بەلام پىاويك لە موسلەو ناوى فلانە بە تەنھا ئەو راست ماوہ برۆ بىگەيئ.

كە گىيانى سپاردو ئەسپەردە كرا رىئى موسلم گرتەبەر و كابرام دۆزىو، و پىئم گوت: فلانە كەس بەر لەوہى بمرئ نامۆزگارى كردم بىئە لات و گوتى تەنھا تۆ راست ماوى. گوتى: لىئە بىئەو، منىش مامەو، ئەوئش پىاويكى راست و ساغ بو، لەسەر ھەمان رىئوشوئىن بو، بەلام ھىئدەى پىئەچو كۆجى دوايى كرد، لەسەرەمەرگدا بو پىئم گوت: بەرپىزم! فلانە كەس منى بۆ لاي تۆ رەوانە كردبو، وا تۆش بەجىم دىئى، چ نامۆزگارى كەم پىئە كەى؟ گوتى: رۆلە گىيان! سوئىندم بە خودايە، بىرۇا ناكەم كەسى وەكو ئىئە مابىئ تەنھا فلان كەس نەبىئ كە لە نصىبىنەو برۆ بىگەيئ.

كە مردو ماوہى كەى كەمى پىئچو مىلى رىئم گرت و چومە لاي كابراى نصىبىن و مەسەلەى خۆم بۆ گىئراپەو، و گوتم فلانە كەس رەوانەى كردوم . گوتى: بىئەو، منىش مامەو. بەراستى پىاويكى چاك بو، لەسەر ھەمان رىئوشوئىن بو، بەخوا ھىئدەى پىئ نەچو ئەوئش مرد، لەسەرەمەرگدا پىئم گوت: ئەتۆ چم نامۆزگارى دەكەى؟ گوتى: رۆلە گىيان! بەخودايە بىرۇا ناكەم كەس مابىئ وەكو ئىئە بىئ تەنھا يەككە نەبىئ كە لە عەمورىيە دادەنىشى گەر ھەز دەكەى برۆ لاي، ئەو لەسەر رىئوشوئىنى ئىئەيە .

پاش ئەوہى مرد، ئەوئم بەجىئ ھىئشت و چومە لاي پىاوەكەى عەمورىيە و مەسەلەى خۆم بۆ باس كرد، گوتى، لە لاي من بىئىئو. خوا ھەلتاگرئ پىاويكى راست بو و لەسەر ھەمان رىئوشوئىن دەرۆئىشت. لەوئىدا كەسابەتم كردو بومە خاوەنى چەند مەرۇ چىئىك، ئەوئش مەرگى لىئ ھاتە پىئش و لەسەرەمەرگدا پىئم گوت: من تا ھاتومە لات ئەوئدە كەسە رەوانىان كردوم تۆ چم پىئ دەفەرموى؟ گوتى: رۆلە گىيان! بەخودايە بىرۇا ناكەم ھىچ كەسىك لەسەر رىئوشوئىنى ئىئە مابىئ، بەلام خەرىكە پىئەمبەرىك پەيدا بىئ لەسەر ئابىنى ئىبراھىمە و لەخاكى عارەبان دەردەكەوى، بۆ خاكى نىئوان ھەررەتەين كۆچ دەكا كە دارخورمىيان لە

نيوان دايه، چه ندين نيشانهی پيغهمبرايه تي تيدايه ناشاردرينه وه، ديارى
وهرده گري، خيرو زه كات وه رناگري، له نيوانى ههردو قولنجيدا موري
پيغهمبرايه تي ههيه، نه گهر ده گهيه نهو ولاته برؤ ..)) تاد^(۱).

(۱) رواه الامام احمد عن ابن عباس عن سلمان و رواه الحاكم في مستدرکه . نهه ريوايه ته
له بهر نه وهى سنده كه مى موته صيله و راويه كانى عاديلن بويه يه كي كه له راسترين نهو
به لگه نامانهى كه له باره ي نه فاميتى و حاله ته نايينه كه يه وه ده دوين .

به ندى دوهم

سيستەمى سياسى و دارايى له سەردەمى نەفامىتيدا

پاشايەتى رە ها :

سەردەمى نەفامىتى شانۆ بو بۆ حوكمى ستەمئامىز و غەدركارى، سياسەتى ئەو سەردەم برىتى بو له پاشايەتى رەها. پاشايەتى هەبو به پىيى بنەماى به پىرۆز زانىنى بنەمالە تايبەتسەكان بو، وەك لەناو فارسەكاندا وابو، بنەمالەى ساسانىەكان پىيان وابو مافى پاشايەتيان له لايەن خواوہ پى سىپىردراوہ، هەرچى له تواناشياندا هەبو تىكۆشان تا توانيان خەلك بۆ ئەم مافە پىرۆزەى پاشايەتى به جۆرئىك ملكەچ بکەن وەك دىن پەپرەوى لى بکەن. پاشايەتى هەبو به پىيى بنەماى به پىرۆز زانىنىكى رەهاى پاشاكان دامەزرابو، وەك لەناو چىنيەكاندا وابو، كە به پاشاكەيان دەگوت: ئىمپراتۆر (كۆرى ئاسمان)، پىيان وابو ئاسمان نىرەو زەمىنىش مى، بونەوهرىش لەم دوانەوہ كەوتۆتەوہ، ئىمپراتۆر: خەتامى يەكەمىش نۆبەرەى ئەم ژنومىردەيە^(۱). پىيان وابو ئىمپراتۆر تاكە باوكى گەلە و هەر شتىكىش بكات نازادە، پىيان دەگوت: ((تۆ باوك و داىكى گەلى)).

كاتئىك ئىمپراتۆر (لى يان)يان (تاي سۆنگ) مرد، سەرجەم خەلكى چىن بەرگى تازىەيان پۆشى و گەلئىك خەفەتبارو پەرىشان بون، هەبو دەرزى لە دەموچاوى ئاژنى بو، هەبو پرچى خۆى پرېسو، هەبو لەتەك تەرمەكەدا شىنى دەکردو سەروگوئىلاكى خۆى دەكوتا.

پاشايەتى هەبو به پىيى بنەماى به پىرۆز زانىنى چەند گەلو نىشتمانئىك بنىات نرابو، پاشايەتى رۆم وابو، كە بنەماى سەرهكى برىتى بو له به پىرۆز زانىنى

(۱) مېئوى چىن، جىمس كاركرن .

پاشانشىنى گەل و نىشتمانى رۆم. سەرجم نەتەو و نىشتمانەكانى دىكەش لە خزمەتيان دابون و وەك خوينبەر خوييان بۆ دلى دەبرد، ولات ھەمو ماف و ريبير^(۱) و شكۆ و ريزيكي پيشيل دەکرد و ستەم و ملهوپرى و كارى ناشيرينيان پى رەوا بو، ھەر ولاتيكيش پاشايەتيەكەى وەك دين و بيرواوپر وەرنەگرتايە و وەفا و دلسوزى بۆ نەبوايە ھەمو جۆرە ستەميكي دەرھەق دەکرد، ھيچ كاتيک پىي رەوا نەدەبينى لە خاكي خوى خاوەنى مافى رەوا و حوكمى سەربەخوى خوى بى، وەك وشتى دابەستى و سواری ھەر ھيندە ئاليكەى دەرخوارد دەدا تا گوانەكەى پى پر شير بى يان پشتى پى قيت و قوز بى .

(رۆبەرت بريفولت) لەبارەى ولاتى رۆمەو دەلى:

((ھوى سەرەكى لەناوچون و روخانى ولاتى رۆم زيەدە خراپەى (وەكو بەرتيل و شتى) نەبو، بەلكو بەھوى ئەو بو كە ھەر لە رۆژى يەكەمى دروستبونى ولاتەو شەپ و خراپەكارى پەلوپۆى بەناودا ھاويشت و سيستەمى ولات دەگەل واقع نەدەگونجا .

ھەر ئۆرگانىك لەسەر بنەمايەكى لەرزۆك دامەزراپى و نەشتوانى زيرەكانە خوى زگار بكات ھەلبەت رۆژيک دادى دابرمى و خاپور بىي، ولاتى رۆم ببو ھەمو سەوا دەست چينيكي گچكە و لەسەر جيسابى رەنج و خويىنى جەماوہرى چەوساوە رايانەبوارد و بە تيروتەسەلى دەگوزەران. راستە كارى بازرگانى لە رۆمدا بە داد و ئەمانەو بەرپۆە دەچو، كە دەميك بو ولات دەقى پيۆەگرتبو، لە حوكم و دادوهريشدا بەھيژ و كارامە و ليھاتو بو، بەلام ئەم چاكييانە ولاتيان لەسەرەنجامى رەشى بنەماى لەرزۆك و پر ھەلە نەپاراست))^(۲).

(۱) ريبير: مبدأ.

(۲) Robert Briffault: The Making of Humanity, P.۱۵۹

حوکمی رۆم له میسر و شامدا :

دکتۆر ئالفەرد. ج . باتلەر له باره‌ی حوکمی رۆم له میسر دا ده‌ڵێ:

((حکومه‌تی میسر(ی رۆمی) ته‌نها يه‌ك مه‌به‌ستی هه‌بو، ده‌یویست به‌ زۆری زۆرداره‌کی پارو ماڵ له خه‌لك بستیڤی و بیخاته ناو خه‌زینه‌ی کاربه‌ده‌ستان، قه‌ت به‌ خه‌یالی دانه‌هاتوه‌ گوزه‌رانیکی خۆش و گوشاد و ژینیکی تیروته‌سه‌ل بۆ خه‌لك بینیتته‌ دی یان د‌ل‌و ده‌رونیان مشتوماڵ^(۱) بکات و باری بژێویان راست بکاته‌وه‌. حوکم حوکمی بیگانه‌ بو، په‌نای ته‌نها وه‌به‌ر زه‌بروزه‌نگ ده‌برد و سۆز و به‌زه‌یی بۆ خه‌لك نه‌ده‌بزوا))^(۲).

میژوناسیکی عه‌ره‌بی خه‌لكی شام له‌باره‌ی حوکمی رۆم له شامدا ده‌ڵێ:

((رۆمه‌كان له‌سه‌ره‌تادا به‌ ره‌فتاری چاك و دادگه‌رانه‌وه‌ ده‌گه‌ل خه‌لك هه‌لسوكه‌وتیان ده‌کرد، هه‌رچه‌نده‌ پاشان‌شینه‌كه‌شیان له‌ ناوه‌وه‌دا دوچاری گه‌لیك كیشه‌و سه‌ره‌یشه‌ ببو، به‌لام كه‌ و‌لاته‌كه‌یان به‌ سالدا چو و هیز و بازوی په‌یدا كرد، بارودۆخی خه‌لكیان به‌ره‌و ئه‌وپه‌ری نه‌هامه‌تی برد و كۆتی كۆیلایه‌تیان له‌ گه‌ردنان كرد. و‌لاتی رۆم راسته‌وخۆ شامی نه‌خسته‌ سه‌ر خۆ و دانیشه‌توانه‌كه‌ی نه‌بونه‌ هاو‌لاتی رومانی و خاكه‌كه‌ش نه‌بوه‌ خاكیکی رۆمانی، به‌لكو هه‌ر به‌ نامۆ و ژێرده‌ستی مانه‌وه‌، ته‌نانه‌ت خه‌لكه‌كه‌ گه‌لی جارن له‌به‌ر باری ناهه‌مواری بژێویان مندا‌لی خۆیان ده‌فرۆشت، سه‌ته‌مكاری و كۆیلایه‌تی و بیگاری له‌ راده‌به‌ده‌ر بو، به‌ ده‌ستی خه‌لكی شام په‌یمانگه‌ و كارخانه‌كانیان له‌ شامدا دروست كرد))^(۳).

((رۆمه‌كان بۆ ماوه‌ی حه‌فت سه‌د سال حوکمی شامیان گێپا، له‌گه‌ل حوکمی رۆمدا شام دوچاری كیشه‌ و دوه‌ره‌کی و مله‌وپی و خۆپه‌رستی و كوشتار بو. یۆنانیش بۆ ماوه‌ی ۳۶۹ سال حوکمی شامی گێپا، له‌سه‌رده‌می ئه‌وانیشه‌دا توشی

(۱) مشتوماڵ: ته‌ه‌ذیب.

(۲) فتح العرب لمصر، د.ئالفەرد.ج. باتلەر، تعریب : محمد فرید أبو حیدد .

(۳) خطط الشام، للاستاذ كرد علي : ۱۰۱/۱ .

چه‌ندین شه‌ری خۆیناوی و سه‌ته‌مکاری پر مه‌رگه‌سات بو، چاویان له‌ خێرو بی‌ری شام داگرتبو، به‌ هه‌مو جۆریك ده‌یانچه‌وساندنه‌وه، سه‌ته‌مكارترین حوكم و ره‌شته‌ترین رۆژیان له‌سه‌ر ده‌ستی یۆنانه‌وه‌ بینی^(۱).

به‌ كورتي ولایه‌ته‌ ژێرده‌سته‌كانی فارس و رۆم ئاسوده‌ نه‌بون و له‌ حوكمی بی‌گانه‌ هه‌راسان بون، ره‌وشی سیاسی و ئابوریشیان ته‌نانه‌ت له‌ پایته‌خته‌كانیشدا له‌ په‌شیوی و بی‌سه‌روبه‌ری دا‌بو.

سیسته‌می باج و خه‌راج له‌ ئی‌راندا:

سیسته‌م و سیاسه‌تی دارایی له‌ ئی‌راندا سه‌قامگیر و دادگه‌ر نه‌بو، زۆربه‌ی كات په‌شیو و پرسته‌م بو، به‌ پێی ره‌وش و ئاره‌زوی باجه‌ستین^(۲) و ره‌وشی شه‌ر و باری رامیاری هه‌لبه‌ز و دابه‌زی ده‌کرد.

نوسه‌ری (ئی‌ران له‌سه‌رده‌می ساسانیه‌كاندا) ده‌لی:

((باجه‌ستینه‌كان له‌ مه‌زنده‌کردنی باج و پاره‌وه‌رگرتندا ده‌ستیان له‌ گزیکاری نه‌ده‌پاراست و به‌رکی خۆیان بی‌به‌ش نه‌ده‌کرد، جا له‌به‌رئه‌وه‌ی بری کۆباجه‌کانی^(۳) گشت سالیك وه‌كو یه‌ك نه‌بون بۆیه‌ ده‌رامه‌ت و خه‌رجی ولاتیش جی‌گیر نه‌بو، گه‌لێ جار كه‌ ولات دو‌چاری شه‌ر ده‌بو و خه‌رجی شه‌ر پێی نه‌ده‌کی‌شرا، یه‌كسه‌ر په‌نای ده‌برده‌ به‌ر ئه‌ستاندنی باجی نوێ، هه‌ریمه‌ ده‌وله‌مه‌نده‌کانی رۆژئاوا-به‌تایبه‌تی بابل- هه‌رده‌م جێ ئامانجی ئه‌وجۆره‌ باجانه‌بون^(۴).

(۱) هه‌مان سه‌رچاوه‌ی پیشو: ۱۰۳/۱.

(۲) باجه‌ستین: الحباة.

(۳) کۆباج: الضرائب.

(۴) ئی‌ران له‌سه‌رده‌می ساسانیه‌كاندا، ل ۱۶۰.

گه نجینه و پاشه‌کهوتی پاشایان:

ئیران له گه‌نجینه‌ی ولاتدا پاره‌یه‌کی شهوتوی بو خه‌لك خه‌رج نه‌ده‌کرد، پاشاکانی ئیران له دیرینه‌وه‌پرا وا راهاتبون که پاره‌پولیکی له راده‌به‌ده‌ر و که‌لوپه‌لی به‌ه‌ادار و گرانبه‌ها بو خویان پاشه‌کهوت بکه‌ن^(۱). شاخوسره‌وی دوه‌م که پاره و پوله‌که‌ی له شاری مه‌دائینه‌وه به‌ره‌و بالاخانه‌که‌ی که له سالی (۶۰۷- ۶۰۸ز) دروستی کردبو راگواسته‌وه بریتی بو له (۶۶۸) ملیۆن میسقال زیپ که ده‌کاته ۳۷۰ ملیۆن فره‌نکی زیپ. له سیتزه‌مه‌ین سالی پاشایه‌تیشیدا گه‌نجینه‌که‌ی گه‌یشته ۸۰۰ ملیۆن میسقال زیپ^(۲).

لیکدا‌برانی له راده‌به‌ده‌ری نیوان چینه‌کانی کومه‌لگه:

کومه‌لگه‌ی ئیرانی که‌میکیان ده‌وله‌مه‌ند و زۆرینه‌شیان هه‌ژار بون، نوسه‌ری (ئیران له‌سه‌رده‌می ساسانیه‌کاندا) له‌باره‌ی گه‌شترین سه‌رده‌م و داد‌گه‌رتترین شای ئیران که (ئه‌نوشیروان) بو، ده‌دوی و ده‌لی:

((ئو چاکسازیه‌ ئابوریه‌ی ئه‌نوشیروان ئه‌نجامی‌دا پتر له به‌رژه‌وه‌ندی ولات بو نه‌ک خه‌لك، خه‌لكی ره‌مه‌کی^(۳) هه‌ر له هه‌ژاری و ده‌ست‌کورتی جاران ده‌ژیان، فه‌یله‌سوفه‌ بیژه‌نتیه‌کان کاتی‌ک جیا‌وازی و لی‌کدا‌برانه‌ فره‌وانه‌که‌ی نیوان تو‌یژه‌کانی کومه‌لگای ئیرانیان به‌دی کرد که تو‌یژی هه‌ره‌خواره‌وه‌ گوزه‌رانیکی تال و ناخۆشیان ده‌برده‌سه‌ر، نیگه‌ران بون و ره‌خه‌یان له کومه‌لگه‌ی فارسی گرت و گوتیان: له‌م کومه‌لگه‌یه‌دا به‌هیژه‌کان خویان به‌سه‌ر بیه‌یژه‌کان سه‌پاندوه و به‌زه‌بروزه‌نگ و دل‌په‌قانه‌و زۆرداری ره‌فتاریان له‌گه‌لدا ده‌که‌ن))^(۴).

(۱) هه‌مان سه‌رچاوه‌ی پیشو، ل ۱۶۲

(۲) هه‌مان سه‌رچاوه‌ی پیشو، ل ۶۱۱.

(۳) خه‌لكی ره‌مه‌کی: خه‌لكی عموام.

(۴) ئیران له‌سه‌رده‌می ساسانیه‌کاندا، ل (۵۸۹-۵۹۰).

ئەو بىنە مائە و نەژادانەى خاوەنى پارە و پشتى ئەستور بون و ریز و شکۆيان لەلای کاربە دەستان هەبو، دەستیان بەسەر پلە و پایەى ولات داگرتبو. رۆبەرت بریفۆلت لەبارەى سیستەمى چىنايەتى ولاتى رۆمەو دەلى:

((ئەگەر دامودەزگایەكى كۆمەلایەتى توشى نەمان و داروخان بوايە سەرپەرشتان باويان وابو نەياندەهیشت وەجموجۆلى هەبى و بەرەوپیشەو هەنگاو بنى، بۆيە كۆمەلگەى رۆمى (لەسەردەمى داروخاندا) ملکہ چى سیستەمىكى چىنايەتى پىر ستم بو و روى لە لاوازی بو، لەم كۆمەلگەيەدا كەس بۆى نەبو پيشەكەى خۆى بگۆریت، كۆر دەبوايە هەمان پيشەى باوكى هەلگرتتەو))^(۱).

جوتيارانى ئىيران:

باجى نووى و جۆراوجۆر كۆلى خەلكى هيند قورس كردبو، تەنانەت گەلىك لە جوتياران كارەكانيان بەجى دەهیشت، خەلك لەبەر باجى زۆر و لە ترسى خزمەتى سەربازى بەزۆر كە دەبو بۆ كەسانىكى كە خۆشيان ناويتن بكەن يان لە پیتاوتىكدا بىكەن كە خوينيان بۆ گەرم نەبو؛ رويان دەكردە دێرەكان و لەويدا دەژيان. بىكارى و تاوانكارى و پەيداكردى بۆيوى بە رىگای ناپەوا پەرهى ستاندىبو. نوسەرى (ئىران لە سەردەمى ساسانىەكاندا) دەلى:

((جوتيارەكان لە بەدبەختى و كلۆلىەكى گەورەدا دەژيان، نەدەبو زوى و زارەكەيان بەجى بىلن يان بگۆرن، دەخرانە بەر بىگارى و هەمو جۆرە كارتىكيان پىدەكرا، مېژونوس (ئىمىيان مارسىلىنۆس) دەلى: جوتيارەكان وەك بلىسى مۆرى كۆيلايەتيان لە تەوتىل درابى، دەبوايە لە دواوى لەشكردا بە پى پرۆن، يارمەتى و هاندانى وەك كرى و موچەيان پى نەدەدان^(۲)، پەيوەندى جوتيار لەگەل خاوەن زەويدا وەك پەيوەندى نيتوان كۆيلە و بەگ وابو))^(۳).

(۱) The Making of Humanity, P. ۱۸۰

(۲) ئىران لەسەردەمى ساسانىەكاندا، ل (۳۲۴).

(۳) هەمان سەرچاوەى پيشو، لە ۴۲۴.

سته م و چه وساندنه وه:

جوله که کانی شام و عیراق و یه عقوبیه کانی میسر زور خراب ده چه وسیترانه وه، کاربه ده سته کان سته میکی زوریان دهرهق ده کردن و خوین و مال و نابرویان ته تک ده کردن، ریش سپی و ده مپراسته کان قروقه پ وه ک قوریان به ده مدا کرابج مته قیان له ده م نه ده هاته دهره وه، خه لک پیسی وابو ئه م رهوشه خراب و ناهه موارو سته مکاره قه دهریکی حه تمیه و چاره ی نیه، روژ هه بو مردنیان پی خوشتر بو له م جوړه ژیانه.

ژیاری پوچهل و ژیانې خوشگوزهرانی:

خه لک له هردو ولاتی فارس و رومدا ژیانې پر فیزو که شوفش و رابورادنیان ده ملی نالا بو، له لافاوی ژیاریکی پوچهل و ژیانیکی قریوکدا تا گهرده ن نغرو بیون، شا و کارده به ستانی روم و فارسان له گیزه نی بیتاگاییدا خولیان ده خوارده وه و خه می هدره گه وره یان تاموچیز و رابوردن بو، به عهیش ونوشیکی له راده به دهر ده گوزهران، ویتلی رواله تی رازاوه و خوشی ژین بون، کیسرا نه پرویز (۱۲) هه زار ژن و په نجا هه زار نه سپی هه بو، بس نه ژمار نامرازی خوشگوزهرانی و کوشکی بهرز و مال و سامان و پوژاکي رهنگینی هه بو، کوشکه تاییه تیه که ی خوی نمونه ی نهوپه ری قه شهنگی و پر له خوشی بو^(۱).
(مه کاریوس) ده لئ:

((قمت له میژودا کهس نه بوه وه ک کیسراکان به خوشی و نازونوزه و رایان بواردبی، لهوپه ری روژه لاتوه تا نهوپه ری روژئاواوه له گشت شار و ولاتی که موه دیاری و خه لاتیان بو دهات^(۲)، له فته ی نیسلامیدا که له عیراق

(۱) میژوی نیران، شاهین مه کاریوس، چاپی ۱۸۹۸، ل ۹۰

(۲) میژوی نیران، ل ۲۱۱

ھەلاتن پۆشاك و كالا و قاپ و قاچاخ و خۆراك و رونى ھىند زۆر و جۆراوجۆريان
لە گەنجىنەدا پاشەكەوت كردبو كە نرخيان نەدەھاتە ژماردن)).

((عەرەبەكان گومبەزىكى توركى پر لە كوپەى سەر بە قورقوشم داخراويان
دۆزىيەو، عەرەبەكان دەلئىن: وامانزانى خواردنيان تىدايە كەچى قاپ و پەرداخى
زىر و زيو بون))^(۱).

مىژونوسانى عەرەب لە وەسفى (بەھار)ەكەى كىسرادا كە موسلمانان لە
شەرى مەدائىندا گرتيان، دەلئىن:

((روبەرەكەى شەست بال بە شەست بال بو، ھەرىك لە رايەخەكانى بە قەد
لاتىك^(۲) دەبو، تانپۆى رايەخەكان لە زىر چنرابو، نقيم و مۆرۆى بەھاداريان تىدا
ھۆنرابو، گولۇ گەلای نەخشەكانى لە دوپ و گەوھەر بو، بە ئاورىشم و زىر
روكەش كرابون، رىگای چونە ژورەوۋى وەك كەرەنا بو، رىگكان وەكو دورپانى
روبار لەيەكتەر جوئ دەبونەو، ھۆلەكەشى وەك ھۆلى دىرئ وابو، لە دەوروبەرى
ديوہخانەكەدا تولە ئاسنى زىرپىن ھەلچەقىنرا بون، كوتالى حەرىريان لە شىوہى
دارودرەخت پىدا شوۆر كرابونەو و زىر و زيو رىژيان كەردبون، دەتگوت
دارودرەختى راستەقىنەن راون. ئاوى زستانيان لە چەندىن حەوزدا كۆدەكردەو،
ئەگەر تىنو بونايە ئاويان تىدا دەخواردەو، دەتگوت لەنىو مىرگ و گۆلواندا
دەژىن))^(۳). ئەمەش بەلگەيەك بو لەسەر ژيانى پر لە چىژو خۆشى كە ژيارى
فارسى پىي گەيشتبو.

شامىش لە رەوشى ولاتى رۆم و شارەكانى ژىر دەسەلاتى رۆمدا باشتەر نەبو،
ھەردو ولاتى شارستانى رۆم و فارس لە خۆشى و رابوردان و تەنتەنەى شارستانىدا
وەك دو ھەسپ لە پىشېركى دابون، ئىمپراتۆر و ھەزىر و كارىدەستەكان لە
گۆبەندى رابوردنىكى وا دەگوزەران ئەوسەرى ديار نەبى، ئاستانە و كۆشك و
مەجلىسى خواردنەو و رابوردنيان جۆرەھا ھۆكارى رابوردان و ئامىرى مۆسىقاي

(۱) مىژوى طەبەرى .

(۲) لات: پارچەيەك لە زەوى كىلانن.

(۳) مىژوى طەبەرى: ۴ / ۱۷۸ .

تیدا بو، نازونوز و عهیش و نۆشیان له ئەندازه دەچو بو، حسانی کورپی ثابتی دو سەردەم دیتە لەبارە ی مەجلیسی جەبەلەم کورپی ئەیپەمی غەسسانی^(۱) دەلی: بەخۆم مەجلیسی جەبەلەم بینی، (دە) سۆزانی^(۲) لیبو، پینجیان رۆم بون و گۆرانی رۆمییان دەگوت، پینجەکە ی تریش کە نیاسی کورپی قوبەیسە بە دیاری بۆی ناردبو، گۆرانی خەلکی حیرەیان دەگوت، زۆر ژنە عەرەبی تریشی لە مەککە و لە هەریمیتر بۆ دەهات. کە بۆ خواردنەوه دادەنیشت ئالاس و یاسەمین و گەلێک دەرختی بۆغخۆشی تریان لە ژێر رادەخست، بۆن و بەرامی میسک و عەنبەریان بە جامی زێر و زیو بەسەردا دەگیپرا و لە جامیکی زیوینیشدا موشکی^(۳) رەسەنیان لەبەردەم دادەنا، زستانان کام فەرەوی بەنرخ و فەنەکی چاک بو دەبەریان دەکرد و داری تەریان بۆ دادەگیرساند، لە هاونیشدا ژورەکیان بەفەرپۆش دەکرد و جل و بەرگی هاونیشیان دەبەر خۆ دەکرد^(۴).

سەرکرده و فەرمانده و دەولەمەند و پیاوه ناودارەکانی بنەمالە پایەدارەکان و تەننەت تاکەکانی چینی مامناوەندیش هەولیان دەدا جل و بەرگ و خواردن و خواردنەوه و مەجلیس و رابواردنیان وەکو وان بی و ژیان خۆیان بەهەمان نەریت و ریشوین بەرپۆه ببەن. ژیان گەلی سەخت ببو و گوزەران لە گرانی دابو و ژیار ئالۆز ببو، ئەو مەسروفە ی کەسیکی ناودار لەخۆی دەکرد گوندیکی پی دەژیا و هۆزیکی پی پۆشته دەکرا، نەریتیش وای دەخواست کە ناودارەکان ئەم جۆرە جل و بەرگانە لەبەر بکەن، خۆ ئەگەر یەکیک ئەم جۆرە بەرگە ی نەپۆشیبا یان جارێک لە بیری چو یا لەبەری بکا دەبوه پەندی زەمانە و هەرکەس بیدیبایە پەنجە ی سەرسامی بۆ ئاراستە دەکرد و چاوی لێ ئەبەلق دەبو، نەریتە کە وە ئەرکیکی ژیان و ریشوینیکی کۆمەلگە ی لیتھاتبو و نەدەبو کەس لێی لابدات.

(۱) سەزۆک هۆزیک بو لەسەردەمی خەلافەتی عومەری کورپی خەتتابدا بوە موسلمان بەلام پاشان

هەلگەرایەوه و هەلاتە ناو رۆم و بو بە گاوری .

وەرگێر

(۲) سۆزانی: نافرەتی سەماکەری بەرچاوان.

(۳) موشک: میسک.

(۴) الاغانی، لابی الفرج الاصفهانی: ۲/۱ .

شەعبى دەگىپتەنە ۋە دەلىق: جۆرى جلوبەرگى فارسەكان بە گوئىرەى پلەۋپايەى ھۆز ۋە بنەمالەكانيان بو، ئەگەر شكۆى تەۋاۋى ھەبۋايە دەبۋايە نرخی كراسەكەى بەرى ۱۰۰ ھەزار درھەم بى، ھورمىز لەو كەسانە بو كە شكۆى تەۋاۋى ھەبو ۋە نرخی كراسەكەى ۱۰۰ ھەزار درھەم بو ۋە سەرتاپاشى بە گەۋھەر نەخشىنرابو^(۱). ئەو كەسەش شكۆى تەۋاۋى پى دەپرا كە ئەگەر لە ھەفتە بنەمالە بەرزەكانيان بۋايە. ئەزادىەكان كە لە سەردەمى كىسرادا مىرزەبانى حىرە بو نىو شكۆى ھەبو، نرخی كراسەكەى بەرى (۵۰) ھەزار درھەم بو^(۲)، كۆچكەكەى^(۳) سەرى رۆستەمىيان بە (۷۰) ھەزار درھەم فرۆشت ۋە بەھى كراسەكەشى ۱۰۰ ھەزار درھەم بو^(۴).

خەلك دەگەل ئەو ژيارە بە كەشوفش ۋە باو ۋە نەرىتە فشۆلە رادەھاتن ۋە فرچكىان پىۋە دەگرت ۋە فراژو دەبون ۋە ببۋە سروشتى دۋەمىنيان، تەنانت لە ھالەتى زۆر ناچارى ۋە تەنگانەدا گەلىكىان پى سەخت بو لەم نەشمە ژىنە دابرىن ۋە بۆ گوزەرانى ئاسايى بگەرىنەۋە. دەگىپنەۋە يەزدىگوردى-دۋاھەمىن پاشاى فارسان كاتىك لە مەدائىنەۋە رايكرد ۋە ھەلات، ھەزار كابان ۋە ھەزار سۆزانى ۋە ھەزار پلنگەۋان ۋە ھەزار بەرگدرو ۋە چەندىن ھەزارى ترىشى لەگەل خۆى برد ھىشتا ئەم ھەمو ھەزارەشى پى كەم بو^(۵)، شا ھورمزانى ئەھوازىش كاتىك بەدىل گىرابو، لەلای عومەرى كورپى خەتتابدا داۋاى ئاۋى كرد بىخواتەۋە، ئەۋانىش لە پەرداخىكى ئەستور ئاۋيان بۆ ھىنا، كە پەرداخەكەى دىت گوتى ئەگەر لە تىنۆيتيان بىرم ناتوانم ئاۋى تىدا بىخۆمەۋە، پاشان پەرداخەكەيان بۆ گوئى^(۶).

(۱) مېژوى طەبەرى ب ۴، ل ۶ .

(۲) مېژوى طەبەرى ب ۴، ل ۱۱ .

(۳) كۆچك: قلنسوة.

(۴) مېژوى طەبەرى ب ۴، ل ۱۳۴ .

(۵) نىزان لەسەردەمى ساسانىەكاندا، ل ۶۸۱ .

(۶) مېژوى طەبەرى ب ۴، ل ۱۶۱ .

زیده باجی له رادده به ده ر:

له نه نجامی رابواردنی خۆش و بهر بهرهللایی بیجله و که شوفشی فشۆلدا باجیکی له راده به ده ر ده خرایه سهر خه لک و بۆ ئه وهی باجیکی پتر له چینی ره نجه ده ر و جوتیار و بازرگان و پیشه سازان بستیتن یاسای نوپیان ده ر ده کرد. باری خه لکیان هیند قورس ده کرد پشتیان له گه ل کورپ ده به وه و شهنگ و هیتزیان له بهر ده برین.

نوسه ری (نیران له سه رده می ساسانیه کاند) ده لئ:

((باوی پاشاکان و ابو جگه له باجی ره سمی دیاریش له خه لک وه ربگرن، که پییان ده گوت (ناین). له نه ورۆز و رۆژی میهره جانیشدا به توژی دیارییان له خه لکه که ده ستاند، کانه زیره کانی ئه رمینیا مولکی تاییه تی پاشا بون و بۆ گوزه رانی خودی خۆی ته رخان کردبو^(۱) .

میژونوسیکی عه ره بی شامیش ده لئ:

((گه لی شام ده بوایه سه رانه و ده یه کی به روبوم و به رتیل و ره سمیکی سالانه ش بدن، گه لی رۆمیش چه ندین داها تی گرنگیان له گومرگ و کان و باج و شینا و هرد و له وه رگاگان هه بو، به کرئ ده یاندا یه کرپه سه ته کان^(۲)، به وه کرپه ستانه یان ده گوت عه ششار که ته نانه ت جیبایه ی باجه که شیان له حکومه ت ده کرپه وه، هه ر ولایه تیک کۆمه لیک شه ریکه ی له م جوړه ی تیدا بو، هه ریبه که شیان چه ندین نوسه ر و باجه ستینی هه بو که خۆیان به به گ نیشانی خه لک ده دا و له وه بره ی بۆیان دیار کرابو پتریان له جوتیاران ده ستاند و شتی چاک و نایابیشیان له یه دردن، ته نانه ت گه لی جار وه ک کۆیله ده شیان فرۆشت))^(۳).

((یه کیک له باره ی سیاسه تی ئیمپراتۆردا جوانی گوتوه که ده لئ: شوانی شاره زا خوری مه ره کانی هه لده پاچۆ به لām له بنرای هه لئاکیشی، بۆ ماوه ی دو

(۱) نیران له سه رده می ساسانیه کاند، ل ۱۶۱ .

(۲) کرپه سه ت: شرکات المتعه دین.

(۳) خطط الشام للاستاذ کرد علی: ۴۷/۵ .

سەدە ئىمپىراتۆرى رۆمەكان خەلكىيان ھەلدەپاچى و پارەھوپولنىكى زۆريان لى دەستاندن بەو ناوہى لەپای ئەوہدا لە دوژمنانى دەپارىژن^(۱).

بەدبەختى خەلكى :

لە ھەردو ئىمپىراتۆردا خەلك بېونە دو چىن: چىنى پاشاوا ئاستانەو بنەمالە و ھۆز و دەولەمەندە كاسەلئىسەكان كە بەويپەرى خۆشى دەژيان و لەنىو گول و گولزار و دارو درەخت و دەوہن و گولوى دلرئىندا بە تىرپەرى دەگوزەران و ھەناسەى پر بۆنى خۆش و بەرامەى موشكىان ھەلدەكىشا و ئەسپەكانيان بە زىر نال دەکرد و خانوہكانيان بە ئاورىشم و ھەرىر پۆشتە دەکرد.

چىنەكەى تر: چىنى رەنجەدەر و بازرگانى بىسەرمایە و پىشەساز و كرىكاران بون كە لە ژيانىكى سەخت و تەنگدا دەژيان و جگە لە تەنگزەى گوزەران بارى باج و بەرتىلش ھىز و پرستى پرېبون و رۆژ بە رۆژ بىنەواتر دەبون و كۆت و زنجىرى كۆيلايەتيان تە دەئالو وەكو ئازەل دەخرانە بەر بىنگارى، دەبوايە بۆ ئاسودەيى كەسانى تر رەنج بكىشن و بۆ خۆشى كەلەگايان بەدبەخت بن و بەياني تا شەو خەرىكى پەيداكردى بۆيوى رۆژ دەبون، كە بىزار و پەستىش دەبون پەنایان دەبردە بەر بادەو سەرمەست دەبون، كە دەيانويست بىسەنەوہ و خەمى خەستيان بتارىنن رويان لە كارى نارەوا دەکرد و لە رابواردن گەوزيان دەدا. جگە لە دژوارى ژيانەكەيان دىلى لاساكردەنەوہش بون و دەيانويست ھاوئەشى دەولەمەندان بۆين، ھەلبەت لەو پىناوہدا ئازارىكى پتریان لە تازارى دابىنكردى نانى زگ دەكىشا. بۆيە ژيان ببوہ مەرگەموش و بە گەروياندە نەدەچوہ خوارەوہ، زۆر كەساس و رەنگپەريو و سەرقال و دەستكورت بون.

(۱) ھەمان سەرچاوەى پىشوو .

له نيوان دهولمه منديهكى ياخى ناميز و هه ژاربهكى له بير به ره وهدا:

به مجۆره پهيامى پهيامبهران له نارادا ون ببو، خوره وشتى چاك و بنه ماي بهرز له جيهانى شارستان و ئاوه دانيدا له نيو ههردو بهرداشى دهولمه مندبوني ياخى ناميز و هه ژاربوني له بير به ره وهدا هاره هاري بو. دهولمه مندنان له دين بيتاگا ببون و بايه خيان به ژيني دوارۆژ نه دهدا و بيريان به لاي مردن و ژيانى دواى مردن نه ده چو، جوتيار و ره نجه درانيش له بهر خهم و په ژاره و ئهركى قورسى گوزه رانيان ئاگان له تايين برابو، سه رجهم خه لك به هه ژار و دهولمه منديه وه هه ميشه خهريكى ژيان و رابواردن بون، بهرداشى ژين هيند به هيز به دهورى خه لك سوپى ده خوراد ته نانه ت خه لك نه توانن بو جاريكيش بو تايين و روژى دوايى سه بهرز بكه نه وه، نه يانده په رژا بو ساتيكيش ده گه ل روح و دل و اتا به رزه كاني ژين تيكه ل بن.

ويناكردنى نه فاميتى:

به كيك له زانا به رزه كاني ئيسلام زور به جوانى رهوشى نه فاميتى خستوته

به رچاو و ده لئى:

((عه جهم و رۆم به دريژايى رۆژگارى دريژ و له ماوهى چه ندين سه ده دا كه حوكميان گيژاوه له ناو خوڤشى و رابواردنى دنيا دا سه ر نگون ببون، ژيني دوارۆژيان له بير چوبو، شه يتان سوارى سه ر مليان ببو، له هه مو بواره كاني ژياندا له رابواردنى بيتجله و رۆچوبون و شانازيان پتوه ده كرد، گه ليك داناو زانا تانوپۆى خوڤشى دنيايان بو ده چنين، به دريژايى رۆژگار ژيانيان بهم نه شه وه ده برده سه رو رۆژ له رۆژ له رابواردن و چيژى ژين نغروتر ده بون. به جوړيك نرخی تاج و كه مه ربه ندى خانه كانيان له سه د هه زار دره هم كه متر نه بو، ئه گه ر كوڤشى بهرز و هه وزى ئاو و كه نيزه ي شوخ و شه ننگ و ره والئى جوان و كه شخه و ناندينى سپر خواردن و جلويه رگى قه شه ننگ و جوړاو جوړ و ئارايشگاي رازاندنه وه يان نه بو ايه پييان شه رمه زارى و روزه ردى بو، هه رچه ندى باسى عه يش و ئوشيان بكه ي ته واو

ئابى، بۇ ئەۋەي لە رابواردنە كەيان بگەي سەيرى رەۋشى پرنۆشى بە نازونوزى پاشاى ولاتەكەت بگە ئەوجا بۆت رون دەبىتتەۋە ئەۋان چۆن بون.

ئەم شتانە دەگەل بىنەرەتى ژىنيان تىكەل ببو و نەدەكرا لە دلئان رىشەكەش بگرى مەگەر دلئان پارچە پارچە ببوايە، ببونە ھۆي پەيدابونى گەلئەك نەخۆشى كوشندەۋ بىچارە، كە سەرجم خەلكى بازار و مال و دەۋلەمەند و ھەژارانى داگرتبەۋە و بەلا كەسى ھەلنەدەسورپا، توشى پەژارە و دەستۋەستاۋى كىرەبون و ھەسانەۋەي لى ھەلگرتبون، چونكە ژيان گەلى سەخت ببو و بە پارەۋپولىكى زۆر و زەۋەند نەبوايە ھەلنەدەسورپا، پارەۋ پولەكەشيان تەنھا بەۋە داين دەكرد كە باجى پتر بىخەنە سەر جوتيار و بازركان و كاسبكاران، خۆ ئەگەر خەلكەكە بەلەسە دەبون و باجيان نەدەدا توشى ئەشكەنجەي كوشندە دەكران و دەكوژران، ئەگەر ملكەچىش دەبون ۋەكو كەرى گىرەكەر و تىر لەسەر پىشت و ۋەكو گاجوت لى دەخوران، تەنھا كاتىك دلئان رادەگىرا كە پىۋىستيان پى ھەبون، بەلام پاشان نەياندەھىشت ساتىكەش بسىنەۋە، خەلكەكە بارى گوزەرانيان ھىند سەخت و قورس ببو كە نەتوانن سەر بۆ ئاسودەيى ژيانى دوايى بەرز بگەنەۋە، رەنگە لە شارىكى گەۋرە و بەرفرەۋاندا كەسىك نەبويى دىنى پى گىرنگ بويى))^(۱).

(۱) حجة الله البالغة، باب إقامة الاتفاقات واصلاح الرسوم .

کۆبەندی دوهم

له نهفامپتيهوه بهرهو ئيسلام

به ندای به که م

زیوشوینی پیغه مبه ران له گورین و چاکسازیدا

ئه و جیهانهی که محمد ﷺ به رهنگاری بوهوه:

ئه و کاتهی موحه ممدی کوری عه بدوللا ﷺ بوه پیغه مبه ر، جیهان وه ک بالا خانهدیک بو که وه بهر بومه له رزه یه کی به هیژ که وتبئ و زور به توندی راهه ژا بی، له گه لیک شویندا بناغهو بانه کهی داروخاو و تیشکابی، له گه لیک شوینی تر دانوچاو و داکه وتبئ، گه لیک شت له شوینی شیای خویان نه ما بن و له شوینی تردا که وتبن، شتیش هه بن به سه ریه کدا تیکروخاو و که له که بوین .

محمد ﷺ به دیدی پیغه مبه ریتیه وه له جیهانی روانی، مرؤقیکی بینی له مرؤقیتی داشورابو، سوژدهی بو دارو بهرد و روبار و شتی وا دهرد که هیئندهی نوکی دهرزیش زیان و قازانجی نه بی.

مرؤقیکی به راهه ژوی بینی، که عه قلبه تیه کهی تیکچوبو و له به لگه نه ویستان و بابه تی رون و بیگری نه ده گه یشت. شیرازهی بیرى شپرزه ببو و بابه تیک تیوره امانی بو یستایه به ساده بی سهیری ده کرد و بابه تیکیش ساده بوایه لیی وه چهن دوچونان ده کهوت و قول ده بوه وه، ئه و شوینهی که خوازیری بریاری دل بو لیی دودل بو، وای ده خواست لیی دودل بی به بی سیودو دنیا بو. مرؤقیک که چیژه کهی هه لبروسکا بو^(۱)؛ تالی به شیرن و شیرنی به تفت تام ده کردو ژه مه نبوردهی ژه هری مار بو. مرؤقیک که ههستی ناجسن ببو؛ کینهی له دوژمنی سته مکار هه لئه ده گرت و دوستی دل سوژی شی خوشنه ده ویست.

کۆمه لگه یه کی بینی که وینه یه کی بچوکی جیهانی نیشان ده دا و هه مو شتیکی تیدا سه ره ووژیر و جییی گۆرابو، گورگ شوان و ناحه زی زورداریش

دادبەدەست^(۱) بو، پياۋى تاۋانكار لە خۆخەنى و بەختەوەر و پياۋى چاكەكارىش لە بىبەش و بەدبەخت بو، چاكە بەستەزمان و ناپەسند بو، خراپەى ناپەسندىش چاكى ھەرەچاك بو. گەلىك نەرىت و باۋى بىنى كە مرۆفایەتى و ئىران دەكردو بەرەو ھەلدىرى فەوتانىتى دەبردن.

بىنى خەلك لە مەبخۆرى و روکاون و ھىند مەستى بۆ سەرمەستى خەرىكە نەتوانن بى مەى بژىن، داۋىن پىسى و بەدپەشتى لەوپەرى بىشەرمى دابو، رىباكارى گەيشتبو راددەيەك مالى و مولك زەوت بكرى، پولپەرىستى و تەماحكارى خەلكى بەرەو دىندەبى و تالانكارى ھەلنابو، ستم و بىپەرمى گەيشتبو راددەيەك كە كچۆلەى بىگوناح و لە گول پاكتر زىندەبەچال بكرىن و جگەرگۆشان لەبەر ھەژارى بكوژرىن!

بىنى پاشاكان زەوى خاۋيان پاۋان كدو ھە سەرجم خەلكيان كدۆتە كۆيلە. مالم و كەشىشەكان خۆيان لە خەلك كدۆتە خوا و بە ناپەوا مالى خەلك دەخۆن و كۆسپ دەخەنە سەر رىگەى خوا.

بىنى بەھرەكانى^(۲) مرۆفایەتى بە شىۋەيەكى راست و دروست ئاراستە ناكرىن و لە كارى بىكەلك بە فېرۆ دەدرىن و لە جىياتى ئەۋەى سودو قازانچ بىبەخشن دەردەسەرى دەننەۋە و ەك بەلا لە بالاي مرۆفایەتى ئالون. ئازايەتى برىتى بو لە رەشەكوژى و تالان و برۆ كردن، پياۋەتى ببو مالى بە فېرۆدان و پاكوپوك كردن، جوامىرى ببو فېزودەمارى نەفاميانە، زىرەكايەتى برىتى بو لە ساختە و پاختەسازى، ئاۋەزىش برىتى بو لە ئامرازى داھىنانى تاۋانى تازە^(۳) و ئارەزوبازى.

بىنى تاكو كۆمەل ەك كەرسەتى خاۋن بەلام پىشەسازى دەستپەنگىن و زىرەكيان لى ھەلنەكەوتو ە تا بۆ بنىادنانى پەيكەرى ژىار ەبەركار بن، ەك

۱ دادبەست: قازى.

۲ بەھرە: موبەتە.

۳ تازە: نوى.

تہختہ دارن بہ لآم دارتاشیکی کارامیان لی پھیدا نہ بوہ تا کہ شتیہ کیان لی دروست بکات و دہریای ژیانی پی بہرن .

بینی گہلانی سہر روی زہوی و ہک میگلہ مہری بی شوانن، سیاست و ہک و شتری ہاری بیجلہوی بہرہ لڈایہ، دہسہ لآت و ہک شمشیرہ و لہ دہستی سہر خوشان دایہ، کور و براگہلی خویان پی بریندار دہکەن.

لایہ نہ کانی ژیانی پربہ دی^(۱)؛

پیای چاکساز دہ بی مشوری سہر جہم لایہ نہ کانی ژیانی گہندہ ل بخوات و ہہ مویان لہ بہر چاو بگری، ہہر چاکسازیک بو نہوہی تہنہا یہک لایہنی کۆمہ لگہ راستہ پی بکات دہ بی سہر لہ بہری تہ مہن و توانی خوی بو تہر خان بکات.

دہرونی مرؤف پیئکھاتہ یہ کی نالۆزو رایہ ل و پۆی وردی ہہ یہ و زۆر دہرگا و پەنجہرہ ی تیدایہ، بۆیہ تہ گہر تہو دہرونہ توشی لاریسون و چفتوچہ ویلی^(۲) بیت تہوا تا روکارہ کەمی^(۳) لہ خرابہ و ہ بہرہ و چاکہ و لہ خہوشہ و ہ بہرہ و ساغی و ہرنہ سورپی، تا گژوگیای زہرہ بہ خشی لی ہلئہ کی شری کہ رەنگہ بہ ہوی خرابہ کاری کۆمہ لگہ و شپرزہ بونی پەرہ و دہوہ بروی و ہک چۆن گژوگیای شہیتانی لہ خاکیکی نادان^(۴) دہروئی، تا تۆوی خرابہ کاری لہ ناو نہ بری و لہ شوینیدا خۆشویستنی چاکہ و تہقوای لی نہ چینری؛ قہت نا کری نہریتہ ناجسنہ کانی بنر بکری و خہوش و کەموکوریہ کانی چارہ سہر بکری.

چارہ سہر کردنی ہہر دہردیکی کۆمہ لگہ ی مرؤفایہ تی و ہہر خہوشیکی نہوہی تہ مرؤ و دہخوازی تہواوی ژیان چارہ سہر بکری، تہواوی تہ مہنی چاکسازہ کە شہی گہرہ کە، بہ لکو رەنگہ تہ مہنی چہندین پیای چاکساز ی چہندینی تریشی گہرہ ک^(۵)

۱ پربہ دی: گہندہ لی، فاسد.

۲ چفوچہ ویل: خواری خویج.

۳ روکار: ناراستہ، اتجاہ.

۴ نادان: بہ بیت و بہرہ کەت.

۵ گہرہ ک: ویستن.

بى. ئەگەر يەككىڭ بىدوئىت لە ولاتىكى پېر لە رابواردن و بەرھەلدايى و ئارەزوبازىدا
 ەدرەق قەدەغە بكا، ئەوا لە ماندوبون و رەنجى بە فېرۆ بترازى چىترى پېر ناپېرئ،
 چونكە خواردنەوى ەدرەق لە دەرونىكەوہ سەرھەلدەدا كە شەيداي نۆشىنى چىيژ
 بى ئەگەرچى لە ژەھرىش بى، ئالودەى نۆشى مەستبون بى ئەگەرچى لە
 گوناحىش بى.

ئەم جۆرە دەرونە بە پروپاگەندە و بلاوكرائو و نوسىن و پەرتوك و تاردانان
 ناسەنگرىتەوہ^(۱)، بە رونكردنەوى زىانە دروستى و رەوشتتەكان و، بە ياساى
 توندوتىژ و سزاي جەرگېر وازناھىنئ^(۲). بەلكو تەنھا بە گۆرانكارىيەكى قولئ
 دەرونىوہ دەگۆرئ، خۆ ئەگەر بە ھەر رىگەيەكى تىرش ناچار بكرئ وازبەھىنئ
 ئەوا پەنا وەبەر جۆرەھا فروفيل و تاوانى تر دەبات و بە ناو و وئىنەى تر مفتى^(۳)
 دەكات.

۱ ناسەنگرىتەوہ: ناسلەمىتەوہ.

(۲) كاتى خۆى حكومەتى ئەمەرىكا بېياري قەدەغەكردنى ەدرەقى دا و ويستى تەواوى ولاتى
 لئ پاك بكا تەوہ، ھەرچى ھۆكارو نامرازى شارستانى ئەوسا ھەبو وەكو گۆفار، رۆژنامە،
 وتار، وئىنە، سىنەما، ھەموى لە پىناو رونكردنەوى زىان و ناسەوارە خراپەكانى ەدرەقدا
 خستەكار. ئەو پارەيەى لە پروپاگەندەكانى خەرج كرد بە پستەر لە ۶۰ مىليۇن دۆلار
 مەزەندە دەكرئ، ژمارەى ئەو لاپەرەنەى لەدژى ەدرەق رەششوس كران نزيك بە دە ھەزار
 مىليار لاپەر دەبون، بە درىژايى چواردە سالان لە پىناو جىيەجىيەكردنى ياساكە نزيكەى ۲۵۰
 مىليۇن جونەيھى كرده قوربانى، ۳۰۰ كەس نىعدام كران، (۵۳۲۳۳۵) كەس بەند كران،
 سەرجمى سزا مالىيەكان گەيشتە ۱۶ مىليۇن جونەيھ. ئەو مولكانەى حكومەت دەستى
 بەسەردا گرت بابى ۴۰۴ مىليۇن جونەيھ دەبون، بەلام ھەمو ئەمانە دادى نەدان، بەلكو بە
 پىچەوانەوہ گەلى ئەمريكى شەيداترو لاملتر بون، پاشان ئەمريكا لە سالى ۱۹۳۳ بە
 ناچارى ياساكەى ھەلوەشاندەوہ و ەدرەقى رەوا كرد و ەدرەقخۆرانى رەھا كرد.

لە پەرتوكى (تنقيحات)ى ئوستاد ەبولنەعلای مەودودى وەرگىراوہ.

۳ مفتى: مباح.

پیغهمبهر پیاویکی هه ریمه پرست و ریمه ریکی نیشتمان پرست نه بو:

ئه گهر پیغهمبهر ﷺ پیاویکی هه ریم پرست بوایه و وهك سهر کرده سیاسی و ریمه نیشتمان پرسته کان ره فتاری بگردایه، له عه ره بستاندا بواریکی به رفروهانی بو ده ره خسا و به ئاسانی دهیتوانی ئالای نه ته وایه تی هه لبات و قوره یه شییه کان و سه رجهم هوزو تیره عه ره به کانی له ژیردا کو بکاته وه و نیشتمانیکه به هیزو یه کانگیری^(۱) عه ره بی دابه زرینتی و خوشی بیته سه روکیان. بیگومان نه بوجه هل و عوتبه ی کوری ره یعه و ئه وانی تریش پیشی هه مو کهس خویمان راپیش ده کرد و له ژیر ئالاکه دا کو ده بونه وه و خوشیان له پیناودا به گوشت ده دا و به سه روکیه تی پیغهمبهریش رازی ده بون. ئه دی هه ر ئه وان نه بون ده یانگوت راست و ده سپاکه؟ هه ر ئه وان نه بون له روداوه گه وره که ی ژیانان له مه که که له کیشهی دانانه وه ی به رده ره شه که ی که عبه دا به ناوژیوان هه لیا نبژارد و گه وره ترین ریزو شکۆیان پی به خشی؟ هه ر ئه وان نه بون به نوینه رایه تی خویمان عوتبه یان ناره لای تا پیی بلتی ((ئه گهر مه به ستت سه روکیه تییه ده وه ره هه مومان ئالات بو هه لده که یین و هه تا ماوی تو سه روکمان به))^(۲).

ئه گهر وای بگردایه دهیتوانی سه رجهم جوامیر و سوارچاکانی عه ره ب کو بکاته وه و له ولاتی فارسیان به ربدات و له پیناوه عه ره بایه تی هه رسکرادا تی بکو خشی و به سه ره عه جه مه سته مکاره کان زال بی و ئالای داگیرکاری عه ره بی و شکۆی نه ته وایه تی له سه ر یال^(۳) و به رزاییه کانی ولاتی رۆم و فارس بشه کیته وه. جا ئه گهر به رژه ونده ی سیاسی ئه وسا نه یده خواست خۆی له قه ره ی ئه م دو ئیمپراتۆره

۱ یه کانگیر: یه کگرتو.

(۲) البداية والنهاية لابن كثير الدمشقي: ل ۳/۴۳.

۳ یال: گرد.

بدات، خۆ دەيتوانى شالاو و شەبەبخونان^(۱) بباتە سەر ولاتانى يەمەن و حەبەشەو دراوسىكانى تر و بيانكاتە پارچەيەك لە نىشتمانە عەرەبىيە تازەكەي.

ژيانى عەرەبەكانى ئەوسا لە گەلێك لايەنى كۆمەلايەتى و ئابورىدا نالەبارو كۆسكەوتو بو، گەلێكى پيويست بە هۆشى سياسەتمەدار و دەستوردى كارگير و ورەبرزى جوامير و داهينانى فرەزانيك^(۲) هەبو، عەرەبەكان ئەگەر پياويكى و ايان بۆ هەلكەوتبا شان و شكۆيەكى مەزن و ميژوييكي پر سەرورەى نەتەوهيبيان بۆ دەهاتە كايەوه .

نەهاتو ناهەق بە ناهەق بسپيئەوه :

بەلام خۆ محمد ﷺ نەناردراوه تا ناپەوا بە ناپەوا بسپيئەوه، دەستدریژی بە دەستدریژی بسپيئەوه، شت لە شويئى حەرام بكاو لە شويئى تيريش حەلال، شويئەوارى گەلێك بە گەلێكى تر رەشكاتەوه. وەك ريبەريكي نىشتمان پەرس تيان وەك سەركرديهكى سياسى نەناردراوه تا بەرژەوهندى بۆ خۆى دابىن بكات و خەلك لە حوكمى فارس و رۆمانى رزگار بكاو بياختە ژير حوكمى عارەبى عەدنانى و قەحطانى. بەلكو وەك پيغەمبەريكى موژدەگار و هەپەشەگار نيتردراوه، تا وەك مانگى دەرخشان پەيامەكانى خوا بە سەرچەم خەلكى راگەيەنئ، تا خەلك لە مرۆفەپرستىيەوه بەرەو خواپەرستى و لە تەنگى دنياوه بەرەو بەرھەراويتى^(۳) دنيا و دوايى و لە ستمى دينانى بيدادەوه بەرەو دادو رەواى ئىسلام رزگار بكات. تا فەرمان بە چاكە بكاو ريگە لە خراپە بگرئ، تا شتى پاكيان بۆ حەلال و شتى پيسيان لئى حەرام بكات. تا كارى نەستەم و بيگاربيان^(۴) لە كۆل كاتەوه و كۆتى گەردەنيان هەلۆهشيئ.

۱ شەبەبخون: هيرشى شەوى.

۲ فرەزان: بليمەت و زۆزان.

۳ بەرھەراو: بەرفرەوان.

۴ بيگاربيان: كارى زەحمەتى بەزۆر.

وتارہ کانی پیغہ ممبر ﷺ ھەرگیز به گەل و نیشتمانیکی دیاریکراو تاییهت نەبوه، بەلکو بو دەرونی سەرجه مەرؤفایهتی و بو ویژدانی مەرؤف بوه. بەلام نەتەوہی عەرەب لەبەرئەوہی لە داروخان و کویرەوہریدا دەژیان بوہ شایهتر بو یەکہەجار کاری چاکسازی و خەباتە مەزنەکە لەوانەوہ دەست پێیکات. شاری مەککە و دورگە عەرەبیش لەبەرئەوہی زەمینیکی گرنگی جوگرافی و سەرہەخۆییەکی سیاسیشی ھەبو بوہ باشترین شوین بون بو تێدا بلاوکردنەوہی پەیامەکە. نەتەوہی عەرەبیش لەبەرئەوہی گەلیک تاییەتمەندیتی دەرونی و بەرہی ئەدەبییان ھەبو بوہ باشترین زەمینە بون بو بانگەوازو چاکترین بانگخواز بون بو پەیامەکە .

کلیل و کلۆمی سروشتی مەرؤفایهتی:

پیغە ممبر ﷺ لەو چاکسازانە نەبو کہ لە دیوی پشتمەوہی خانو وەرژورئ دەکەون یان لە پەنجەرەوہ خۆیان شوپ دەکەنەوہ و لە پێناو چارەسەرکردنی چەند دەرديکی کۆمەلایهتی و چەند خەوشیککی خورەوشتیەوہ تێدەکوژن، کہ ھەندیکیان توانیویانە بو ماوہیەکی کاتی لە چەند لایەنیکەوہ ولاتەکیان چارەسەر بکەن و ھەندیکیشیان مردن یەخە ی پیگرتون و لە کارەکیان سەرنەکەوتون ^(۱).

(۱) غاندی گەرەسەلاری ھیندستان، لە سەرەتای ژیانە سیاسی و روحیەکییدا دو ریپیر(مبدأ)ی بە نامانچ گرتبو، سالاریە سیاسی و کەسایەتیە بەھێزە روحیەکی خۆشی ھەر لەم دو ریپیرەوہ سەرچاوەی ھەلبەستبو و لییانی لانەدەدا، لەم چەرخەدا کەم ریپیری وەکو وی ھەلکەوتون. ریپیری یەکەمی دەیگوت: ((نا بو توندوتیژی، نا بو بەرگری)). وەک ناین و فەلسەفە بانگەوازی بو ئەم ریپیرە دەکرد و سالانیکی درژی لە پێناویدا بەخت کرد، لە ریتی وتار و نوسین و گوڤار و رۆژنامەکانەوہ بانگەشەیی بو دەکرد و ھەرچی پیتی کرا کردی، بەلام بانگەوازی کە لەبەرئەوہی لە براری گۆرینی دەرۆن و لەسەر بنچینەیی بانگەوازیکی ناینی نەبو بوہ بە کامی خۆی نەگەیشت و کاریگەرەکی قولی لەسەر گەلەکەیی بەجئ نەھیشت . بانگەوازی کە بو نەخشی سەر ناو و ریزی لئ بو بە خوری!. لە سالی ۱۹۴۷ لە بنجابی رۆژھەلات و لە دھلی پایتەختی ھیندستاندا شەر و شوپریکی گەرەیی تافیہ گەری رویداو

پيغه مبهەر ﷺ له ده رگاوه چوه ناو خانوى بانگهواز و چاكسازى و كليله كهى خسته سهر كلؤمى سروشتى مرؤفايه تى، نهو كلؤمه ^(۱) نالؤزهى كه چاكسازانى سهرده مى بيى سروشى ^(۲) نه يانتوانى بيكه نه وه، ته نانه ت نهوانى پاشتريش ههر نه يانتوانى بيكه نه وه. پيغه مبهەر ﷺ بانگى خه لكى ده كرد تا بپروا به خواى تاك و به پديامى ئيسلام و روژى دواىي بينن و له بت و بتپه رستى رو وه رگيىرن و دژ به تاغوتان تيبكوشن، له ناو گه له كهيدا دهنگى هه لده بپرى و ده يفه رمو: ((هو خه لكينه بلين لا اله الا الله رزگار ده بن)).

پتر له نيو مليون موسلمان كوژران، لهم قه ساجانه بيتامانده تاوانكارى و كارى توندوتى ژو درندانى وا كراو به جوژيك ده سترديژى كرايه سهر مندالو نافرهت و نابروى خه لك خه ريكبو ميژونوسان بپروا نه كهن. شه پو شؤر به رده وام بو و دريژهى كيشا تا له نه نجامدا نه م پياوه مه زنه يان تيرؤر كرد كه خه لك هيند به گه و ره مه زنيان ده زانى گه يانديويانه رادهى به پيرؤز زانين و به خواوه ند دانان. ريبيرى دوه ميشى برى تى بو له: ((تسخ اللمس المنبوذ)) هه لبه ت لهم كاره شيدا سه ركه وتنيكى نه وتؤى وه ده ست نه هينا.

ليزه دا بؤمان رون ده بيته وه كه رتوشوتنى راست و دروستى سروشتى له كارى چاكسازى

گوژيندا برى تيه له رتوشوتنى پيغه مبههران .

سالار: زهعيم

كام: ناوات.

۱ كلؤم: قوفل.

۲ بيى سروشى: الفقرة.

گهشتی موسلمان له نه فامیتیه وه به ره و نیسلام

به رگری له خوگردنی نه فامیتی:

کۆمه لگهی نه فامی به هه له له بانگه وازی نیسلام و نامانجه کانی نه گه یشتبون و بهرچاویان لیل نه بو، به لکو هه ره له و ساتهی گوئیان به دهنگی پیغه مبه ره ﷺ زرینگایه وه - که بانگه وازی بو پروابون به خوا راده گه یاند - تیگه یشتن تیریکه و ناراستهی جهرگی نه فامیتی کراوه و کفنی مه رگی بو نه فامیتی دوریوه، بۆیه ئۆقره یان لی هه لگیرا و تا دوا دلۆبی خوین شه ریان کرد و هه رچی سوار و شمشیر به ده ست بو مؤلیان دا و به رانگژی پیغه مبه ری بانگه وازیان کورده وه: ﴿وَأَنْطَلَقَ الْمَلَأُ مِنْهُمْ أَنْ آمْسُوا وَاصْبِرُوا عَلَىٰ آلِهَتِكُمْ إِنَّ هَذَا لَشَيْءٌ يُرَادُ﴾: کۆمه لیک ریش سپی قوره ییشی که چونه لای پیغه مبه ره و گه رانه وه گوئیان، نه کهن له دینی خۆتان هه لخزین، هه ره خواکانی خۆتان به رستن، دیاره موچه مه د له پال نه مه دا ده یه وی بیته گه وره ی هۆز و ده سه لات به گریته ده ست. ﴿ص: ۶.

نه فامیتی ههستی کرد خه ریکه وا نه ستونه کانی داده پرمین و سینکوچکه که ی راده خزی و هینده نابا ده بی بری!، ئا لیروه ئه وه هه مو ته شکه فجه و چه وساندنه وه یه هاته دی که ده رهق به موسلمانانیا ن نه نجام دا و میژو بو مانی باس ده کا، هه لبه ت نه مه ش نیشانه یه که بو سه رکه وتنی پیغه مبه ره ﷺ چونکه نامانجی پیکا و ده ماری دلای نه فامیتی گرت و تیره کانی له جهرگی دا. پیغه مبه ره ﷺ له سه ر بانگه وازه وکه ی له شاخ خۆراگرت بو، ئیش ونازار لاری نه کرده وه، نه خشه له خشته ی نه برد، رانواندنی خۆشی دنیا نه یغه له تاند، به مامی گوت: ((به خوی مامه گیان! نه گه ر رۆژیشم بجه نه دهستی راست و

مانگيشم بجهنه دهستى چهپ، هر واز له بانگه وازه كه م ناهيتم، جا يان خوا
سهرى ده خا يان له پيناويدا سهرده نيّمه وه))^(۱) صدق الله العظيم

له پيناويدى نويدا :

پيغه مبهەر ﷺ ماوهى سيزده سالان به وپهري راشكاويه وه، بيته وهى
مه بهست بشاريته وه يان پيچاوپيچ و كه موكورتى بخاته قسه كانى، بيته وهى
شل وشه كه تى بنويى يان خاترانى هم و نهو بگرى، بانگه وازى بو پروابون به
يه كتايى خواو به ئيسلام و به روژى دوايى راده گهياند و چاكيش دهيزانى بهم
جوړه راشكاويه وه گشت دهرديك دهرمان ده بن. قوره يش كه بانگه وازه كه يان گوى
ليبو ليكرا له گشت لاوه لى راسان و به يه كه سهن گهر دژى وهستان و هاواريان
لى هلسا، گرى ركوكينه يان لى هله ده كرد تا بهلكو خزم و كهس و خهلكانى لى
وه دور بن. بار هيئد دژوار ببو نه گهر يه كيك زور دلسوز و به جهرگ و له خو بورده
نه بوايه و له ناگر و نه شكه نجه و له درك و دالان بيباك نه بوايه نه يده توانى برواى
پى بيئى و شوينى بكه وي.

به لام له گهل نه مه شدا كومه لىك لاوى چاونه ترسى قوره يشى سينگى
مه ردايه تيان وه پيش دا و برياريان دا ده گهل پروا و پيغه مبهرى خوا بن،
خوشى دنيا و هم وهسته كانى لاوتى واى لينه كردن جودابن، شهيداي پاداشتى
روژى دوايى بون و تاكه مه بهستيان چونه به ههشت بو، هر كه گويبىستى بانگى
پروا بون، ژيانى نه فاميتيان له بهر چاو رهش بو و له جيخه ودا ئوقره يان نه ما و
ده تگوت له سهر درك و پنچكان راكشاون.

تيگه يشتن ئيتر چاريان نه ماوه ده بنى پروا به خوا و پيغه مبهر بينن، پروا يان
هيئا و به گهل پيغه مبهر كه وتن. خو پيغه مبهر ﷺ هاوشاريان بو،
ده يان توانى زو بچنه لاي و بيبينن، زو بيگه نى و گوى بيستى بن به لام له بهر
كوسپ و ته گهره كانى قوره يشه كان وهك گه شتيكى دور و دريژ و پر نه هامه تى

لیہاتبو، دهشیانزانی ژیانیان ده که ویتته مه ترسی و توشی تفت و تالی و ناخوشیش ده بن، به لام هدر ده ستیان خسته ناو دهستی پیروزی و جان فیدای بون و گیانیان بۆ کرده قوربانی.

گوتیان له قوربان ببو که دهیفرمو: ﴿الم، أَحْسَبَ النَّاسُ أَنْ يُتْرَكُوا أَنْ يَقُولُوا آمَنَّا وَهُمْ لَا يُفْتَنُونَ، وَلَقَدْ فَتَنَّا الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَلَيَعْلَمَنَّ اللَّهُ الَّذِينَ صَدَقُوا وَلَيَعْلَمَنَّ الْكَاذِبِينَ﴾ : نایا خه لک که پروا دیتن پیمان وایه نا نهزموین؟ گهلانی پیشوشمان نهزمواندوه، تا خوا بزانی کئی راست ده کاو کئی درۆ ده کا ﴿العنکبوت: ۱-۳﴾

گوتیان لئ ببو که دهیفرمو: ﴿أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تُدْخَلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَأْتِكُمْ مَثَلُ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ مَسَّتْهُمُ الْبَأْسَاءُ وَالضَّرَاءُ وَزُلْزَلُوا حَتَّى يَقُولَ الرَّسُولُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ مَتَى نَصُرُ اللَّهُ أَلَا إِنَّ نَصْرَ اللَّهِ قَرِيبٌ﴾ : پرواداران! پیتان وایه بیئنه وهی وهک پروادارنی پیشو تا قی بکریئنه وه بچه به هه شتی؟ نهوانی پیش نیوه توشی نه بونی و زیانی گه وره بون، دوژمنان په لاماریان دانو دوچاری لهرز و شه که تیه کی له راده به دهر بون، ته نانهت پیغه مبه ر و پرواداره کان هاواریان وه بهر خودا برد و گوتیان: خوایه که نگئی سه رکه وتنمان بۆ ده نیتری؟ ده چاک بزانشن سه رکه وتنی خوا نزیکه ((البقرة: ۲۱۴).

پرواداره کان نه وه لئو یستی له قورهیشیان پیشیبینی کردبو دوچاریان بو، قورهیشیه کان به هه مو جوړیک به ره نگاریان بونه وه و هه رچی له هه گبه یاندا هه بو به تالیان کرد، به لام نهوان وره یان به رزتر ده بو وه و متمانه یان زیاتر ده بو، به دوژمنانیه ده گوت: ﴿هَذَا مَا وَعَدَنَا اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَصَدَقَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَمَا زَادَهُمْ إِلَّا إِيمَانًا وَتَسْلِيمًا﴾ الاحزاب: ۲۲، هه رچه ندی پتر نازار ده دران و زیتر ده چه وسینرانه وه پروایان به هیتر و خوینیان گه رمت و رکوکینه یان له مه ر بیروایی و خه لکی بیروا نه ستورتر ده بو، مه شخه لئی سوژیان به جو شتر و دل و ده رونیان پتر پاک ده بو وه، وهک زیتری پاک و شمشیری مشتومال خاوین ده بونه وه.

په روه رده دى دینی:

پيغه مبهړ ﷺ ليكدا ليكدا^(۱) روحى شو كوښه له گه نجه دى به قورئان ده بوژانده وه و د هرونى به پروا گوښ ده كړدن، روژى پيښج جارن به جه سته دى خاوين و گه ردى كهچ و دلى پر له ترسو به بپرو هوشى ناماده وه له بهرامبهړ خوا رايده گرتن، روژ به روژ روحيان پاكتر و دليان بيگه ردرتر و روه شتيان چاكت و له ده سلا تى مادده ره هاتر ده بون، پتر بهرگه دى هوه ستيان ده گرت و له په روه رد گارى نه رزو ناسمانان نزيكتر ده بونه وه، رايده هيتان كه له سهر نازار و نه شكه نجه نارام بگرن و ليښورده بن و به سهر نه نفسى خويان زال بن، چونكه له ميژ بو فرچكيان به شهرو شوږه وه گرتبو، ده تگوت ده گه ل شمشيردا چاويان به دونيادا هه ليناوه، خه لكى نيو نه ته وه يه ك بون كه چندان شهري خويناوى وه كو به سوس و داحيس و غه برائى بينيپو، شه رده كه دى فوجاريش هينده دى به سهر رانه بورى بو.

به لام پيغه مبهړ ﷺ سر وشته شه رانيه كه دى لى تارومار ده كړدن^(۲) و فيزو ده ماري عه ره په روه ريتى خاموش ده كړدن و پيى ده فهرمون: ﴿ كَفُوا أَيْدِيكُمْ وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ ﴾: ده ستان مه كه نه وه و نويز بكن، نه وانيش گوپرايه لى ده بون و ده ستيان راست نه ده كړده وه، نه كه له ترسان و له بهر بيده سلا تى به لكو له پيناو جيبه جيتكردى فهرمانه كاني پيغه مبهړ ﷺ بو كه شتى وايان له قوره يش قبول ده كرد كه جهرگ و هه ناوى پياوى ده تاوانده وه، بگره ميژو يه كه تاكه رودايشى تو مار نه كړده كه موسلمانيك له مه كه ده به شمشير بهرگرى له خوى كړد بى نه گه رچى پاساو و هيتزيشيان هه بو بتوانن بهرگرى بپي بكن، به لام فهرمانى خزه هويستيان نه ده شكاند، كه نه مهش نه وه پري گه رده نكه چى و گوپرايه لى ده گه يهنى، پاشان كه قوره يشه كان هه مو سنورتكيان به زانده ژان گه يشته سهر

۱ ليكدا ليكدا: سه رومى، به رده وام.

۲ تارومار كړدن: هيچ به سهر هيچ هوه نه هيتتن.

ئیسکان، خوا ریی به پیغه مبهه و یاوه رانی دا کوچ بکهن، شه وانیش بو شاری مه دینه کوچیان کرد که خه لکه که می ماوه یه که بو بیونه موسلمان.

له شاره که می پیغه مبهردا ﷺ:

خه لکی مه که به دیداری خه لکی مه دینه شاد بون و ته نها دینی نوی کوی کردنه وه، نه م به یه کتر شاد بونه وینه می جوانترین دیمه می ده سه لاتی دینی له میژودا کیتشا، نهوس و خه زه رج که هیشتا تۆزی شه ری بو عاثیان له خو دانه وه شانده بو و شمشیره کانیان هیشتا خوینی لی ده چۆرایه وه، ئیسلام ناشتی کردنه وه و دلی کردن به یه که دل، ته نانه ت نه گهر له م پیناوه دا سه رج م گه نجینه می زه ویش ته رخان بکرا بویه هدر نه ده کرا ناشت ببنه وه، پاشان پیغه مبهه ﷺ ده گه ل کوچه رانی کردن به برا، برایه تیه کی هیند پته و بو ته نانه ت له برایه تی شیریش شیرنتر بو، بگه ره هه رچی دوستایه تی ناوازه می له میژودا هه میه تۆزی ریگاشی ناشکینن.

نه م کۆمه له تازه یه - که له خه لکی کوچه رانی مه که و خه لکی یاریده ده رانی مه دینه پیکه اتبون- بونه ناوکی نه م نه ته وه ئیسلامیه گه وریه می که له نیو خه لکدا په میدا بون، بونه هه وینی بانگه وازی ئیسلامی. نه م کۆمه له له ساتیکی نه سته م و دژواردا سه ری هه لدا و جیهانیان له و شپه رزه بونه پاراست که هه ره شه می ویرانکردنی لی ده کرد، مرۆفایه تیان له و مه رگه سات و ناشویانه پاراست که ده وریان ته نیبوه وه، بۆیه خوا که کوچه ر و یاریده ده رانی له سه ر برایه تی هان ده دا ده یفه رمو: ﴿إِلَّا تَفْعَلُوهُ تَكُنْ فِتْنَةٌ فِي الْأَرْضِ وَفَسَادٌ كَبِيرٌ﴾ : نه گه ر نه بن به برا ناژاوه و به دکاریه کی گه وره له سه ر روی زه وی په میدا ده بی ﷺ الانفال: ۷۳.

کردنه وه می گریی هه ره گه وره:

پیغه مبهه ﷺ په میتا په میتا په و ره ده یه کی ورد و قولی به م کۆمه له برپاواره ده دا، قورئان به ره به ره ده ورنی بالاده کردن و پشکوی دلینی جۆش ده دا، له کۆری پیغه مبهه ﷺ دا داده نیشتن و له دین ره گاژوتر و له هه وه ست و ئاره زو

دورەپەرىزىتر دەبون، لە پىناوخوا لە خۆبوردەتر و بۆ گەيشتن بە بەهەشت تامەزرۆتر دەبون، لەسەر زانست سورتر و لە دىن شارەزاتر دەبون و پتر لە خۆيان دەپرسىيەو. لە خۆشى و ناخۆشىدا ملکہچى پىغەمبەر بون، ھەزار و دەولتەمەندىيان بۆ جىھادى ئامادەبون، لە ماوہى دە سالدایىست و ھەفت جاران لە گەل پىغەمبەر ﷺ بۆ غەزا دەرچون، پتر لە سەد جارىش بە فەرمانى ئەو بەرھەنگارى دوژمن بونەو، دىنيان لەلادا بىبەھا بو، ژن و منداليان پى گرتىك نەبو، گەلنىك نايەت دادەبەزىن و فەرمانى وای پىدەکردن كە لە گەلنى رانەھاتبون و پىي ئاشنا نەبون، ئەگەرچى دەرھەق بە سەر و مال و مندال و خزمانيش بوایە و لەسەر دەرون قورسپىش بوایە بەوپەرى گەردەنكەچىيەو جىبەجىيان دەکرد.

گرتى گەورە (كە ھاوبەشپەرسىتى و بىپروايى بو) ھەلۆەشايەو، بۆيە سەرجم گرتىكانى تىرىش ھەلۆەشانەو، تىكۆشانى يەكەمى پىغەمبەر ﷺ لە پىناو ھەلۆەشانەنەوہى گرتى ھەرە گەورە بو بۆيە بۆ يەكەيەكەي سەرجم فەرمان و بەھەلستىەكانىتر تىكۆشانىكى تايبەتى تەرخان نەکرد، ئىسلام لە يەكەمىن شەرى لە گەل نەفامىتيدا سەرکەوتنى ھىنايەدى بۆيە لە سەرجم شەپەكانىترىش سەرکەوتو بو، ھەمو بە دل و بە گيان و بە جەستە بۆ ھەمو ئىسلام گەردەنكەچ بون، كە دەبونە موسلمان ئىتر ھەرگىز دەگەل پىغەمبەردا ناكۆك نەبون، ھەر بپارىكى رۇنا بوایە لە دلان ناخۆش نەبو، فەرمان فەرمانى پىغەمبەر بو و ھىچ كەس قسەى تىدا نەبو.

تەننەت ورتەورتى نابەدللى ناو دلان بۆ پىغەمبەر رادەنواند، ئەگەر سنورىكيان دەبەزاند و لە راستەپرى لارى دەبون و شايستەى داركارى^(۱) دەبون ئامادە بون تازارى سەختى موسستەھق بچىژن. كاتىك عەرەق ھەرام كرا كاسەو بەرداغيان سەرپىژى بو، بەلام دەسبەج وازيان ھىناو لىوى تامەزرۆيان گەستەو و جەرگى بەجۆشيان دامرکاندەو و گۆزە و گۆسكەيان شكاندن، ئەو رۆژى جۆگەلەى شار ھەر عەرەقى پىدا دەرۆيى.

گهيشتنه رادده يهك پشكى شهيتانيان له دهرون ده رچو، بهلكو بهشى دهرونيان له دهرون ده رچو، چهند بو خويان دادخواز بون بو خهلكانيش وهكو خويان، له دنيا پياوى دوايى بون، له نه مرؤشدا پياوى سبهى، بهلا زه بونى نه ده كردن، به خشش^(۱) له خشتهى نه ده بردن، هه ژارى سهرقالي نه ده كردن، دهوله مه نديش له خواى ياخى نه ده كردن، بازرگاني بيتاگاي نه ده كردن، له زهر و زهنگ و هيتر و بازو نه ده توقين، بهلاف و گه زاف و خو هه لكيش و خوليى به دكارى نه بون، بو خهلك وهك تهرازوى راست و دروست بون، تهنانهت ده گهل خويان و داىك و باوك و خزمانيش به دادگهري رهفتاريان ده كردو له داد و ههق لاته راز نه بون، خهلكى سهر زهوى پيشوازيه كى گهرموگورپان ليكردن، به مجوره بونه رزگاركهري مرؤفايه تى و په رئينى جيهان و بانگخوازي دينى خوا. پيغه مبهرو ﷺ كه گياني پاكي سپارد و نهوانى له دواى خويدا به جي هيشت له نه ته وه و په يامه كهى دنيا بو بو يه به دلى نارام و به چاوى رونه وه بو لاي خودا گه رايه وه.

سه مه ره ترين وه رچه رخان له ميژوى جيهاندا:

نهو وه رچه رخانهى پيغه مبهرو ﷺ له دهرونى موسلمانان و له پيى موسلمانان يشه وه له كو مه لگه ي مرؤفايه تيدا به رپاي كرد له ميژودا وه رچه رخانى وا سه مه ره^(۲) روى نه داوه، له هه مو رويكه وه سه مه ره بو، له خيرايبه كهى سه مه ره بو، له قوليه كهى سه مه ره بو، له به رفرراوانيه كهى سه مه ره بو، له سه رتاپا گيره كهى سه مه ره بو، له رون و رهوانى و فامى^(۳) ناسانى سه مه ره بو، وهك زوربه ي روداوه له ناسابه ده ره كان^(۴) ليئل نه بو، مه ته لى رى وي ليش نه بو. ده ي با نيس تا كه له روى كرداريه وه له م وه رچه رخانه وه توژين و بزائين تا چهند كاريگهري له سه ر كو مه لگه و ميژوى مرؤفايه تى جي هيشته وه؟.

۱ به خشش: نيعمت.

۲ سه مه ره: غه ريب.

۳ فام: تينگه يشتن.

۴ ناسابه ده ره: الحارق للعادة.

كارىگەرى بىرۋاي راستەقىنە لەسەر خورە وشت و ئارەزودا :

خەلك-بە غەرب و غەيرى غەربە- لە ژىيانىكى نەفامىدا دەژيان و بە ئارەزوى ھەوئەستى دل رىوشىنيان بۆ كاروباران دادەنا، پياويك چاكەى بىكرادىيە خەلات نەدەكرا و پياويكىش سەرىچى بىكرادىيە سزا نەدەدرا، فەرمان و بەھەلستى نەبو. دىن شتىكى لاوھكى بو، دەسەلاتى بەسەر روح و دەرون و دل نەبو، كارىگەرى لەسەر خورە وشت و كۆمەلگە جىنەدەھىشت. پىيان وابو خوا بونەوھرى دروست كروھ و پاشان دەسبەردارى بوھ و پەروەردگارىتى بە خەلكانىك سپاردەوھ و نىتر ئەوان جەلوى كارىان گرتۆتە دەست و مشورى ولات دەگىرن و بژىوى بەسەر خەلك دابەش دەكەن و بەرژەوھندى حكومەتيان بە دەستەوھىيە. بىرۋابونەكەيان بە خوا وەك زانىنى زانىيارىھكى مېژويى بو، كە دەيانگوت خوا نەرز و ئاسمانەكانى بەدېھىناوھ وەك وەلامى خوئىندكارىكى بەشى ھونەرى مېژو وابو كە لىيان دەپرسى كى ئەم بالاخانە كۆنەى دروست كروھ؟، ئەوئىش بىئەوھى ترسى لە دلدا بى يان ملكەچى بى، ناوى يەكىك لە پاشا دىرئىنەكان دىئى. دىنەكەيان ترس و نزاى تىدا نەبو، ھىچيان لەبارەى خواوھ نەدەزانى تاكو خۇشيان بوئ و لىئى بترسن، زانىيارىھكى لىل و نارون و كەموكورت و تىكرايى بو، سام و خۇشەويستى لە دەروندا بەرپا نەدەكردن.

فەلسەفەكەى يۇنان بەشئوھىھكى سەلوئىيانەوھ دانى بە بونى (واجب الوجود) نابو بىئەوھى سىفەتى توانست و پەروەردگارىتى و دان و ستان^(۱) و بەزەيى بۆ بسەلمىئى، تەنھا خەلقكردنى يەكەمى بۆ سەلماندبو و ويست و زانست و مەبەستى لى دابىبو، چەند سىفەتىكى گشتىيان بە پىوادانى بەدېھىناوان بۆ بىرپار دابو كە لە شان و شكۆى نافەرىدگارىتيان كەم دەكروھ. بىنگومان بىرۋايەكى سەلوئىيانەش قەت سىفەتىكى ئىجابىيانە بەدەستەوھ نادا و قەت نەشمانزانىوھ ژيار و كۆمەلگەو رۇئىم و كروھوھ و بنىاتنانىك ھەبويى لەسەر بىرۋايەرىكى سەلوئىيانە دامەزرا بى، بۆيە لە فەلسەفەى ئىغرىقىدا دىن لە روحى خۇشويستى و ترسان و

۱ دان و ستان: الإعطاء والمنع.

پهنا وه بهر خوا بردن دابرا بو. به مجوره ديني بهربلاوي جيھان روحيه تي ون کردبو و بپوه چند رپوره سمو نه ريتيک و وهک تارمايي پرواي ليھاتبو.

نهوانه ي که بونه موسلمان لهو زانياره پر دهرد و نارون و مردوهر ا کوجيان کرد بو نيو زانياره کي قول و رون و روحی که خيوي دهسه لات بو به سهر روح و دل و جهسته دا و کاري له خوهره وشت و کومهلگه ده کرد و تواناي هه بو ژيان بگريته خوي و رپوشويني بو رهنگرپژ بکات. پروايان به خوي خاوهن گه لي ناوي پيروژ هيئا، که خاوهني ته واوترين سيفه تي شايه ن به شکويه، پهروه ردگاري بونه وهره، به خشنده ي ميهره بانه، پاشاي روژي پاداشته، پاشاو پيروژگاره، ناشتيگار و په ناگاره،^(۱) زال و به دهسه لات، بالاده ست و گه وره و مه زنه، نه فرينه ر و نافه ريدگار و وينه به خشه، کار به جي و خو شه ويست و دلوفان و ليبور دنگاره،^(۲) فه رمان و فرمان و هه مو شتيک مولکي نه ون، په نا ده دات و په نا نادري.. تا هه مو سيفه ته کاني تري که له قورئاندا باس کراوه. پاداشته که ي به به ده شته، سزاکه شي به دوزه خه، پري به خشيني بژوي به دهسته، نهيني نه رزو ناسمانان ده زاني و به رازي^(۳) نيو دل و ناماژه ي چاوان ناگاداره.. تا هه مو سيفه ته کاني تر که له باره ي توانست و زانست و کرداره کانيه وه له قورئاندا هاتون.

به هوي نه م پروايه فره وان و قول و رونه وه وهرچه رخانيني سه مه ريه ان له دهرندا به رپا بو، نه گهر يه کيک پرواي به (لا اله الا الله) به ينيه ده سه به جي ژيني ژيروژور ده بو، پروا په لويوي به هه ناويدا ده هاويشت و سه رجه م ده ماره کان و هه ستي داده گرت هوه، ده گهل روح و خويني تيکه دل ده بو، ره گ و ريشالي نه فامي تي هه لده کيشا و ناوه زو دلي له پرشه نگ ته ژي ده کرد، پياوي ده کرده پياويکي تر، له پرواپته وي و دليابون و نارامگرتن و نازايه تي و نه نجامداني کاري له ناسابه دهردا داستاني واي تو مار ده کرد که ناوه ز و فه لسه فه و ميژوي ره وشت پي سي سه رسام ده بون، تا نيستاش و بو هه ميشه ش هه ر جي ي دوشدامان و سه رسامبونه،

۱ پيروژگار: القدوس ناشتيگار: السلام په ناگار: المؤمن.

۲ دلوفان: الودود ليبور دنگار: الغفار.

۳ راز: نهيني ناو دل.

زانستیش مه گهر به پروایه کهی قول و تهواو شرؤفتهی بکات نه گهرنا ناتوانی به هیچ شتیکی تر پاساوی بداته وه.

نقورچهی ویژدان:

نهم پروایه فیترگهیه کی رهوشتی و پهروهردگهیه کی دهرونی بو، برواداران فیتری و ره به رزی و گهرده نکهشی و له خو پرسینه وه و هه قپه روه ری ده کرد و له میژیوی رهوشت و دهرونناسیدا به هیترترین ره تکه روه بوه که مرؤفی له رهوشتی چروک و نامهردومانه گهراندؤته وه. تنانته لهو کاتانه شدا که یه کیئک هاروژمیکی^(۱) ئاژه لانهی به سهردا زال ده بو و توشی تاوانیک ده بو، نه گهر که سیش نهیدیایه و دهستی یاساشی لی دور بوایه؛ تنها (پروا) ئؤقرهی لی هه لده گرت و به توندی سه رزه نشتی ده کرد و نقورچهی به نازاری له ویژدان ده دا و خه یالی پر ترس ده کرد، تا له بهرده م یاسادا پیی له تاوانی خوئی نه نابوایه دلی ئارامی نه ده گرت، به خوئی بو سزای توندوتیژی خوئی ده هات و به دلی ئارام و دهرونی مورتاحه وه سزاکهی وهرده گرت تا به لکو له تورهیی خوا و سزای رژی دواپی رزگار بی.

میژونوسه متمانه پیئکراوه کان لهم باره وه روداوی گه لیک سه یرو ناوازه یان بو گیژاوینه وه که تنها له میژیوی ئاینی ئیسلامیدا وینهی هیه. یه که له روداوانه موسلمی کوری حه ججایی قوشه یی خاوه نی (الصحیح) له عه بدوللای کوری بوره یده وه نه ویش له باوکیه وه ده گیژیتته وه، ده لی: ماعیزی کوری مالیکی نه سله می هاته لای پیغه مبه ر عَلَيْهِ السَّلَام و گوتی نهی پیغه مبه ری خوا سته مم له خوم کرده و زینام کرده، ده مه وی پاکم بکه یه وه)) پیغه مبه ر عَلَيْهِ السَّلَام ره وانسی کرده وه، بو سبه نی هاته وه و گوتی: ((نهی پیغه مبه ری خوا زینام کرده)) پیغه مبه ر عَلَيْهِ السَّلَام ره وانسی کرده وه، پاشان بانگی هه ندی له خزمه کانی کرد و لیی پرسین: پیتان وایه ماعیز تیکچوبی؟ گوتیان: پیمان وایه عه قلی تیکنه چوه و عه بیی نه. جاری سییه میش هاته وه لای پیغه مبه ر عَلَيْهِ السَّلَام، به لام خوشه ویست دوباره به دواپی

خزمانی داناردهوه و لیبانی پرسی تیکنهچوه؟، نهوانیش دیسان گوتیان: نهخیر، تیکنهچوه. جا که بۆ جاری چوارهم هاتهوه، فرمائیدا قورتیکیان بۆ ههلهکنی و بهردبارانیان کرد.

پاشان ئافرهته غامدییه کهش هات و گوتی: ((نهی پیغه مبهری خوا زینام کردوه پاکم بکهوه)) پیغه مبهر ﷺ ره وانی کردهوه، بۆ بهیانی هاتهوه و گوتی: نهی پیغه مبهری خوا بۆ رهوانم ده که یهوه؟ رهنکه بهتوئی وه کو ماعیز بمنیرییهوه، ئی بهو خودایه زینام کردوه و زگ پریشم، فرموی پرۆوه تا منداله کهت ده بی پاشان وهرهوه، که منداله کهی بو به خو به منداله کهی هاتهوه لای پیغه مبهر ﷺ، پارچه په رۆیه کی له منداله کهی هالاندبو، گوتی: نهوهش منداله کهمه، فرموی: بگه رپوه شیری بدی تا له شیر ده بیتهوه و خواردن ده خوات نهوسا وهرهوه. که منداله که له شیر بووه هاتهوه لای پیغه مبهر ﷺ و منداله کهشی له گه لّ خوئی هینابو، منداله که له ته نانیکی به دهسته وه بو ده یخوارد. گوتی: نهوه تانی نهی پیغه مبهری خوا له شیر بۆتهوه و نانیس ده خوات، پیغه مبهر ﷺ منداله کهی دا به مسولمانیک و فرمائیدا قورتیکی تا سینگی بۆ ههله کۆلن و پاشان بهردبارانی بکهن. خالیدی کوری وه لید که نهویش یه کیک بو لهو خه لکهی بهردبارانیان ده کرد لئی چوه پیش و بهردیکی نه گاتوی^(۱)، ژنه که چهند پرۆشکه خوینیکی لسی پزا و به ده موچاوی خالیدی کهوت، نهویش جوینی پيدا، پیغه مبهر ﷺ گوتی له جوینه که بو، فرموی هیواش به خالید! جوین مده، سویند بهو خوایهی گیانی منی به دهسته تۆیه یه کی وای کرده نه گه ر باجه ستینیش^(۲) نهو تۆیه یه ی بکر دایه خوا لئی خو ش ده بو). پاشان نوژی له سهر کردو نه سپه رده یان کرد^(۳).

۱ نه گاتن: پیکان.

۲ به جه ستین: نهو که سه ی باج ده ستین.

(۳) صحیح مسلم، کتاب الحدود.

چۆككەنلەردە بۇ تەماحى دۇنيا و ئارەزو:

ئەم بىرۋايە دەسپاكى و داۋىنپاكى و رىزى مەۋقى دەپاراست، مەۋزۇ لەمەر ھەۋەست و ئارەزو و تەماحى دۇنيادا خۇي پى رادەگرت و نەدەپروخا، ئەگەر بە تەنيا بايە و ھىچ كەشىش نەيدىبايە يان بە دەسەلات بايە و لە ھىچ كەشىش نەترسايە ھەر راستەپى بو و خۇي نەدەدۆراند. لە مەۋزۇ فتوحاتى ئىسلامىدا لە كاتى غەنىمەت گرتندا ھەلۋىستى دەسپاكى و ئەمانەت پاراست و دىلۋى و تۆماركراۋە كە لە مەۋزۇ مەۋقايەتيدا وىنە نەبۋە، ئەمەش بە ھۆي بىرۋاي بەھىز و ھەستكردن بە چاۋدېرى خواۋە بو كە لە ھەمو شۋىن و كاتىكدا ئەم ھەست و بىرۋايەيان لەگەلدا بو.

تەبەرى دەلى: كە موسلمانان دابەزىنە ناۋ مەدائىنەۋە و سەرجم غەنىمە دابەشەنە كراۋە كانىيان كۆكردەۋە، يەكىك ھات نىرە و شتىكى چوارسالەي تەسلىمى خواۋەنى غەنىمەكان كىرد. خواۋەن و ئەۋانەي لەگەلدا بون گوتيان: ھەرگىز ھەلۋىستى وامان نەدىۋە، ھىچ شتىكت لى ۋەرگرتۋە؟ گوتى: سۋىند بەخوا لەبەر خوا نەبۋايە بۆم نەدەھىنان. زانىيان پىۋىكى بەرپىزو لەخواترسە، گوتيان: ئەتۋ كىي؟ گوتى: سۋىند بەخوا پىتان نالىم تا نە ئىۋە و نە خەلكان ئافەرىنم نەكەن، من سۋىسى خوا دەكەم و پاداشتى ئەوم بەسە. پىۋىكىيان بە دۋادا نارد تا گەشىتۋە لاي ھاورپىكانى، پىۋەكە لە ھاورپىكانى پرسى: ئەم كابرەيە كىيە؟ ئەۋانىش گوتيان: عامرى كورپى غەبدى قەيسە^(۱).

گەردەنكەشى و دەرونەرزى:

بىرۋايەن بەخوا سەرى و بەرز كىردبۋەۋە كە بۆ ھىچ كەسىكى شۋر نەكەن، نە بۆ پاشاي بە زەبرو زەنگ نە بۆ كەشىش و مالمو نە بۆ ھىچ سەركردەيەكى دىنى و دىنبايە چەمانەۋەيان نەبو، دل و چاۋيان پىر لە ترس و سامى خوا بو، بۆيە ساميان

له بچمی ئافه‌ریدان و نه‌خش و نیگاری دونیا و رواله‌تی به سه‌نسه‌نه^(۱) و فشۆل نه‌بو، که سه‌یری پاشاو ده‌ستوپپوه‌نده‌کانیان ده‌کرد که به‌م جوړه له نیو به‌درفه‌یی و خوښگوزه‌رانی و ئارایش و سلسله و پلپله‌ی دنیا‌دا ده‌ژیان، وه‌ک بلیتی سه‌یری په‌یکه‌رو بو‌که شوشه بکه‌ن که پۆشاک‌ی مرۆقیان ده‌به‌ردا بی‌ت، سامیان له‌لادا نه‌بو.

نه‌بو موسا ده‌گیړتپه‌وه و ده‌لئ: که گه‌یشتینه لای نه‌جاشی، نه‌جاشی له مه‌جلیسه‌که‌یدا دانیشتبو، عه‌مری کوپړی عاص و عه‌مه‌ره‌ی کوپړی یه‌ساریش له لای راست و چه‌پی دانیشتبون و قه‌شه‌کانیش کړو بی‌ده‌نگ، عه‌مر و عه‌مه‌ره به نه‌جاشییان گوتبو نه‌وانه کړنوشت بۆ نابهن. جا که چوینه به‌رده‌م نه‌جاشی که‌شیش و ره‌به‌نه‌کان گوتیان: کړنوش بۆ پاشا به‌ن. جه‌عفه‌ریش گوتی: ته‌ن‌ها بۆ خوا کړنوش ده‌به‌ین^(۲).

به سوک سه‌یرکردنی ئارایش و رواله‌تی فشۆل :

سه‌عد به‌ر له ده‌ستپیکردنی شه‌ری قادیسه‌دا ربیعی کوپړی عامری به‌نوینه‌ر نارده لای رو‌سته‌می فه‌رمانده‌ی له‌شکری فارسه‌کان، ربیعی که چه‌ لای رو‌سته‌م بی‌نی مه‌جلیسیان رازاندۆته‌وه و به‌رگی بالیفه‌کانیان له زیړ نه‌خشانده‌وه و فه‌رش‌ی ئاوریشمیان راخسته‌وه و گه‌وه‌هر و مرواری به‌هاداریان رانوانده‌وه، رو‌سته‌م تاج‌ی له‌سه‌ر ناوه و که‌وای به‌نرخ‌ی به‌شان داداوه و سلسله و پلپله‌ی به‌نرخ‌ی له‌خۆ داوه و له‌سه‌ر ته‌ختیک‌ی له‌زیړ دانیشته‌وه. ربیعی‌ش به‌به‌رگیکی په‌رپوت و ته‌نکه‌له‌وه، به‌شمشیر و قه‌لغان و نه‌سپیک‌ی کورته‌له‌وه وه‌ژورئ که‌وت و که‌ گه‌یشته قه‌راغی فه‌رشه‌که‌ دابه‌زی و نه‌سپه‌که‌ی له ته‌خته‌کان به‌سته‌وه، شمشیر‌ی له که‌مه‌ر بو، زری له سینگ به‌ستبو، کلاوه ئاسنه‌که‌شی له‌سه‌ر بو، به‌م شیوه‌یه به‌ره‌و راژور هه‌لکشا، پاسه‌وان گوتیان چه‌که‌کته دانئ نه‌وجا برۆ. گوتی:

۱ سه‌نسه‌نه: فه‌خفه‌خه.

(۲) البداة، ب ۳

ئەھاتوم تا چەك دانىيم، خۆتان بەدواتان ناردوم، ئەگەر رىنگەم دەدەن باشە ئەگەرنا دەگەرپىمەو، رۆستەم گوتى: رىنگەي بەن. ئەويش بەرەو لاي رۆستەم چو، تاقەتى دەدايە سەر پىمەكەي و فەرشەكەي كون دەكرد. رۆستەم گوتى: بۆ چ هاتون؟ گوتى: خوا ناردوينى تا مرۆڭ لە مرۆڭپەرستىيەو بۆ خواپەرستى و لە تەنگو تارى دىئاو بەرەو گەش و گوشادى دىئاو دوايى و لە بىدادى^(۱) دىنانى ناپرەواو بەرەو دادى ئىسلام رزگار بگەين.

ئازايەتى بېيۇنە و بېياكى ئە ژين:

پروابون بە رۆژى دوايى ئازايەتەكى لە ئاسا بەدەر و سۆزىكى بە جۆشى بۆ بەھەشت خستبەو دلّ موسلمانان و لە ژينىش تا بلتى بېياكى^(۲) كوردبون، رۆژى دوايى و بەھەشت و بەخششەكانى وەك چۆن بېيىنىن لەبەرچاويان بو، وەك كۆترى نامەبەر بېئەوھى لە رى لادەن بۆي ھەلدەفرين.

لە شەرى بەدردا كاتىك موسلمانان شىكستىان خواردبو و دلّسارد بىون، ئەنەسى كورپى نەضر بەرەو مەيدانى راپەرى و سىنگى مەردايەتى وەپىش دا، لە رىدا سەعدى كورپى موعاژى دىت و پىيگوت: ھۆ سەعد! سوئند بە پرورەدگارى كەعبە بەھەشتە بەھەشت، بە خىواي وا بۆنى بەھەشتى دەكەم، ئەنەسى كورپى مالىك دەلى: كە تەرمەكەمان دۆزىو پتر لە ھەشتا شوئىن برىنى تىر و رم و شمشىرى لە جەستەدا بو، ھاو بەشپەرستەكان ھەتكىشىان كوردبو، بەجۆزىك بو كەس نەيناسىيەو، خوشكەكەي نەبى كە بە ھۆى سەرەپەنجەكانى ناسىيەو^(۳).

بېئەمبەر ﷺ لە شەرى بەدردا فەرمى: راپەرن بۆ ئەو بەھەشتەي كە بە قەد نەرز و ئاسمانان بەرىنە. عومەرى كورپى حومام گوتى: بە قەد نەرز و

۱ بىدادى: جەر و ستەم.

۲ بېياكى: بېئەمبەر.

(۳) متفق عليه .

ناسمانان؟! فرموی به لئی. گوتی: به به به! فرموی: قسه کهت به دلّه یان مه به ستت شتیکی تره؟ گوتی: نابه خوا ئهی پیغه مبهری خوا له بهر خوئی و ته که ته که وا ده لئیم، هه زده که منیش له به هه شتیه کان بم، فرموی ده دلنیا به تو له وانی.

که نه مهی بیست ده نکه خورماکانی ناو تیردانه کهی ده رهینا و له دلخوئییان دهستی کرده خواردنیان، پاشان گوتی: به خوی تا ئه وه مه ده خوم زور ده خایه نی و درهنگ دادی! ده نکه خورماکانی فری دا و خوی هه لکو تابه نیو مهیدان و تا شهید بو شه ری کرد^(۱).

ئه بویه کری کوری ئه بو موسای ئه شعهری ده لئی: رویه روی دوژمن وه ستابوین، له وکاته دا له باو کم بیست ده یگوت: له پیغه مبهر ﷺ گوی لیبو ده یه فرمو: دلنیا بن به ههشت له بهر سیبه ری شمشیران دایه. پیاویکی روتله ی شپو له هه لسا یه وه و گوتی: به گویی خوت گویت لیبو! گوتی: به لئی. پیاوه که چه لای براده ره کانی و گوتی: بو دوا جار سلاوتان لیسی، من ده چه ناو شه ری تا نه شکوریم ناگه ریتمه وه، شمشیره کهی گرت و له کالانه ی ده رهینا، کالانه کهی شکاند و فری دا، جاریکی تر به ته مای نه ما. به شمشیری روته وه روی کرده دوژمن و تا شهید بو شه ری کرد^(۲).

عه مری کوری جه موخ پیاویکی شهل بو، شهلکی زور شهل، چوار کوری هه بو، له گه ل گشت غه زاکانی پیغه مبهر ﷺ به شدار ده بون. که پیغه مبهر ﷺ خوی و موسلمانانی ناماده کرد تا بو غه زای ثوحد ده رچن، عه مریش ویستی ده گه ل کوره کانی ده رچییت، به لام کوره کانی پیا یان گوت: بابه گیان، خوا روخسه تی توی داوه، توخوا له ماله وه بمینه وه، ئیمه له جیاتی تو ش ده رده چین، چونکه خودا جیهادی له سهر تو هه لگرتوه. عه مریش چه لای پیغه مبهر ﷺ و گوتی: ئهی پیغه مبهری خوا کوره کاتم لینا گه رین منیش به شدار بم، سویند به خوا هه ز ده که م شهید بمو به لاقی شهل له ناو به ههشت پیا سه بکه م. پیغه مبهر ﷺ

(۱) رواه مسلم .

(۲) رواه مسلم .

وه لآمی دایه وه و فهرموی: عه مر! خوا جیهادی له سه ر تۆ هه لگرتوه، به کوره کانیشی گوت: ئیوه ش وازی لئی بیئنن به لکو خوا شه هیدی پئی به خشی، پاشان له گه ل پیغه مبه ر ﷺ ده رچو و له شه ری ئوحد شه هید کرا^(۱).

شه ددادی کورپی هاد ده گپرتیه وه و ده لئی: پیاویکی ده شته کی هاته لای پیغه مبه ر ﷺ بروای هیئاو وه شوینی که وت، پاشان گوتی ده گه ل تۆ کوچ ده که م، پیغه مبه ر ﷺ چند ییاوه ریکی راسپارد ناگیان لئی بیئت و یارمه تی بدن. که شه ری خه یبه ر روی دا پیغه مبه ر ﷺ چند شتیکی به غه نیمه ت گرت و دابه شی کرد. به شی ده شته کیه که شی دایه براده ره کانی و فهرموی که هاته وه بیده نی، نه و له و کاتی مه رومالائی براده ره کانی برده وه له وه ری، که گه پرایه وه به شه که یان پیدا. گوتی: نه مه چیه؟ گوتیان به شی خۆتسه و پیغه مبه ر ﷺ بزوی داناوی. به شه که ی هه لگرت و چوه لای پیغه مبه ر ﷺ و گوتی: نه ی پیغه مبه ری خوا نه مه چیه؟ فهرموی: به شی خۆتسه، گوتی: بزۆ نه مه وه دوات نه که وتوم، بزۆ نه وه هاتوم تا تیریکم به گه رو بکه ویئت و شه هید بم و بگه مه به هه شت. فهرموی نه گه ر راست بکه ی خوا به راستت ده خاته وه. پاشان چونه وه شه ری، ته رمه که یان هیئاوه وه لای پیغه مبه ر ﷺ و گوتیان کوژراوه. فهرموی: خۆیه تی؟ گوتیان: به لئی. فهرموی: له به رنه وه ی راستی کرد بزۆیه خواش شه هیدی پئی به خشی^(۲).

له خۆپه رستیه وه به ره و خوا په رستی:

موسلمانه کان پیشان به رله وه ی برپا بیئن له روی کارو ئاکار و ره وشت و دان و ستان و سیاسه ت و کۆمه لایه تیدا له بیسه روبه ری و پاشا گه ردانی دابون و بزۆ هیچ ده سه لاتیک ملکچ نه بون، بئی سیسته م بون، ریازیکی دیاریان نه بو، به گویره ی هه وه ست ده گوزه ران و به کویری ملیان ده نا و ره مه کیانه په لیان

(۱) زاد المعاد: ۳ / ۱۳۵ .

(۲) زاد المعاد: ۳ / ۱۹۰ .

دهبزوت، بهلام نیستا که پروایان هیئاوه لهنیو پهژینی پروا و خواناسی دان و لیتی دهرناچن، پروایان به پاشایهتی و دهسهلات و فرمانهکانی خوا هیئاوه و خویان به بنده دهزانو و گردهن کهچن، گوپرایهلی رههیاان بو خوا ههیه و له حوکمی خوا لاری نابن و به مولانادهن، له کهلئ شهیتان دابهزیون و ههوهست و خۆپه‌رستییان تور داوه^(۱)، بهندهی دلسۆزی خوان و مال و گیان و مامهلهیان به گوپرهی رهزامهندی خوایه، شهر و مهسرهتیان به نیزنی خوایه، له پیناو خوا خۆشنود^(۲) و تورپه دهبن و دهبهخشن و دهسهنن و پهیههندی دهبهستنو دهپرن.

چاک له زمانی قورئان و پیغه‌مبەر ﷺ ده‌گه‌یه‌شتن، له نه‌فامیتهی که ده‌گه‌لی پیگه‌یشتبون حالی ببون، راست و رهوان له واتسای نیسلامیان له‌لا رون بو، زانیان نیسلام واته کوچکردن له ژیانیکه‌وه بو ژیانیکه‌تر، له زیدیکه‌وه بو زیدیکه‌تر^(۳) له حوکمیکه‌وه بو حوکمیکه‌تر، له بیسه‌روبه‌ریه‌وه به‌ره‌وه دهسه‌لات، له شهر و شوپره‌وه به‌ره‌وه ملکه‌چی، له‌خۆپه‌رستیه‌وه به‌ره‌وه خواپه‌رستی، ده‌یانزانی که نه‌گه‌ر هاتنه نیو نیسلام رای زال بو شهرعه‌وه کهس نابو کیشه‌ی له‌گه‌لدا بکات یان بوچونی خۆی وه‌پیش بخت و نه‌زیه‌تی پیغه‌مبەر بدات، ده‌یانزانی دادگاکاری^(۴) ته‌نها بو لای خوا ده‌گه‌ریندریتسه‌وه و راوبوچونی کهس حوکم ناکات و باو و نه‌ریت رۆلی نامینئ و نه‌فس ناکریتته پیودان، بو‌یه که ده‌بونه موسلمان له ژیانی نه‌فامی و گشت تاییه‌تمهندی و باو و نه‌ریته‌کانیه‌وه به‌ره‌وه نیسلام و گشت تاییه‌تمهندی و نه‌ریت و ره‌وشه‌کانی کوچیان ده‌کرد، ههر دوا‌به‌دوای نه‌وهی که نیسلامیان قبول ده‌کرد ده‌سه‌جی نه‌م وهرچه‌رخانه مه‌زنه به‌ریا ده‌بو.

بو وینه جاریکیان پیغه‌مبەر ﷺ ته‌وافی به ده‌وری که‌عبه‌دا ده‌کرد، فوزاله‌ی کوری عومه‌یری کوری مه‌لو‌حیش هیدی هیدی لئی نزیك ده‌بوه‌وه، ده‌یویست

۱ توردان: فری‌دان.

۲ خۆشنود: رازیبون.

۳ زید: نیشتمان، شوینی له‌دایکبون.

۴ دادگاکاری: محاکم.

بیکوژی. پیغمبەر ﷺ فەرموی: فوزالە ئەتۆی: گوتی: بەلخ فوزالەمە ئەی پیغمبەری خوا. فەرموی: لە دلئی خۆتدا چت دەگوت؟ گوتی: هیچ، یادی خوام دەکرد. پیغمبەر ﷺ پیکەنی و فەرموی: داوای لیخۆشبون لە خوا بکە، پاشان دەستی خستە سەر سینگ، فوزالە دلئی دامرکایەو و دەیگوت: سویند بە خوا هیشتا دەستی لەسەر سینگم هەلنەگرتبو وام لیتهات کەسم لە پیغمبەر خۆشتر نەوێت. دەلخ: پاشان بەرەو مالمەو و گەرامەو و لە رینگادا ئەو ژنەم دیتەو کە پیشتەر پیم گوتبو تەمای چم هەیه. بانگی کردم گوتی: وەرە بزائم چت کرد؟ گوتم: خوا و ئیسلام رازی نابن وەلامت بەدەمەو^(۱).

رئبیره رون و نەگۆرەکانی بانگە وازی پیغمبەران لەبارەری خواوہ:

پیغمبەران-سلاوی خویان لیبی- زات و سیفەت و کردەوہ کانی خویان بە خەلک ناساندبو، لە سەرەتای پەیدابونی بونەوەر و سەرەنجامیان ناگادار کردبونەوہ، پێیان راگەیاندبون کە مرۆڤ لە دوای مردندا چارەنوسی بە کوئی دەگات. خەلک هەمو ئەو زانستانەیان لە دەمی پیغمبەرانەوہ بیستبو بیئەوہی ماندو بوین یان بەدوای لیکۆلینەوہ و سۆراخکردن ویل بوین، چونکە خۆیلان پیئشەکی و سەرەداویان لەدەستدا نەبوہ تا بە مەبەستی نادیار بگەن بیگومان ئەم زانستانەش لەو دیوی پەردەیی سروشت و هەستەوہن، بۆیە چاوی مرۆڤ بۆی بر ناکا و هەستیش تییدا کار ناکات و زانیاریە سەرەتاییەکانیشیان لەبارەوہ نیە.

بەلام خەلکە کە سوپاسی ئەو بەخششەیان نەکرد و کاریان هەلئەشاندەوہ و سەرلەجی^(۲) بە خەست و خولئی پێیدا هەلچونەوہ، سەریان بە دوی نادیاری وا دەنا کە هیچ دەرتانیکی نەب، بەلەد و چاوساگیان نەدەدۆزیوہ تا رینوین بن بەلکو پتر گومرا دەبون، لەو ئاسانگەرەش ماندوتر و سەرقاتر دەبون کە لەبارەری جوگرافیائەوہ قەناعەت بەزانستی مرۆفایەتی ناکات- کە سالاہای سالاہ

(۱) زاد المعاد: ۲ / ۳۳۲ .

۲ سەرلەجی: سەرلەنوئی.

پیتوانه کاری و نه خشه سازی بۆ شه نجام دراوه- و ههولّ ده دا سه ره له نوؤ بهرزایی شاخه کان و قولایی ده ریاکان و فرهوانی بیابانه کان و مهودا و کهوشه نه کان^(۱) پیتوانه بکاته وه! کهچی ته مه نه کهشی کورته و هینده بر ناکات، وزه ی بی پرسته و بهشی ناکات، نامرزی که موکوپه و باری نابات، بۆیه هینده ی نه برد شهنگی له بهر برا و وره ی بهردا، له شه نجامدا کۆمه لیک زانیاری و پیتوانه ی شیواوی هینایه وه. جا شهوانی به بی چاوساغ و بی رینوینی له باره ی خواوه پیهه لاپچون به هه مان شیوه کۆمه لیک بۆچونی هه له ق و به له ق و زانیاری که موکوپ و ورته ورتی ویتل و لیل و بیردۆزه ی نابه کامیان هینایه وه، خۆیان و خه لکیشیان به گو مپرا برد.

ههروه ها پیغه مبه ران- سلّوی خویان لی بی- گه لیک ری بی ری نه گۆر و جیگی ری وایان فیری مرؤف کرد بو که له گشت شوین و کاتیک بن به بنچینه ی ژیاریکی پایه دار و ژیاریکی ناسوده، به لام شهوان سه رده م بۆ سه رده م خۆیان لی بی به شتر ده کردو، ژیاریان له سه ر لیواری که نده لانیکی دارماو و بناغه یه کی داروخاو و به پیتوانی پیتوان و شه زمونان بنیاد نایه وه، بۆیه بناغه ی ژیاره که یان راخزا و دیواره کانی داروخا و بان و ساپیته که یان به سه ردا ته پی.

به لام یاهه ران- ره زای خویان لی بی- که گشت شه و زانستانه یان له ده می پیغه مبه ره وه ﷺ و هرگرت گه لیک به خته وه و سه رکه و تو بون، ماندو نه بون و له به رو بوم به هره مه ند بون، وزه و زیره کی و کۆششیان بۆ کاری تر ته رخان کرد و کاتیان بۆ به رفه بو و له کاری سو ده خشی دین و دنیا دا به سه ریان برد، ده ستیان به په تیکی پته و گرت و به هۆشی دلّ دینیان وه هرگرت.

به ندای سییہم

کۆمه لگهی نیسلامی

چه پکیک گول:

بروابون به خواو به پیغه مبهه و به رۆژی دوایی و ملکه چبون بو خوا و بو دینه کهی چفت و چه ویلیه کانی ژبانی تهخت کرد، هه مو تاکیکی کۆمه لگهی مرۆفایه تی برده وه شوینی شایانی خۆی، نرخ و ریزی کهم نه کرده وه له پیی خوشی نه برده ده ره وه، هه مو مرۆفه کانی دنیا بونه چه پکیک گولسی بی چقل، بونه یه ک خیزان، باوکی هه موان ناده م بو، ناده میش له گل بو، عه ره ب و عه جه م^(۱) جیاو زیبان نه بو، جیاوازی ریزیش به ته قوا بو. پیغه مبهه ﷺ ده یفه رمو: ((كُلُّكُمْ بَنُو آدَمَ وَآدَمُ خَلِقٌ مِنْ تُرَابٍ، لِيُنْتَهَيْنَ قَوْمٌ يَفْخَرُونَ بِآبَائِهِمْ أَوْ لِيَكُونُنَّ أَهْوَنَ عَلَى اللَّهِ تَعَالَى مِنَ الْجَعْلَانِ^(۲)): هه موتان له نه وهی ناده من، ناده میش له خۆل خهلق بو، با نه وانهی خۆ به باوو باپیران هه لده ده نه وه واز بیتن ده نا له لای خوا له قالۆچه ش بی ریزتر ده بن)).

خه لک نه وه شی ده بیست که ده یفه رمو: ((يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّ اللَّهَ قَدْ أَذْهَبَ عَنْكُمْ عُبْيَةَ الْجَاهِلِيَّةِ وَتَعَظَّمَهَا بِآبَائِهَا، فَالْتَّاسُ رَجُلَانِ، رَجُلٌ بَرٌّ تَقِيٌّ كَرِيمٌ عَلَى اللَّهِ تَعَالَى، وَفَاجِرٌ شَقِيٌّ هَيْنَ عَلَى اللَّهِ تَعَالَى^(۳)): هۆ خه لکینه! خوا تانه وته شه رگرتن و شانازی کردنی نه فامیانهی به بابو باپیرانی له سه ر لابر دون، بزانتن نیستا خه لک دو جوړن: یان پیاویکی چاک و له خواتر سه و له لای خوا زۆر به ریزه، یان پیاویکی خراپ و له خوا یاخیه و له لای خوا زۆر بیترخه)).

(۱) به کهسانی غهیری عه ره ب دگوتری عه جه م. وه رگیز

(۲) تفسیر ابن کثیر، سورة الحجرات.

(۳) رواه ابن ابي حاتم .

هروهها دهیفرمو: ((إِنْ أَسَابَكُمْ هَذِهِ لَيْسَتْ لِمَنْسَبَةِ عَلِيٍّ أَحَدٍ، كُلكُمْ بَنُو آدَمَ، طَفُّ الصَّاعِ لَمْ يَمْنَعُوهُ، لَيْسَ لِأَحَدٍ عَلَيَّ أَحَدٍ فَضْلٌ إِلَّا بِدِينٍ وَ تَقْوَى^(۱)): کس به نهژادو رهچلهک لهسهر کس گورهتر نابج و کسش کهمتر نابج، هموتان نهوی نادهمن و وهک زاری ترازو بهرانبهرن، کس هیچی بهسهر کسیرهوه نیه، مهگه به دین وتهقوا)). نهبوذهر-خوا لیتی رازی بی- له پیغه مبهر عَلَيْهِ السَّلَام دهگپیتتهوه که فهرمویهتی: ((أَنْظِرْ فَأَنْتَ لَسْتَ بِخَيْرٍ مِنْ أَحْمَرَ وَلَا أَسْوَدَ، إِلَّا أَنْ تَفْضُلَهُ بِتَقْوَى اللَّهِ: بروانه، تو له هیچ کس و له هیچ سور و رهش پیستیک چاکتر نیت تنها بهتهقوا نهج)). هروهها له شهودا که لهخوا دهپارایهوه خهک گوئیستی دهبون که دهیفرمو: ((وَأَنَا شَاهِدٌ أَنْ الْعِبَادَ كُلَّهُمْ أَخَوَةٌ^(۲)): من شاهیدم که همو بهندهکان برای یهکترن)).

نهو کهسهی بانگهواز بو دهمارگیری بکات له نیمه نیه:

پیغه مبهر عَلَيْهِ السَّلَام رهگ و ریشالی نهفامیتی ههکیشا و توههکی لهناویرد و گشت په نجهرهکانی داخست، فهرموی: ((لَيْسَ مِنَّا مَنْ دَعَا إِلَى عَصَبِيَّةٍ، وَلَيْسَ مِنَّا مَنْ قَاتَلَ عَلَى عَصَبِيَّةٍ وَ لَيْسَ مِنَّا مَنْ مَاتَ عَلَى عَصَبِيَّةٍ^(۳)): نهو کهسه ههگیز له نیمه نیه که بانگهواز بو دهمارگیری دهکات یان شهری له پیناودا دهکات یان لهسهری دهمرئ)). جابری کوری عهبدوللا دهلی: ((له غهزادا بوین کۆچهریک لهقهیهکی له یاریدهدهریک^(۴) دا. یاریدهدهره که ههلیدایی و گوتی: یاریدهدهران! ههلسن یارمه تیم بدن، کۆچهریه کهش گوتی: کۆچهران! ئیهوش ههلسن. پیغه مبهر عَلَيْهِ السَّلَام فهرموی: واز لهو دهمارگیریه بینن، بوگهنه))^(۵).

(۱) رواه امام أحمد .

(۲) رواه ابو داود .

(۳) رواه ابوداود .

(۴) کۆچهران: المهاجرین . یاریدهدهران: الانتصار

(۵) رواه البخاری

پیغمبر ﷺ فیزو ده ماری نه فامیتی حه رام کرد. نه فامیتی عه ره به کان به بی سنور پشتی یه کتریان ده گرت به لام پیغمبر ﷺ سنوری بو کیشا، یه کیک له نهریته جیگیر و په ننده هه ره باوه کانی نه فامیتی ده یگوت: ((أَنْصُرَ أَخَاكَ ظَالِمًا أَوْ مَظْلُومًا: بَرَاكَةُ زَالِمٍ بَيْنَ يَدَيْهِ أَوْ سَتَمَدِيدِهِ، لَهُ پِشْتِي بِي وَيَارْمَه تِي دِه))، به لام پیغمبر ﷺ پی فرمون: ((مَنْ نَصَرَ قَوْمَهُ عَلَى غَيْرِ الْحَقِّ فَهُوَ كَالْبَعِيرِ الَّذِي رَدِيَ فَهُوَ يَنْزَعُ بِذَنْبِهِ^(۱): نِهو که سهی هوزه که ی له سهر ناهق سه ربحات وه که نه وه وایه وشتریک قاچه کانی له زهوی روچوبی و عاسی بوبی نه ویش به کلکیه وه ده ری بیئی)).

دهرون و ناوهزی موسلمانان عه ره ب به جوریک که گورا په ننده باو و بلاوه که ی پی قبول نه کری، بویه که پیغمبر ﷺ جاریکیان فرموی: ((أَنْصُرَ أَخَاكَ ظَالِمًا أَوْ مَظْلُومًا)) خوی پی رانه گیر او پرسی: نهی پیغمبره ی خوا قهینا نه گهر سته مدیده بی به لام نه گهر زالم بی؟ فرموی: که دهستی زالمه که ت گرت و نه تهیشت ستم بکات که واته پشتیت گرتوه))^(۲).

هه موتان شوان و بهر پرسن:

له کومه لگه ی نیسلا میدا چین و توژیرو ره گهزه جیاوازه کان هاوکاری یه کتر ودهست له ناو دهست بون، کهس مافی کهسی پیشیل نه ده کرد، پیوا سهرداری نافرته بون چونکه خوا پله یه کی پتری پی به خشیون و دابینکردنی بژیویان له نهستو بو، نافرته تانیش خوا په رست و داوینپاک و چاکه کار بون، ههروه که نه رکی ژنانه یان له سه ر شان بو مافی ره وای خوشیان هه بو، سه رجه م تاکه کانی کومه لگه شوان بون و له کار و خه لکی ژیر دهستیان بهر پرس بون، پیشه واه خه لک بهر پرس بو، پیوا له خاووخیترانی بهر پرس بو، نافرته له مالتی میرد و مندالانی بهر پرس

(۱) تفسیر ابن کثیر .

(۲) حدیث متفق علیه .

بو، خزمەتکار لە مائى گەورەكەى بەرپرس بو^(۱)، بەمجۆرە كۆمەلگەى ئىسلامى كۆمەلگەىە كى رىپراست و سەرپراست بو، لە كاروبارەكانى خۆى بەرپرس بو.

خویرایەلى ئە سەرپىچىدا نىه :

موسلمانەكان تەنھا لەسەر ھەق ھارىكار بون و كارىشيان بە پرسورا بو، ئەگەر خەلىفە لەسەر گوپرايەلى خوا بوايە گوپرايەلى دەبون و ئەگەر لە خواش ياخى بوايە گوپرايەلى نەدەبون، دروشمى ھوكمىيان برىتى بو لە: ((لا طاعة لمخلوق في معصية الخالق^(۲)): ھىچ كەسك گوپرايەلى بۆ ناكړئ ئەگەر ھەرمانەكەى سەرپىچى خواى تىدا بى)). مالى و گەنجىنە كە پىشتر خوراكى دەمى پاشايان بو و دەولەمەندەكان بە فىل و گزى داياندەگرت؛ بوە مالى خوا و تەنھا لە پىناو خواو بۆ كارى خىر خەرج دەكرا و موسلمانانىش ئەمىندارى بون. خەلىفە ھەك سەرپەرشتى ھەتىو ئەگەر پىتويست بوايە بە قەد پىتويست خەرجى دەكرد و ئەگەر پىتويستى پى نەبوايە دەستى بۆ درىژ نەدەكرد. زەوىوزار كە پاشاو كار بەدەستان بە ئارەزوى خۆيان دەيانبەخشى و زەوتيان دەكرد يان ھەك پارچە پەرۆ داياندەبې، بوە مولكى خوا و ئەگەر يەكك بە قەد بستىك ستمى بكردايە خوا لە ھەفت تەبەقەى زەوى دەپىردە خوارەوہ.

پىغەمبەر ﷺ شويى روح و دەرونى كۆمەلگەى گرتەوہ :

كۆمەلگەى مروفايەتى لە سەرلەبەرى ژيان و لە ھەر شتىكى ھەرىدەگرت يان جىيەدەھىشت گوروتىن و چالاكى نەمابو، ماندو و شەكەت و خنكا بو، لە پىناو مەرامى گەورەكەيدا بە نابەدلى و بە ناچارىوہ پەلكىشى شەر دەكرا، ھىشتا تۆلەى نەسەندبووہ و برىنى سارىژ نەببو كەچى بە تۆبى ناستەوايى پى مۆر دەكرا. لەم كۆمەلگەيدا پىاوہكان ناچار دەكران قوربانى بەدن و ماندويى بىنن

(۱) متفق عليه .

(۲) متفق عليه .

و نازاری کاری سەخت بچینۆن بیئەوێی بۆ مەبەستیکی رەوا بێ و ویژدان و سۆزی لە گەلدا بێ، سەرکرده کانیان خۆش نەدەویست و سەرکردهش ئەوانی خۆش نەدەویست کەچی ناچار بون گوێراپەلێ کەسانیک بن خۆشیان نەوێت، دەبواپە سەر و ماڵ بۆ کەسانیک بکەنە قوربانی کە رقیان لێ دەبۆنەو، پشکۆی دلان خامۆش ببو، سۆزی دەر و نان سارد و کز ببو، خەلک دەگەل دۆرویی و روالەتبازی^(۱) و ناپاکی گەورە ببون و دەر و ن دەگەل زەبونی و ژێردەستیی و ملشۆری و ستمەباری راهاتبو .

ئەو سۆزە بەهێزە- کە مایە ئەنجامدانی زۆریە سەمەرەکانی مۆرفایەتی و داستانە نەمرەکانی میژو، کە خەلک پێی دەلێن (خۆشەویستی)- لە ئارادا نەمابو، ماوەی چەندین سەدە بو کەس پەیدا نەببو وەجۆشی بختەو و بەر و بومی لێ وەبەرەم بێنێ، خۆشەویستی هەر هێندە بو کە شاعیرانی کۆن و نوێ چەند شعریکێ لە پینا و جوانی جۆراو جۆر و دیمەنی دلرفینتی فانیدا پێهەلبێن و هیچی تر .

لەنیو ئەم کۆمەلگە سەرگەردان و ستمەدیدەیدا محمد ﷺ راپەری و کۆت و زنجیری هەلۆهەشاند، پاشان شوینی روح و دەر و دل و چاوانی گرتەو، موحەممەد ﷺ ئەو مۆرفە بو کە خوا بەرزترین سیفەتەکانی جوانی و تەواری و تەزیزترین و اتاکانی باشی و چاکەکاری تیدا کۆ کردبۆو، یەکیک لە رینگا بیدیایە سامی لێدەکرد، کە لەگەلێ تیکەل دەبو خۆشی دەویست. یەکیک لە وەسفیدا دەلێ: بەر لە محمد و لە دواشیدا کەسم وەکو ئەو نەدیو. پیاو کە دەبیینی پریەدل خۆشی دەویست وەک چۆن ئاو لە تاقگەو بەرەو گۆلاو هەلدەرژێ، دل و دەر و بۆی کیش دەبو وەک چۆن ئاسن بە موگناتیس کیش دەبێ، دەتگوت روح و دل رۆژگارێکە بۆ دیداری چاوەرێن، نەتەوەکەمی بە جۆریک خۆشیانویستو و فەرمانیان جێبەجێ کردو لە میژوی شەیدا و خۆشەویستان شتی وا نەبو. لە رادەبەدەر خۆشیان

(۱) روالەتبازی: ریابازی.

ويستوه و سەرو مالّ و ژنو منداليان بۆ كرددۆتەوه قوربانى، بە شىۆهيك نە لە پيشتەر و نە لە پاشتر هاوشىۆهى نەبوه.

خوشويستن و بالاكەردبونى بيوينه :

رۆژتيكيان دواى ئەوهى ئەبوبەكرى كورپى ئەبو قوحافە ببوه موسلمان، هاوبەشپەرستەكان لىي كۆبونەوه و خستيانە ژير دەست و پييان و خرابيان ليدا، عوتبەى كورپى رەبيعه هەردو كەوشەكەى پيئەكەوه گرتبوه دەست و رايدەوه شاندە دەموچاوى، هەمو لەشيان كرده خوئين، دەم و لوت و چاوى جيا نەدە كرايهوه، خوئين لە زگى نەدەوهستا، بەرهى تەيمەكان كە خزمى بون هاتن خەلكەكيان دورخستەوه و خستيانە ناو پۆشاكىك و برديانەوه مالهوه، لە مردنى بينگومان بون، تا بەرەبەرى ئىوارى هەست و خوستى نەبو، بەلام هەركە بەهۆش خۆى هاتەوه گوتى: پيئەمبەر چى بەسەر هات؟ خزمەكانى قسەى رەق و ناخوشيان ئاراستە كرد و سەرزەنشيان كرد و پييان گوت: تۆ لەسەر موحمەد وات لى بەسەر هاتوه هيشتا لەو دەپرسى؟! بەجيان هيشت و بە داكيان گوت: ئەگەر ئاو بى نان بى برىكى دەرخوارد بەدە. پاشان داىكى چوه پشت سەرى و زۆرى قسە بۆ كرد واز بىنى، بەلام ئەو هەر دەيگوت: پيئەمبەر چى بەسەر هات؟ داىكى گوتى: بڕوا بكە ئاگام لى نيه. گوتى: بڕۆ بۆ لاي داىكى جومەيلى كچى خەتتابى لەو بېرسە، ئەويش چوه لاي و گوتى: ئەبوبەكر دەلى موحمەدى كورپى عەبدوللا چى بەسەر هاتوه؟ گوتى: نە ئەبوبەكر دەناسم و نە موحمەد، ئەگەر حەزىش دەكەى ديمە لاي كورپەكەت. گوتى: باشە وەرە. جا كە ئەبوبەكرى بەو پەشوكاويهوه ديت ئاوا لەسەر جى كەوتوه و رەنگى مردوى لى نيشتوه، قىزاندى و گوتى: بەو خودايە ئەو كەسانەى وايان لى كوردوى خوانەناس و بىپروان، ئوميدم هەيه خوا تۆلەيان لى وەرگريتهوه، ئەبوبەكر لى پرسى: پيئەمبەر چى بەسەر هات؟ گوتى: ئاخىر داىكت لىرەيه، گوتى: قەيناكە، گوتى: ساغ و سەلامەتە.

گوتى: لە كوييه؟ گوتى: لە مالى كورپى ئەر قەمە. گوتى: دەسويند بە خوا تا نەگەمە لاي پيئەمبەرى خوا نان و ئاوم بە گەرو ناكەوى. پاشان هەر لەوى مانەوه

تا ئيتواره داهاات و خه لئك هااتوچۆي نهما، ئينجا ههريه كهو بن پيلتيكيان گرت و برديانه لاي پيغه مبهر ﷺ))^(۱).

زئتيكى نه نساري له شهري ئوحددا باوك و برا و ميترده كهى شه هيد كران، كه تهرمه كانيان هينايه وه گوتى: ئه دى پيغه مبهري خوا چۆنه؟ گوتيان: سوپاس بو خوا سه لامه ته گوتى: كوانى با بيبيتم، كه بينى نه و جا دلنيا بو و گوتى: مادهم تو سه لامه ت بى هيچ به لايه ك سه خت نيه^(۲).

كه خوبه ييان برده سهر ته خته دارى تيرباران كردنى، گوتيان: هو خوبه ييب! حهز ده كهى موحه ممد ليتره له جيى تو بوايه؟ گوتى: هه رگيز، نهك له جيى من بى، به لكو حهز ده كه م من بكورژيم نهك نهو دركيكى له پى راجى. نه وانيش گالته يان پيكر دو داiane قاقاي پيكنين^(۳).

زه يدى كورى ثابت ده گيرتته وه و ده لئى: پيغه مبهر ﷺ راي سپاردم سه عدى كورى روبه بيع بدؤزمه وه، فرموى: نه گهر دؤزيتته وه سلأوى منى پى بگه يه نه و بلئى: پيغه مبهري خوا ده لئى حالى چۆنه؟ منيش له نيتو تهرمه كاندا ده گه رام تا دؤزيمه وه، له حهفتا شوين به تير و رم و شمشير بريندار ببو پيم گوت: سه عد! پيغه مبهر ﷺ سلأوت ليده كات و ده لئى حالت چۆنه؟ گوتى سلأو له پيغه مبهر ﷺ يش بى و پتى بلئى: نهى پيغه مبهري خوا وا بو و به رامه ي به ههشت ده كه م. تو ش به خزمه ياريده ده ره كانم بلئى: تا هاناي چاويان دنيا بيينى نه گهر بيرواكان هه ر زه برت يك له پيغه مبهر ﷺ بوه شينن له لاي خوا شه رمه زارن. پاشان گيانى ده رجو^(۴).

(۱) البداية والنهاية : ۳ / ۳۰ .

(۲) رواه ابن اسحاق امام المغازي، ورواه البيهقي مرسلأ .

(۳) البداية والنهاية : ۴ / ۶۳ .

(۴) زاد المعاد : ۲ / ۱۳۴ .

ئەبو دوجانە لەشەرى ئوحددا سینگى لە پىڭەمبەر ﷺ كۆردى، ھەمو ئەو تیرانەى لە پىڭەمبەريان دەگرت بە پشتى وى دەكەوت كەچى لە شوینى خۆشى نەدەجولاً و لاندەدەكەوت^(۱).

مالىكى ئەلخدرى ھەمو برىنەكانى لەشى پىڭەمبەر ﷺ ھەلمشت تا پاك بونەو، پىڭەمبەر ﷺ پىي گوت: لە دەمتى فرى دە، گوتى سویند بەخوا فرى نادەم^(۲).

ئەبو سوڧيان كە چو ھەدینە، لەویدا چو ھەمى كچەكەى-دايكى ھەببە، وىستى دانىشى بەلام دايكى ھەببە زو ھەسیرەكەى ھەلگرت و نەبھىشت لەسەرى دانىشى، ئەبو سوڧيان گوتى: كچم! نازانم لەبەر جىگاكت بو یا لەبەر منت بو؟ گوتى: لەبەر ئەو بو جىي پىڭەمبەر ﷺ بو، تۆش ھاوبەشپەرستى، پىسى^(۳).

عوروى كورى مەسعودى شەقەفى دواى ئەو ھەى لە پەيمانى ھودەببە گەرايەو ھە برادەرەكانى گوت: ھەياران! سویند بەخوا بە ھەفد بۆ لای گەلىك لە پاشايان چومە، چومە لای قەيسەر و كیسرا و نەجاشى، سویند بەخوا ھىچ پاشايەكم نەدیو ھەكو یاوەرانى موھەمد رىزى موھەمد دەگرنو بە گەورەى دەزانن؛ رىزى بگرنو بە گەورەى بزائن، سویند بە خوا كە بەلغىش فرى دەدا زو یەكىكىان دەگىریتەو ھە لە دەموچاوى و لەشى ھەلدەسوئ، كە فرمانیان پیدەكا یەكسەر رادەپەرن، كە دەستنوئۆ ھەلدەگىرئ خەرىكە لەسەر پاشاوەى ئاوەكەى بىتتە شەر و ھەرىكە دەیەوئ كەمىكى ھەبەرکەوئ، كە قسەى لەلادا دەكەن دەنگیان زۆر نزم دەكەنەو، لەبەر رىزو گەورەببەكەى زۆر تەماشای چاوى ناكەن^(۴).

(۱) ھەمان سەرچاوەى پىشو.

(۲) ھەمان سەرچاوەى پىشو: ۱۳۶/۲

(۳) سیرة ابن ھشام: ذكر الاسباب الموجبة للمسیر الى مكة .

(۴) زاد المعاد: ۳ / ۱۲۵ .

ملکه چپونی ناوازه:

سه ریازه خۆبه خشه کانی ((خۆشه ویستی)) بئ سئودو لیکردن ملکه چی فرمانه کانی پیغه مبه ﷺ بون، له بهرته وهی پر به دل خۆشیان ده ویست و پر به تواناش ملکه چی ده بون، جوانترین وته له م باره وه وته که ی سه عدی کورپی موعاذا بو که بهر له شه ری بهدر له باتی خۆی و یاریده دهره کان گوتی: ((من به ناوی خۆم و یاریده دهره کانوه ده دویمو ده لئیم: بۆ کوئی برۆی، په یوه ندی له گه ل کئی ببهستی و برپی له گه لئین، چهند مالمان لئ وهرگری یا ببه خشی پی خۆشنودین، شه و شمان پی خۆشته که وهریده گری، فرمانه فرمانی تویه و ئیمهش ئاماده یین، سویند به خوا نه گهر بچی زریباره که ی غه مدانیس له گه لئین، نه گهر خۆت له م ده ریایهش بدهی خۆ لئ ده ده یین))^(۱).

به موو له فرمانی پیغه مبه ریان لانه ده دا، کاتیک پیغه مبه ﷺ فرمانی کرد هیچ که سیک له خه لکی مه دینه ده گه ل شه سئ که سدی له غه زای ته بوک به شدار ببون نه دوی؟ هه مو گوئی رایه لئ بون و که س قسه ی له گه لدا نه کردن. شاری مه دینه یان لئ ببوه شاری مردوان، که س نه بو بانگیان بکات یان وه لامیان بداته وه. که عب ده لئ: پیغه مبه ﷺ فرمانی کرد هیچ که سیک قسه له گه ل شه سئ که سه مان نه کات، خه لکیش خۆی لئ وه دور گرتین و بون به خه لکیکی تر، ته نانه ت زه ویشم لئ گۆرا بو، شه زهویه نه بو که پیشتر ده مناسی. پاشان ده لئ: زۆری خایاند و موسلمانانیش گه لیکم له گه ل وشک بون، جاریک له بهر بیزاری چوم به سهر دیواری شوره ی مائی شه بو قه تاده هه لگه پام- که ئامۆزاو خۆشه ویستترین که س بو له لام- و سلاوم لیکرد، سویند به خوا وه لامی نه دامه وه، گوتم: هۆ شه بو قه تاده! تو و خوا ده زانی خوا و پیغه مبه رم خۆش ده وی؟ بیده نگ بو، دوباره بانگم کرده وه هه ر بیده نگ بو، جاری سییهم که

(۱) هه مان سه رچاوه ی پیشو: ۳ / ۱۳۰ .

بانگم كرده وه گوتى: خواو پىئەمبەر زاناترن. چاوم پر فرمىسك بو و دابهزىم و روڭشىتم^(۱).

كەعب ئەوپەرى ملكەچى بۇ پىئەمبەر ﷺ ھەبە، ھەرچەندە زور سەرزەشت و وشك رەفتارى لەگەلدا كرابو بەلام كە پىئەمبەر ﷺ خەبەرى بۇ نارد لە ژنەكەى دور كەوئتەوہ گويپرايەل بو و گوتى: ھەر تەنھا لىسى وەدور كەوم يان چ شتىكى تروش بكم؟ فەرموى: نا بەس لىسى وەدور كەوہ، ئەوئش بە ژنەكەى گوت: بگەرپتوہ مالى باوكت، تا خوا كارەكەم يەكلا دەكاتەوہ لەوى بە^(۲).

پىئەمبەرى لە ھەمو كەس خۆشتر وىستوہ و ھىچ كەسىكى بەسەر پىئەمبەر ھەلنەبژاردوہ، پاشاى غەسسەن كە زانىبوى كەعب لەو تەنگو چەلەمەيە داىو خەلك سەركۆنەى دەكەن و بە وشكى رەفتارى لەگەلدا دەكەن، وىستى حالەتەكەى ھەلقوزىتەوہ و داواى لىكرد بچىتە لای، بەلام ئەو رەتى كردهوہ. كەعب خۆى دەگىپتەوہ و دەلى: ((لە بازارى مەدینەدا دەگەرپام، پىاوىكى نىبىتى خەلكى شام يەكىك بو لەوانەى خواردىنان ھىتابو لە مەدینە بىفرۆشن، دەىگوت: كى كەعبى كورى مالىكم پى نىشان دەدا؟ خەلكىش پەنجەيان بۇ من رادەكىشا، ھاتە لامو نامەيەكى پاشاى غەسسەنى داىە دەستم- منىش خۆم نوسەر بوم- نامەكەم خويئندەوہ تىيدا نوسرابو: زانىومانە ھاوہلەكەت ساردى لەگەلدا نواندوى، خۆ خوا نەىكردوہ ھەر لە نىشتەمانى كەساس و زەبونىدا بيت، وەرە لای من، من بەختەوہرت دەكەم. كە خويئندەوہ گوتم: ئەوہش تاقىكردنەوہيەكى ترە، نامەكەم خستە ناو تەندورىك و سوتاندم^(۳).

يەكىكىتر لە ھەلوئىستە سەير و سەمەرەكانى گويپرايەلى و خىرابى ملكەچبون ئەوہبو كاتىك كە ئايەتى ھەرپامكردنى ەھرەق دابەزى ياوہران لە كۆرى ەھرەق خواردنەوہ دابون، ئەبو بورەيدە لە باوكيەوہ دەگىپتەوہ دەلى: دانىشتبوين ەھرەقمان دەخواردەوہ پىمان وابو كارىكى جوان و پىاوانەيە، ھەستام چومە لای

(۱) متفق عليه .

(۲) متفق عليه .

(۳) متفق عليه .

پیغمبر ﷺ و سلام لیکرد، نم نایهته دابهزیبو که عدهق حه پرام ده کات: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رَجْسٌ مِّنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ . إِنَّمَا يُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُوقِعَ بَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ فِي الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ وَيَصُدَّكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَعَنِ الصَّلَاةِ فَهَلْ أَنتُمْ مُنْتَهُونَ﴾ المائدة: ۹۰-۹۱، یه کسر گه پاموه لای هاوه له کانم و نایهته کمه بؤ خویندنه وه، هندیکیان کاسه یان له دهستی بو و که میکیان لسی خواردبؤ وه که میکیسی له ناودا مابو، کاسه که یان له بن لیوی سره وهی ده میان دانا و وه کو که له شاخگر عدهقه که یان تف کرده وه، پاشان عدهقه کانیان رسته وه ناو دهره کان و گوتیان: وازمان هینا پهروه ردگار، وازمان هینا پهروه ردگار^(۱).

پر به دل گوپرایه لی پیغمبر ﷺ بون ته نانهت پیغمبر یان له سه روی سر و خیزان و هوزیش داناوه، هه لویسته که ی (عه بدوللای کوری عه بدوللای کوری ثوبه ی) به لگه و نمونه یه که له نمونه هه ره سه ی و سه مه ره کانی گوپرایه لی که نیبو جه ریر به سه نه دی خویه وه له نیبو زید ده گپرتته وه که گوتیه تی: پیغمبر ﷺ بانگی عه بدوللای کوری عه بدوللای کوری ثوبه ی کرد و پی گوت: ناگات لییه باوکت چ ده لی! گوتی: چ ده لی دایک و باوکم به قوربانت بی؟ فرموی: ده لی نه گهر بگه ریینه وه ده بی نه وهی که س بی ناکه س له شار و ده درنی. گوتی: راسته، نه ی پیغمبر ی خوا! سویندم به خوا نه ته که سی و نه ویش ناکه س. نه ی پیغمبر ی خوا! خوشت و هاتوی بؤ مه دینه و خه لکیش ده زانن که که س نه وه نه دی من بؤ باوکی باش نیه، به لام نه گهر خواو پیغمبر ی خوا ره زامه ندی بفرمون هر نیستا ده چم له گه ردنی ده دم، پیغمبر ﷺ فرموی: نا، و مه که. جا که بؤ مه دینه گه رانه وه (چونکه بؤ شه ری خنده ق چوبونه دهره وه ی شاری . وهر گپرتی) عه بدوللای کوری عه بدوللای کوری ثوبه ی، به شمشیری روتوه له بهر دهره وه ی مه دینه وه ستا بو و چاوه پتی باوکی ده کرد، که باوکی هاته وه پی گوت، تو گوتته نه وهی که س بی ناکه س و ده دره نه ی؟ نیستا

(۱) رواه ابن جریر بسنده فی التفسیر عند قوله تعالی: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ﴾ المائدة: ۹۰، تفسیر الطبری، ج ۷.

وھەدەردەكەوئى كئى كەس و كئى ناكەسە؟ ئەوھ نائىم خواو پىغەمبەرى خوا رىگەت
 بەن ئەگىنا سوئند بەخوا ھەرگىز نابى پىت وەشارى بەكەوئتەوھ، ھەرگىز نابى
 جارئكى تر لە سىبەرى مەدینەدا بسىئتەوھ. باوكىشى ھاوارى كرد: ھۆ
 خەزرەجىھەكان! كورەكەم ناھىلى بگەرئىمەوھ مالى خۆم! كورەكەم ناھىلى بچمەوھ
 مالى خۆم! ئەوئش گوتى: وەللأھى قەت ناچىتەوھ تا پىغەمبەر رىگەى دەدا.
 چەند پىاوئىك كۆبونەوھ و پىيان گوت رىگەى بەدە با برواتە ژورەوھ، گوتى، نا
 بەخوای ناروا مەگەر خواو پىغەمبەر رىگەى بەن. چونە لای پىغەمبەر ﷺ و
 ھەوالیان پى راگەیانند، ئەوئش فەرموى: برۆن پىى بلىن با وازى لى بىنى و
 بچىتەوھ مالى خۆى، ئەوانئش ھاتنەوھ فەرمانەكەى پىغەمبەریان پى راگەیانند،
 گوتى: مادەم فەرمانى پىغەمبەر ﷺ بى بەسەرچاوا^(۱).

به ندى چواره

چون پيغمبر ﷺ كه رستهى خاوى نه فاميتى
 كرده به رهه مى ناوازهى^(۱) مروفايه تى؟

پيغمبر ﷺ به هوى پروا فره وان و قوله كه يه وه، به ئاموژى^(۲) ريكيويكى
 پيغمبرانه يه وه، به په روه رده يه كى ورد و كارامه وه، به كه سايه تيه
 بيوتنه كه يه وه، به ساي پدرتوكه ئاسمانيه كه يه وه كه په رجويكى بيهاوتايه و
 سه مده كاني له بن نايه، ژيانىكى تازه ي به بهر مروفايه تيدا كرده وه.

پيغمبر ﷺ روى كرده توانسته مروفايه تيه كان كه وه كه رستهى خاوى
 هه لدرابونه وه سه ريه كه و كه س به ده وله مهنديه كه ي نه ده زانى و شوينه كه ي نه ناسرا
 بو و بيباوه رى و نه فاميتى و دنيا په رستى به فيرؤى دابون، روى تيكرد و به
 ياريدى خواوه پروا و بيروباوه رى تيدا بوژانده وه، روحيكى تازه ي به بهر دا كرده وه
 و وزه شارواه كاني ته قانده وه و به هره په ژمورده كاني^(۳) گه شانده وه و هدريه كه ي
 ده برده وه شوينى شياوى خوى و وه كه خشت شوينى خويان ده گرتوه وه و نه خشيان
 دينا، ده تگوت شوينه كه ي ده ميكه كه لين بوه و چاوه رپى ئهم پرپونه وه يه ي
 كرده، پيشتر ده تگوت په يكه ربون كه چى ئيستا بونه ته جهسته ي گه شاوه و
 مروفي به جوله جول، پيشتر ده تگوت مردوى بى جوله بون كه چى ئيستا زندو
 بونه ته وه و ئيراده به سر جيهاندا پياده ده كهن، پيشتر ده تگوت كويز بون كه چى
 ئيستا بونه ته سه ركرده وه سه ركردا يه تى نه ته وه كان ده كهن: ﴿أَوْ مَن كَانَ
 مَيْتًا فَأَحْيَيْنَاهُ وَجَعَلْنَا لَهُ نُورًا يَمْشِي بِهِ فِي النَّاسِ كَمَن مَّثَلُهُ فِي
 الظُّلُمَاتِ لَيْسَ بِخَارِجٍ مِنْهَا: ئه رى ئه وه كه سه ي پيشتر مردبو و پاشان زندومان

(۱) ناوازه: عجب.

(۲) ناموژ: تعاليم.

(۳) په ژمورده: سيس و كز.

کردۆتەوۈ و روناكىمان پېنەخشىوۈ تا خەلك رىنۆين بىكات لەگەل ئەو كەسدا
 ۋەكو يەكە كە لە تارىكى دايە و ھەرگىز دەرپازى نابى؟! ﴿الانعام: ۱۲۲﴾
 پىنغەمبەر ﷺ روى كرده نەتەوۈى عەرەبى سەرگەردان و نەتەوۈەكانى تىرىش،
 ھىندەى نەبرد جىھان گەلى پىاوى ھەلگەوتو و بېۆينەى لى بەدى كردن.
 عومەر كە وشترەوانى باوكى بو و روشكىن دەكرا، كە لە نىو قورەيشىھەكاندا
 بە تورپە و تۆسن و رەق ناسرا بو و پاىەكى بەرزى نەبو و ئاوازكانى^(۱) زۆر بە
 گەرەيان نەدەزانى؛ بوە بلىمەت و شكۆدارىكى ئەوتۆ دىنا واقى لى و پىما،
 كۆشكى قەيسەر و كىسراى لەسەر دەست پىما، و لاتىكى ئىسلامى خاوەن
 مولك و سامانىكى فرەو كارگىرپىەكى دەستپەنگىن و سىستەمىكى سەرگەوتو
 و پىر لە دادگەرى و لە خواترسى و چاكەخاۋى دامەزراند، كە ئىستاش ۋەك
 نونەيەكى بەرز دەخرىتە رو.

خالىدى كورپى ۋەلىد كە لاۋىكى سوارچاكى قورپەشى بو، كە بەھرە
 جەنگاۋەرپەكەى لە جوغزىكى تەسكى ناۋچەبىدا خولى دەخواردەوۈ و لەسەر
 ئاستى جەزىرەدا ناۋبانگىكى ئەوتۆى نەبو، كە سەرۆكەكانى قورپەش لە شەپە
 ھۆزپەرستىھەكاندا كۆمەكىان لى دەخواست و ھەر سوپاس و ئافەرىنىكىيان دەكرد،
 بو بە ھىمەى ھىرشى لەشكرى خواناسان و ھەر كۆسپىكى دەھاتە پىش تەختى
 دەكرد و ۋەك ھەورەترىشقە ھىرشى دەبردە سەر رۆم و بو ھەمىشە ناۋى لە
 مېژودا مايەوۈ.

ئەبو عوبەيدە كە پىاۋىكى چاكخاۋو دەسپاك و نەرمونىان بو و لەسەرەتادا
 سەرتىپى موسلمانان بو، بوپە سەرگەردەى لەشكرى موسلمانان و ھىرەقلى لى
 شام و رەزو باخەكانى راۋناۋ پەرگەندەى كرد، ھىرەقل چاۋى مالتاۋاۋى يەكجارەكى
 بو شام ھەلپى و گوتى: خواخافىز سورييا خواخافىز، جارىكى تر ناتىنمەوۈ.
 عەمرى كورپى عاص كە يەكك بو لە ھۆشمەندانى قورپەش و بو ھەبەشە
 رەوان كرا تا موسلمانە كۆچكردوۈەكان بگەرپىنئىتەوۈ، بەلام بە دلى سارد و

(۱) ئاۋازا: ھاۋتەمەن، ئاۋقەران.

دهسبهتالی گه پیه وه؛ ده بیته نهو که سهی که میسر ففتح ده کا و گه لئی داستان توّمار ده کا.

سه عدی کوری نه بی وه ققاص که له میژیوی عه ره بی بهر له ئیسلامدا نه مان بیستوه سه رتیپو سه ره لشکر بی؛ کلله کانی مه دائن ده گریته ده ستو عیراق و ئیران ففتح ده کات.

سه لمانی فارسی کوری موبدان که له گوندیکی ئیران له دایک ده بی و له به ندایه تیه وه به ره و به ندایه تی و له بیگاریه وه به ره و بیگاری راده گوژی ریه وه؛ له پایته ختی ئیمپراتوریه تی فارسه کاندایه که تا دوینی که ساس و زه بونیک؛ ده بیته فه رمانپه وا و له مهش سه یرمینتر؛ خوی لینه گزرا و هر سه لمانی زاهید و ده ستکورتی جارن بو، خه لک ده یاندی له کوخیک ده ژوی به شانی خوی کول هه لده گری.

بیلالی حه به شی، ریزو پله یه کی وا په یدا ده کا فه رمانده ی برواداران - عومه ری کوری خه تتاب - نازناوی (گه وره) ی پی به خشی.

سالمی نازاد کراوی نه بو حوده یفه هیند شایان و لیها تو ده بی، ته نانه ت عومه ر له باره یه وه ده لی؛ نه گه ر زندو بوایه له دوا ی خو مدا ده مکرده جینشین.

زه یدی کوری حاریشه له جهنگی موئته دا ده بیته سه ره لشکر موسلمانان که جه عفهری کوری نه با طالب و خالیدی کوری وه لیدی شی تیدایه، ئوسامه ی کوریشی سه ر کردایه تی له شکریک ده کات که نه بو به کر و عومه ری تیدایه.

نه بو ذه ر و میقداد و نه بو ده رداء و عه ماری کوری یاسر و مو عاذی کوری جه بل و ئویه ی کوری که عب؛ شه بابی ئیسلامیان له سه ر ده ست هه لده کا و ده بن به زاهیدی بیوتنه و زانای فره زان.

عه لی کوری نه باتالیب و خاتو عائیشه و عه بدوللای کوری مه سعود و زه یدی کوری ثابت و عه بدوللای کوری عه بباس له ئامیتری پیغه مبه ره رسول الله ﷺ نه خوینده واردا ده بن به زانای جیهانی و زانستیان لئی ده بارئ و په ند و ناموژگاریان له سه ر زاردا ده پشکوئ، ده بن به خاوه نی چاکترین دل و قولترین

زانست و ئىسكسوكترين كه سىتيان لى ده رده چى، كه ده دوان رۇژگار بىدهنگ ده بو، كه وتاريان ددها خامه مى ژو دهنوسيه وه.

كۆمه له مروڤىكى هاوسهنگ:

ئەم كەرستە خاوه پەرش و بلاوهى كه نەتەوه هاوچەرخەكان بە بىنرخيان دەزانى و ولاتانى دراوسى گالتهيان پىدەهات، هيندهى نەبرد جيهانى شارستان كۆمەله مروڤىكى واى لى بەدى كردن كه له مىژودا وىنەى نەبى، كه وهك ئالقهيهكى داخراو بون و هيچ سەرىكى كراوه نەبو، وهك باران بون و ديارنەبو خىروبير له سەره تاكهى دايە يان له كۆتاكهى، كۆمەلنىك بون له گشت لايەنەكانى مروڤايەتيدا متمانهى تەواويان لەسەر خۆ بو.

كۆمەلنىك بون كه له جيهان بىنياز بون بەلام جيهان نەيدەتوانى لىيان بىنياز بى، توانيان ژيارى خۆيان بنىات نىن و حكومەتلك دامەزرىنن، هەرچەندە لەم باره وه بىئەزمون بون بەلام ناچار نەبون پىاو له گەلانىتر بخوازن يان بو بەرپۆه بردنى حكومەتە كه يان پشت بە حكومەتتىتر ببهستن، حكومەتلىكان دامەزراند بالى بەسەر روبەرىكى بەرفرەوانى دو كىشوهى مەزندا درىژ دەبوه وه، كاربان بە پىاوى وا دەسپارد كه دىندار و كارامه و خاوهن توانا و دەستى پاك بن. ئەم حكومەتە بەرفرەوان و پەلوپۆ راکشاو و هەلكشاو لەسەر دەستى ئەم نەتەوه تازە پەيدا بوەدا بە تىكۆشان و بەرگرى و خەباتى چەند گرى سالىك و بە شان و بالى پىاوانى بەدەستوبرد و كارامه وه دامەزرا، كه فەرماندهى دادگەر و خەزىنەدارى دەسپاك و دادوهرى دادپەرور و سەركردهى خواپەرسى و كاربەدەستى لەخواترس و سەربازى بە تەقوايان تىدابو.

ئەم حكومەتە بە ساي پەروردهى بەردەوامى ئاينىيانە و بەساي بانگەوازى بىوچانى ئىسلاميه وه؛ بو بە كانياوئىك وشك نەكات و ئاسەوارى نەبرپۆتە وه، چونكه پشتى بە پىاوگەلنىكى وا دەبەست كه لايەنى رىنوئىيان بەسەر لايەنى باجەستىنى هەلده بژارد و خاوهنى كارى چاك و كارامه بى بون، ئالپه دا ژيارى ئىسلامى بە رواله تى راستەقىنەى خۆى وه دەرکهوت و ژىنى ئاينى بە

تايبه تمنديه کانيه وه هاته تارا که سرده ميک بو له ميژوي مرؤفايه تيه وه دابرا بو.

موحه محمد ﷺ کليلي پيغه مبهرايه تي خسته سهر قوفلي سروشتي مرؤفايه تي بويه گشت گه نجينه و سه ميره و هيژو به هره کاني والا بو، جهرگي نه فامي تي نهنگاوت و له ناوي برد و، به پشتيواني خوا جيهاني سهرکesh و لاملی ناچار کرد روره وتيکي نوي بگريته بهر و ده رگاي سرده ميکي به خته وهر بکاته وه، که ئه ويش سرده مي ئيسلامي بو که بهرده وام له روخساري ميژودا ده دره وشييته وه.

کۆبهندی سییه م

سهردهمی ئیسلامی

بهندی به کهم

روژگاری سهرکردایه تی نیسلامی

پیشهوا موسلمانان کان و تاییه تمه ندیه کانیان :

موسلمانان ودهرکهوتن و بونه سهرکردهی جیهان و نتهوه نه خو شه کانیان له رابدریتی جیهان دابراند که مرؤفایه تیان ده چه وساندهوه و سته میان لی ده کردن. ته کانیان به مرؤفایه تی دا و ههنگاری هاوسهنگ و دادگه رانه یان پی هه لگرتن، نه مهش چونکه هه مو نهو سیفه ته سهرکرده بیانه یان لی وه دی هاتبو که نازادی ناسوده یی بو مرؤفایه تی دابین ده کهن.

یه کهم : موسلمانان کان خاوهن په یامینکی ناسمانی و شه ریه تیکی خوابی بون و له خویانه وه یاساو ریوشوینیان دانه ده پرشت، چونکه نه مه کانگهی نه زانی و هه له و سته مکاریه، له ره وشت و ناکار و به ریوه بردنی کار و ره فتار کردن له گه ل خه لکدا به ره مه کی^(۱) په لیان نه ده کوتا ، خوا پوناکی بو ناردبون تا ری پی راستی پی وه دی بکه ن و شه ریه تی بو ره وانه کردبون تا حوکمی خه لکانی پی بکه ن : ﴿أَوْ مَنْ كَانَ مِيْتًا فَأَحْيَيْنَاهُ وَجَعَلْنَا لَهُ نُورًا يَمْشِي بِهِ فِي النَّاسِ كَمَنْ مَثَلُهُ فِي الظُّلُمَاتِ لَيْسَ بِخَارِجٍ مِنْهَا: ثَايَا كَه سِيكِ مَرْدِيٍّ وَ پاشان زندومان کرد بیته وه و روناکیمان پی دابی تا له نیو خه لکدا ری روشن بی، وه که سیکه له تاریکی دابیت و ده ربازی نه بیت. ﴿الانعام: ۱۲۲، ههروه ها ده فرموی : ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ لِلَّهِ شُهَدَاءَ بِالْقِسْطِ وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَا نُ قَوْمٍ عَلَىٰ أَلَّا تَعْدِلُوا اعْدِلُوا هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَىٰ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ: برواداران ! له پیناو خوادا دادگه رانه حوکم له نیو خه لکدا بکه ن ، رکه بونه وه تان له که سیک

(۱) ره مه کی: عشوانی.

وا نه کا دادگەر نه بن دادگەر بن، داد له ته قوا نزيکتره، له خوا بترسن، خوا له کردارتان ناگاداره. ﴿المائدة : ۸﴾.

دوهم: موسلمانان به پيچه وانهي زۆريهي گهل و تاک و کاربه ده ستاني نه مپۆ و پيشان به بي پهروره ده کردني ره وشت و پاک کردنه وهی دهرون حوکميان نه گرتوته ده ست، به لکو ماوهيه کي دريژ له ژير پهروره ده و سه ربه رشتيکردني کي وردی موحه مه د ﷺ دابون ، پاکی ده کردنه وه و داب و ره وشتي فير ده کردن و، پيوشويني بۆ ده کيشان تا له خوا بترسن و داوينپاک و ده ستپاک و له خو بورده و خو نه ويست بن و هه لپه بۆ پله و پايه نه که ن و چاوی تي نه بن ، ده يفه رمو: ((إِنَّا وَاللَّهِ لَا نُؤَلِّي هَذَا الْعَمَلَ أَحَدًا سَأَلَهُ ، أَوْ أَحَدًا حَرَصَ عَلَيْهِ^(۱): سويند به خوا کاربه ده ستيتي به يه کيک ناسپيرين خو ي بيخوازي يان هه لپه ي بۆ بکات)). هه ميشه نه م نايه ته ي گو ييبست ده کردن که ده فهرموي: ﴿تِلْكَ الدَّارُ الْآخِرَةُ نَجْعَلُهَا لِلَّذِينَ لَا يُرِيدُونَ عُلُوًّا فِي الْأَرْضِ وَلَا فَسَادًا وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ﴾. رۆژي دوايي بۆ که سانيکه که له سه ر زهويدا لوتبسه رزي و خرابه کاري ناخوازن، سه ره نجاميش بۆ له خوا ترسانه ﴿القصص: ۸۳﴾ ، موسلمانان بۆ پله و پايه و کاربه ده ستيتي هه لپه يان نه ده کرد و وه ک نه شقي په روانه بۆ روناکی نه شقي نه بون. نه ک بليي پاره و پولی له پيناودا ببه خشن يان پرو پاگهنده بۆ چاک و ليها توبي خو يان بکن تا هه لپه ژيردرين به لکو به هه مو جوړيک هه وليان ده دا هه لنه بژيردرين و کاريان نه خريته نه ستۆ ، که کاريان پي ده سپي دردا به ده سکهوت و قازانجي هه ولدان و نه نجامي مالبه خشينيان نه ده زاني به لکو پييان وابو نه مانه تيکه ده خريته نه ستويان و تاقيرکردنه وه يه که له لايه ن خوا وه ديته رييان ، سوړ ده يانزاني له لای خوا وه له گوره و بچوکان پرسياريان لي ده کريته وه ، هه رده م يادي وته ي خويان ده کرده وه که ده فهرموي: ﴿إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ﴾. خوا فهرمانتان پي ده کا نه مانه ت بده نه وه خوا هني خو ي ، نه گهر حوکميستان له نيوان خه لکدا

کرد دادگه رانه بسی ﴿النساء: ۵۸﴾، ﴿وَهُوَ الَّذِي جَعَلَكُمْ خَلَائِفَ الْأَرْضِ وَرَفَعَ بَعْضَكُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ لِيُبْلُوَكُمْ فِي مَا آتَاكُمْ﴾ : خوا نیوهی له سهر زهویدا کردوته جینشین و هندیکتانیشی به چند پلهیه که بهرتر کردوتهوه ، تا تاقیتان بکاتهوه ﴿الأنعام: ۱۶۵﴾ .

سییه: موسلمانان کان خزمه تکاری ره گه زیك و نازاد یخوازی گه لیک یان نیشتمانیك نه بون و بو بهرزه ونیدی و خوشگوزهرانی گهل و نیشتمانیکی دیاریکراویش تینه ده کوشان و پروایان بهوه نه بو گهل و نیشتمانیك به سهر نیشتمان و گهلانیتر زال بکهن ، چونکه ده یانزانی بو نهوه به دهیپنراون تا فرمانره وایی به سهر گشت مروّقایه تیدا بکهن، نهك تا تیمپراتوریه تیکی عهره بی دامه زرینن، جا له بهر سیبهریدا پابویرن و له ژیر پکیفیدا ناز و فیزان رابنویرن و خو له خه لکی به بهرتر ههلبویرن، ده یانزانی بو نهوه هه لته بژیردراون خه لک له ژیر حوکی فارس و پوم ده رباز بکهن و بیانخه نه ژیر حوکی عهره بان و حوکی ژیرده سته ی خویانه وه . به لکو بو نهوه هه لته بژیردراون تا خه لک له هه مو جوّره مروّقیه رسته ی که وه به ره و خوا په رستی رزگار بکهن . وهك ربیعی کوری عامر - شاندى موسولمانه کان- له دیوه خانی یه زدی گوردیدا گوتی : ((خوا ناردوینی تاخه لک له بهنده په رسته یه وه به ره و یه کخوآپه رستی، له ناخوشی دنیاوه بو خوشیه که ی، له سته می ناینه کانه وه بو دادی نیسلام رزگار بکهین))^(۱)، گشت گهل و خه لکانی سهرزهویان له لادا وه کویه ک بو، خه لک گشتی له ناده م بو، ناده میش له گل بو، عهره ب ریزی پتری به سهر عهجه مدا نه بو، عهجه میش هه روا، مه گهر به ته قوا: ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَىٰ وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ﴾ : هؤ خه لکینه ! نیوه مان له ژن و پیاوینک به دهیپناوه، پاشان چه ندین گهل و هؤ زمان لی پهیدا کردون بو نهوه ی له گهل یه کتر ناشنا بن، نهو که سته تان له لای خوادا ریزی زیاتری هه یه که خاوه نی ته قوایه کی زیاتره ﴿الحجرات: ۱۳﴾^(۲) .

(۱) البداية والنهاية، لابن كثير .

(۲) به شیکه له وتاره که ی حه جی مالناوایی پیغه مبه ر ﷺ .

عه مری کورپی عاص که له میسر والی بو، جارێک کورپێکی زلله یه که له پیاویکی خه لکی میسر ده دات و ده لئی ((ده بخۆ له کورپی ههردو به پێژانه وه بخۆ)) شانازی به باوانی ده کات، عومهری کورپی خه تتاب تۆله بو کابرای میسری وهرده گریته وه و به عه مر ده لئی: ((که نگێ خه لکتان کردۆته کۆیله له کاتی کدا که به ئازادی هاتونه ته دنیا وه؟!)).^(۳) موسلمانان له پوی ئاین و زانست و پهروه ده دا له گه ل هیه چ که سیکی پیسه که بیان^(۱) نهواندوه و له په لویه یه و کار به ده ستیدا ته ماشای رهنگ و ره چه لکه و نیشتیما نیان نه کردوه، به لکو وه که هه وری به به ره که ت بارانیان له سه رتاسه ری ولات و به سه ر گشت خه لکی داباراندوه، جا خاک و خه لکه که ش به گو یه ری له بار و ناله باری خۆیا نه وه به هه ری ان وهر گرتوه^(۴).

گه ل و نه ته وه کانی سه ر پوی زه وی-ته نانه ت ئه وان هه ش که هه ر له دێرینه وه چه وساو ه بون-، له ژیر رکیف و ده سه لاتێ ئه و موسولمانان ه دا توانیان به شی خۆیان له ئاین و ره وشت و پهروه ده و ده سه لات و هه ری گرن و له گه ل عه ره ب ده ست له ناو ده ست جیهانی نوێ بنیات بنین، به لکو زۆر که س له گه لانی دنیا له گه لیکه بابه تدا له عه ره به کانی شی ان تی په راند بو، پی شه وا و فه فی ه و فه رموده ناسی وایان تی دا هه لکه وت که بو عه ره ب و سه ر جه م موسولمانانیش وه که تاجی سه ر

(۳) ته واری ئه م رودا وه له (تاریخ عمر بن الخطاب) ی (ابن الجوزی) دا هیه .

(۱) پیسه که بی: ره زیلی، بجل.

(۴) ئه بو موسای ئه شه ری - خوا لئی رازی بی له پیغه مبه ر ﷺ ده گێرپێته وه که فه رمویه تی : ((ئه و رێنوی ئی و زانسته ی خوا به منیدا هه نارده وه که بارانیکی زۆر وایه به سه ر خاکیکدا بباری، خاکه که به شیکی پاک و به پیژ بی و باراناره که بگریته وه خۆی و له وه پ و گیایه کی زۆری پی سه وز بی. به شیکی تری ره قه ن و روتن بی و سه وزایی نه روتنی، به لام ناوه که قوت نه داته وه به لکو گلی بداته وه و بی بی به نه ستی ر و گو ما و خوا بی کاته مایه ی خیر و خۆشی خه لک، به جو ریک هه م خۆیا ن لیتی بچۆ نه وه هه م ئا ژه ل و مه و مالاتی پی ئا و بده ن هه م کشتو کالی شی له به ردا بکه ن. به شیکی تری شو ره کات بی نه ناو گل بداته وه نه له وه ریش برو ئینی، ئه م خاک و بارانه نمونه یه که بو ئه م که سانه ی خوا له دین شاره زای کردو و خۆیا ن و خه لکی پی به هه ر هه مند ده که ن و، بو ئه وان هه ش وینه یه که که به م نیسه لامه سه ره ره ز نابن و رێنوی ئی خوا و هه ر نا گرن)) بو خاری گێرا ویه تی هه .

بن، تهنانهت ئيبنو خلدون گوتويه تى : ((سهيره! له نهته وهى ئيسلاميدا نهو كهسانهى ئالاي زانستيان ههنگرتوه، جا چ له بواري زانستى شهرعيدا بويى چ له بواري زانستى ئاوهزيدا بويى، كه ميكيان نه بي نه گينا زوربهيان عهجه من، جا نه گهر عهريشيان تيدا بويى يان نهوته زمانه كهى يان پهروه ده كار و ماموستا كهى عهجه م بوه، له كاتيكا دينه كه به زمانى عهرييه و پيغه مبه ره كه شى عه ره ب بوه))^(۱). له نيو گه لاني سه رده مى ئيسلاميدا گه ليتك سه ركرده و پاشاو وه زير و خانه دانى وا هه لكه وتون كه له پوى چا كه كارى و مه ردايه تى و بليمه تى و ئايندارى و پياوه تيدا سه رتويى مرؤفايه تى و خان و ميركورى جيهانن و وه كه نه ستيره به ئاسمانى زهويدا ده بريسيكينه وه.

چوارهم: مرؤف جهسته و گيانه، دل و ئاوهزه^(۱)، سۆز و كوئه ندامه^(۲)، تا هه مو نه و هيژانه به هه ماههنگى نه شوفا نه كه من و تيشوى چاكيان ده رخوارد نه درى، مرؤف هه رگيز رزگار و به خته وه ر نابى و به هاوسهنگى پيش ناكه وي. تا نيوه نديكى ئاينى و په وشتى و ئاوهزى و جهسته بى نه يه ته ئارا مرؤف تيدا بتوانى به كام و چله پويى مرؤفايه تى خوى بگات؛ هه رگيز ژيارىكى چا كه خواز و راسته رى نايه ته دى . نه زمونيش سه لماندويه تى كاتيكا نه مانه دينه دى كه سه ركردايه تى ژيان و به رپويه بردنى سه ولى ژيار به ده ست كه سانيك بى كه بپروايان به گيان و مادده هه بي و له ژيانى ئاينى و په وشتيدا پيشهنگى ته واو بن و خاوهنى ئاره زوى ساغ و به فام بن و له زانستى راست و سوڤه خشدا به هره دار بن، چونكه نه گهر له بپروياوه ر و پهروه ده دا كه موكورپيان تيدا بى له ژياره كه شدا په نگ ده داته وه و كه موكورپيه كه ته شه نه ده كات و به زور ديارده و له زور شيوه دا ده رده كه وي.

(۱) المقدمة، ل ۴۹۹.

(۱) ئاوهز: عه قل.

(۲) كوئه ندام: كوئه له ندامه كانى له ش.

ئەگەر كۆمەللىك زالّ بن كە تەنھا ماددە و چىژ و قازانچى بەرھەست^(۱) بېرەست و تەنھا پروايان بەم ژيانە ھەبى و پروايان بە سەروى ھەست نەبى، ھەلبەت شەقل و سروش و رېبىر و ئارەزۈەكانيان كار لە چۆنەتەتى و شىۋەى ژيارەكە دەكات و بە مۆركى ئەوان كەسان مۆرك دەگرى و بە شەقلى وان نەخش دىتى، لە ھەندى لايەنى مەرقايەتيدا دەگاتە لوتكە و لە لايەنى گرنگتريشدا تىكەشەشيوى، ئەم جۆرە ژيارە لە بواری گەچ و كەرپوچ و كاغەز و كوتال و ئاسن و رەساسدا دەبوژىتتەو، لە بواری شەرو شەرگەدا پېش دەكەوى، لە بواری دادگا و رابوردنگە و مەكۆى^(۲) بەدكاريدا بەرفرەوان دەبى، بەلام لايەنى دل و گيانى دەمرى و پەيوەندى نىوان ژن و مېرد و باوك و كوپ و كوپ و كوپ و برا و برا و برادەر و برادەر لاواز و لەرزۆك دەبى، ژيارەكە ۋەك جەستەيەكى قەبە و ھەلاوساوى لىدى، چاۋ ئەگەر بېيىنى سام و شەرمى لىدەكات كەچى ھەناۋەكەى پەر لە ژان و ژوارە و تەندروستىيەكەشى پەرىشان و پەشۆكاۋە .

ئەگەر كۆمەللىك زالّ بن پروايان بە لايەنى ماددى نەبى يان فەرامۆشى بكنە و تەنھا گرنكى بە گيان و سەروى ھەست و سروشتەو بەدەن و دژايەتى لەگەل ژياندا بكنە، ئەوا گوللى ژيار دەژاكى^(۳) و ھىژى مەرقايەتى لاواز دەبى، خەلكەكە-بە كارىگەرى ئەم جۆرە سەركردايەتتەو- ژيانى بىبابان و چۆلەوانى بەسەر ژيانى نىۋ شاردا ھەلدەبۇژىرن، پىيان خۆشتر دەبى تەنيا بن و لە ژيانى ژن و مېردايەتى ۋەدور بن، جەستەى خۆيان دەخەنە بەر ئازار و ئەشكەنجەو تا بەلكو دەسەلاتى جەستە لاواز بىت و گيانىش پتر پاك بىتتەو، مردنيان پى لە ژين باشتر دەبى تا لە جىھانى ماددەو بەرەو جىھانى گيان بگوازنەو و لەویدا بە پلەى تەواۋىتى بگەن!، چونكە پىيان اايە پلەى تەواۋىتى لە جىھانى ماددەدا نايەتەدى؛ لە ئەنجامدا ژيارەكە دىتە سەرەمەگ و ئاوزىنگ دەدا، شارستانىتى وىران دەبى و شىرازەى ژيانىش شىپزە دەبى.

(۱) بەرھەست: عسوس.

(۲) مەكۆ: شوئىنى كۆبونەو.

(۳) ژاكەن: سىس بون.

جا چونکه ئەم ريشويينه دژى ريختى مرؤفايه تيه بؤيه هيئنده نابات شوپرشى له دژدا بەرپا ده کړئ و به مادديه تيتكى ئاژه لانهى وا تۆلهى لى وەرده گيرتته وه که تروسکهى گيان و خوړه و شتى تيدا نه بى ، نيتسر مرؤفايه تى داده شكى و ژيانگي ئاژه لانهى کيويانهى دوچار ده بى و له مرؤفايه تيه کهى داده شوئى. يان کۆمه ليگي به هيژى مادده پهرست هيژش ده بنه سەر ئەو کۆمه له ره بنه و ئەوانيش له بهر سروشته نهرم و لاوازه که يان ناتوانن بهرگري بکهن و ناچار ملکه چيان ده بن و خوځيان به ده سته وه ددهن يان رهنگه کۆمه له که هەر خوځى له بهر ئەو ناستهنگانهى^(۱) له چاره سهرکردنى کاروبارى دنيا دا دتته پريان- ده ستپيشخه رى بکهن و کۆمه که له مادديه ت و مادده پهرستان بخوازن و کاروبارى رامياريان پى بسپيرن و خوځيان خه ريكى پهرستنكارى^(۲) و باو و نهرتتى ئاينى بن؛ به مجۆره دين له سياسه ت جوځى ده بيتته وه و لايه نى گيان و ره و شت ده پوکيته وه و سي به رى کورت ده بيتته وه و ده سه لائى به سهر کۆمه لگه ي مرؤفايه تى و ژيانى زانستيدا ناميتنى، تا ئەوهى ده بيتته سامۆتک^(۳) و خه ياليتک يان وه ک تيوړيکى زانستى بى کار يگه رى ليديت و ژيانيش ده بيتته مادده پهرستيه کى په تى.

له ميژودا کهم جار بوه کۆمه ليگ سهرکردايه تى مرؤفان گرتبيتته ده ست له م که موکورتيانه بي به ش بوين؛ بؤيه مرؤفايه تى هه ميشه له نيوان مادده پهرستيه کى ئاژه لانه و گيان پهرستيه کى ره بنانه دا سه نگ و سوک بوه و هه رده م بارى شله ژاوه.

به لآم ياوه رنى پيغه مبه روى ﷺ به وه جوځى ده بنه وه که لايه نى ئاين و ره و شت و لايه نى هيژ و رامياريان به يه که وه کۆ کردبوه وه، گشت لايه نيکى مرؤفايه تيان لى هاتبوه دى، سيفه ته چاک و جوړاو جوړه کانى سهرکردايه تيان تيدا بو. به هوى په روه رده گيانى و ره و شتیه هاوسه نگه که يانه وه که مرؤف که محار توانيويتى داينى بکات ، هه روه ها به هوى کۆکردنه وهى به رژه ونديه کانى گيان و جهسته و،

(۱) ناستهنگ: صعوبات.

(۲) پهرستنكارى: عبادات.

(۳) سامۆتک: شج.

خۆ ئامادە كىردى تەۋاۋى ماددى و ھەبۇنى ئاۋەزىكى بەرفراۋانەۋە؛ تۋانىيان مەۋقايەتى بەرەۋ لوتكەى ھەرە بەرزى گيان و پەۋشت و ماددە بېەن.

پۇژگارى خە لافەتى راشىد ژيارىكى چاكى نواند؛

لە گشت لايەنەكانى مېژۇدا نەمانزانيۋە پۇژگارېك ھەبۇبى لە پۇژگارى خە لافەتى راشىد تەۋاۋتر و جۋانتر و گەشاۋەتر بوبى ، لەم پۇژگارەدا ھېزى گيان و پەۋشت ئاين و زانست و كەلۋپەلە ماددىەكان ھەمۋى بەيەكەۋە مەۋقى تەۋاۋيان بىنات دەنا و ژيارى چاكيان رادەنا.

حكومەتېك بو لە حكومەتە ھەرە گەۋرەكانى جېهان و خاۋەن گەۋرەترىن ھېز و سىياسەتى سەردەمى خۇى بو، پەۋشتى بەرزى تېدا بەربلاۋ بو ، پېئودانى^(۱) پەۋشتى چاك ژىنى خەلك و سىستەمى حوكمى ھەلدەسۋراند، پەۋشت و چاكەكارى ھاۋشانى بازىرگانى و پېشەسازى دەگەشاۋە، لەگەل پەرسەندى پەۋشت و خالەتى گيان ئامېزدا فتوحات و ژيارىش بەرفراۋانتر دەبون ، ژمارەى كەتن^(۲) و تاۋانكارى بە گۆيرەى رۋبەرى ۋلات و ژمارەى دانشتۋان لە دابەزىن دابو ھەرچەندە ھۆكارىش لە بەر دەست بون بېنە ماىەى تاۋانكارى، پەيۋەندى نېۋان تاك بو تاك و تاك بو كۆمەل و كۆمەل بو تاك لە چاكى دابو . پۇژگارېك بو لەۋپەرى تەۋاۋىتى بو، مەۋژ خەۋنى بە پۇژگارېكى پېشكەۋتوتتر نەبىنىۋە خەيالى بو پۇژگارېكى گەشاۋەتر نەپۇسىۋە، ھەلبەت ئەم پۇژگارەش بە ساىەى سەرى ئەۋ پياۋە جۋامېز و مەردانەۋە ھاتە دى كە بەھۆى بېرۋاۋەرى پاك و پەفتارى چاك و بە پەروەردەى جۋان و بە تەگبېرى سەركەۋتوانەۋە دەبۋنە كاربەدەست و ۋلاتيان بەپىۋە دەبرد و سەپەرشتى خەلكيان دەكرد و لە ھەر كوى بونايە خاۋەنى دىن و خورپەۋشتى بەرز بون ، ئەگەر فەرماندە بونايە يان بەرفەرمان ، ئەگەر چاۋدېر بونايە يان سەرباز ھەر دەسپاك و لە خواترس و

(۱) پېئودان: معيار.

(۲) كەتن: جنایه.

پيڏه عيه بون.

پيريكي گه وره ي رومه كان وه سفي جدينگا وره موسلمانان كان ده كات و ده لئى: ((به شهو نويزان ده كهن و به روم به روم ده بن، په يمان ناشكئين، فرمان به چا كه ده كهن و ريگه له خراپه ده گرن، له نيو خودا يه كسانن و كهس مافي كهس پي شيل ناكات))^(۱)، يه كيكي تر گوتويه تي: ((به روم سوار چاكي مه يدانن، به شهو خواپه رستي بيوجانن، به بي نر خ هيچ شتيك له خه لكي په يماندار ناخون، بچنه ناو هر شارتيك كه فته ي ده كهن ستم ناكهن و سه لامه تن، له شه ردا تا به سهر دوژمندا زال نه بن واز ناهينن))^(۲). يه كيكي تر گوتويه تي: ((له شه ودا خواپه رستن، له روم خودا سوار چاكن، هميشه بو شه ر ناماده ن، تير و كهوان دروست ده كهن، رم مشتومال ده كهن، به جورتيك به دهنگي به رز قورشان ده خوينن و يادي خوا ده كهن نه گهر ده گه ل ته نيسته كه شت بدويي ليت تيناگات))^(۳). سه ربازي وا هه بوه له فته ي مه دائيندا تاج و فره شه كه ي كيسراي وه چنگ كه وتوه، كه نر خيان سهدان هزار دينار بوه، كه چي به دل نه بخواستوه و ده ستي گزي بو دريژ نه كرده، به لكو وهك ساي غه نيسته ته كان بو لاي فرمانده كه ي برده، نه و يش يه كسهر بو خه ليفه ي نارده، خه ليفه كه نه مه ي بيسته، سه رسامي دا يگرتوه و پر به دل نه م وته يه ي له باره وه ده رپريوه: به راستي نه و كه ساني نه مانه يان نارده مروي ده ست پاك و دل پاك^(۴).

كار يگهري پيشه و ايه تي نيسلامي له سهر ژيانى گشتيدا :

ياوه راني محمد ﷺ شا يهن بون كه مرو فايه تي له بهر سي بهر و له ژير حوكمياندا ناسوده بن و ههنگاوي راست هه لگرن و له سهر ربي راست ري بېرن و مده ستي دروست وه رگرن، شا يهن بون جيهان ناوه دان و دلنيا بكه نه وه و زه وي

(۱) رواه احمد بن مروان المالكي في المجالسة.

(۲) البداية والنهاية : ۵۳/۷ .

(۳) هه مان سه رچاوه ي پيشو : ۱۶/۷ .

(۴) سيرة عمر بن الخطاب، لابن الجوزي .

لە خېر و بەرەكەت تەژى بىكەن ، چونكە باشتىن كەس بون بېپارىزن و بەرژەۋەندى بۆ دابىن بىكەن، ۋەك سىندوقىكى ئاسن يان ۋەك كۆتى گەردن لە ژىيانىن نەدەروانى تا دژايتى بىكەن و تىكى بىشكىنن، ۋەك تاكە دەرفە تىكى رابواردن و خۆشگوزەرانى و كەيف و سەفا سەپرىن نەدەرد تا ھەلىقۇزىنەۋە و ئاۋىزانى بن و كاتى لى بەفپۆۋ بىدەن و دەست بۆ گىشت خۆشەك بىبەن، ژىيانىن بە ئەشكە نەجە و سزى تاۋان دانەدەنا تا خۆيان لى رىزگار بىكەن.

ۋەك خۋانىكى تىر و تەسەل لە دىيانىن نە دەروانى تا خۆيان لە سەر بەكۋىشت بىدەن ، ۋەك تالان سەپرى گەنجىنە و خېر و بېرى زەمىنىن نەدەرد تا شەر و كۋىشتارى لەسەر بەرپا بىكەن ، نەتەۋەى غەرىب و لاۋازىن پى نىچىرى بى پىتى بەستەزىمان نەبو تا رابو و شكارى بىكەن . بەلكو پىيان وابو ژىان بەخشىتىكى خۋابىيە و سەرچاۋەى سەرجم خېر و بېر و گىشت چاكەبەكى رەۋابىيە ، بۆ ئەۋەبە تا لە خۋا نىزىك بىبەۋە و بىگەن بە چلەبەنانى^(۱) مەرۋقايەتى كە خۋا ۋاى بۆ داناون ، پىيان وابو تاكە دەرفە تىكى تىكۆشان و ھەۋلدانە و دەرفە تىتى بەدۋا نايە: ﴿الَّذِي خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيَاةَ لِيُبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا﴾ خۋا ئەۋ خۋابىيە كە مردن و ژىانى بەدبەيتاۋە تا تاقىتان بىكاتەۋە شاخۋ كامتان كىردەۋەى چاكتر دەكەن. ﴿الملك: ۲﴾ و ﴿إِنَّا جَعَلْنَا مَا عَلَى الْأَرْضِ زِينَةً لِّهَا لِيُبْلُوَهُمْ أَيُّهُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا﴾ ھەرچى لەسەر زەۋىدا ھەبە ۋەك ئارايىش و جوانى فەرەھمان ھىنانون، تا مەرۋقى پى تاقى بىكەبىنەۋە ناخۋ كاميان كىردەۋەى چاكتر دەكات. ﴿الكهف: ۷﴾.

پىيان وابو ئەم جىھانە مولكى خۋابەۋ ئەۋان تىيدا جىنشىنن . يەكەم لەۋ رەۋەى كە لە بىدەرەتدا خۋا مەرۋقى بەجىنشىن بەدبەيتاۋە ۋەك دەفەرەۋى: ﴿إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً﴾ مەن لەسەر زەۋىدا جىنشىننىك دادەنەم. ﴿البقرة: ۳۰﴾ ، ﴿هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا﴾ خۋا ھەرچى لە زەۋىدا ھەبە گىشتى بۆ نىۋە بەدبەيتاۋە ﴿البقرة: ۲۹﴾ ، ﴿وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبُرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا﴾.

(۱) چلەبەنان: ھەرەت، لوتكە.

پڙيمان له ئادهمیزاد ناهه، توانامان پیداون تا بتوانن له وشکانی و دهريادا
 بڙين، له شتی پاک بڙیومان پیداون ، بهسهر گه لیک خه لقی تر پایه دارمان
 کردون ﴿الاسراء: ۷۰﴾ . دوهم لهو روهی که مرؤفن و بو فهرمان و حوکمی خوا
 ملکه چ بونه و خواش نهوانی راسپاردوه تا جلوهوی کاران به دهست بگرن و
 سه ربه رشتی خه لکی بکن ﴿ وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ
 لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِي الْأَرْضِ كَمَا اسْتَخْلَفَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَلَيُمَكِّنَنَّ لَهُمْ دِينَهُمُ
 الَّذِي ارْتَضَى لَهُمْ وَلَيُبَدِّلَنَّهُمْ مِنْ بَعْدِ خَوْفِهِمْ أَمْنًا يَعْبُدُونَنِي لَا يُشْرِكُونَ بِي
 شَيْئًا: خوا به لینی به هندیك له ئیوهی پروادار داوه که کاری چاك ده کهن؛
 کاروباری زه مینیان پی بسپیتری وه که به پروادارانی پیشوی سپاردوه و
 ئاینه که شیان که خوا پی پی رازی بوه سه قامگیر ده کات و پاشان رهوشی پر
 ترسیشیان بو به رهوشیکی نارام ده گزری و من ده په رستن و هاوبه شم بو په پیدا
 ناکن ﴿النور: ۵۵﴾ . ههروهه خوا رپی پیداون له خیرویپیتری زهوی به هره مه ند بن
 به لام به بی دهستبلای و زیده روپی: ﴿ يَا بَنِي آدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ
 وَكُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ: ئادهمیزادان! له کاتی
 نو یژدا جا له ههر مزگهوتی کدا بون خوتان پوخته بکن و بخون و بشخونه وه به لام
 دهستبلو مهبین ، خوا دهستبلوانی خوش ناویت ﴿ الأعراف: ۳۱ ﴾ ، ﴿ قُلْ مَنْ
 حَرَّمَ زِينَةَ اللَّهِ الَّتِي أَخْرَجَ لِعِبَادِهِ وَالطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ قُلْ هِيَ لِلَّذِينَ آمَنُوا فِي
 الْحَيَاةِ الدُّنْيَا خَالِصَةً يَوْمَ الْقِيَامَةِ: بلی: بیژه کیبه، جلکی جوان و خشل و بڙیوی
 پاکڙی- که خوا بو عبده کانی خوئی رهوا دیوه- لای وایه که نار په وایه؟ بیژه:
 نه مانه شایانی نهو که سانه که له ژیانی دنیا دا پروایان به خوا هیناوه و روژی
 قیامه تیش هدر تاییه تی خویانه ﴿الأعراف: ۳۲﴾ ، ههروهه سه ربه رشتایه تی
 گهلانی سه رزهوی پی سپاردون و نهوانی له رهوت و رهوش و رهوش و
 خواسته کانی مرؤفایه تی بهر پرسیار کرده . نه رکیان پی راسپیتر دراوه تا گومراوان
 بهیننه وه سه ر رپی راست و خراپه کاران له کاری خراپ بگینه وه و لارو ویران
 ریکه خه نه وه و درز و که لیتنان پر که نه وه و تو له بو بیده سه لات و زه بونان وه رگر نه وه
 و مافی مافخوراوان بستیننه وه و تووی دادگری برویننه وه و نارام و هیمنی له

جيهاندا بۇيىننەوہ ﴿ كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ: ئىوہ بونہ باشترین نەتەوہى نىو گەلان چونكە فەرمان بە چاكە دەكەن و رېگە لە خراپە دەگرن و بپوا بەخوا دىنن. ﴿آل عمران: ۱۱۰، ﴿يا أيها الذين آمنوا كونوا قوامين بالقسط شهداء لله : ئەى بپرواداران ! دادگەرانە شاھىدى لە سەر خەلك بەدن ﴿ النساء: ۱۳۵.

زانايەكى موسلمانى ئەلمانى وەسفىكى وردى مروڤى موسلمان دەكات و دەلى:

((ئىسلام - وەكو نەسرانىەت - لە پوانگەيەكى تاريكەوہ ناروانىتتە جيهان، ئىسلام فىرمان دەكات ژيانى دونيا بە گەورەتر وەرنەگرن و وەكو ژيارى ئىستاي پوژئاوا نرخى زياترى بو دانەننن. دىنى مەسىحى بېزارى لە ژيانى سەر زەوى دەردەبېرى و خوڤشى ناوى، بەلام پوژئاواى ئىستا - بە پېچەوانەى روحى نەسرانىەتەوہ - گرنگىەكى لە راددەبەدەر بە ژيان دەدات وەك گرنگىدانى ژەمەنبورده بە خواردن و خواردنەوہ ، ھەرچەندە پزىشى ناگرى . كەچى ئىسلام بە رىز و بە ھىمىنەوہ دەروانىتتە ژيان، ژيان نا پەرسىتى بەلكو بە قوناغىك دەيناسىنى كە وەك پردىك بى بو ژيانىكى بالاتر، جا مادەم قوناغىكە و بو پەرىنەوہىە كەواتە مروڤ دەبى بە ساكارى وەرى بگرى و لە نرخى خوڤى نەبباتە دەروہ.

لە گەشتى ژياندا چار نىە دەبى بەو جيهانە رابورن، خوا پىشتەر پىوشوئىنى وا كىشاوہ، كەواتە ژيانى مروڤايەتى نرخە گەورەكەى خوڤى ھىيە، بەلام نابى ئەوہ لە بىر بكەين كە ئەم ژيانە وەك نامراز و پىناوئىك^(۱) وايە و نرخەكەشى بارتەقاي خوڤىەتى . ئىسلام رېگە بەو بىردۆزە ماددىيە نادات كە دەلى: ((نىشتمانى ژيانى من تەنھا ئەم جيهانەيە و ھىچى تر))، رېگە بە بىردۆزە نەسرانىەكەش نادات كە بە سوک سەيرى ژيان دەكا و دەلى: ((ئەم جيهانە نىشتمانى ژيانى من نىە)) . رېگاي ئىسلام رېگاي ناوہنجى ھەردولايە، قورشان

(۱) پىناو: واسطە.

ثاموژگاریمان دهکات بهم جوړه پیاړینه وه: ﴿ وَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ ۗ هَٰئِنَا دَهْلَىٰ: خواجه له دنیا و دوایدا چاکمان پی به خسه و له سزای ناگرمان پیاړیزه ﴿البقرة: ۲۰۱.

نیسلام، هم جیهانه نهک هر به کو سپی سهر پی تیکو شانی به فهری روحی نازانی، به لکو پیشکوتنی ماددیانهش له بهر دلان شیرن دهکات به لام به نامنجی دانانی. پی وایه ده پی نامنج له تیکو شانی نه وه پی که رهوشتیکی تاکی و کومه لی وایته دی یارمته پی بهر سه ندنی هیزی رهوشتی مرؤف بدات و نه گهر رهوشتیکی واش هاته دی پیاړیزیت.

نیسلام خه لک بو نه وه رینویین دهکات تا له همو کرده ویه کی گه وره و بچوکدا هه ست به لیپرسراویتی خوره و شتانه بکه ن. سیسته می ثاینی نیسلام هه رگیز ریگه به فرمانیکی وهک ئینجیل نادات که ده لی: ((نهوشتی بو قه یسره بیده ن به قه یسهر و نهوشتی بو خواشه بیده نه خوا))، چونکه نیسلام ریگه به وه نادات ژیان بو لایه نی رهوشتی و لایه نی کرداری دابهش بکریت. یهک جوړ هه لباردن هه یه یان په وایان ناروا، شتیک نیه له نیوان هه ردوکیان بیت. بویه نه ونده دوپات له سهر نه نجامدانی کرده وان دهکاته وه چونکه به به شتیکی هاویه ندی^(۱) رهوشتی ده زانی. له سهر همو موسلمانیکیش پیویست دهکا خوی به بهر پرسی ژینگه و روداوان بزانی، جیهادیشی له سهر داناوه تا له همو شوین و کاتیدا هه ق بهر یا بکات و ناهه ق له ناو بیات، قورئان ده فرموی: ﴿ كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ ﴾ آل عمران: ۱۱۰.

نه مه پاساوه^(۲) رهوشتی که ی نیسلامی و فهغه سه ره تاییه کانی نیسلامی و نیستعماری نیسلامیه، نه گهر به ناچاری وشه ی نیستعمار به کار بینین به لی نیسلام نیستعماریه به لام نیستعماریه که ی به نه نگیزه یه کی که له گایی و داگیرکاری و له پیناوا ثابوری نه ته وه یی نیه، مه بهستی پیشینانی مواهید تیر

(۱) هاویه ند: لازم

(۲) پاساوه: مبرر.

ۋ پىرى ۋ گوزەرانى خۆش نەبۈە لەسەر شان ۋ بالى خەلکانى تر ، بەلکو تەنھا لەو پىناویدا بوە کہ زەمىنەبەكى خۆش بۆ مرۆڤ برەخسىنن تا بتوانن پەرە بە لایەنى روحى بدەن، ۋەك ئەو ۋە اوبە کہ لە ئىسلامدا ئەگەر يەككە زانستى چاکەكارى بھوینى دەبىن کار بە چاکەکانىشى بکات.

ئىسلام ھەرگىز لەگەل لىكجويىکردنەو ھى ئەفلاتونى ۋ تىورىانەى نىوان چاکە ۋ خراپەدا نىە ، تەنانەت ئەو ھى پى ناپەسندىكى ناقولایە کہ مرۆڤ لە پوى تىورىەو ھەق ۋ ناھەق لىك جوئى بکاتەو ھەچى بۆ سەرخستنى ھەق ۋ لە ناوبردنى ناھەق تىنەكۆشى، چونكە چاکە ۋ ھەق ۋەك ئىسلام ۋا دەلى ئەو کاتە دەژىن کہ مرۆڤ لە پىناو ھىنانەدى دەسەلاتى ھەق تىبکۆشى، ئەو کاتەش دەمرن کہ ئەگەر زەبونیان بکات ۋ سەریان نەخات))^(۱).

ژىارى ئىسلامى ۋ كارىگەرەبەكەى لەسەر رورەوتى مرۆڤاىە تىدا :

دەرکەوتنى ژىارى ئىسلامى بە روح ۋ پۋالەتەکانىەو ۋ دامەزراندنى دەولەتى ئىسلامى بە شىو ۋ سىستەمەكەبەو ، کہ لەسەدەى يەكەمى كۆچىدا ھاتنە ئاراو ھاژىكى^(۱) نوى بو لە مېژوى دىن ۋ پەوشت ۋ دىاردەبەكى تازە بو لە جىھانى رامىارى ۋ كۆمەلاىە تىدا، پەوتى ژىارى ۋ ھەرخاند ۋ ئاراستەبەكى نوتى بەدنىا گرتە بەر . بانگەوازى ئىسلامى ھەر لە دىرىنەو ھەرا بەردەوام لە سەر دەستى پىغەمبەران راگەبەنراو ۋ بانگەوازان بلاوىان كرددۆتەو ۋ دلسۆزانىش لە پىناویدا تىكۆشاو ، بەلام بانگەوازان لە ھىچ پۆژگارىكدا ۋەك ئەم جارە نەیانتوانىو ھكومەتىك لەسەر بنچىنە ۋ پىوشوئىن ۋ بنەپەتەكانى ئىسلام دامەزرىنن ، نەیانتوانىو بە شەقلى ئىسلام ۋ بە پىتى بنەماكانى ژىارىك بنىات بنىن ، لە ھىچ پۆژگارىكدا ئەم بانگەواز ۋ كرددۆشە ۋەك ئەم جارە سەرکەوتنى ۋەدەست نەھىناو کہ لەسەر دەستى محمد ﷺ ۋ جىنشىنە سەرراستەكان

Mohammad Asad(Leopold) Islam At the Cross Roads, Fifth Edition, P.۲۹

(۱) پاژ: بەند.

هاتوته دی.

پشکوتنی ئەم جارەى ئیسلام تەنگ و چەلەمەیه کی نوئ بو بۆ نەفامی که پیشتەر دەگەلئى رانەهاتبو، نەیدەزانى چۆن لئى پرزگار بئى، پیشتەر بانگەوازئىکی ئاینیى روحى بینیبو، کەچی ئەم جارە پرزگاریه، بەختەوهریه، روحه، ماددەیه، گیانه، هیزه، ژیاره، کۆمەلە، حکومەتە، رامیاریه، ئاینیکی لەبەر دلان شیرینه، ئاوەز بە ئاسانى وەریدەگرئى، سەرتاپای وتەى جوان و بەجییه و دژ بە ئەفسانە و هزرى پرۆپوچى نابەجییه، پەيامیکی خواىی و سروشیکی ئاسمانیه دژ بە پیئودان و ئەزمون و یاساگەرى مرۆفانە، ژیارئىکی پایەدار و بونیات بە هیز و بناغە تۆکمەیه ، روحى لە خواترسان و داوینپاکى و دەستپاکى لەبەر دایه ، تییدا خوڕهوشتى چاک لە سەروى پارە و پشته ، گیان لە سەروى روالهتى پوچە ، خەلک هەموى یەکسانن ، بە تەقوا لەیەکدی جوئدارن ، خەلک گرنگی بە رۆژى دواىی دەدەن بۆیه دەرونیان ئارام دەبئى و دلئیان پر لە ترسى خوا دەبئى و پرکەبەراییهتى دنیایى و رکوکینه و لئک تورپى کەم دەبیتهوه.

هەمو ئەمانە دژ بە ژیارئىکی تیکتۆرۆژاوى شلەژاوى پر رکوکینه و بنیات لاواز و کۆلەگە لەرزۆک وەستاون، کە تییدا گەوره زولم لە بچوک دەکات و بەهیز مافی بیهیز دەخوات و لە رابواردن و بەدکاریدا پیشبرکئى دەکەن و لە پارە و پشت و خوشگوزەرانیدا کئبەرکئى دەکەن و دنیاکەى یەک پارچە بۆتە شەرو شوپر و ژیارەکەشى بۆتە دۆزەخى خەلکى ﴿ وَكُنُذِیْقَنَّهُمْ مِنَ الْعَذَابِ الْأَدْنٰی دُونَ الْعَذَابِ الْأَكْبَرِ لَعَلَّهُمْ یَرْجِعُونَ: جگە لە سزای هەرە گەوره سزای بچوکیشیان پئى دەچیزین تا بەلکو بۆ لای خوا بگەرینتەوه ﴿السجدة: ۲۱.

بانگەوازی ئەم جارە حکومەتیکی دادگەرە و بە یەکسانى لە خەلک دەروانى، مافی بیهیز لە بەهیزان وەرەگریتهوه، پاسەوانى خوڕهوشتى خەلکە وەک چۆن پاسەوانى مال و خانویانە، خوین و ئابرویان دەپاریزئى، باشترین کەس بۆتە فەرماندە، زاھیدترین کەس کارى پئى راسپێردراوه و پایەى پئى بەخشاوه .. حکومەتیکیە و دژ بە حکومەتیکی پرپەدکاری و زۆرداری وەستاوه، کە کاربەدەستەکانى گزیکار و ستەمکارن، مالى خەلک دەخۆن و ئابرویان دەتکینن

و خۇيىيان بە ناھەق دەپ ئۆزىنى خورەۋەشتى خەلگ دەشپۆيىن، كارىبە دەستانى فونەي خورەۋەشتى خراپىن، خراپىتىرىيان بۆتە فەرماندە، ئاژەل و ولسات و سەگەكانىيان تىرو پىرن بەلام خەلگەكەي ژىردەستىيان قات و قىرن، خانوۋەكانىيان پۆشتەو پەرداخن بەلام خەلگەكە پوت و پەجالن.

خەلگ كە ئەم جىاوازيەي بىنى ئىتر كۆسپ و تەگەرەيان لە ئىسلام نەدەبىنى و بە ئاسانى ئىسلاميان قەبول دەكرد، لە موسلمانىشدا روبەرپوى ئاستەنگ و سەختى نەدەبونەو و سودو بەرژەۋەندىشيان لە نەفامىەتى وەدى نەدەكرد. پىاويك كە دەھاتە نىو ئىسلام ھىچ شتىكى نەدەدۆراند و ھىچى لە دەست نەدەدا، بەلكو فىنكى ئاۋەر و شىرنى برواي دەچەشت و خۆي لە نىو شىكۆي ئىسلام و لائىكى بەھىژ دەدۆزيەو و شانازى پىو دەكرد، ھاۋەلى وای بۆ دەبو كە بەسەر و مال و گىان بۆي فىدا بن، دەرونىكى ئارامى دەپەخسا و، برواي بەژيانى دواي مەرگ پەيدا دەكرد، بۆيە خەلگ بە وىستى ئازادانەي خۇيان لە سەربازگەي نەفامىتتەو بەرەو سەربازگەي ئىسلام دەپەپىنەو و بەرەبەرە خاكى نەفامىتتى تەسكەر دەبوەو، وشەي ئىسلامىش ھەر بەرز دەبو و سىبەرەكەشى دىرۆتر دەبوەو، تا ئەو رۆژەي ئاژاۋەي نەفامىتتى براپەو و تەنھا دىنى خوا مایەو.

كارىگەرى ئەم ۋەرچەرخانە^(۱) گەلنىك گەرەو مەزىن بو، پىشتەر لە دەۋلەتى نەفامىتتى و نامۆيەتى ئىسلامدا رىي خوا پر لە مەترسى و سەخت و ھەلەموت بو، كەچى ئىستا ئاسان و ئارام و بى مەترسى، پىشتەر لە نىۋەندى نەفامىتتەدا مەۋزۇ زۆر بە زەھمەت دەيتوانى بەرفەرمانى خوا بى، بەلام ئىستا لە نىۋەندى ئىسلامىدا زۆر زەھمەتە بتوانى نافرمانى خوا بى^(۲)، دوتىنى بانگەۋازى بەرەو دۆزەخ دىارو سەرخراو بو كەچى ئەمەرو خامۆش و زەبونە، پىشتەر ھۆكارى لەخوا ياخىبون بە ئاشكرا بەربلاو بو كەچى ئەمەرو بەدەگمەن و نەپىئە، پىشتەر بانگەۋازى بەرەو خوا لە خاكى خوا تاوان بو، رەنگە بەدەزىو لە پەنايان

(۱) ۋەرچەرخان: انقلاب.

(۲) نافرمانى: سەرىپچى.

راگه یه نرابوایه ، به لأم نه مړو به ده نگی بهرز و ناشکرایه، نازاد و نارامه و دژایه تیه کی نه وتوی ناکری، نه مړو بانگخوازان له پیناو بیروباوهر و دینی نویدا وه کو جاران ناترسن دوچاری چه وسانه وه و نه شکه نجه بن ﴿ تَخَافُونَ أَنْ يَتَخَطَّفَكُمُ النَّاسُ فَآوَاكُمْ وَأَيَّدَكُمْ بِبَصَرِهِ وَرَزَقَكُمُ مِنَ الطَّيِّبَاتِ: له وه دهرسان خه لک راتان رفینتی که چی پاشان خوا دالدهی دان و سهری خستن و له شتی پاک بژیوی پی خه خشین ﴿الأنفال: ۲۶، بانگخوازان نه مړو به بی هیچ ته گهره یه ک فهران به چاکه ده که ن و ریگه له خرابه ده گرن.

سروشت و ناوهزی خه لک به هه سترکردن و بی هه سترکردن ده گورن و وه ک چون وهرزی به هار کار له سروشتی مړو و پوه ک ده کات به ئیسلام کاریگر ده بون، دلّه یاخی و وشکه کان به ره به ره نهرم ده بون و له خوا دهرسان، بنه ماو هه قیقه ته کانی ئیسلام به قولایی دهروندا ده چونه خواره وه و په لوپویان به هه ناودا ده هاویشت، به های شتان له دیدی خه لک ده گورا، پیودانه کونه کانی ده گورپان و پیودانی نوی جییان ده گرتنه وه، نه فامیتی ببوه بزافیتی کونه په رست و هه ولدان بو پاراستنی به وشکی و گه مژهی حسیب بو، ئیسلامیش ببوه شتیکی پیشکه وتو و هاوچهرخ، موسلمانبون و خو به ئیسلام رانواندن خانه دانی و که شخه یی بو، نه ته وه کان بلتی سهرتاپای زهوی به ره به ره له ئیسلام نزیک ده بوه وه، خه لکه که هه ستیان نه ده کرد له ئیسلام نزیک ده بنه وه وه ک چون گوی زهوی هه ست ناکات به دهوری خوردا ده سورپته وه، نزیک که وتنه وه که له فلسفه و دین و نه دهب و ژیاره که بیان وه دهرده که وت، ناخ و ویژدانی ده سمین و ده بوه مایه ی سهره لدانی بزافی چاکسازبخوازی ته ناندت له دوا ی روخانی موسلمانان کانی.

ئیسلام یه کخواناسیتی هیئا و بتپه رستی و هاوبه شپه رستیتی نیوه مر کرد، له و پوژیوه را هاوبه شپه رستی له دیدی هاوبه شپه رستان بیتبه ها و سوک بو، خو بیان به شهرمه زار ده زانی و لپی بیتبه ری ده بون و به شان و بالیان هه لته ده گوت ، که چی پیشتر له پیناو سهرخستیندا تیده کوشان و خو بیان له سهر به کوشت ده دا، خه لکی هه مو دینیک هه ولیان ده دا هاوبه شپه رستی و دیارده و باو و نهریته کانی

خۆيان بە جۆرىك پاشە بکەن و زمانی بۆ خوار بکەنەوہ کہ لە یەکخواناسیە کەمى ئیسلام نزیك بى و پىی بچى.

ئوستاد ئەحمەد ئەمىن دەلئى: لە ناو ئەسرانیەکاندا زۆر کیشە کە ئاسەوارى ئیسلامیان بەسەرەوہ دیار بو سەریان ھەلدا، یەکیک لەوانە بزائیک بو کە لە سەدەى ھەشتەمى زاینیدا واتە لە سەدەى دوہم و سییەمى کۆچیدا لە سیپتیمانىا^(۱) سەرى ھەلدا و بانگەشەى ئەوہى دەکرد کە نابى مرؤف لە بەردەم قەشەدا ئیعتیراف بە گوناھەکانى بکات و قەشە ئەو مافەى بۆ نیەو مرؤف بۆ رەشبونەوہى گوناھەکانى دەبى تەنھا لە خوا بپارێتەوہ، جا چونکە ئیسلام قەشە و رەبەن و مالمى تیدا نیە ، بۆیە ئیعترافیشى تیدا نابى).

بزاقى تریش سەریان ھەلدا کە بانگەشەى تیکشکاندننى پەیکەر و کۆتەلە ئاینیەکانیان دەکرد، لە سەدەى ھەشتەم و نۆیەمى زاینیدا واتە لە سەدەى سییەم یان چوارەمدا راپەویکی^(۱) ئەسرانى پەیدا بو کە بەپەرۆزانینى وینە و پەیکەرى رەت دەکردەوہ، ئیمپراتۆرى رۆمانى (لیوی) سییەم لە سالى (۷۲۶ز) بپارى قەدەغە کردنى بە پەرۆزانینى وینە و پەیکەرى دەکرد، لە سالى (۷۳۰ز) بپارىکی تری دەکرد و ئەم کارەى بە بپەرەستى لە قەلەم دا، قوستەنتین و (لیوی) چوارەمیش ھەمان ھەلۆتستان ھەبو، بەلام پاپا گریگۆرى دوہم و سییەم و گرمانیۆسى بەتریکى قوستەنتینە و خانم ئیریسنى ئیمپراتۆر بەرگریان لە پەرستنى وینە دەکرد و پشتیوانیان بۆ دەردەبەرى، لە نیوان ئەم دو چینەدا کیشەى کى توندوتیژ پەیدا بو کە لیژەدا ناکرئ باسى بکەین.

ھەندى لە میژونوسان پىیان وایە بانگەوازەکانى نەھیشتن و تیکشکاندننى وینە و پەیکەرەن بە ئیسلام کاریگەر بون ، دەلئىن : کلودیۆس (Cladius) کە لە سالى (۸۲۸ ز) کراوہتە ئۆسقوفى (تورین) و وینە و خاچەکانى دەسوتاند و نەیدەھیشت بپەرستین؛ لە ئەندەلوسى ئیسلامیدا لە دایک بوہ و گەورە بوہو

(۱) موقاطەعەى کى کۆنى فەرەنسایە دەکەوتتە باشورى رۆژناوای فەرەنسا لە سەر دەریای سپى ناوہراست.

(۱) راپەرە: مذهب.

هه لویستی نیسلامیش دیاره چۆن دژی وینه و پهیکه بوه، بوخاری و موسلیم له خاتر عائیشه وه ده گپرنه وه که ده فرموی: ((جاریکیان پیغه مبه ر ﷺ له سه فریکدا گه پرایه وه و منیش په رده یه کم به په نجه ره وه هه لواسیبو وینه تییدا بو، که په رده که ی دیت پارچه پارچه کرد و زۆر تورپه بو و په رنگی گۆرا و فرموی: عائیشه! به نیش و نه شکه نجه ترین کهس له رۆژی دوا ییدا نه و که سانه ن که خه لقی خوا ده شیوینن. عائیشه ده لئ: په رده که مان کرده چهند پارچه یه ک و یه ک دو بالیفمان لئ دروست کرد)) فرموده ی تر له م باره وه گه لئ زۆرن.

میژوناسی به ناویانگی نه وروپی به شیوه یه کی رونتر له باره ی وینه و په یکه ری ثابینه وه ده دوی و ده لئ:

((له کلئسادا وینه په رستی بره ویکی زۆری هه بو، کاتی خۆی مه سیحیه برپا لاوازه کان به ره به ره قبولیان کرد و پییان وابو پیروژ و بیگوناخن. له سه ره تایی سه ده ی هه شته مه وه کاتیک نه م تازه باوه له لوتکه ی په ره سه ندن دابو له پرو نه کاویکدا یۆنانیه کان وریا بونه وه و زانیان سه ره له نوئ له به رگی مه سیحیدا دینی بابو باپیرانیان ژیانده وته وه ، موسلمانان به سای قورشان و جوله که کانیش به سای ته ورات تاوخیان ناراسته ده کردن و رکوکینه یه کی هه میشه بیان له مه ر دروستکردنی بت و هونه ری بته په رستیدا هه بو ، نه م هه لویسته نیگه ران و خه فه تباری ده کردن، به لام نه گه ر مه سه له که هه ر جوله که بونایه ده یانتوانی چاری لئ بنوقینن و ناوپی لینه دنه وه چونکه ژماره که م و زه بونیش بون، به لام توانج و سه رزه نشتی موسلمانان ره زگار یخوازه کان که له دیمه شقدا حوکمیان ده کرد و خه ریکبو قوسته نتینیه ش رزگار بکه ن بایه خیکی گه وره ی له لاده پیدا کردبون)).

(جیبۆن) ده لئ:

((یه که مین کهس له دژی په رستنی وینه و بتدا تیکۆشایی ئیمپراتۆر (لیوی بتشکین ۷۱۷-۷۴۱ ز) و کانستائی پینجه مینی کوری (۷۱۴-۷۷۵ ز) بونه، ل ۲۵۲ نه نجومه نی (SYNOD) که له سالی (۷۵۴ ز) له قوسته نتینیه دا به ستر، دوا ی توئینه وه یه کی درژۆداری شه ش مانگی به وه گه یشتن که په رستنی وینه و په یکه ره کانی مه سیح شتیکی تازه باوه. ناوچه ی رۆژه ه لالت به م برپاره

پاڙى نه بو به لام به ناچارى قبوليان پڻ ڪرا، ٿي تاليه ڪانيس له سالى (۷۲۸ ز) شورشيڪيان له دڙدا به رپا ڪرد^(۱)

هه روهه تايه فيه ڪي تري نه سرانى^(۲) به جوڙيڪي وا پراهي عه قيده سپهه رسته ڪه يان ده ڪرد ڪه له به ڪتاپه رسته يه وه نزيڪ بيت و نڪوليشيان له خواهيه تي مه سيح عليه السلام ده ڪرد^(۳).

نه وه ڪه سهي ميڙوي ٿاينبي نه وروپا و ميڙوي ڪليئساي نه سرانى بخوئيني ته وه هه ست به وه ده ڪات ڪه ٿيسلام چ ڪاريگه ريڪي ٿاوه زانهي له سهه ڪيشه گهلي چاڪساز بخوازان و شورشيڪي راني دڙ به سيسته مي ٿوسقوفي جي هيشته وه. بانگه وازه چاڪساز بخوازه گه وهه ڪهي (لوٿر) وه ڪو ميڙونوسان دانيان پڻ ناوه. له گه ل هه مو خواهه ڪانيسيدا^(۲) ديارترين ديارده به وه ڪه ڪاريگه ري ٿيسلام وه ههندي له بيروبا وه ره ڪاني به سهه روهه بوي.

هه روهه عه قليهت و شهه ريهه تي ٿيسلامي له دواي فه ته ٿي ٿيسلامي ڪاريگه ريڪي زه قي له سهه ره وشت و ڪڙمه لايه تي ياساگه ري نه ته وه ڪاني نه وروپاي نه سراني و هيندستاني بتهه رسته به جي هيشته وه^(۴). له مه سه له ڪاني به ڪخواناسي و ڪيشه ڪاني مافي مروڙ و به ڪساغوازي له نيوان چينه ڪاني مروڙا به تيدا ڪه ٿايني ٿيسلام له زوهه باسي ڪردوه و له شهه ريههت و ڙياره ڪه يدا داينبي ڪردوه، ڪاري تي ڪردون.

باسناسي^(۳) به ناوبانگي هيندي (K.M.Panikkar) باليوڙي^(۴) ي پيشوي هيندستان له ميسر له باره ي ڪاريگه ري بيروبا وه ري به ڪخواناسي ٿيسلامي له سهه ناوه زي گه ل و ٿايني هينديه وه ده لئ:

(۱) پهترڪي (اغظاط روما وسقوטהا) نوسيني جيون ل (۲۵۵-۲۵۶)

(۲) Hainc's Christianity of Islam in Spain P. ۱۱۶

(۲) ضحي الاسلام: ۱۶۴/۱-۱۶۵

(۲) خواهه: عهيب.

Doctor Tara Chand: In fluence of Islam on Indian Culture. (۴)

(۳) باسناس: توڙه روهه، الباحت.

(۴) باليوڙي: سفير.

((بیگومان نیسلام له رۆژگاری خۆیدا کاریگهریه کی قولی له ناینی هیندۆکی کردوه، هیندۆکه کان له هزری خواپهرستیدا قهرزباری نیسلامن، ریبهرانی هزر و ناینی هیندۆکی نهو رۆژگار، نه گهر چی خواکانیان به ناوی جوراوجورهوه ناوزده کردبو، به لام بانگه وازیان بو خواپهرستی ده کرد و به راشکاوی دهیانگوت خوا تاك و ته نیایه و ته نهها نهو شایه نی پهرستنه و رزگاری و به خته وه ریش ته نهها لهو داوا ده کړی، نیسلام لهو رۆژگارهدا شوین په نجهی له گشت ناین و بانگه وازه کانی هیندستان جیهیشتبو وه کو ناینی (Bhagti) و بانگه وازی (که بیره) ^(۵).
سهره ک وهزیرانی پیشوی هیندستان - جه واهیر لال نه هرۆ له پهرتوکه کهیدا به ناوی (Discovery of India) ده لئ:))

((نهو داگیر کرانهی که له باکوری رۆژئاوای هیندستانه وه هاتنه نیو هیندستان و ههروه ها هاتنی نیسلامیش بایه ختیکی گه وره یان له میژوی هیندستاندا هه بو، نیسلام هات ده مامکی پوی دزیوی خراپه کاریه کانی ناو کۆمه لگهی هیندۆکی هه لمالی و خه لکی له سته می دابه شبونی چینایه تی و له (له مسی مهنبوذ) بیدار کردوه، ئاره زوی دوره په ریزبون له جیهان که هیندستان تییدا ده ژیا له دلی خه لکی ده رهینا، بیردۆزه ی برایه تی نیسلامی و یه کسانی که موسلمانان پروایان پی هه بو و تییدا ده ژیان کاریگهریکی قولی خسته میشکی هیندۆکه کانه وه، نه وانهی که زیاتر که وتنه بهر کاریگهریه کهش نهو که ساس و به دبه حتانه بون که له نیو کۆمه لگهی هیندیدا له یه کسانی و مافی مرو قایه تی بیبهش بون)).

نوسهریکی هاوچه رخی پایه دار که ناوی (N.C.Mehta) یه له پهرتوکه کهیدا به ناوی (ژیاری هیندستان و نیسلام) ده لئ:

((نیسلام له رۆژگاریکدا که ژیاره کۆنه کان داده پوخان و پرویان له هه لدیژان بو؛ مه شخه لی روناکی بو هیندستان هینا و تاریکستانی سه ر ژیانی خه لکی تاراند، ئاماچه پیروژه کان کرانه بیروباوه ری هزری و کاری رزگار یخوازیتی نیسلامی

لە جىھانى ھزرادا فراوانتر و مەزن تر بو وەك لە كىلگەي پامىيارى، ھىندستانىش ساي و لاتانى تر لە مەدا بەشى خۆي وەرگرت، بەلام بۆ بەدبەختى! لەم و لاتەدا (حكومت) مېژوى ئىسلامى نوسىووتەو و كۆنترۆلى كىردو بەدبەختى حەقىقەتى ئىسلام پەردەپۆش كراو و بەخشش و دەستە جوان و پەنگىنەكانى لە بەرچاواندا بزر بوە)).

ھىچ دىن و ژيارىك كە ئەمرو لە جىھانى شارستان و ناوہاندا دەژىت ناتوانى بلى كەم و زۆر بە ئىسلام كاريگەر نەبوە.

رۆبەرت برىفۆلت لە پەرتوكە كەيدا بەناوى: (The Making of Humanity) دەلى:

((ھىچ لايەنىك لە لايەنەكانى پيشكەوتنى ئەوروپا نىە كە چاكەي گەورە و شوپىنەواری كاريگەرىتى ژيارى ئىسلامى بەسەرەو نەبى))^(۱) لە شوپىنىكى تردا دەلى:

((زانستە سروشتىەكان (كە فەزەلەكەي بۆ عەرەب دەگەرپتەو) ئەوروپاي بۆ ژيان نەگەراندۆتەو، بەلام ژيارى ئىسلامى ھەر لەو رۆژەي كە گزنگى بەسەر ئەوروپا پەخش كىردو كاريگەرى گەورەو جۆراوجۆرى خستۆتە سەر ژيانى ئەوروپا)).

جا ئەگەر كار ھەر بەم جۆرە رۆيشتبوایەو مەروفايەتى ھەر لەژىر سەر كرايەتى ئەو كۆمەلە موسولمانە مابونايەو و تىر لە كەوانى خۆي دەرچوبايە و ئاو لە ئاو پەروى خۆي رۆيى بوایە؛ جىھانى مەروفايەتى مېژويەكى تىر دەبو... ئەو مېژو تىر ئاژىدىەمان لە جىھان نەدەخویندەو كە پەلە نەسكۆ و بەدبەختى و كۆپرەوهرى مەروفايەتى، مېژويىكى تىر پەشكۆ و جوانى دەبو كە ھەمو مەروفايىك خۆزگەي پە دەخوازى و گشت چاويىكى پە رون دەبى، بەلام پەوتى قەدەر بەجۆرىكى تر ئاراستە بو و موسلمانەكان خۆيان دوچارى داروخان بون.

به ندهای دوهم

داروخان له ژبانی ئیسلامیدا

سنوری جیاکه رهوهی نیوان دو سهردهم:

ئهدیبیک گوتویه تی : ((دو شت ههن کاتی رودانیان بهوردی دهستنیشان ناکری: یه کهم نوستنی مرؤژ ، دوهم داروخانی ژبانی نه تهوه، مرؤژ نه وکاته ههستی پی ده کا که رویان داوه و کاریان له کار تهواو بوه))؛ ئەم وتیه له سهه هه مو نه تهوه کان جیبه جی ده بی، به لام سه ره تایی داروخانی ژبانی ئیسلامی له هی نه تهوه کانی تر رونتره. نه گهر بانه وی په نجه بجهینه سهه سنوری جیاکه رهوهی نیوان هه رت و هه لڈیرانی نه تهوهی ئیسلامی ده بی بیخهینه سهه شهو هیله میژویینهی که خه لافه تی راشید له پاشایه تی عه ره بی یان له پاشایه تی موسلمانان جوئ ده کاتهوه.

ئاوردانه وهیه که له هویه کانی پا په رینی ئیسلامی :

جلهوی سهه رکردایه تی ئیسلامی و جیهانیش به هویه وه له دهست پیاوانیک بو که گشتیان له روی پروا و بیروباوه پ و کرده وه و په وشت و پهروه ده و پاکسازی دهرون و بهرز و پاکیتی ریژین و پیگه یشتویی و هاوسه نگیه وه په رجویکی^(۱) دره وشاوهی موحه ممد ﷺ بون . پیغه مبهه ر ﷺ هه موی تواندنه وه و له قالبی ئیسلامی دارپشتنه وه، جهسته ی لی بترازی نه گه رنا له حز و ئارهزو و مه بهست و هه وه ستدا پیاوی تریان لی ده رچو و یه کینک نه گه ر زۆر به وردیش سهیری ریژین و ره وشتیا ن بکات ره فتاریکی نه فامی تیا ن لی وه دی ناکات که ده گه ل روح و

(۱) په رجو: معجزة.

دەرونى ئىسلامىدا پېچەوانە بى، ئەگەر ئىسلام مەزھەبى بولسا، لەوان زىياترى لى دەرنە دەچو.

وھەكو گوتقان بۇ دىن و دونيا بەيەكەو پېشەنگى پېگەيشتو و پىئودانى^(۱) بېخەوش بون و پېشەوا بون و پېش نوپۇيان بۇ خەلك دەكردو دادوهر بون و كېشەيان چارەسەر دەكردو بە داد و زانستەو ھوكمىيان دەكردو دەستپاك بون و خەزىنەدارى مالى موسلمانانيان دەكردو سەركرده بون و سەركردايەتى لەشكرىيان دەكرد و سەرکەوتوانە نەخشەيان بۇ شەرپ دەكېششا، فەرماندە بون و كارويارى ولاتيان بەرىئە دەبرد و سزاكانى خويان جېبەجى دەكرد، لەيەك كاتدا لە خواترس و زاھيد و قارەمان و موھائيد بون، دادوهرى تېگەيشتو و فەقىھى موھتەھيد بون، فەرماندەى بە دەستوبرد و سىياسەتمەدارى ھەلەكەوتوش بون.

خەلىفە ئايندار و سىياسەتمەدار بو، كۆمەلەكى لە دەورە بو - ئەگەر دەستەواژەكەم بگونجى - لە قوتابخانەكەى پېغەمبەر ﷺ (يان) لە مزگەوتەكەى پېغەمبەر ﷺ ھو دەرچوبون ، بەيەك قالب دارپۇرا بون ، ھەلگىر يەك جۆرە روح بون ، ھەمان پەرورەديان ۋەرگرتبو ، خەلىفە راۋپۇزى پىدەكردن و پىشتى پىدەبەستى ، تا ئەوانى ناگادار نەكردبايەو ھەرىكەت گىرگى دەرنەدەكرد. روحەكەيان ژيار و سىستەمى ھوكم و ژيانى كۆمەلەيەتى و خورەوشتى خەلكى تەنبىوھە، ئاوات و مەبەستەكانيان لە ژياردا رەنگى دابوھە، دوژمنايەتى لە نىوان روح و ماددەدا نەبو، مەملەنى لە نىوان دىن و سىياسەتدا نەبو ، دابران لە نىوان دىن و دىيادا نەبو ، زۆرانبازي لە نىوان بەرژەوھەندى و پىبىردا نەبو، پالەستۇدان لە نىوان ھەوھست و پەوشتدا نەبو ، رەككىنە لە نىوان چىنەكاندا نەبو، مۇنافەسە لە سەر ئارەزودا نەبو، ھەمو لە گەل يەك كۆك و تەبا بون.

مہرجہ کانی رابہ راپاہ تہی ئیسلامی:

رابہ راپاہ تہی ئیسلامی وا دہ خوازی چہند سیفہ تہیکی ورد و زور فرہوانی تہیدا بی و کہ دہ توانین لہ دو وشہی (جیہاد) و (نیج تہیہاد) دا کوزیان بکہینہ و ہو دو وشہی سوک و ساکارن بہ لّام سہرتا پاگیر^(۱) و فرہ واتان.

جیہاد:

جیہاد بریتہ لہ بہ کارہینانی وزہ و نہ و پیری کرد و کوشکردن لہ پینا و و دہ پینانی گہورہ ترین خواست. گہورہ ترین خواستی موسلمانیش نہ و ہیہ کہ بتوانی گوپراپاہ لئی خوا بی و پہ زامہندی خوا و دہ دست بینئ و ملکہچی حوکمہ کانی بی و فرمانہ کانی جیبہ جی بکات. کہ نہ مہش تیکوشان تہیکی دریشو دژواری دژ بہ ہمو جوڑہ بیروباوہر و پہرورہدہ و پہوشت و مہرام و ہہوہستہیکی تہ گہرہ نامیزی گہرہ کہ و تیکوشان تہیکی دژ بہ خواوہندہ دہرونی و زہ مینیسہ کانی گہرہ کہ کہ دژاہ تہی حوکم و پہرستنی خوا دہ کهن، جا نہ گہر موسلمان نہ مہی بو ہاتہ دی نہوا لہ سہری واجب دہ بی لہ پیناوی حوکم و فرمانہ کانی خوا تہیکوشئ تا لہ جیہان بالادہست بی و لہ نیو مروفاہ تہیدا پیادہ بکرین، نہ مہش و ہک راپہراندنی فہرزیکی خوا بی کہ خوا لہ پینا و بہختہ و ہری مروفاہ تہیدا فہرزی کردوہ، چونکہ گہ لئی جار بہ بی بونی نہم تہیکوشانہ مروفا ناتوانی گوپراپاہ لئی خوا بی کہ قورٹان پیی دہ لئی (فیتنہ).

ناشکرایہ سہرلہ بہری جیہان بہ ہمو نہو شتانہی تہیدایہ و ہک بیگیان و پوہک و ناژہل و مروفا، بو ویستی خوا و ریوشوننی گہردونی و یاسا سروشتیہ کان کہ خوا دایانوں ملکہچہ: ﴿وَلَهُ اسْلَمَ مِنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ طَوْعًا وَكَرْهًا وَإِلَيْهِ يُرْجَعُونَ﴾ ہدرچی لہ نہرز و ناسماندا ہدیہ بہ نازادی و نائزادی ملکہچی خوان، سہرہ نجام ہر بو لای خواش دہ گہرینہ و ہہ ﴿الْعمران: ۸۳﴾، ﴿أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ﴾

(۱) سہرتا پاگیر: شمولی.

يَسْجُدُ لَهُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ وَالنُّجُومُ
وَالْجِبَالُ وَالشَّجَرُ وَالْدُّوَابُّ وَكَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ وَكَثِيرٌ عَلَيْهِ الْعَذَابُ:
ئەتەبىئىيە ئەوھى لە ئاسمان و لە زەويدا ھەدىە، خۆر و مانگ و ئەستىرە و شاخ و
دار و جانەوەر و زۆرىنەى خەلك سوزدە بۆ خوا دەبەن، زۆر لە خەلكىش سزاي
خوایان بەسەردا چەسپاوە! ﴿الحج: ۱۸﴾ جا ديارە جيهادى مرۆفى موسلمان لە
پىناو چەسپاندنى ئەو بەرنامەىە كە خوا بە پىغەمبەرانى پاناردو، لە پىناو
بەرزبونەوى وشەى خوا و فەرمانە كانىەتى، لە پىناو ئەو دەايە كە حوكم و فەرمان
تەنھا بۆ خوا بى. ئەم جيهادە تا پۆژى دواىى ھەردەمىنى، زۆر جۆر و شىوەشى
ھەدىە كە لە ژمارە ناىەن، جۆرىكىيان جيهادى كوشتارىيە كە رەنگە لە گشت
جۆرەكانى تر بەرزتر و شكۆدار تر بى، نامانجەكەشى ئەوھىە لە سەر زەويدا
ھىزىكى بەكسانى دژ بە ھىزى چاكە خوازى ئىسلامى ئەمىنى خەلك لارى بكات
﴿وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدِّينُ لِلَّهِ : تا ئازاوە دەپرىتەو و دىنى
خوا زال دەبى بىانكوژن ﴿البقرة: ۱۹۳﴾. بەكىك لە داخوازىە كانى جيهاد ئەوھىە كە
موسلمان دەبى زۆر چاك ئىسلام بناسى كە جيهادەكەى لە پىناو دا دەكات، زۆر
چاك نەفامىتى بناسى كە جيهادەكەى لە دژدا دەكا و بەرەنگ و پوالت
نەخەلەتى، عومەرى كورى خەتتاب- رەزاي خوى لىيى - گوتىوھتى: ((ئەگەر
كەسانىك لە ناو ئىسلامدا پەيدا بىن و شارەزاي نەفامىتى نەبن؛ ئىسلام قولىف
قولقى لى ھەلدەوھىتەوھ))، جا مەرج نىە ھەمو موسلمانىك بىباوھى و
نەفامىتى و پوالت و رەنگ و شىوەكانىيان بناسىت، بەلام رىبەر و سەركردەكانى
لەشكرى ئىسلامى كە دژ بە بىباوھى و نەفامىتى دەجەنگن، دەبى شارەزاييان
لە موسلمانان زۆرتر بىت و وردەكارانەتر نەفامىتى بناسن.

ھەروھە دەبى تەواو نامادە و ساز بىن و ھىزى كاملىيان ھەبى، ئاسن بە ئاسن
بەلكو بەپۆلا بكوتن و گەردەلول لە پوى (با) ھەلكەن، بە ھەمو توانا و
دەسلاتىكەو رىبەر و بىباوھى و بىباوھپان بىنەو، ھەمو دۆزراو زانستىە كانى
سەردەم ھەك چەك و نامىر و مەشقى جەنگى بەكار بىنن، بۆ داىبنكردنى ئەم
ھىزانە كە مەترخەم و دەستەوھستان نەبن ﴿وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ

وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهَبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللَّهِ وَعَدُوَّكُمْ : تا بۆ ده کړی چهک و جبه خانهای شهر و نهسپی سواری پهیدا بکن و دوژمنی پی بترسینن؛ که دوژمنی خوداشن. ﴿الانفال : ۶۰﴾

نیجتهیاد :

مه به استمان له نیجتهیاد نهوه په که سهر کرده نیسلا میه کان بتوانن بۆ نهو کاره سات و روداوانه ی رویه روی ژیا نی موسلمانان و جیهان و نه توه کانی ژیر دهسه لاتیان ده بنهوه یان بۆ هه ربابه تیک که له ناکاو دیته پیشی یان نوی ده بیتهوه بریاری راست ده ریکن، که فیهی نوسراو و پارهوی په پیره ولیکراو و فتوای نیو پهرتوکه کان له باره یانهوه نه دواون، ههروه ها شاره زایان به روحی نیسلام هه بی، له راز و نهینه کانی شه ریعت بگن، به بنه په ته کانی ته شریعی نیسلامی ناشنا بن، -وهک تاک و کومه ل- هیزی هه لیکنجانی حوکی شه رعیان هه بی و بتوانن گرفته کان چاره سهر بکن و نه توه له تنگانه بزگار بکن .

زیره کی و ده ستوریدی و کارامه یی و زانستیکی وایان هه بی بتوانن لهو هیزه سروشتیانه ی خوا خه لقی کرده به هره مه ند بن و لهو خیروبیر و کانه به برشته انه ی خوا له زه ویدا فه راهه می هیان و سود وه رگرن و بۆ به رژه وه ندی نیسلامی به کار بینن، نهک نه هلی ناههق و شوینکه وتوانی شه یان بۆ مه رام و هه وهستی خراپه کارانه ی خزیان و بۆ ده ست به سهر داگرتنی زهوی و بلاو کرده وه ی به دکاری به کاری بینن .

(۱) هه لته چه ند مانگیکه وه رگیزانه که ی (قورنای پیروزی) مام هه ژار که وتوته بازاره وه، جا له سهر پیداجونه وه که ی کاک (نهوا) له چه ند شوینکدا تهرجه مه ی نایه ته کان له وه رگیزانه که ی مام هه ژار وه رگ

گۈزراڭە ۋە پېشەۋايەتتىكى ئەكۈمە ئېكەۋە بۇ كۈمە ئېكى تىر:

بەللام بەداخەۋە پاشان ئەم پايە ترسناكە كەۋتە دەستى كەسانىك كە ۋە كۈ نەۋە كانى پېشوتىر خۇيان ئامادە نە كىردى ۋە پەروەردەيەكى ئاينى ۋە پەۋشئى قىۋى ۋە پتەۋيان ۋەرنە گىرتىۋ، رۈحى جىھاد ۋە ھىزى ئىجتىھادىيان لە مەسەلە دىنى ۋە دىنبايە كانىيان نەبو، بۆيە نەيانتۋانى ئەركى جىنشىنبايەتتى ئىسلامى راپە رېتىن، ئەمە ھوكمىكى گىشتى ۋە ژمارەيەكى زۆر لە خەلىفە كانى بەنى ئومەييە ۋە بەنى ئەبباسىش دە گىرتتەۋە.

لار ئېۋنە كانى ژيانى ئىسلامى:

لە ئەنجامى ئەمەدا كىۋى ئىسلام گەلىك شەقار^(۱) ۋە درزى تىكەۋت ۋە ژيانى ئىسلامى لە گەلىك لاۋە كەۋتە رېى چەۋتى.

دابىرائى دىن ئە رامىيارى:

دىن ۋە رامىيارى بە كىردەۋە لە يەكتر دابىران ، جىنشىنە كان لە ئاستىكى زانستى ۋە ئاينى ۋادا نەبون تا پىۋىستىيان بە زانا ۋە ئەھلى دىن نەبى، بۆيە جەلەۋى ھوكم ۋە سىياسەتتىيان لە دەست خۇ گىرت ۋە - ئەگەر ھەزىشيان بىكردايە ۋە بەرژەۋەندى بىخۋاستايە - ۋەك راپۋىژكارى پىسپۇر پىرس ۋە راپان بە فەقىھ ۋە زانايان دە كىرد ۋە بۇ بەرژەۋەندى خۇيان بەكارىيان دىنان ۋە بە ئارەزۋى خۇيان كاتىكىش بىيانۋىستايە دەستبەردارىيان دەبون ۋە بە گۋىيان نەدە كىردن، بەم جۆرە رامىيارى لە چاۋدىرى ئاين پەھا بو، ۋەك قەيسەر ۋە كىسراپەتتى زۆردارى لىھاتبو ۋە گەلى جارانىش دەبۋە پاشايەتتەكى پەتتى، بىگرە ۋەك ۋە شىرتىكى ھارى بەرەللاى لىھاتبو. زاناکان ۋە ئەھلى دىنىش بىۋنە سى بەش: ھەبو دژ بە خەلىفە راپەرى بو، ھەشبو كەنارگىر^(۱) بو، تەنھا بەخۇ خەرىك بو، چاۋى لە روداۋان نوقاندىبو، لە

(۱) شەقار: درزى گەۋرە.

چاکسازی بیهومید بو، که کاری ناههقی دهیست و دهبینی بهزار پهخنه‌ی دهردهبری و شاخ و داخی هه‌لده‌کیشا به‌لام هیچ دهسه‌لاتیکی نه‌بو، جوړی سییه‌میشیان له‌بهر به‌رژه‌وندی دینی یان له‌بهر به‌رژه‌وندی خوئی ده‌گه‌ل حکومت بو، هدریه‌کهو به گویره‌ی نیازی خوئی .. ئیتر لهو کاته‌وه‌پرا دین و رامیاری^(۲) له یه‌ک دابران.

دین وه‌ک بالنده‌یه‌کی بالّ براو و پئی به‌ستراوی لیتهات و رامیاریش ده‌ست و دهسه‌لاتی په‌ها بو، له هه‌لسوکه‌وتیدا نازاد بو، قسه‌ی جیبه‌جی ده‌بو، خوئی خاوه‌نی فرمان و به‌ره‌لستی بو، زاناکان و نه‌هلی دینیش بپونه توژیژیکی جوئی و دنیا‌دارانیش توژیژیکی تر، مه‌ودای نیوانیشیان گه‌لیّ فره‌وان بو، به‌لکو گه‌لیّ دوژمنایه‌تی و رکوکینه‌شیان له‌نیواندا به‌ریا ده‌بو.

مه‌یلی نه‌فامیتی له کاربه‌ده‌ستاندا :

زۆر‌سه‌ی کاربه‌ده‌ستان و ته‌نانه‌ت خه‌لیفه‌ش له روی دین و خوړه‌وشتدا سه‌رمه‌شقی کامل نه‌بون، په‌گ و مه‌یلی نه‌فامیتی له گه‌لیکیاندا هه‌بو، نه‌م روح و ده‌رونه له ژیانگی گشتی و کۆمه‌لایه‌تیشدا په‌نگی دایه‌وه، خه‌لک لاسای په‌وشت نه‌ریت و خواسته‌کانی نه‌وانیان ده‌کرده‌وه، چاودیزی دین و په‌وشت و لیپرسینه‌وه نه‌ما، بزافی فرمانکردن به‌چاکه و پریگه‌گرتن له خراپه‌ دهسه‌لاتی ون کرد، چونکه هیژی نه‌بو و حکومتیش نه‌یده‌پاراست، نه‌وانه‌ی به‌م کاره هه‌لده‌ستان چند که‌سیکی خوږه‌خشی بیه‌یژ و بیده‌سه‌لات بون، هوکاری سه‌رپنچیکردنیش زۆر به‌هیژ بو . به‌م جوړه نه‌فامیتی له ناو ولاتی ئیسلامدا هه‌ناسه‌ی هاته‌وه به‌ر و سه‌ری قیت کرده‌وه، خه‌لکیکی گه‌لیّ زۆر روی له رابواردن و ژینی به‌نازونوز و گالته‌و یاری کرد و له نیو‌ناره‌زوبازی و چیژ و تیروته‌سه‌لیدا نغرو بون.

(۱) که‌نارگیر: دوره‌په‌ریژ، منعزل.

(۲) رامیاری: سیاست.

ئەگەر چاۋايك بە پەرتوكى (الأغاني) و (الحيوان)ى (جاحيظ)دا بىخشيئىنى بۆت رون دەبىتتەۋە كە خەلك چۆن بە ھەمو تويژەكانىيەۋە بۆ رابواردن ھەلپەيان كىردوۋە و بۆ چيژ و خۆشى گلپەيان سەندوۋە و بۆ ژىنى دۇنيا شىت و شەيدا بون. بىنگومان بەم جۆرە پيژىن و رەۋشە دابەزىوۋە، بەم جۆرە شەكەتبونەى نىۋو خۆشى و رابواردن ھىچ نەتەۋەيەك ناتوانى پەيامى ئىسلام راپەريئى و شويئى پەيامبەران بگريئەۋەو خوا و ناخىرەت ۋەپىر خەلك بىننىتەۋە و ھانىيان بدات دىن و تەقوايان بەرزيئەۋە، ناتوانى لە خورەۋشەتدا بىئە سەرمەشقى خەلكى، تەناتە رۆژگارى ژىنى كامەران و نازادىشى دريژ ناخايەنى^(۱): ﴿سُنَّةَ اللَّهِ فِي الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلُ وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّةِ اللَّهِ تَبْدِيلًا﴾. شىۋەى كارى خوا لەناۋ پيشىنەكانى رابردوشا ھەر ۋابوۋە شىۋەى كاروبارى خودا گۆرانی بەسەردا نايە ﴿الأحزاب: ۶۲﴾.

نۆينەرايە تىكردنى ئىسلام بە شىۋەيەكى نەشياۋ :

جىنشىنەكان لەو شتانەى كرديويانە و نەيانكردوۋە تەنھا نۆينەرايەتى زات و سىياسەتى خۆيان كىردوۋە .. ھەرگىز نە لە روى سىياسەتى شەرعىيەۋە، نە لە روى ياساكانى جەنگىيەۋە، نە لە روى سىستەمى شارستانىيەۋە ، نە لە روى رىۋوشىنەكانى خورەۋشەۋە نۆينەرايەتى ئىسلاميان نە كىردوۋە، مەگەر چۆن .

(۱) زىدەپۆيى و ھەلەيە ئەگەر پىمان ۋابىن كۆمەلگەى ئىسلامى گشت ناكارىكى رۇخىو رەۋشەتى و شەرعداپۆيى ون كرديبن و لە سەرجم رۇخسارە ئىسلامى و ئەدگارە ميژونامىژەكانى دابراپىن و، ۋەك كۆمەلگە ھاۋچەرخەكانى مرۆفايەتى نەمرۆي لىھاتىبن. لە راستىدا كۆمەلگەى ئىسلامى ھەمىشە زۆرىنەى ئەدگارو تايىبەقەندىتى و تازيارىتى خۆي پاراستوۋە كە ئىسلام ھىتاۋرىيەتى و جىنشىنە سەرداستەكان رەگيان داكوئاۋە و زانا خواناسەكان پاراستويانە، زاناكان لە ھەموسات و كاتىكدا وجوديان ھەبوۋە و فەرمانيان بەچاكە كىردوۋە و ريگەيان لە خراپە گرتوۋە ، نەۋە موسلمانەكانى پاشترىش ۋەك مىرات ھەلىيان گرتۆتەۋە ، تەناتە كۆمەلگە ئىسلامىيەكەى نەۋسا لە سەرجم كۆمەلگە ھاۋچەرخ و دراۋسىكانى نەمرۆ باشتىر بوۋە، زۆرىيە حدود و ھوكمە ئىسلامىيەكان و شەرعە ناسامانىەكان جىبەجىن كراۋن، كۆمەلگەكەى نەۋسا توشى لاپيئون بىسو نەك لاپى بويى، بە پىچەۋانەى ۋاقىيى كۆمەلگەكانى تر (ۋەك و مەسىھىيەت و ناگرپەرسىتى و بىتەرسىتى) كە بونەتە نىچىرى لاپيئون و گۆران و رەشبونەۋە.

پدیامی نیسلام هیژ و کاریگره کهی له دلی ناموسلمانان ون کردبو، متمانه یان پی لاواز ببو، میژونوسیکی نهوروی گوتنه: ((نیسلام دهستی به داروخان کرد، چونکه مرؤفایه تی گومانی له راستیتی نهو که سانه وه پهیدا کرد که نوینه رایه تی نه م ثاینه تازه یان ده کرد)).

گرنگی نه دان به زانسته کرده ییه به سوده گان:

زانا هدره مدزنه گان هینده ی بایه خیان به زانسته گانی میتافیزیکا^(۱) و فلهسه فهی خواوه ندیه تی دا، بایه خیان به زانسته سروشتیه نه زمونیه گان و زانسته کره ییه سوده خشه گان نه دا، میتافیزیکا و فلهسه فه که شیان له یۆنانه گانه وه وه رگرتبو، یۆنانیش هدر نه ته وه په رسته که ی خۆیان بو که وه ریانگێر ابوه سهر زمانه فلهسه فه گان و بهرگیکی هونه رییان له بهر کردبو، فلهسه فه که ش بریتی بو له کۆمه لیک گومان و بۆچون و تهلیسمی واژه یی بی ههقیقهت و پرپوچ و بیواتا. هه لبهت خوا به هۆی قورئان و رینویتی و رپۆنیه گانه وه موسلمانانی له م جوړه فلهسه فه کاریه پاراست و ریگای وای بۆ پوناک کردنه وه پیوستیان به سۆراخکردن و لیوه توژین و به شبه شکاری و شیته لکاری^(۲) نه بی له بابه ته گانی زات و سیفه ته گانی خواوه که پتر به شیته لکاری کیمیاوی ده چیت .

به لام موسلمانان سوپاسی نهو به خششه گه وره یان نه کرد، دور له جههاد چهن دین سه ده ی دورود ریژیان له پیناو نهو جوړه زانست و توژیینه وانه به فیرو دا، زیره کایه تی خۆیان له توژیینه وه ی فلهسه فهی و که لامناسیدا به هه ده ر دا، که هیچ سو دیکی نه ده به خشی و هیچ نه غامیکی به ده سه ته وه نه ده دا و په ییکی^(۳) بۆ دنیا و ناخیرهت فه راهم نه ده هیئا ، له بهر خه ریکبونیان بهو زانسته فلهسه فه یانه وه ناگایان له زانسته کرده یی و نه زمونیه گان نه ما که هیژه گانی سروشتیان بۆ

(۱) میتافیزیکا: نهو دیو سروشت.

(۲) شیته لکاری: تحلیل.

(۳) په یف: په پیام.

بەيدەست دەكات، ئەيانتوانى لە پىناو بەرژەوئەندى ئىسلامدا سود لەم ھىزانەو ھەرىگرن و دەسەلاتى ماددى و روحى ئىسلامى پى بەسەر جىھاندا رابھىلن. ھەروەھا بە لىكۆلئىنەو لە روح و لە فەلسەفەى ئىشراق و مەسەلەكانى وەحدەتولوجودىش خەرىك بون و بەشىكى گەورەى كات و كۆشش و زىرەكايەتى خۆيان بە فېرۆدا.

ھەرچەندە ئەو ئاستەى كە موسلمانەكان لە زانستە سروشتى و ئەزمونىەكان پى گەيشتن بە بەراورد لەگەل چەرخەكانى پىشتر پىشكەوتوتر و لە زانست و ئەزمونىشدا دەولەمەندتر بو، بەلام لەگەل پىشكەوتنى بەرفرەوانى زانستەكانىتر و لەگەل ئەو رۆژگارە درىزەى كە لە مېژودا دەسەلاتدار بون ھاوپىزە و گونجاو نەبو، بۆيە ئەو بلىمەت و ھەلگەوتوانەى لە زانستەكانى فەلسەفەدا ھەلگەوتن لە زانستە ئەزمونىەكان ھەلگەوتن.

ئەو پەرتوكانەى كە لە بارەى زانستەكانى سروشت و گەردونناسى و ئەزمونكارىەو بەجىيان ھىشتون، ئەگەرچى ئەوروپا لەسەرەتاي راپەرىنەكەيدا سودى لى وەرگرتن و دانى بە بەھى بەرزى ناون ، بەلام لە بەرامبەر ئەو پەرتوكخانە گەورە و فرەپەرتوكانەى ئەوروپا كە لە ھەردو سەدەى ھەقىدەم و ھەژدەمدا وەبەرھەمى ھىناون ، گەلى بچوك و پوكەلەن، ھەرچەند شانازى بە بەرھەمى زاناکانى ئەندەلوس و داناکانى رۆژھەلات بكەين بەلام لە بەرامبەر بەرھەمە زەبەلاھەكەى رۆژئاوا لە زانست و چىكەت و ئەزمون و تاقىكردنەوئەدا؛ شتىكى ئەوتۆ نىە و بەھىچ ناچى، جا لەرۆى چەندىتى و چۆنىەتى بى يا لەرۆى داھىتان و تازەكارى بىو يا لە رۆى وردەكارى زانستى و پوختەكارى ھونەرى بى.

ئەگەر مەبەستتە بزانى رىزەى نىوان بايەخدانى رۆژھەلاتى ئىسلامى بە ھەردو لاينى روحى و لاينى زانستى ئەزمونىەو بە چ ئەندازەيەك بو؛ بەراوردىك لە نىوان پەرتوكى (الفتوحات المكية) شىخ (ابن عربى) بكە دەگەل گەورەترين

په ټوك كه دهبارهى سروشت و دانايى^(۱) نوسراوه، ټوكات بوټ دهرده كهوى له روى بابت و بايخ و هولوډانهوه چ جياوازيه كى له ږادده به دهریان له نيواندا هديه، ده سزانی كه تا چ راددهيك لايهنى روحى به سهر چيږى روژه لاتدا زال بوه.

بيدعه كارى و گومړاكارى:

يه كخواناسيه پاك و بيگه رده كوى نيسلام له زگبو^(۲) به په ردهى هاوبه شپه رستى و نه زانى و گومړاكارى داده پوښرا، سيستمى ثاينى گه لى جزره بيدعه كارى تىكهوتبو و بيدعه روبريكي به رفرراوانى له ژيانى موسلماناندا گرتبوه وه و له دينى راست و دنيای خهريك كردبون، پايه و تازياريتى^(۳) موسلمانان به سهر نه ته وه كانى ترى سهرزه ويدا له و دينه وه يه كه موحه مه د ﷺ هيناويستى و تازياريتى و په رجوى ټهم دينه ش له راست و دروستى و پاريزراويه كه يه تى و چونكه ټهم دينه به وه جوئ ده بيته وه كه سروش^(۴) و بهرنامهى خواى كاره جى و دانايه: ﴿تَنْزِيلٌ مِّنْ حَكِيمٍ حَمِيدٍ﴾ فصلت: ۴۲. به لام نه گهر ټاوه ز و ه هوا و ټاره زوى خه لكى تىكهوت و ده ستكارى كرا و له سروش و زانسته پاك و پاريزراوه كان بترازى و هيچى زياترى به سهر دينه كانى تر و هيچ تازياريه كى به سهر سيستمه مه مرؤفانيه كانه وه نامينى و به خته وه رى دنيا و دوايى دا بين ناكات و شاين نابى خه لك ټاوه زى بو كه چ بكن يان شهيداي بن.

(۱) دانايى: حكمه.

(۲) له زگبو: خهريكبو.

(۳) تازيارى: ميزه.

(۴) سرونت: نيگا، الوحي.

سام و هه بیه تی دین :

ئه وه ت له بیر نه چی که دین به دریزی ئه و رۆژگاره وه هه می شه زنده بوه، له دهستی وهردان و لاریبون و گۆرپانکاری پارێزراو بوه، سامی به سه ر موسلماناندا هه بوه و لاریبونی بو ده ستینیشان کردون و مه شخه لی هه ره بهرز و روناکی پڕشینگدار بوه: ﴿يَهْدِي بِهِ اللَّهُ مَنِ اتَّبَعَ رِضْوَانَهُ سُبُلَ السَّلَامِ وَيُخْرِجُهُم مِّنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ بِإِذْنِهِ وَيَهْدِيهِمْ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ﴾: ئه وان ه ی شوین ره زامه ندی خوا که وتب؛ خوا به هۆی ئه و قورئانه وه بو ریگا سه لامه ته کانی به هه شت رینوینی ده کات، به ئیزی خوا له تاریکی ده ریاندینی بو روناکی، بو ریگای راست رینمایان ده کات ﴿المائدة: ۱۶﴾. ههروه ها قورئان و سوننه ت هه می شه دژ به هاویه شه پرستی و بیدعه کاری و نه زانی و گو مپرا کاری شو پشیمان له دلی خوینده واران به ریا کرده، هه می شه شو پشیمان له دژی ره وشت و نه ریتی نه قامی و له دژی چه وسانده وه ی چه و سینه ران و سته می پاشایان هه لگی رسانده.

له هه مو رۆژگاره کانی میژی ئیسلامی و له گشت ناوچه کانی ئیسلامیدا هه می شه قورئان و سوننه ت کاریان له که سانی ک کرده و ئه وانیش له سه ر ریشوینی پیغه مبه ران پا په ریون و ئاینیان تازه کردۆته وه و روحی جیهادیان بوژاندۆته وه و ده رگای ئیجتیهادیان بو ئوممه ت کردۆته وه و له پیناو دامه زراندنی حکومه تیکی ئیسلامی له سه ر ریشوینی خه لافه تی راشید تیکۆشا ون، جا هه ندیکیان له و ریگایه دا شه هید کرا ون و هه ندیکی تریش توانیویانه بو رۆژگاریکی کور تخایه ن حکومه تیکی ئیسلامی دا به زرین و سه رده میکی وه ك سه رده می خه لافه تی راشید بنوینن: ﴿مِنَ الْمُؤْمِنِينَ رِجَالٌ صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللَّهَ عَلَيْهِ فَمِنْهُمْ مَنْ قَضَىٰ نَحْبَهُ وَمِنْهُمْ مَنْ يَنْتَظِرُ وَمَا بَدَّلُوا تَبْدِيلًا﴾: که لیک پیا و له برواداران په یمانه که ی له گه ل خوا به ستبویان جیبه جییان کرد، هه ندیکیان شه هید بون و هه ندیکی تریش چاوه رین و له سه ر په یمانه که یان ما ون و خویان لسی نه گۆرا ﴿الأحزاب: ۲۳﴾، ئه م کۆمه له فه رموده که ی پیغه مبه ریان لسی هاتۆته دی که ده فه رموی: ((لَا تَزَالُ طَائِفَةٌ مِّنْ أُمَّتِي ظَاهِرِينَ عَلَى الْحَقِّ لَا يَضُرُّهُمْ مَنْ

خَذَلَهُمْ حَتَّى يَأْتِيَ أَمْرُ اللَّهِ وَهُمْ كَذَلِكَ^(۱): له نه ته وه که مدا همیشه کومه لئیک له سر حق ده میننوهه و به دوژمنان زه بون نابن و هتا روژی دوا بی دادی هه روا ده بن))، میژیوی جیهاد و تازه خوازی نیسلامی به یه کتره وه به ستراون و هیچ ماوه یه که له یه کتر دانه پراون، مه شخه لئ چاکساز بخوازه کانیش وه که نه لقه کانی زنجیر به دوا یه کدا هاتون و به ره شه بایان دانه مراکون^(۲).

خوشبه ختبولی جیهانی نیسلامی له سه دهی شه شه می کوچیدا :

له سه دهی شه شه می کوچیدا خوا یه گوره خوشبه ختبه کی گوره یه جیهانی نیسلامی به خشی که نه و کات جیهانی نیسلامی له دوا یه سه لجوقیه کانه وه نیشانه کانی لاوازی و به سالداچونی لئ وه دهر که وتبو و پاشا و فرمانده کانیش داپر داپریان کردبو، پاشان خوا کردی چند سهر کرده یه کی گوره پیدا بون و شان و شکوی نیسلامیان پاراست و ژیانیان گه پرانده وه نیو جیهانه دارماوه که ی نیسلامی. هیرشه داگیر که ریه کانی خاچپه رسته کان، که یه که عجار مبه سستی ده سته سهر داگرتن بو به سهر نه و شوینانه ی که له لای مه سیحیه کانه وه پیروژن، دژ به نیسلام و سهرجه م موسلمانان ده سستی پیکرد و هه ره شه بیان له جه زیره ی عه ره بی و لانه ی نیسلام و ولاته دراوسیتکانی شامیش کرد و پاشان خاچپه رسته نه وروپیه کان توانیان قودس و سهرجه م شار و قه لاکانی شام داگیر بکن و ویرای نه مه چاویان بریه شاره که ی پیغه مبه ریش ﷺ. خاچپه رسته کان له دوا یه ناژاوه ی هه لگه پراوه کان گوره ترین مه ترسی بون بو سهر نیسلام و موسلمانان. خوا کردی عیماده ددین نه تا به گی زهنگی (له ۵۴۱ ک مردوه) بو نیسلام رابئ، که گه لئیک جار له شکری روبه روی خاچپه رستان کردو ته وه و له زور شهر و گه ردا شکستی پی خواردون و ته نانه ت شاری (ره ها) شی فته ت کردو دواتر که عیماده ددین زهنگی مالئاوایی له دنیا کرد کوره مه زن و دادگه ره که ی؛ شا نوره ددین مه حمود زهنگی

(۱) رواه مسلم (کتاب الجهاد).

(۲) له مباره وه په رتوکی دانر به ناوی (رجال الفكر والدعوة الى الاسلام) بخوتنه وه.

(لە ۵۶۹ ك مردوه) جیئی گرتەوہ و نەخشەى كیشا شام لە مخاچپەرستان پاك كاتەوہ و قودسى پیرۆزیان لە دەست پزگارېكات و بیخاتەوہ ژیر دەستی موسلمانەكانەوہ، بەلام بەر لەوہى كارەكەى بەئەنجام بگات كۆچى دواىى كرد. پاشان يەكێك لە قارەمان و ھەلبژاردەكانى جیئی گرتەوہ كە ئەویش مەلىكى سەرکەوتو سولتان سەلاحەددین یوسفى كورپى ئەیوبى پاشای میسر بو. خوا كالامى ئەم كارەى بە بالامى ئەم پیاوہ برى، سەلاحەددین پیاویكى بەدەستوبرد و كارامە و گەردەنكەش و ورەبەرز و وریا بو، بۆ جیهادى پرتى خوا خۆبەخش و لە خۆبوردە و بۆ سەرخستنى ئیسلام كۆلنەدەر بو، لە شەپى دژ بە بېباوەر و سەربزىوان سەرگەرم بو، سەركردهیهكى ھەلكەوتو بو، لە رێكخست و كارگێریدا زیرەك و چاپوك بو، چاكەخواز و دینپەرورە بو، مەرد و نەبەرد و جوامیر بو، مرۆڤدۆست و بە پرەوشت بو، خاوەن گشت ئەو ئاكارانە بو كە لە شان و شكۆى پیاوہ ھەرە ناودار و ھەلكەوتوہكانى جیھان ھاتبوہ دى. بەم جۆرە سەلاحەددین بو بە پەرچىكى ئیسلام و سەلماندى كە ھیشتا ئیسلام پزۆگارى بەسەر نەچوہ و بوژانەوہى دانەمركاوہ و بەرھەمى لى نەپراوہ، توانى بۆ يەكەمجار دواى پزۆگارىكى درىوخاينە لە داپردابى بون جیھانى ئیسلامى لە يەك سەنگەر بخت و روبەرپوى ھیرشەكانى ئەوروپاين بكاتەوہ كە ئەوروپا سەرجم پاشا و فەرماندە و سەركرده ناودار و گشت لەشكرەكانى كۆ كەردبوہوہ لە جیھانى ئیسلامى بەردابو. لە ژیر ئالاگەى سەلاحەددیندا گەلێك گەل و نەتەوہى جۆراوجۆرى موسلمان بۆ جیھاد كۆبونەوہ كە قەت پىشتەر وا كۆ نەببونەوہ، دواى پزۆگارىكى دورو درىژ لە خامۆشبونى مەشخەلى جیھاد و غیرەتى ئیسلامى گرى گرت و كڵپەى سەند، سەلاحەددین ھەرچى پىشكەوتنى زانست و داھىتان و پىشەسازى ئەوكانى جیھانى ئیسلامى و ھەرچى زیرەكى و ئارامى و فام و تىگەىشتنى خۆى ھەبو، ھەموى لەم جیھادەدا بەكارھىنا، لە شەپى (حطین)دا لە سالى (۵۸۳ ك) بە سەر خاچپەرستەكان زال بو و شكستى كوشندەى پى خواردن و برپەرى پىشتى شكاندن . لە ھەمان سالدا قودسى فەتەح كرد و سەرجم فەلەستىنى رزگار كرد و خاچپەرستانى لە (صور) گەمارۆدا، پاشان ئەوروپا بە ھەرچى چەك و تفاقىوہ بو

لهشکریتیکی گهورهی له ژیر نالای سهرکردهی ناودار: ریچارد (Richard) پاشای ئینگلتهرا کۆکردهوه و بهرهنگاری موسلمانان بونهوه، شهرو شوپ له نیوان موسلمان و خاچهرستان بهردهوام بو، ههر پۆزهی لایهك سهردهكهوت تا له سالی (۵۸۸هـ- ۱۹۲/۹/۲ز) ناگرهستیان راگهیانده و شهرو کۆتایی هات و له نهجامدا فهلهستین له زۆرینهی خاچهرسته داگیرکهرهکان پاک کرایهوه و ریچارد بهره پاشانشینهکهی خۆی (ئینگلتهرا) گهرايهوه و سهلاحهددینیش دوای سالیك کۆچی دوایی کرد.

لیردها پیمان باشه لیدوانهکهی میژوناسی ئینگلیزی (Stanley Lane Poole) بینینهوه که لهو پهرتوکهی له بارهی سهلاحهددینهوه دایناوه له بارهی ئەم ناگرهستهوه چهند شتیکی نویسه، له لیدوانهکهیدا بۆمان دهردهکهوی که له ژیر سهرکردهتی سهلاحهددیندا جیهانی ئیسلامی خاوهن چ جوړه هیز و یهکیتهکه بو، دهلی:

((شهری پیروز که پینج سالی خایاند کۆتایی هات، موسلمانان بهر له سهرکهوتنیان له شهری حوطین له ریککهوتی یۆلیۆی سالی (۱۱۸۷ ز)دا خاوهنی یهك بست خاکی پۆژاواوی روبری ئهرده نهبون، بهلام له سیپتهمبهری سالی (۱۱۹۲ ز)دا که مهسرهتهکهی^(۱) (پهمله)یان بهست خاوهنی سهرتاپای ولات بون، تنها ئهو زنجیرهیه نهبی که له صورهوه تا یافا درێژ دهیتهوه که ههر له ژیر دهستی مهسیحیهکاندا مایهوه. ناگرهسته که لهو جوړه نهبو سهلاحهددین لیتی شهرمهزار و پهشیمان بی، راسته زۆر بهی ئهو شوینانهی خاچهرستهکان داگیریان کردبو له ژیر دهستی ئهوروپیهکاندا مایهوه، بهلام نهجامه که له چاو ئهو ههمو زهره گیانی و مالبهی ئهوروپا لیتی کهوت بههیچ نهدهچو. ئهوروپا لهم شهرهدا ههمو هوروزا بون و رویان له خاکی پیروز کردبو، پاپا راپهپینی خاچهرستانهی راگهیانده، قهیسهر فریدریک و پاشاکانی ئینگلتهرا و فهرهنسا و سهقلیه و لیۆبۆلدی نه مساری و دۆقی برجهندی و کۆنتی فلاندهری و سهدان

(۱) مهسرهتی: صلح.

نه‌جيمزاده‌ى به‌ناوبانگ و چه‌ندىن سه‌ركرده‌ى گه‌له‌ نه‌سه‌رانيه‌كان و پاشاى
حكومه‌تى قودسى مه‌سيحى و پاشاكانى حكومه‌ته‌ نه‌سه‌رانيه‌كانى فه‌له‌ستىن و
سوارچاك و پالئه‌وانانى تايه‌فه‌ى (داويه) و (ئه‌سه‌پتار)، هه‌مو كۆبونه‌وه و هه‌رچى
له‌ تواناياندا هه‌بو ته‌رخانيان كرد بۆ ئه‌وه‌ى ده‌ست به‌سه‌ر قودس دابگرن و
حكومه‌ته‌ مه‌سيحيه‌كه‌يان ببوژيئنه‌وه كه‌ مه‌لبه‌نده‌كه‌ى له‌ قودس بو، كه
خه‌ريكبو بروخۆ و به‌رپه‌ته‌وه.

به‌لام ئه‌نجامى ئه‌م كردوكۆشه‌ به‌رفراوان و زه‌به‌للاحه‌ چ بو؟، قه‌يسه‌ر فريديك
له‌م ماوه‌يه‌دا مردو پاشاكانى ئىنگلتته‌را و فه‌ره‌نساش گه‌رانه‌وه و لاتى خۆيان،
گه‌ليتك فه‌رمانده و نه‌جيمزاده‌يان له‌ ئيليا ئه‌سه‌په‌رده‌ى خاك كردو قودسىش وه‌كو
جاران له‌ ژيئر پكيتى سه‌لاحه‌ددىندا مايه‌وه، مه‌سيحيه‌كانىش ته‌نها ميرنشىنى
بچوكى (عه‌ككا)ى سه‌رکه‌ناريان بۆ وه‌چه‌نگ كه‌وته‌وه .

ته‌واوى جيهانى مه‌سيحى يه‌كجۆ وه‌ك يه‌ك پىاو روبيه‌پوى موسلمانه‌كان
بونه‌وه، به‌لام نه‌يانتوانى سه‌لاحه‌ددىن له‌ شوئىنى خۆى دورخه‌نه‌وه، له‌شكره‌كه‌ى
سه‌لاحه‌ددىن به‌هۆى جيهادى دريژخايه‌ن و ماندوبونى گه‌وره‌ گه‌وره‌وه شه‌كه‌ت
ببون، چونكه‌ چه‌ندىن سالى دورو دريژى سه‌رومپ له‌ سه‌نگه‌رى خه‌بات و
تيكۆشانى دژ به‌ دوژمنىكى زۆر به‌هيژ دابون، كه‌چى سه‌ريازيكت نه‌بو بۆله‌بۆل
بكات و ناڤه‌زايى و بيژارى خۆى ده‌رپه‌ي، هه‌ر پۆژيكتيش سه‌لاحه‌ددىن بۆ جيهاد
بانگى كردىن كه‌س خۆى نه‌دزيوه‌ته‌وه و له‌ ئاماده‌بون وه‌دوا نه‌كه‌وتون و سه‌ر و
گيان و مالى به‌هادريان فيدا كرده‌وه، په‌نگه‌ سه‌ركرده‌يه‌ك له‌ هه‌ندى له‌ دۆله
دوره‌كانى زىي ديچله‌دا سكالايى له‌و كۆمه‌كه‌خوازيه‌ هه‌بوپۆ كه‌ دريژى خاياندى
خه‌ريكبو كۆتايى نه‌يه‌ت، به‌لام له‌گه‌لا ئه‌وه‌شدا كه‌ پيويست بوه و داوايان
ليكراوه ده‌سه‌بجۆ له‌شكريان سازداوه و بۆ سه‌رخستنى سه‌لاحه‌ددىنيان نارده‌وه .

له‌شكرى موسلى به‌وپه‌رى مه‌ردايه‌تى و خوينگه‌رميه‌وه له‌ شه‌رى كۆتايى
(ئه‌رسوف)دا شه‌ريان كرد، سولتان دئىابو كه‌ له‌ ميسرو عي‌راق و له‌ شامى
باكور و ناوه‌نديدا له‌شكرى بۆ ديت يارمه‌تى بده‌ن. توركمان و عه‌ره‌به
ميسريه‌كان مله‌كه‌چى فه‌رمانه‌كانى سولتان و خزمه‌تكارى به‌وه‌فا بون، هه‌ركاتى

کۆمهکی لی خواستبان وهک بهنده له بهردهستیدا ئاماده بون، سولتان به شیوهیهکی زۆر سهیر نهو هه مو ره گهزه جۆراوجۆرهی له گهه یه کدا ئاویتته و تیکهه کردبو هه رچهنده ره گهزو نه تهو هشیان جیاواز بو، زۆر سهیر تاکه کانی نهو خه لکه جۆراوجۆرهی له گهه یه کدا کۆکردبووه هه رچهنده ناکۆکی ناوه کی و دوبه ره کی هۆزایه تیشیان هه بو، هه موی وهک یهک جهسته دارشتبون.

سولتان له یهک پیگرتنی ئه م ره گهزه جۆراوجۆرانه دا هه ندی ئاستهنگی هاتوته ری و له هه ندی بۆنه دا ناکۆکیش سه ری هه لداوه، بۆ ئونه جارێک له (یافا) دا له شکر یاخی بوه، به لām له گهه نه وه شدا گشت نه تهوه ره گهز جیاوازه کان تا سالی ۱۹۲ از هه ر ملکه چی فه رمانه کانی سه لاهه ددین بون و له ژیر رکیفیدا مانه وه، هه ر له و کاته ی سولتان سه لاهه ددین له سالی (۱۱۸۷) زاینیه وه گه له کۆمه کی لیخواستن به رده وام به یهک سه نگه ر له گه لیدا بون و جیهادیان کرده، له م ماوه درێوخایه نه شدا میژو هه یچ روداویکی یاخیبونی تۆمار نه کرده که هه ریمیک یان ولاتیک یان سه رکرده یهک هه لگه راپیتته وه و نهو دلسوژی و پشتیوانیه ی نه وان ده ریانبه رپویه وه فادار و هه ره به هه یزه کانی سه رسام کرده. نه وه ی زانیومانه یه کیک له خزمه کانی له عیراق شوێشی له دژدا به ریا کرد، به لām سولتان پیاوه تی له گه لدا کرد و لیبی بوری و نه ویش که فوکولی دامرکایه وه و چیه ر هه لنه گه راپیه وه. له مه وه ده رده که وی که سولتان چ ریز و سامیکه ی به سه ر ولات و هاو لاتیه کاندای هه بوه.

شه ر که پینچ سالی خایاند کۆتایی هات، مه دینه ت و ده رده سه ری هه کان بپانه وه، سولتان خۆی تاکه پاشا بو هه ر له شاخه کانی کوردانه وه تا بیابانی (نۆیه)، خۆی پاشای ولاتی کوردان و نه رمه نستیان بو، سولتانی قۆنیه و قه یسه ری قوسته نتینیه له و دیوی ئه م سنوره وه هه زیان ده کرد دۆستایه تی له گهه سه لاهه ددیندا ببه ست و یارمه تی بگۆر نه وه، به لām سه لاهه ددین خۆی به رمنه ت نه کرد و یارمه تی هه ردوکیانی ره ت کرده وه، بۆیه له شه ره کاندای هه رگه یز له یارمه تیدانی سه لاهه ددیندا ئاماده نه بوینه، ته نها بۆ پیرۆزیایی ئاماده ده بون.

سەلاھەددین خۆی پالەوانی ئەم شەپوشۆرە بو، خۆی چەقی بازنە کە بو ، مەلیک عادلئ براشی دوھم کەسیتی بو کە لەسەر شانۆی شەپەرەکاندا پۆلی ھەبوی، نەمانزانپوھ سەرکردەیک یان فەرماندەیک شوینی سولتانی گرتیبتەوھ، سولتان ئەنجومەنیکی راپۆیژی ھەبو لە نەخشەئ شەپەرەکاندا پرس و پای پۆ دەکردن، کەم جار بوھ پای ھەلئەئ ئەم ئەنجومەنە بەسەر پای پاستی سولتان زال بوی، وەک لە شەپری (صور) و (عەککا) دا رویدا، بەلام ھیچ یەکیک لە ئەندامانی ئەم مەجلیسەدا سەلاھەددینی بە کەس نەدەگۆزیوھ. برا و برازا و کورانی برازا و برادەرانی دیرین و والیە نوئیەکان و ھۆشمەندان و دادوهر و زیرەکەکان و متمانەپێکراوھ ئەمە کدارەکان و دەمارگیرەکان و نامۆژگارەکان و زانایان، ھەمو بۆ جیھاد یەک دەنگ و یەک سەنگەر بون، شان بە شانئ یەکتەر لەژێر ئالاکەئ سەلاھەددیندا بە ھەمو ھیتز و بازو و وتە و تواناوھ ئامادە بون، ھەمو دەیانزانئ سەلاھەددین گەورە و فەرماندەئ ھەموانە، لە کاتی تەنگانە و قەیرانی جۆراوجۆر و شەپری بیتاماندا یەک دل و یەک ئیرادە سەرکردایەتی دەرکردن، ئەویش دلە بەھیتز و ئیرادە پۆلایەکەئ سەلاھەددین بو).

بئ سەرکردایەتی جیھانی ئیسلامی ئە دوای سەلاھەددیندا :

سەلاھەددین دوای ئەوھئ ئەرکە گرنگەکەئ خۆئ تا راددەییەکی دور بەجئ گەیاند کۆچی دوایی کرد، ئەو مەترسیە نزیک و توشەئ ھەرپەشەئ لە قەوارە و مەلەبەندی ئیسلام دەکرد رەویوھ، لافاوی خاچپەرستان بەرەو دواوھ کشایوھ، بەلام خاچپەرستەکان چەندین دەرسی بە سویدیان وەرگرت و لایەنە بەھیتز و بیتھیزەکانئ ھەردو سەنگەریان تۆژیوھ، گەپانەوھ تا خۆیان بۆ ھەلئەتی خاچپەرستانەئ سەدەئ نۆزدەم پیکخەنەوھ ، موسلمانەکانیش بۆ رەوشئ دابردا بربون و بەر بەرە کاری و رکوکینە و بیتاگابونی جاران گەپانەوھ، ئیتەر لەو کاتیوھ جیھانی ئیسلامی بە پەیدابونی سەرکردەیک خۆشەخت نەبوھ کە بۆ ئیسلام دلئسۆز بیت و لە پیتناو بەرژوھەندی ئیسلامدا خۆئ لە ھەوھست ھەلبۆتیرئ و بۆ جیھاد خۆئ تەرخان کردبئ و لەبەر دلان خۆشەویست بئ و خەلکئ لە

دهوردا کۆ بیتتوه و وهك سهلاحه ددین بی، که سهلاحه ددین به یارمتهی خوا و به هۆی بههره مهزنده کانیه وه توانی پاشه کشه به هه موئه وروپا بکات و مولک و شکۆی ئیسلام بیاریزی. بۆیه له دوای سهلاحه ددینه وه داروخان سهرتاپای جیهانی ئیسلامی گرتوه و داروخانه کهش رۆژ به رۆژ زیتر ده بو.

به رهه می سه ده هه ئوه شاهه کان:

شانهی ئیسلام له رۆژگاری داروخانی شیدا هه میسه ههنگوینی وه به رهه م هیناوه، جیهانی ئیسلامی ناوه ناوه پاشا و سه رکرده ی وای لی هه لکه وتوه که له ره وشت و پێژین و دین و ته قوادا وهك یاوه ر و پێشیننه چاکه کان بی و پیساری وای لی پهیدا بوه که میژویان رازاندۆتوه .

موسلمانه کان - هه رچه نده له پێژین و پێشویینی پیوانی پێشین لاری بون^(۱)، به لام- له ریبازی پێغه مبه رانه وه نزیکتر بون. به به راود له گه ل نه ته وه نه فامه هاوچه ر خه کانیانه وه نه وان پتر بۆ خوا گوپرایه ل بون و وجود و ده و له ته که شیان گه وره ترین کۆسپ بوه له به رده م بلا و بونه وه و بوژانه وه ی نه فامیته ی وه هه رچه نده که م و کوربیان هه بو به لام گه وره ترین هیزی جیهان بون و هه مو جوژه حیساینکیشیان بۆ ده کرا.

دارمانی کۆشکی هیزی ئیسلامی:

نهم هیزه ئیسلامیه به ره به ره لاواز و زه بون ده بو بیته وه ی بیانیه کان هه سته ی بی بکه ن، تا نه و رۆژه ی له سه ده ی هه فته می کۆچیدا پشتی موسلمانان شکیندرا، که ته ته ر هیترشیان هینا و حکومه تی خوا ره زمشا- که دوا هه مین نیمپراتۆریه تی ئیسلامی بو - پارچه پارچه کرا و به غدایان داگیر کرد.. نه وسا

(۱) لاریبون: اعتراف.

سامۆتکی ترسناک سامی ئەما و داھۆل^(۱) کەوتە سەر زەوی و بالئندە و درندەش بە دەرفەتیاں زانی و بە کیتلگە وەریون و خەلک لە موسلمانان و ولاتی ئیسلامی گیف بونەوہ.

تەتەر و مەغۆلەکان کە لە پوری موسلمانانیاں ھەلگرتەوہ و لە حکومەتدا جییاں گرتنەوہ، جا وەرە تیفکەرە ئەگەر نەتەوہیەکی نەفام و درندە و بیئیدین و نەزان و ناشارستان و نارۆشنبیر سەرکردایەتی جیھان بگریتە دەست؛ دەبی مەروفاہەتی دوچاری چ کلۆلی و بەدبەختیەک بیی و جیھان دوچاری چ ویرانیسەک بیی.

(۱) داھۆل: شتیکی وەک زەلام لە دار دروست دەکری لە نۆیو کشتوکالدا دەچەقینری بۆ لئەسلەمینەوہی بالئندەو جانەوہران.

به ندی سییه م

روژگاری سه رکردایه تی عوسمانی

عوسمانیه کان له سه ر شانوی میژودا :

پاشان تورکه عوسمانیه کان هاتنه سه ر شانوی میژو، موحه ممدی دوه می کوری موراد که ته مهنی بیست و چوار سال بو قوسته نتینیه می مه زنی پایته ختی ولاته بیزه نطیه کانی له سالی (۸۵۷ک-۱۴۵۳ز) فتح کرد، له گه ل نه م فتحه دا هومی دی ئیسلام نئی بو وه و هیوای موسلمانان بوژایه وه. تورکه کان، له ناو هه موشیان بنه ماله می عوسمان بو سه رکردایه تی نه ته وه ئیسلامیه کان و بو گپرانه وه می هیژ و جیژیژی^(۱) موسلمانان له جیهاندا جیی باوه پ و متمانه بون، فه تحکردنی قوسته نتینیه که موسلمانان بو ماوه می هه شت سه ده بو پییان فتح نه ده کرا^(۲)، ده سه لمینئ که پیوای زیره ک و کارامه و به هیژ بون، له پیشه سازی چه ک و تفاق می شه ردا ده سه رهنگین بون، له سه رکردایه تی سه ربازیدا هه لکه وتو بون، له نامراز و که رسته می شه ر و به کاره یئانی هیژ و زانست و نه زموندا له نه ته وه هاوچه رخنه کان پیشکه وتوتر بون، هه لبه ت هه مو نه ته وه یه ک ده بی نه م سیفه تانه می تیدا هه بی تا بتوانی بالاده ست بی .

(۱) جیژیژی: شوینپایه.

(۲) گه له که شتی (اسطول) عه ره بی به سه رکردایه تی بوسری کوری نه رطه نه ویستی له سالی (۱۴۴ک-۱۶۶۴ز) قوسته نتینیه بگری. یه زیدی کوری موعاویه ش له سالی (۱۵۲ک-۱۶۷۲ز) قوسته نتینیه می گه مارژودا، پاشان عه ره به کان به لای که مه وه چوار جار گه مارژویان داوه به لام له بهر سه ختیه که می پییان فتح نه کراوه.

پېشكەوتویى موحەممەدى فاتیح لە ھونەرى شەردا:

موحەممەدى فاتیح — ھەك درابەر دەلئى: — لە زانستى بىركارىدا شارەزا بو و بە زىرەكانەش لە شەردا بەكارى دىنا، بۆ فەتھە مەزەكەش خۆى نامادە كردبو و سودى لە ھەمو كەلوپەل و كەرستەيەكى شەرى ئەوكات وەرگرتبو.

گەشتيارىكى خەلكى شارى بوندوقىيە^(۱) كە ناوى (GIACOM DE LANGUSCHI) يان لەنگاستۆ (LANGASTON) بولە سەرۈبەندى فەتھكردنە كەدا موحەممەدى فاتىحى بينىۋە بەمجۆرە ۋەسفى كردو: ((گەنجىكى تەمەن ۲۶ سالە^(۲)، (پاشان دواى ئەوھى ۋەسفى ئاكار و رەوشتە بەرز و رۆشنىبىرىيە بەرفرەوانەكەى دەكات، دەلئى: ((زۆر بە وردى لە رەوشى ئىتالىا و پايتەختى پاپا و ئىمپراتۆر و ژمارەى پاشانشىنەكان دەكۆلتەۋە و زانىارى كۆدەكاتەۋە، نەخشەيەكى لەلايە گشت دەولتە و ھەرىمەكانى ئەوروپاي لەسەر نیشان كراۋە، ھىندەى تامەزرۆى تۆژىنەۋە و ناسىنى رەوشى جىھان و زانستى جەنگىيە تامەزرۆى ھىچ شتىكى تر نىيە، لىۋەتۆژىكى زىت و زىرەكە، بۆ حوكم بە جۆش و خروۆش و بەدەستۈيردە، جا ئەى مەسىحىيەكان ئەمەيە ئەو پىاۋەى كە دەبى بەرەنگارى ببىنەۋە كە تا بلىنى وريايە، لە سەرماو گەرما باكى نىيە و لە تىنۆيتى و برسىتيدا خۆى رادەگرئ... دەلئى: رۆژگار گۆراۋە، پىشان رۆژئاوا بەرەو رۆژھەلات دەخشىن، بەلام ئەمرو رۆژھەلات بەرەو رۆژئاوا ھەلدەكشى. دەلئى: دەبى يەك ئىمپراتۆرىيەت لە جىھاندا ھەبى، يەك دىن و يەك دەولتە ھەبى، بۆ ھىنانەدى ئەم يەكئىيەش ھىچ شوئىنىك لەسەر زەۋىدا لە قوستەنتىنىيە گونجاوتر نىيە))^(۳).

(۱) بوندوقىيە: Venise: شار و بەندەرىكى بەناۋبانگى سەر كەنارى دەرياي ئەدرىاتىكە لە باكورى ئىتالىا.

موغجىد - ۋەرگىز

- ئەدوى -

(۲) ئەۋەى راستى بىن تەمەنى ئەوكاتى لە (۲۴) سال تىنەبەرىبو.

(۳) (استنبول و حضارة الامبراطورية العثمانية) ل ۳۶-۳۷، نوسىنى ئوستاد (برنارد لويس)

تەعرىب: ئوستاد رضوان عالى الندوى.

بارون (کارادو) (Baron Carra de Vaux) له بهشی یه که می پرتوکه که پیدا به ناوی (بیرمنده کانی نیسلام) له باره ی سهربرده ی موحه مده ی فاتیحدا ده لی:

((موحه مده ی فاتیح ثم فده ی به په میان و به لیننامه وده دست نه هینا، تنها به لاوازیتی ولاتی بیزه نطی ری بو خو ش نه بو، به لکو سولتان پی شتر نه خشه ی بو کیشابو و ته گیری کاروباره کانی کردبو و هیزی زانستی نه و سهرده می خستبه کار. نه وسا تازه توپ دروست ده کرا، به لام نه و زه به للاحترین توپی نه و سهرده می دروست کرد، نه اندازیاریکی شاره زاو به نه زمونی تهرخان کرد سهربرده ی دروستکردنی توپیک بکات که کیشی گولله توپه که ی ۳۰۰ کلیوگرام بو، موده ای هاویشتنه که ی پتر له یه ک میل بو، ده لین: توپه که ۷۰۰ که سی ویستوه تا رابکی شری، تا گولله توپیان خستوته ناوی و ناماده ی ته قانندن کراوه دو سه عاتی ویستوه، کاتیک موحه مده ی فاتیح به ره و فده ی قوسته نینیه که وته ری سیسه ده هزار جهنگاوه ر له ژیر سهر کردایه تیه که ی دابون، ژماره توپیکی گه لیک زوری شی له گه لدا بو، نه و گه له که شتییه ی قوسته نینیه ی گه مارو دابو بریتی بو له ۱۲۰ که شتی جهنگی، به زیره کایه تی خوی شیوازیکی دوزیه وه بو نه وه ی به شیک له گه له که شتییه که ی^(۱) له وشا کانیه وه بخاته ناو که نداو، که شتییه کانی له سهر چند ته خته داریکی به به ز چه ورکراو راخرانده نیو ده ریاهه، به م ریگه یه له لای قاسم پاشاوه (۷۰) که شتی دابه زانده نیو ده ریاهه^(۲).

(۱) گه له که شتی: گه له گه میه، اسطول.

(۲) له په راویزه کانی نه میر شکیب نه رسه لانه وه له سهر (نیستای جیهانی نیسلامی): ۱/۲۲۰،

تازىيارىه كانى گەلى تورك :

ئەوسا گەلى توركى موسلمان بەسەر كىردا يەتى بىنە مالىھى عوسمانىيە كان چەند تازىيارىه كى تايىبە تىيان بەسەر گەلە ئىسلامىيە كانى تىردا ھەبو، بۆيە شايستەى رابەرايەتى موسلمانان بون:

يەكەم: گەلىكى بىدار و خويىنگەرم و بە ئاوات بون و روحى جىھادىيان ھەبو و ھەك نەتەو ھە ئىسلامىيە كانى رۆژھەلات توشى نەخۆشىيە كوشىندە خورپە و شتىو كۆمەلەيە تىيە كان نەببون - چونكە پەرورەدە بونە كەيان لە فەيطرەو ھە نىزىك بون و ژىيانىكى سادەيان ھەبو.

دوھەم: خاوەنى ھەيىزىكى جەنگى بەھەيىز بون، كە دەيان تىوانى بەھۆيەو ھە سەلەتى ئىسلامىيە مەدەى و روحى رابەھىلن و بەرپەرجى شالۆى دوژمنانى پىچ بەدەنەو ھە سەر كىردا يەتى جىھانى پىچ بگرنە دەست، عوسمانىيە كان ھەر لەسەر ھەتاي سەرھەلەدى دەولەتە كەيانەو ھە پەنايان ھەبەر بەكارھەيىنانى چەك و تىفاقى جەنگى برد، بە تايىبەتى چەك و تىفاقى ناگىردار، بايەخىيان بە دروست كىردنى تۆپ دا و نۆيىتىن كەرسە ھە ئامپازى شەرىيان بەكار دىنا، گىرگىيان بە ھونەرى جەنگ و رىكخستىن و پىچە كىردنى لەشكەر دەدا، گەيشتەنە راددەيەك كە لە پىشەسازى جەنگىدا لە پىشەو ھە گىشت گەلاندا بن و بىنە سەرمەشق و پىشەنگى ئەورۇپا.

ھۆكىميان لەسەر سى كىشورە دەكرد: ئەورۇپا، ئاسىيا، ئەفرىقىيا، لە رۆژھەلاتى ئىسلامىدا لە فارسەو ھە تا مەراكىشىيان گىرتە دەست، ئاسىياى بچكۆلەيان خستە ژىر رىكىف و پىيان نايە ئەورۇپاش و تا شورە كانى ئىھەننا نەگىرسانەو ھە، ھەر خۆيان مەير و گەورەى دەريايى ناو ھەراست بون و كەس نەبو لەبەر دەمىيان قىت بىتەو ھە... دەريايان كىردبەو دەريايەكى عوسمانى و ھىچ بىگانەيەكى لى نەبو، مەتەنەدارى قەيسەر (پەترۆسى گەورە) لە ئاستانەدا نامەيەكى بۆ قەيسەر نوسى و گوتى: ((سولتان دەريايى رەش بە مولكى خۆى حسىب دەكەت و رىگە بە بىگانان نادا بچنە ناوى)). گەلەكە شتىيەكى وايان دروست كىرد ئەورۇپا رىي پى نەدەبىرد، تەنەنەت لە سالى (۹۴۵ك-۱۴۵۷ز)

میرنشینه کانی پاپا و ڤیهنا و نیسپانیا و پورتوگال و مالتا همهو بهیه کهوه بو تیکشکاندنی نهم گهله کهشتیه کۆبونهوه کهچی دادی نه دانو پیمان نه کرا.

نیمپراتۆریه تی عوسمانی له رۆژگاری دهسهلاتی سلیمان قانونی گهوره دا ههردو دهسهلاتی وشکانی و دهریایی و، رامیاری و روحی بهیه کهوه کۆ کردبونهوه.

له رۆژگاری دهسهلاتی سولتان سلیماندا سنوری دهولهتی عوسمانی له لای باکورهوه: (طونه) و (صاوهی روباری) گرتبوهوه، له لای باشورهوه: گهیشتبوه

سهچاوهی نیل و ئۆقیانوسی هیندی، له لای رۆژههلاتهوه: گهیشتبوه زنجیره چیاکانی قهفقاسهوه، له لای رۆژئاواشهوه: گهیشتبوه چیاکانی ئەتلهس، که

روبهری سهرحه میان له (۴۰۰) ههزار میل دوجا زیاتر بو.

گهله کهشتی عوسمانیه کان پتر له (۲۰۰۰) کهشتی جهنگی پیکهاتبو، له بهشی رۆژههلاتدا دهسهلاتی بهسهر دهریای سفید و دهریای ئەدریاتیک و مهرمهرا و

ئهزاق و رهش و سور و فارسدا ههبو.

ئوستاد بهرنارد لويس- میثوناسی پسیپۆر لهبارهی میثروی تورکیا، له پهرتوکه کهیدا بهناوی (ئهستهنبۆل) دهلی:

((حوکمی سلیمان (۱۵۲۰-۱۵۶۶ز) که له لای تورکه کان به (ئهلقانونی)

ناسراوه و له لای نهووروییه کانیش به (لوتکهی هییز و شکۆی عوسمانیه کان)...))

((نیمپراتۆریه تی عوسمانی دواي ئهوهی چهندسه رکهوتنیکی نوئی وهدهستههینا؛

روبهره کهی نیو خاکی نهوورپاشی گرتهوه، ههروهها له رۆژههلاتی دهریای سپی ناوهراستیشدا هیزی دهریاوانی عوسمانی دامهزراند، دواي ئهوهی له سالی

(۱۹۵۲ز) دهستی بهسهر دورگهی رۆدهس (RHODES) داگرتو له سالی

(۱۵۲۱ز) بهلگهردای فتهح کردو خسته بهر ئهمری خوئی و، سههرکهوتنیکی

گهورهشی له شهری مۆهاکس (MOHACS) وهدهست هینا که ریگی

فتهحکردنی مهجهر بو، مملانییه کی بهردهوامی توندوتیژییش له گهڵ بنه مالهی

هاپس بیترگ (HAPSBURGS) په‌یدابو له‌سه‌ر نه‌وه‌ی کامیان سه‌رکردایه‌تی نه‌ورویای ناوه‌راست بکات))^(۱).

((هه‌روه‌ها له‌شکرئیکی عوسمانی له‌ سالی (۱۹۲۹ز) شاری ئیه‌ننای گه‌مارۆ دا، له‌ سالی (۱۵۳۷ز) هیزئیکی بچوکی عوسمانی هه‌لۆیدا پورتوگالیسه‌کان له‌ ده‌ریای هیندی ده‌ر بکه‌ن، له‌ سالی (۱۵۵۳ز) سولتان سلیمان به‌سه‌رکردایه‌تی خۆی له‌شکرئیکی برده‌ سه‌ر ئیتران، له‌ سالی (۱۵۵۵ز) گه‌له‌که‌شته‌یه‌کی عوسمانی هه‌لۆیدا مالتا بگرئ، تا دوا‌ی رۆژگارئیکی درئیش هیچ که‌س نه‌یده‌زانی ئه‌م ده‌سه‌که‌وتانه‌ به‌رزترین هه‌لکشان‌ی ره‌وتی عوسمانیه‌کان بون))^(۲).

((له‌گه‌ڵ فره‌وانبونی ئیمپراتۆریه‌ت و هیزئیی سه‌ریازی عوسمانیه‌کان باری ئابوریش له‌بارتر ده‌بو، کارگێڕیش ورده‌کارتر ده‌بو، رۆشنبیریش ده‌وله‌مه‌ندتر و ئاستی به‌رزتر ده‌بوه‌ه))^(۳).

((ئیمپراتۆریه‌تی عوسمانی له‌ دوا‌ی مردنی سولتان سلیماندا پتر له‌ یه‌ك سه‌ده‌ش هه‌ر به‌ هیزئیکی به‌زه‌بروزه‌نگ مایه‌وه، له‌ سالی (۱۶۸۳ز) توانای هه‌بو دوباره‌ شالۆئیکی گه‌وره‌ بیاته‌وه‌ سه‌ر ئیه‌ننا))^(۴).

((له‌ نامه‌یه‌کدا که‌ کۆچوینگ (KOCHUBEY) بو‌ سولتان مورادی چواره‌می ده‌نیئری، ده‌لئ: له‌دوا‌ی رۆژگاری خه‌لیفه‌ یه‌که‌مینه‌کانی ئیسلامیه‌وه‌ هیچ بنه‌ماله‌یه‌کی فه‌رمانه‌وا وه‌ک سولتانه‌ عوسمانیه‌کان ئاوا بو‌ ئیسلام دئسۆز نه‌بونه، نه‌بوه‌ وه‌کو وان ریزی ریبیره‌کانی شه‌ریعه‌تی ئیسلام و زاناکانیان گرتبئ، ئه‌م قسه‌یه‌ش هیچ زیده‌رپۆییه‌کی تیدا نه‌ه. چونکه‌ ئه‌و ریز و روه‌ته‌ قولی بنه‌ماله‌ تورکه‌کان و پیتشتریش سه‌لجوقیه‌کان به‌رامبه‌ر به‌ ریبیره‌کانی شه‌ریعه‌ت و زانایان ده‌یاننواند، له‌سه‌رده‌می حوکی عوسمانیه‌کان به‌رده‌وام بو‌ به‌لکو پتریش بو، سولتانه‌ عوسمانیه‌کان بو‌ ئه‌وه‌ی شه‌ریعه‌ت ببیته‌ یاسای کارپێکراوی ولات

(۱) په‌رتوکی (ئه‌سه‌سته‌نبۆل) ل ۴۱-۴۱ .

(۲) هه‌مان سه‌رچاوه‌، ل ۴۲-۴۴ .

(۳) هه‌مان سه‌رچاوه‌، ل ۴۳-۴۴ .

(۴) هه‌مان سه‌رچاوه‌ی پیتشو.

له پیش سه رجهم پیشینان دابوهه، رهفتاره چاکه کانیشیان نهوه ده رده خن که ههستیکی قولی واجب نامیزیان له مەر نه مانه تی ئاینی پیروژدا هه بوه^(۱).

رۆما نه بی نه گه رنا گشت شاره به ناویانگه کانی جیهانی کۆن چونه ناو سنوری ده وله تی عوسمانی^(۲). ته واوی نه وروپا لییان ده ترسان و له بهریان ده له رزین و پاشا گه وه رکانیان ده هاتنه بهر په یمانی پاشا کانیان، تورک بچونایه نیو هه ر گوند و شارێک خه لکه که وه ک ریزلینایتیک زه نگوئی کلیسا کانیان لێ نه ده دا، پاپا که وه سفو ئاکاری موحه مده دی فاتیحی پیگه یشت فه رمانی کرد وه ک جه ژن ئاههنگ بگیژن و بو ماوه ی سێ رۆژیش نویژ و نزای سوپاسگوزاری نه نجام بدهن.

سپیهم: گه لی تورک، نیشتمانه که یان چاکترین جه رگه بو بو سه رکردایه تی جیهان، نیشتمانه که یان له نیمچه دورگه ی به لقان دابو که ده پوانیتسه ئاسیا و نه وروپا. پایته خته که شیان له نیوان ده ریای رهش و سپی دابو که وشکایی ئاسیا و نه وروپای به یه که وه ده به سته وه، بۆیه باشتترین پایته ختی گه وره ترین ده ولت بو، حوکمی ئاسیا و نه وروپا و نه فریقایان ده کرد، ته نانه ت ناپلیۆن گوتویه تی: ((نه گه ر دنیا هه موی یه ک ده ولت بوایه قوسته نتینیه گونجاوترین شار بو بیته پایته خت)).

نه وروپا له داها تویه کی نزیکدا تر سنناکیه کی گه وره و کاریگه ریه کی زه به لاحتیسه له سه ر ده وله تی عوسمانی هه بو، چونکه هیژی به گورپوتینی تیدا ده وروژا و هۆکاره کانی پیشکه وتنی له سینگدا وه که فوکول که وتبو، بۆیه تورک — نه گه ر خوا مه یلی لێ بوایه — ده یانتوانی له مه یدانێ زانست و ئاوه زدا پیش بکه ون و پیش نه ته وه نه سرانیه کانی نه وروپاش بکه ونه وه، ده یانتوانی بهر له وه ی نه وروپا جله وی جیهان بگریته ده ست و به ره و ئاگر و کاولکاری بیات، خۆیان بن به پیشه وای جیهان و به ره و ریی هه ق و راست رینونی بکه ن.

(۱) هه مان سه رچاوه ی پیشو، ل (۵۰-۵۱).

(۲) فلسفه التاریخ العثماني، محمد جمیل بیهم، ص (۲۸۰-۲۸۱).

داروخانی تورک له خوره‌وشت و متبونیان له زانست و له پیشه‌سازی جه‌نگیدا: (۱)

به‌لام گه‌لی تورک-ویرای به‌دبه‌ختی خۆیان- بو به‌دبه‌ختی موسلمانانیش رویان له نشیوی و داروخان کرد و توشی هه‌مان نه‌خۆشیه کوشنده‌کانی گه‌له فه‌وتاه‌کانی رابردو بون، وه‌کو ئیره‌یی (۲)، رکوکینه، سته‌مو ئیسه‌تبدادی پاشاکان، په‌روه‌ده‌ی کرچ‌وکال، ره‌وشتی گه‌نده‌ل، ساخته‌و گزیکاری سه‌رکرده‌کان له‌گه‌ل خه‌لک، سستی و هه‌سانه‌وه‌خوازی گه‌ل، بگره‌ گه‌لیک ره‌وشتی به‌دو نرم‌تریش که شه‌قلی نه‌ته‌وه داروخاوه‌کانن، هه‌ر هه‌موش له‌نیو دوتویی په‌رتوکه می‌ژیویه‌کانی ده‌رباره‌ی تورکیای نوسراون باس کراون و لیته‌دا نا‌کری به‌ دریزی باسیان لیته بکه‌ین. به‌لام نه‌خۆشی هه‌ره‌سه‌خت و کوشنده نه‌وه‌بو که له زانست و پیشه‌سازی جه‌نگی و ریک‌خستنی له‌شکرده‌ دوچار می‌بون. فه‌رموده‌که‌ی خوا و پیغه‌مبه‌ریان له‌بیر کردبو که خوا ده‌فه‌رموی: ﴿وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهِبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللَّهِ وَعَدُوَّكُمْ وَآخِرِينَ مِنْ دُونِهِمْ لَا تَعْلَمُوهُمْ﴾ تا بو ده‌کری چه‌ک و جبه‌خانه‌ی شه‌ر و نه‌سپی سواری په‌یدا بکه‌ن و دوژمنی پی‌ترسینن؛ که دوژمنی خوداشن. غه‌یری وانیش دوژمنو هه‌ن که نایاناسن. ﴿الانفال: ۶۰﴾، که پیغه‌مبه‌ر ﷺ ده‌فه‌رموی: ﴿الْحِكْمَةُ ضَالَّةٌ الْمُؤْمِنِ حَيْثُ وَجَدَهَا فَهُوَ أَحَقُّ بِهَا؛ حیکمه‌ت بزرروی پرواداره له کوئ دۆزیه‌وه شه‌و پی‌شایه‌نتره)). جا له‌به‌ره‌وه‌ی جه‌رگه‌و ناوه‌ندیکی زۆر گرنگی رامیاری و جوگرافیان هه‌بو و ولاته نه‌وورویه‌کانیش وه‌ک شه‌وره‌یه‌ک ده‌وورپه‌شتیان ته‌نیبه‌وه، بو‌یه ده‌بوایه هه‌رگیز له نامۆژگاریه‌که‌ی سه‌رکرده‌ی گه‌وره‌ی ئیسلامی (عه‌مری کوپری عاص)- خوا لیتی رازی بی- لانه‌ده‌ن و نه‌وان شایه‌نترین و له‌په‌شته‌ترین که‌س بن و بو گوپراه‌لی هه‌رده‌م نامۆژگاریه‌که‌یان له‌به‌رچاو بی که له نامه‌یه‌کدا بو

(۱) متبون: جمود.

(۲) ئیره‌یی: جه‌سودی.

موسلمانه کانی میسری ده نیری و ده لی: ((براکانم! بزنان ده بی تا رژی دواپی له سه نگر نشینی دابن، چونکه دوژمنانی ده ورو بهرتان گه لی زۆرن و هه میسه چاویان برپوه ته خاک و ولاتتان و لیتان و هئاگان)). به لام گه لی تورک راوهستان و رژیگاریش به ره و پیش رژیشت، گه لی تورک وه دواکوت و نه ته وه ئه ورو پیه کانیس وه پیش که وتن.

متبونی زانستی له تورکیا:

خاتو (خالیده ئه دیب هانم) جوان وه سفی متبونی زانستی تورکیای کرده، پیمان باشه لیته دا بیهیینه وه، ده لی:

((تا رژیگار رژیگاری فله سه فه ی که لامناسی بو زانا ئیسلامیه کانی تورکیا ئه رکی سه رشانی خویان به ریکو پیکی راده پیراند، قوتابخانه ی (سلیمانیه) و (هه لفاتح) دو مه لبه ندی زانستی و هونه ری به ریلای ئه و رژیگاره بون، به لام کاتی که ئه وروپا ته کانی دا و فله سه فه ناس و که لامناسه کان به ردی بناغه ی زانستی نوییان دامه زراند وه رچه رخانیکی وا له جیهان رویدا ئیتر زانا ئیسلامیه کان نه یان توانی به ئه رکی فی کردن و کاری مامۆستایانه ی خویان هه لبه ستن، زانا ئیسلامیه کان وا تیده گه یشتن زانست هه ر له دۆخی سه ده ی سیزده می زاینیندا سر بو وه هه نگاوی به ره و پیشتری هه لئه گرتوه، ئه م تیگه یشتنه چه وته به ریلایه تا سه ده ی نۆزده میس خوی به سه ر سیسته می خویندن سه پاند بو)).

ئه م هزه چه وته ی زانا ئیسلامیه کانی تورکیا و ولاتانی تر په یوه ندی به ئیسلامه وه نه بو، چونکه فله سه فه ی خواناسی و که لامناسی که موسلمان و نه سرانیه کانی پی سه رگرم ببو، له سه ر بناغه ی فله سه فه ی ئیغریقیه وه هه لچنرابو، زۆریه ی هه ره زۆریشی بریتی بو له بیرو هزه کانی (ئه رستۆ) که فه یله سو فیتیکی بته رست بو. من لیته دا پیتم باشه به راوردیکی تیکرایی له نیوان ئاوه زی زانا مه سیحیه کان و زانا موسلمانه کان بکه م.

قورپاننى پيرۆز به دريژى باسى به ديهيئنانى بونه وهرى نه كردوه، بايه خى هه ره گه وهرى به لايه نى خو په وشت و كۆمه لايه تى داوه، مه به ستى گه وهرى نه و به به باش له خراپ و جوان له دزيو جوئ كاته وه، قورپان به رنامه كه ي بۆ سه رجه م جيهان هيئاوه، كه له باره ي نه وديو سه روشته وه داوه يان كه ده رگاي با به تيكي روحي كردۆته وه كه م جار به نالۆزكاوى و گريوگالتى تيدا بوئ، مه به ستى سه ره كى قورپان نه وه بو خه لك فيرى به كخواناسى بيت. ئيسلام ئاينىكي ليپورده و ساده يه و سينه ي له سينه ي ئاينه كانى تر فره وانتره و بيردۆزه نوئيكانى ده باره ي سه روشت و بونه وهر پتر له ئاميزى نه ودا جيگه يان ده بيته وه، به لام به داخه وه نه و ليپورده ي و ساده ييه ي كه هانده ريك بو بۆ ليكۆلينه وه ي زانسته تازه كان دريژه ي نه خاياند. زانا و كه لامناسه كان له سه ده ي نوئه مى كۆچيه وه را- جگه له فيقه- زانستى خواناسيشيان پر كۆت و زنجير كرد، ده رگاي ليوه كۆلن^(۱) و ئيجته اديشيان داخست، ئيتر له ويوه هزه ركانى (ئه رستۆ) خزيه نيو فه لسه فه ي ئيسلامى.

به لام ئاينى مه سيحى- كه هه رچه نده شايسته تره پيى بگوتري ئاينى ره به ن پۆلس- له (سيفرى سه ره تاي په يدا بون) دا به دريژى باسى جيهانى سه روشتى كردوه، نه سه رانيه كان پييان ابو هه رچى له ويئا نوسراوه وته ي پيرۆزى خوايه و له سه ريانه برواي به هيژى پي بينن، به لام كه بينيان واقيع شتيكي تره و نه زمون بويان ناسه لميئى، په نا يان وه به ر ريگه ي به لگه خوازى برد و خو يان به بو انگى ئه رستۆ وه هه لواسى، چونكه ژيريژيكا ريه كه ي ئه رستۆ وه ك جادو به كار بو.^(۲)

كاتيك روژئاوا له ربي بينين و نه زمون و شيكردنه وه و به شبهه شكاريه وه له سه روشتى كۆليه وه، پياوانى كه نيسه ده ستيان له هه مبانه ي به تال مايه وه، هه روه ها كاتيك كه زانا كان له ريگه ي نه زمونى كرداريه وه گه يشتنه كۆمه ليك دۆزينه وه ي گرينگ و سه ره كوتنيان وه ده ست هيئا، زانا نه سه رانيه كان ترسى له ناوچونى ده سه لاتى كه نيسه يان لى نيشت، بۆيه كه وتنه دژايه تيكردى زانا يان

(۱) ليوه كۆلن: تحقيق.

(۲) به لگه خوازى: استدلال. ژيريژى: منطق.

و مملانییه کی توندوتیژ له نیوان ناینو زانست پهیدا بو، گه لیک زانای گه وری سروشتناسی کۆلنه ده ریش بونه قوربانی دژایه تیه کانی که نیسه.

که نیسه دواى شهره خویناویه که می نیوان ناین و زانست ناچار بو ملکه چى واقع بیّت، زانسته سروشتناسیه کان بخته نیو پرۆگرامی خویندنگه و کۆلیزه کانی، زانکۆکانی که تا دوینى جیاوازی له گه لّ فیژگه ئیسلامیه کان نه بو، بونه مه لّ بندی زانسته تازه و سروشتیه کان، فه لسه فه که می خویشی به جی نه هیشتت و وازی لى نه هیئا، بهم شیویه که نیسه توانی ده سه لاته که می له سر چینی رۆشنبیران بیاریزی، که شیشه^(۱) کاتۆلیک و پرۆتستانته کانیش ده ستیکی بالایان له زانسته نوییه کان پهیدا کردو توانیان له بابته تازه کان بتۆژنه وه.

به لام زاناکانی تورکیا له رهوشیکی پیچه واندها بون، بایه خیان به زانستی نوی نه ده دا و نه یانده هیشتت هزری تازه رویان تیکا و ریگه یان نه ده دا زانستی نوی و ناوازه یان لى نریک بیته وه، هه لّ بهت جله وی خویندن و فیژکردنی نه ته وه ی ئیسلامیه هه له ده ست نه واندا بو، بویه سیسته مه فیژخوازه که یان جمودی به سه ردا زال بو، هه روه ها له رۆژگاری داروخانه که دا کی شه و گرفته سیاسیه کانیش هه مو رویکی داگرتبه وه و بواری بۆ زاناکان نه هیشتبه وه به کاری نه زمون و سه رنجکاری^(۲) هه لّ بستن، هه ر پتیان ده کرا له فه لسه فه که می نه رستۆدا رۆچن و به زانستی به لگه خوازی خه ریک بن، جا بویه ره وش و چۆنیه تی خویندنگه ئیسلامیه کان له سه ده ی سیزده مدا چۆن بو له سه ده ی نۆزده میشدا هه روا مایه وه))^(۳).

(۱) که شیش: قه شه.

(۲) سه رنجکاری: المشاهده.

(۳) (صراع الشرق والغرب في تركيا) کۆمه له وتاریک بون خاتو خالیدی له زانکۆی گه لسی ئیسلامیدا به زمانی نینگلیزی پیشکه ش کرده، وتاری دوهم (داروخانی عوسمانیه کان)، ل

داروخانی ھزری و زانستی گشتی:

متبونه زانستی و کفتبونه ھزریه که وه نه بئ تهنها تورکیا و نیوه نده زانستی و دینیه کانی داگرتبیته وه، به لکو سدرتاپای جیهانی ئیسلامی له رۆژه لاته وه تا رۆژئاوای داگرتبه وه، هه موی دوچار نه زۆکی زانستی و نیمچه ئیفللیج بونیکی ھزری ببون، توشی شه که ت و سارد بونه وه ببون و له حاله تی وه نه وز و بۆرژان^(۱) دابون، ره نگه سه ده ی نۆزده م — ته گهر نه ئین سه ده ی هه ژده م — دوا هه مین سه ده ی چالاکی و به ره مه مه یینان و داهینانی زانست و ئاین و شیعر و په ندو ته ده ب بویی، سه ده ی ده یه میش یه که مین سه ده ی دامرکانه وه و لاساخوازی و سوان بویی.

دامرکانه وه که سدرتاپاگیر بو، گشت بواره کانی ئاین و ته ده ب و واتا شیعی و په خشانیه کان و میژو و پرۆگرامی خویندنی داگرتبه وه، له و په րتوکانه ی که ده رباره ی سهربرده و ژییانی ناودازان دانراون ناسناوی عه بقه ری یان هه لکه وتو یان ته نانه ت لیکنۆله ره وه به بالایی هه یچکامه یکیاندا نه ېراوه، که سیک نه بو له هونه ریک له هونه ره کان شتیکی ناوازه و تازه ی داهینایی یان زانستیکی ده و له مه ند کردبئ، مه گهر چه ند تاکیک که نه وانیش له ده وریه ری جیهانی ئیسلامیدا ژیاون، وه کو: شیخ نه حمده ی کوری عه بدولته حده ی سه ره نه دی (له ۱۰۳۴ ک مرده) که خاوه نی (الرسالة الخالدة في الشريعة والمعارف الالهية) یه، شیخ ولی اللهی کوری عبدالرحیمی ده هله وی (له ۱۱۷۶ ک مرده) که خاوه نی نه م کۆمه له په رتوکه یه: (حجة الله البالغة)، (إزالة الحفاء)، (الفوز الكبير)، (رسالة الإنصاف)، کوره که ی: شیخ رفیع الدین (له ۱۲۳۳ ک مرده) که خاوه نی (تکمیل الأذهان) و (أسرار المحبة) یه، شیخ ئیسماعیلی کوری عبدالغنی کوری ولی اللهی ده هله وی (له ۱۲۴۶ ک مرده) که خاوه نی نه م په رتوکانه یه: (منصب الإمامة)، (العقبات والصراط المستقیم)^(۲).

(۱) بۆرژان: خوه کوتکه، النعاس.

(۲) له بهرگی (۷، ۶، ۵) ی په رتوکی (نزهة الخواطر) ی دانراوی زانای هه ره زان (عبدالمحي الحسنی) دا سه ربهرده کانیان بچوینه وه.

له سده کانی کوتايدا-له گه لّ نه وهی گه ليک شيعر دانراون و زؤريشان تيدا گوتراوه، به لام-شيعريتک نيه به ناسانی نه زيه ر بکري^(۱)، په خشانيتک نيه دلان گوشاد و شاد کا، نه ده بيکی سارد و سست وه دی ده که ی که له وشه نارایی و زيده رويی و وته و واتای فشول پرکراوه و له مه دحی خوراپيشکه رانه و عه شقی لوسکه و ره والان سيخناخ^(۲) بوه. ته نانه ت له نامه گورينه وهی نيوان برا و براده ران و نوسینی ناسایی و نانه ده بيشدا خؤگوشين و ئالؤزی تی ئاخنراوه، ته نانه ت نه و پهرتوکانه ی ده رباره ی سه ربرده و ميثوش دانراون به سه روا داری نوسراون.

له کور و مه کؤی خویندندا په رتوکی زاناکانی پيشان پشتگوي خرابون، په رتوکی ئالؤزی پر په راويژ و ته قيرير و کوررتکرده وه و مه تنی قورپسی زاناکانی پاشينيان ده خویند که دليان نه ده هات کاغه زی زؤر به کارينن و به نه نقه ست گريوگاليان تيده خست و ئالؤزيان ده کرد، ده تگوت له باره ی پيشه ی چر داپری شت ده نوسن، نه مانه نه وه ده رده خه ن که جيهانی ئيسلامی دو چاری چ داروخانيکی هزری و زانستی بوه و چؤن هه ناوی داهيژراوه.

هاوچه رخانه ی عوسمانيه کان له رؤژه لاتدا:

له رؤژه لاتدا دو ده ولته تی به هيژ هاوچه رخی ده ولته تی عوسمانی بون، يه که میان ده ولته تی مه غوليه کان بو، (بابه ری ته يموری) که هاوچه رخی سولتان سه ليمي يه که م بو له سالی (۹۳۳ک-۱۵۳۶ز) دايمه زراندا، که پاشای به هيژ و به هيژتر حوکمی ولاتيان ده گرته ده ست، له هه مو پاشا موسلماننه کان پتر خاوه نی زه بروزه نگ و هيژي جهنگی و خاکسی فره وان بون، به هيژترين پاشا کانيان (نه وره نگ زيپ) بو، که دوا هه مين پاشای به هيژي ته يموريه کان بو، ده سه لات و روبه ری ولاته که ی له ولاتی گشت پاشا کاني تر فره وانتر بو، خاوه ن فتوحاتی مه زنتر

(۱) نه زيه رکردن: له به رکردن.

(۲) سيخناخ: پرو ته ژيبون به تپه ستاوتن.

بو، دىندارىكى پتەوتر بو، لە قورئان و سوننەت شارەزاتر بو، پتر لە ئەوئەت سال ژيا و بۆ ماوەى پەنج سالىش حوكمى گيپرا، لە سالى (۱۱۸ك) يان لە بەرەبەيانى سەدەى هەژدەمى زايىندا كۆچى داويى كرد، كە سەردەمىكى زۆر گرنگى ئەوروپا بو، بەلام نە ئەم و نە ئەوانى تر لە ئەوروپا ئاگادار نەبون كە چ راپەرپىن و روداويكى گەورەى تىدا دەتەقیتتەو و چ هۆكارىكى پيشكەوتنى تىدا دەدۆزىتتەو. بە چاوى سوك و بە دلى پىر لە كىنەو دەيانرپوانى بەزرگان و پزىشكە گەشتيارەكانى ئەوروپا كە هەرچەندە لەبەر دورى رىگا كەميشيان رويان لە ولاتەكەيان دەكرد.

دەولەتى دوهم: دەولەتى سەفەوى بو، كە لەلای ئەفغانستانەو دراوسىي دەولەتى عوسمانى بو، دەولەتىكى پيشكەوتو و شارستان بو، بەلام جارىك بە كيشەى شىعەگەرىتى و هيرشەردن بۆ سەر دەولەتى عوسمانى خەرىك بو جارىكى تر بە داكۆكى لەخۆكردن.

هەردو دەولەت لە سنورى خاكى خوياندا گرمۆلە ببون و قەتيس مابون، هەرشتىك نەك لە ئەوروپاوە بەلكو لە رۆژەلاتى نزىكىش روى داباويە دورەپەرىز و بىناگا بون، نەك لە رەوشى ولاتە بىانيەكان بەلكو لە رەوشى ولاتە ئىسلامىەكانىش بىناگا بون، هاوپەيمانىتى و يەكگرتن بگرە هەر بىرشيان لى نەدەكردەو، كە ئەمەش سروشتىكى ولاتە رۆژەلاتى و حكومەتە تاكەكەسىەكانە و باوك بۆ كورپى بەجى هيشتتەو، هەروەها بىريان لەو نەدەكردەو كە لە رەوشى زانستى و جەنگى ئەوروپا بتۆژنەو و سودى لى وەرگرن و زانست و پيشەسازى هەلقۆزەنەو.

راپەرىنى ئەوروپاي نەفامىتى و رەوتى بىوجانى بەرەو زانستە سروشتيەكان و پيشەسازى:

سەدەى شازدەم و حەفدەمى زايىنى گرىنگترىن رۆژگارى مېژوى مۆفاهەتى بون، سەدەتاي سەرھەلدان و پيشكەوتنى سەدەكانى دواتر بون، لەم دو سەدەبەدا

نهورویا له خهوی قورس و دریژخایهنی رابو، تۆزی خامۆشی لهخۆی داوهشانده و روپهري نهزانی و بیئاگایی ههلهدایهوه، به تالوکه و ههلهداوان بهرهو مهبهستهکانی ههنگاوی ههلهگرت، بهلکو به گشت بالهکانی بۆی ههلقری، هیژهکانی سروشتی بهیدهست دهکرد^(۱) و راز و نهینیهکانی گهردونی ناوهلا دهکرد، دهريا و کیشوهری نه دۆزراوهی ده دۆزیهوه و له گشت هونهر و زانسته جوراوجۆرهکانی ژیان ده رگای نویی ده کردهوه.

له م ماوه کورتهدا له ههمو زانستیکدا پیای زانا و فرهزان و هۆزان ههلهکهوتن وهک: کۆپهرنیک—کۆس (Copernicus)، برۆنۆ (Bruno)، گالیلۆ (Galilio)، کیپلهر (Kepler)، نیوتن (Newton) و گهلی زانای دیکهش، ئەم زانایانه سیستمی کۆنیان سپهوه و سیستمیکی نوییان دارپشت و گهلیک جیهانی نویی زانستییان دۆزیهوه. ههروهها گهلیک گهریدهی^(۲) به ناویانگیش ههلهکهوتن وهکو: کۆلۆمبس (Columbus)، فاسکو دیگاما (Vasco Degama)، ماجهلان (Maglin).

میژوی گهلان له م رۆژگارهدا له دارپشت و قالدیریوی دابو، ئەستیرههی ههندهی گهل و نهتهوه ناوا دهبون و ههندهیکی تریش ههلهدهاتن، نهوهی ناوا ببو ههلهدهات و نهوهی ههلههاتبو ناوا دهبو، یهک سهعاتی نهوسا بهرامبهری رۆژیك بهلکو چهندين رۆژ بو، رۆژیکیش بهرامبهری سائیک بهلکو چهندين سال بو، ههر گهلیک نهگه ریهک سهعاتی به فیرو دابوايه وهک نهوهبو رۆژگارێک به فیرو بدات.

پاشکهوتنی مسلمانان له بوارهکانی ژياندا:

بهلام موسلمانهکان نهک چهند سهعات و رۆژ؛ بگره چهندين سهدهوه وهچهیان^(۳) به فیرو دا، له کاتیکیدا گهلانی نهورویا گشت دهقیقهو چرکهیهکیان

(۱) بهیدهستکردن: تسخیر.

(۲) گهریده: گهشتیار، رخال.

(۳) وهچه: نهوه، جیل.

ھەلڭدە قۇزتەۋە و لە بوارە جۇراۋ جۇرە كانى ژياندا ھەنگاۋى خىرا و بىۋچانىيان ھەلڭدەنا و لە ماۋەى چەند سالىڭكدا رىي چەندىن سەدەيان بىرى.

يەككىك لەو شتانەى كە سست و خاۋى توركىا لە روى زانست و پىشەسازى ۋە دەردە خات ئەۋبەو كە لە سەدەى شازدەمى زاینیە ۋە پىشەى كەشتىسازى گەبىۋتە توركىا و لە سەدەى ھەژدەمدا ئامىرى چاپ و نەخۇشخانە گەبىشتۆتە پايتەختەكەى و قوتابخانە كانى ھونەرى جەنگى ئەۋرۋىيانەش بەھەمان شىۋە. تا كۆتابى ئەم سەدەى ش توركىا لە پىشەسازى و دۆزىنەۋە تازەكان بىتاگا بو، تەنانتە جارىڭيان كە بالۆنىڭيان بىنى بە ئاسمانى پايتەختدا ھەلڭدەفرى پىيان ۋابو جادۋە يان فىلئىكى كىمىاۋىيە! ۋلاتە بچوكە كانى ئەۋرۋىا بەر لە توركىا دەستيان بەسەر ھۆكارە كانى ژيار و خۇشبەختى داگرت، تەنانتە مىسریش بە چوار سال پىشتر ھىلى شەمەندەفەرى راکىشا و بە چەند مانگىك پىشتریش پولى پۇستەى بەكارھىنا.

پاشكەوتۋىي مۇسلمانان لە پىشەسازى جەنگىدا:

داروخانى مۇسلمانەكان تەنھا لە بواری تيۆرى و فەلسەفى و ژيارىدا نەبو، بەلكو داروخانىكى گشتى بو و سەرجم لایەنەكانى ژيانى گرتبەۋە، تەنانتە لە پىشەسازى جەنگىشدا لە پاش ئەۋرۋىيان دایەۋە، كەچى توركەكان پىشتر ھەرخۇيان سوارچاكي ئەۋ مەيدانە بون و جىھان ھەر بەشان و بالى ئەۋانىدا ھەلڭدەگوت. بەلام ئەۋرۋىا بە ھۆى دۆزىنەۋە ۋە داھىنان و رىڭخستنى نۆپەۋە توانى لەپىش توركىا بداتەۋە، بەجۆرىك لە سالى (۱۷۷۴ز) توانى شكستىكى گەۋرە بە لەشكرى عوسمانىەكان بختات، لەم شەرەدا ۋەدەرەكوت كە ئەۋرۋىا لە بواری شەر و كوشتارىشدا پىشكەوتوترن، ئەۋجا دەۋلەتى عوسمانى كەمىك ئاگادار بۆۋە و چەند كەسىكى زىرەك و كارامەى ئەۋرۋىي ھىنا تا لەشكرەكەى رىك بچەن و سەربازەكان مەشق بەدن.

سولتان سەلىمى سىيەم لە سىپىدەى سەدەى نۆزدەمدا بايەخى بە چاكسازى دا، سولتان بەبى مامۇستا خۆى پىنگەياندبو-بەپىچەۋانەى سولتانەكانى پىشو-

له دهره وهی ناستانه خویندبوی و پهروه رده ببو، که بوه سولتان گه لیک فیرگه ی دامه زرانده، له فیرگه نه ندازه بیه کاندای خوئی وانهی ده گوتنه وه، له شکر ی له سه ر نه شم و شیوازی نوئی ریکخسته وه و سیسته می رامیاری ریکوپیک کرد، به لام له به رنه وه ی گه لی تورک توشی جهودیک ی له راده به دهر ببون و ده ستیان له شتی کۆن بهر نه ده بو، بۆیه له شکر له دژی سولتان راپه رین و تیرۆریان کرد . له دوا ی نه ودا سولتان مه جمودی دوهم هات که له سالی (۱۸۰۷ز تا ۱۸۳۹ز) حوکمی گپرا، دوا ی نه ویش له سالی (۱۸۳۹ز تا ۱۸۵۱ز) سولتان عبدالجیدی یه که م هاته سه ر حوکم، هه ردوکیان دریزه یان به کاره کانی سولتان سه لیم دا و تورکیایان که میک به ره و پیشه وه برد .

نه گه ر به راوردیک له نیوان پیشکه وتنه که ی تورکیای نیسلا می سه ده ی هه ژده م و نۆزده مدا له گه ل پیشکه وتنه که ی نه وروپا بکه ی، بۆت ده رده که وئ جیاوازیه کی له راده به دهریان له نیواندا هه بوه، پیشکه وتنه که یان وه که پیشبرکی نیوان کیسه ل و که رویشک بوه، به لام که رویشکه که شه و نه نوستوه و بیوچان غاری داوه، کیسه له که ش خه وی به سه ردا زال بوه و ورده ویزینک دایگرتوه و بۆرژاوه .

نه و بۆشاییه ی نیمپراتۆریه تی عوسمانی به جیی هیشت:

راسته ده ولته تی عوسمانی دوچاری نه و هه مو خه وش و نه خۆشیه ببو که وه ک تۆماریک بۆ واقع و وه که نه مانه تیک ی میژویی باسما ن کردن، به لام له گه ل نه مه شدا قه لایه کی سه خت بو بۆ نیسلا م و په رژین و شوره یه کی به هیز بو بۆ ولاتانی نیسلا می و بۆ نه و ولاتانه ی که ده که ونه رۆژه لاتنی ناوه پراسته که حیجاز و فه له ستینیشی ده گرتوه، ریکه ی نه ده دا هیزی رۆژتاوا پی بجه نه ناو خاکی نه م ولاتانه و نهیده هیشت وه ک تۆپی به رپیتی یاریزانان یاری به و ولاتانه بکه ن و موقه ده ساتی پیشیل بکه ن.

رەوش^(۱) تا سەردەمى دەسەلاتى ئەبۇلخەمىدخان ۋە كۆخۇ مایەۋە، سولتان ھەرچەندە ئەو ھەمورەخەنە ۋە تانوتانەشى لىنى گىراۋە، بەلام لەسەردەمى دەسەلاتە كەيدا گىشت ھەولە مەسسىحى ۋە پلانە جولە كەببە كانى دژ بە موقەددەساتى ئىسلامى پوكان دەۋە، تا ئەۋەى لە سالانى (۱۹۱۴-۱۹۱۸ز) كە جەنگى يە كەمى جىھانى بەرپا بو، ھاۋپە يمانە كان تۈنبايان ەدەب بىخەنە سەنگەرى خۇبايان ۋە بەگژ توركانبايان ۋە نىن، ئەۋكات ھزرى نەتەۋە پەرسىتى ەدەبى سەرى ھەلدا ۋە نىشتەمانە ەدەبىيە كان لە ئىمپراتۆرىيەتى عوسمانى جۆى بونەۋە ۋە بون بە چەندىن ۋلات ۋە مېرئىنى گەۋرە ۋە بچوك ۋە ماۋە يەكى دىرئىش لە ژىر حوكمى ئىنتىدابدا مانەۋە ۋە پاشان سەرى خۇبايان ۋە رگرت.

ئىتەر دەست ۋە بازۆكى بە ھىز نەما بىباپارىزى، دەسەلات ۋە زەبرو زەنگىكى جىھانى نەما سام ۋە ترسى ھەبى.

(ئىسرائىل) لە ئامىزى زھىزە ئەۋرۋىيە كانەۋە لەناۋ جەرگەى جىھانى ەدەبىيدا دامەزرا، لە سالى (۱۹۶۷ز) دا تۈنى دەست بەسەر زىفەى رۆژئاۋا ۋە نىمچە دورگەى سىنادا بگىزى، بۆ يەكەم جار لە مېژودا جولە كە تۈنى قودس داگىر بكات، جىھانى ەدەبىيە بىنەۋەى تۈناى داكۆكى ۋە بەرگىر كەرنى ھەبى لەسەر ئەژنۆ ۋە دەستەۋگەردەن دانىشتىۋا! ئەۋ پەندە ەدەبىيە كۆنەى دەگوتەۋە كە دەلى: ((إِنَّمَا أَكَلْتُ يَوْمَ أَكَلِ الشُّورِ الْأَبْيَضِ: واتا ئەۋ رۆژە كە ۋەتە بەر خۋاردن كە گا سېپە كەيان خۋارد))^(۲). جا بىنگومان كۆتايى ئىمپراتۆرىيەتى عوسمانى - بەتايىيەتى لە رۆژەلەت - گەۋرەترىن سەركەۋتن بو بۆ خاچەدەستانى ئەۋرۋىيە ۋە جولە كە كانى جىھانى.. بۆشايىيە كىشى بە جىھىشت تا ئىستاش پىر نەبۆتەۋە.

(۱) رەوش: حال ۋە بار، الۋەق.

(۲) كاتى خۇى نىمام ەلى - خۋا لىنى رازى بىن - لەبارەى كۈشتى نىمام عوسمانەۋە ئەم پەندەى ۋە (جمع الامثال للميدان: ۲۵/۱).

كۆبهندى چوارهم
سه ردهمى نه وروپايى

به ندای یه کهم

ئوروپای مادده په رست

سروششت و میژوی ژیاری رۆژئاوا:

بهر له وهی بزاین که گوازانه وهی سهرکردایه تی له گهلانی ئیسلامیه وه بۆ گهلانی ئه وروپایی چ کاریگه ریککی له ناوهزی جيهان و خوڤه وشتی گهلان و نه ته وه شارستانه کان و رهوت و خواستی مرۆفایه تی کردوه و نایا مرۆفایه تی چی لئ چنیوه و ئاخۆ قازانجی زیاتر بوه یان زیان و کاره ساته کانی یا خود به پیچه وانه وه؟.. بهر له مانه پیویسته سروشت و رهوش و روحی ژیاری رۆژئاوایی بناسین و له فلهسه فهی ژیانی نه ته وه کانی شاره زا بین و بزاین چۆن ئه م ژیاره په یدا بوه؟^(۱)

ژیاری ئه وروپای سه دهی بیستم له دایکبوی سه ده کۆتاییه کانی دوا ی سه ده تاریکه کانی ئه وروپا یا خود له دایکبوی سه ده تازه کان نیه وه ک زۆرینه ی خه لک و تیکه بیون، به لکو میژوه که ی بۆ هه زاران سال بهر له ئیستا ده گه رپته وه و له سه ر بنجی ژیاری یۆنانی و ژیاری رۆمیه وه روا وه، که له پوری رامیاری و ناوهزی و شارستانی ئه وانی هه لگرتۆته وه وه، سیسته می سیاسی و فلهسه فهی کۆمه لایه تی و که له پوری ناوهزی و زانستی ئه وانی وه رگرتۆته وه وه، شه قلی ئاره زو و نه نگیزه و تاییه تمه ندیه کانی ئه وانی وه رگرتوه، ته نانه ت هه مان ره گه زیشن.

ژیاره که ی یۆنان یه که مین دیمه نه که ناوهزی ئه وروپایی بهر جه سه ته کردبێ. یه که م ژیاریشه -میژو تۆماری کردبێ- که له سه ر بنچینه ی فلهسه فهی ئه وروپایی بنیات نرابێ و ده رونی ئه وروپایی تیدا وه ده ر که وتبێ. قولله ی ژیاری رۆمانیش له سه ر داروپه ردوی ژیاره که ی یۆنان هه لچنرا. هه ردو ژیار یه ک روحیان له به ردا

بو، ئەوئىش روھى ئەوروپايى بو. گەلانى ئەوروپا بە درىژايى رۇژگار سروشت و تايىبە ئەندىتى خۇيان پاراستوھ و نەوھ بۆ نەوھ فەلسەفە و زانست و ئەدەب و ھزەرە كانىيان ھەلگرتۆتەوھ، تا لە ئەنجامدا لە سەدەى نۆز دەمەوھ بە بەرگىتىكى بىرىقە دارەوھ دەركەوتەوھ، -كە خەلك لە بەر روکەشە گەش و رەنگاوپرەنگەكەى- پىتى واپى رايەل و پۆيەكى نوپىيە، كەچى لە راستىدا ھەر بىرىتى بو لە رىس و گورىسەكەى يۆنان و رۆمەكان.

يەكەجار وا باشترە ژياري يۆنانى و رۆمانى بناسىن و لە سروشت و روھەكەيان شارەزا بىن، تا كە رەخنە لە ژيارەكەى رۇژئاواى سەدەى بىستەم دەگرىن و مەحكومى دەكەين پەل نەكوتىن و بەرچاومان گوشاد و رون بىن.

تايىبە ئەندىيەكانى ژياري ئىغرىقى؛

يۆنانىيەكان نەتەوھىيەكى بەھرەدارن و لە روى زانست و ئەدەبەوھ زىرەكتىن و ھەلگەوتوتىن نەتەوھن لە جىھان و خاوەنى رونتىرىن و گەشتىن زەين و ئاوەزن، بە ھۆى فەلسەفە و ئەدەب و ژمارە زۆرى زانا و دانا و ھۆزانەكانى تىياندا ھەلگەوتەوھ؛ پەرتوكخانەكانى جىھانىيان سىخناخ كرده و رۆلئىكى جاويدانىيان لە دنيا دا گىپراوھ. ^(۱)

ليرەدا گرنگ ئەوھىيە كە سروشتى ژياري ئىغرىقى بناسىن، جا ئەگەر بە دىدىكى شىكارنامىز و رەخنەگرانەوھ لە سروشت و تايىبە ئەندىيەكانى پروانىن و چاوەلم دىمەن و روالەتەنەش ھەلبۆيىرىن كە دەگەل ژيارەكانى تر تىكەدەكەنەوھ، بۆمان دەردەكەوئى كە لە چەند رويكەوھ جىاوازى لەگەل ژيارەكانى تر دا ھەبوھ -بەتايىبەتى ژيارە رۇژھەلاتىيەكان- كە بىرىتىن لەمانەى خوارەوھ:

۱- پروابون بە شتە بەرھەستەكان و بە ھەند ھەلئەگرتنى ئەو شتانەى ناكەونە بەر ھەستەوھ.

۲- بىدىنىى و لە خوا نەترسان.

(۱) سىخناخ: شتى پىر ناختراو. جاويدان: ھەتاهەتايى.

۳- خۆهه لواسینیکی له رادده به دهر به ژیانی دنیاو بایه خدانیکی زۆریش به چیژو قازانجه کانی.

۴- کیشهی نیشتمانپه رستی.

همو ئەم دیمه نه جیاوازانه له یهك وشه دا كۆ ده بنه وه كه ئه ویش بریتیه له وشه ی (مادده په رستی)، كه واته ژیار ی یۆنانی ژیار یکی مادده په رستی بوه، چونكه سهر له بهری كلتور و زانست و فله سفه و شیعر و ناینیان له م سهر چاوه یه وه هه لگۆزی بو، ته نانه ت سیفه ته کانی خواشیان له چه ندین خواوه ندی جۆراو جۆردا ده خسته بهر چاوه؛ بۆ بۆیوی خواوه ندیک و بۆ به زه یسی خواوه ندیک و بۆ تۆله و توره یی خواوه ندیک تر، به م جۆره بۆ هه ر سیفه تیک خواوه ندیکیان هه لده ناو په یکه ریکی تایبه تیان بۆ داده تاشی و په رستگه یان بۆ بنیاد ده نان. هه مو سیفه تیکی ماددیان لئ هینابونه دی، به ده یان ئه فسانه و سهر برده ی پر وپوچیان بۆ هه لبه سته بون، چه ند واتایه کیان به می شک داده هپات پاشان واتا کانیان له په یکه رو کۆته لان بهر جه سته ده کرد و ده یان کردن به خوا، هه ر به م جۆره بۆ خۆشه ویستی خواوه ندیک و بۆ جوانی خواوه ندیک و بۆ گه لیک شتی تر خواوه ندی تر تایبه تیان دانابو. سیسته می ده ناوه ز و نۆفه له که که ی ئه رسته وش هه ر بریتی بو له پۆیویه کی^(۱) ئەم مادده په رستییه ی که سروشتی یۆنانی ده قی پیوه گرتبو.

زانا ئه وروپاییه کان دانیان به وه ناوه که ژیار ی یۆنانی، مادده په رستایه تی به سهر دا زال بوه و له په رتوک و تۆژینه وه کانیشدا ئاماژه یان بۆ کرده. زانی ئه لمانی دکتۆر هاس (Hass) له جینفیدا سی و تاری له ژیر سهر ناوی (ژیار ی ئه وروپا چیه؟) پیشکesh کرد، دکتۆر (هاس) خۆی په کیکه له و زانیانه ی که پییان وایه ژیار ی رۆژناوا نه که وتۆته بهر کاریگه ری رۆژه لاته وه، به لکو ژیار یکی سهر به خۆ و خواوه ن ئه دگاری تایبه ت به خۆیه، ئیمه ش وای لیره دا هه ندی له و وتانه ی که په یوه ندی به باته که وه هه یه ده خه ینه رو:

(۱) پۆیویه: لق و پۆیوی درخت که برابن.

((ژياره كهى يۆنان ههويىنى ژيارى رۆژئاواى ئه مپۆيه، پياوانى ژيارى يۆنانى شتى گرنگيان له لادا ئه وه بو كه هيزه كانى مرۆڤ به نه شوغمايه كى هاوپرێژه گه شه بكات، نمونه و سه رمه شقى هه ره ته واويان له لادا بريتى بو له جهستهى جوانى هاوپرێژه، ئه وه ش له بهر ئه وه بو كه بايه خيىكى گه لى گه وره يان به شته به ره سه ته كان و وه رزشى جهسته يى و ياربه وه رز شيه كان و سه ماو شتى تر ده دا، رۆشن بيري ه زه ينده كه شان كه شيعر و گۆرانى و نواندن و فله سفه و زانسته سروه شتبه كانى له خۆ گرتبو و سنورى ديارو تايبه تى خۆى نه ده به زاندا تا به لكو په ره سه ندنه زه ينيه كه له سه ر حيسابى جهسته نه بى، دينه كه يان له روحانيه تى مه عنه وى خالى بو، زانسته ئاينى و توپۆى پياوانى دينى تيدا نه بو، ئه و ره نگه روحيه ش كه له نه ريت و رپوره سمه كانى (ئه زفس) دا هه بو له رۆژه لاته وه خوازرا بو، بۆيه راست نيه به ژيارى يۆنانى حيساب بكرى)).

زۆر زاناي ئه وروپايى ئه وه يان تيبينى كردوه كه يۆنانيه كان دينى كى ته نك ولاوازيان هه به وه كه م له خواترساون و كاريان به جددى ئه نجام داوه و به زم و ره زم و يارى و هه لپه ركى و ته پل و زورنيايان له ژياندا زۆر بوه. (ليكى) له په رتوكه كهيدا به ناوى (ميژوى خوره وشتى ئه وروپا) ده لى: ((بزاڤى يۆنانى بزاڤى كى ئاوه زى و زه ين ئاميژى په تى بوه، به لام بزاڤى ميسرى به پيچه وانه وه بزاڤى كى گيانى و ده رونى بوه. پاشان وته كهى (ئه پۆلس)ى رۆمى دينى ته وه كه ده لى: ((ميسرىه كان خوا وه نده كانيان به لالانه وه و گريان به گه وه ده گرت، به لام يۆنانيه كان به سه ما و گۆرانى))، پاشان خۆى ده لى: ((بيگومان ميژوه كهى يۆنان ئه م وته يه به راست ده خاته وه و په سه ندى ده كات، چونكه نه مازنانيوه نه ريت و باوى هيچ ئاينى ك وه كو نه ريت و باوى دينه كهى يۆنان هينده پر جه ژن و شادى و يارى بوى و هينده ش كه م له خواترس و بيىاك بوى، يۆنانيه كان هه ر هينده ي به گه وه زانينى پير و گه وه كانيان خوايان به گه وه ده زانى، ته نها چند رپوره سم و نه ريتى كى ئاسايى و ساده يان بۆ به گه وه تنى خوا ئه نجام ده دا))^(۱).

(۱) W.E.H Leaky, History of European Morals, London, ۱۸۶۹. Vo۱. pp۳۴۴-

یۆنانه کان فلهسهفه و بیروباوه پیتیکی وایان ده رباره ی خوا هه بو که زۆر سهیر ده بو نه گهر له خواترسان و په رستن و لالانهوه و هانا وه بهر خوا بردن و له خوا پارانه وه ی له گه لدا بوايه، چونکه یه کیک نه ری له سیفهت و ویست و ئافه ریدگاریتی^(۱) و فه رمانه کانی خوا بکات و پینی وابسی (ئاوه زی هه ره به کار و بزواتی هه ساره کان) گه ردون به پیره ده بن؛ هه لبهت نه وه که سه به سهروشتی نه م جوړه بیروباوه پیره وه-مه گهر وه که نه ریت و باویکی وشک و روت نه گه رنا-هه رگیز له ژیاندا بۆ خوا هیچ کاریک ناکات و هیوای پین ناخوای و لیتی ناترسی و خویشی ناوی و بۆ مه زنیته که ی ملکه چ نابین و له کاتی ته نگانه دا هانای وه بهر نابات و سوپاس و ستایشی ناکات، وه که نه وه ی خوا و پهروه ردگاری نه بپن ئاوا ده ژئ. جا نه گهر گویمان لی بپن و بلین یۆنانه کان له خوا نه ترساون و په رستنکاری و دینداریه که یان وه که لاشه ی بپن روح بوه و هه ره یته ده ی پیرو مه زنه کانیا ن خویان به مه زن گرتوه سه رسام نابین و سهیر نامینین، به لکو له وه سه رسام ده بین نه گهر شتی پیچه وانه بیستین.

نرخ و گرنگی پیدانی له راده به ده ر به ژیا نی دنیا و هوگر بونی بیته ندازه به په یکه ر و وینه و گوژانی و موسیقا-که یۆنانه کان به هونه ره جوانه کان ناود پریان کردوه- و ده مودو و هه رزه گو ی نوسه ر و شه دیبان بۆ ئازادی بیسنوری تاکه که سی؛ کارگه ریکی خرابی خسته نیو خو په وشت و کو مه لگه ی یۆنانی، خو په وشت دو چاری پاشا گه ردانی بو، شوړش له دژی هه مو جوړه سیسته میک به ریا بو، دروشمی کو مار یخوازه کان (که مرۆفه ئازاد یخواز و رونا کبیره کان ده گریته وه)- وه که که سیکی تی رنه خوړ و تامه زۆر- بپوه و ده ده سته پینانی ئاره زویازی خیرا له نامیز گرتنی خویشی و لرفکردنی چیژی ژینی دنیایی. نه فلا تونیش له په رتو که که ی (میرنشین) دا هه مان وته ی راگواستۆته وه- که ده لیتی ره خنه گریکی نه م سه رده مه یوه ره خنه له گه نجیکی سه ده ی بیسته می نیو پایته ختی یه که له ولاته روژا واییه کان ده گری، ده لئ:

(۱) ئافه ریدگار: به دیه پینه ر، خالق.

((ئەگەر پىي بگوتى: كاكى! ھەندى چىژ و ھەزىرەتى ھەن چاك و پاكن و شاھىنى شىكۆ و رىژن، ھىندىكى تىرىش پىس و نەگىسەن و خواستى ئارەزوى ناپەسەندىن، بۆيە دەبى بە گۆيەرى جۆرى يەكەم بگۆزەرىيەن و جۆرى دوھم بەرەبەست بەكەين و بە پىتخواستى ئارەزوى بەد لە رى نەخىيەن. كەچى ئەو ئەم ياسا راستەى پى راست نىيە و گۆيى بۆ ناگرى، كە راستىيەكەى بۆ دەخەينە رو بە گالتەو ھە سەر دەلەقىيەن و دەلى: نەخىر گشت ئارەزوىك وەكو يەكن بى جىياوازى و ھەموشىيان شاھىنى رىژو حورمەتن. ئىتر خۆى و فامى خۆى و ھەلكوت ھەلكوت بە پىر ھەلپەھەلپى ئارەزۈەكانى خۆ ھەلداوى و بە رەزمى ھەز دادەبەزى و ھەلدەبەزى، رۆژىك سەرمەست و لاكەلايە و گۆيى بۆ گۆرانى ھەلخستو، رۆژىكىتر بەرۆژو و تەنھا ئاوى پى رەوايە، جارىك وەرزىشوان و مەشقكارە، جارىكىتر خەمسارد و تەوۋەزەلى بىكارە، جار ھەيە وەك پىتۆلان دەگۆزەرى، جارىش ھەيە وەك رامىيارى و تار دەدا لە مەنبەرى، رەنگە ھەزى لە سەربازى و جەرگەى شەرى بى، بەلام دەست دەكات بە بازىرگانى چونكە مەراقىيەتى بازىرگانىكى دەولەمەند و دەست بەفەر بى، بەمچۆرە ژيانىكى بى سىستەم و بى سەروبەر دەباتە سەر، كەچى پىي وايە ژيانىكى تىرۆتەژى^(۱) و پىر لە خۆشى پىپراو، ئىدى تا مردن گۆزەرانەكەى بەم نەشمەو دەباتە سەر^(۲) .

سەبارەت بە نىشىتمانىپەرستى لە ئەوروپا؛ سىروشتەكەى ئەوروپا وى خواستو كە كىشەى نىشىتمانىپەرستى لە ئەوروپادا وەك بەراوردىك لەگەل ئاسىيا دىيارتر و بەھىزتر بى، چونكە سىروشتى جوگرافى و ناوچە سىروشتىيەكانى ئاسىيا فرەوان و پانوپۆرن و كەش و ھەواكەى جۆراو جۆرن و خاكەكەى دەولەمەند و پىر پىت و بەرەكەتە و ھۆكارى بژىوى ژيانى گەلسى زۆرن، گەلىك رەگەز و جۆرە مەرقىشى تىدا دەژى، بۆيە ولاتانى ئاسىيا خىسوى روىرىكى فرەوانن و لە مەيژوشدا فرەوانترىن و لات و پاشانىشىن لەسەر خاكى ئاسىيا وەدەرەكەوتو، بەلام لە ئەوروپا كىشەى لەپىناو مانەوۋەدا توندوتىژە و خەباتى لە پىناو ژىن بىتوچانە،

(۱) تەژى: پىر.

Republic, Book VII. (۲)

چونکه خانوبه ره کانی قهره بالغن و ناوچه و هدریمه کانی بدرته نگن و هؤکاره کانی بژیوی ژیانی که من، شاخ و داخ و روباره کانیش ره گهزه جؤراو جؤره کانی نه وروپای له سنوریکی هم همیشه تهسکی سروشتی په ستاوتوه، به تاییه تی بهشی ناوه راستی رۆژناوا و بهشی باشوری نه وروپا، که هه لبهت هم سروشته ریگه بهوه نادات ولاتی گه وروه فره وانی لی بیتته ناراه. سروشتی هم کیشوره وای خواستوه ولاتۆکه ی بدرتهسکی لی پهیدا بی، بۆیه تیروانیسی سیاسیانه ی پیشانی نه وروپا له سنوری شاریک تیئنه ده پهری- که روبه ره که ی له چند میلیک زیاتر نه بو- شاره کهش سه ربه خۆیسه کی ته وای وه ولاتیکی هه بو. یۆنان نمونه کی بهرچای هم حالته بوه، هه ره گه ل سپیده ی میژوه وه ده یان شارو شارۆچکه ی سه ربه خۆی تیئا بوه.

له بهر نه وه سهیر نیه نه گه ره یۆنان په پره وای له ریبازی نیشتمانه رستی کردب، (لیکی) دانسی به وه ناوه که هزری به ربلاوی یۆنان بریتی بوه له نیشتمانه رستی، هزری جیهانه روه ریش که چند هؤزانیکی وه کو (سوقرات) و (نه نکساگورس) رایانگه یانده شتیکی ریزه پ^(۱) بو، له سه رتا پای یۆنانیشدا هیچ کهس پشتگیری بۆ ده رنه برین و سه رکه وتنیشیان وه ده ست نه هیئا. سیسته مه خوره وشتیسه که ی نه رستۆ که له سه ر بنچینه ی جیاوازی نیوان ره گه زی یۆنانی و ره گهزه کانی تر چنرا بو، خۆشو یستنی نیشتمان له پیشی هه ره پیشه وه ی ره وشته چاکه کان ده هات که داناو هؤزانه کانی یۆنان له سه ری کۆده نگ ببون. نه رستۆ هه ره به خۆشو یستو پشتگیری کردنی نیشتمان نه وه ستا به لکو تی په راند و گوتی: یۆنانیه کان به چ شیوه یه که ره فتار ده گه ل ناژه لدا ده که ن ده بی به هه مان شیوه ره فتار له گه ل بیگاناندا بکه ن، به مجۆره هزری تهسکی نیشتمانه رستی هه رمینی^(۲) له نیوه نده یۆنانیه کان پهیدا کرد و په لوپۆی به هه ناوی ولاتدا هاویشت، ته نانه ت که جاریکیان فه یله سوفیک گوتی: من سودو به هه ره کانی خۆم

(۱) ریزه پ: شاذ.

(۲) هه رمین: ره واج.

تەنھا بە ھاۋلا تىيە كام تايبەت ناكەم بەلكو بۆ گشت يۆنانىيە كانى رادە نوينم،
خەلك بە سەرسامى و بە تورەيى تىيان ھەلدە پروانى.

تاييە تەندىيە كانى ژيارى رۇمانى:

رۇمە كان جىي يۆنانىيە كانىيان گرتەو و لە روى ھىزو رىكخست و فرەوانبونى
ولات و لايەنى سەربازىدا وەپىشتەر كەوتن، بەلام لە لايەنى فەلسەفە و ئەدەب و
شىعر و پەرورەدە و ژىھاتى^(۱) و ژياردا بە ئاستى وان نەگەيشتن، ئىغرىقىيە كان
لەم لايەنەدە لە سەر جەم نەتەو ھاۋچەرخە كانىيان تەننەت لە رۇمىش - كە
ھىشتا لە قۇناغى سەربازى دابون - پىشكە و توتر بون و چاكىتايان بەسەر
ھەمواندا ھەبو، بۆيە رۇمە كان لە لايەنى زانستەو ەملكە چيان بون و ەك
مشەخۆر لەسەر خوانى زانست و فەلسەفە و ھزرى ئىغرىقىيە كان دامەزران.

(لىكى) دەلى:

((يۆنانىيە كان خاۋەنى سامانىكى زانستى زەبەللاخ بون و بە دىژايى رۇزگارو
سەدە بۆ سەدە شتى نوئيان دەخستە سەر، رۇمە كانىش ھىشتا لە قۇناغى
سەربازىدا بون و خاۋەنى ھىچ شوئىنە وارىكى ئەدەبى نەبون، تەننەت لە
دەرپىنى ھزرو واتاي بەرزىشدا زمانەكەيان ئەو زمانە نەبو، جا لەبەرئەو ەي
رۇمە كان لە روى زانستەو پاشكەوتو بون بۆيە ژىر كەوتن و بە سەرى
شۆرەو ە چونە ژىربارى ژيارى يۆنانى كە يۆنانىيە كان لە روى سياسىيەو ە لەژىرت
بون، تەننەت ئىستاشى لەگەلدا بۆ لە ھەمو بەشە كانى زانستدا ھەر بەوان
كارتىكراون، مېژونوسە كۆنە كانى رۇم پەرتوكە كانى خۆيان بە زمانى يۆنانى
دەنوسى، تەننەت دواى ئەو كاتەش كە شاعىرانى رۇم دەستيان پىكرەد بە
زمانى لاتىنى شىعريان ھۆنىەو ە؛ ھەر زمانى يۆنانى زمانى نوسىن و زانست
بو))^(۲).

(۱) ژىھاتى: لىھاتو.

(۲) Lecky.Op.Cit.p ۲۴۳.

ئەم ملکه چبونه تەنها بە جیھانی نوسین و ئەدەبەو تاییبەت نەبو، بەلکو ژیری ئیغریقی لە روشت و ئاکار، لە تیکەلی و کۆمەلایەتی، لە سۆز و ئەنگیزەکان و بگرە لە ھەمو لایەنەکانی ژبانی گشتیدا بەسەر ژیری روئیدا زال ببون، رۆم بە ھەمو شێوەیەک لاسای ئیغریقی دەکرەو و شانازیشی پتو دەکرد.

بەمجۆرە فەلسەفە و کلتوری یۆنانیەکان بگرە دەرونە کەشیان بۆ رۆمەکان گوازیارایەو و دەگەڵ خوینی رۆمەکان ناویتە بون، رۆمەکان -بەھۆی سروشتە ئەوروپاییەکیانەو- لە ریختەو^(۱) جیاوازیکی زۆریان لە گەڵ یۆنانیەکان نەبو بەلکو لە زۆر شت و تیکیش دەچون، ھەردولا پروایان تەنها بە شتە بەرھەستەکان ھەبو، بایەختیکی لە رادەبەدەریان بە ژبانی دنیا دەدا، گومانیان لە دین ھەبو، یەقینیکی شپرزە و بېرواوە پێکی شتوایان ھەبو، بە سوکی سەیری سیستەم و نەری و باوی ئاینیان دەکرد، فیز و دەماری نەتەو بەرستیان ھەبو و لاف و گەزافیان پێ لێدەدا، لە رادەبەدەر نیشتمانیان خۆش دەویست، وێرای ھەمو ئەمانەش لە رادەبەدەر بایەخیان بە ھیزوبازو دەدا و بە جۆریک پیتی دەنازین، گەیشتبو راددە ی پەرستن و بە پیرۆز زانین .

لە میژودا دەردە کەوێ رۆمەکان بروایەکی پتەویان بە دین نەبو، رەنگە تەوازیان^(۲) ھەبوی، چونکە ئەو سیستەمە دینیە پر بپەرستی و ئەفسانەییە ی لە رۆما بەربلۆ بو ببو ھزی ئەو ی گومان و شتوای و لاوازی بجزیتە نیو پرواوە. جا ھەرچەندی لە روی زانست پیشدە کەوتن و ھزر و ھۆشیان روناکتر دەبوو؛ سوکت سەیری دینیان دەکرد، لە سەر تاشەو بەریاریان لەسەر ئەو دەابو کە خواوەندەکان پەییوەندیان بە سیاسەت و کاروباری دنیاو نە.

(۱) ریخت: سروشت، فطرة.

(۲) تەوازو: عوزر.

سیسیټرو (Sicsero) ده لئی:

((ته کتیره کان له شانؤدا کاتیک شیعریان لهو باره وه ده گوت که خواوه ننده کان په یوه نندیان به کاروباری دنیاوه نیه خه لک گویی بؤ راده دیران و به تاسه وه گویی سیستیان ده بون))^(۱).

رهبه ن^(۲) نؤگه ستن (Augustus) ده لئی:

((رؤمه بته پرسته کان له پرستگه دا خواوه ننده کان یان ده پرست به لآم له شانؤدا گالته یان پی ده کردن))^(۳)، دینی رؤمه کان ده سه لاتی به سهر روحی دینداره کان نه ما بو، سؤزی ناینی نیو دلی خه لک به جوریک سارد ببوه وه خه لکانیک زور به ناسایی بویرن قسه ی ناشرین به خواوه ننده کان بلین و ریسوایان بکهن. میژو ده گپ پتسه وه کاتیک گه له که شتیه کی^(۴) نیمپراتور نؤگه ستن (Augustus) له ده ریادا نقوم بو نیمپراتور له توره ییان ناگری له چاو هه لده بو، په یکه ری نیپتون (خواوه نندی ده ریای) هینا وردوخاشی کرد. کاتیک گیرمانیکه س (Germanicus) مرد خه لک هه لسان نهو بت و په یکه رانه یان سه نگه سار^(۵) کرد که قوربان ییان بؤ سهرده بری^(۶).

دین کاریگری به سهر ره وشت و سیاست و کؤمه لگه دا نه بو، ده سه لاتی به سهر هه ست و نه ست و ره وشت و ناره زودا نه بو، دینیکی قولی نهوتو نه بو حوکم به سهر روحدا بکات و له ناخی دلوه هه لقولی، به لکو نه ریتیک بو هاوشیوه ی نه ریته کانی تر، به لآم سیاست وای ده خواست بیه یلته وه نه گهرچی به ناو و رواله تیش بیت، (لیکی) ده لئی:

((دینی رؤمه کان، خه لک بؤخوی نازاد بو بیگرن یان نا، مه بهستی دین ته نها بؤ نه وه بو تاکه کان ناسوده بئین و له تن گانه و ده رده سهری وه دور بن، نه وه تانی

(۱) هه مان سه رچاوه ی پیشو، ل ۱۷۸ .

(۲) رهبه ن: راهب.

(۳) هه مان سه رچاوه پیشو، ل ۱۷۹ .

(۴) گه له که شتی: أسطول.

(۵) سه نگه سار: به رباران.

(۶) تاریخ اخلاق أوروبا: p۱۷۸, History of European Morals (The pagan Empire).

له رۆمادا سهدان پالئوان و پیاوی مهزن هه لکهوتن به لام زاهیدیکی ته ریکه دونیا پیدئا نه بو، هه ر نمونه یه کی قوربانیدان و خو فیدا کردنیشت له میژوی رۆمادا به رگویی کهوئی هیچ کاریگه ریکی ئاینیی به سه ره وه نه بوه و به لکو ته نه ا له پینا و نیشتمانپه رستی بوه^(۱).

ئهو دیارده یه ی نه ته وه ی رۆمی پئی له سه رجهم نه ته وه هاوچه ر خه کانی نه وسا و دواتر پئی جوئی ده بیته وه، که وه ک دینیک په پیره ویان لی کردوه و وه ک دروشمی کیش پئی ده ناسرینه وه، بریتیه له روحی ئیستیعماریا نه و تیروانی نی ماددیانه ی روت په تی بو ژیا ن، نه وروپای نه مرۆش هه مان روح و تیروانی نی له وان هه لگرتۆ ته وه. زانای موسلمانان نه لمانی ئوستاد (موحه مه د نه سه د) له په رتو که به هاداره کهیدا به ناوی (ئیسلا م له نه رزی فره رپه بوندا) وه سفیکی جوانی نه م حالته ی کردوه و ده لئ:

((هزری زالی ئی مپراتۆریه تی رۆمانی نه وه بو که هه مو هیژیک له ده ست خو ی کو کاته وه و گه لانی تریش له پینا و به رژه وه ندی نیشتمانی رۆمادا بسچه وسینیتته وه، فره مان په وا کانی رۆم له پینا و خو شکردنی گوزه رانی چینیتیکی دیاریکرا و ده ستیا ن له هیچ جو ره زولمیک نه ده پاراست، نه و دادگه ریه به ناوبانگه ی رۆمیش هه یبو هه ر ته نه ا بو رۆم بو. بینگومان نه م چه شنه ژینه له تیروانی نی که وه سه رچا وه هه لده به ستی که به شیوه یه کی ماده ده په رستانه ی زۆر په تی بو ژیا ن و ژیا ر بڕوانی. ماده ده په رسته که ی رۆم نه گه رچی چه شه یه کی^(۲) ئا وه زی تیدا بو به لام له گشت به ها روحیه کان دوربو. رۆمه کان قه ت به جددی ئاین دارییا ن نه کرده، خوا وه نده ته قلیدی هه کانیا ن بریتی بو له هه شاماتی ک نه فسانه و سه ربرده ی پروپوچی ئیغریق، له به رته وه ش بڕوایا ن پئی هینابون چونکه په یوه ندی هه کو مه لایه تیه کانی ده پاراست و یه کیتی بو دا بین ده کردن. ریگه یا ن به خوا وه نده کان نه ده دا ده ست بجه نه کاروباری ژیا نی رۆژانه یا ن، به لام له باره ی مه سه له په نامه کیه کانه وه^(۳) به

(۱) هه مان سه رچا وه ی پيشو، ل ۱۷۷.

(۲) چه شه: زه وق.

(۳) په نامه کی: غیب.

ھۆى كاهىن و ئەستىرەناسانەوہ رىگەيان دەدا پرسیار لە خواوەندان بکرى، بەلام بۆ ياسادارپىژى .. ھەرگىز))^(۱).

داروخانى خورەوشتى ئە كۆمارى رۆمىدا:

رۆمەكان لە ئاخروئۆخرى رۆژگارى كۆمارىدا دوچارى داروخانى خورەوشتى بون، دەرياي خۆشگوزەرانى و تىروتهزى و دەسبلاوى لافاويكى زەبەللاحي لى هەلكردن و تا گەردنان نغروى كردن، سىستەمە خورەوشتىەكانى تىكوييتكشكاند، بونىادى كۆمەلايهتى وەلەرەخست و خەرىكبو لەبەريەكى ھەلۆەشىيتتەوہ، (درا بەرى) ئەمريكى بە پىنوسە بە پىزەكەى ئەم رەوشەى خستۆتە بەر چاو و دەلى:

((ولائى رۆم كاتىك لە لايەنى ھىزى جەنگى و دەسەلاتى سياسىدا و لە لايەنى شارستانىدا گەيشتە ئەوپەرى بەرزى، لە لايەنى خورەوشت و تايىن و چاكەكارى داروخا و گەيشتە ئەوپەرى نزمى... رۆمەكان بەھۆى گوزەرانە گوشادەكەيانەوہ لوتبەرز بون و پىيان وابو ژيانى دنيا نەبراوہىە، بۆيە بەوپەرى كەيفوسەفاوہ رايانندەبوارد. پىيان وابو ژيانى دنيا تاكە دەرفەتىكە بۆ رابواردن بۆيە مرۆژ تا پىي بکرى دەبى خۆشى و نۆشى وەدەست بىنى، كە جاروبارىش ھەندى شتيان نەخواردوہ و دەمى خۆيان گرتۆتەوہ بۆ ئەوہ بوہ تاسەيان^(۲) تامەزرۆتر بى، ياخود كە ھىدى ھىدى خواردويانە بۆ ئەوہ بوہ تەمەنى چىژو خۆشەكەيان درىژۆتر بى.

خوانى خواردنيان بە قاپ و پيالەو كاسەى زىر و زىوى بە مروارى نەخشىتراو دەبرىقايەوہ، نۆكەرى كەشخەى بەرگ قەشەنگ و ئافرەتى شلك و جوان و شەنگ و سۆزانى بە لەختولار و نيوەرۆت خزمەتى دەكردن. گەلىك گەرمامى گەورە و گۆرەپانى فرەوان و يارىگەى پانوپۆريان بنىات نابو، گەلى يارى جۆراوجۆريان سازدبو، يارىگەى زۆرانباژى تايەتيان ھەبو، كە پالەوان لەگەل پالەوان ياخود

(۱) . Islam at the Cross Roads,p.۳۸-۳۹.

(۲) تاسە: تامەزرۆ.

پالەوان له گەڵ درنده مەملانیی دە کرد تا یەکیکیان نەمردایەو له خلتانی خوین نەگەوزایە یاری کۆتایی نەدەهات.

داگیرکەرەکانی جیهان گەیشتونەتە ئەوەی کە ئەگەر شتیکی هەبێ شایستەیی پەرستن بێ بریتیە لە هیژ، چونکە مرۆڤ بە زەبری ئەم هیژەو دەتوانێ سامانی رەنج و ئارەقەیی خەڵک داگیر بکات، ئەگەر مرۆڤ بتوانێ بەزەبری هیژویازو لە مەیدانی شەر سەرکەوێ ئەوکات بە ئاسانی دەتوانێ دەست بەسەر مالا و مولکی خەڵکی داگیر و باجو دەرامەتیان لێ وەرگرێ، جا سەکرده کانی ولاتی رۆم هیماي ئەم جۆره هیژه بەزەبر و زالە بون، شیرازە و شیپۆه ژیانی رۆمەکان خۆی وەک ژینی بەختەوهری پاشایان نیشان دەدا بەلام لەپراستیدا روکەشیکی خەڵەتینەر و بریقەدار بوە و لەگەڵ رۆژگاری داروخانی ژیااری یۆنانیەکان هاوشیپۆه بوە))^(۱)

به نه سرانی بونی رۆمه کان :

ئا لیژەدا روداوێکی مەزن هەبێ کە دەبێ میژونوسەکان تۆماری بکەن و ناماژەیی بۆ بکەن، روداوێکەش ئەمەبێ کە نەسرانیەت هاتە سەر تەختی حوکمی رۆمی بپەرست، ئەمەش ئەو کاتە بو کە قوستەنتین بوە نەسرانی و لە سالی (۳۰۶ز) بوە ئیمپراتۆری ولات. ئیتر نەسرانیەت وەسەر بپەرستی زال بو، لە پرونە کاویکدا بوە خاوەنی سامانیکی زۆر و زەوهند و ولاتیکی پانوپۆر و دەسەلاتیکی بە هیژ و بێ هاوشان، کە بە خەوینیش شتی وای نەدەدی، قوستەنتین کە هاتە سەر حوکم نەسرانیەکان لەو پەڕی پەشو کاوی دابون و هەزارانیان لێ کوزرابو و خوین روباری هەلبەستبو، بۆیە چاکەیی لەگەڵدا کردن و روی خوشی پێ نیشاندان و نامیزی بەزەبێ بۆ رانواندن و پایە و دەسەلاتیشی پێ بەخشین.

دۇرئەكەي نەسرانیەت ئەكاتی دەۋلەتداریدا :

نەسرانیەكان لە گۆرەپانی شەردا سەرکەوتن بەلام لە مەملانیتی ئاینیدا وەژتەر کەوتن، سامان و مولکیکی فرەیان قازانج کرد بەلام دینیکی عەزیزیان لە دەست دا، چونکە بئەپەرستی رۆمی دیندارە نەسرانیەكان شپەرزه کرد و دینی مەسیحیان تیکیان شیواند، گەورەترین شیواندن و شپەرزه کردن بە دەستی قوستەنتین بو، قوستەنتینی نەسرانیەت پارێز و بەیداخ بە دەست!

(دراەر) دەلی:

((بئەپەرستی و ھاوبەشپەرستی بەهۆی ئەو دوووانەووە کەوتە نێو دینی نەسرانی کە پلەویایە بەرزیان لە ولات وەرگرتبو و خۆیان بە نەسرانی نیشان دەدا، کەچی ھەرگیز بایەخیان بە کاروباری دینی نەدەدا و ھیچ رۆژیکیش بۆی دئسۆز نەبون، قوستەنتینیش ھەروا بو، تەواوی تەمەنی خۆی لە ستم و زۆرداری رادەبوارد و ھیچ کاتیکیش ملکەچی فرەمانەکانی کەنیسە نەدەبو تەنھا لە ناخرو ئۆخری تەمەنیدا نەبێ (کە لە ۳۳۷ز مردووە).

نەسرانیەكان ئەگەرچی ھیزو یازویان گەیشتبووە ئەوپەری و قوستەنتینیش پاشایەتی وەرگرتبو بەلام نەیانتوانی رەگورپشالی بئەپەرستی ھەلکەیشن و ئاسەواری بپرینەو، بگرە بئەپەرستی دەگەلدا تیگەل بو، تا لە ئەنجامدا دینیکی نوێی لێ کەوتەو، بئەپەرستی و نەسرانیەتی تیدا وەکو یەك لیھات. لیژەدا ئیسلام لەگەل نەسرانیەت جیاوازه، چونکە ئیسلام بئەپەرستی بە یەكجاری بنبەر کردو ئاسەواری براندهو و بیروباوەرپکی پاك و بیگەرەدیشی بلاو کردووە.

قوستەنتینی ئیمپراتۆر، کە بەندەي دنیا بو و بیروباوەرپکی سوك و کالی ھەبو، بۆ پاراستنی بەرژەوہندی خۆی و بەرژەوہندی ھەر دو دژ —واتا نەسرانی و بئەپەرستی— وای بە باش زانی لەگەل یەکیان بگوجینن و دژایەتی نێوانیان نەھیلن، نەسرانیە تۆخەکانیش پلانی ئیمپراتۆریان پێ خراپ نەبو، رەنگە وای بۆچوبن ئەگەر دینی نوێ بە بیروباوەرپ کۆنی بئەپەرستی متوربە بکری؛ ببوژیتەوہ

و پتر بلاوبیتتهوه و له کۆتاییشدا له ژهنگ و ژاری بتهپرستیتهی رزگاربیو و دینیکی نهسرانی پاک و بیگهرهرد بمینیتتهوه))^(۱).

رهبه نایه تی له راده به دهر:

نهسرانیه تی شپهزه کراو و به بتهپرستی موتوره کراو که روح و جوانیه که ی ون کردبو، نهیتوانی ریژینی^(۲) داروخاوی رۆمه کان بگۆریت و ژیانکی تازه و پاک و بیگهردی تاینییان تیدا ببوژیتتهوه و رۆژگاریکی گهشاوه بو میژوی رۆم پره خستین. به لکو رهبه نایه تیه کی وای داهینا که بو ژیار و ژیان مرۆفایه تی رهنگه له نازه لایه تیه کی رۆمی بتهپرست کاره ساتر بوی، رهبه نایه تیه که سه ره بهری جیهانی نهسرانیه تی داگرتهوه و گشت سنوریکی بهزاند، ئیمهش لیڤه دا چند نمونه که له پهرتوکی (میژوی خوره وشتی ئه وروپا) هه لده بژیرین و- وه که مشتیک له ههشتیک- ده یخهینه رو:

((ژماره ی رهبه نه کان له ئه ندازه به دهر زیاد ببو، له ناو خه لکدا شان وشکۆیان پهیدا کردبو، به کاریگه ر ببون، گشت خه لکیان گرفتار کردبو، ئیستا ناکرئ به وردی هه لیا ئه میژین، به لام قسه و باسی میژوناسان شه وه دهره خات که به چ ریژه به که زۆر ببون و بزافه که یان چۆن بلاوبه وه، ده لئین: له رۆژانی جه ژنی (فیصح) دا په نجا هه زار ره به ن کۆده بونه وه، له سه ده ی چواره ده می زاینیدا ره به نی وا هه به وه سه ره پر شتایه تی پینج هه زار ره به نی تری کرده، ره به ن (سه رابین) سه رۆکایه تی ده هه زار ره به نی کرده، له کۆتایی سه ده ی چواره مدا ژماره یان به قه د ژماره ی دانیشتهانی میسر زیاد ی کردبو)).

(۱) هه مان سه رچاوه، ل (۴۰-۴۱).

(۲) ریژین: سیره.

سەير و سەمەرەي رەبەنان:

ئەشكەنجەدانى جەستە بەدرىژايى دو سەدان بە دىندارى و رەوشتىكى بەرز حسيب دەكرا، ميژونوسەكان گەلى شتى سەيرو سەمەرەيان لەم بارەوہ گيپراوتەوہ، لەبارەي رەبەن ماكارىيوسەوہ دەلئين بۆ ماوہى شەش مانگ لە نيو قور و ليتاو و زۆنگاوان نوستوہ تا بەلکو ميس و مەگەزى ژەهرين لەشە روتەكەي بچزينن، جگە لەمە (۲۰ تا ۳۰) كیلۆ ئاسنیشى لە كۆل داوہ، رەبەن (يوسيبس)ى برادەريشى (۴۰ تا ۵۰) كیلۆ ئاسنى بەسەر شان دادابو و ماوہى سى سالانیش لەناو بيريكى كەمئاودا نيشتەجى بو، رەبەن يۆحەننا ماوہى سى سالان لەسەر قاچىك خواپەرستى كرده، بە درىژايى ئەو ماوہيەش پالئەكەوتوہ و دانەنیشتوہ، كە ماندو بوہ ھەر بە پيۆہ پالى وەبەر گاشە بەردىك داوہ. رەبەنىتر ھەبون ھەردەم روت بون و لەشى خۆيان نەدەپۆشى، پرچە دريژ و تىكقۇقۇزاوہ كەيان بەسەر خۆ دادەدا و وەكو ئازەل لەسەر دەست و قاچ دەپۆيشتن، زۆرەيان لەناو كونە ئەشكەوتى دپندە و بىرە وشكبوەكانى نيو گۆرستاندا دەژيان و بە زۆرى گۆگيا و پووش وپەلاشيان دەخوارد. پييان وابو پاك و خاوينى جەستە دژى خاوينى روخە و شوشتنى ھەر ئەندامىكى لەشيان بە گوناح دادەنا، مړوى زۆر زاھيد و لەخواترسيان لەلادا ئەو كەسانە بون كە پيس و پۆختر بون و لە خاوينى وەدورتر بون.

رەبەن ئەتھينس دەلى: رەبەن ئەنتۆنى بە درىژايى تەمەنى خۆى گوناحى قاچ شوشتنى توشى خۆى نەكردوہو، رەبەن ئەبراھام ماوہى پەنجە سال ئاوى بە روخسار و قاچى نەكەوتوہ، رەبەن ئەسكەندەرى دواى تىپەرپونى رۆزگارىك بە داخوہپەژارەوہ دەيگوت: داخىداخاتم! پيشان شوشتنى روخسارمان بە گوناح دادەنا، كەچى ئەمپۆكەش بۆ گەرماو دەچين. رەبەنەكان لەشاردا دەگەرەن، مندال و رۆلەيان لە ئاميزى داىكان دەرفاند و دەيانبردنە چۆلى و پەرستگەكان و لەويدا پەرورەدەيەكى رەبەنانەيان دەكردن و دەيانكردنە رەبەن، حكومەتیش ھيچى لەدەست نەدەھات، جەماوەر و رەمەكەكانىش پشگىريان دەكردن، ئەو

کہ سانسہش کہ باوک و دایکی خوین بہ جی دہیشت و ری رہبہ نایہ تیان دہ گرتہ بہر خویشان دہویست و نافرینیان دہ کردن. گورہی رہبہ نہ کان و ناودارانی میژوی نہ سرانی بہوہ ناسرابون کہ لہ رفاندنی مندالاندا بہ دہستوبرد و جہرہ زہن. دہ گپرنہوہ، دہ لئین رفاندنی مندالان گہیشتبہ راددہیکہ کہ دایکان رہبہن نہ مبروسیان دہدی ہر زو مندالہ کانیان دہ شاردہوہ، دایک و باوکان دہ سہ لاتیان لہ سہر مندالہ کان نہ ماہو، دہ سہ لات و سہر پہرشتی مندالان کہ وتبہ دہستی کہ شیش^(۱) و رہبہ نان^(۲).

کاریگری رہبہ نایہ تی لہ سہر خورہوشتی نہ ورو پایہ کان؛

لہ تاکامی نہو رہبہ نایہ تیہ لہ رادہ بہ دہر و لاریبہوہ دا رہوشتی مہردانہ و ناکاری مہردومانہ بہ کاری ناپہسند و خہوشی ناریک حسیب دہ کرا، خہ لک وازی لہ روخوشی و روحسکی و وتہی راشکاو و لیبوردن و نازایہ تی و مہردایہ تی ہینا، یہ کہ لہ ترسناکترین تاکامہ کان نہوہ بو کہ شیرازہی ژیان نیومالی شپرزہ کرد و رک و کینہی لہ نیوان خزمان پیداکرد، رہبہ نہ کان کہ دلان لہ سوز و بہزہی تہژی ببو و چاویان لہ فرمیسک پرببو، لہ مہر دایک و باوک و مندالان دلرہق و چاو وشک بون، جہرگی دایکانیان دہ سوتاند و ژنیان بہ بیتوہ ژنی دہ ہیشتہوہ و مندالانیان ہہ تیو دہ کرد و دہ بواہ خہ لک بہ خیتویان بکہن. رویان دہ کردہ بیابان و چولہوانی و تاکہ خہ میان رزگابونی روژی دواہی بو، لہ مہرگ و مان باکیان نہ بو، (لیکی) لہم بارہوہ روداوی وای گپراوہ تہوہ کہ دلان پر لہ داخ و خہم دہ کات و فرمیسک لہ چاوان ہلڈہ و ہرینتی^(۳).

رہبہ نہ کان پییان وابو نہ گہر لہ ژن نریک ببنہوہ یان لہ گہ لیان کوببنہوہ گوناحیتی گہورہ یان کردہ، بویہ لہ سیبہ ریشی دہ سہلہ مینہوہ، پییان وابو

(۱) کہ شیش: قہشہ.

(۲) Lecky: History of European Morals chapter IV. (۲)

(۳) History of European Morals .Part II, chapter IV, From contantine to charlmagne.

نه گهر له ریگادا قهدهر و ابو روبهروی یه کتر بونه وه - با دایک و خوشک و ژنیشیان بن - نیر کار له کار ترازوه و کردوکۆشی گیان نامیزی رابردویان پوکاوه ته وه! (لیکی) له م باره وه گه لیک لیوبزوینی دلته زینی گپاوه ته وه.

دهسته پاچهیی ره به نایه تی له ناستا راسته ریکردنی ماده په رستیتی بیلغادا :

کس خه یال نه کا پییوابی ره به نایه تی له رادده به دهه ر توانی پیی تی ماده په رستایه تی بیج له وی راسته پری کردبی یان ناره زوی ناژه لانه ی لغاو کردبی، چونکه هه رگیز شتی وا نه بوه و نهسته میسه بی، چونکه سروشتی مرؤفایه تی شتیوا رت ده کاته وه و میژوش به دۆری ده خاته وه. چونکه سیسته میک ده توانی مرؤفایه تی راسته پری بکات و ماده په رستایه تی هیور بکاته وه و ژیان بکاته ژیانیکی هاوسه نگو مامناوه ندی که سیسته میکی روحی و دینی و ره و شتی و پر له حیکه مهت بی و له گه ل سروشتی راسته قینه ی مرؤفایه تی بگوغبی و هه لته تۆقی و بو راسته پری دهستی بگری نه که له ناوی با و بیفه وتینی، چونکه ریخت^(۱) له ناو ناچی به لام ده کری له رتی خراپه وه به ره و رتی چاک وه چه رخنری، نیسلام وای کرد، موحه محمد ﷺ وای کرد؛ نازایه تی که عه ره ب بو کیبه رکی و شه ر و کوشتاری هۆزایه تی و رکوکینه و تۆله ی دیرین به کاریان دینا، وای لیکردن بو جیهادی ریگه ی خودا و بالاده ستبونی نیسلام بیخه نه کار، ده سبلاوی که له پیناوی شتی پوچ و نه شیاو بو وای لیکردن بیکه نه به خشین و له پیناوی خوا بی، به هۆی نیسلامه وه له نه فامیتی داپران، هه رشتیکی به شتیکی تره وه پی گۆرین، دهرونی مرۆی به به تالی به جی نه هیشته به لکو گوروتین و ناسوده بی پی به خشی، چونکه دهرون - وه که زانایه کی موسلمان ده لئ - به هۆی شتیکی تره وه نه بی شت به جی ناهیلئ، دهرون بو نه وه نه فرینراوه^(۲) تا بکاری نه که بتاری^(۱).

(۱) ریخت: سروشتی مرؤ، الفطره.

(۲) نه فرینراو: به دیهینراو بتاری: له ناو بری.

پیغمبرانیش بۆ ئهوه ناردراون تا سروشتی مرۆڤ دارپژنهوه و به چله پژهی بگهیهن نهك لاییدهن یان بیگۆرپ^(۱).

پیغمبر ﷺ که چوه شاری مه دینه، خه لکه که دو رۆژیان هه بو یاری و ئاههنگیان تیدا ده گێرا، فهرموی ئهم دو رۆژه چنه؟ گوتیان: له سهرده می نه فامیتیدا یاری و ئاههنگمان تیدا ده گێرا، فهرموی: ((خوا له جیاتی ئهم دورۆژه دو رۆژی چاکتری بۆ داناون: رۆژی جهژنی قوربان و رۆژی جهژنی ره مهزان))^(۲). عایشه -خوای لی رازی بی- ده لێ: منیش دو که نیهی نه نساریم له لادا بون و گۆرانیمان به سه ر پالئه وانیتی نه نساریه کاندا ده گوت که له شه ری بو عاث نواند بو یان، که چی گۆرانیبیژیش نه بون، له و ده مه دا ئه بویه کر هات، که ئه مه ی بینی، گوتی: له مالی پیغمبر ﷺ ئاوازی شه یتان ده چریکینن؟! پیغمبر ﷺ فهرموی: ئه بویه کر! هه مو نه ته وه یه ک جهژنی هیه، ئه وه ش جهژنی ئیمه یه، له گێرانه وه یه کی تر دا ده فهرموی: ئه بویه کر وازیان لی بیته، چونکه جهژنه))^(۳).

به لآم نه سرانیه تی رۆمی ره مه کیانه هه وائی دا سروشتی مرۆڤ بگۆرئ و له ناوی بیات، رژی میکی وای هی نا که سروشتی مرۆڤایه تی له باریدا نه بی له خو ی بگرئ، شتی وای خسته سه ر ده رون که نه توانئ هه لیبگرئ، بۆیه وه ک کار دانه وه یه ک روی له ماده په رستی کردو له راده به ده ر تی په ری، پاشان ماده په رستایه تی هه که له روی نه سرانیه ت هه لگه راپه وه و له ناوی برد، نه سرانیه ت-هه رچه نده له زوه د و ره به نایه تی رۆجو و ده گه ل سروشت و واقعیی ژیا نی مرۆڤ هه لتۆقی، به لآم-هه ر نه ی توانی نه ریت و با و ژیا ری دا رخوا و بگریته وه و نه هی لئ هه لبدیرئ. له ولاتی نه سرانیدا بزاشی زوه د و ره به نایه تی له راده به ده ر هه رچه ندی زیتر په ره ی

(۱) پاژیکه له وه ی شیخ الاسلام: نیین ته مییه (له ۷۲۸ ک مرده)، که له په رتوکه نایابه که ییدا به ناوی (اقتضاء الصراط المستقیم) ل ۱۴۳ فهرمویه تی.

(۲) نیین ته مییه، له په رتوکه که ییدا به ناوی (النبوات).

(۳) رواه ابوداود باسناده عن انس، واحمد، والنسائی.

(۴) متفق علیه.

دہ سہند، بزاقی بہدکاری و بہرہ پرہ لائیش بہ ہمان ہیند پرہی دہ سہند. بہ لکو راستر تہوہو؛ رہہ نایہ تی لہ چۆلی و لہ بیاباندا بہرکہ نار و لہ سہر ژیان بی دہ سہ لات بو، بزاقی بہد پرہوشتی و بہرہ لدایش سہر جہم گوندو شارہ کانی داگرتبہوہ و کارہ ساتی دہ نایہوہ.

لہ نیوان رہہ نایہ تی سہرکیش و ماددہ پەرستیتی چہ موشدا :

(لیکی) رہوشی جیہانی سہر دہمی نہ سرائیہ کان دہ خاتہ رو کہ لہ نیوان رہہ نایہ تی و بہد پرہوشتیدا بہرز و نرم دہبو، دہ لئی: ((رہوشت و کۆمہ لگہی خہ لک لہو پیری بیمرہ تی و ہہرزہ بی دابو، بیٹا پروی و بہدکاری و رابواردن و نارہ زوبازی و کلکہ سوتیتی^(۱) نیو کۆری پاشا و دہولہ مہند و کاربہ دہستان و خۆ پۆشتہ کردن و رازاندنہوہ لہ راددہ بہدہر لہ برہو و بہربلاو بو، دنیای تہو رۆژگار لہ نیوان لوتکہی رہہ نایہ تی و لوتکہی بہدکاریدا جینگلی دہ خوارد و بہدکاری و خہیالی پوچ کہ ہہردوک دوژمنی ریزو شکۆی مرۆش بہیہ کہوہ کۆیبونہوہ، رای جہ ماوہر لاواز ببو و رودای بہد و بیٹا پروییش نہیدہ بزواند، ویزدانی مرۆقایہ تی رہنگہ لہ ٹاین و ہہرہ شہ ٹاینیہ کان ترسا بی، بہلام بیمنہت و دلنیاش بون، چونکہ پییان ابو نراکان سہر جہم گوناحہ کانیان رہش دہ کاتہوہ. بازارپ فروفیل و درۆ کردن و خہ لہ تاندن بہ ہہر مین و جموجۆل بو، تہ نانہت لہ سہر دہمی قہیسہریہ کاند لہم سہر دہ مہشی تیپہراندبو، بہلام ستم و دہستدریژی و دلپہ قسی و ناکۆکی کہ مہتر بیونہوہ، لہ گہل تہ مانہ شدا نازادی ہزری و گروتینی نہ تہوہ پەرستیش لہ داروخان دابو))^(۲).

(۱) کلکہ سوتیت: مہرای، مادہ لایی.

(۲) History of European Morals. Vol. ppll. ۱۶۲-۱۶۳.

ناپہ سندکاری له مه لئه نده ناینیه کاندا:

رهبه نایه تی و سیسته مه ناینیه سلبيه که ی نه سرانیه ت روه ورو له گه ل سروشتی مرؤ هه لده زۆقی^(۱)، به لام خه لکه که به هۆی تازه باویتی و ده سه لاته روحیه که ی ناینه که و به هۆی چه ندین هۆکاری تیش هر ملکه چ ده بون، پاشان رهوشی خه لکه که ی تیکشیتواند و لاریبون و لاوازی خزیه نیو مه لئه نده رامیاریه کان به جوریک هیچی وای له شروپه شیوی مه لئه نده دینیه کان که متر نه بئ، رهنگه له به درپه وشتی و به دکاری و بیتاپرویدا تیشیان په راندبی، بۆیه حکومت ده رگای ئادابگه ناینیه کانی داخست که ئامانجیان دروستکردنی برابیه تی بو له نیوان مه سیحیه کاندا، هه روه ها جه ژنو سالیادی شه هید و چاکانیشی نه هیشت چونکه بۆ کاری به د و به ربه ره لالیی به کار ده هیئران و وه ک په ناوپه سیۆیکی رابواردنیشیان لیهاتبو، که شیشه کانیش به گوناحی گه وره و به دکاری تۆمه تبار ده کران.

رهبه ن جارۆم (Jarum) ده لئ:

((رابواردن و خو شگوزه رانی که شیشه کان وه ک کاربه ده ست و ده وله مه نده پاره داره کان وابو، پاپاکان له روی خو ره وشته وه خراپ داروخا بون و چلیسی و پاره په رستی له لغاوی هه لکیشا بون، وه ک که لوپه ل پایه و پیشه یان ده فروشت و رهنگه مه زادی ئاشکراشیان بۆ هه لبری بی، خاک و زه مینی به هه شتیان به به لئین نامه و پسوله ی لیخۆشبون به خه لک ده فروشت و وه ک په ری پاره و پولی پۆسته گه واهینامه ی له دۆزه خ رزگاربون و روخسه تنامه ی هه رامکاریان ده به خشی، ریگه یان به هه لوه شانده وه ی یاسا ده دا و به رتیل و ریبا یان ده خوارد و پاره وپولیکی بیتنه ندازیان له رابواردندا پاکوپوک ده کرد، ته نانه ت پاپا (ئه نۆسنت) ی هه شته م ناچاربو تاجی پاپایه تی بکاته بارمته، ده لئین پاپا (لیوری ده یه م) سه رجه م پاره و سامانی به جیماوی پاپاکه ی پی شه خۆی و داها تی خو شی و ده رامه تی پاپای دوا ی خو شی کرده خه رجی رابواردنه کانی، ده لئین: کۆی داها تی

(۱) هه لئۆقین: تصادم.

ھەممۇ مەملەكەتنى فەرەنسا بەشى خەرجىيەكانى رابواردنو تىترکردنى ئارەزوبازى پاپاكانى نەدەكرد))^(۱).

بەربەرەكانىيى نىوان پاپا و ئىمپراتۆران:

لە سەدەى يازدەمدا لە نىوان پاپاكانو ئىمپراتۆرەكاندا كىشەو مەملەنئ دەستى پىكرد و تادەھات كىشەكە بە بلىسەتر دەبو، يەكەم جار پاپاكان سەرکەوتن، تەنانەت (ھىنرى چوارەم)ى نوئىنەرى ئىمپراتۆرىيەت لە سالى (۱۰۷۷ز) ناچار بو بە مىلى شۆرەو بەجىتە بەر ئاستانەى پاپايەتى لە قەلاى كانوسا، كەچى تا چەند كەسىك تكايان لە پاپا نەكرد رىنگەى نەدا بەجىتە ژورەو، ئەوئىش بە مل كەچى و بە پىسى خواسى و بە بەرگە خورىنيەكەيەو وەژورئ كەوت و لەسەر دەستى پاپا تۆبەيەكى مۇستەھەقى كرد، پاپاش لە گوناخەكانى بورى!. شەر و كىشەى نىوانىيان دواى ئەم سەرکەوتنەش ھەر بەردەوام بو، سەرکەوتنىش بە نۆرە بو، ھەندئ جار پاپا سەردەكەوت و ھەندئ جار ئىش ئىمپراتۆر، بە درىژايى ئەم رۆزگارەش خەلك لە نىو ھەردو بەرداشدا ھارەھارپان دەدات.

پاپاكان لە سەدەكانى نىوەرەپاستدا دەسەلاتىكى گەورەو فرەوانى وايمان ھەبو تەنانەت پاشا و ئىمپراتۆرەكانىش نەيانبو، پاپاكان دەيانتوانى لەژىر سىبەرى ئاينەو ھەرورەپا لە لاينەى زانست و ژيارەو پىشبخەن، چونكە ئىعتىباريان لە لاى ھەمو خەلكدا ھەبو و نوئىنەريان بەنىو گشت شارو ولائاندا دەگەرا و بچوبانايە ھەر شوئىنك خەلكەكە لە خۆشترىن و گەورەترىن شوئىندا مېوانداريان لىدەكردن و بە يەك زمان لەگەلىان دەدوان، ھەرەوھا دەستيان دەخستە نىو كاروبارى زۆر گرنگى رامىيارى و لە ھەمو ناوچەيەكىشدا پىياوى دەمپراست و سياستەدارى لاينەنگريان ھەبو، كە بەيەك زمان دەدوان و لە كاروبارى گرنگى دەولەتدا يارمەتيان دەدان.

به دبه ختېونی نه وروپا به دهستی پياوانی دینییه وه:

بؤ به دبه ختی نه سرانیه ت و نه ته وه نه سرانیه کان؛ پیاوه دینییه کان دهسه لاته زلو زه به للاحه که یان به خراپی به کارده هیئا و له پیناو خو سه پانندن و به رژه وهندی و پشت نه ستوری خو یان هه لیانده قو سته وه، که چی نه وروپاش له نیو شه وه زهنگی نه زانین و نه فسانه و داروخاندا په لی کویره وهری ده کوتا، ژیاره که ی له ناخه وپا به هوی ره به نایه تی و دهسه لاتی پیاوانی دینه وه دو چاری په شوکای ببو، له ماوه ی هه زار سالدا ژماره ی دانیشتوانی کیشوهری نه وروپا و له ماوه ی پینج سه د سالدا ژماره ی دانیشتوانی ئینگلته را زیادیان نه کرد، بیگومان یه که له هویه کانی بریتی بو له ژیان سله تی که که شیش و ره به نه کان له به ردلی خه لکیان شیرن ده کرد و به کاریکی چاکیان پیشان ده دا، کاهین و ئوسقوفه کان یارمه تی پزیشکانیان نه ده دا بویه نه خژی و په تا سه رتاسه ری کیشوهری داگرته وه، گه شته که ی (نه نبیس سلوئیس) بؤ جه زائیر له سالی (۱۴۳۰ز) که دواتر به ناسناوی (Pus the Second) ناویانگی ده رکرد، نه وه ده رده خات که نه وکات جه زائیری ژیر دهستی به ریتانیا له چ جوړه ژیاریکی داروخا و هه ژاریه کی کوشنده دا ده ژیا.

تاوانی پیاوانی دین له مهر په رتوکه دینییه کاندا:

یه کیک له گه وره ترین تاوان و هه لئی پیاوه دینییه کانی نه وروپا له مهر خو یان و دینه که یانه وه - که هه ر خو یان نوینه رایه تیان ده کرد - نه وه بو که گه لیک زانیاری جوگرافی و میژویی و سروشتی نه و سه رده میان تیکه ل به په رتوکه پیروژه ناینیه کان کرد، رهنگه زانیاریه کان بؤ نه و سه رده میناوی زانست و وه هه قیقه تی چه سپیو ابوبین و کهس نه بوی گومانی لی هه بن، به لام خو بریتی نه بون له وپه ری زانستی مرؤف. نه گه ره سه رده میکاندا زانستی مرؤف کومه لیک دؤزینه وه و ده ره نجامی و ده سه ت هیئابن رهنگه له سه رده می دواتر دا گوپان و پیچه وانه بونه و هیان به سه ردا هاتب چونه که زانستی مرؤف به ره به رییه و روژ به روژ پیشکه و توتر ده بی، بویه نه گه ره یه کیک دینه که ی له سه ر جوړه زانستیکی وا

بنيات نى ۋەك ئەو كەسە واىە كە كۆشكىكى لەسەر گىردەلمىكى دارماو بنيات نابى، پىاوانى دىن رەنگە بە نىيازىكى پاكەوہ ئەم كارەيان ئەنجام دابى بەلام گەورەترىن تاوان بو بەرامبەر بە خۇيان و بە دىنەكەيان، كە بوہ ھۆى شەپروشوقە رەشبينەكەى نىوان دىن و زانست و كە دىنىش تىيدا شكستى خوارد، ئەو دىنەى كە لەگەل زانستى مروژ تىكەل ببو و ھەق و ناھەق و ساغ و ناساغى تىدا ون ببو، پىاوانى دىنىش وا تىكەوتن و پشتيان وا بە ئەرزى كەوت نەتوانن جارىكىتر راست بىنەوہ، لە ھەمو ئەوانەش شومتر و بەدبەختىتر ئەوہبو كە ئەوروپا بوہ نادىنى.

پىاوانى دىن بەو ھىندە تاوانە نەوہستان و بەلكو ھەرچى شتىكىان لە دمودوى خەلكەوہ بىستايە بە پىروژيان دادەنا. ئەوكات چەند زانىارىيەكى جوگرافى و مېژوبى و سروشتى لەنىو خەلكدا ھەبو و ھەندىك لە راقەناس و تەفسىر ناسانى تەورات و ئىنجىلىش باسيان كىردبو، ھەلسان ئەو زانىارىيانەيان ھىنا مۆركىكى ئانىيان پىوہ لكاند و كىرديانە ناموژ و بنەرەتى دىن و گەلىك پەرتوكيان لەبارەوہ نوسى و لەسەر خەلكيان واجب كىرد پرواى پى بىنن و ھەر زانىارىيەكىش پىچەوانە بوايە تورپان دەدا، زانستە جوگرافىيەكەش كە لە لای خواوہ ھىچ بەلگەيەكى بۆ دانەبەزىبو ناويان لىنا جوگرافىيە مەسىحى (Christian Geography) و توند دەستيان پىوہ گىرت، ھەر كەسىكىش مشتومرى لى بىكردايە يان گومانى لى ھەبوايە بە بىپروايان ھىسب دەكرد.

چەوسانەوہى زانست بە دەستى كەنىسەوہ:

كەنىسە ئەو كاتە دژايەتى لەگەل زانست دەسپىكرد كە بوركانى ئاوەزى ئەوروپا دەتەقىەوہ و زاناو سروشتناسەكان كۆت و زنجىرى لاسانامىزى دىنيان تىكەدەشكاند، ئىتر ئەوانىش دەستيان پىكرد بە بەلگەى رونەوہ رەخنەى راشكاويان لە بىردۆزە جوگرافىيەكانى نىو پەرتوكە ئانىيەكان گىرت و گشتيان بە دۆر دەخستەوہ و ئەزمون و بىردۆزە تازەكانى پىي گەشىتبون بلاويان دەكردەوہ،

که نیسه عه جمانی نه ما و ناگری له چاوان ده باری، پیاوانی که نیسه روبه روی زاناکان بونه وهو به بیبرویان له قه لثم دان و خوین و مالیان هه لال کردن و دادگاکی پشکنینان دامه زرانند، -پاپا گوته نی- دادگا که بو تهو زه ندیق و خوانه ناسانه بو که به نیو شار و گونداندا بلاو بونه وه و له نیو مالو ژیرزه مینو دارستان و کونه ته شکهوت و کیلگه کان خویمان شار دبو وه، شهو و روژ زاناکانیاں راو ده کرد و توشی سزای سهختیان ده کردن، هه ولیان ده دا هه دلئیک دژ به نه سرانیهت لیبدا رایگوشن و رایوه ستینن، هه چاویکیان لئیکرد بونه سه د چاو و گشت په ناو په سیویکیان ده پشکنی، ته نانهت هه ناسه ی هه لکیشیان حساب ده کرد و له سه ر سریه و خه یالیش لییان ده پرسینه وه، کار به جوړیک بو زانایه کی نه سرانی ده لئیک: ((نابئ پیاویک مه سیحی بئ و به زوری زورداره کی برئ)). وا مه زنده ده کرئ ژماره ی تهو که سانه ی که به سزاکانی داداگاگانی پشکنین کوژراون نزیکه ی سیسه ده هزار که س بوین، سیودو هه زاریان به زندویتی سوتیتراون، یه کیک له وانه زانا (بروژن) بو که ده یگوت جگه له م جیهانه جیهانی تیش هه یه، که نیسه له سزای ته م قسه یه دا بریاری دا بی خوینپژان بکوژری و اتا به زندویتی بسوتیتری، که جیبه جی کر او سوتیترا، هه روه ها زانای به ناوبانگ (گالیلو) ش کوژرا، له به رته وه ی ده یگوت زهوی به دهوری خوژدا ده خو لیتته وه.

شورشی تازه خوازان:

روناکبیر و تازه خوازه کان نارامیان له بهر هه لگیر او چیترا خویمان بو نه گیرا و شهرو شورپیان له دژی گشت پیاوه دینی و که نیسه په رست و کونه په رستان بهر پارکرد، له هه رچی شتیکیش په یه وندی به وانه وه هه بو یان له وانه وه بو وه کو: بیرویاوه ر، کلتور، زانست، خوړه وشت و ناداب، رکوکینه یان لئیکه لگرت و جامی تورپه یی به گروفرپیان به سه ردا هه لپشت، به پله ی یه که م دینی مه سیحی پاشان هه رچی ناوی دین بو بی خاترانه دژی وهستان، مهیدانی شه ر گوژرا، له شه ری نیوان زانا و هوشمه نده سروشتناسه کان و زانا مه سیحیه کانه وه بو به شه ری نیوان زانست دژ به هه مو دینیک. شورشگیته کان بریاریان چه سپاند و گوتیان: زانست

و دىن دو شتى ناكۆكن و قەت كۆك نابن، ئاۋەز و سىستەمى دىن دو شتى دژ بە يەكن و قەت كۆ نابن، ھەركەسىك رو لە ھەر كامىيان بكات دەبى پىشت لەو ھىتر ھەلگا و گەر پروا بە يەكەمىيان بىنى دەبى بە دو ھىيان بىپروا بى و ھەرگىز پەسندى نەكا. تازەخوازەكان كاتىك خويىنە ئالەكانىيان دەھاتەو ھە ياد كە لە پىناو زانست و ئەزمون و لىكۆلئىنەو ھەدا بەناھەق رژا بون، يان كە مەرفە بىتاوانە كوژراو ھەكانى دەستى كەشىشەنى كەنىسەيان ھەبىر دەھاتەو؛ كەشىش و پىاۋە دىنەكانىيان ھەكو نەرزەنگىكى^(۱) بىچم گرژ و رەزا قورس و مەرومۆچ و چاومۆن و دەرون تەنگو تارىك و ئاۋەز گەمژە و لاژگ دەھاتە بەرچاۋ و لە داخان خەرىك دەبو شەق بەرن، لەوان و لە ھەرچى لەوانىشەو ھە بو تا سەر ئىسقان توپە دەبون. بۆيە تا لە ژىن بون دژ بە دىن تىكۆشان كە مەرىشەن بون بە سەرمەشقى دژاھەتەكردنى دىن و گەلىك وتەو وتار و ھەلوئىست و نوسراۋىيان بۆ نەو ھەكانى دواتر بەجى ھىشت.

پەلەو كەمتەرخەمى شۆرشگىپران:

شۆرشگىپرە تازەخوازەكان ھەكو زۆربەى شۆرشگىپرانى گشت كات و شوئىنىك نارامىيان نەبو بە قولى لە كىشەكە بكوئىنەو ھە و وردبىنەو ھە، ھىمەن و لەسەرخۆ نەبون، خاۋەن ھۆش و ئاۋەزى ئەوتۆ نەبون بتوانن دىن لە پىاۋە دىنە خۆسەپىنەكان جوئ كەنەو ھە دىن لە تاوان و نەزانى و ستمەو كەموكورى پىاۋانى دىن بەجىا بىنن، ھەلئەت تەوئىش لەبەر داخى ئەو تاوان و كۆنەپەرسىتەى كە پىاۋە دىنەكان ئەنجامىيان دابو، ھەروەھا لەبەر پەلەو خىرايى خۆيان كە بوارى نەدان ھەلئەستەيەك بكنەن و لە دىن بكوئىنەو ھە.

تازەخوازەكان نە بۆخۆيان و نە بۆ خەلكىش ئەو دىلسۆزە نەبون چونكە ئاورپىكىيان لە ئىسلام نەدايەو ھە و نەشىئەندەويست ئاورپى لى بەنەو ھە كە چەندىن نەتەو ھى ھاۋچەرخ پەپرەويان لى دەكرد و لە قەيرانەكەش رزگارى دەكردن، چونكە

(۱) نەرزەنگ: گىانەو ھى قەبەى ناشىرىن.

ئیسلام ﴿يَأْمُرُهُمْ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَاهُمْ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُحِلُّ لَهُمُ الطَّيِّبَاتِ وَيُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ الْخَبَائِثَ وَيَضَعُ عَنْهُمْ إِصْرَهُمْ وَالْأَغْلَالَ الَّتِي كَانَتْ عَلَيْهِمْ﴾: فرمانی پیده کردن چاکه بکهن و واز له کاری نارپهوا بینن، شتی پاکی بو حلال ده کردن و شتی پیسی لئ حه پام ده کردن و کۆت و وزنجیری سته می له سهر هه لده وه شاننده وه ﴿الاعراف: ۱۵۷﴾. ته مهش له بهر ته وه بو چونکه فیزوده ماریکی نه فامیتیان له میتشکدا هه بو، ههروه ها شهری خاچپه رستانه ی نیوان رۆژئاوای مه سیحی دژ به رۆژه لاتئ ئیسلامی به ربه ستیکی زۆری هه لئابو، کاهین و پیوانی که نیسهش پروپاگهنده و تانه و ته شهریکی زۆریان به ئیسلام و پیغه مبه ر و ﷺ هه لبه ستا بو، ماندوبونی خویندنه وه و لیکۆلینه وه شیان نه ده چه شت و بایه خیان به رزگار بونی رۆژی دوایی و ژینسی دوای مه رگ نه ده دا، موسلمانه کانیش له بانگه وازی ئیسلامیدا که مه تر خه م بون، گشت ته م هۆکارانه بونه هۆی ته وه ی که نه گه رپینه وه سهر دینی ئیسلامی و ده ستی پیوه نه گرن، له کاتی کدا گه لیکیان پیویست به ئیسلام بو تا رزگاریان ببی.

ئاراسته بونی نه وروپا به ره و ماده په رستی:

کار له کار تراز، رۆژئاوا ئاراسته که ی خوئی له هه مو روئیکه وه؛ له روی بیروباوه ر و دهرون و ئاوه زو ره وشت و کۆمه لایه تی، له روی زانست و سیاسه ت و فرمانپه واییه وه به ره و ماده په رستی وه رچه رخاندا، ئاراسته بونه که به شیوه یه کی په یته پیتایی بو، یه که محار هیواش و به نه سپایی بو، به لام به هیژی پۆلایی بو، زانا و فله سه فه زانه کان سه ره له نوئی به جۆزیکئی وا له گه ردون راما نه وه که خوای خالق وه دیه پینه ری گه ردون نه بی و هیچ هیژیکی سه روی سه وشت بونی نه بی و گه ردون له خوړا به رپیه بچی، زانا کان به م جوړه گشت دیاره و شوینه واریکی (سه وشت) یان به ریکه یه کی ره های میکانیکی شروقه ^(۱) ده کرد و شروقه که شیان به بیردۆزه یه کی ره های زانستی ناو ده برد، هه ر توژینه وه و بیرکردنه وه یه کیش

(۱) شروقه: تفسیر.

بروای بە بونی خوا ھەبوايە بە رینگەيەکی لاسا نامیژیان دەدایە قەلەم و گائتە و لاقرتییان پیدەکرد، لە ئەنجامدا نکولییان لە گشت شتیکی ئەودیوی جولە و ماددە کرد و ھەرشتیکی نەخرابوایە ژیر ھەست و ئەزمون و کیش و، بر و روبەری نەبوایە بروایان پێ نەدەکرد، بەمجۆرە لەگەڵ رەوڤەوہی رۆژگاردا پروابون بە خواو بە شتی پەنامەکی وەک گریمانەيەکیان لێھات و ئاوەز و زانست نەیاندەسەلماندن. رۆژئاواییەکان تا رۆژگاریکی درێژی نەکولییان لە بونی خوا نەکرد و دژایەتیان بۆ دین ئاشکرا نەکرد، کە نکولیشیان کرد ھەمو نەبون، بەلام ئەو جۆرە ریشوین و ھەلوێستەي بۆ بیرکردنەو و تۆزینەو و تێوہ پامان ھەلیان بژاردبو لەگەڵ دین تیکی نەدەکردەو، چونکە دین لەسەر بنچینەي پرواہینان بە پەنامەکی و سروش و پیتغەمبەرایەتی و ژيانی دوارۆژ دامەزراوە، ئاشکرایە ھیچ یەکی کیش لەمانە ناچیتە ژیر پێوانەي ھەست و ئەزمون و کیش و بر و روبەروہ، بەمجۆرە رۆژ بە رۆژ پتر گومانیان لە بیروباوہرە دینیەکان پەیدا دەکرد و زیتەر لیتی دردۆنگ دەبون.

ریسوا بونی ماددە پەرستی لە دوایین رۆژگاردا :

راپەرپوہەکانی راپەرینی ئەوروپا چەند سەدەيەک بو خەریک بون دیدو شیوہ ژینی خوانەناسانەي ماددە پەرستی لەگەڵ ریشوینی دینی مەسیحی بگونجینن، جا لەبەر دەوروہەری نەسرانیانە بوی یان لەبەر بەرژوہەندی خوڤەوشت و کۆمەلایەتی بوی کە وای دەخواست-ئەگەر بە ناوی بێ ناوہرۆکیش بێ- سێستەمیکی ئاینی ھەبێ تا بتوانی تاکەکانی نەتەوہ لەگەڵ یەکتەر کۆبکریئەوہ و نەبیتتە پاشاگەردانی، بەلام لە کۆتاییدا نەیانتوانی و ریسوا بون، چونکە رەوتی ژياری ماددە پەرستی زۆر بە خێرای پێشدەکەوت و ئاینیش وەپاش دەکەوت و نەیدەتوانی شانبەشانی پێشکەوتنەکە ھەنگاو ھەلئێ، بۆیە گونجاندنەکە و ئەستەم کەوت و بگرە گەلیک ئەرک و کاتیشی بەفیرو دەدا بیئەوہی ھیچ بەرژوہەندیەکیان بۆ دا بین کا، ئیتەر ئەوکات پەردەیان لەسەر خو لادا و دەمامکی دووروتییان فریادا و ھەقیقەتی خویان وەدەرخت.

سہریاز و بانگخوآزانی مادده پهرستی؛

نوسهرانو ئه دبیان و مامۆستایان و کۆمه لئاسان و سیاسه تمه دارانی ئه وروپا له گشت شوپینیک راپهرین و زورپای مادده پهرستیان ژه نی، له نوکی خامه کانیانه وه ژه هریان هه لده پرشته ناو ئاوه ز و دلّی جه ماوه ر و خوړه وشتیان له روانگه یه کی ماددیه وه شرؤفه ده کرد، جارنیک بۆ فله لسه فه ی بهرژه وه ندی و جارنیک تر بۆ فله لسه فه که ی نه پیکۆرۆس^(۱) ده هۆلیان ده کوتی.

سیاسه تمه دارانی وه کو ماکیافیللی^(۲) پێشتر بانگه شه یان بۆ ئه مه کردبو و ده یانگوت: ده بی دین له سیاسه ت جوئ بپته وه و خوړه وشتیش بکریتسه دوه ش؛ تاکه که سی و کۆمه لگه یی، ده یانگوت ماده م ناکرئ دین له ناو بهرئ با ببپته کپشه یه کی تاکه که سی و ده ست له کاروباری سیاسه ت و ولّات وه رنه دات، ده یانگوت: ده ولّات له هه مو شت تازیزتره، شوینی نه سرانیه ت له رۆژی دوایی دایه، دیندار و پیاوچاکه کان نه گهرچی بۆ که نیسه سو دیان هه یه به لّام بۆ ده ولّات بپسودن، چونکه پابه ندی ئه حکامی دینن و نه گهر بهرژه وه ندی ولّاتیش وا بجوازی له دین لاده ن لانه دن و هه میشه ملکه چی رپیره کانی خوړه وشتن، پاشا و سه رکرده کانی ش ده بی وه کو ریوی فیلباز بن و پپیان شه رم نه بی نه گهر بۆ بهرژه وه ندی ولّات - با بجوکیش بی- په یان بشکپنن یان فیلّ و درۆ بکه ن، یان گزی و دورویی بنوینن ... زۆر شتی تر ی له م بابه ته وه، بانگه شه که یان سه رکه وتنی هینا و گه لیک هۆکاری نیشتمان پهرستی و نه ته وه پهرستی ش که جیی کۆنه دینیان گرتبوه وه یارمه تی سه رکه وتنه که یان دا.

(۱) ئه پیکۆرۆس (۳۴۱-۲۷۰ پ.ز) فله لسه سو فیکي یۆنانی بوه و پروای به چاودێزایه تی خوا نه بوه، له فله لسه فه که یدا ده لّی: مرؤژ ته نها به چیژ ناسوده ده بن، بهر له هه مو شتیکی ش چیژی ناوه زی و روحی.

(۲) ماکیافیللی (۱۴۶۹-۱۵۲۷ ز) نوسه ر و سیاسه تمه دار بوه، له ئیتالیا له دایک بوه، بهر توکیکی به ناوی (میر) داناوه .

ئەدىبو نوسەر و زيت و زيرەك و بەھرەمەندەكان بە تايبەتتى ئەوانى شوپشى فەرەنساو دواتر؛ توانيان شوپش لە دژى خوڤەوشتى كۆن و سيستەمى كۆمەلايەتى بەرپا بكن و گوناح بۆ خەلك بپازىننەو و ھەوەست لە كۆت و بەندان نازاد بكن و تاك لە بەرپرستى رەھا بكن. بانگەشەيان بۆ ژيانىكى ئاژەلانەى پپ خوشى و ئارەزوى بېسنور و تەژى لە نۆش و چىژى زو بەدەست دەكرد و نرخیكى لەراددەبەدەريان بە ژىنى دنيا دا و نكوليشيان لە گشت شتىك كرد تەنھا چىژى زوبەدەست و قازانجى بەرھەست نەبى.

ويئەيەكى دەقاودەقى ژيانى يۇنان :

ژيانى ئەوروپاي سەدەى نۆزدەم و بىستەم دەقاودەق وەك ژيانى يۇنان و رۆماى بتپەرستى لىھات، سروشتى ئەوروپا(كە نەسرانىەتى رۆژھەلاتى بەسەردا زال ببو) سەرلەبەرى ھاتەو رو. ^(۱)

سەير لەمەدا نىە چونكە ئەوروپايىەكانى ئەمپۆ لە يۇنانى و رۆمەكان كەوتونەتەو و نەژاد و رەگەزە ئەوروپايىەكانى تىش دىنىكى وا دەبىنن كە روحى تىدا نىە، ھەرەك دكتور(ھاس) لە باسكردنى ژيارى يۇنانىدا پەنجەى دەخاتە سەر.

ئەوروپايىەكان دىنيان لەناودا لاوازە، كەم لە خوا دەترسن، لە ئىش و كاردا جددى و بە ھەلمەتن، رابواردن و ھەلپەركى و تەپل و دەھۆليان لە ژياندا زۆرە، (لىكى)ش ھەمان شتى لەبارەى دىنى يۇنانىەكان باس كردو، ھەلبەت ئەمەش لە ئەنجامى رەوشە ئاينىەكەى ئەوروپا بو كە پىي وانەبو لەخواترسان و جدديەت لە كردوودا بە يەكەو كۆبىنەو، ھەرەھا لە ئەنجامى ئەو تىور و دەرەنجامانەش بو كە زانا و سروسترانەكانى ئەوروپا بلاويان دەكردنەو و خەلكىش زۆر بە گەرمى پىشوازى لى دەكردن تا سەرەنجام جىگەى دىنى لى گرتنەو.

(۱) ھاتنەرۆ: ھاتنەناراو، وەدېھاتنەو.

ئوروپا پیی وایه تا بۆی بکریی ده بیی چیژ و خوشی وەرگریی، ده بیی وهک تامةزرۆی که سیککی تیئو و وهک په روانهی شهیدای ئاگر پر بدنه خو شیه کانی دنیا و بهروبومه کانی بچنن، سوقراتیش به هه مان شیوه وه سفی پیاوی کۆماری بیۆنانی سهرده مه کهی خۆی کردوه.

ههروه ها گومانیان له ئاین ههیه، بیروبروایان تیکشیتواو و شپرزیه، به سوک سهیری سیسته م و ریوره سم و نهریته کانی دین ده کهن، رۆمای دوای سهرده می رونا کبیریش هه مان شیوه بو.

ئاینی ئوروپای ئه مپۆ، مادده په رستیه نهک نه سرائی:

گومانی تیدا نیه ئاینه کهی ئه مپۆی ئوروپا که هه وساری^(۱) هه ست و دلانی گرتۆته ده ست و روحی خستۆته ژیر چنگی خۆی؛ مادده په رستیه نهک نه سرائیه ت، ئه م راستیه له لای گشت ئه م که سانه دا رونه که نه سفیه تی ئوروپایی ده ناسن و له نزیکه وه نهک له تهریکه وه-یان ته نانه ت له ریی په رتوکیشه وه- په یوه ندیان له گه ل ئه وروپاییه کان هه یه، به دیارده ئاینیه کانیش که ولاته کانی که شوفشی پیوه ده کهن و خه لک پیی ئاسوده ده بن هه قیقه تیان لی نه گۆرایی، یاخود که خه لک سهردانی که نیسه ده کهن و له ریوره سمه کان ئاماده ده بن ره شیان لی نه بویته سپی.

ئوستادی موسلمانبوی ئه لمانی؛ محمد ئه سه د که له باسه کانی پیشترا ناومان هیناوه، له په رتوکه کهیدا به ناوی (ئیسلام له ئه رزی فره ریپوندا) زۆر جوان و رون ئه مهی ده رختوه و ده لی:

((بیگومان له رۆژئاوا دا هیشتا که سانیک ماون که به نه شم و شیوازی ئاینیه وه بۆین و هه ولیش بدهن بیروباوه ره کانیان له ژیاردا ره نگ داته وه، به لام که سانیککی ژماره که م و ده گمه نن. پیاوی ئاسایی له ئوروپادا جا دیموکراتی بی یان فاشیزمی، سهرمایه دار بی یان سۆشیا لیزمی، کریکاریکی ده ست قلیشاو بی

(۱) هه سار: جلهو.

يان ھزرقان^(۱)، تەنھاو تەنھا يەك جۆرە دین دەناسىڭ كە ئەویش بریتىيە لە پەرستنى پېشكەوتنى ماددە پەرستى و لەو بېرېواو پەرى كە وادە زانىڭ تاكە مەبەست و ئامانجى ژيان بە ئاسانى ژيانە، يان بە گوزارشتى سەرزارى خەلگى ئەوئەيە كە لە گشت كۆت و بەندىكى سروشتى رەھابى و مرۆفېكى ئازادى تەواو ئازاد بىڭ، كە نېسە كانى ئەم دېنەش بریتىن لە كارگەي زل و زەبەلاح و سېنەما و ئەزمونگە كېمىاوى و سەماگە و مەلئە نەدە و بەرھەمەينە كارەبايەكان، كاهېنەكانى بریتىن لە كەسانى سەرمايەدار و پارەدار و خاوەن بانك و ئەندازيار و نمايشكار و بازركان و خاوەن كارگە و فرۆكەخانە و ئەستېرە سېنەمايەكان و پالەوانە سەرچلەكان كە پېشېركېتى پېئوانەيى تۆمار دەكەن، جا لە ئەنجامى ئەو ھېزبەرستى و چېزبەرستىدە كە ئەوروپا وەك دېن وەرېگرتو، وەك ئەنجامىكى حەقى، چەندىن پېرېو گروپى پرچەكى بەرېرەكار پەيدا بون و چەندىن خۆسازدانى جەنگى ھاتنە ئارا، كە لە پېئان و ھەوئەست و ئارەزودا ئامادە بون يەكترى تېكېشكېن، لە لايەنى ژيارو شارستانىشەو ئەنجامە كەي بە مجۆرە كەوتەو؛ جۆرە مرۆفېكى پەيدا بېڭ پېتى و ابېڭ تەنھا قازانجى كردارى بەردەست بریتىيە بېڭ لە پايدەدارى، تەنھا سەر كەوتنى ماددېش بریتىيە بېڭ لە سەر مەشق و جياكەرەوئەي خېر و شەر^(۲).

((ژيارى رۆژئاوا بە شېئوئەيەكى توندوتىژ و روھورپو ئېنكار لە بونى خوا ناكات بەلام لە راستىدا لە سېستەمە ھزرىە كەيدا ھېچ شوئېنىكى بۆ خوا تەرخان نە كردوھ ھېچ سوئېكى لى رەچاوا ناكات و ھەست ناكاتاجى^(۳) پېئ ھەبېڭ^(۴))).

رەنگە لە بەرئەوئەي خاوەنى ئەم وتانە لە نەسرانئەتەو بەرەو ئىسلام و لە ئەوروپاوە بەرەو رۆژھەلاتى ئىسلامى كۆچى كردوھ، نرخى گەواھىدانەكانى كە

(۱) ھزرقان: مفكر.

(۲) Islam At the Cross Roads, p. ۵۰. Fifth Edition.

(۳) ناتاج: پېئوستى.

(۴) ھەمان سەرچاوە. ل ۴۰.

له باره‌ی مه‌لبنده ناینیه‌کانی ژیانی ئه‌وروپاوه داوونی به‌که‌م دابنری و مه‌ودای کاریگه‌ریه‌که‌ی ته‌سک بکریته‌وه، به‌لام ئه‌وه‌تانئ نوسه‌ریکی ناوداری ئینگلیزی و مامۆستایه‌کی گه‌وره‌ی (له‌نده‌ن)یش گه‌واهیه‌کی راشکاوتر و به‌لگه‌دارتر له باره‌ی پوکانه‌وه‌ی ئاینی ره‌سمی له گه‌وره‌ترین مه‌لبنده‌کانی ولات ده‌دات.

ئوستاد جۆد (Joad) سه‌رۆکی به‌شی فله‌سه‌فه‌و ده‌روناسی له زانکۆی له‌نده‌ن له په‌رتوکه‌که‌یدا به‌ناوی (**Guid to Modern Wickedness**) ده‌لئ:

((له بیست خۆیندکاری کوپ و کچی ته‌مه‌ن (ده-دوازده) سالانم پرسى داخۆ چند کەسیان به‌هر شێوه‌یه‌ک له شێوه‌کان مه‌سیحین؟ ته‌نها سئ کەسیان به (به‌لئ) وه‌لامیان دایه‌وه، هه‌فتیشیان گوتیان هه‌رگیز بیرمان له‌م بابه‌ته نه‌کردۆته‌وه، ده‌ خۆینکاره‌که‌ی تر بئ پێچ و په‌نا گوتیان: دژی مه‌سیحیه‌تین. جا من واده‌زانم ئهم رێژه‌یه‌ی نیوان بروادار و دینداره مه‌سیحیه‌کان له‌گه‌ڵ بیبرواکان له‌م ولاته‌دا شتیکی ریزه‌پر و نامۆ نه‌بئ. به‌لئ راسته‌ نه‌گه‌ر هه‌مان پرسیار به‌ر له‌ په‌نجایان بیست سالتیک ئاراسته‌ی گروپینکی له‌م جۆره بکرا‌بوایه وه‌لامه‌کان به‌ شێوه‌یه‌که‌ی تر ده‌بون، که‌واته به‌ گوێره‌ی ئهم تاقیکردنه‌وه‌یه؛ ژماره‌ی ئهو که‌سانه‌ی هاو‌پرای (کانون بی‌ری)‌نو واده‌زانن راپه‌ریننکی گه‌وره‌ی مه‌سیحایه‌تی جیهان رزگار ده‌کات، گه‌لئ که‌م ده‌بئ. من پێم وایه هه‌یچ پاساو و به‌لگه‌یه‌ک پالپشتی ئهم رایه ناکات ته‌نها هه‌واو هه‌وه‌ست نه‌بئ، چونکه‌ گه‌لئ جار هه‌واو هه‌وه‌ست هزر و بۆچون دروست ده‌کات به‌لام هه‌رگیز به‌لگه و گه‌واهی په‌یدا ناکات. به‌ گوێره‌ی ئهم ره‌وش و شوێنه‌واره‌ی که‌ ولات تییدا ده‌ژی ده‌بئ که‌نیه‌ی نه‌سرانیه‌ت له‌سه‌ده‌ی ئاینده‌دا به‌ری، ئهم به‌لگه‌یه‌ش که‌ له‌ رۆژنامه‌یه‌کدا بلاوکراوه‌ته‌وه پالپشتی ئهم وته‌یه‌ ده‌کات:

((پیاویکی ته‌مه‌ن هه‌فتاوه‌فت سالی رینگه‌یه‌کی دۆزیوه‌ته‌وه که‌ به‌هۆیه‌وه ده‌توانئ په‌رتوکه‌ پیرۆزه‌ کۆنه‌کان بگۆرئ بۆ باروتی تفه‌نگو ئاوریشمی ده‌سکردو پلاستیک و په‌ری پاره‌ی به‌ها‌دار. نامی‌ره‌که‌ی له‌ کارگه‌ی (کاردیف) و هه‌شت کارگه‌ی تر داناوه و له‌ ته‌وراته‌ کۆنه‌کانه‌وه چه‌کی شه‌ر دروست ده‌کات، کابرای

داھىنەر كە پىشتر ھەژارنىك بو و ژيانى ھەلنەدەسورا، ئىستا بە ھۆى ئەم نامىرەو ھە پارەپولىكى زۆرى كۆكردۆتەو)).

ئوستاد بەم رستە جوانە كۆتايى بە نوسراو كەى دىنى كە ئاراستەى كەشيش و پياو ھە دىنە كانى ھە كو (كانون بىرى) و كەسانى تى دەكات و دەلى: ((جا ئەو ھى گويچكەى ھەى بە گوي بگري)).

ھەمان نوسەر لە پەرتوكى دوھمىدا بەناوى (**Philosophy for our Times**) دەلى:

((ئاو ھى ئىنگلەتەرا بە دىژايى ئەو ھەمو سەدەى ھەو تەنھا خۆشەويستى پارە و خاوندارىتى بەسەردا زال بو، ھەزى پارە پەيدا كەردن بەھىترىن فاكترى گوزەران و كارىگەرترىن ئەنگىزەى^(۱) كار كەردن بو، چونكە پارە ھەپول ئامرازنىك بو بو خاوندارىتى، دەولەمەندى و پارەدارىش پىو ھە بو لىھاتويى مرؤف. بە دىژايى ئەو ھەمو سەدەى و تا ئىستاش خەلك-لەرىى سىاسەت و ئەدەب و تەمسىل و سىنەما و ئىزگە و بىتەلەكان و ھەندى جار لە رىى مېنەرەكانى كەنىسەشەو، لە ھەمو سال و مانگىكدا- ھان دراون و ھان دەدرىن بو ئەو ھى پارە كۆ بکەنەو ھە ئەگەر لە قورگى شىرىش بى و ھەچنگى بھەن، ھەرو ھە ھول دەدەرى خەلك قەناعەت بەو بىنن كە نەتەو ھى شارستان ئەو نەتەو ھەى بە كە سۆزى پارەپەستى و خاوندارىتى ھەى كلىپەى سەندو ھە.

بىنگومان ئەم پولىپەستى ھەگەل بىروباو ھەرى ئانىمان ناگونجى و دۇى بەكن، چونكە ئاين بە پەسندىتى ھەژارى ھەلدەلى و بە ناپەسندىتى دەولەمەندى دادەلى، ئاين دەلى: ھەژار بو چاكەكارى لەبارتە تا دەولەمەند. جا ھەرچەندە ھىكەت و ئانىش دەلئىن ھەژارى بو پەستىن خا و گەشىتن بە بەھەشت گونجاوتە، بەلام خەلك لەمەدا بروايان بە دىن نەكرد و كاريان پىنەكرد، بۆىە سامانى حازر بەدەستيان پى لە بەھرە بەلئىن پىدراو ھەكانى بەھەشت باشتە، رەنگە

(۱) ئەگىزە: باعث.

وابزانن ته گهر له کوتایی ته مه ندا بو لای خوا وهرچه رخیڼو ژویان بینه وه وه ک
چون دنیا یان بردو ته وه و پاره و پولیان له بانک کان داگرتوه؛ ناخیره تیش د به نه وه .
ساموئیل باتلهریش له پرتوکه که یدا گوزارشتی له و جوړه هزره ی خه لک
کرده و ده لئ:

((هه ندی نوسر ده لئین: ئیمه ناتوانین خواپه رستی و پولپه رستی به یه که وه
کوبکه یه نه وه، منیش واده زانم کاره که و ناسان نیه، به لام که نگي کار له دنیا
ناسان بوه؟!)).

هرچه ننده وه ریپیر جیا و ازیس بین به لام له راستیدا هه مومان له
لاسا کاریه که ی باتلهر و شوینکه و توانی نغرو بوین و خو شه ویستی پاره و پول دلای
داگیر کردوین، واده زانین سامان و ده وله مه ندی پیوه ری ته و او به بو نر خاندنی تاک و
ده ولت، هه لبت هم بیرو بو چونه بو که بوه هوی و ده درکه و تنی دو ریپیری
بایه خداری میژوی:

یه که میان: ریپیری توخنه که و تنی نابوری^(۱) که له سه ده ی نوزده مدا باو و بلاو
بو، بانگخوازانی هم ریپیره پییان وایه مروؤ له سه ر نه و بنچینه یه کرده وه کانی
نه نجام د ه دات و نه خشه ی بو ده کیشی که گوره ترین سودی لی و ده دست بیئس،
پالندرو نه نگیزه ی نه نجامدانی کرده وه کانیش بریتین له چیژ و هرگرتن له سامان و
پاره و پول نه ک سوزه نیود لیه کان.

ریپیری دوه میس که سه ده ی بیسته می داگرتو ته وه: بریتیه له ریپیری
ریکخستنې نابوری^(۲) که مارکس ریبه ریته تی. هم ریپیره پی وایه سیسته می
نابوری مروؤ قایه تی له سه ر بنچینه ی ناتاجه داراییه کانی مروؤ داده مه زری،
ته ده ب و ره وشت و دین و لوجیک^(۳) و رژیمی حکومتیش به گویره ی هم
سیسته مه نابوری وه په یدا ده بی. بیگومان ته گهر خه لکی ولاته که مان نه وه ننده

ریپیر: مبدأ.

(۱) توخنه که و تنی نابوری: عدم التدخل الاقتصادي.

(۲) ریکخستنې نابوری: التنظيم الاقتصادي.

(۳) لوجیک: ژیریژی، منطق.

پاره‌په‌رست و مشورخۆری کۆکردنه‌وه‌ی ماڵ و سامان نه‌بۆنایه‌ شه‌م دوو رێبیره‌ هه‌رگیز وا له‌ نامیژ نه‌ده‌گیران))^(۱).

له‌ شوینیکی‌تری هه‌مان په‌رتوکدا ده‌لێ:

((تیۆری ژیانی نه‌مپۆ که‌ له‌م سه‌رده‌مه‌دا بلاوه‌ و حوکم به‌سه‌ر خه‌لکیدا ده‌کات؛ له‌ هه‌مو کاروبار و بابته‌تیکدا له‌ روانگه‌ی به‌رک^(۲) و گه‌ده‌وه‌ له‌ شتان ده‌روانی: **Stomach and Pocket View of Life**).

رۆژنامه‌نوسی به‌ناوبانگی ئه‌میریکی (Jhon Gunther) له‌ په‌رتوکه‌که‌یدا به‌ناوی (له‌ناوه‌وه‌ی ئه‌وروپادا **Inside Europe**)؛ جوان وینه‌ی ئه‌م جۆره‌ ده‌رونه‌ ده‌کێشێ و ده‌لێ:

((ئینگلیزه‌کان هه‌فته‌ی شه‌ش رۆژان بانکی ئینگلتها ده‌په‌رستن و له‌ رۆژی هه‌فته‌مدا رو له‌ که‌نیه‌سه‌ ده‌که‌ن)).

دیه‌نه‌ سروشتیه‌کانی مادده‌په‌رستی له‌ ئه‌وروپادا:

که‌سانیک برۆایان به‌ ژیانیکی‌تر نه‌بی و وابزانن ژین جگه‌ له‌ چیژ و رابواردنی خۆش و بالاده‌سه‌بون هه‌یچ ئامانجیکی‌تری نیه‌ و به‌ حالّ خویان له‌ یاد بێ و گه‌وره‌یی خویان نه‌ناسیبێ، چۆن چاوه‌پروان ده‌کری له‌کاتی ته‌نگانه‌ و مه‌ترسیدا هانا وه‌به‌ر خوا بیه‌ن و ده‌ستی نزا‌ی بۆ به‌رز بکه‌نه‌وه؟!؛ ته‌نانه‌ت وه‌ک ئه‌و هاویه‌شه‌په‌رستانه‌ش نابن که‌ خوا له‌ باره‌یا نه‌وه‌ فه‌رمویه‌تی: ﴿وَإِذَا غَشِيَهُمْ مَوَاجٌ كَالظُّلَلِ دَعَوْا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ : ئه‌گه‌ر وه‌ک نسا‌ر شه‌پۆلی ده‌ریا دایانپۆشێ ئه‌هوکات به‌ ته‌نها هاواری خوا ده‌که‌ن و ته‌نها خوا ده‌په‌رستن. ﴿لقمان: ۳۲. ئه‌وروپاییه‌کان له‌ به‌رته‌وه‌ی له‌نیۆ ده‌ریای مادده‌په‌رستیدا لغاو ببن و توند ده‌ستیان به‌ هۆیه‌ رواڵه‌تیه‌کانه‌وه‌ گرتبو و پاساوی گشت روداوێکیان له‌ روانگه‌یه‌کی ماددیه‌وه‌ شه‌رۆقه‌ ده‌کرد و رویان له‌ خوا وه‌رگێرا بو

(۱) Philosophical for our Times p.۳۸-۴۰.

(۲) به‌رک: گێرفان.

بویه نهونده دلرهق و سه‌سه‌خت و بیتاگا بیون؛ نهو فرموده‌ی خویان له‌سه‌ر جیبه‌جی بیی که ده‌فرموی: ﴿وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا إِلَىٰ أُمَمٍ مِّن قَبْلِكَ فَأَخَذْنَاهُمْ بِالْأَسَاءِ وَالضَّرَّاءِ لَعَلَّهُمْ يَتَضَرَّعُونَ، فَلَوْلَا إِذْ جَاءَهُمْ بَأْسُنَا تَضَرَّعُوا وَلَكِنْ قَسَتْ قُلُوبُهُمْ وَزَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾: پیغه‌مبه‌رانمان بؤ‌گه‌لیک گه‌لی پتشی تۆ‌ناردوه، که پروایان پی‌نه‌کردون ئیمه‌ش دوچار ی‌هه‌ژاری و نه‌خۆشیمان کردون تا به‌لکو بؤ‌لای خوا بگه‌رینه‌وه و له‌خوا بیارپینه‌وه. که دوچار ی‌گرفتاری بون خۆزگه‌ و ابو بگه‌رینه‌وه که چی نه‌گه‌رانوه چونکه دلیان ره‌ق ببو و شه‌یتانیش کرده‌وه ناشرینه‌کانی بؤ‌رازان‌دبونوه ﴿الانعام: ۴۲-۴۳﴾. ﴿وَلَقَدْ أَخَذْنَاهُمْ بِالْعَذَابِ فَمَا اسْتَكَانُوا لِرَبِّهِمْ وَمَا يَتَضَرَّعُونَ﴾: دوچار ی‌هه‌شکه‌نجه‌مان کردن به‌لام بؤ‌خوا ملکه‌چ نه‌بون و نه‌گه‌رانوه ﴿المؤمنون: ۷۶﴾.

له‌وتاری سه‌رکرده‌و وه‌زیره‌کانی نه‌وروپادا ته‌نانه‌ت له‌سه‌ختترین ساته‌کانی شه‌ریشدا هه‌ست به‌وه‌ناکه‌ی دلیان بؤ‌خوا نه‌رم و نیانی تیداب‌ی یان له‌خوا بیارپینه‌وه و هانای وه‌به‌ر به‌رن، له‌ره‌وشت و کرده‌وه و بۆ‌نه‌کانیشدا شتی وا له‌(گه‌ل) به‌دی ناکه‌ی. بیرمه‌ند^(۱) و نه‌دیبه‌کانی رۆژئاوا ئه‌م حاله‌ته به‌جۆزیک له‌نه‌به‌ردی و گه‌رده‌نکه‌شی لیکده‌ده‌نه‌وه. یه‌کیک له‌سه‌رکرده‌و گه‌وره‌سیاسه‌تمه‌داره‌کانی ئینگلیز له‌ناو په‌رله‌مانی ئینگلیزدا شانازی ده‌کرد و ده‌یگوت، ئینگلیزه‌کان له‌به‌رامبه‌ر کاره‌سات و ته‌نگانه‌دا ده‌ست به‌خۆدا شوپ‌ناکه‌نه‌وه، ئه‌مه‌شی به‌به‌لگه‌دیناوه که له‌سه‌نگافوره‌دا سه‌ماکه‌ر و سۆزانیه‌کانی ئینگلیز له‌وکاته‌ی فرۆکه‌کانی یابان ناپالمیان به‌سه‌رشاردا داده‌باراند وازیان له‌نمایشی سه‌ماو گۆزانیه‌کان نه‌هیناو دویان نه‌خست.

هیندستانی‌ه‌که سه‌ربرده‌ی ئاهه‌نگی شه‌ویک ده‌گپ‌ریتته‌وه که خۆی دیویه‌تی و ده‌لی: ((له‌گه‌رمه‌ی سه‌ماکردن دابوین گویمان له‌زه‌نگی هی‌رشیکی ئاسمانی بو، هۆله‌که تیکرا کر و بیده‌نگ بو، پاشان یه‌کیک له‌ئاماده‌بوان ده‌نگی هه‌لپری و گوتی: ده‌ی چ ده‌لین، سه‌ما به‌رده‌وام ده‌بی یان دوا ده‌خری؟ ئافره‌تیک هاته‌وه‌لام

(۱) بیرمه‌ند: مفکر.

ۋ گوتى: بەلكو بەردەوام دەبین، ئىتر نەك لە ھۆلەكە بەلكو لە ژورەكانى تىرش دەنگو ھەراى سەماو گۆرانى دەستى پىكردەو))^(۱).

ھەروەھا دەلى: ۋەك نەرىتتىكى رۆژانەى نىو سىنەماكان بە خەللىكان رادەگەياند ۋ دەيانگوت: بۆ ئاگادارى؛ ئىستاكە ھىرشى ئاسمانى دوژمان دەست پىدەكات بەلام ئەم بەشەش رادەنوئىرى جا ئەو كەسەى دەپەوئ بچىتە ژىرەمىنەو بە پرواتە خواروۋە لای دەستەچەپى بگرى. بەلام خەلكەكە شوئىنى خۆيان بەجى نەدەھىشت ۋ بەشەكەش دەستى پىدەكرد))^(۲).

نوسەرىكى ئىنگلىزى تەعلىقىتىكى لەسەر وئەيەك نوسىوہ كە لە بەناوبانگترین رۆژنامەى ھىندستانى (Statesman) كە لە ۲۴ى يەنايەرى ۱۹۴۲ بلاو كرابوۋە، دەلى: ((سەيرە! جوانترین نمايش لە رۆژانى شەرى گەورە گەورەى مېژودا ۋەدەر كەوتو!! بەرىتانياى ئەمرۆكەش ھەر واىە، رابواردنگە ۋ سىنەما ۋ نمايش ۋ وئەى واى تىدا دەبىنى كە بەر لەشەر شتى ۋا جوان و نايابى تىدا نەبوە، تەماشاكارى شتى پر بەدل ۋ پر بەزەوقى خۆى لە رابواردنگەكانى لەندەندا ۋەدى دەكات)). لە ژمارەيەكى دىكەى ھەمان رۆژنامەكەى رۆژى (۱۵)ى دىسىمبەرى ۱۹۴۳ز نوسراوہ: ((فيلمسازى لە (لەندەن) ۋ (لېشبوئە) ۋ (مۆسكۆ)دا روى لە پىشكەوتن ۋ پەرەسەندە)).

مەگەر لە يونان ۋ رۆماى سەردەمى كۆندا شتى ۋا ھەبوئ ئەگىنا لە ھىچ شوئىنىكى تر ئەو جۆرە دلرەقى ۋ چىزبەستى ۋ رابواردنە ۋەدى ناكەى كە خەلك لە ناخۆشترىن ۋ سەختترىن كات ۋ لە تركزەى^(۳) سەرەمەرگدا بەم جۆرە رەفتار بكن.

پەيامنىرىكى (رۆيتەر) ئەو دەگىرپتەوہ كە (مستەر چەرچىل)ى سەرەك ۋەزىرانى بەرىتانيا چۆن پىشوازى لە سالى نوئى ۋ مالتاوايى لە سالى كۆچكردو كردوہ، كە رۆژىكى زۆر سەختى رۆژانى شەر بو، مەرۆڤ لە تەنگانەى ۋادا پەنا

(۱) الغارات الجويه، ناغا محمد ئەشەرەفى دەھلەوى. ل ۷۱.

(۲) ھەمان سەرچاۋە ل ۷۰.

(۳) تركزە: مەترسى.

وہ بہرخوا دہبات و تہنات نہ گہر سدرخوشیش بیت و ہناگا دیتہوہ و دلی وہ کہ
 بہریش رہق بی نہرمو نیان دہبی، فہرمو لہ گہل دہقی راپور تہ کہی کہ دہلی:
 ((واشنتون. تہمپو: یہ کہم روژی یہ نایہری سالی ۱۹۴۲ز، شہوی رابردو کہ
 سالی تازہ بہ دیداری سالی کوجکردو ناشنا دہبو، مستہر شہرشل-سہرہک
 و ہزیر بہ سواری شہمہندہ فہریکی رہ سمیہوہ لہ ولاتی کہنداوہوہ بہرہو ولاتہ
 یہ کگرتوہ کانی تہمریکا سہ فہری کرد، لہ پرو نہ کاویکدا سہرہک و ہزیر دہ گہل
 سیئر (چارلر بولتہر) لہ پہیتونہ کہی ہاتہ دہرہوہ و بہرہو خواردنگی
 شہمہندہ فہرہ کہ رویشتن، جگہ رہیہ کی لہ دہم و پہرداخیکی پر لہ شہمپانیاشی
 بہ دہستہوہ بو، تہو روژنامہ نوسانہی لہ گہلیدا بون دیمہ نہ کہیان زور پی سہیر بو
 مستہر شہرشل بہ بزوہ پہرداخہ کہی گرتہ دہست و گوتی: بہ ناوی سالی
 ۱۹۴۱ز، سالی کوشش و ماندوبون و نازادکردن)). لہو کاتیدا سالی کوجکردو
 دوا ہناسہی دہدایہوہ و سالی تازہ شہ کہم ہناسہی ہلڈہ کیشا، تہو
 شاندانہی لہویدا نامادہ بیون لہ گہل روژنامہ نوس و کاربہ دہستانی
 شہمہندہ فہرہ کہش پیروزیابیان لہ گہل مستہر دہ گورپہوہ. (مستہر چہرچل) بہ
 دہستی کہوہ دہستی کی (سیئر چارلز بولتہر) و بہ دہستہ کہی تریشی دہستی کی
 (کاربول ہارنہری گرتبو، تہوانیش ہر دوکیان دہستی یہ کتریان گرتبو، کردیانہ
 سہما و گورانی گوتن، پاشان مستہر چہرچل چوہ لای دہرگا و ہاواری کرد، لہ
 ہہموتان پیروز بی، خوا سہرکہ و تنمان پی بہہ خشئی. خہلکیش لیکرا دہنگی
 گورانیان ہلپری و کردیانہ چہ پلہ پریزان، سہرہک و ہزیر پیتی^(۱) V کیشا و پاشان
 بہ دلخوشی و بہ تاسودہ بیہوہ گہرایہوہ نیو پہیتونہ کہی^(۲))).

بہ اورودیک لہ نیوان تہم سروشتہ ماددیہ لہ گہل دہرونی ٹاینی و ٹاموژہ
 ٹاینیہ کان و ہلویستی دینداران لہ کاتی شہر و مہترسیدا بکہ تہوجا پوت
 و دہرہ کہوئی کہ چتو جیاوازیان لہ نیواندا ہدیہ، خوا دہ فہرموی: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ
 آمَنُوا إِذَا لَقِيتُمْ فِئَةً فَاثْبُتُوا وَاذْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ﴾ : برواداران!

(۱) کہ تہعبیرہ لہ وشہی Victory و اتا: سہرکہ و تن. و ہرگیر

(۲) پہیتون: عہرہ بانہیہ کہ دو تہسپ رایڈہ کیشن.

ئەگەر لە شەردا بەرەنگارى دوژمنان بونەو، زۆر يادى خوا بکەنەو، تا بەلگو سەرکەون. ﴿الانفال: ۴۵﴾، پىغەمبەر ﷺ كاتىك توشى تەنگانەيەك دەبو نوپىژى دەکرد^(۱). لە ژياننامەكەى ئىبن هېشام لە شەرى بەدرى گەورەدا هاتو، كە ئىبنى ئىسحاق گوتىو، تى: ((دواى ئەو پىغەمبەر ﷺ رىزەكانى رىكخست و گەراپەو، ناو بارەگاگەى، تەنھا ئەبو بەكرى سەدىقى لەگەلدا لە ژورئ بو، پىغەمبەر ﷺ لە خوا دەپاراپەو، تا ئەو سەرکەوتنەى بەلئىنى پىدا بو پىى بەخشى، لە نزاكەيدا دەيفەرمو: ((اللهم إن هلك هذه العصابة اليوم لا تعبد؛ خوايە گيان! ئەمرو ئەگەر ئەم كۆمەلە موسلمانە لەناو بچن كەس نامىنى بپەرستى)).

هەر لە دىرئەنەورا لەبەر چەندىن هۆى حەقى و سروشتى و مېژوبى و زانستى؛ ماددەپەرستىتى بۆتە دروشمى ژيار و ژيانى رۆژئاوايى. پىگەيشتى نوئ و راپەرپىنە زانستى و راميارىەكەى ئەوروپاش پتر باق و بربىق و هېزى و بەرنا، گەلئىك زاناي رۆژئاوا و رۆژھەلاتىش هەستىان بەم تازىارىە^(۲) كەردو. يەكئىك لە زانا رۆژھەلاتىەكانى سەرەتاي ئەم سەدەيە، ئوستادى ژىرمەند و گەرىدەى بىرتىژ: (عبدالرحمن الكواكبى) يە، كە لە پەرتوكەكەيدا بەناوى (طبائع الاستبداد) دەلئى:

((ژيانى مرۆى رۆژئاوايى ماددەپەرستىە، دەرونى قايم و پتەو، رەفتارى توندوتىژ، خۆپەرستىكى لە راددەبەدەرە، تۆلەستىنە و لىخخۆش نابى، دەلئى ئەو رىبىرە بەرز و سۆزە پىرۆزانەى لەلادا نەماو، كە مەسىحىەتى رۆژئاوا بۆى راگواستبۆو، بە نمونە پىاوى ئەلمانى سروشتىكى وشكى هەيە، پىى واىە مرۆى لاواز لە ژيانى مرۆفايەتيدا پىويستە بمرئ، وا دەزانئ گشت پاىەدارىيەك لە هېز داىە، هەمو هېزىكىش لە پارە داىە، زانستى خۆشەوئ بەلام لە پىناو پارەدا، شكۆمەندى خۆش دەوئ بەلام لە پىناو پارەدا. پىاوى لاتىنىش هەيە

(۱) حوزەيفە-خوالئى رازى بى- دەلئى: پىغەمبەر ﷺ ئەگەر كارىكى نەستەمى هاتبوايە پىش نوپىژى دەکرد)) نەبوادو گىپرايەتتەرە.

(۲) تازىارى: امتياز.

سروشته‌کە‌ی وایه که خۆ‌ی پێ‌ گه‌وره و په‌سندە، واده‌زانی دهبی‌ ئاوه‌ز ره‌ها بی‌، دهبی‌ ژیان بینابرو بی‌، شان و شکۆ به‌ هۆ‌ی رواله‌تی جوان و پۆ‌شاک‌ی که‌شخه‌یه‌، عیززه‌ت و سه‌ره‌رز‌ی به‌ هۆ‌ی زالبونه‌ به‌سه‌ر خه‌لکدا)).

به‌پراستی وینه‌یه‌کی ده‌قاوده‌قی بۆ‌ سروشتی ئه‌وروپایی کیشاوه و زۆ‌ر جوان ده‌رونی ئه‌وروپایی شی کردۆ‌ته‌وه‌، پیمان وایه‌ که‌واکیبی-خوا لی‌ی خۆ‌ش بی‌- که‌ باسی ره‌گه‌زی تری جگه‌ له‌ ئە‌لمانی و لاتینی نه‌کردوه‌ له‌به‌ر ئه‌وه‌ بوه‌ تا توشی درێ‌ژدا‌ری نه‌بی‌، بۆ‌یه‌ مرۆ‌ی ئە‌لمانی و لاتینی وه‌ک نمونه‌یه‌ک بۆ‌ سه‌رجه‌م ئه‌وروپاییه‌کان هیناوه‌ته‌وه‌.

مه‌به‌سته‌ ماددیه‌کانی بزاقه‌ روحیه‌ زانستیه‌کان :

روحي مادده‌په‌رستی له‌ سه‌رجه‌م ئه‌و سیستمه‌ سیاس‌ی و کۆمه‌لایه‌تی و ره‌وشتیانه‌ به‌دی ده‌کە‌ی که‌ ئه‌وروپا خۆ‌ی دایه‌پێ‌ناون یان گه‌لانی ئه‌وروپایی له‌م سه‌رده‌مه‌دا تازه‌یان کردۆ‌ته‌وه‌، ته‌نانه‌ت روحیه‌تی ئه‌و بزاقه‌ روحیه‌ش هه‌ر مادده‌په‌رستی بو که‌ له‌م دوا‌ییانه‌دا سه‌ری هه‌لدا و خه‌لکی سه‌رقاڵ کرد، بزاقه‌ روحیه‌که‌ش وه‌کو سه‌رجه‌م هونه‌ر و پيشه‌سازیه‌کانی ئه‌وروپا بۆ‌ته‌ هونه‌ر و پيشه‌سازی، مه‌به‌سته‌که‌ی هه‌ر ئه‌وه‌یه‌ که‌ سه‌یر و سه‌مه‌ره‌کانی نی‌و جیهانی روح بپینێ‌ و په‌ی به‌ راز و نه‌ینیه‌کانی روح ببات و قسه‌ له‌گه‌ڵ روحی مردوان بکات و خۆ‌شی و ئارام‌ی به‌ ده‌رون به‌خشی‌ و کاتی پێ‌ رابووێ‌، ده‌نا به‌ هیچ جۆ‌ریک‌ په‌یوه‌ندی به‌ پاک‌کردنه‌وه‌ی د‌ل و ده‌رون و سازدانی کرده‌وه‌ی چاک‌ نیه‌، بۆ‌ ئه‌وه‌ نیه‌ خۆ‌ی بۆ‌ مردن ناماده‌ بکات و له‌ کاتی ته‌نگانه‌دا ئارام‌ بگری‌ و ته‌نگۆ‌ه‌کانی ژینی له‌به‌ر ئاسان بپێ‌ و سینه‌ و د‌لی گوشاد بپێ‌، ته‌واو پێ‌چه‌وانه‌ی بزاقه‌ روحی و ته‌سه‌وو‌فه‌ رۆ‌ژه‌لاتیه‌که‌ی ئیسلامه‌. هه‌روه‌ها مه‌به‌سته‌ی زۆ‌ریه‌ی هه‌ره‌زۆ‌ری ئه‌و کرده‌وانه‌ش که‌ خه‌لکی رۆ‌ژئاوا خۆ‌یانی بۆ‌ ده‌که‌نه‌ قوربانی له‌ پینا‌و ده‌سه‌که‌وتی ماددی و ناوبانگ‌ و سینگ‌ ده‌رپه‌راندن و ئافه‌رینی خه‌لک‌ و می‌ژوه‌، به‌ پێ‌چه‌وانه‌ی ئه‌و کرده‌وانه‌ی که‌ له‌ پینا‌و خوا ئه‌نجام ده‌درین، چونکه‌ موسلمان که‌ چاکه‌یه‌ک ده‌کات خۆ‌ی له‌ چلکی ریا‌بازی و ناوبانگ‌ ده‌رکردن ده‌پاری‌، تا به‌لکو له‌لای

خو قبول بىي، گوپرا دىرى فەرمودەى خوايه كه ده فەرموى: ﴿قُلْ هَلْ نُنَبِّئُكُمْ بِالْأَخْسَرِينَ أَعْمَالًا، الَّذِينَ ضَلَّ سَعِيَّهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَهُمْ يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ صُنْعًا، أُولَئِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ وَلِقَائِهِ فَحَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فَلَا نُقِيمُ لَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَزْنًا : پىتان بلىم كى له هەمو كەس رەنجەرۆترە؟ ئەوانەى له دنيادا كرددوكۆششيان به فپۆ چوه و وادهزانن كاریكى چاكيش ئەنجام ددهەن! ئەو كەسانەن كه به دیدار و نیشانه كانی خوا بپروان، بۆیه كرده وه كانیان پوكەل بۆتوه و له رۆژى ژيانه وه شدا هیچ نرختکیان بۆ دانانیین. ﴿الكهف: ۱۰۳-۱۰۵، ﴿وَقَدِمْنَا إِلَىٰ مَا عَمِلُوا مِنْ عَمَلٍ فَجَعَلْنَاهُ هَبَاءً مَّنْثُورًا: بپرواكان هەر كرده وه یه كى له دنيا ده یكەن و بۆ دوا رۆژى ده نیرن پادا شتیان بۆ نانوسرى و وهك تۆز و گەردى پەرش و بلاوى ناو تیرۆژى^(۱) لى ده كەین. ﴿الفرقان: ۲۳، جارێکیان یاوه ران له باره ی پیاویكوه لییان پرسى كه له پیناو ئازایه تی یان بۆ ریا بازى بچەنگى، گوتیان کامیان له پیناوی خوايه؟ فەرموى: مَنْ قَاتَلَ لِتَكُونَ كَلِمَةُ اللَّهِ هِيَ الْعُلْيَا فَهُوَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ^(۲) ئەوهی شەر بۆ به رزی وشه ی خوا بکات له پیناو خوايه)).

عومەرى كورپى خه تەتاب-خو لى رازى بى- له پارانه وه دا ده یگوت: ((خودایه وابكه گشت كرده وه كانم كره وه ی چاك بن، پاك له پیناو تۆدا بن و بۆ غەیری تۆی تیدا نه بى))، له نىو دوتوی میژونامه و سه ربرده نامه ی پیاوچاكانى ئەم نەتە وه یه شدا دياره پیاوچا كه كان چ كرددوكۆششيان كرده تا عیبادهت و خیره كان له خەلكى بشارنه وه و كەس پینان نه زانى.

تەسه ووفى مادده پەرستانه ی رۆژئاوايى و یه كى تى بونى ئابورى:

دید و هزرى ئەوروپا گه یشته رادده یه ك كه له نىو مادده پەرستیدا نغرو بى و خۆى بزركا و هەمو شتىك له بیر بکات تەنها به ها و پێودانه مادده یه كان نه بى،

(۱) تیرۆژ: تیشكى رۆژ كه له كلاورۆژنانه وه دینه ژوره وه.

(۲) رواه مسلم .

با کارل مارکس (۱۸۱۸-۱۸۸۳ز) دامه‌زینهری فەلسەفەى کۆمۆنیزمى به نمونه بیئینهوه.

کارل مارکس پییوایه تەنها سیستەمى ئابوری دەبیته روحی کۆمەلگا، دین و ژیار و فەلسەفەى ژین و هونەرە جوانەکانیش هەموی رەنگدانەوهی ئەو سیستەمە ئابوریەن. مارکس خۆی دەلێ: لە گشت سەردەم و رۆژگارێکی میژودا رینگەیه‌کی تایبەتی بۆ بەرەهەمەینانی پیشەسازی هەیه، پەیه‌ندیە کۆمەلایەتیەکان به گوێره‌ی ئەم رینگەیه هیۆین دەبن، جا پاش ماوه‌یه‌کی کەم تێدەپەرێ پەیه‌ندیە کۆمەلایەتیەکان لەگەڵ رینگە‌کی بەرەهەمەیناندا به هاوسازی نامیننەوه، بۆیه خەلکاتیکی رادەپەرن تا پەیه‌ندیەکان به شیۆیه‌کی تر دارپێژنەوه، میژونوس بیئەوه‌ی له ماهییه‌تی راپەرینەکه بگات-که سەیریش نیە تێنەگات- له میژودا به شۆرش و کودەتا ناودێری دەکات، چونکه ئەو کەسانەى لەم جوړە شۆرشاندا بەشدار دەبن رەنگە هەست بەو مەبەستە نەکن که شەرە‌کی بۆ دەکن، بەلام بۆمان هەیه ئەم مەتەله شی بکه‌ینه‌وه و بزانی ئەو هەمو پێشکەوتن و کەم‌وزیاد و چاکسازی و پەرەپێدان و گۆرانکاریەى لەپێناو سیستەمى سیاسیدا دەکرین تەنها وینەیه‌کی نوێی پەیه‌ندیە کۆمەلایەتیەکان و بۆ ئەوه دینە ئارا تا سەرلەنوێ لەگەڵ رینگە تازە‌کی بەرەهەمەیناندا بگوئینەوه، جا لەبەرئەوه‌ی پەیه‌ندی نیوان رینگە بەرەهەمەینانی پیشەسازی و پەیه‌ندیە کۆمەلایەتیەکان بەردەوام له گۆران و جیاوازی دان بۆیه راپەرینیش لەپێناو سازاندنەوه‌که‌دا بەردەوام دەبێ، خۆ ئەگەر گۆران و جیاوازیە‌که له رادده‌ی خۆی تێپەری و توندوتیژ بو ئەوا له شیۆیه‌ی شۆرشدا دەردە‌که‌وێ، بەلام ئەگەر جیاوازیە‌که رون و ئاشکرا نەبێ بۆمان نیە نکولێ لێ بکه‌ین. گۆران و جیاوازیە‌که‌ش له شەری چینیایه‌تیدا وه‌دەردە‌که‌وێ، چونکه سەرجه‌م چینه‌کانی کۆمەلگا به‌شیکن له سیستەمە ئابوریە‌که. ئەم لیکدانە‌وه‌یه ئەو ئەنجامه وه‌دەست دینێ که دەبێ میژوی مرۆفایه‌تی-ئەو رۆژگارە نەبێ که ژیا‌نی مرۆفایه‌تی له قۆناغی ساوايه‌تیدا بوه- هەموی بریتی بوه له چیرۆکیکی دورودریژی شەری نیوان چینه جیاوازه‌کانی کۆمەلایه‌تی.

ماركس بەم لىكدا نەوۋەيەي نىكولنى لەسەر جەم لايەنە كانى تىرى ژيانى مرۇفۇ كىردە تەنھا لايەنى ئابورى نەبى، گىنگى بە ھىچ لايەنە نىكىتى نەداوۋە ۋە ھىچ سەنگ ۋە نىخىكى بۇ ئاين ۋە رەشت ۋە روح ۋە دل ۋە تەنانت بۇ ئاۋەزىش دانەناۋە، دانى بە ھىچكامىكىيان نەناۋە ۋەك ھۆكارىكى كارتىكەرى مېژو بن، واى لىكداۋە تەوۋە گىشت شەپ ۋە شۆرشە كانى مېژو لەپىناۋ ۋە رىگىك بوين لە دژى ۋە رىگىكى تىردا، لە پىناۋ رىكخستىنىكى نوپى لەنىۋان سىستەمى ئابورى ۋە رىگەي بەرھەمەپىنانى پىشەسازىدا بوين، واى لىكداۋە تەوۋە تەنانت شەپە دىنە كانىش شەپى چىنايەتى بوين، بەرەيە كيان خاۋەنى سامان ۋە رىگە كانى ۋە بەرھەمەپىنان بوپى ۋە بەرەكەي تىرىش تىكۆشاپى تا بەشەمافى خۆي بستىنى ۋە سەرلەنوئى ھاسازىيەكە رىكخاتەوۋە، لە ئەنجامى ئەم بەرەكە كارىدەدا شەپ بەرپابوۋە. بەگوپىرەي ئەم لىكدا نەوۋەيە بى دەپى شەپى بەدر ۋە ئوحد ۋە ئەحزاب ۋە قادسىيە ۋە يەرموك ۋە سەر جەم شەپ ۋە روداۋە كانى تىرى مېژو شەپى چىنايەتى بوين!!

ئائەمەيە تەسەۋۋى ماددە پەرستانەي رۇژئاۋا، ئەمەيە فەلسەفەي يەككىتى بون: يەككىتى بونى ئابورى. رۇژھەلاتىيە كان كاتى خۆي لەبەرئەۋەي روحى دىن ۋە خواۋەندايەت يان بەسەردا زال بو بۇيە دەروپىش ۋە سۇفەيە كان ھەمو شىتىكىيان نەفى دەكرد ۋە ھاۋارىيان دەكرد: ((لا موجود الا الله: جگە لە خوا ھىچى تر نىە))، ھەمان شت بىرمەندانى ئەوروپاش نەرىيان لە ھەمو شىتىك كىرد تەنھا لايەنى ئابورى نەبى، ھاۋارىيان دەكرد: ((جگە لە ورگ ۋە گەدە ھىچى تر نىە))، سۇفىگەرىتى رۇژھەلات پىپى ۋە ابو مرۇفۇ سىبەرىكى پەرۋەردگارىيە، ماددە پەرستانى رۇژئاۋاش پىيان ۋە ابو وجودىكى ئاژەلانەيە.

تىۋرى داروین ۋە كارىگەرىيەكەي لەسەر ھىزىر ۋە ژياردا:

تىۋرەكەي داروین بوە پالپشتىك بۇ بىروبوچونى ماددە پەرستانى ئەوروپا ۋە قورپەكەي خەستىر ۋە ئاۋەكەي شىلوتىر كىرد. تىۋرەكە لە سەدەي نۇزدەمدە لەبارەي پەرەسەندنى مرۇفەۋە دەنگى ھەلپىرى، بەگوپىرەي ئەم تىۋرە مرۇفۇش ۋە ھەكو سەر جەم ئاژەلە كانى تر جۆرە ئاژەلنىكە بەلام لە ئاژەلە كانى تر پەرەسەندوتىرە ۋە

به دريژايي هزاران سال بهر له ئيستا قوناغ به قوناغ و جور به جور پهري سهندوه، له نه ميباوه تا مهيون و له مهيونيشهوه تا مروڅو له مروڅي سهره تاييشهوه تا مروڅي پينگيشتو. ريبر و پالوانی نه تيوړه داروینی خواهن پدرتوکی (بنهړه تي جوړه کانه) ^(۱) که له سالی (۱۸۵۹ز) بلاوکرايهوه، تيوړه که بو به شاباشی يانه و کوړ و مه کو و خویندگه کان و خه لکی لیکرا سه رقالي کرد، تيوړه که ناراسته يه کی نویی له مهر مه سه له کانی تاييه ت به مروڅو گرتبو، رهوتی هزری خه لکی وهرگه راند و دیدی مروڅي له بارهی میڅو ناسینی مه سه له کانی تاييه ت به مروڅو وهرچه راند و له ناده ميزاديه هوه به ره و ناژه لژادی راپيچی کرد، وای نیشان دا که گهردون به بی ويست و توانا و چاودیری خوا هه لده سوړی و له یاسا سروشتیه کان بترازی هیچ هوکار و هيژيکی ناسروشتی شوپنه نجه و کاریگه ری تیدا نيه، سه ره له بهری بونه و هريش به کرداریکی به ره به ره ی له ناوه ز و مه به ست به دهره وه له ناسته سه ره تاييه کانی ژيانه وه به ره و ناسته به رزه کانی ژيان په رده ده ستیځن.

مروڅو جوړه ناژه له کانی تريش خولقي تراوی کرد گاریکی کاربه جی نين، به لکو له نه نجامی کو مه لیک ريسای سروشتيه هوه په يدا بون، مملانیی له پینا و مانه هوه و یاسای مانه وه ی گونجاوتر و هه لژاردنی سروشتی وایان کردوه نه م نه نجامه بیته دی، هم مو بونه وهر و ته نانه ت مروڅي ناخپوه ریش ^(۲) به ره ژیری نه م یاسایه ن!.

ناشکرايه تيوړه که له روی ريبر و مه به ست و نه نجامه هزری و ره وشتی و ناسه واره کرداریه کانه وه له گه ل دین و عه قل پیچه وانه بو، بگره تيوړه که خوی ناینیکی نوی بو و ناینی کونی له بن و بو تکه وه هه لده ته کاند و جی یلی ده گرتوه، بزیه سیر نيه نه گه ر پیاوانی دین به م تيوړه شله ژاو و نیگه ران بوین، یان حیسابیتکی وردیان بژ کردبی و له چاره نویی دینی نه وروپا ترساین.

نو ستاد جوډ له په رتوکه که یدا ده لی:

(۱) بنهړه تي جوړه کان: أصل الأنواع، Origin Species.

(۲) ناخپوه ر: قسه که ر.

((ئەستەمە ئىستا بتوانىن پەي بەو دۆشدامان و سەيرمانە بەين كە باپىرانمان بە دەرچونى پەرتوكى (بەنەرەتى جۆرەكان)ى داروين توشى بېون، چونكە داروين ئەنجامە سەلمىنراوہەكانى-يان كە خۆى پىئىوايە سەلماندونى- بەو جۆرە خستەرو كە كردارى پەرەسەندنى ژيان لەسەر ئەم ھەسارەيەدا (واتە زەوى) ھەر لە رۆژگارى شىوہ سەرەتاييەكانى ئەمىباو چكۆلەى دەرياوہ (Jelly Fish) تا دەگاتە شىوہ بەرزە كۆتاييەكەى كە بالاترىن و پەرەسەندوترىن شىوہى ژيانە ھىشتا نەپچراوہ و بەردەوامە، پەرەسەندنەكە ھەر لە ئەمىباوہ تا دۆخى ئىمەى مروۆ بىپسانوہ ھەر بەردەوامە)).

بە پىچەوانوہ ئەو كەسانەى لەسەردەمى فېكتورىادا ژيان و پەرورەدە كرابون كە مروۆ ئافەرىدەيەكە^(۱) سەربەخۆيە و لە راستەقىنەشدا جۆرىكە لە فرىشتەيەكى نزم، جا ئەگەر داروين راستىش بكات مروۆ مەيونىكى پەرەسەندو بىت خەلكەكە ھەر زۆرى لەبەر زەحمەت بو پروا بكات، بۆيە بە تىۆرەكە دلشاد نەبون و گەلىنكىش تىكۆشان تا ئەم بېروباوەرە لە خۆيان دامالئ كە وەك نەنگىك بە مروۆ لكىنرا بو، بەم مەبەستەشەوہ چەندىن پىشنيارىيان پىشكەش كرد^(۲).

بە پىرەوہ چونى جەماوەر بەرەو تىۆرى پەرەسەندن:

جەماوەر و خەلكى رەشۆكى -بە تىگەيشتن و بى تىگەيشتن- پىشوازيەكى گەرميان لە تىۆرەكە كرد-ھەرچەندە لە روى زانستىشەوہ گەلىك لاوازى و كەموكورپىشى تىدابو-، خەلك دەتگوت دەمىكە مىشكى بۆ فەرەنەيەكى وا ئامادەيە، دەتگوت شتىكى دژ بە دىن و پىاوانى دىنيان وەچەنگ كەوتوہ تا دژايەتى پى بكنە. بۆ پىاوانى دىن ئەستەم بو بتوانن بەرەنگارى ئەو شەپۆلە ھزرى و مگىزئامىزەى خەلك بىنەوہ، ئەستەم بو بتوانن بەر لە سىلاوى بلاوكراوہ

(۱) ئافەرىدە: بەدېھنراو.

(۲) Guide to Modern Wickdnss, p.۲۳۵-۲۳۶.

و کۆر و موحازره ره کان بگرتهوه،^(۱) بۆيه كه نيسه ناچار بو چۆك دابدا و ئالاي سېي بهرزه وه كا، كه نيسه به جۆريك ملي بۆ تيۆره كه شوپرد ته نانه ت كاتيڪ داروين له سالي (۱۸۸۳ز) دا مرد كه نيسه ئينگليزي روخسته تي دا له شويئي ناشتني پياوه دينيه كان له (وست منسترايبي) ته سپه رده ي خاك بكرئ كه گه وره ترين ريژه كه نيسه به مروقي ببه خشئ!

تيۆره كه ي داروين كارگه ريه كي گه لي قول و فره واني خسته سه ر هزر و ژيار و نه ده ب و سياست، شويئكار يكي به رچاويشي له سه ر خوڤه وشتي خه لك به جي هيشت و له ره فتاران ره نكي دايه وه، دنه ي خه لك يدا كه هه ول بده ن بۆ شه و سه رده مه وه رچه رخين كه به هوي ريخته^(۲) پا كه كه يانه وه به روت و ره هايي ده گوزه ران، واي له خه لك كرد وه ك ئاژه ليكي په ره سه ندو له خويان بپروانن و له و سۆن گه وش ره فتار و هه لسو كه وت بكه ن. تيۆره كه ژياني نيو مائيشي تيئكشيواند، (مستهر شي به رد) كه زانايه كي ئينگليزيه ده لي: ((ئينگليز نه ويه كي لي پيدا بوه كه له ژياني نيومال نه زان و بيئاگايه و ته نها ژياني ميگه ل و مالاتان فير بوه)).

هه ندئ له تاوانه كانى مادده په رستي:

له نه نجامي شه و مادده په رستي و شه و په روه رده نادينه دا كه هيج پشكيكي خوڤه وشت و ترسي خوا و بپروابون به دواپۆژي تييدا نه بو، ده سه لاتدار و سياسه تمه دار و كار به ده سه ته كان به بيانوي چه ند به رژه وه نديه كي خه يالاوي سياسي ولات و نه ته وه يان له پيناو گلدانه وه ي چه ند ده سه ته و تيكي دارايي بۆ خويان؛ جار بوه تاواني وا گه وره يان ده ره ق به خه لك كردوه كه گه وره ترين تاوانباريش شتي وا نه كات، يه ك له روداوه هه ره كاره سات و سه ته مئاميزه كانى ناو ميژو شه و برسيه تي و قاتوقپه به ربلاوه ي به نغال (هيندستان) بو كه ئينگليز به نه نقه سه ت

(۱) مگيژ: ناره زو، مه يل سيلاو: لافار.

(۲) ريخت: فطره.

خەلكى توش كرد كه نەياندەھيشت خەلك ئەو بەلەمانە بەكارپيئنن كه بۆ درويئەسى كېلگەكانى بىرنج-كە خۇراكى بەنگالە- بەكارپان دېئنا، بېرە دانەوئېلەيەكى ئىجگار گەورەشيان بۆ سەربازان گل دايەوۋە و رېگەشيان بە خەلك نەدەدا كېلگەكان بدورنەوۋە تا لە ئەنجامدا ھەموى بە خەسار چو. بەم شېۋەيە قاتوقرى كەوتە ناو خەلك و سەدان ھەزار كەس لە برسان مردن، لەكاتىكدا ھىندستان تا بلىتى دانەوئېلەيەكى زۆرى ھەيە و رېگاوېانى ھاتوچۆشى فرە ئاسانەو خاكەكەشى بە بېرشت و باوبارانە، تەنانەت دەتوانى و لاتىكى تېرىش نان بدات، ئەم قاتوقرى و برسېتەيەيان كە توشى خەلكەكە كرد بۆ ئەوۋەبو خەلك رو لە سەربازى بگەن و ھەروھەا واش نېشان بدەن كە حوكمى زاتى لەم و لاتەدا سەرنانگى و شىكست دېئى.

لۆرد (ماونت بېتن)ى حاكىمى ھىندستان لە سالى (۱۹۴۷ز)دا خۇى لەو پلان و نەخشانە نەبان^(۱) كرد كە بۆ لەناوېردنى موسلمانانى شارى دھلى و بەنجابى رۇژھەلات رېك دەخرا، پېشيان گوتبو كە كەينوبەين و پلاننىك لەم ناوچانەدا لەئارادايە بەو مەبەستەى رەگەزى موسلمانەكان قېر بگەن، پىسپۆرەكانىش ئاگادارىيان كردبەوۋە كە خەرىكە شەروشۆر و ھەرايەكى گەورەى تايغەگەرى روېدات، بەلام ئەو ھەك تۆلەستاندىك لە موسلمانەكان خۇى لى خەواند و ھەك لە گوئى گاذا نوستېبى ھېچى نەكرد. چونكە كاتى خۇى موسلمانەكان بە پېچەوانەى ھىندىەكان بۆ حاكىمىتى ھىندستان ھەلياننەبۇاردبو، ھەروھە تا بېئتە بېانوبەكېش لەسەر ئەوۋەى كە خەلكى ئەم و لاتە شايەنى سەربەخۇبى نېن، بگەر لەسەر شانى ئىنگلئەرا بارگرانېشن و دەبى رېئىم و ئاسايشيان بۆ بېسارېزى، لە ئەنجامدا ئەوقەسايغانە گەورەيەى لى كەوتەوۋە كە خەلكىكى بېشومارى تېئدا كوژرا، بەجۆرېك لە ھېچ سەردەمىكدا قەسايغانەى وا روى نەدابى.

جگە لەمە دو سەرلەشكرى ھىندى بۆ يەكلاكردەنەوۋەى ئەم كېشەيە (رېد گۆلف)يان بە ناوېژ ھەلبۇارد كە ئەوېش حوكمىكى ناپەرەواى رۇنا و شارەكانى

(۱) نەبان: بېئناگا.

بهنجابی به گهڻ هيندستان دا و له پاڪستاني داپرانډ پاشان موسلمانانه كانيان له
 (فيروزپور) و (ڪورڊاسپور) ٺاواره ڪرد و توشي دهرده سهري و خه ساره تيڻكي گه وري
 گياني و ماليان ڪردن.

پشتگيري به ڪي واشنتون و (ترومان) ي سه رڙڪي ٺه مريڪا بؤ زايونيزم و
 دامه زانڊني ولاتي ئيسرائيل له فله ستيندا و دڙايه تي ڪردني ڪيشه ي عه ربه ي
 ڪه ٺاشڪرايه هق به لاي عه ربه ڪاندايه، ٺه مهش به و مه به سته ي تا بتواني
 ده سه لاتي سياسي و دارابي و رڙڙ نامه واني جوله ڪه ڪان بؤ خؤي را ڪيشي و له
 هه لٻڙارڊن دهر بچي، هه روه ها ڪه چاوي له ٺاست هه مو به لگه رڙشنه ڪاني ولاتي
 عه ربه ي نوقانڊ، ويڙاي ٺه مه بيده نگيه ڪه ي ٺه مريڪا له مهر ڪاره دزيوه ڪه ي
 فهره نسا دڙ به ولاتي جه زائيري موسلمان به لگو هاوسه نگره بونيشي ده گهڻ
 فهره نسا، هه روه ها هاوڪاري زه لٽزه ڪاني رڙڙاوا له سه ر تاوان و
 ده ستر ٽيڙيه ڪان... هه مو ٺه وانه به لگن له سه ر ٺه وه ي ڪه خوره وشتي
 گه وره پيا واني ٺه وروپا و ٺه مريڪا ٺه وپه ري نامه ردي و نامه ردومانه ي تي ڪه وتوه و
 ڙياني سياسي شيان له ده وري قازانچ و به رڙه وهنديدا ده گه ري نه ڪ ريبيير و بنه ما.

به ندای دوهم

نه ته وه په رستی و نیشتمان په رستی له نه ورو پادا

تیکشکانی که نیسه ی لاتینی هوی هیزی د همارگیری و نه ته وه په رستی و

نیشتمان په رستی بو:

پیشتریش باسماں کرد نیشتمان په رستی و نه ته وه په رستی و بایه خدانی له رادده به دهر به گه ل و شوینی جوگرافی؛ خه سله تیکی نه ورو پاییه کان بو به جوړیک که تا سهر روحیان روچوه و ده گه ل جهسته یان ناوخته بوه و بوته سروشتی دوه مینیان. به لام که نه سرانیه ت هات سروشته کی له ناو بردن و چونکه نه سرانیه ت - له گه ل گشت نه خو شی و ده ستیوه ردان و گورانه کانیشدا - هیشتا شوینه واری زانست و ناموژه کانی مه سیحی به سه ره وه مابو و ئاینی تاسمانیش هرچند دهستی تیوه ردی و بگوردری هیشتا نه و جیاوازیه ده ستردانه ناناسی که بو جیا کردنه وهی مروژ له مروژ دانراون و قه ت به چاوی جیاوازی ناروانیته ره گه زو رهنگ و نیشتمان هکان. دینی نه سرانی سه رجهم نه ته وه نه ورو پاییه کانی یه ک خست و له ژیر ئالای ئاینی کو کردنه وه و جیهانی نه سرانیه تی کرده یه ک تیره و گشت گه لانی بو که نیسه ی لاتینی گه رده نکه چ کرد و توانی بو ماوه یه کی دورودریژ به سهر فیزوده ماری نه ته وه په رستی و بانگه وازی نیشتمان په رستی زال بیی و خه لکی لی وه لانی.

به لام لوشر له سالی (۱۴۸۳-۱۵۳۶ز) بزائیکی به ناویانگی چاکسازی ئاینی دژ به که نیسه ی لاتینی به رپا کرد و واشی به چاک زانی بو هه موار کردنی بزافه کی پشت به نه لمانه ها ورپه گه زه کانی بیهستی، له نه نجامدا سه رکه و تنیکی دیارو به رچاوی وه ده ست هیئا و که نیسه ی لاتینی شکستی خوارد و ریسی سالی های سالی لی بو وه خوری؛ نه ته وه کان له یه کتر جوئی بونه وه و سه ربه خوئی خوئیان وه رگرت و هیچ په ونه دیه ک نه ما ده گه ل یه کیان به سستیته وه، روژ به روژ

سەربەخۆتر و پەرتەوازەتر دەبون تا لە ئەنجامدا دینی نەسرانی لە ئەوروپادا پوکایەو و فیز و دەمارى نەتەو پەدرستى و نیشتمانپەرورەش گەشتنە ئەوپەرى ھێژ. ئاین و نەتەو پەدرستى وەك دو تاي تەرازوئىكن ئەگەر یەكئىكىيان قورس بى ئەوئى تر سوک دەبى، جا دیارە (تا) كەئى ئاین پۆژ بە پۆژ سوكتەر دەبو و (تا) كەئى ھەمبەرىشى قورستر دەبو. بەرئیز لۆرد لۆثىسەن (Lord Lothian) ی بەناوبانگى ئىنگلىز كە بالئۆزى پىشسوى بەریتانیا بو لە ئەمەریكا، ناماژە بەو حەقیقەتە دەكات و لە وتاریكدا كە لە سالى (۱۹۳۸ز) لە ئاھەنگىكى زانكۆى (عەلىكەرە) پىشكەشى كرد ، دەئى :

((بزاڤە كەئى لۆتەر كە بانگەشەئى چاكسازى ئاینى دەكرد كاتىك یەكئىتى كلتور و دینی ئەوروپای ھەلۆھشاندەو كىشورەئى ئەوروپا بۆ چەندىن مېرنشینی گەلئامئیزى لىكجودا^(۱) دابەش بو، ناكۆكى و مونافەسەكانى نىوان مېرنشینه كانىش مەترسەئى ھەمیشەئى لەسەر جىهان دروست كرد)).

لە ئەنجامى دارپوخانى ئاین و پوكانەوى رىبەرە دینی و رەوشتیه كانەو؛ تاي نیشتمانپەدرستى و نەتەو پەدرستى قورس بو ، (لۆرد لۆثىسەن) لە ھەمان وتاردا دەئى:

((ئاین رىبەرەئىكە مرۆڤ ھەمو دەم پىئوستىتەئى، تەنھا ئاین دەتوانى نامانجە رەوشتیه كان و شكۆ مەعنەو ىەكان بۆ ژيانى مرۆڤاىتەئى دابىن بكات، رۆژئاوا لە ئەنجامى دارپوخانى دەسەلاتى ئاینى دوچارى ئاژاوەئى پارەو ە سیاسىەكان بو كە لەسەر بنچىنەئى جىاوازى رەگەز و چىناىتەئى دامەزرابون، بەھۆئى كارىگەرى زانستە سروشتیه كانەو ە وای لىھات بپروا بەو ە بىئى كە نامانج و مەبەستى مەزن و ھەرەبەرز برىتى بى لە بالادەستبونی ماددە پەدرستى، كە ھەلەت ئەمەش بەردەوام گرى و گرفت و ئەرك و بارگرانى زىاتر بۆ ژيان پەيدا دەكات . ئەنجامئىكى تر ئەو ە بو كە ئەوروپا زۆرى لەبەر زەھمەت بى بتوانى گونجان بختە

(۱) مېرنشینی گەلئامئیزى لىكجودا: امارات شعبية مختلفة.

نيوان روح و ژيانه کهي ، گونجانيک بتوانئ له نته وه پهرستي رزگاري بکات که ديوه زمهي هدره گوره ي ثم سدرده مهيه))^(۱)

سه يرو سه مه ره کاني فيز و ده ماري نه ته وه پهرستي له نه ورو پادا :

که سيسته مي ثايني له به ريه که هه لوه شايه وه ، يه کم شت نه ته وه پهرستي هه ناسه ي هاته وه بهر و نه وروپا بو به يه که سه ريزا گهي دژ به سه رجه م پوژ هه لات ، نه ته وه پهرستيه که هينليکي جيا که ره وه ي له نيوان پوژ تاوا و پوژ هه لات يان له نيوان نه وروپا و کيشوهر و ناوچه کاني تر کيشا و په گهي ناري له په گزه کاني تري مرو قايه تي به بهر زتر هه لبارد . واي له نه وروپا ييه کان کرد وا له خو بگهن که چاکه و بهر زيتيان به سهر گشت په گز و گهل و کلتور و ژيار و زانست و نه ده بي نه وديو ي هيله که دا هه بي و پييان و ابئ خو يان بو قه له مپه وي و فهرمان په وايي خولقي تراون و خه لکاني تر يش بو ژيرده سته يي و بهر فهرمان ي ، خو يان ده بي هه ميه سه بمينن و گه شه بکه ن خه لکاني تر يش بپوکينه وه و بمرن . يوناني و پومه کانيش له سه رده مي خو ياندا هه مان بيروپا وه ريان هه بو و به هه مان شي وه بي ريان ده کرده وه ، پييان و ابو ته نها په گزه کهي خو يان پاک و نه جيمزاده ن و هه مو شتيکيان به نامو ناو ده برد به تا ييه تي ثم نه ته وانهي که ده که ونه پوژ هه لاتي نو قيانوسي نه تلانتيکه وه که به درنده يان ناو دير کردبون .

به هو ي ثم دهرونه په گزه په رست و ده مار گيريانه وه که دژ به گشت شتيکي ده ره کي و بياني بو ؛ هه ندي له گه لاني نه وروپا گه يشتنه رادده يه که ديني نه سرانيشيان پي لاييده و نامو بيت ، بويه هه وليان دده له ولاتي ده ريه ده ر بکه ن و گه لي لي دابرن ، وته کهي پروفيسور (ناته رني) که يه کيکه له ماموستا کاني نه لمانيا ثم بيروبو چونه ده رده خات که ده لي :

((مندا ئەلخەسەننىڭ پەنناۋ چىدا مېژۇى نەتەۋەيەكى تىر بىخوئىنن ؟ بۇچى چىرۇكە كانى ئىبراھىم و ئىسحاق فىر بن؟ تەنانەت خواكەشمان پىۋىستە ئەلمانى بى)) .

لە ئەلمانىا كۆمەلنىك پەيدابون خۇيان لە مەسىح - سلاۋى خۋاى لەسەر بى- بىبەرى دەكرد لەبەر ئەۋەى دەيانگوت لە بەنى ئىسرائىل بوە ، ئەو كەسانى خۇشىشىيان دەۋىستەن و بەمەزەن و بەرپىزىيان دادەنان زۇرىيان ھەۋل دەدا بەسەلمىنن لە نەژادى ئارى بوين، دەمارگىرىە كىش پەيدا بو دەيگوت دەبى خۋاۋەندى دىرىنى نەتەۋەىى زىندو بىرئىتەۋە كە پىشان گەلى ئەلمان دەيانپەرست .

خۇ كە فوكولى فىزودە مازى رەگەزپەرستى و نىشتمانپەرستىە كەى روسىاي جىھانپەۋەرىش لە ھى ئەلمانىاي مونافىسى دىرىن كەمتر نەبو .

روسەكان وا دەزانن ئازايەتى زۇرىى داھىئانە مەزەنەكانى سەردەمى نوئ بۇ روسەكان دەگەرپىتەۋە . وادەزانن ئەو كەسەى ياساى پىكھاتەى ماددەكانى دۆزىمەۋە (لافوزى) نەبو، بەلكو زاناي روسى (مىشىل لۆمۆتۆسۆف) بو . دەلئىن (لووجىن)ى روسى بە شەش سال بەر لە (ئەدىسۆن) كارەباى بۇ روناككردنەۋە بەكار ھىناۋە . رۇژنامەى (براڧدا) بلاۋى كىرەتەۋە و دەلئى، زانا روسىەكان بەر لە (مۆرس) تۋانىۋىانە تەلەگراف داھىئىنن و بەر لە (سەيتفەنسن) تۋانىۋىانە شەمەندەفەرى ھەلمى ۋە گەر بىخەن . گەلى جۆرە قسەى تىرىش لەم بارەۋە دەكەن و دەگەل مېژۇ رۋبەرۋ دەبنەۋە . ھەلبەت تاكە ئەنگىزەى^(۱) ئەم ورتەورتانە تەنھا برىتىيە لە فىز و دەمارى رەگەزپەرستى و بە پىرۇز گرتنى روسىا .

پەتاي نەتەۋە پەرستى لە ۋلاتە ئىسلامىيەكاندا :

بە داخ و كەسەرىكى زۇرۋە دەپتەۋە پەرستى ھەندى لە ۋلاتانى ئىسلامىشى گرتەۋە كە دەباۋىە بىنە رابەرى بانگەۋازى جىھانىى ئىسلامى و، مەشخەلى پەيامى ئاسايش و ئاشتى ھەلگىرن و بەرەيەكى بەھىزى يەكانگىر پىك

(۱) ئەنگىزە: پائەنر .

بیسنن و دژی نہ تہوہ پهرستی و نیشتمان پهرستی بوہستن ، بہ لآم لہ بہر
 ہلہوہ شانہوہی دین و بہ کاریگری داب و نہریت و ژیاری رۆژناواوہ پیچہوانہی
 تہمہ رویدا ، تورکہ کان کیشہی تہورانیہ تیان لہ ناودا پھیدا بو کہ بانگہ شہی بۆ
 ژیاندنہوہی داب و نہریت و کلتور و جاہیلیہ تہ دیرینہ کہی دہ کرد ، و ہک
 تہ لمانہ کان چۆن بہ چاویکی نامۆوہ تہ ماشای تہو ٹاین و نہریت و کلتور و بہرز و
 بالا و پاکہ یان دہ کرد کہ پھیامبہرانی رہ گمز ناٹاری ہینابویان ، تورکہ کانیش بہ
 ہمان شیوہ دہیانروانیہ شہریت و کلتور و زمانی دینی ٹیسلام کہ لہ سہر
 دہستی عہرہب بلاؤ ببوہوہ . ہہندئ لہ بیرمہ ندانی تورکیای فہتات پییان ابو
 ٹیسلام دینیکی لاییدہ و نامۆیہ و بۆ گہلی تورک ناگوئجی ، چاکتر وایہ بگہرینہوہ
 سہر تہو بتپہرستیہ کۆنہی کہ باوویاپیران بہر لہ و ہرگرتنی ٹیسلام پہیرہویان
 لیٹکردوہ . خاتو خالیدہ تہ دیب ہاتم لہ بارہی (زیاء کوك ٹہلب) کہ یہ کینکہ لہو
 گہورہ دامہ زینہرانہی لہ روی تہدہب و تازہ گہریہوہ تورکیای نوییان ہینایہ
 دامہ زانندن ، دہ لئ:

((زیاء کوك ٹہلب دہیویست تورکیایہ کی تازہی وا دروست بکات کہ ببیتہ
 پردیک لہ نیوان تورکہ عوسمانیہ کان و تہورانیہ کۆنہ کان، بہ ہژی تہو زانیاریانہی
 کہ لہ بارہی سیستہ مہکانی سیاسی و شارستانی سہردہمی تورکہ کانی بہر لہ
 ٹیسلام کۆی کردبوہوہ دہیویست چاکسازیہ کی شارستانی بہریا بکات، زیاء
 دہیگوت تہو ٹیسلامہی دایانرپشتوہ بہ کہلکی کاروبارہ کانی ٹیمہ نایہن، تہ گہر
 نہشتوانین بۆ سہردہمی نہ فامہتی کۆن بگہرینہوہ دہ بی چاکسازیہ کی ٹاینی وا
 بہریا بکہین لہ گہل شہقل و سروشتی ٹیمہ بگوئجی))^(۱)
 تہو کیشہیہی کہ لہ نیو تورکہ کان پھیدا بو ہہمان شت لہ رۆژگارہ کانی
 کۆتاییدا لہ ناو ٹیرانیہ کانیش پھیدا بو .

(۱) محاضرات (خالدة أديب هاتم) في الجامع المليية بدھلی .

ئەمىر شەكىب ئەرسەلان - خوارەمى پى بىكات - كە نەك لە بارەى غەرەب بەلكو لە بارەى توركىشەو شەرزا و جىباوەرە - چونكە زۆر لە توركىا ژىاوە - و لە ئەنجومەنى نەتەوۋەيىشدا ئەندام بوە، لەم بارەو دەئى:

((دەستەيەكى تر ھەبون پىيان دەگوترا دەستەي تەورانىەكان، لە گەل دەستەي يەكەم - كە پروايان بە نەتەوۋەي عوسمانى ئىسلامى ھەبو - ناكۆك بون، بەناوبانگتەين بانگخوازەكانى ئەمانە بون:

زياء كوك ئەلب، ئەحمەد ئاغائىف، يوسف ئەقشورا كە ھەردوكيان لە روسياو ھاتبون، جەلال ساھىر، يەحيا كەمال، ھەمدوللا سبوعى سەر كوردەي و جاق (تورك بوردى)، محمد ئەمىن بەگ شاعىرى مىللى و گەلىك ئەدىب و پىرمەندى تر و زۆرىەي قوتابىو لاوانىش . پىيان وابو گەلى تورك يەككە لە كۆنتەين نەتەوۋە سادەكان و خاوەنى رەگاژوتەين^(۱) شكۆيە و بەر لە گشت نەتەوۋەيەكىش ژىارى بنىات ناو، پىيان وابو تورك و مەغۆل يەك رەگەزن دەچنەو سەر يەك نەژاد و پىويستە بەيەك رەگەزىش حىساب بكرىن، بەم ھەمو نەژادىيەيان دەگوت كۆنەژادى^(۲) تەورانى . كۆنەژادە تەورانىەكان تەنھا لەسەر توركەكانى سىبىرىا و توركستان و چىن و فارس و قەوقاز و ئەنادۆل و روملى كورت ھەلنەھىنا بگرە مەغۆلەكانى چىن و مەجەر و فنلەندىەكانى ئەوروپاشىيان دەخستە بەرى و جگە لەمانە ھەر رەگەزىكىتر بۆنى تەورانىەتى لى بەھاتايە دەيانگوت بەئى ئەوئىش ھەو.

ئەم دەستەيە بە پىچەوانەي دەستەي يەكەم دەيانگوت: ئىمە يەكەم جار توركىن دوھم موسلمانىن، دروشمەكەيان برىتى بو لە نادىندارى و فەرامۆشكردنى جامىعەي ئىسلامىو مەگەر لەو كاتەي كە خزمەت بە دەسەلاتى تەورانىەكان بكا! ئەو كات وەك ئامپازىك بەكارىان دىنان نەك وەك مەبەست. ئەم دەستەيە زىدەپۆيىەكى راددەبەدەريان لە بارەي تەورانىەتگەرىەو دەكرد و تەنانەت گەيشتنە راددەيەك بلەين: ئىمە توركىن و روگەكەشمان تۆرانە. گۆرانىان بە شان و

(۱) رەگاژو: رەگداكوتار.

(۲) كۆنەژاد: جامىعە.

بالی جه‌نگیزخان هه‌لده‌گوت و سدرسامی خویان بۆ فتوحاتی مه‌غۆله‌کان ده‌رده‌بری وهیچ کرده‌ویه‌کی نه‌وانیشیان به‌ناپه‌سند و نارپه‌وا نه‌ده‌دایه‌ قه‌لم. سرودیان له‌ باره‌ی روداو و شه‌ره‌ جه‌نگیه‌کان ده‌هۆنیه‌وه به‌و مه‌به‌سته‌ی ده‌ق به‌وه بگرن خویان به‌ جه‌نگیزخان هه‌لده‌نه‌وه و وره‌یان پۆ به‌رز بیته‌وه))^(۱).
هه‌روه‌ها ده‌لی:

((له‌به‌ر نه‌وه‌ی سه‌رده‌م سه‌رده‌می نه‌ته‌وه‌په‌رستی بو که شه‌ویش دیاره‌ وه‌ک چاولیکه‌ریه‌ک بو له‌ نه‌ته‌وه‌په‌رستایه‌تی نه‌ورویاییه‌کان، بۆیه‌ فارسه‌کانیش له‌ جارانی پیشتەر پتر ده‌ستیان به‌ نه‌ته‌وه‌په‌رستی گرت و هه‌مان هه‌لویتستی تورکه‌کانیان دوباره‌ کرده‌وه، روناکبیره‌کانیان وه‌ک روناکبیره‌ تورکه‌کان له‌ په‌رستنکاری باویاپیرانیان ده‌کۆلیه‌وه، کۆنه‌ ئاینه‌ فارسیه‌کانیان سۆراغ ده‌کرده‌وه له‌و گورگه‌ سپیه‌ ده‌گه‌ران که له‌ دێرینه‌وه‌ په‌رستویانه، ته‌نانه‌ت له‌ هه‌ندئێ‌ په‌رتوکه‌ تازه‌کاندا وینه‌که‌شیان کیشاوه. شیخ‌لئیسلام: موسا کازم —خوا بیخاته به‌ر میهری خۆی — خۆی بۆی گێرامه‌وه‌ گوتی: پیم‌گوتون: پیشان عه‌ره‌به‌کان عیباده‌تی وایان هه‌بو پیاو موی ده‌گه‌ل گه‌رژ ده‌بو، که ئیسلام هات هه‌موی له‌ناوهرد، به‌لام نه‌وان شانازیان به‌مه‌ ده‌کرد که خوا میه‌ره‌بانی له‌گه‌لدا کردون له‌و جو‌ره‌ هه‌ره‌زیی و عیباده‌ته‌ی رزگار کردون، که‌چی ئیوه‌ ده‌تانه‌وی خوا له‌بیر خۆتان به‌نه‌وه‌ و یادی په‌رستنی گورگی سپی بکه‌نه‌وه، به‌راستی زۆر به‌داخه‌وه‌ !!). نه‌و شته‌ی له‌لای تورکه‌کان پویدا له‌لای فارسه‌کانیش پوویدا، روناکبیره‌کانیان به‌ دوا‌ی ئاینه‌ کۆنه‌کانیان ویل ببون که ئاینیکیان بریتی بو له‌ کیومه‌رتیه‌ (واتا به‌ گه‌وره‌ گرتنی روناکی و خۆ دور گرتن له‌ تاریکی)، ئا لیره‌دا بو که توشی ناگرپه‌رستی بون. ئاینیکی‌تر بریتی بو له‌ زه‌رده‌شتی که بانگه‌وازی بۆ تاکیتی خوا ده‌کرد و ده‌یگوت: خوا خالقی روناکی و تاریکیه‌، خیر و شه‌ریش له‌ ته‌نجامی تیکه‌لبونی ته‌م دوانه‌وه‌ هاتونه‌ته‌ پیدابون، ته‌گه‌ر تیکه‌ل نه‌بویان جیهان په‌یدا نه‌ده‌بو، جگه‌ له‌م ئاینانه‌ له‌گه‌لێک بیروباوه‌ر و په‌رستگه‌ و شوینه‌واره‌ دێرینه‌کانی

(۱) په‌راویزه‌کانی نه‌میر: شه‌کیب نه‌رسلان له‌سه‌ر (ئێستای جیهانی نیسلامی) ۱/۱۵۸-۱۵۹

فارسىيان دەكۆلىيەۋە ۋەكو: دۈپەرستى، زەر دەشتى، مانەۋى، ئى واشىيان ھەبو لە مەزىدە كايەتى دەكۆلىيەۋە كە بانگەشەى خوانەناسى ۋ بەربەرە ئالائى دەكرد^(۱)

ھزرى نەتەۋە پەرستى لە ناۋ عەرەبىدا :

زەبرەبەندى ھەرە تال ئەۋە بو كە پەتاكەى نەتەۋە پەرستى لە كۆتايىيە كانى سەدەى نۆزدە ھەمدە عەرەبە كانىشى داگر تەۋە، ئەۋ عەرەبانەى كە بەسەى ئەۋ دىنەى خوا بۆى ھەلپژاردىون ماۋەى سىژدە سەدە بانگەۋازى براىەتى ۋ يەكسانىيان لە نىۋ مەرۋقايە تىدا بلاۋ كردهۋە، پەتاكە لەبەر چەند ھۆيەكى ناۋەكى ۋ دەرەكى دەگەل خويىنى عەرەبە كانىش ئاۋىتە بو ۋ بو بە سروسشتىكى ھەمىشەيان.

يەككىك لە گرنگترىن ھۆكارە ناۋەكىە كان برىتى بو لەۋ فىزودە مار ۋ كەشوفشە نەتەۋە پەرستىيەى كە ھەندى لە دەسە لاتدارە كانى تورك خۆيان پى ھەلئەدە دايەۋە، ھەرۋەھا ئەۋ لاف ۋ گەزافەش بو كە توركە كان لە ھەندى رەفتار ۋ ھەلسوكە ۋ تەدا نىشانىيان دەدا، ئەمانە وايان لە عەرەبە ناسك ۋ زىدە ھەسەسە كان كەرد بۆنى ئىستعمارىتى لە توركە كان بكنە ۋ واش لە خۆيان بگەن نەتەۋە يەكى پلە دوى لاۋەكى بى بايەخ بن. ھۆكارىكى تىر يارىدەدەر ئەۋە بو كە توركە كان شوينىكى شىاويان بە زمانى عەرەبى نەبەخشىبو ۋ ۋەك زمانى گەلىكى فەرمانرەۋا ۋ رەسمى تەماشاشى زمانى توركىيان دەكرد، جگە لەمانە گەلى ھەلەى تىر سىياسىش كە توركە كان رەفتارىيان پى دەكرد، بىرپارە كانى جامىعەى ئىسلامىش لەۋلاۋە بوەستى كە توركە كان لە سەردەمە كانى كۆتايىدا بانگەۋازىيان بۆ ھەلئەدە پىر، ئەم ھۆكارانە ۋاى لە عەرەبە كان كەرد تورپەيىيان بوروزى ۋ ژىلەمۆى عەرەبايە تىيان جۆش بىخوات ۋ كلىپە بسەن، ھەرۋەھا گەۋرە پۇشنىپىرانى عەرەبى مەسىحىش رەگ ۋ رىشالى عەرەبايە تىيان لە دل رەگاژۇتر بو چونكە ئەۋان ھىچ پەيۋەندىيەكى بىروا ۋ ئاين ۋ براىەتى ئىسلامى دەگەل توركانى پەيۋەست نەدەكردن، ۋ پىراى ئەمەش كەلتورەكەى رۇژناۋاشىيان ۋەرگرتبو كە بەپىرۋز زانىنى

(۱) حواشى حاضر العالم الاسلامى: ۱/۱۶۴-۱۶۵

ره گهز و نهژاد و هزری نه ته وه په رستی تی ناخرابو و وهك خوین هاموشوی تیدا ده كړد.

هۆكاری دهره كی دوه میس شهو بو بانگخواز و سر كړده سیاسیه كانی رپژئاوا كه له میژبو خهونیان به روخانی نیمپراتوریه تی عوسمانیه وه ده دیت و به حزره تی شهو رپژه بون له بهریه كه هله شهیته وه و دهسه لاته روحی و رامیاریه كه ی له رپژه هلا تدا تارومار بسې؛ هزری نه ته وه په رستی عه ره بییان بره و پیدا و بایه ختیکی زوریان بو دانا كه ده گهل خوینی هندی له گه نجه عه ره ب په روره كانی شدا خهريك بو تیکهل ده بو، به هوی په رتوك و نوسراو و گه شت و گه رانیان به نیو شاره گه و ره كانی عه ره بی و په یوه ندی كړدنیان به ده مپراست و خاوهن خامه و سه روك هوزو تیره كانی عه ره بی؛ پتر كیشه كیان ده وروژاند و خوشیان وا نیشان ده دا كه عه ره بیان خوشده ویت و ده یانه وی داكوكی له مافه كیان بكنه، خزیان وهك دلسوژنك راده نواند و ده یانگوت له پیناوه به رژه و هندی نیوه دا ده مانه وی مه لبه ندی خه لافه ت كه له سه ده ی ده یه می كوچی پرا زهوت كراوه و له ناستانه په ستیئراوه بگوازینه وه شوینی شه رعی و سروشتی خوی كه یه كیكه له دو حه ره مه پیرزه كان، یان بیگوازینه وه بو یه كینك له پایته خته كانی ولاته عه ره بیه كان . جا شه هزره چون خوی ده میشکی عه ره بان ناخنی و چون ده سته كار بو؟ رپژئی بیرمه ندانی رپژئاوا له به رپا كړدی شه هزره دا چبو؟ چون توانیان خه لکی پی رازی بكنه و بره وی پی بدن و له م هه مو شوینه ده نگ و پالپشتی بو پیدا بكنه؟ وه لاسی گشت شه پرسیارانه له چه ند په ره گرافیتی په رتوكی ناینده ی نیسلام (Future of Islam) ده خوینینه وه كه مسته ر (ولفهرد بلانتی) له سالی (۱۸۸۲ز) نویویه تی. بیگومان بلاوبونه وه شه په رتوكه ده نگ و سه دایه كی گه و ره ی له نیوه نده عه ره بی و نیسلامیه كان په یدا كړد و بو هه ردو زمانی عه ره بی شور دیش وهر گپرداوه و هه ریه كه شیان چه ندین نوره چاپی لی ده رچوته وه. مسته ر بلانتی له پیشه كی په رتوكه كه یدا ده لی:

((سەرکرده کانی میسر ریگه یه کی ناوه نجیان له مه ر کیشه ی خه لافه ت هه لبرارد، هیزو فشاری خویان له پیناوی (نازادی) خستبوه کار، هه لویستی رکه بهر و نه یاران هیان و هه رنه گرت، شه قاریان^(۱) له قه لای نیسلام دروست نه کرد و نه شیانده ویست دروست بی، هیشتا ئیعتیرافیان به خه لیفایه تی سولتان عبدالحمید خان ده کرد و پینان ابو نه وه یه کیکی تر شایانتر و له پیشتره، دامه زرانندی خه لافه تی دوه میشیان تا کاتی مردن و نه مانی خه لافه تی عوسمانی دواخست، به راستی هه لویستیکی ره سهن و مهردانه یه و هه ر له خویان ده وه شیته وه)).

پاشان ده لئ:

((نهم سهرکه وتنه — نه گه ر چهند سالتیک نارامی له سه ر بگرین — بۆی هه یه بیته سه رکه وتنیکی فراوانتر و سه رتا پاگیرتر، چونکه مردنی سولتان عبدالحمید یان دابه زانندی له حوکم ده بیته هۆی گواستنه وه ی مه لبه ندی خه لافه ت بۆ قاهیره، عه ره به کانیش ده رفه تیان بۆ ده ره خسی سه رله نوئ سه رکرده یه تی (له ده ستچوی) ناینییان بگه رپینه وه)).

له شوینیکی دیکه ی هه مان په رتوک له باسی (مه ککه، پایته ختی راسته قینه) دا ده لئ:

((هۆشه مندو زانا موسلمانه کان به رونی بۆیان ده رکه وت که نه گه ر گه شته که مان به ره و دواوه^(۱) بهینه وه نه وا ناچار ده بین قۆناغیکی گه لی دور به رین، نه گه ر مه لبه ند و پایته ختی ناین له نیمچه دورگی عه ره بی بی که لانه ی نیسلام وشوینی دابه زینی سه روه، که تاکه ولاتیکه خاوه نی گشت سیفه ته کانی حوکمی ناینی بی و بتوانی حوکمی خۆی تائه وه پهری رابنوینی، که مه سیحی و جوله که ی تیدا نیه تا بکه وه یته کیشه و به ربه ره کانی کردنیان، ولاتیکی وا به خیر و به ره که تیش نیه تا رۆژتاوا لیکاوی بۆ هه لپۆژی، خه لیفه له ویدا ترسی گه فوگوری

(۱) شه قار: قه لشت، درز.

(۱) مه بهستی نه وه یه که نه گه ر مه لبه ندی خه لافه ت له قوسته تینیه وه بگوازیته ره بۆ شوینیکی تری ناسیا.

بالتویزی نینگلیزی و فەرهنسی و ترسی هەرپه‌شهی نیردرایو بیگانهای نابیی و ده‌توانی وهك جیگره‌ویه‌کی پیغهمبهر به نازادی خوئی هه‌لسوکه‌وت بکات، نیسلا میش له گشت ژه‌نگوژار و خلتوخالئیک مشتومال ده‌بی، له‌بهر هه‌مو نه‌و هویانه رهنکه خه‌لافه‌ت بگه‌رپته‌وه ده‌ست خه‌لکی خوئی، بۆ مه‌ککه یان بۆ مه‌دینه ((.

به‌رده‌وام ده‌بی و ده‌لی:

((گواسته‌وه‌ی پایته‌ختی روحی له قوسته‌نتینی‌وه بۆ مه‌ککه کرداریکی ئاسان و سروشتیه و هزر و بیروباوه‌ری نیستای جه‌ماوه‌ر ناگوپۆ و ده‌گه‌ل راوبۆچونی زانیانیش ئیکاوئییکه، مه‌ککه و مه‌دینه هه‌وارگه‌ی شه‌رعی و په‌ناگه‌ی روحین بۆ نه‌هلی حه‌لل و عه‌قد، بۆیه هه‌ر ئه‌م دو شاره ده‌بنه مه‌لئه‌ندی هه‌یزی روحی. هه‌مو نه‌و که‌سانه‌ی له‌م باره‌وه‌ش قسه‌م له‌گه‌لدا کردون را‌که‌یان په‌سند کرده و پێشیان وایه سه‌رجه‌م زانا‌کان ئه‌م هه‌زه په‌سند ده‌که‌ن ته‌نها براده‌رانی تورک نه‌بی، به‌لام من خۆم وای ده‌بینم که مه‌ککه باره‌گای سه‌ره‌کی خه‌لافه‌ت بی. له میژ بو گویمان له‌و پرسته‌یه ده‌بو که ده‌یگوت: (رۆما پایته‌خته) بۆیه پرسته‌ی (مه‌ککه پایته‌خته) کاریگه‌ریکی قول ده‌خاته نیو میشک، خۆ نه‌گه‌ر نه‌وه‌شی بخه‌رپته سه‌ر که ده‌لی: (خه‌لافه‌ت ده‌بی له قوره‌یش بی) نه‌وا هه‌ر هه‌یچ نه‌بی بومه‌له‌رزیه‌ک ده‌خاته ناخی عه‌ره‌به عه‌ره‌به‌روه‌ره‌کان و مه‌ستیان ده‌کات، بێگومان ره‌گه‌زی عه‌ره‌ب پشتگیری له‌م پێشنیاره ده‌کات، له بیریشمان نه‌چی ده‌سه‌لاتی عه‌ره‌به‌کان له مه‌راکیشه‌وه‌را درپژ ده‌بیته‌وه تا ده‌گاته (بوشه‌هر)، پانتاییه‌که‌شیان موسلمانه‌کانی هیندستان و (مه‌لایۆ) شی گرتۆته خۆ، بگره‌ گشت ره‌گه‌زه نیسلا میه‌کانی‌تریش هه‌ر به‌ده‌وری ئه‌م فه‌له‌که‌دا ده‌خولینه‌وه، ته‌نها تورکه‌کان نه‌بی که رۆژ به رۆژ پتر گرنگی خویان له ده‌ست ده‌ده‌ن))^(۱).

کاتیك جه‌نگی یه‌که‌می جیهانی (۱۹۱۴-۱۹۱۸ز) به‌ریا بو؛ ولاتانی عه‌ره‌بی ده‌رفه‌تیا بۆ هه‌لکه‌وت له ئیمپراتۆریه‌تی عوسمانی جیا بینه‌وه، هاوپه‌یمانه‌کان

ئەم دەرفەتەيان ھەلقۆستەو ۋە فویان بە موشەدەمىنى نەتەو پەرستىدا كىرد ۋە (لۆرانس) ى فیلزان پۆلى نەگىسانەى خۆى راپەراند ۋە تىن ۋە تاوى نەتەو پەرستى ۋە جۆش ھىنا ۋە غەربەكانى لە روى توركان قىت كىردەو. (شەرىف حوسىن) لە ھىجاز ۋە خەلكى شامىش لە شامدا شۆپشيان بەرپا كىرد ۋە پىيان باشتىرېو بىچنە ژىر ئالای ھاوپەیمانەكان نەك لەتەك توركە موسلمانەكان مېننەو ە كە توركەكان ھىما ۋە ھىزى ئىسلام ۋە چىقلى چاوى دوژمنان بون. غەربەكان لەم كىشەيەدا فەرمانەكانى قورئان ۋە سوننەتەيان لە بىر كىرد ۋە مەتەنەيان كىردە سەر بەلىنى فوشوفۆل ۋە سىياسەتى بىوفا كە تەنھا بەرژەو ەندى دەناسى ۋە ھىز ۋە بازو دەپەرستى. حكومەتىكى ھاشىمى غەربى لە سورىا دامەزرا، بەلام لای ھەموان ئاشكرایە كە ھاوپەیمانەكان چۆن پەیمانەيان شكاند ۋە خۆيان لى گىل كىرد ۋە پىشتيان تىكرد تا لە ئەنجامدا خىرا ھەلوەشاىو.

پاشان چەمكى نەتەو پەرستى غەربى (كە چەمكىكى رۆژئاوايىە) سەرى ھەلدا، كە بۆ خۆى ھزرىكە ۋە فەلسەفەيەكى سەربەخۆيە، ۋەك دىن تىن ۋە تاو ۋە خويىنگەرمى ۋە دروشم ۋە موقەددەساتى خۆى ھەيە. غەربە رۆشنىبىرەكان - بە تايىەتى گەنجەكان - كە لەبەر چەندىن ھۆ پەيوەندىان بە دىن لاواز ببو ۋە بە ھەزەرت بون بەزوتىن كات شكۆ ۋە گەورەيى بۆ غەرب بىننە دى ۋە لە ئازادى ۋە پىشكەوتن ۋە شارستانىدا ھاوشانى گەلان بن، جا - بەگۆيرەى قسەى خۆيان - جگە لە (نەتەو پەرستى غەربى) ھىچ دەرتەننىكى تىيان شك نەبردە تا مرازەكەيان بىننىتە دى، ھەروەھا لە بارودۆخ ۋە رەوشەكەش ھەراسان ۋە بىھومىد بون، لەپىشتىوانى ۋە لاتانى رۆژئاواش رەش بىن بون چۈنكە ئەوان ئىسرائىلىيان دروست كىرد ۋە تا ئىستاش بەردەوام يارمەتى دەدەن ۋە سۆزى بۆ دەردەبىرن، بۆيە ۋەك كاردانەو ۋە شۆپشكى ھزرى توندوتىژ كە توندرەو ەكان زىدەرپۆيان تىدا كىرد پەنایان برده بەر نەتەو پەرستايەتى غەربى ۋە گەيشتنە راددەيەك نكولى لە ھەموشتىك بىكەن تەنھا ئەم ھزرى نەبى كە ۋەك بەھىزىتەن چەك لە روى دوژمن ۋە ۋەك گەورەتەن نامراز بۆ ھىننەو ەى رىز ۋە شكۆى فەوتوى نەتەو ەى غەرب پەنایان ۋە بەر بردبو. بەلام ھزرى نەتەو پەرستايەتى غەربى كە بىنرا بەروبومى

خواززای نه به خشی متمانہی له لای عہرہ به کان کم بوہوہ و تین و تاوی له دلان لاواز بو، بہ تاییہ تی له شہری عہرہ ب و نیسرائیلی سالی (۱۹۶۷) کہ نہ بینرا ہیچ پەرجویک^(۱) بہریا بکات.

ثاینی نہ تہوہ پەرستی نہ وروپا و نہ ستونده کانی^(۲):

ههنگاوی دوه می سەر ئەم رینگایه ئەوہ بو کہ گهل و ولاتہ گه وره و بچوکه کانی ئەوروپا هه ریه که و بۆ خۆی بو به جیهانیکی سهریه خۆ و له و دیوی ئەو سنورهی که سروشت به شاخ و روبران کیشابوی یان هه ر خۆیان به مهرانیکی سیاسی و نیمپریالی کیشابویان“ ئیعتیرافیان به بونی هیچ مرۆفتیک نه ده کرد و کهسیان به پیاو نه ده زانی و ریزو حورمه تی هیچ کهسیکیان نه ده گرت. گهل و ولاتہ کان ببون به خوا و بهنده دل سۆزه کانیس به و پهری له خۆبوردہ ییہوہ ده یانپهرست و به پیروزیان ده زانی، خوین و مال و خاکی خه لکانی تریان له پیناودا ده کرده قوریانی، سهرومائی خۆشیان له ری داده نا و مان و مردنیان له پینا و شکۆداری ئەو به ناو خوایه فیدا ده کرد.

ثاینی نه تہوہ پەرستی هه ر دولایه نی خۆبه سندی و پیهیچبونی خه لکان ده گریته خۆی؛ لایه نه خۆبه سندیه که بریتیه له و بیروباوهره ی که وا ده زانی گهل و نه تہوہ له سهروی هه مو شتیک دان و له هه مو شتیک چاکترن و خودا — نه گه ر گهل پروای پی هه بی یان نا یا خود نه گه ر له بهر چه ند به رژه و نه ندیه ک وشه ی خوا هه لقوقزیته وه — له م گه له ی چاکتر و به ریزتر و نه جیمزاده تر و زیره کتر و به هیتر و هه لکه و توتری نه خو لقا ندوه و هه ر گه له که ی خۆیان شایه نی قه له مپه وی و گه وره یی سه رگه لانی ترن و جیهان ده بی له ژیر سه ره رشتی خۆیان دابی و هه ر خۆیان ده بی نه میندار و بریکار و پراسپیتری سه ر زه وی بن. خوا ولاتیکی له ولاتہ که ی خۆیان خۆشه ویستتر و به به ره که تر و پاکتر نه خو لقا ندوه، ئا نه مه یه دینه که ی

(۱) پەرجو: معجزة.

(۲) نه ستونده: کۆله که، یایه، رکن.

نەتەۋەپەرستى كە رىڭگە بە ھىچ مەرۋفئىك نادات لە نىشتىمانە كەيدا بىۋى تەنھا
ئەگەر بىرۋاى پى ھەبى.

گەل و ولاتەكانى ئەۋرۋاپاى ئەمپۇ ھەمويان ۋە كو يەك پەپىرە ۋە لە دىنى
نەتەۋەپەرستى دەكەن، بەلام ھىندىكىيان بەراشكاۋى رايده گەيەنن و ھىندىكىش
دەمامكى خۇيان بەستەۋە، ھىندىكىيان بە ۋتە رايده گەيەنن و بە كوردەۋەش
پەپىرەۋى لى دەكەن بەلام ھىندىكىتر بە ۋتە دەيشارنەۋە بەلام بە كوردەۋە
رەفتارى پى دەكەن. تۆۋى نەتەۋەپەرستى و نىشتىمانەپەرستى فرى بدرىتە سەر
ھەر خاكىك ھىندەۋى پىناچى گەشە دەكات و رەگ و رىشال رەگاژۇ دەكات و
پاشان نەشوما دەكات و دەبىتە درەختىك پاشان دەبىتە دارىكى ئەۋتۇ كە
سىبەرەكەى سەرجم گەل بگرىتەۋە. چۇن ئەگەر يەكىك بادەيەكى^(۱) زۇر بخواتەۋە
ئاتوانى سەرخۇش نەبى، ھەمان شت ئەگەر گەلىك بىرۋا بە نەتەۋەپەرستى بىنى
ئاتوانى دەستۋىپى درىۋى نەكات و رقى لە گەلانى تر نەبىتەۋە و بە سوكى
سەبىريان نەكات، ئەگەر يەكىكىش فرى بدرىتە ناۋ ناۋ لەشى ھەر تەر دەبى،
شاعىر دەلى:

دەستى بەستەۋە و خستىە ناۋ دەريا

پىتى ۋت تەر نەبى ۋرىا بە ۋرىا!^(۲)

بەتايىەتى ئەگەر زانست و ئەدەب و فەلسەفەۋ مپىرۋ و تەنانەت زانستە
سروشتىە كانىش بۇ بنىادنانى سۆزى گەلپەرستى و لاف و گەزافى رەگەزپەرستى
يارىدەدەر بن و، دنەى گەل بدەن^(۳) شانازى بە بابۋىپىران بکەن و بە رابىرۋى
خۇيان بنازن و دىنپەرۋەرىكىش نەبى خەلك لە رەگەزپەرستى بسەنگرىنىتەۋە و
كەسانىكىش سەرگردايەتى خەلكەكەيان گرتبىتە دەست لە رەگەزپەرستى و
شكۆى نەتەۋەپەرستى بىرازى ھىچ پىۋدان و بەھى تر نەناسن.

(۱) بادە: مەى.

لە إياك إياك أن تبطل بالماء !

(۲) ألقاه في البحر مكتوفا وقال

(۳) دندەن: ھاندان.

کینه و ترسیش یه کیکن له و بنه مایانه که نه گهر وجودیان نه بی شیرازی ژینی نه ته وه په رستی دروست نابیت، که نه مه شیان بریتیه له لایه نی پیهی چپونی خه لکان. بیگومان نه و کاته ی که گهل شتیکی هه بی لیتی بترسی و کینه ی لسی هه لگرئی حه ماسه ت و تین و تاوی نه ته وه په رستی وه کول دیت و ته مه نی دریز ده بیت بویه سه رکرده نه ته وه په رسته کان هه همیشه سۆزی نیو ناخی گهل ده و روژینن و ژیله مۆکانی وه جو ش دینن و ژیی هه ره به کار و ناسکی ده بزوینن، که بریتیه له ترس و کینه. چونکه به هۆی نه م دوانه وه نه بی هه وری نه ته وه په رستی ناتریشقیینی و لافاو ده نیشیته وه .

ئوستاد (جۆد) شیکردنه وه یه کی فلسه فی و ده وری له م باره وه کردوه و ده لئی: ((ته و سۆزانه ی که له گهل یه کدا به شدارن و ده توانی به ئاسانی بوروژیندین بریتین له سۆزی (ترس) و (کینه) که ده بنه مایه ی بزواندن و دنه دانی جه ماوهریکی گه وری خه لکی ره شوکی. به زه یی و پیاو ته ی و به خشنده یی و خو شه ویستی ناتوانن به م جو ره کار له خه لکی بکه ن، نه و که سانه ی ده یانه و ی سه رکر دایه تی گهل بکه ن نه و کاته سه رکه و تن وه ده ست دینن که شتیکیان بو بدوژیته وه لیتی بترسن و کینه ی لسی هه لگرن، بویه نه گهر به و ی گهلانی سه ر روی زه و ی یه ک بگرن ده بی دوژمنیکیان له سه ر هه ساره یه کی تر بو وینه مانگ — بو بدوژمه وه لیتی بترسن. بویه سه یر نیه که نه مپو حکومه ته نه ته وه په رسته کانی نه م سه رده مه له سۆنگه ی سۆزه کانی ترس و کینه وه ره فتار له گهل دراوسیکانی بکات، چونکه نه م سۆزانه ده بی هه رده م له دللی خه لکانی حوکمکراودا بژین بو نه وه ی یه کبونی نه ته وه په رستی به هیز بی)) .

رینگه چاره ی نیسلامی بو ته نگره ی شهرو مونا فه سه ی نیوان گهلان:

نه و رینگه چاره یه ی که ئوستاد جۆد بو چاره سه رکردنی گرفتگی نه ته وه کان و ته نگره ی شهرو مونا فه سه ی نیوان گهلانی پیشنیار کردوه رینگه چاره یه کی

دادگہرانہ و ناراستہ گاریہ کی ہوشمندانہی تیدایہ، دہلی بڑ شہوی دوژمنایہ تی گہلانی سہر زہوی پڑوہ و یہ کتر ناراستہ نہ کروی پیویستہ دوژمنیکی وا ہہبی ہہمو لہ دوژمنایہ تہ کھی بہ شدار بن و لپی بترسن و بیبوغزینن و لہ یدک سہنگہردا دژی بوہست۔ نیمہش دہلین رینگہ چارہ کہ پیویست بہدہیتان و پیداکردنی دوژمنیکی ناوا ناکات و مہرجیش نیہ دوژمنہ کہ لہسہر ہہسارہیہ کی تری و ہکو مانگ و مہریخ بیت، جا بڑ وا دور برؤین؟ نہی نہوہ نیہ ناین پیمان دہلی نہو دوژمنہ سہرسہختہی کہ دژایہ تی جوری مرؤڈ و ٹادہ میزادان دہکات وا لہسہر زہوی دایہ و لہسہر ہہمو مرؤفیکیش پیویستہ دوژمنایہ تی بکات و خوی لسی پاریزی و لہ گہل مرؤفانی تر دہست لہناو دہست روہروی بوہست۔ قورٹان دہفرموی: ﴿إِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمْ عَدُوٌّ فَاتَّخِذُوهُ عَدُوًّا إِنَّمَا يَدْعُو حُزْبَهُ لِيَكُونُوا مِنْ أَصْحَابِ السَّعِيرِ﴾: شہیتان دوژمنتانہ، نیوہش بیکن بہ دوژمن، شہیتان بانگی شوینکہ وتوہ کانی دہکات تا لہریزی دژہ خیہ کان بن ﴿فاطر: ۶﴾ ہہروہا دہفرموی: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ادْخُلُوا فِي السَّلَامِ كَافَّةً وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُّبِينٌ﴾: پرواداران! برؤنہ ناو ہہمو نیسلام و وہدوای ہہنگاوہ کانی شہیتان مہکون، چونکہ شہیتان دوژمنیکی ناشکرای نیوہیہ ﴿البقرہ: ۲۰۸﴾.

نیسلام مرؤفایہ تی تہنہا بڑ دو بہش دابہش کردوہ: خواپہرست و شہیتانپہرست، ہہقہرورہ و ناہہقہرورہ، جہنگ و جیہادیشی لہ دژی شہیتانپہرست و ناہہقہرستان بہریا کردوہ، جا لہ ہہر کوی بن و ہہر کہسیکیش بن۔ قورٹان دہفرموی: ﴿الَّذِينَ آمَنُوا يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالَّذِينَ كَفَرُوا يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ الطَّاغُوتِ فَقَاتِلُوا أَوْلِيَاءَ الشَّيْطَانِ إِنَّ كَيْدَ الشَّيْطَانِ كَانَ ضَعِيفًا﴾: پرواداران لہ پیناوی خوا دہجنگن و بیپروایانیش لہ پینا و تاغوت، شہیتانپہرستہ کان بکوژن، نہخشہو فیلی شہیتان لاواہ ﴿نساء: ۷۶﴾.

نہو جہنگانہی نیسلام کردونی ہہرگیز لہ میژودا جہنگی ناوا پڑ خیرو بہرہکات روی نہداوہ، کہمترین خوینی تیدا پڑاوہ و کہمترین کہسی تیدا کوژراوہ، ہہرگیز جہنگی ناوا نہبوہ ہیندہ چاکہو ٹاسودہی و بہرژہوہندیہی بڑ

مرؤفایه تی تیدا بوبی. ژماره ی کوژراوانی هردو لا (به موسلمانان کان و کافره کانهوه) له سدرجه م جهنگ و کوشتار و هیرش و بهره نگاریه کاندای که له سالی دوی کۆچی تا نوی کۆچی خایاند ناگاته هزار و ههژده (۱۰۱۸) کوژراو، موسلمانان کان دو سهد و په نجاو نو (۲۵۹) کوژراویان بوه و کافره کانیش هفت سهدو په نجاو نو (۷۵۹) کوژراو. ^(۱)

به لام ژماره ی قوریانی جهنگی یه که می جیهانی (۱۹۱۴-۱۹۱۸ ز) به گویره ی راستترین نامار ده گاته بیست و یه ک ملیون کهس ^(۲)، هفت ملیونیان کوژراو و نهوانی تریش بریندار. مستهر (Maxton) ی نه نام پهرله مانی ئینگیزی واهه زنده ده بات که ژماره ی قوریانیه کانی جهنگی دوه می جیهانی (۱۹۳۹ ز) له په نجا ملیون که متر نه بوبی. خهرچی کوشتنی یه ک پیوا له جهنگی یه که می جیهانی (ده) هزار جونه یه بو. به لام خهرجیه کانی یه ک سه عاتی جهنگی دوه می جیهانی بریتی بو له یه ک ملیون جونه یه) ^(۳).

جهنگه ئیسلامیه کان بو نهوه بون چیر خوین به فیرو نه رژیت و سهرو مالی خه لک پاریزی و ده روی خیروخوشی و به خته وهری به روی جیهاندا بکریته وه. به لام شه ره مونا فه سه بی و فیز و ده مار نامیزه کانی نه فامیتی که به شه ری هره گه وهی جیهانی ناوزه د کراون له پینا و هه سکردنی چند شه پتیکی یه ک له دوا ی یه کی پیشتر بو، فرمو نه مهش و ته که می مستهر (لوید جورج) پالهوانی شه ری هره گه وه و سه ره ک وهزیرانی ئینگیزی که ده لی:

(۱) نه م ژمارانه له ناماره که می نوسه ری به ناویانگی ژینامه ی پیغه مبه ر ﷺ: قازی محمد سلیمان المنصور الفوری له بهرگی دوه می کتیبی (سیره رحمة العالمین) م وهرگروه، که نه ریش سه رجه م کوژراوه کانی گشت غه زا و نیرده وه شه ره بچوک و گه وه کانی حسیب کرده. ناماری نوسه ره کانی تر له م ژماره یه که مترن.

(۲) مستهر ه. تاوسه ند (E.H.Tawansend) له رۆژنامه یه کی هیندۆ - ئینگلیزیدا ته حقیقتیکی بلاؤ کردۆته وه ده لی ژماره ی قوریانیه کانی جهنگی هره گه وه له (۳۷,۵۱۳,۸۸۶) که متر نیه که (۸,۵۴۳,۵۱۵) بیان کوژراو بون.

(۳) مه قاله که می تاوسه ند له رۆژنامه ی هیندۆ.

((نه گهر مه سيح بگه پي ته وه ناتوانى زور له سهر زه ويدا بئى چونكه ده بينى مروؤ دوى دوهزار سال هيشتا هدر خه ريكي شهرو شوپ و كوشت و بر و تالان و برؤ و ويران كردنى يه كترن. نه گهر كار وا بروات دنيا گه وره ترين شهري ميژو ده بينى كه ده بيته هؤى نه وهى خوئينى مروفايه تى روبرا هه لبه سستى و خانوبه ره خاپور بيئو قاتوقرى بلاوب بيته وه. ناخؤ نه گهر مه سيح بيته وه چ بينى؟ مروؤ بينى وهك برا و برادر ته وقه له گهل يه كتر بكن؟! نه خير، بهلكو ده بينى وا خويان بو شه ريكي ويرانترو كارساتر و مهرگساتر ناماده كرده، ده بينى هه مو خه ريكي داهيتان و دوزينه وهى چه كى دوزه خين، خه ريكن له كه ره سته و ناميى نه شكه نجه داندا به هره مندتر ده بن)).^(۴)

نهو شهر و كوشتار و دوژمنكاريه ي نيوان گه لان و نهو نه ته وه په رستى و نيشتيمان په رستى و ههراو هؤر يايه، گشتى له نه نجامى نه وه بو كه دوژمنى سه رسه ختى راسته قينه يان له ياد نه مابو و له دژايه تى نهو دوژمنه وه رچه رخا بون، دياره ناگريش نه گهر سه ره بزوتى نه بيى خؤى ده خواته وه، شاعيري نه فاميتى گوته نى:

گهر كه سمان ده ست نه كه وئى برا بهر شهرمان ده كه وئى^(۱)

نه م گه لانه نه گهر دوژمنى راسته قينه ي خويان ناسيبويه و رادده ي زيان و مه ترسى و هيژه كه يان له لادا رون بوايه هه رگيز دوچارى نهو هه مو شهرو كينه و توره يى و ركه به رايه تيه خه ياليه نه ده بون، پيشينانى عه رب راستيان گوتوه: ((عند الحفيظة تذهب الاحقاد، و اتا: نه گهر ته نگانه هه ليكرد ركوكينه بارى كرد)). محمد ﷺ به م جوړه گشت هؤزه دوژمنكاره عه ره بيه كاني كرده برا كه شمشيره كانيان خوئينى يه كتر يان لى ده چؤر يايه وه و به خوئينى سه ري يه كتر تينسو

(۴) پيشينيه كه ي (ليؤد جوړج) هاته دى، شهري داهاتو روى دا و گه ليكيش له جهنگى يه كه مى رابردو گه وره تر بو، مروؤ و گيانه وه ريكي زياترى له ناو برد و خانوبه ره يه كى پتري ويران كرد و شارو گونديكى زياترى خاپور كرد، شتى واى تندا به ربابو سه ري مندالى ساواى سپى كرد، نرخى شهك و كه لويه له رادده به در به رزبوه وه و زور ولات توشى قاتوقرى بو.

(۱) وأحيانا على بكر أحيانا إذا ما لم نجد إلا أخانا

بون، وه کو نهوس و خه زرهج له مدهینه دا، بهنی عهدنان و بهنی قه حطان له جهزیره دا، وپرای نه مان هم مو په گهزه جوړاوجوره کانی کرده یه که نه ته وه و یه که سهربازگه ی دژ به بیباوه پری و نه فامی، دوژمنی کی له دهره وه پینیشان دان تا دوژمنایه تی و رکوکینه ی له گه لدا به ریا بکه ن، نهو دوژمنه ش بریتی بو له ناهه ق و تاغوتان و ده ست و پیوه نده کانیان، به شه ری نهو دوژمنه ی خه ریک کردن و نایه تی بو ده خویندنه وه که ده فهرموی: ﴿الَّذِينَ آمَنُوا يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالَّذِينَ كَفَرُوا يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ الطَّاغُوتِ فَقَاتِلُوا أَوْلِيَاءَ الشَّيْطَانِ إِنَّ كَيْدَ الشَّيْطَانِ كَانَ ضَعِيفًا﴾ نهو که سانه ی پروایان هیناوه له پیناوی خوا ده جه ننگن، به لام نهو که سانه ی بیباوه رن له پیناوی تاغوت ده جه ننگن، ده جا پروادارینه! شه تیان په رسته کان بکوژن، فروفیلی شه تیان لاوازه ﴿النساء: ۷۶﴾، به هوی نه م دوژمنه وه رکوکینه ی یه کتریان له بیر نه ما، تنه ا نهو کاتانه وه بیریان ده هاته وه که دوژمنی راسته قینه ی خویان له بیر ده کرد و وازیان له شه ر و دژایه تی نهو دینا، هه ر بویه ش شه ره نیوه خوئی و ناشوب و ناژاوه کان په یدا بون که هه مو که س پینان ناگاداره.

پروپاگهنده ی نه ته وه په رسته کان و زهره ر و زیانیان بو گه لانی بچوک :

نه ته وه په رسته کان له ناوه وه له دهره وه ی ولاتدا نه ته وه په رسته تی بو گه لانی بچوک ده رازیننه وه و به شان و شکوی نه ده ب و زمان و پوښبیری و پاکیتی گه ل هه لده لاین و میژوه که ی گه لئ به پیروز و به رز ده خه نه رو، تا نه وه ی گه ل خوئی لیده گوژی و سوز و گودازی نه ته وه په رستی دیته جوښ و دوچاری فیز و ده مار و که شو فشان ده بی، وا ده زانئ قولله و قه لای پولاینی هه لچنیوه و خوئی بو شه ری توندوتیژ و بیئامان شه ته که داوه، بزیه خوئی له جیهان داده بریتئ و جار جاریش بوغرا ده بیت و ته شقه له به ولاتیکی زل ده فروشیت، جاریش هیه و لاتسه کان هیرشی ده که نه سه ر و له ماوه ی چیشته نگاوئیک له ناوی ده بن و ده بیته قوریانی نه ته وه په سستی و جوغزه ته سکه که ی، به ناو به رپرسه کانیش دادیان ناده ن

﴿كَمْثَلِ الشَّيْطَانِ إِذْ قَالَ لِلْإِنْسَانِ اكْفُرْ فَلَمَّا كَفَرَ قَالَ إِنِّي بَرِيءٌ مِنْكَ: وَهَكَوْ شَهِيَتَانِ كِه به مَرُوْده‌لئی بِيَبْرُوا به كه بِيَبْرُوا بو ده‌لئی: مَنْ لَيْتْ بَدْرِيْم.﴾ الحشر: ۱۶. پۆله‌ندا و به‌لجیكا و هۆله‌ندا و یۆنان و دانیمارك و عیراق و ئیترانیش له جهنگی دوه‌می جیهانیدا بهم دهرده‌وه چون.

ته‌ماحی ولاته گه‌وره‌كان:

ولاته گه‌وره‌كان به واجبیکی نه‌ته‌وه‌یی ده‌زانن ته‌گهر ده‌سه‌لات به‌سه‌ر گه‌وره‌ترین ناوچه‌ی سه‌رزوه‌ی دابگرن و ئالا له‌سه‌ر فره‌وانترین رویه‌ر هه‌لكهن، ته‌گهرچی چۆل و بیابانیش بئ، موسته‌عمه‌رات و موسته‌له‌كاتیان له‌گشت كیشه‌ره‌كاندا هه‌بئ ته‌گهرچی له‌پینا و پاراستنی موسته‌عمه‌ره و راه‌پرانندی كاروباره‌كانیشیان باجیکی گه‌وره‌ی له‌شكرو پارو و پۆلیسیش بده‌ن یان توشی نا‌ره‌ه‌تی و نه‌سته‌میش بئ، پینان وایه‌ ته‌م كارانه واجبیکی شه‌رعیه‌تی نه‌ته‌وه‌په‌رستایه‌تیه. ته‌م ولاته گه‌وران هه‌یچ ئامانجیكی ره‌وشت ئامیژو به‌روبو میكی داب و نه‌ریت ئامیژیان نیه، تاكه ئامانجیان بریتیه له (شه‌ره‌ف و شكۆی نه‌ته‌وایه‌تی) (۱).

ئوستاد (جۆد) شكۆی نه‌ته‌وایه‌تی پیناسه ده‌كات و ده‌لئی:

((شكۆی نه‌ته‌وایه‌تی) (۲) واته گه‌ل هه‌یژیکي وای هه‌بئ له‌كاتی پێویستدا بتوانئ هه‌زو ئاره‌زوه‌كاني خۆی پئ به‌سه‌ر گه‌لانی تر پیاده بكات. شكۆی نه‌ته‌وایه‌تی كه پیتی ده‌لین (سه‌رمه‌شقی كاملی گه‌ل) هه‌نده‌ی به‌سه‌ به‌ دزیو و كریت بناسرئ كه دژی سیفه‌تی پاك و ره‌وشتی به‌رزو. ته‌گه‌ر ولاتیك درۆ نه‌كات و راست بو‌یژئ و به‌لینه‌كاني نه‌شكینئ و ده‌گه‌ل بیده‌سه‌لات و زه‌بونان مه‌ردومانه ره‌فتار بكات؛ ئه‌وا نه‌ته‌وه‌كان واده‌زانن ئاستی شه‌ره‌فی ته‌م ولاته

(۱) يدك له‌و غونانه داگیركاریه‌كهی نه‌مه‌ریكا بو بۆ قیتنام كه قوربانیه‌کی سه‌ر و مالی بیشوماری له پیناودا به‌فیرۆ دا.

(۲) شكۆی نه‌ته‌وایه‌تی: المجد القومي.

دابه زیوه. شهره ف - ههروهک مسته ر بلدون پیناسه ی دهکات - بریتیه لهو هیزه ی که نه تهوه شانازی و شکوی پی وه دی دینی و سه رنج و هزری خه لکان به ره و خوی ده جینی. ناشکرایه نه م جوژه هیزه ه که نه تهوه شه ره فی پی وه ده ست دینی له سه ر بومبای ویرانکه ر و ناگرپوین و له سه ر وه فا و دل سوژی نه و گه نجانه وه به نده که هه ز ده که ن شارو ولاتانی تر بوژدومان بکه ن، نه و شه ره فه ی گه لی پی ستایش ده کرئ پیچه وانه ی نه و سیفه ت و ره وشتانه یه که تاکی پی مه دح ده کرئ، من واده زانم گه ل بیه وی چهن دی شه ره فه مند بی ده بی نه وه نده ه ناپاک و درنده بی، به لام شه ره ف نه وه نیه که مرؤ یان گه ل به فریوئل و ته له که بازی و سه مکاری شه ره فه مند بی))^(۲).

له شوینکی تر دا ده لی :

((خوبه زلزانین - پتر له چاوتیپرین - وای له چینی ده سه لاتداری به ریتانیا کرده وه پلان و نه خسه ی وا دانینه وه له گه ل دیه نی ده ره وه یان جیاواز بی که خویان به مه سه ره تخواز و ته باخواز نیشان ده دن، بو نمونه با پیاویک بچیه لای کاربه ده ستانی به ریتانیا و پینان بلی: ده سه ردارای قاقرتین و به یارترین لاتسه خاکیکی ولاته که تان بن، نه و ولته ی له به ر پان و پوری و فراوانیدا خوری لی ناوا نابج، نه و جا بزانه پاله وانانی پاریزگارانی ئینگلیز دنیای له سه ر ویک ناین و جامی تورپیی به سه ردا هه لئارپوین و رۆژنامه کان هه راو زه نا به ریا ناکه ن؟!، که واته پاریزگاران ته نها چاوتیپرین به لکو خوبه زلزان و سه رسه ختیشن))^(۳).

مونا فه سه ی گه لان له سه ر بازار و موسته عمه ران :

ههن دی نه ته وه زو ده ستی خویان دیت و گه لیك موسته عمه ریه یان دامه زرانده و ده ستیان به سه ر زور ولات داگرت، به لام ههن دی نه ته وه ی تر به مجوره نه بون و وه دوا که وتن، پاشان راه پرین و که وتنه به ره ره کاری کردنی نه ته وه ده ستوه شیته کان و

Guide to Modern Wickdness .p.۱۵۳ (۲)

Guide to Modern Wickdness .p.۱۸۰ (۳)

داواى پشكى خۇيان دەکرد، ئىتر ئەمانىش ۋەك ئەوان بەدوى پىگە دەگەرپان و ھەوليان دەدا بازارپان بۆ خۆ ۋەدۆزن تا بتوانن كەلوپەلى خۇيان تىدا بفرۆشن، ۋەدوى تەپۆلكان دەگەرپان تا ئالاي شكۆ و شانازى تىدا ھەلكەن و ۋەك ئىمپراتۆرىيەتە مەزەنەكان تەماشاشا بكرىن. پاشان ئەوانى يەكەم لىي قىت دەبونە ۋە ھەولئى رامالئىنيان دەدا و دەبونە لەمپەر و نەياندەھىشت ئارەزۋەكانى بىنئىتە دى، واشيان نىشان دەدا لە پىناو نەتەۋە بچوكەكاندا خۇيان پىچرپوتەۋە و دەيانەۋى گەلانى ستەمدىدە رزگار بكەن. بەلام زۆر لە خەلكى خۇيان و لە پىگانەكان گومانىان لە دلسۆزى و نىتپاكى و بانگەۋازەكەيان ھەبو.

ئوستاد (جۆدى) ئىنگلىز لە وتەيەكىدا لە بارەى دابەشكردنى ولاتان بەسەر ئىمپىريالىزمەكان دەيەۋى تورپەيى ھەندى لە گەلانى ۋەك گەلى يابان ھەلمۇئى - جا بە ئەنقەست بىچان بە نەزانى - ۋا دەردەخات كە گەلى ئىنگلىز نەتەۋەيەكى ئاشتىخواز بىچ و يابانىيەكانىش بە شەيداي كوشتن وپرىن و شەرانگىزى دەخاتە رو، دەلى: ((بىنگومان گەلى ئىنگلىز ئاشتىخوازن، بەلام ئاشتىخوازەكەيان ۋەك دزىك وايە ۋازى لە پىشە كۆنەكەى خۆى ھىنابى، گەلى ئىنگلىز بەساي دەستكەوتەكانى پىشانى توانىۋىتە شەرپەف و شكۆ بۆ خۆى ۋەدى بىنى، گەلىكىشىان رك لەو كەسانە دەبىتەۋە كە پىشەكۆنەكەى ئەوان دوبارە دەكەنەۋە، ئىنگلىز مال و دەستكەوتىكى لەخۆ زيادىان ھەيە و ئىستىھلاكىش ناكەن، بەلام ئەۋكەسانەش بە شەرپەخواز ناوزەد دەكەن كە دەيانەۋى بەشدارى لەو پىشەيەدا بكەن))^(۱). گەلى جار شەرپە لە نىوان ئەۋ گەلانى دەسەلاتىان بەسەر ولاتىتر داگرتە لەگەل ئەۋ گەلانى ھەول دەدەن دەسەلاتىان فراۋان بكەن پودەدات، بەلام بە يەكچاۋ تەماشاكردنى ئەم شەرپەنە دەگەل ئەۋ شەرپەنە لەپىناو ھىنانەدى دادگەرى و بەرەنگاربونەۋى ستەمكاران و رزگارکردنى ستەمدىدان بەرىا دەكرى شتىكى راست نىيە، چونكە خوا دەفەرمۇئى: ﴿وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتُلُوا فَأَصْلَحُوا بَيْنَهُمَا فَإِنْ بَغَت إِحْدَاهُمَا عَلَى الْأُخْرَى فَقَاتِلُوا الَّتِي تَبْغِي حَتَّى تَفِيءَ

إِلَى أَمْرِ اللَّهِ فَإِنْ فَاءَتْ فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا بِالْعَدْلِ وَأَقْسِطُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ: نه گهر دو چین له بروداران بوه شهریان، ثیوه ناشتیان بکه نه وه، به لام نه گهر چینیکیان دهستدریژی کردو نه وه ستا له گه لیدا بجهنگن تا ملکه چی فرمانه کانی خوا ده بی، نه گهر ملکه چ بو نه وا به داد و ره واوه مه سره تیان له نیواندا بکن، خوا داد گهرانی خویش ده وی. (الحجرات: ۹)، نه مهش له بهر نه وه ی شهره پاوانخوازیه کان شهره کینه وه وه ست و مونا فسه و ده مارگیری و تیره یین. نه وه شهرانه ی له ژیر سه ره رشتی (کومه له ی گه لان) ی پیشان و (نه ته وه یه کگرته وه کان) ی نیستا پوده ده ن وه که نه میر شه کب نه رسه لان گوته نی: ((وه که کیشی عه روزی ده ریایه به لام بئ ناوه، ته نه ها له م پیناوه دا به ریا کراون تا بهرگیکی یاسایی به بهر دا بپردی و داگیرکاریه کانیش به ناوی تر دارپژنه وه و ته نه ها زه بون و بیده سه لاته کان ملکه چیان بن که له مه ر زهیژی پیدریژدا ده سه پاچهن))، یان دکتور محمد ثیقبال گوته نی: ((مه کوی دز و کفندزان که له پیناوا به شکردنی کفنی مردوان یه کیان گرتوه)).

نوستاد (جود) ده لی:

((نه م شهرانه ی له ژیر سه ره رشتیه تی (کومه له ی گه لان^(۱)) دا به ریا ده کرین له پیناوا نه وه دا نیه داد گهری له نیوان گه لان دابین بکری و دهستی سته مکاران بپردی و تو له له تاوانکاران وه رگیریتته وه. شهره کان شهره نیوان گروپ و چینه مونا فسه کانه له پیناوا به هیژبون و بالاده ستبوندا، یه کیکیان ده یه وی گه وه ره ترین به شه سامان و ده رامه تی جیهان بو خو ی گل داته وه نه وه ی تریش هه لپه ی بو ده کات و شمشیر له خو ی هه لده سو ی، نه م شهرانه هیچ جیاوازیه کیان له گه ل شهره کانی پیشان نیه که له نیوان چینه مونا فسه کان روی ده دا، هیچ جیاوازیه کیان نیه له گه ل شهره نیوان نه مسا و پروسی^(۱) و شهره ی حه فت ساله^(۲))

(۱) کومه له ی گه لان: عصبه الامم.

(۱) شهره ته ماح و مونا فسه ی نیوان فه ره نسا و نیسپانیا و نینگلته را و هه لته ندا بو، که له سه ر دابه شکردنی سنور و گه نجینه کانی نه مسا به ریا بو. شهره که هه ر دوا به دوا ی مردنی فریدریکی

و شه‌ره کانی ناپلیون و شه‌ره کانی سالی (۱۹۱۴-۱۹۱۸ز)، ته‌ن‌ها به‌ناو جیاوازن، به‌لام نه‌گر یه‌کینک زنده‌رویی بکات و بلی شه‌ره‌کان بو به‌رگریکردن له دیموکراتیه‌ت و (کۆمه‌له‌ی گه‌لان) و له دژی فاشیزم و ده‌ستدریژی بون شه‌وا هر قسه‌یه‌که ده‌یکات و هیچ له واقع ناگۆری))^(۲).

جیاوازی نیوان حوکمی باجه‌ستین و حوکمی رینوینی به‌خش:

ده‌گێرنه‌وه جارێکیان عومهری کورپی عبدالعزیزی خه‌لیفه‌ی موسلمانان به‌ سه‌رکاره‌که‌ی ده‌لی: ((مالویران! خ‌خ‌خوا موحه‌مه‌ده‌و^ﷺی به‌ رینوینی به‌خش ناروده‌ نه‌که به‌ باجه‌ستین)). ئەم رسته‌یه گوزارشت له روحیه‌تی حوکومه‌تیکی ئاینی و ده‌کات که له‌سه‌ر بنجینه‌ی ریشوینی پیغه‌مبه‌رایه‌ن دامه‌زرابی و به‌ گۆیره‌ی نه‌خشه‌و شوینه‌وارو کارگێریه‌تی پیغه‌مبه‌ران به‌ریوه‌ چوینی. ئەم جو‌ره حکومه‌ته زیاتر بایه‌خ به‌ دین و راسته‌پێکردنی خو‌ره‌وشت و شه‌و شتانه‌ ده‌دات که زیان و قازانجی دوا‌روژی پیوه‌ به‌نده‌ نه‌که کۆکردنه‌وه‌ی باج و خه‌راج و ده‌رامه‌ت، له‌ روانگه‌ی ئاینه‌وه له‌ کیشه و گرفته‌ سیاسی و ئابوریه‌کان ده‌روانی، ریشیره ئاینی و خو‌ره‌وشتیه‌کان ده‌خاته سه‌روی قازانج و به‌رژه‌وه‌ندیه‌ ماددیه‌کان، عه‌ره‌ق و زینا و به‌ره‌له‌دایی و خراپه‌کاری حه‌رام ده‌کا، رینگه به‌ مامه‌له‌ی و نادات قازانج به‌ تاك بگه‌یه‌نی و زه‌ره‌ریش به‌ کۆمه‌ل، ریبیا و قومار قه‌ده‌غه‌ ده‌کات نه‌گه‌رچی زیانیکی گه‌وره‌ی مالیش به‌ ولات بگه‌یه‌نی، پڕوژه‌ی چاکسازی و راسته‌پێکردن په‌یدا ده‌کات، بایه‌خ به‌ ره‌وشت و په‌روه‌رده‌کردنی دل و ده‌رونان ده‌دات نه‌گه‌رچی پاره‌یه‌کی شه‌ستوو ئابوریه‌کی گه‌وره‌شی گه‌ره‌که‌ بیته‌، ئەم جو‌ره

پاشای نه‌مسا و هاتنه‌ سه‌ر حوکمی ماریا تیریزای کچی به‌ وه‌سیه‌ت و رازیبونی ولات؛ ده‌ستی پێکرد، له‌ سالی (۱۷۴۰) تا سالی (۱۷۴۸) خایاند.

(۲) شه‌رتک بو له‌پیناو ده‌ستدریژی و به‌رگری بو، فه‌ره‌نسا و پروسیا و سوید و زۆریه‌ی میرنشینه‌کانی ولاتی نه‌لمانیا و پروسیا و ئینگلته‌را به‌ژدار بون، له‌ سالی (۱۷۵۶) ده‌ستی پێ کرد و له‌ سالی (۱۷۶۳) کۆتایی پێهات.

حکومتانہ لہ ہدر ولاتیک دامہ زریں بهوجوڑہ دہین کہ قورٹان لہ بارہی کوچہران رونی کردوتسہوہ: ﴿الَّذِينَ إِن مَّكَّنَّاهُمْ فِي الْأَرْضِ أَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ وَأَمَرُوا بِالْمَعْرُوفِ وَنَهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ وَلِلَّهِ عَاقِبَةُ الْأُمُورِ﴾: ئەوانەى كە ئەگەر دەسەڵاتمان پێ بەخشین، نوێژ و رۆژو بەرپا دەكەن و فەرمان بە چاكه دەكەن و رینگه لہ خراپه دەگرن، سەرەنجامی کاروبارانیش هەر بۆ خوايه ﴿الحج: ۴۱﴾.

بەلام ئەو جوړه حكومهتانهى كه له سەر باجەستينى نەك له سەر ريتويينى دادەمەزريين، كه له پيتناو قازانج بۆ خو نەك بۆ خەلكى بەرپا دەبن ئەوا بايەخى هەرە گەرە و گرنگى خوێ بۆ باج و خەراج و دەرامەتى زۆر و جوړاو جوړ تەرخان دەكات، گەلى جاريش رەوشت و كارى خيژ و شيرازەى نيو مالى دەبنه قوربانى. جوړەها روتى و بەرەلايى و بەدكارى بە رەوا لەقەلەم دەدا و ريتوشوينى بۆ دادەپرئوئى، رینگه به داوينپيسى رەسمى دەدات و رەنگه هانيشى بدات. له ژيژ ناو و پەردەى تردا و دم^(۱) به قوما و گەليک تاوانى دژ به رەوشت دەدا، هەندى شتیش لہ پيتناو بەرژو هەندى خوێ سنوردار دەکا، نەك هەر رینگه به عارەق دەدا بەلکو دەشيفرۆشى و بازرگانيشى پى دەكات و ياساشى بۆ دادەپرئوئى، حوکم و سزاش به بەبالاى ئەوانەدا دەبرى و دژيان دەوہستى كه هەول دەدەن عەرەق قەدەغە بکەن، رەنگه خەلكى هەندى ولات ناچار بکات ماددە سړکەرەکانيشى لى بکړن، چەند حكومهتیکى ئەوروپايى لہ ئاسيا هەمان رەفتاريان دەرەق بە خەلكى چين بەکارهینا. بېگومان رەوشتى ئەو گەلانەى لەژيژ دەسەلاتى حكومهتى لەم جوړەدان ناخۆش و پەريشانە، چونکە لە لايەنى رەوشتەوہ دادەروخين، لەلايەنى روحوه پەژمورده و بى تين و توان دەبن، هەلبەت بونى ئەو جوړه دەسەڵاتدارانە وا لە خەلكى ولات دەكەن ئاستى رەوشتيان دابەزى و توشى هەمان ئەو نەخۆشيه رەوشتيانە بن كه ئەوروپا بەهۆى ژيارى ماددەپەرستيهوہ توشى بوہ، تەنانەت بەخۆشيان دانيان بەو کارەساتە ناوہ و لە دەستى بە نالە نالئ.

(۱) ودم: رینگەدان.

حکومەتە ئەوروپاییەکان شەپ و خراپە کاریەکانی ژبیاری ئەوروپایان لەگەڵ خۆدا ھەلگرتو، کەواتە چۆن ئومیدیان لێدەخوازری لە سایە و دەسلاتی ئەو جۆرە حکومەتانەو ڕەوشتی بەرز و کاری چاکە بیوژنەو و ئاستی ڕەوشت بەرز بیتهو؟! لە کاتیکیدا ئاشکرایە لە ولات و نیشتیمانی خۆشیاندا شتی وا ڕوی نەداو، وێرایی ئەمانە پەيامە کەشیان شتی وا ناخوازی و خۆشیان نە ڕوایان پێ ھەییە و نە ملکەچیشی دەبن، گۆزەش چی تیدا بێ ھەر ئەوھی لێ دەپڑی. ڕیبازی پاشا و داگیر کەران ھەرگیز وەك ڕیبازی پێغەمبەر و ڕینوینی بەخش و چاکەخوازان نەبو، ئەو حەقیقەتەھی قورئان لەسەر زاری شاژنی شاری سەبەئەو ڕایگەیانندو ئەستاکەش ھەر حەقیقەتە و لە ھیچ شوین و کاتیکیدا گۆرانی بەسەردا نایەت ﴿إِنَّ الْمُلُوكَ إِذَا دَخَلُوا قَرْيَةً أَفْسَدُوهَا وَجَعَلُوا أَعِزَّةَ أَهْلِهَا أَذِلَّةً وَكَذَلِكَ يَفْعَلُونَ﴾: پاشاکان پێ بنینە ھەر ئاواپیەك وێرانی دەکەن و خەلکی بەرێزی تیدا ڕیسوا دەکەن، ئەمە ئاکار و کردەوھی ھەمیشەبیانە ﴿النحل: ۳۴﴾.

به ندای سینه

نه وروپا له خوکوشتن^(۱) دایه

سهردهمی دوزینه ووهو داهینان:

نه گهر هدر یهک له سهردهمه کانی میژو به شتیکی تاییه تی ناسراو بی و له سهردهمه کانی تری جوئ کردیته ووه ده توانین هم سهردهمه ش به ناوی: سهردهمی دوزینه ووه و داهینان و بیتهل و کاره با جوئ بکهینه ووه. نکولی له وده ناکرئ که نه وروپاییه کان دهستیکی بالایان له م بواره دا هه بوه و گه لیکیشیان به ره وپیش برده و پیای بلیمهت و زانای داهینه رو دوزه ره ووهی گه لیک به تواناشیان تیدا هه لکه و توه.

به لام هدر چندی به شان و سالی پیشه سازی و داهینانه تازه کانی نه وروپا هه لبلین و به داهینه ر و دوزه ره ووه کان سه رسام بین، نابئ نه وه له بیر بکهین که هه مو نه و پیشه سازی و داهینان و دوزینه وانه بریتین له نامراز و کهرسته و پیناو نهک مه به ست و نامانج. ده بی له و پروانگه وه سه بریان بکهین ناخو تاچند قازانج و زهره ر ده به خشن، ده بی به گویره ی راده ی نه و خزمه ته ی له پیناو چاکه دا پیشه شیان کرده سه رکه و تنیان بو دیار بکهین، ده بی ته ماشای نه و نه نجامانه بکهین که دابینیان کرده و له و روله پروانین که له ژیان و کومه لگه و ره وشت و سیاسه تدا گیراویانه.

مه به ست له پیشه سازی و داهینان و هه لویستی ئیسلام:

پیم وایه مه به ست له پیشه سازی و داهینان بریتیه له زالبون به سه ر نه و کۆسپ و ته گهرانه ی که به هزی نه زانی و لاوازیه وه له سه ر رپی خه لک قوت

(۱) خوکوشتن: الأنتحار.

ده بنه وه، بریتیه له سود وهرگرتن له گشت شهو هیزه سروشتی و خیروبیر و خهزینه بهربلاوانه ی له گهردوندا همن تا بو نامانجی راست و دروست نهک بو لوتبه رزی و نانهوی ناژاوه که لکیان لی وهریگیری.

پیشان مروژ گهشت و گوزاری به پیاده بو، پاشان به دلی داهات ناژهل ژیربار بکات، پاشان ره پوهی به کار هیئا، پاشان هیستر و عاره بانه، بهم جوړه به ره بهره خیراییه که ی زیتر ده کرد و داهینانی نویتری ده دوزیه وه، له عاره بانه وه بو شه منده فهر، له شه منده فهر وه بو ترومبیل، له ترومبیل وه بو فرۆکه، له بهله میشه وه بو که شتی. ثم پیشکه وتنه شتیکی خوازراوه به لام خوزگه هموی له پیناوی نیازی چاک و بو پاژه ی^(۱) مروژ به کار ده بران، خوزگه بو مروژ دهبو تا بیتوانیایه له پیناوی کاری خیردا ری هه زار به هزار و پر نه ستمی پی سبری، خوزگه بو نه وه دهبو کات بو مروژ بگهرینیتسه وه و هیزی بو زیاد بکات تا بیتوانیایه سودی پوهای لی بیینی و بو نیازی پاکی به کاریینی.

هه لویستی نیسلام له بهرام بهر داهینان و دوزینه وه ی تازه دا رپون و ناشکرایه، خوا هه والی پیداوین مروژ له سهر زه ویدا جینشینه و ههر چی شتیکی خوا له جیهانی نه فراندوه بو مروژی موسه خهر کرده، خوا ده فهر موی:

﴿هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا: خَا هه رچی له زه ویدا هه یه هه موی بو ئیوه رام کرده﴾ البقرة: ۲۹.

﴿اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَكُمْ وَسَخَّرَ لَكُمْ الْفَلَكَ لِتَجْرِيَ فِي الْبَحْرِ بِأَمْرِهِ وَسَخَّرَ لَكُمْ الْأَنْهَارَ، وَسَخَّرَ لَكُمْ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ دَائِبِينَ وَسَخَّرَ لَكُمْ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ، وَأَتَاكُمْ مِنْ كُلِّ مَا سَأَلْتُمُوهُ وَإِنْ تَعُدُّوا نِعْمَةَ اللَّهِ لَا تُحْصُوهَا إِنَّ الْإِنْسَانَ لَظَلُومٌ كَفَّارٌ: خَا ته رزو ناسمانه کانی نه فراندوه و بارانی له ناسمان باراندوه و بهروبومی پی پواندوه تا بوتان بیته بژیوی، که شتی بو ئیوه رام کرده و به فهرمانی خوا له سهر ده ریا ده روات و رپواره کانی بو مسه خهر کردون. خور و مانگی بو

مسه خخهر کردون که هم میسه و له گهر دان، شهو و پوژی بو مسه خخهر کردون. هه چسی داواتان لیکردوه و پیوستتانه پیی به خشیون، نه گهر به خشه کانی خوا هه لژمیرن بزتان ناژمیردی، به لام مروژ سته مئامیز و ناسویاسگوزاره ﴿ ابراهیم: ۳۲-۳۳ .

﴿ وَالْقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا ﴾ ریزمان له ئاده میزاد ناوه و امان کردوه بتوانی به سهر بهژ^(۱) و ده ریادا پروات، له شته پاکه کان بژیویمان پیی به خشیون و به سهر زور له ئافهریده کراوه کانیشدا ریزی پترمان پیداون ﴿ الاسراء: ۷۰ ، جا با خوینهری به ریز له ره هاوه تی^(۲) شه و تهیه پروانی: ﴿ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ ﴾ ، ﴿ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ ﴾ .

﴿ وَالْأَنْعَامَ خَلَقَهَا لَكُمْ فِيهَا دِفْءٌ وَمَنَافِعُ وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ، وَلَكُمْ فِيهَا جَمَالٌ حِينَ تُرِيحُونَ وَحِينَ تَسْرَحُونَ، وَتَحْمِلُ أَثْقَالَكُمْ إِلَىٰ بَلَدٍ لَّمْ تَكُونُوا بِالْغَيْهِ إِلَّا بِشِقِّ الْأَنْفُسِ إِنَّ رَبَّكُمْ لَرَعُوفٌ رَّحِيمٌ، وَالْخَيْلَ وَالْبِغَالَ وَالْحَمِيرَ لِتَرْكَبُوهَا وَزِينَةً وَيَخْلُقُ مَا لَا تَعْلَمُونَ: ئاژه لی بو ئیوه ئافهریده کردوه که به هژی پیست و خوریه که یه وه گهرم ده بنه وه، جگه له مه گه لی سودی تریشی لی ده بینن و گه لی جو ریشیان ده خون. که ده یان بنه له وه و ده یان نه بیننه وه دیمه نی جوان و دل فرینتان بو ده نوینن و باری قورستان بو شوینی و بو هه لده گرن که نه گهر به هژی شه و ئاژه لانه وه نه بوایه گه لی به زه حمه ت و ده رده سهری ده یگه یشتنی، خوا به سوژ و میهره بانه. ههروه ها ته سپ و هیستر و که ریشی بو مسه خخهر کردون تا سواری بن و دیمه نی جوانی پیی وه دی بینن، خوا گه لی شتی تریش ئافهریده ده کات که هیشتا نازانن چیه ﴿ النحل: ۵-۸ .

﴿ وَالَّذِي خَلَقَ الْأَزْوَاجَ كُلَّهَا وَجَعَلَ لَكُمْ مِنَ الْفُلْكِ وَالْأَنْعَامِ مَا تَرْكَبُونَ، لِيَسْتَوُوا عَلَىٰ ظُهُورِهِ ثُمَّ تَذْكُرُوا نِعْمَةَ رَبِّكُمْ إِذَا اسْتَوَيْتُمْ عَلَيْهِ وَتَقُولُوا سُبْحَانَ

(۱) بهژ: وشکانی.

(۲) ره هاوه ت: فره وانی.

ئامیره‌كان بکه‌ن و پیتی بلین له‌م مه‌به‌سته‌ی به‌کارینه‌ و له‌و مه‌به‌سته‌ی به‌کار مه‌هینه. بۆ وینه‌ شقارته‌ ناگر ده‌به‌خشێ به‌لام تۆ ده‌توانی هه‌م خانوبه‌ره‌ی خه‌لكی پێ بسوتینی هه‌م خۆتی له‌به‌ر گه‌رم بکه‌یه‌وه‌ و خواردن و گوشتی پێ به‌رژینی.

ته‌نها دین ده‌توانی مرۆف فی‌ری ئه‌وه‌ بکات که‌ چۆن و له‌ کوێ ئه‌م هه‌یزه‌ ماددی به‌کار دینی، دین پێ به‌ مرۆف نیشان ده‌دات به‌ چ شیوه‌یه‌ک سود له‌ هه‌یز و زه‌کانی وه‌رگرت و چۆن سوپاسی به‌خششه‌کانی خوا بکات. دین ده‌ستی مرۆف ده‌گرێ و لێناگه‌رێ ئه‌و هه‌یزه‌ی خوا پێی به‌خشیه‌ له‌ پێناو سه‌تم و تاوان و ده‌ستدریزی و خرابه‌کاریدا به‌کاری پێنی، هه‌روه‌ک پێغه‌مبه‌ر موسا عليه السلام فه‌رمویه‌تی: ﴿ قَالَ رَبُّ بِمَا أَعَمَّتْ عَلَيَّ فَلَنْ أَكُونَ ظَاهِرًا لِّلْمُجْرِمِينَ: په‌روه‌ردگارا به‌و به‌خششانه‌ی تۆ به‌منت به‌خشیه‌ قه‌ت نا به‌ پالپه‌شتی تاوانکاران ﴿ القصص: ۱۷، سلیمانیش عليه السلام فه‌رمویه‌تی: ﴿ هَذَا مِنْ فَضْلِ رَبِّي لِيَبْلُوَنِي أَأَشْكُرُ أَمْ أَكْفُرُ وَمَنْ شَكَرَ فَإِنَّمَا يَشْكُرُ لِنَفْسِهِ وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ رَبِّي غَنِيٌّ كَرِيمٌ: ئه‌مه‌ فه‌زلی خوایه، پێی به‌خشیوم تا تا قیام بکاته‌وه‌ که‌ ئاخۆ سوپاس ده‌به‌ژیرم یان سه‌پله‌ ده‌ده‌جم، ئه‌و که‌سه‌ی سوپاس به‌ژیرم بێ بۆ خۆیه‌تی، ئه‌و که‌سه‌ش سه‌پله‌ بێ خوا باکی پێ نیه‌ و هه‌ر به‌خشنده‌یه‌ ﴿ النمل: ۴۰.

تیگه‌ ئکردنی ئامرازو مه‌به‌ست:

ئه‌وروپایه‌یه‌كان خۆیان له‌ دین بیه‌ش کردبو، بۆیه‌ په‌رژینی خوڤه‌وشتی و رێکخه‌ری ئاینیان نه‌بو، رێبه‌ری خاواناسیان نه‌بو به‌ره‌و راسته‌رێ رینۆتینیان بکات، ئامانجی ئافه‌ریده‌بون و سه‌ره‌تا و سه‌ره‌نجامی ژیانی خۆیان له‌ بیر کردبو، ده‌یانگوت: ﴿ إِن هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا نَمُوتُ وَنَحْيَا وَمَا نَحْنُ بِمَبْعُوثِينَ: ژیان هه‌ر ئه‌وه‌نده‌یه‌ که‌ ده‌بین و ده‌میرین و هه‌رگیز زنده‌و نابینه‌وه‌ ﴿ پێیان وابو زه‌وی بێ ساحیه‌ و ئامانج له‌ خه‌لقبونی مرۆفیش هه‌ر ئه‌وه‌یه‌ به‌ دوا‌ی چیژ و خۆشی و

قازانچی ماددی و بالادهستبوندا بگهړی و ههولّ بدا بهسهر خه لکان زالّ بیئ و خیروییره کانی زهوی بخته ژیر دهستی خوی.

به هوی ئه م تپروانینه وه زانست و هیزیان له پیناو دابینکردنی چیژ و خوشی و زالّبون بهسهر خه لک و داشکاندنی خه لکی مونافیس به کارهینا، مونافه سیان له داهینان و دوزینه وهی ئامیر و ئامرازی نویّ ده کرد تا به هویه وه بتوان مهرانه کانیان بیننه دی و خه لکانی تری پی بهرزهوت کهن. بهم شیوه به رده وام بون تا وای لیّهات ئامراز و مه بهستیان تیکه لّ کرد و ئامرازیان لسی بو به مه بهست، وهک (ئامانج و مه بهست) ههولّی دوزینه وه و داهینانی شتی نوییان ده دا و شهو و پوژیان به بیوچان گریّ ده دا و زور سه رقالمو خه ریکبون وهک خه ریکبونی مندا لّ به بوکه شوشه و یاری. ئیتر وایان لیّهات پییان و ابسی ژیار بریتی بیّ له خوشی و هه سانه وه، پاشان وه بیشتتر کهوتن و وایان لیّهات ژیار به (خیرایی) تیبگه ن.

ئوستاد (جود) ده لّی:

((دزرائیلی (Disraeli) ده لّی: کاتی خوی کومهلگه پیی و ابو ژیار بریتیه له خوشی و هه سانه وه، به لام ئیمه پیمان وایه بریتیه له خیرایی، خیرایی بوته خواوهندی گه نجانی ئه م سدرده مه، له پیناو به ته کهیدا بیترجمانه قوربانی به ئارامی و ناشتی و سۆز و بهزهیی ده دات))^(۱).

ئا به رانه ری هیژ و خوړه وشت له ئه وروپادا:

ئه وروپاییه کان له میژه یه کسانبونی هیژ و خوړه وشت و هاوسه نگیتی زانست و دینیان له دهست داوه، له وه ته می راپه رینه تازه خوازه که می ئه وروپاوه تا ئیستاکه ش هه ر هیژ و زانست له سهر حیسابی دین و خوړه وشت گه شه ده کهن، ئه وان بلنند و بالا ده بن و ئه مانیش نزم و نشیو، تا ئه وهی مه ودای ترانسی نیوانیان له راده به دهر دور و به رین بیّ و نه وه یه کی وا پهیدا بیّ وهک تای ته رازوی ناهاوسه نگ

بن، كە بائىكى لەبەر قورسى لەسەر ئەزى بى - كە بائى زانست و ھىزە -،
 باكەى تىشى - كە بائى دىن و خورەوشتە - لەبەر سوكى تاجا و پرکا لە بەرزى بى.
 ئەگەر پىا و لەم نەو ھىە بروانى كە چۆن ئەم ھەمو پىشكە و تنە
 سەروسە مەرانەى داھىناو و چۆن توانىو ھىە تى ئەم ھەمو ھىز و وزە سروسىتە
 مسە خخەر بكا؛ تاس دەبىاتەو و واقى و ڤ دەمىنى و دەلى نابى ئەمانە مرؤ
 بن و ھەبى و نەبى مەخلوقى ترن، كە چى لە ھەمان كاتىشدا دەبىنى لە
 رەوشىكى پەشوكا و پر نىگەرانىدا دەژىن، خورەوشتىان داتەپىو، چىژو
 ئارەزوىان ھەلبروسكاو، تورەبون و ھەلچونە كەيان نابەجىتە و بەزەبىان بە
 گىانلەبەران ناھتەو و زۆر بە نامەردى ستەم دەكەن. كورت و كرمانجى
 دەبىنى ھەمو نامراز و كەرستەبەكى ژىانىان مسە خخەر كرده بەلام نازان
 چۆن چۆنى بۆين!، دەبىنى ئەو پەرى مەبەستىان ھىناو تە دى و ھەرچى پىداو ىست
 و خۆشى ژىنە داىبىيان كرده كە چى لە سەرەتاترىن بنەماكانى ژيار و رەوشت و
 ژىانى مەردومانەدا كۆلەوارن، دەبىنى بە ئاسماندا ھەلدەگەرېن و گەرەكىانە بە
 بورجى جەوزا بگەن كە چى ھىشتا كاروبارى زەمىنى ژىر قاچى خۆيان رىك
 نەخستە، زانستە سروسىتەكان ھىزو وزەى لە راددەبەدەرى پى بەخشىون كە چى
 نافامن بۆ چاكەكەرى دەكارى نىن، وەك مندائىكى ساوا و شىتتىكى گەمژە وان
 جەلوى كار و كلىلى گەنجىنەكانى زەمىنىان لە دەست داىە بەلام ھەر ئەو ھەندەى
 لى دەفامن گالتەو يارى بە گەوھەر بەھادار و كەرستە بە نرخەكان بگەن و
 خۆين و مالى خەلكىش بە فىرؤ دەن.

ھىزى خواوھندانە و ئاوەزى مندالانە :

ئوستاد (جۆد) دەلى: ((زانستە سروسىتەكان ھىزى واى پى بەخشىوين تەنھا
 بەخواوھندان شايەن بى، بەلام ئىمە بە ئاوەزىكى مندالانەو ڤرندانە بەكارى
 دىن))^(۱).

له شوینیکی تردا دهلی:

((ئهو جیاوازیه گهورهیهی له نیوان پیشکهوتنه سهر سورهیتهره زانستیهکان و ژیانی مندالانهی کۆمه لایهتی و خه جاله تباریه که ماندا ههیه، له هه مو شوین و چالاکیهکاندا وه ده رکه وتوه. ئیمه ده توانین به هۆی زانسته وه کیشوهر و ده ریاکان بپین و وینه به بروسکه شه پۆل بنیرین و بیتهل له مال دامه زریین و له سهیلانوه گوئیستی کاترمیهره گهوره کهی بیگبن (Big Ben) ی له ندهن ببین، ده توانین به ناسماندا هه لفرین و له سهر زهوی و ده ریادا ری بپین، منداله کاغان به فاکس و ته له فۆن قسه بۆ یه کتر ده کهن، ددانی کلۆر بی ئیش وژان پر ده کریته وه، کشتوکال به کاره با نه شوفا ده کات، شه قامه کان به مافوری پلاستیکی روپوش ده کرین، تیشکی رۆتجنج (X-Rrys) بۆته په نجه ره و له هه ناومان ده روانی، وینهی جوله دار ده دوی و گۆرانی ده چپی، تاوانکار و تیروهرست به ئامیری بیتهل ده ستگیهر ده کری، که شتییه ژیر ده ریاییه کان تا جه مسهری باکور ده ریا ده بپن، فرۆکه کان تا جه مسهری باشور به ناسمانا هه لده فرن، که چی له گه لئ هه هه مو پیشکهوتنه زانستیه شدا ناتوانن گۆره پانیک له نیوه راستی شاره گهوره کاندا بۆ مندالی هه ژار و که ساسان دروست بکهین تا به هیمنی و به نارامی یاری تیدا بکهن. له نه نجامی هه ترازان و جیاوازیه فره وانیهی که له نیوان لایهنی زانست و لایهنی کۆمه لایه تیماندا ههیه نهک هه ر هه م کاره ناکهین به لکو سالانه دوه زاریشیا لینه کوژین و نه وهت هه زاریشیا لئ بریندار ده کهین.

جاریکیان له وتاریکدا که به شان و بالایی ژیاری لای خۆمانم هه لده گوت و شانازیم پیوه ده کرد به تایبهتی هه کات که هه ندیک له شو فیره کان توانیبویان سیسه د یان چوار سه د میل له سه عاتیکدا له ئاقاره لماویه کهی په ندینا (Pendine) ترومبیله کانیان لیبخورن، فرۆکه یه کیش له ماوهی بیست یان په نجا ده قیقه دا (باش نایه ته وه بیرم) توانیبوی له مؤسکۆوه بگاته نیویۆرک- هه یله سو فیککی هیندی ره خنه یه کی توندوتیژی لیگرتم و گوتی: راسته ئیوه

دەتوانن وەك بالئندە بە ناسماندا ھەلبفېرن و وەكو ماسی لەژیر ئاودا مەلە بکەن، بەلام ھەتا ئیستا نازانن چۆن بەسەر زەویدا برون^(۱).

شتی وا فیڕ دەبن کہ زەرەریان پی ببەخشی ئەک قازانج:

داهیتراو و دۆزراو نوئیەکان وایان لیھاتوہ زەرەریان لە قازانج زیاتر بی، وەك خوا لە بارەى جادودا دەفەرموی: ﴿وَيَتَعَلَّمُونَ مَا يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنْفَعُهُمْ﴾ البقره: ۱۰۲، خۆ ئەگەر بەکارھێنەرەکانیش خیر و چاکەیان بناسی بوايە و بیانزانى بوايە چۆن لە کارى خیریان بە کار دینن ئەوا بیگومان قازانج و سودیكى گەرەى بۆ مرۆفایەتى دینایە دى، دەفەرمو گوئى رادیرە بۆ وتەى یەك لە شاھیدەکانى نىو مالى خویان و بزانه چ دەویژى، شاھیدەكەش پىشتەر ناومان ھیناوہ کہ بەرپز ئوستاد (جۆدى بلیمەتە، بزانه بە چ جۆرىك رەخنە لەم داهیتراو و دۆزینەوہ تازانە دەگرئ:

((توانیومانە بەخیرایى لە راددەبەدەرەوہ لە شوینیكەوہ بۆ شوینیكى تر سەفەر بکەین، بەلام ئەو شوینانەى سەفەریان بۆ دەکەین کەجار ھدیە بۆ سەفەر بگوئین، گەشتیارەکان رینگای دورودریژیان بۆ کورت بۆتەوہ، گەلان لە یەكتر نزیک بونەتەوہ و ھەندیکیان لەگەل یەكتر تیکەلکیشیش بونە، بەلام لە ئەنجامى ئەمەدا پەییوەندى نىوان گەلان گزى تیکەوتوہ و لە جاران گەلیك خراپتر بوہ، ھەمان ئەو نامیر و نامرازانەى کە وایان کردوہ لەگەل گەلانى دراوسى ئاشنا بین دنیای یەك پارچە لیکردوین بە شەر. ئیزگەمان داهینا و توانیمان لەگەل دراوسى و گەلان بدوین، بەلام لە ئەنجامدا ھەر گەلیك ھەولى دەدا لەم رینگەییوہ سود لە بواری ھەوا وەرگرئ و نازارى دراوسیكەى بدات، گەلیكى دەکرد و دەکۆشا تا بسەلمینى رژیمنەكەى خۆى لە رژیمنى ئەو باشترە^(۲).

(۱) ھەمان سەرچاوہ . ل . ۲۹۳ .

(۲) ھەمان سەرچاوہ . ل . ۲۳۹ .

((که سهیری فرۆکه دهکمی به ناسمان هه‌لده‌فرۆی، وات به خه‌یال دادۆی شه‌وانی دروستیان کردوه مرۆی گه‌لیک زانا و کارامه و ده‌ستره‌نگینن و له‌سه‌روی مرۆفانی‌ترن، هه‌لبه‌ت شه‌و که‌سانه‌ی وێراون بۆ یه‌که‌ه‌جار پیتی هه‌لقه‌ن مرۆفی چاونه‌ترس و وره به‌رزو پاله‌وان و سه‌رچل بون^(۳)، به‌لام ئیستاکه‌ پر‌وانه و بزانه بۆ چ مه‌به‌ستیگ به‌کاربراون و به‌کار ده‌برین، ده‌بینی بۆ هه‌لداشته‌نی ناپالم و هه‌لاره‌هه‌لارکردنی جه‌سته‌ی مرۆف و قه‌رکردنی زینده‌وه‌ر و سوتاندنی خه‌لگ و باراندنی ژه‌هری کیمیایی و ته‌فروتوناکردنی گه‌ل و نه‌ته‌وه‌ی بیکه‌س و چه‌وساوه به‌کاره‌ی‌نران و، بێگومان شه‌مه‌ش مه‌رام و مه‌به‌ستی مرۆی که‌لله‌ بۆگه‌ن و شه‌یتانه‌کانه‌))^(۳).

((جا که سه‌به‌ی رۆژی میژونوسیگ لیمان ده‌کو‌لیته‌وه‌ ناخۆ چۆن زیریان به‌کار هه‌یناوه‌؟ باسمان ده‌کات و ده‌لی توانیویانه به‌ هۆی شه‌پۆلی بیته‌له‌وه‌ زی‌ری ژیر زه‌وی بدۆزنه‌وه‌، وینه‌ی نامراز و نامیره‌ پیشکه‌وتوه‌کانیش ده‌خاته‌ رو که‌ خاوه‌ن بانکه‌کان زی‌ریان پیکه‌شاه‌ و ژماردویانه، لیده‌کو‌لیته‌وه‌ و ده‌لی: توانیویانه به‌ره‌نگاری یاسای کیشکردنی زه‌وی بینه‌وه‌ و زی‌ر له‌پایته‌ختیکه‌وه‌ بۆ پایته‌ختیکه‌تر بگوازنه‌وه‌، له‌ میژوه‌که‌یاندا تۆمار ده‌کات و ده‌لی: نیمچه‌ درنده‌کان که‌ له‌ پیشکه‌وتنی پیشه‌سازیدا گه‌لیک زی‌ره‌ک و به‌ جو‌رته‌ت بون نه‌یان‌توانی هاریکاری نیوده‌وله‌تی دابین بکه‌ن، که‌ وا ده‌خوازی مه‌سه‌له‌ی زی‌ر ریک بخه‌یت و به‌ شیه‌یه‌کی راست و دروست دابه‌شکاری بۆ شه‌نجام بدری، ده‌لی: ته‌نها بایه‌خیان به‌وه‌ داوه‌ که‌ هه‌ر خه‌را زی‌ر وه‌شارن، ده‌لی: زی‌رو کانه‌زاکانیان له‌ هه‌ناوی خاکی باشوری شه‌فریقیاوه‌ ده‌رده‌هه‌ینا و له‌بانکه‌کانی له‌نده‌ن و نیۆرک و پارسیسیان ده‌شارده‌وه‌))^(۱). هه‌زرقانیکی تر-هه‌مان بابه‌ت- بابه‌تی دابرا‌نی نیوان زانست و پیشه‌سازی له‌گه‌ل خوره‌وه‌شتی مرۆفایه‌تی، یان بابه‌تی داته‌پینی ژیا‌ری نوی که‌

(۳) سه‌رچل: مغامر.

(۳) هه‌مان سه‌رچاره . ل ۲۶۲ .

(۱) هه‌مان سه‌رچاره . ل ۲۹۲

ئاتوانى پەيامەكەى راپەرتىنى، لە روانگەى فەلسەفە و زانستە سروشتیە كانەوہ بە شىكارىكى وردترو بە نەشم و شىتوازىكى قولتر شىروڤتە دەكات كە ئەویش دكتور ئەلكسىس كاريل (Alixes Carrel) سە، لە پەرتوكە كەيدا بە نىسارى (مروڤتە نەناسراوینكە: Man the unknown) دەلى: ((واديارە ژيارى ئەم سەردەمە ئاتوانى پىاوى داهىنەرو بلىمەت و چاوانەترس بىنیتتە بەرھەم، ھەمو كەسى لە گشت شوینى تىبىنى ئەوہ دەكات كە ئاستى ئامادەبى ھزرى و خورپەوشتى ئەو چىنەى كاروبارى ولات ھەلدەسورپىنن لە داروخان دایە.

ئىمە تىبىنى ئەوہ دەكەين كە ژيارى ئەم سەردەمە نەیتوانیوہ ئاواتە گەورەكانى مروڤايەتى بىنیتتە دى، نەیتوانیوہ پىاوى ھۆشمەندو گورجوگۆلى وا پەيدا بكات ئەم ژيارە لەسەر شەقامى پرمەترسى رزگار بكات و بەرەو ئەمانى ببات. تاكەكان و كۆمەلگای مروڤايەتى لەگەل خىزراى پىشكەوتنى دەزگا زانستىەكان كە ھەر بە ژىرى خۇيان دايانھىنا بو ھاوتەرىب نەبون، ئەویش بەھۆى سەركردە سىاسیەكانەوہ كە لە خورپەوشت و ھزردا كەم و كورتىيان ھەيە و لە گەلىك شتدا نەفامن، ئەو نەفامیەى كە چارەنوسى گەلانى سەردەم دەخاتە بەر مەترسى))^(۲).

((ئەو نىوہندەى كە زانستە سروشتى و پىشەسازىەكان بۆ مروڤيان پەخساندوہ بۆ مروڤتە لە بار و گونجاو نىە، چونكە نىوہندىكە بە حوكمى رەمەكىانە پەخساوہ نەك بە نەخشە و بىركردنەوہیەكى پىشو، پەچاوى ئەوہشى تىدا نەكراوہ لەگەل كەسایەتى مروڤتە بگونجى. ئەم نىوہندە كە ھەر بەرھەمى ژىرى و داهىنانى خۆمانە؛ لەگەل بەژن و بالا و سەروسەكوتى ئىمەدا ناگونجى، بۆیە ئاسودە نىن و لە داروخانىكى خورپەوشتى و ئاوەزى داين. ئەو گەلانەى ژيارى پىشەسازىيان لە ناودا بوژاوتەوہ و گەيشتونەتە چلەبەنانى پىشكەوتن لە جارن گەلىك لاوازترن و

به‌ره‌وتیکی بیچان به‌ره‌و درنده‌یی شوپ ده‌بنه‌وه، به‌لام هه‌ستی پی ناکه‌ن. ئەو ده‌وربه‌ره وروژاوه‌ی که زانسته سروشتیه‌کان به ده‌وری گهلانیان هه‌لچنیوه ئەمان و پاسه‌وانی نیه.

له راستیدا ژیاره‌که‌ی ئیمه‌ش وه‌ک ژیاره رابردوه‌کان چهند مه‌رجیکی بو مانه‌وه فهرز کردوه، که له داها‌تودا — له‌به‌ر چهند هویه‌کی شاراهه — وای لیدی ژیان مه‌حال بی. ئەو زانسته‌ی که ئیمه له‌باره‌ی ژیان و چۆنیه‌تی گوزه‌رانی مروژ هه‌مانه له چاو ئەو زانسته‌ی که له باره‌ی مادده‌وه هه‌مانه گه‌لیک پاشکه‌وتوه، هه‌ر ئەم پاشکه‌وتنه‌شه که دوچاری ئەم نه‌هامه‌تیه‌ی کردوین))^(۳).

((با هه‌ر ژماره‌ی نامیژه‌ دا‌هینراوه‌کان زۆتر بکری‌ن، با هه‌ر گرنگی گه‌وره به‌ دۆزینه‌وه‌ی زانسته سروشتیه‌کان و گه‌ردونناسی و کیمیاگه‌ری بدریت، ئەگه‌ر ئەم کارانه‌ بیه‌ته مایه‌ی لاوازیان و نه‌توانین بو به‌رژه‌وه‌ندی خۆمان سودی لیوه‌رگرین و نه‌بیه‌ته مایه‌ی زیادبونی ناسوده‌یی و خۆشبونی گوزه‌ران و جوانبونی ژیاره‌که‌مان چ قازانجیکی هه‌یه؟ هه‌یج خپرو قازانجیک له‌وه‌دا نیه‌ رینگه‌یه‌ک بو ژیان به‌هه‌یز بکری به‌لام خو‌ره‌وشتی لی دامالدری و شکۆدارترین په‌گه‌زی نه‌ته‌وه مه‌زنه‌کانی لی دابه‌ریندری. وا راسته‌ه پتر گرنگی به‌ خۆمان به‌ده‌ین نه‌ک به‌ پیشه‌سازی که‌شتی خپراتر و ترومبیلی نه‌رمتر و پادیوی هه‌رزانتر، یان به‌ ته‌لسکۆبی پیشکه‌وتوتر تا گه‌له‌ستیره‌ی دورتری پی‌ بینری))

((بری ئەو پیشکه‌وتنه راسته‌قینه‌یه چنده که ئەگه‌ر فرۆکه‌یه‌ک له‌ ماوه‌ی چهند سه‌عاتیکی که‌مدا بانگه‌یه‌نیه‌ته نه‌وروپا و چین؟ ئایا زه‌روریه هه‌ر هه‌ولده‌ین به‌ره‌م زیاد بکه‌ین تا مروژ بتوانی بر و ئەندازه‌ی زۆر و زۆتر له‌ شتی بیهوده به‌ فیرو‌بدات؟ ئایا گومان له‌وه‌دا هه‌یه که زانسته‌کانی میکانیک و سروشتی و کیمیا ناتوانن ژیری و سیسته‌می خو‌ره‌وشتی و له‌شساغی و هاوسه‌نگی هه‌ست و ناسایش و ناشتیمان پی‌ به‌خشن؟))^(۱).

(۳) هه‌مان سه‌رچاوه . ل ۲۸

(۱) هه‌مان سه‌رچاوه ل (۵۰-۵۱)

ئەوروپا ئە خۇكۇشتن دايە :

كاتىك رۇژئاوايىھەكان ئارەزوى خىر و چاكەيان نەما و بنەما و رېبىرە راستەكانيان ئە دەست دا، دلىان چىتر بۇ ھەق و راستى لىي نەدا و چىزىيان ژەنگ و ژارى گرت و بەرى نەدا و زانست و دۆزىنەوہ تازهكان لە زيان بترازى چىترى پى نەبەخشىن و ھەك خواردنى پاك و چاكى لىھات كە بۇ نەخۇش نەخۇشى زياد دەكات. وپراي ئەمانە ئامىر و داھىنراوہكان ھىز و خىرايشى پى بەخشىن تا زوتر خۇ بكوژن. مستەر ئىدن (Eden) ى سەرەك وەزىرانى پىشوى بەرىتانىا لە وتارىكىدا لە سالى (۱۹۳۸ز) قسەيەكى زۆر جوانى گوتوہ، دەلى:

((خەلكى سەر زەوى لە كۆتايى ئەم سەدەيەدا خەرىكبو بەرەو وەحشىەت و درندايتى وەرسورپنەوہو چەشنى ژيانى نىو ئەشكەوت و زەندۆلان بگوزەرئىن. زۆر سەيرە و جىي پىكەنىنە كە ولاتەكان بە مليۆنان جونەيھە خەرج دەكەن تا خۆيان لە مەترسى چەكىكى كۆكۆژ و قرتىخەر بپاريزن بەلام بۇ رىكخستنى ئەم چەكانە ھىچ شتى تەرخان ناكەن. ھەندى جار سەير دەمىنم و دەلىم: ئەگەر يەكىك لە ھەسارەيەكىتر سەردانى سەر زەوى بكات چ دەبىنى؟ دەبىنى وا ئىمە خەرىكى نامادەكردنى كەلوپەل و ئامىرى جۆراوچۆرىن تا يەكترى پى لەناو بەبىن، دەبىنى لە كەين و بەبىنى ئەوہ داين كە يەكتر فىر بكەين چۆن ئەم ئامىرە دۆزەخيانە بەكار بىنن)).

بۇمباي ئەتۆمى و مەرگەساتەكانى :

مستەر (ئىدن) كەئەو قسانەى گوتوہ رەنگە بە خەيالى دانەھاتبى كە جىھانى شارستان لە سەروى ھەموشيانەوہ ئەمريكاي بە ناو ئاشتىخوازو رابەرى ژيارو جىھانى نوئ! لە شەردا چەكىك بەكاردينى كە گشت چەك و دۆزىنەوہو داھىنراوہكانىتر بارتەقاي نابن و لە كوشتن و وپرانكاريدا تۆزى رىگاشى ناشكىنن.. چەكىكى ئەوتۆ كە كارەسات و مەرگەساتىكى وا بنىتەوہ بە خەيال و

ميشكى هيچ مرؤتيك دانه هاتبي. ثم چه كه بریتی بو له بؤمبای ئەتۆمی كه ئەمريكا جارى يه كه م وهك تاقيركردنه وه له بيابانى (نيومه كسيكو) به كارى هينا و جارى دوه ميس له سهر سهرى (هيتروشيما) و پاشانيس له شارى (ناگازاكي) كه دو شارى يابانن. سهروكى شاره وانى هيتروشيما له (۲۰ى ئۆگه ستى ۱۹۴۹ز) دا له راديو رايگه ياند و گوته: ئەو يابانيانه ي له رۆژى (۶ى ئۆگه ستى ۱۹۴۵ز) دا به بؤمبه ئەتۆميه كه كوژران ژماره يان له (۲۱۰۰۰۰ تا ۲۴۰۰۰۰) كوژراو ده بو.

مستهر ستورات (Sturat Gilder) له مه قاليه كدا كه له (۱۶ى سيپتيمبه رى ۱۹۴۵) دا له رۆژنامه ي هيندى زمان ئينگليزى: (Statesman) بلاوى كردۆته وه ده لئى: (پرؤفيسۆ (Plesch) ده لئى:

ئەو خه لكه ي تا نزيكه ي سه د ميليش له شوينى ته قينه وه كه دور بون په نگه هه ر كارى تيكردبن، بۆيه ده بى پشكينيكي پزيشكانه ي چاكيان بۆ بكرى. سه ير نيه ئەگه ر رۆژتيك له رۆژان خه لك له رۆژنامه كان بخويننه وه كه ئەوانه ي له دورى هه زاران ميل له يابان نيشته جى بونه ئاسه وارو نيشانه كانى په تاي بؤمبى ئەتۆميايان له سهر به ديار بكه وي. پرؤفيسۆر (م. ي. ئۆلى فينييت) مامؤستاي زانكو ي بيرمنگهام و ئەندامى ده سته ي پيشه سازى دروست كردنى بؤمبى ئەتۆمى، ده لئى:

((ئه گه ر كه سينك وا بزائى به ريتانيا يان هه ر ولايتيكي تر ده توانى نه ينيه كانى بؤمبای ئەتۆمى بپاريزى راست ناكات، چونكه ئەو ياسا و بنه مايانه ي بؤمبى ئەتۆمى پى دروست كراوه له لاي هه مو ولايتيك رونه، به ريتانيا و ئەمريكاش سوديان له ئەزمونى پيشينان وه رگرتوه تا توانيويانه بؤمبى ئەتۆمى دروست بكه ن. بؤمبى ئەتۆمى مه گه ر ماوه يه كه ده نا نابيته نه ينيه كى جهنگى، چونكه هه مو ولايتيك ده توانى له ماوه ي پينج سالدا بؤمبى ئەتۆمى دروست بكات، خو

ئەگەر كىرىمگە كۆشۈش پىرى بۇ تەرخان كىرىم چاكتىر خۇى سازدا ئەوا دەتوانى بە
ماوى دو سالل دروستى بكات)) .

ھەر ھەمان پىروفىسور دەلى:

((من دلنىام لە ماوھىكى كەمى داھاتودا بۆمبى ئەتۆمى وا دىتە سەر
شانوى جىھان كە ھىزى تەقىنەوھەكەى بە دەھەزار تەن لە ھى يەكەم گەورەتر بى،
دواى ئەمەش بۆمبىتىرى وا دروست دەكرى ھىزى تەقىنەوھىان بە قەد يەك مىلئون
تەن بارود بى، بەجۆرىك قەت بەرگرى ناكىرى، تەنھا شەش بۆمبى لەم جۆرەش
دەتوانى ئىنگىلتەرا تەفروتونا بكات و ئاسارى لەسەر پاتارى نەھىلى. زانا
پوسىھەكانىش لە ماوھىكى زۆر كەمى داھاتودا دەتوانن بۆمبى ئەتۆمى دروست
بەن)) .

ئەمىرىكا جۆرە بۆمبىكىتىرى داھىناوھە كە ھىزى كارەساتەكەى گەلىك لە
بۆمبى ئەتۆمى گەورەترە، كە ئەوىش برىتتە لە بۆمبى ھاىدرۆجىنى. بۇ دوھ
جار لە ئۇقىانوسى ھىمەن لە پۆزى (۲۶ى مارسى ۱۹۵۴) دا تاقى كىرەتەوھە.
مستەر چارلس .ى.ولسن: سكرىتىرى وەزارەتى بەرگرى ئەمەرىكا دەلى:
ئەنجامەكەى بەجۆرىك بو پىوا پىرا ناكات.

مستەر لويس ستاس: سەرۆكى وزەى ئەتۆمى لە ئەمىرىكا دەلى: يەك
بۆمبى ھاىدرۆجىنى دەتوانى پىرەرىكى بەرفراوانى وەك شارى نىوئىورك كاول
بكات.

زانای سىروشتناسى بەناوبانگ و جىگرى سەرۆكى ئەنجومەنى ئاسايش؛
(ئەللىوا:ء صاحب سنگ) لە دەھلى تازەدا دەلى:

چوار بۆمبى ھاىدرۆجىنى كە كىشى ھەر يەكەيان سەد تەن بى دەتوانن گىشت
خەلكى سەر زوى بكوژن. لەم دواىيانەش دەنگۆ ھەىە كە روسىا بۆمبى
ناىتروژىنى دۆزىبىتەوھە كە گەلىك لە بۆمبى ھاىدرۆجىنى كارەساتر و وىرانترە.

زړکەتان^(۱) هەرتالی دەدات:

بنچینهی ژیاړی ئەوروپا وەکو بە درێژی باسمان کرد لەرزەیی تیکەوتو و نێستاش هەر لە لەرزە دا، هەرچەندی کاتی بەسەردا تێپەڕی و بالاگەیی بلندتر ببی پتر رادەخزی و دەلهخشی . ژیاړی ئەوروپا لەبەرئەوێ تۆزەکەیی ناجسن بو بۆیە زړکەتالی وەبەر هینا ﴿ وَالْبَلَدُ الطَّيِّبُ يَخْرُجُ نَبَاتُهُ بِإِذْنِ رَبِّهِ وَالَّذِي خَبُثَ لَا يَخْرُجُ إِلَّا نَكِدًا﴾ خاکی نادان بە ئیزنی خوا درەختی جوان و بەسود دەپوینێ، بەلام خاکی بێماد پوه کـسی بێسود دەپوینێ ﴿ الأعراف: ۵۸ .

ئوستاد (سەید ئەبولئەعلای مەودودی) لە پەرتوکه زمان ئوردیە کەیدا بە ناوی (التنقيحات) زۆر جوان و پوخت ئەمەیی رۆن کردۆتەو و دەلی:

((ژیاړی پۆژئاوا لە ئامیزی ئەتەوێه کدا هاتە پەیدا بون کە خاوەنی کانیاوێکی پاک و بێگەرد و سەرچاوەیەکی سازگاری بەرنامەیی خوایی نەبو. سەرکردهی دینیان لە ناودا هەبو بەلام خاوەن حیکمەت و زانست و بەرنامەییەکی خوایی نەبون، بەلکو تارمایی دینیان لەلادا بو کە ئەگەر گەرەکیشیان بواوە مەرفائەتی بخەنە سەر راستە شەقامی هزر و کردەوێ چاک نەیانئەتوانی، بەلکو ئەو شتی پێشیان بو بوە کۆسپ و بەرپەستی پێشکەوتنی زانست و حیکمەت. بەمجۆرە بو بۆیە لەئەنجامدا پێشکەوتنخوازەکان دینیان بە دیوار دادا و پێگەییەکیان هەلبژارد کە تەنھا بەلگەیی ئەزمون و کێشان و پێوان و بەچاودیتن قبوڵ بکەن، متمانەیان تەنھا بەجوورە بەلگەنە دەکرد کە خویان پێویستیان بە پێنوینی و روناکی هەبو، بە کەوشی ئەوجۆرە بەلگەنەو پێسی هزر و نوارین و لیوێ کولێن و دۆزینەو و بنیاتنان و پێکخستنێان گرتەبەر. بەلام هەر لە هەنگاوی یەکەمەو پرا لە گشت رەخ و روێکەو^(۱) بە گومرا چون، ئەو پێشکەوتنەیی لە بواری زانست و لیکولینەو و دەستیان دینا و ئەو کردو کۆشەیی لەپێناو هزر و تیوێروانینەو و

(۱) زړکەتال: جۆرە کالە کینکی زړکی تالە.

(۱) رەخ و رو: لا.

ئەنجاميان دەدا گىشتى بەرەو مەبەستىكى ناراست و نادروست روى وەرسورا، لە پروانگەيەكى خوانەناسانە و ماددەپەرستانەو دەستيان پىكرد و ھەنگاويان نا، وايان لە گەردون دەپروانى بى خوا بى، لە ئاسۆى ئاسمان و دەرونى مرۆڭدا تەنھا شتى بەرچاۋ و بەر ھەستيان دەدى و پروايان بە غەيب نەبو. دركيان بە ياسا و پىساي و دەپھيتراوان كرد بەلام نەگەيشتە و دەپھيتنەرەكەي، زانيان ئەو شتانەي لە گەردوندا ھەن بەيدەست و بۆمەبەست و داخوازيەكانى خۆيان بەكارىشيان ھيئا بەلام نەيانزاني خوا خاۋەن و بەرپۆبەرەكەيەتى و ئەوانيش مرۆى جىنشين، پىيان وانەبو بەرپرس بن و ئۆبال و ئەركيان لە ئەستۆ بى؛ بۆيە بنچينەي ژيار و پىشكەوتنەكەيان شپرزە بو و پرويان لە خواپەرستى وەرگىپرا و بۆ پەرستى نەفس چۆكيان دادا و ھەوەست و ئارەزويان كرده خوا، بەلام ئەم ھەوەستپەرستى توشى دەردەسەرى كردن و واى لىكردن لە ھەمو بوارەكانى ھزر و كردهوۋەدا لەسەر ريگايەكى چەوتوچەويىل و دلپىتىن و رازاۋە برۆن بەلام سەرئەنجاميان فەوتان و تياچون بى.

بەمجۆرە زانستە سروشتيەكان رورەش كران، خورەوشت لە قالبى ئارەزوبازى و روتى و بەرەللەيى و رىبابازيدا دارپىژرا، شەيتانى خۆپەرستى و رژدى و ئىرەيى و ركوكينە بەسەر ژياندا زال بو، ژەھرى نەفسپەرستى و خۆھەلبژىرى و نانى نەرم و جىگاي گەرم بەنيو رەگ و دەمارەكانى كۆمەلگەدا بلاۋبەوۋە، سىياسەت شەقلى^(۱) رەگەزپەرستى و نىشتمانپەرستى و جىاۋازى رەنگ و خوينى وەرگرت و ھيژى بە خوا دادەنا و دەپپەرست، كە ئەمانە بونە مايەي گەورەترين نەفرەتى سەر مرۆڭايەتى.

ئەو تۆۋەي كە لە خاكى راپەرپىنەكەي دۆمى ئەوروپا داچىئرا چەند سەدەيەكى نەخاياند درەختىكى زەبەلاخى پىسى لى روا، بەرەكەي شىرن بو بەلام ژەھر بو، گولەكانى جوان بون بەلام دركاۋى بون، پەلوپۆ و لك و گەلاكانى

(۱) شەقلى: مۆرك.

دلرفین بون به لام گازیکی ژههرینی نه بینراوی دهردهدا و خوینی مرؤفایهتی ژههرای ده کرد.

رؤژئاواویه کان که شهو داره پیسهیان رواندوه ئیستا لئی بیزارن و پقیان لیهتی، چونکه له هه مو لایه نه کانی ژیاندا گری و گرفتتی بۆ پهیدا کردون، هیشتا گرفتیکیان چاره سهر نه کرده یه کیکی تریان لئی قیت ده بیته وه، هه لکیکی لئی ده قرتینن دهیان لکی درکاو تری لئی ده پوی، له چاره سهری گرفته کان و ریکخستنی کاروباره کانیان وا قوریان به سهری بوه دهرده به دهرده درمان بکهن و درک به درک بقرتینن. دژایه تی سهرمایه دارییان کرد که چی له ملاوه کۆمۆنیزم سهری هه لدا، هه ولیان دا دیموکراتیهت ریشه کیش بکهن که چی دکتاتۆریهت پهیدا بو، ویستیان گرفته کانی گشت کۆمه لگه چاره سهر بکهن که چی بزاشی به نیژکردنی ئافره تان (Feminism) و بزاشی نه هیشتنی مندالبون پهیدا بو، ویستیان یاسا بۆ بنبرکردنی به دره وشتی دارپژن که چی بزاشی سهرپیچی و تاوانکاری دنیای ته نیه وه. ئیستاش هه ر خرابیه که لاده دن خرابیه کی تر سهر هه لده دا و هه ر به دکاریه که وه لاده نین به دکاریه کی تر دیتته جیی. شه داره ی رواندویانه هیشتا به دره وام گرفت و به لائی جۆراو جۆریان بۆ وه به ره هم دینی. ژیانی رۆژئاوا وه که جهسته یه کی زامداری لیهاتوه زامه که ی کیم و خیزاوی لئی بیت و له بهر نازاره که ی گشت جهسته که وه ناله نال که وتبی، پزیشکه کانیسه له دهرمانکردن و چاره سهریدا حهیران بن و هه ر پینه یه کی بۆه لدورن پتر ریزال ریزال ببی. نه ته وه کانی رۆژئاوا له نیو ژان و نازاردا زاله و ناله و هاوار هاواریانه، دلیان په شیو و نیگه رانه، روجه که یان بۆ ناوی ژیان تینهو به لام نازانی کانیای ژین له کوینی و سهرگردانه.

زۆربه ی پیاهه کانی نه وروپا وا تیده گهن سهرچاوه ی گرفت و به لاکان له لق و په لپو پکانه وه یه بۆیه ده یقرتینن و کات و کۆششیکی زۆریشی بۆ ته رخان ده کهن، که چی نازانن سهرچاوه ی دهرده که له ره گ و ریشاله کانیه تی. هه لبت ته گه مرؤفیک گه مژوه که وده ن بچ چاوه ری ده کا له داریکی ره گ گهنده له وه لق و پۆپی

چاك بروی. بەلئى چەند ھۆشمەندىكىيان ھەستیان کرد ژیارەكەیان لە ڕەگ و بنجەوہ گەندەلە بەلام ئەوانیش كە لە سەبەرى بەر دارەكەوہ چەند سەدەيەكیان بەرپى کرد و گوشت و ئیسقانیان لە بەرى دارەكەوہ تیشوی وەرگرت، گەیشتنە پاددەيەك پىیان وانەبى ڕەگ و بنكىكى تر ھەبى بتوانى لك وپۆپ و گەلاخى ساغ و چاك دەرىكات. ھەردو چىن لە ئەنجامدا يەك دەگرنەوہ و ھەردوكیان وەدواى رینگەچارەيەك وئىلن كە دەردەكەیان چارە بكات و تەنگانەكەیان لە كۆل بكاتەوہ بەلام رینگەچارەكە نانسەن و نازان لە كوتىە))^(۱).

(۱) التنقيحات ، ((امم العصر المريضة)) ل ۲۴-۲۶

بەندى چوارەم

كارەساتە مەعنەويه كانى مرۇقايەتى

لە رۆژگارى ئىستىعمارى ئەوروپاييدا

ليـرهـدا نامانەوى باسى كارەساتە پامىيارى و ئابورى و بازرگانى و پيشەسازىه كان و زەرەر و زيانە مولك و مالىيە كانى گەلانى ناسىيائى رۆژھەلاتىيى بكةين. باسى ئەوئەش ناكەين كە چۆن گەل لە دواى گەل و ولات لە دواى ولات لە بەرامبەر ھىزى ماددە پەرستانە و فرۆفيلە سىياسىيە كانى رۆژئاوا داشكاون، چونكە ئەم ھەويىرە ئاو زۆر ھەلئە گرى و ئەم پەرتوكە قەبارە بچوكەش پاروى وا گەورەى پىق قوت نادرى. پاشان گەلئەك لە نوسەر و ميژونوسانى رۆژھەلات و رۆژئاوا لە دەرگاي ئەم بابەتە تانەيان داوہ و زۆر كتيبي گەورە و بچوك و ناوہنجىيان لەم بارەوہ داناوہ و ھەمو مەسەلەيە كيشيان تيدا ھەلئناوہ.

بەلام ئەوہى بەلامانەوہ گرنگ بى- كە وا ئيمەش لەم پەرتوكەدا دەربارەى ئەو زىيانانە دەدويين كە بەھوى داروخانى موسولمانەكانەوہ دوچارى جيهان بوہ و ئەوروپاييەكانىش جەلەوى سەر كرايە تيان وەرگرتوہ- ئەو كارەساتە روحى و رەوشتى و دەرونيانەن كە بەسەر جيهانى مرۆڤ و كۆمەلگەى مرۇقايەتى داھاتون، ئەو واتا بەرزانەن كە لە ماددە و لە گشت شتتەكى پەيوەست بە زەوى بەرزترن، بزائين ئاخۆ رۆژگارى دەسەلاتى ئەوروپايى و لافاوى بيئامانى ژيارە كەى چ داشكان و كارەساتە تىكيان بەرپا كردوہ، كە ھەلئەت داشكانى ھيئد سەختن ھەرگيز ناتوانن راست ببنەوہ و كارەساتى ھيئد جەرگسپرن پياو لە داخان بتويئننەوہ. ژمارەى ئەو كەسانەى ھەستيان بەم كارەساتە كردوہ كەمن، بەلام ژمارەى ئەو كەسانەى شتيان لەسەر نوسيوہ و لە بارەيەوہ دواون كەمترن.

ئاشكرايە مادەم سىستەمى ژيانى ئىسلامى مونافىسى سىستەمى نەفاميتى بى، كەواتە ئەو كاتەى حوكمى نەفاميتى سەركەوتن وەدەست ديتى

موسلمانان لە ھەموو کەس زیاتر دوچاری کارەساتی گەرەتر و قولتر دەبن. چونکە ئیسلام و نەفامیتی وەک دو (تای) تەرازویکن ئەگەر یەکیکیان داکەوی ئەوی تر بە ھەوادا دەچی. ئیستاکە ئیمەش یەک یەک باسی کارەساتەکان دەکەین.

پوکانەوی ھەستی ئاینی:

جیھان بەرەو چ مەبەستیک دەروات ؟ سەرەنجامی بە کوئی دەگات؟ دوای ئەم ژینە ژیانێ تر ھەیە؟ ئەگەر ھەیە چۆنە؟ ئایا ئەو ژیان پێرەو و پێنمایێ بو ئەم ژینە ھەیە؟ ئەگەر ھەیەتی سەرچاوەکە چیە؟ ئەدی ئەو پێگەو بنجینانە چین کە ئەگەر مەرۆڤ لەسەریان بڕوا بتوانی لە ژیانێ دواییدا خۆشنود بێت و بسیتەو؟ سەرچاوەکە ئەم پێگایانە چیە؟ ئەدی پێگای ھەرەھەموار کامەییە کە لەدوای مردندا بە نازونۆشی نەبڕاوە و بەختەوهری ھەمیشەیی بگات؟ ئەم پێگایە لە کوێو دەست پێدەکات؟. پیاوی پۆژھەلاتی لە دێر زەمانەو ھزرو ئەندیشەیی بەم پرسیارانە وروژاوە و ھەلامەکانیشی پشت بە پشت ھەلگرتۆتەو و قەت نەیتوانیو ھەرامۆشیان بکات و خۆی بختە غەفلەتەو، تەنانت نەیتوانیو لە کاتی رابواردن و کەیف و سەفاشدا لەبیر خۆیان بیاتەو. ئەم پرسیارانە ھەمو ھاندەر و دنەدەری دەرون و، نالە و ھاواری و یژدانی بون، نەیتوانیو لێیان بێدەنگ بێ بیان پویان لێ وەرگێرێ، بەلکو بە شەوق و تاسە و پڕ بەدلەو ھەوێ گویی بو پادیسراون و یەکەم کاری ژین و نیو دەرونی بریتی بو لە ھەلامدانەوی ئەم پرسیارانە، بەدریژایی ھەزاران سالی دێرینەو ھەوێ و کەو و تاووتویی کردون. میتافیزیکا و فەلسەفە و ئیشراق و ھەرزشی دەرونی و زانست و ھیکمەت گشتیان بریتی بون لە موغامەراتی سەر ئەو پێگایە دورودریژ و تاریکانەیی کە ولامی ئەم پرسیارانە دروستی کردون، خەلک یەک لەدوای یەک خۆیان خستۆتە نیو شوینە تاریکەکان تا ھەلام و خواستەکانیان ھەدەست بێنن. بێگومان ئەمەش بەلگەییە لەسەر ئەوێ کە پۆژھەلات بایەخیکی گەلی گەرە بەم بابەتە دەدات و ھەردەم شەوق و تاسەیی بو ھەیە.

نہمہیہ سروشتی پیاوی رۆژھه لاتی، بگره سروشتی زۆریه ی مروّفانی ناوچه مامناوہندیہ کانی تریش بهر له وهی رۆژئاوا ییہ کان دهرکهون. نه گهر لیژهدا زمان و تععبیری فہیلہ سوفه کان بخوازیں ده لیتین: خه لک هیشتا-جگه له پینج ههسته دیاره کهی- ههستیکی شه شه میشی هدیہ که ده کری پئی بلین (ههستی ئاینی). جا وهك چۆن ههر ههستیك بواریتیکی تایبته به خوئی هدیہ کاری تیدا بکات به نمونه چاو ده بینئ و گویش ده بیستی، ههستی ئاینیش به هه مان جور به روبوم و کاریگری تایبته به خوئی هدیہ و خه لکی رۆژھه لاتی شهلان پیوه گرتوه. جا وهك چۆن نه گهر که سیک ههستیکی له دهست بدات ناتوانئ له م بواره دا ههست به شته کان بکات و ههستیکی تریش ههر چه ندی به هیژ و ته و اویش بی جیی ناگریته وه و بۆی قهره بو ناکاته وه و هه مان شت نه گهر یه کیک به کاریگریکی ناگهان یان به هۆی که موکورتیه که وه ههسته ئاینیه کهی له دهست بدات نه و ناتوانئ له م ریگه یه وه نه نجام وه دهست بینئ و کاروباران لیکداته وه، ته نانهت ناتوانئ ته سه ووریشی بکات یان برواشی پی بینئ، وهك کابرای کویر که رهنگ و سهنگ نابینئ و رهنگه ههر نه شیان سه لمینئ و لامل و لالوتیش بی، یان وهك کابرای کهر که دنیای پر ههراو زه نای پی شاری خاموشانه و واده زانئ کهس دهنگی نایئ، به هه مان شیوه نه گهر یه کیک له ههستی ئاینی بیبهش بی نکولی له غهیب دهکات و ههر شتیکیش له م دیوی پهرده ی سروشته وه بی نایسه لمینئ و اتا ئاینیه کانی پی راست نابئ و وته و ناموژ و سه برده یه ک که دل نه رم بکات و دهرون بوروژینی و چاو بگریئنی کاری تی ناکات و به بی نه میهت تی دیه روانئ.

برینی مردو بی ئیشه :

گه وره ترین و سه خترین کۆسپ و ته گهره که روبه روی پیغه مبه ر و ئاینخوازان بویتته وه و به روی وتار و ناموژ و بانگه وازه که یان هه لته قی بی نه و جوره که سانه بونه که له ههستی ئاینی بیبهش بونه یان ههر نه یانبوه، نه و که سانه بونه که له ناست نایندا دل یان وهك به رد رهق بوه و ناخ و دهرونیان مردو بوه، نه و که سانه

بون که قەت بیریان له دین و ناخیرەت نەدە کردۆتەوه و ئامادە نەبونه بو بابەتی ناوہا گوئی رادیرن، ئەوکەسانە بونە کاتیک کہ گوئیستی وتە کاریگەرەکانی پیغەمبەر ﷺ دەبون سەر سەختەر و لاسارتر دەبون، لە کاتی کدا وتە کان بەردیان نەرم دە کردەوه و دل و دەرونیان دەتاواندەوه. دەیانگوت: ﴿إِنَّ هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا نَمُوتُ وَكَحْيَا وَمَا نَحْنُ بِمَبْعُوثِينَ﴾: تەنہا ژیانی دنیا ھەییە و ژیانی تر نیە، دەمرین و دەژین و ھەرگیز زندو نابینەوه ﴿المؤمنون: ۳۷﴾، ھەر وہا کہ پیغەمبەر ﷺ له وتە شیرن و ژیرئامیزەکانی دەبوہوہ کہ بەزمانی پوختەو پاراوی خۆیان دەوا و تەنانەت مندالیش تییەدەگەشتن، دەیانگوت: ﴿مَا نَفَقَهُ كَثِيرًا مِّمَّا تَقُولُ وَإِنَّا لَنَرَاكَ فِينَا ضَعِيفًا﴾: لەو قسانەمی دەیکەمی گەلێکی لێ نەفامین، وا دەزانین تۆش لاوازی و بەرگەمان ناگری ﴿هود: ۹۱﴾. ﴿وَقَالُوا قُلُوبُنَا فِي أَكِنَّةٍ مِّمَّا تَدْعُونَا إِلَيْهِ وَفِي آذَانِنَا وَقْرٌ وَمِنْ بَيْنِنَا وَبَيْنِكَ حِجَابٌ فَاعْمَلْ إِنَّا عَامِلُونَ﴾: دلمان پەردە داپیۆشیوہ و لە بانگەوازە کەت ناگەین، گویمان کەرە و گوئیستت نابین و بەر بەستمان لە نیواندا ھەییە، جا بو خۆت کاری خۆت بکو ئیمەش کاری خۆمان دەکەین ﴿فصلت: ۵﴾.

ئەم پرسیارانە لە بەر بەبیانی راپەرینی نوێی ئەوروپاییدا بابەتی تووژینەوه و لیکۆلینەوهی زانا و ھزرمەندەکان بو کہ بەردەوام تاووتووی و گفتوگۆیان لەسەر دە کرد و شتیان لەبارەوه دەنوسی، بەلام ھەر چەندی ژیری ئەوروپایی قۆناغیکی بەرەو پیتشەوہ دەبۆی باسوخواسی ئەم پرسیارانەش قۆناغیک و ھەپاش دەکەوت. جا کاتیک تاییەتەندیەکانی ئەم ژیارە دەرکەوت و لە پۆلەتە ماددیە کەیدا درەوشایەوہ؛ ھەرا و زەنای ئەم پرسیارانەش دامرکایەوہ کہ لە ناخی دل و قولایی ویژیدانی زندوی مرۆفایەتیەوہ دەر دەچو. راستە ئەم پرسیارانە لە بەشەکانی فەلسەفە و زانستە میتافیزیکیەکان و خویندنگە و زانکۆکان و نووسینگە گشتیەکان دەخویندیرن و پسیۆرانیس لێی دەتۆژنەوه و ماوہ ماوہش چەند پەرتوکیکی لە بارەوہ بلاو دەکەنەوہ، بەلام گومانی تیدا نیە ئەم خویندن و تووژینەوانە دەسلاتیان بەسەر دل و ھزری خەلکیدا نەماوہ و نیشانە پڕشنگدارەکانی پرسیارەکان رەش بونەتەوہ کہ گشت مرۆفیکی ژیر دەیانبینی و

له ناستیاندا دهووستی و پاده مینسی، چه شنی شه مه نده فەر که له بهردهم نیشانه کانی پینگادا دهووستی. شروقه و شیکردنه وه کان نقورچه له دلی مروی نهورویایی نادات و سهری گهرم ناکات وه کاتی خوی که بابویاپیرانی سههرگهرم کردبو. نه مهش له بهرتهوه نا که بروایه کی بیگهرد و تاوهریکی^(۱) رونیان له دلدا بی یان گه یشتبنه ده ره نجامی راست و رهوان و دلایان ئوقره ی پی گرتبی، نه خیر له بهر نهوویه که پرسیاره کان گرنگی خویان له دهست داوه و پرسپاری ماددیانه ی تر جیگایان گرتونه تهوه که له دیدی نهوه کانی سهده ی نۆزدهم و بیسته مدا زور له مانه گرنگترن.

له بهر نهوه ی پیوای ئهم سهرده مه خوی له م مهسلانه لاتهراز^(۱) کردوه و روی وهرگیتراوه بویه پیی گرنگ نیه نه گهر له دوا ی ئهم ژیانده دا ژیانتری هه بی یان نه بی، به ههشت و دۆزهخ و سزا و پاداشت هه بن یان نه بن، ئهم شتانه چ به سلبی چ به نیجایی کاریان تیناکات چونکه هیچ گۆرانکاریه ک ناخاته ژیانری رۆژانه ی و مرچه که ی کهم و زیاد ناکات و کار له په یوهندی نیوان خوی و خیرانه که ی ناکات، ههروه ها بروای به پاشه کهوت نیه و ئیستا به ئاینده ناگۆرپیتهوه و شتیک په یوهندی پیوه نه بی بایهخی پینادات، بویه خوی ناخاته ناو گیتراوی ئهم باسه بهتالانه و بۆ مامۆستاکانی زانکۆی به جی دههیللی تا ئهوان راوبۆجونی تیدا ده رپرن، به لام خوی پیوای کاره، ته نه ا ژینی نیو کار و کارگه و کارگپری و ئامیرکاری ده ناسی، ته نه ا نهوه ی له لادا گرنگه که چۆن ئیواران و چانیک به دهرونی بدات و راببویری، چۆن له درهنگی شهودا به ئارامی بخهوی، چۆن بگاته پشوی ههفتهو موجهی سه ره مانگی وهرگری، که ی بگاته سهری سال و کۆقازنجی بۆمیری و چۆن له پیریدا گه نجایه تی بگه رپینیتهوه، نه مانه هه مو ی گرنگن به لام ژیانری دوا ی مه رگ شتیکی خه یالی و نه بیسراوه و نه بیسراوه: ﴿بَلْ اِدَارَكَ عَلْمُهُمْ فِي الْاٰخِرَةِ بَلْ هُمْ فِي شَكٍّ مِنْهَا بَلْ هُمْ مِنْهَا عَمِيْنٌ﴾ له رۆژی دوا ییدا به ته وواوی

(۱) ئاره: یقین.

(۱) لاتمهواز: بیتلایهن.

دەزانن ئەم رۆژە راست بو، بەلام ئىستا گومانىيان لى ھەيە، بەلكو لە كوتراييدا دەژين. ﴿النمل: ۶۶﴾.

رۆژ بە رۆژ ژمارە و بايەخى ئەو جۆرە كەسانە لە نيو ھەمو گەل و ولائىكدا بە ھۆى كاريگەرى ژياري ئەوروپاوە زياتر دەبى، ئەو جۆرە خەلكەى كە ھىند سەرقالى ژينى دىيان تەناتە پەنجەرەيە كيشيان نەھىشتۆتەو تيشكى بانگەوازي دىنييان پى بگات؛ كە ئەگەر يەككە بۆ ئاين و ژينى دوا رۆژ بانگيان بگات سەرسام دەبن، چەشنى سەندبادى دەريايى — كە ھەقايەتە كانى ھەزارو يەك شەوہ بۆمان دەگىرپتەوہ — كاتىك ھىلكەيەكى تەيرى عەنقا دەبينى سەرسام دەبى و وا دەزانى بالاخانەيە كە و لە گاشەبەرد ھەلچنراوہ، چەند جارىك بەدەورىدا دەسورپتەوہ ھىچ دەرگاىەكى لى نادۆزىتەوہ بچىتە ناوى، بانگخوازي دىنيش بە ھەمان شىوہ بە دەورى سەر و سەكوتيان دەسورپتەوہ بەلام ھىچ پەنجەرەيەك نادۆزىتەوہ پى بچىتە ناو ميتشكيان و بانگەوازە ئاينەكەى بخاتە دەرونيان، چونكە ژيان و كىشەكانى ماددەپەرستى گشت دەرگاكانى لەسەر گالە داون و سەرچەم پەنجەرەكانى ھزرىشى داخستون.

پياويك ئەگەر چەشەيەكى ئەدەبى نەبى كاتىك كە گوئى لە چەند ئاوازيكى دلرپىن دەبى يان گوئىستى چەند دپرە شىعەرىكى ناسك دەبى وا دەزانى ھەر دەنگە دەنگىكە و ھىچى بەسەر ھونەرەوہ نىبە، يەككىش ئەگەر لە ھەستى ئاينى بىبەش بى ئەوا بانگەوازي پىغەمبەران و ئامۆژگارى وتارىيژان و ھىكەت و پەندى دانايان و وتەى نەستەقى پەيامەكانى ئاسمان كارى تى ناكات و قسەى رىك و پاراوى روانىيژان و كردو كۆشى دلسۆزانى لى خەسارە، پىي وايە نەبايە و نەبارانە، ھەرچى بۆ بكەى فو لە خۆلەمىش كردن و ئاسنى سارد كوتانە:

لقد اسمعت لو ناديت حيا ولكن لاحياة لمن تنادي

واتا: گەر بانگى زندوئىكت بگردايە گوئىستت دەبو، بەلام ئەو كەسەى كەبانگى دەكەى ژيانى تىدا نىبە.

ھەر يەككە توشى كەسانىكى وا بوپتەوہ لە نەينى ئەم ئايەتانە دەگات و ھەقىقەتى بۆ دەردەكەوى، كە خوا دەفرموى: ﴿حَتَمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَعَلَى

سَمِعِهِمْ وَعَلَىٰ أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ: خوا مۆری له دل و له گوئی داوان، چاویشیان په‌رده دایووشیوه، بۆیه نه له هه‌ق ده‌گه‌ن و نه ده‌بیسن و نه ده‌بیسنین ﴿البقرة: ۷﴾.

﴿أَمْ تَحْسَبُ أَنَّ أَكْثَرَهُمْ يَسْمَعُونَ أَوْ يَعْقِلُونَ إِنْ هُمْ إِلَّا كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ سَبِيلًا﴾: یاخود واده‌زانی زۆربه‌یان گوئیان لیتته و لیت تیده‌گه‌ن، نه‌خیر نه‌وانه وه‌ك نازهلن به‌لكو گومراتریشن ﴿الفرقان: ۴۴﴾.

﴿وَمَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا كَمَثَلِ الَّذِي يَنْعِقُ بِمَا لَا يَسْمَعُ إِلَّا دُعَاءً وَنِدَاءً صُمُّ بُكُمْ عُمَىٰ فَهُمْ لَا يَعْقِلُونَ﴾: نمونه‌ی ئەو كه‌سانه‌ی كه‌ بی‌پروان وه‌ك نازهل و مالاتن كه‌ ته‌نها هاوار و ده‌نگه‌ده‌نگ ده‌بیستن و هه‌چ تیناگه‌ن، كه‌ر و لال و كویرن و له هه‌چ ناگه‌ن. ﴿البقرة: ۱۷۱﴾.

ئەو بانگ‌خوازه‌ی ده‌گه‌ل ئەو جوژه مرۆفانه روبه‌پرو ده‌بنه‌وه زۆرچاك شاره‌زای نایه‌ته‌كان ده‌بن و له ته‌فسیر و واتاكه‌شیاندا توشی ئەو ئەسته‌می و ئەزیه‌ته نابن كه‌ ته‌فسیرزانه‌كان توشی بون، ئەو ته‌فسیر زانانه‌ی كه‌ دوچاری ئەو جوژه كه‌سانه نه‌بونه.

ده‌ردی بیده‌رمانی ئەم سه‌رده‌مه ئەوه‌یه كه‌ خه‌لك به‌ ته‌واوی ده‌ستیان له تاین به‌رداوه و پێیان وایه ئەم مه‌سه‌لانه چهند باب‌ه‌تیکی جه‌ده‌لیسن و هه‌یچ كاریکیان پێ نه‌ماوه بۆیه‌ پرویان لێ وه‌رگێراوه، جا بانگ‌خوازه‌كان له ده‌ست ئەم جوژه كه‌سانه‌وه دوچاری ئەسته‌می وا ده‌بن كه‌ له داروخاوترین سه‌رده‌می بپه‌وه‌شتی و به‌دكاریدا و له په‌شترین سه‌رده‌می گونا‌حكاری و بپناگاییشدا ئەسته‌م و سه‌ختی وایان نه‌هاتۆته پێش: ﴿إِنَّكَ لَا تَسْمَعُ الْمَوْتَىٰ وَلَا تَسْمَعُ الدُّعَاءَ إِذَا وَلَّوْا مُدْبِرِينَ﴾: تۆ ناتوانی مردو گوئیستی بکه‌ی و ناشتوانی وابکه‌ی كه‌ر له هاوارت بگا، ئەگه‌ر پشت له بانگه‌وازه‌كه‌ت هه‌لبه‌کن. ﴿النمل: ۸۰﴾.

مامۆستایه‌کی فه‌لسه‌فه و ده‌رونزانی به‌ ناوبانگ كه‌ له یه‌كێك له زانكۆ ناوداره‌كانی ئەوروپا مامۆستایه، زۆر به‌ زیره‌كانه هه‌ستی به‌م جیاوازیه‌ی نیتوان ده‌رونی نه‌وه‌ی كۆن و نه‌وه‌ی تازه‌ كرده‌وه و به‌ چهند پسته‌یه‌کی پوخت و نایاب ده‌ریسپویه كه‌ ئەویش ئوستاد (س.م. جو‌ده) ه و ده‌لێ:

((پېشان گەلېك گومان وپەخنە و پرسیار لەبارەى دین دەوروزتێران، هەندیک لە زاناكان ئارخەیان نەدەبون و وەلامیكى وایان وەدەست نەدەكەوت دلێان ئاو بخواتەوه، بەلام یدک لەو سیفەتانەى کە ئەم نەوہیەى پێ جوی دەکریتەوه ئەوہیە کە پرسیارەکان یەکسەر هەراسانیان ناکەن و دلێان نابزوتین، بەلکو لەم سەردەمەدا هەر لە سەرەتادا پرسیارەکان دروست نابن)).

نەمانى سۆزى ئاینى :

لە سەردەمى کۆتاییدا کاتیک دەریای ماددەپەرستى لافاوى بەرەو جیھانى ئیسلامى هینا و گشت شوینیکى داگرتهوه؛ دینپەرورەکان گەلێک دورگەى بچوک بچوکیان لەنیو ئەم دەریایەدا دروست کرد، خەلکی خواپەرست و بیزار لە ژینى غەفلەت و ماددیەت پەنایان وەبەر دەبردن و کۆچ و باریان بۆ هەلەگرتن، دینپەرورە هەبو وەک مەشخەل لە نیو تارىکستانی ماددەپەرستیدا تارىکى دەتاراند و پەرورەدەیهکی ئاینى و پەوشتیکی بەرزى پێشکەش بە خەلک دەکرد و دل و دەرونى مشتومال دەکرد.

لە سەرتاپای جیھانى ئیسلامیەوه کاروان و کۆچ و بار بەرەو دورگەکان بەردوام بن، دەتدی لەم سەرى خۆرەلەتەوه تا ئەوسەرى خۆرنشین و لەم پەرى باکورى جیھانى ئیسلامیەوه تا ئەوپەرى باشور لە گشت لایەکەوه کاروانى رێبەرانى روحى و پەرورەدیارانى ئاینى بەرەو دورگەکان بەرپۆه بون و لە تەگەرە و ئاستەنگە سیاسیهکان و کۆسپە جوگرافیهکانیان نەدەسلەمینهوه. دورگەکان ببونە ئاوەدانیهکی ئاینى، جیاوازی پەگەز و زیدیان لە ناودا نەبو، هەمو وەک مەکۆیهکی مەرۆفایەتى بون، پۆژەهەلاتى و پۆژناوایى، بوخارى و مەراکیشى، ئەنادۆلى و ئەندەلوسى کۆکردبەوه، کە هەمویان لە پیناوتایندا کۆچ و رەویان بۆ کردبو و هانایان وەبەر خوا بردبو، شوو و پۆژ لە خوا دەپارانەوه و تەنها خویان مەبەست بو، دواى ئەوہى پەرورەدەیهکی ئاینى رێکوییکیان وەرەگرت وەک بانگخواز و چاکساز و مامۆستا و رێبەر بەدنیادا بلاو دەبونەوه و لەنیو بەشى

شہتیاں بهشی خویان ہلڈہ گرتہوہ و خاکی مردوی نیو دلانیان دہ ژیاندهوہ و تۆوی ناینیان دہ بوژاندهوہ.

له پال به هیترتین و فره وانترین ولاتدا چه ندین ولاتی روحی هه بون که دسه لاتیان له سهروی دسه لاتی ولاته مادده پهرسته که دا بو، لهم ولاته پیای مهزنی وا هه لڈه کهوت که خه لک له هه مو لایه کهوه رویان تیده کرد و پاشا و کاربه دسه ستانیش به ملکه چی ده چونه لایان ، ولاته روحیه کان وه که دولت سیسته میان هه بو، دایانده مه زراندهو بریاریان ددها و ده یانگواستهوه و چیگریان داده نا، له گشت ولاته مادده کاندا (بالویر و کونسولیان) هه بو، ده تگوت نه خسه ی جیهانیان له به رده ست دایه، نه گهر له هه ر شوینیک سهن گهریکی نیسلام چۆل ببوایه، ده ستبه چی سهن گهر نشینیکی دینداریان بو دهنارد تاخه لکه که له غه فلهت و دور له خویای و له گوناکاری بیاریزی و نه هیلنی پهرده ی نه زانی بان بکیشی و نه فامیتی و له خویاخیبون بلاویتهوه^(۱).

ولاته روحیه کان له به ریوه بردنی کار و سیسته می نیوه خویاندا سهر به خو بون و پاشا و کاربه دسه کان هه قیان به سهر وه نه بون، گۆرانی بارودوخی سیاسی و روداوی ناوچه یی کاری تیینه ده کردن، هه ر بو نمونه با ولاته روحیه به ناوبانگه که ی (بویاغث فور) بینینه وه که شیخ (نظام الدین البداونی الهندی) که له ۷۲۵ مردوه، له هه مان پایته ختی هیندستان دایمه زراندهوه. شیخ هاوچه رخی حه فت پاشای به زهر و زهنگ بوه (هه ر له غیاث الدین بلبن ۶۶۴-۶۸۶ ک بگره تا

(۱) شیخی پیواچاک : نه بولحه سهن عملی نه له جویری (له لاهور نیژراوه) ده گپرتیه وه و ده لئ: جارتیکیان شیخه که م فهرمانی پیگردم کوچ و بار بو لاهور هه لگرم و بجم له ویدا نیشته چی بم، منیش تهوازوم بو خواست و گوتم مادهم شیخ حوسینی زغانی براده رمان له وی به پیویست ناکا بجم. گوئی: نه خیر هه ر ده بی بچی. ده لئ: منیش بنه وبارگه م تیک پیجا و فهرمانی شیخ جیبه چی کرد. که گه یسته لاهور شه و راشکابو و خه لک ده رگایان پیوه دابو، بۆیه نه م شهوم له دهر وه له بن دیواری شوره ی شار به سهر برد، بو به یانی که دهر گای شوره کرایه وه بینیم خه لک تهرمی شیخ حوسینیان له سهر شان هه لگرتوه و به ره و گۆرستانی دهبه ن، شه کات نه ینی فرمانه که ی شیخ بو وده رکهوت و زانیم له بهرچ منی بو نیره ناروده نیتر چومه ناوشار و شوینی نوم گرتوه و بانگه وازم ده ست به کرد. (کشف الحبوب للهجویری)

دەگەيە غياث الدین تغلق (۷۲۰-۷۲۵ك) كەچى دەستى يەك پاشاشى بۆ دريژ نەكراوۋە و سەرىيە خۇبى خۆى بە تەواۋى پاراستوۋ، خەلك لە سىنجارى ئىرانەوۋە دەھاتنە رۆژھەلاتى ھىندستان تا بگەنە لای.

ئەم مەلبەندانە بە پىاۋە ھەژارە كانىشيانەوۋە سام و وىقار و شەرم و شكۆ و رېژىكى ھىند گەورەيان لە لای خەلكدا ھەبوۋە تەنانەت گەورەترىن پاشاى جىھانىش ھەسودى پى بردون، رەنگە يەك لە ھۆيەكانى ئەوۋە بوپى كە نىكاياھ تىيان لە نىواندا نەبوۋە، ھۆيەكى تىش ئەوۋەبو كە خەلك لىكرا پويان لە پىاۋە ئاينىھەكان كىردبو و گەردەنكەچىھەكى بى چەندوچونىشيان بۆ دەسەلاتى پوحى ھەبو. پىاۋچا كىكى ۋەكو سەيد ئادەم بەنورى ھىندستانى (كە لە ۱۰۵۳ك لە گۆرستانى بەقىع نىژراۋە) ھەمو رۆژى ھەزار پىاۋ لەسەر خوانەكەى نانى دەخوارد، كە بۆ شوپىنك دەردەچو ھەزاران پىاۋ و سەدان زانای لەگەلدا دەبو، لە سالى (۱۰۵۲ك) كە چوۋە شارى لاهور (دە) ھەزار شىخ و ردىن سپى و پىاۋماقولى لەگەلدا بو، تەنانەت شاھجانى پاشاى ھىندستان ترسى لىنىشت تەخت بەختى ۋەرگەرپىنن بۆيە پارەوماللىكى فرەى بە دىارى بۆ نارد و پاشان پىي گوت: خوا ھەجى لەسەر فەرز كىردوى بۆيە بۆ جىجاز برۆ، ئەویش لە قسەكەى پاشا گەيشت و كۆچى بۆ ھەرپەمەين كىرد و ھەتا مرد لەویدا نىشتەجى بو^(۱).

شىخ محمد معصوم (۱۰۷۹ك مردوۋە) ى كورى شىخى گەورە: شىخ ئەھمەد سەرھەندى، نۆسەد ھەزار پىاۋ لەسەر دەستى تۆبەيان كىردوۋە بەيەتەيان داۋەتتى، لە دوای خۇيدا ھەفت ھەزار پىاۋى بەجى ھىشت خەلك بۆ لای خوا بانگ بىكەن و پەرۋەردەو رىنمايىيان پىشكەش بىكەن^(۲).

سيف الدين السرهندي كورپىشى (۱۰۶۹ك مردوۋە) ھەمو رۆژى ھەزارو چوارسەد كەس نانى لەسەر خوانى دەخوارد و بە ئارەزوى خۇشيان جۆرى خواردنەكەيان داۋا دەكرد و ھەلئەبۇئارد^(۳).

(۱) التذكرة الأدمية (بەزمانى فارسى)

(۲) نزهة الخواطر. ۵. نوسىنى شىخ عبدالحى الحسينى.

(۳) ذيل الرشحات (بەزمانى فارسى)

شیخ محمد زویتری سهره‌ندی (۱۱۵۱ ک مردوه) نه‌گهر له‌مائی ده‌رچوبایه ده‌وله‌مهنده‌کان شال و مه‌ندیلیان له‌بهر پی راده‌خست نه‌وه‌ک شیخ پیی به‌زه‌وی بکه‌وئ، نه‌گهر بۆ سهردانی نه‌خوشیک یان به‌ ئیشیک ده‌رچوبایه هه‌رچی ده‌وله‌مهند و کاربه‌ده‌ست هه‌بو له‌گه‌لیدا ده‌رده‌چون، ده‌تگوت کاروان و که‌ژاوه‌ی پاشایانه^(۱).

مه‌به‌ستمان له‌و چهند نمونه‌یه‌ی هیئامانه‌وه ئه‌وه‌بو بسه‌لمینین که‌ دین و دینداران چتۆ پایه و شان و شکۆیان له‌لای خه‌لکدا هه‌بووه‌و خه‌لک چۆن بۆ ده‌سه‌لاتی دین نه‌ک بۆ ده‌سه‌لاتی هیژ ملکه‌چ بونه، چۆن رویان کردۆته‌ دین و ریگه‌که‌ی. ئه‌م چهند نمونه‌یه‌مان هه‌ر به‌ په‌له‌په‌رۆژی و به‌ چهند چاوتروکانیک له‌ میژوی هیندستانی ئیسلامی هیئانیه‌وه، خۆ نه‌گهر نمونه‌و دیمه‌نی‌تر له‌ ته‌واوی میژوی ئیسلامی بیئینه‌وه‌و سهربرده‌ی دیندارانی شام و میسر و مه‌غریبی په‌رگه‌ و عیراق به‌سهر بکه‌ینه‌وه‌ ئه‌وا په‌رتوکیکی قه‌باره‌ گه‌وره‌ی لی ده‌رده‌چۆ.

لی‌ده‌دا ته‌نها باسی شیخ خالیدی شاره‌زوری (۱۲۴۲ ک مردوه) ده‌که‌ین که‌ خه‌لک له‌ به‌غدا سه‌ره‌ی ده‌به‌ست تا تۆبه‌ی له‌سه‌ر ده‌ستدا بکه‌ن و سو‌دی لی‌وه‌رگرن. له‌ نامه‌یه‌کدا که‌ بۆ شیخه‌که‌ی ده‌نوسی ده‌لی: سه‌د زانای هه‌ره‌چاک و زیره‌کم پیگه‌یانده‌وه، پینچ سه‌د زانای گه‌وره‌ش به‌یعه‌تیا‌ن پیدام، خه‌لکی په‌مه‌کیش له‌ ژماره‌ نایه‌ن^(۲).

خه‌لک تا سه‌ره‌تای سه‌رده‌می ئیستیعما‌ری ئه‌وروپاییش به‌رده‌وام رویان له‌ دین ده‌کرد و بۆ وه‌ده‌سته‌هتینانی عیلمی به‌ سو‌د و فی‌ربونی کرده‌وه‌ی چاک گه‌شت و گه‌رانیان نه‌نجام ده‌دا، له‌ پیناو پاک‌کردنه‌وه‌ی ده‌رون و فی‌ربونی په‌وشتی به‌رزو پون و گه‌یشتن به‌ په‌لی سه‌رپاستییتی و خۆئاماده‌کردن بۆ رۆژی دوا‌یی باکیان به‌ نه‌سته‌م و مه‌ترسی رۆیوان نه‌بو و له‌ کۆچ و گه‌شتان نه‌ده‌سه‌لمینه‌وه. له‌ هه‌مو ولاته‌ ئیسلامیه‌کاندا گه‌لێک مه‌لّه‌ندی ئاینی و په‌یمانگه‌ی روحی هه‌بون و خه‌لک له‌ هه‌مو لایه‌که‌وه‌ روی تیده‌کردن، گه‌لی پیاو هه‌بون حکومه‌ت دنیای زۆری

(۱) درّ المعارف (به‌زمانی فارسی)، نزهة الخواطر (به‌ زمانی عه‌ره‌بی).

(۲) درّ المعارف.

پیده به خشین و پایهی بهرزی پیدهدان کهچی نه یانده ویست و به هه له داوان په نایان وه بهر هه واری پر له نارامی پوچی ده برد و سه رگه رمی شه وه ده بون که ناخی خویان له خلتته و خال داوه سینن و بهشی شهیتانی لی هه لته کینن.

حال تا نیوه راستی سه دهی سیژده می کۆچی ناوا بری کرد به لام که نینگلیز هیندستانی داگیر کرد ژیار و فله سه فهی ژیانی نینگلیزان کهم و زور کاری له کۆمه لگهی هیندستان ده کرد هه رچه نده دیارده و دیمه نی ژیانی پیشوی ناینی له ناو نه چوبون و هه رمابون. میژونوسیټ^(۱) باسی هه یوانه کهی شیخ غولام عهلی ده هله وی (۱۴۲۰ مردوه) ده گپ پیتته وه و ده لی:

((به چاوی خۆم گه لیک پیای خه لکی پۆم و شام و به غدا و میسر و حه به شه م دیت به یعه تیان به شیخ دابو و ایان ده زانی نه گه ر له جزوری شیخدا بن چاکه ی پۆژگار و ناسوده بونی ته مه ن وه ده ست دینن، شه خه لکه ش که له ولاتانی نزیکه وه کو هیندستان و نه فغانستان ناماده بیون وه ک کلۆمسکه^(۱) زور بون، ژماره ی شه وکه سانه ی له م هه یوانه دا بون له پیتج سه د که س که متر نه بون، نان و بهرگی هه موانیش له سه ر هه یوان بو))^(۲).

شیخ ره ئوف نه حمه دی موجه دیدی له پۆژی بیست و هه شتی جه مادی به که می سالی ۱۲۳۱ کۆچی چاوی به م هه یوانه رون ده بی، که چه ندین پیای خه لکی سه مه ر قه ند و بوخارا و ته شقه ند و حه سار و قه نده هار و کابۆل و پیشاوه ر و کشمیر و میله تان و لاهور و سه ره هند و نومروه و سونبوهل و رامبۆر و بریلی و لوکنهو و جائیس و به هرائیج و کور و کوهور و عه زیم تاباد و دوهار که وحه دیده ر تاباد و بونه و خه لکی چه ندین شاری تری تیدا بهرچا و ده که وی))^(۳).

(۱) سهید نه حمه دخان که ریبه ری بانگه وازی نینگلیزی بو له هیندستان و دامه زرتیه ری زانکۆی

(عه لیکره ی به ناویانگیش بو.

(۱) کلۆمسکه: هه زاره زیله ی کولله.

(۲) آثار الصنادید (به زمانی نوردی)

(۳) دار المعارف (به زمانی فارسی)

خوینہری خوشہویست! دیارہ نهم دیمہ نہ ناوازانہ له رۆژگاریکدا بوه که ریویانی هاتوچۆ وه کو نه مپۆ پیشکهوتو نه بوه، به لکو همصوی به پیاده و گهشتی کاروانان بوه.

دیمه نه کۆتاییه کانی نهم سهرده مه کۆچکردوه لهو میژوهدا دهرده کهوی که زانای مهزنی چاکسازبخواز و مواهیدی به ناویانگی هیندستان: پیشه واه سهد نه حمدهی کورپی عیسرفانی شه هیدکراو له سالی (۱۲۴۶ ک) نه خشانودییه تی. نه گهر میژوی ژبانی نهم پیاهه بخوینینه وه که له پیناو بانگه وازی یه کخواناسی و سوننه تی پیغه ممبر علیه السلام و به رپا کردنی جیهاددا ههزاران سهراو و دهراوی بینیه؛ نهو کات بۆت دهرده کهوی که چۆن ههزاران کهس له سهه دهستی نهو پیاهه چاکه دا تۆبه یان کردوه له گوناح و تاوان و شرک و بیده خۆیان داشۆریوه و گهراونه ته وه، خه لک واه گهراونه وه ته نانهت مه یخانه کان چۆل و هۆل بیون و وه ک کاولگه یان له هاتبو، مزگه وته کانیش جی نه بو خه لک لییان دابنیشی. خه لک پیشبرکیی بو و هه ره کهس دهیویست خۆی میوانداری شیخ و شوینکه وته کانی بکات که به سه دان کهس ده بون، بۆ دابین کردنی نانی نهم میوانداریه باکیان به پاره و پول و مالی گران و به هادار نه بو و هه مویان هه رزان فرۆش ده کرد و خواردنیان پی ده کپی، جار هه بو میوانداریه که تیروپشکی له سهه ده کرا.

موسلمانان پیاهه تی و مه ردایه تی و سه ره رزی و له خۆبوردیهی و میوانداریه کی هیند به رپۆز حورمه تیان له ناودا هه بو که پاشان شتی واه پهیدا نه بۆته وه. کاتیک سهیدی شه هید له سالی (۱۲۳۶ ک) به ره واه ج به ری ده کهوی، حه فسه د (۷۰۰) که سیشی له گه لدا ده بی، موسلمانان له هه ر قۆناغیک له قۆناغه کانی رپگه دا میوانداریان ده کردن. له (رائی بریلی)^(۱) یه وه تا (که له که تته) به سواری که شتی به ری که وتن، که له نیلاهنا باد دابه زین شیخ غولام عه لی میوانداری کردن و ماهوی (۱۵) رۆژ خزمه تی کردن، له م ماهه یه دا خه لکی گوندو شاره کانیش رویان له وی ده کرد و له سهه خوانه نایابه که ی شیخ ده بونه میوان، نه مه ویرای نهو

(۱) شوینی له دایکیونی سهید

ھەمو بەرگ و تیشو و دیاریانەش کە پئیانی دەبەخشی. لە کاتی گەرانەوێشدا کە کاروان لە (کەلکەتتە) ھو بەرەو (رائی بریلی) دەگەرايەو و لە شاری مورشیدئاباد نزیک بویەو دیوانی (غولام مورتەزا) میوانداری کردن و لە بازارپیشدا چاری کیشا ھەر کەسیک شتیك لەم کاروانە بکپۆ یان پیای پیشەزانیان لێ بە کرۆ بگری خۆی نرخە کە یۆ دەدا. شیخ لەم بارەو لە گەلی دوا کە ئەم ئەرکە قورسە نەخاتە سەر شانی خۆی، ئەویش گوتی جیگای شانازیە ئەگەر بتوانم خزمەتیك پیشکەش بە حاجیانی مائی خوا بکەم.

خەلک لە ئاست ھەقدا دلنەرم و گەردەنکەچ بون، بۆ شەرعیش ملیان لە مو باریکتر بو، لەم سەفەرە ی شیخدا سەدان ھەزار موسلمان شەرەفی تۆبە و بەیعتیان پیپرا، خەلک لە ھەمو سوچ و کەنارانەو، لە لادی و لە شارانەو، لە دەشت و شاخانەو پۆل پۆل رویان لە خیر و بەرە کەتی لای شیخ دە کرد، تەنانەت نەخۆشەکانی نەخۆشخانە ی شاری (بنارس) بەدوای سەیدیان دا نارد و گوتیان: ئیمە ی نەخۆش دیلی سەر جیگەین و ناتوانین تەختی نەخۆشخانە بە جیبیلین و ئامادە بین، جا ئەگەر سەید ھەر بۆ یەك جاریش بێ تەشریفی بفرموی و سەردانمان بکات ئەو تۆبە ی لەسەر دەستدا دەکەین، سەیدیش وەلامی دانەو و سەردانی کردن و بەیعتی لێ وەرگرتن.

سەید بۆ ماوہی دو مانگ لە شاری (کەلکەتتە) دا ماہەو، ژمارە ی ئەو کەسانە ی پۆژانە دەچون بەیعتیان پیدەدا بە ھەزار کەس مەزندانە دەکرا، بەیعتدانە کە تا نیوہی شوہی دەخایاند، خەلک ئەوێندە زۆر بیون و سەرپە ھیند قەرەبالغ ببو نەدەکرا یەك بەیەك بەیعتیان لێ وەرگری، بەلکو حەفت ھەشت مەندیلی پادەگرت و خەلک دەستیان پیوہ دەگرت و تۆبەیان لەسەر دەستی دە کرد و پەیمانی پەشیمانبوئەویان لەگەل خوا دەبەست، سەید ھەمو پۆژی حەقەدە یان ھەژدە جار بۆ ئەم کارە دادەنیشت.

ھەرەوہا ھەر لە شاری کەلکەتتەدا بۆ ماوہی پازدە یان بیست پۆژ وتاری بۆ خەلکە کە فرمو. لەم وتارانەدا نزیکە ی دوہزار زانا و شیخ و دەمپراستی شاران ئامادە دەبون، ئەمە و پیرای خەلکی پەمەکی. ھاوہلە کەشی: شیخ عبدالحی

بورهانوی همو رۆژانی هینی و سیشهم له دوای نیوه رۆوه تا عهسر نامۆژگاری خه لکی ده کرد، خه لک له بهر کاریگه ری و ته کانی خۆی بۆ رانه ده گهرا و وه ک په پوله بهرده بونه وه، رۆژانه ش (ده تا پازده) پیاوی کافر ده بونه موسلمان.

شاری که لکه تته که یه کیکه له شاره هه ره گه وه کانی هیندستان و مه لبه ندی ئینگلیزه کانیش بو؛ به سای نامۆژگاریه کان و گه رانه وه ی خه لک بۆ ئاین و ملکه چبونیان بۆ شهرع؛ کرپین و فروشتنی عه ره ق له هه پرمین کهوت و بازاری نه ما، مه یخانه کان چۆل و هۆل بون، عه ره ق فروشه کان چیته باجیان نه دایه حکومهت بهو بیانهوی بازاریان پراوه و بازرگانی عه ره ق خیری نه ماوه.

کاتیکیش سهیدی پیشه و بانگه وازی جیهادی راپیترا، خه لک له هه مو چین و توژیکی به وه پیری هه ماسه ته وه وه لامیان دایه وه و وه دوای کهوتن، جوتیاره کان گاواگاسنیان به جی هیشته، بازرگانه کان دوکانه کانیان داخست، خه لک له خانوبه ره و زیدی خۆیان ده رچون و خۆیان گه یانده کاروانی جیهادی پرسی خوا. کهسیان بۆ مال و حالی به جیمایان نه گه رانه وه، تا نه و رۆژی له دۆلی بالا کوت له سالی (۱۲۴۶ ک) له پینا و خوا له نیو سه نگه ر شه هیدکران، دنیا نه یه توانی بیانه زینتی و له دین وه ریانگه پینتی، ته نها که میکیان رزگار بون و شه هید نه بون، نه وانیش تا به سه ره برزی سه ریان نایه وه و بۆ لای خودا گه رانه وه بی و چان و هه سانه وه له سه نگه ری نیو شاخ و داخانی هیندستان جیهادیان به رپا کرد و تیکۆشان.

له گه ل هه مو نه وانه شدا ژیا ری ئیسلامی له هیندستان له ناو زینگی سه ره مه رگی دابو، حکومه تی ئیسلامی له داروخان و هه ره س دابو، به لام خه لک هیشته گه رده نکه شیتی ئیسلامیانه و فیزوده ماری ئاینییان له ناودا مابو، بۆ لای خوا ده گه رانه وه و ته نها لای خویان پی ته و او بو، هه ر زو وه لامی بانگه وازی پرسی خویان ده دایه وه و به پینرخ له ژیا نی دنیایان ده روانی و هه رچی شتی به هادار بو له پینا و خوا ده یانه نی.

ئینگلیز پینگی خۆی قایم کرد، نه و سیسته مه ی بۆ خویندنی ولاتی شی پریار دابو که یه کیکه له سه ربازه هه ره به کاره کانی -هه مو ده مسی به روبومی به ره هم

دېئنا. بەرەبەرە ھزر و ئارەزوى ئىنگىلىزان خشكەى كرده نىو خەلك و كارى خۆى دەدى، خەلكىش بىئەوى ھەستى پېيىكەن سىستەمى ژيان و ھزرىان سەرئىخون دەبويەو، خەلك بۆ دىن بىئەمتر دەبون و پشكۆى دلان خامۇشتەر دەبو و مەشخەلى ژيانى ئاينى كزۆلە دەبو، ھزىو ئارەزو و موناھەسەى سىروشتى-كە گەورەترىن ئەنگىزەى پېشكەوتن و داھىئانە- روى لە دىن و روحانىەت وەرسوراند و بەرەو گوزەرانى دنياى ماددەپەرستى ئاراستە بو، ھاندەرى تىكۆشان بۆ دىن و بۆ بوژاندنەوہى روح و دل كەم بونەوہ، وىراى ئەمەش ھۆكارى ساردكەرەوہ و تەوہزەلى و دژايەتىكردنى دىن گەلىك زۆر بون، رەوتى زىرەكايەتى و ھەلكەوتوى و بلىمەتى-كە پېشتەر روہو ئاين بو- لە بوارە جىاوازەكانى دىن و بەشەكانى زانستى دىنى و روحى وەرچەرخا و بۆ ئەوہ ئاراستە بو تا لە زانستەكانى گوزەران و بوارە جىاوازەكانى ژيان شتى نوى دابھىئى و بەرھەمى زۆر وەبەر بىئى.

بەلام سەردەمى كۆچكردو ھىشتا ھەر ھەولتى دەدا نەمرى و دواھەناسەكانى ھەلكىشى و ژيانى بەبەردا بىئى، ھىشتا لە نىو خەلكىدا گەلىك پىاو مابون بانگەوازىان بۆ لای دىن و پاكبونەوى دل و دەرون و وەرگرتنى پەوشتى بەرز دەکرد، پىاوى خواناس و دنیانەوىست و ئاخىرەتخواز بون، لەسەر پىوشوئىنى چاكانى پىشان ھەنگاوىان ھەلدەگرت و، سوننەتپەرور و خواپەرستى دور لە شىرك بون، ئەم جۆرە پىاوانە ھىشتا لە نىو خەلكىدا مابون و بانگەوازىشان بۆ پىي خوا دەکرد، موسلمانەكانىش پىيان وابو ئەگەر لە بەر سىبەرى ئەواندا بن واجبىكى ئاينىيان جىبەجى كەردوہ و ئەركى ژيانىان راپەراندوہ. دەولەمەند و كارىدەست و دىئادارى وا ھەبون پتر لە خەلك بايەخىان بە مەرگى سالىحانە و كارى دوارپۆژ و دەرونپاكىتى دەدا، بەلام ئەوانە وەك پرتەپرتى كۆتايى بەر لە كوژانەوہى يەكجارى مەشخەل وا بون، چونكە رەگى درختەكەى ئاين سىسەلە ببو و ئاوى ژيانى لى برابو و گەردەلولىكى ئاگرىن تىي ھەلكردبو.

جا به هوی دهوروبهر و خویندنی فورهنگیانهوه^(۱) خه لک گومانی له نیوهنده دینهکان و بنهماله رهسهنهکانی ناین و زانست پهیدا کرد و متمانهیان به خوا و به سیفته و به لینهکانی لاواز بو، باوکهکان بو دینداری مندالهکانیان که متهرخم بون و قوریانیاں به کات و وزه ی خوینان نهدهدا تا زانستی دینیاں فیتر بکن، بهس سهرقالی نهوبون زانستهکانی گوزهرانو زمانهکانی نهورویاییاں پی رهوان بکن. ئیتر کهس حهزی له خویندن و فیتریونی زانستی بهسود نهما، خو سازدان بو بهرگریکردن له نیسلام نهنجام نهدهدرا، به لکو به پیچهوانهوه خه لک خوینان له دین هه لده بوارد، له متهرسیهکانی (موسته قبل) ده ترسان، خه می نهوهیان بو پوسته قبله مندالهکانیاں به فیرو نهچی، خوینان دابوه دهست رۆژگاری سهقام نهگرتو، ترسی هه ژاری بالی وا بهسهردا کیشابون ئوقره ی له بهر هه لگرتبون، ترسی مه رگی برسیتیش له بهرگی مه رگی هه لکیشابون.

مادیه تی سنور به زین و گه ده ی فشول:

ده گپرنه وه و ده لئین کاتی خو ی ژنه شاعیری سه رده می نه فامی تی (که بشه ی کچی مه عد یه کریب) سه رکۆنه ی عه مری برای ده کات و توانجی تی ده گری چونکه له پای خوینی برا کوژراوه که یدا پاره ی وه رگرتبو، ده لئ:

ودع عنک عنراً إن عنراً مسالم وهل بطن عنرو غیر شبر لمطعم
واتا: ده توخوا له عه مر گه رین، عه مر پیاوئیکه ناشتی ده وی! نازانم بو پاره
وه رده گری خو ورگه که ی هه رجی یه ک بست خواردن ده گری!؟.

ته ماشاکه ژنیکی ساده ی نه فامیش پی وانیه ورگی مرۆ له یه ک بست گه وره تر بی، چون ده بو نه گه ر نه م ژنه گه ده ی نه مرۆی سه ده ی بیسته می بدیبايه؟!، که هیند هه لمه ساوه گۆی زه ویش له خو ی ده گری، هیند سنوری به زانده مه گه ر به خو ل ته ژی بی. به لئ، گه ده ی ژه مهورده ی مرۆفی نه مرۆ وا فشول بوه که به بریک پاره تیتر نابج، خه لکی ئالوده ی وا پهیدا بون که تاسه یان

(۱) فهرهنگی: غه ربی.

دانا ماركى، تىنئوى شىت و ھارى وا دەر كەوتو ھە قەت تاساويان ناشكى. ھەر يەكەو دۆزەخىكى لە دل دايەو ھەمىشە ھەلدەلوشى و پىشى وايە ھىچ شتىكى قوت نەداو، و ھەوارانىش كەوتو ھە دەلى ھىشتا بابى، ھىشتا گەلىك شوينم ماو. شەيتانى بەرچاوتەنگى و چاۋچىنۇكى بەسەر تاك و نەتەو ھە زال بو ھە و نەو ھەندە چلىس و خوازەلۆك بونە دەلىنى جنۇكە دەستى لىو ھەشاندون. مرؤف و ھەك گىژەنى لىھاتو، ھەرچى ھەبى لولى دەدا و قوتى دەدا، قرمى لە گشت شتى خۆش كرو ھە گوئ بە ھەرام و ھەلالان نادا، ھىشتاش ھەر كەفوكولى ھەلدەكفى و دانا ماركى. ھەلبەت ئوبال بەملى ژيانى ئەمپو و سروشە كەبەتە كە سەرلەبەرى بۆتە ژىنىكى ماددە پەرىستانە و دور لە پرواى ئاخىرەتە. بىگومان ئەگەر كەسىكىش خۆى بە دنيا ھەلواسى بى و پىنى وانەبى جگە لەم ژىنە ژيانى تر ھەبە ئەوا ژىنى دنياى لى دەبىتە گەورەترىن سەرمایە و مەبەست و ئامانج، تا پىنى بىكى ھىچ دەرفەتىك لە دەست نادا و چىژ و خۆشى لى و ھەردەگرى و بەناز و نوز رادەبوئى، جا لەبەر چ خۆى لە خۆشى ھەلبوئى، بۆ كام جىھان دەست ھەلگىرى يان لەترسى چى نەبوئى؟! خۆ پرواى بە ژيانى دىكە و جىھانى تر نى.

شاعىرى گەنجى نەفامىتى (طەرفەى كورى ئەلەبەد) زۆر بەسادەبى و بە راشكاوى تەعبىرى لەم جۆرە دەرونەى نەفامىتى كرو ھە دەلى:

فان كنت لا تستطيع دفع منيتي فدعني أبادرها بما ملكت يدي
 كريم يروى نفسه في حياته ستعلم إن متنا غداً أيننا الصدي
 مرؤفى شارستانى ئەمپوژ — مەگەر ئەوانەى كەخوا بەسای پروا پاراستونى —
 ھەمان راو بۆچونيان ھەبە و ھەمان رىيازىان گرتۆتە بەر، بەلام كاتىك كە
 جورئەت و ھەبەر خۆيان دەنئىن و دەيانەوئى پوى پاستەقىنەى خۆيان و ھەدەرخەن
 رەنگە زمانىكى رەوانبىژى ھەك شاعىرىيان نەبى وىژدانى خۆيانى پى دەربەرن.

ھۆی دوہم : بریتیه لهو ئه دهبه هاوچہرخہی-ئەدب بەمانا فراواندەکی^(۱) - کہ تەنھا لە بارەى ماددە و ماددەپەرستانەوہ دەدوئ و ھەمیشە لە راژەى سەرمايەدار و خاوەن کارگەکان دايبە و ملکہچى بەرژوہەندىہکانيانسە، ملکہچىہكى ئەوتۆ کہ ھەرگىز شايبەن بە ئەدەبى پاک و بەرز نىہ، کہ ورد ورد ژيانى ماددەپەرستان و سەرمايەداران دەنوسیتتەوہ و ناو و ناسناويان بە دىپرى ئەستور بلاؤ دەکاتەوہ، ھەر ھەناسەيەكى کہ دەيدا ستايشیکە بە بەژن و بالائى ئەواندا، کۆتايى گشت چىرۆک و پۆمانەکان ئەنجاميکى مادديانە وەدەست دەدا و پالەوانىکى ماددەپەرست ھەلئەنئ، رىيازەکەى (ئەپىکۆرۆس) بۆ خوينەران دەرازىنیتتەوہ، جارێک بەئامازە و جارێکىش بەراشکاوى. گەنجەکان ھان دەدات ژيان لە نامىز بگرن و بەناز و نۆش رابىوئرن، پەخشان و شىعر و چىرۆک و فەلسەفە و پۆمان و شروڤە و تىوہرامانەکانى لە خزمەتى روحى مادديەت دايبە و پىاوى ماددەپەرست بە پىرۆز نىشان دەدات.

کۆمەلگەش بەس رىز لە دەولەمەندى گرنگ دەگرئ، ھەر چەندى بەدکار و چروک و بەدپەروشتىش بى چاوى زەقى لى دەپۆشى، مەرۆڤيکىش ھەر چەندى بەھرەدار و چاکەکارو مەردو رەند بى تانەو تانوتى تىدەگرئ و رىز و سەنگى پىنابەخشى. کۆمەلگەيەک ئەگەر بەئامازەو بەراشکاوى بلى: پىاوى ھەژار شايبستەى ژين نىہ و وەک کەر و ئازەل و رەفتارى لەگەلدا بکات، بىگومان تاکەکانى ئەم کۆمەلگەيە ئەگەر مەرۆى شۆرڤىگىر نەبن- دەبى بە ناچارىەوہ ملکہچ بن و بۆ راکىشن و خويان تىدا بگونجىن، دەبى خويان بۆ بەرچاوى کۆمەلگەکە نەک وەک حەزىکى زاتى بە کەشخە دەرخەن.

ئەم جۆرە کۆمەلگەيە ھەر پۆژەى بەجۆرە پىئودانگىک پىاوى بەمەردو رەند دەناسىنئ، ھەر پۆژەى تەرازوئیک بەکار دىنئ، ھەر پۆژەى داخوازىيەک دەخاتە رو. دەم لە دەم پتر تەنگ بە مەرۆڤ ھەلئەچنئ و ناچارى دەکات پەنا وەبەر رىيى ناراست ببات تا بتوانى ھەندى پارە پەيدا بکات، دوچارى رەنجو تىکۆشانى لە

(۱) واتا: تىروانىن و بىروبوچون دەبارەى ژيان و بنەوەر. -وەرگىر.

توانا بەدەرى دەكات و خەم لەسەر خەمى بۆ دادەبارىنى و بارى گوزەرانى ئەستەمتر دەكا و رەشەبای رەش و رەشتى بۆھەل دەكا.

مونافەسەى كارگە و پیاوہ بەرھەمەتین و پىشەسازەكانىش ھەر بەيەك جار قورپەكەيان خەستەر كوردە، ھەمو بەيانىەك يەك لافا و بەرھەمى نوئى شار دادەگرئى، نوئىترىن ترومبىل و جگەرە و جلوبەرگ و كلاؤ و پىلاؤ و رۆن و بۆيە و شتى جوان و پازاوە و نامىرى سەيرسەير بازارپەكان سىخناخ دەكەن، ھىچىشىان پىويستى زەرورى و بنەماى پىويستى ژيان و ژيار نىن و كەلئىن پىر ناكەنەوہ، چونكە ژيان ئەگەر ئەم شتانەشى لەگەلدا نەبى ھەر بەچاكى دەگوزەرى، بەلام ديارە تەنھا بۆ دەسبەسەرداگرتنى پىشەسازى و ەھەرپمىن خەستى بازارپى سەرمایەداران برەويان پى دەدرئى.

لەبەر ئەم ھۆيانەو چەندىن ھۆىترىش خەلك نرخی پارە و پولى لەبەرچا و بەرز بۆتەوہ و بايەخ و رىزىكى گەورەى بۆ دادەنى و رۆلىكى گرنكى پى بەخشیوہ، بەشىوہيەك نە پىشان و نە ھىچ كاتىكىش لە مېژودا شتى وا نەبوہ و روى نەداوہ. پارە بۆتە روع و جەستەى مرؤفايەتى، بۆتە گەورەترىن ھاندەرى جولە و ھەولئى ژياريانەى خەلك، بۆتە تاكە ئەنگىزەيەك كە داھىنەران لە پىناو پارەدا شتى نوئى دادەھىتن، پىشەسازان لە پىناو پارەدا پىشەسازى تازە دەسازىتن، سىياسەتمەداران لەپىناو پارەدا وتارەكەيان دەنوسن، خۆ ھەلبۆئىران لە پىناو پارەدا خۆيان ھەلدەبۆئىرن، زاناكان لە پىناو پارەدا پەرتوكەكەيان دادەنىن، تەننەت سەركردەكانىش لە پىناو پارەدا لەشەر بەشدار دەبن، پارە وەك تەوہرى لىھاتوہ و بەرداشى ژيانى بەدەوردا دەگەرئى، ئوستاد (جۆد) كە مامۆستای فەلسەفە و دەرونناسىيە لە زانكۆى لەندەن، دەلئى: ((تییۆرى بالادەست و باو و بەربلاؤى ئەم سەردەمە برىتيە لە تییۆرى ئابورى، بەرك و زگ تەرازوى گشت شتىكن، شتىك تا پتر پەيوەندى بە بەركەوہ ھەبى و زىتر كارى تىبكات خەلك زۆرتر پوى تىدەكەن و بايەخى گەورەترى پىدەدەن)).

تۆ ئەگەر گەرەكت بى سروشت و چەشەى سەردەمەكەت ھەلسەنگىتى، بەلام لە جەرگەى ژىن نەژى و كەنارگىر بى و ھەر تەنھا چا و بە نوسىن و نوسراوان

دابخشینی و له پرتوکان شت وه خوینی، بیگومان به مجوره خوټ ده خهله تینی و خهیاډ به راسته قینه ده ردینی. چونکه کاتیک روپه ره کانی پرتوکه کانی فله سده و نوسراوه زانستیه شیکار نامیزه کان هله ده دیه وه خوټ له سهرده میټکی وا ده بینیه وه که خاوه ن ژیاریکی پیشکوتو بی، ره وشت و خو ته رازو بی، ناسمان به هه وری گه وال گه والی جوامیری و چاکه خوازی نه خشا بی، زه ویش روحی ناینداری و زانستخوازی دایوشا بی، که چی واقع و انابیت بی. چونکه دلنیا به نه و نویسه ی وا له ناخی پرتوکانه زاده ی خهیاډ و نه ندیشه و هه وه ست و چه شه ی نوسرانه، که جیهانیکه خهیاډی هیند فانتازی داده هیتن، هیند به وه سفی جوان و له بار ده پرازیتن، هیند سه ری سهرسامت ده سورمیتن پیت و ابی به لئ خوی بی! له گه ل ژیانی ده روبه ری توی بی! به لام ناشکرایه که هه وا و هه وه ست هه ر و ابوه بو شتی خهیاډوی سه یر چوه.

به لام نه گه ر له نیو جهرگی ژین بژی و له گه ل خه لک تیکه ل بسی و بارو دؤخیان لی وه توژی، گوی بگریه قسه ی نیو مال و شه مه نده فر و سه ر بیستانان، له کاتی نان خواردن و شه وجهه ره گویت بو باسوخواسان رادیرا؛ نه و کات ده زانی نه و دؤزه ی که به شه و رؤژ زمان و ده رونی پی فیره و له مه جلیسان کوری نیره، تنها و تنها پاره و زیره، هه ر زیره له ناو گولان وه ک کنیره، هه ر زیره نیش به ده ست و کاربگیړه.

شاعیریکه عه ره بی له دیره شیعریکیدا نه فره ت له و هه ژارانه ده کا که دید و هزری له ورگ و بهرگ تیناپه ری و ده لی:

لحا الله صنعوكا متاه وهمه من العيش ان يلقي لبوسا ومطعما

چون ده بو نه گه ر شاعیر ته م ژیاره ی بدیبایه؟! که فه یله سوف و سیاسه قه دار و زانا و دانا و هه لکه وتو و ده مپراست و پریشسی و ده وله مه ند و هه ژاره کانی، تیکرا بو خوراک و پؤشاک هه ول ده دن، جا به هه ر په نگ و ناویکوه بی. چون ده بو نه گه ر ته م ژیانه ی بدیبایه که سه رتاپای بوته تیکوشان.. تیکوشان بو بهرگ و نان!؟

داتە پىنى خورەوشت و شپىرزه بونى كۆمەلگە :

يىگانە كان هاتن و رۆژھە لاتى ئىسلامىيان داگىر كرد و كۆمەلگەى رۆژھە لاتى ئىسلامىيان دوچارى شپىرزه يى و داروخانى خورەوشت كرد، پىشتىرش نەخۆشيه رەوشتى و كۆمەلایە تىه كانيان بۆ ناردبو كە ھۆيەكى ھەرە كارىگەر بو بۆ داروخانى ولاتى ئىسلامى و تىكشكانى نەتەوہ رۆژھە لاتىه كان. بەلام لەگەل ئەو داگىر كىردنە و سەر جەم نەخۆشيه كانىشىدا كۆمەلگەى رۆژھە لاتى ئىسلامى پەيرەوى لە گەلىك پىيىرى بەرزى خورەوشتى و چەندىن تايىبە تەندىتى پايەدارى كۆمەلایەتى دەكرد كە لە ناو گەلاندا وىنەى نەبوہ، ھونەرى خورەوشت لە لای رۆژھە لاتىه كان بە جۆرىك پىگەيشتبو و گەيشتبوہ وردە كارى و ناسكىه كى ئەوتۆ و لوتكەى وا بەرزى بىپىو؛ كە زىھنى ئەم سەردەمە ناتوانى بگاتە ئەو ئاستە و پىاوى رۆژئاوايى ناتوانى تەسەوورى بكات مەگەر لە شىعر و ئەدەبدا.

پىا و رودا و سەربردەى وا لە سەبارەى سەروساخت و پەيوەندى نىوان ئەندامە كانى كۆمەلگەى ئىسلامى و تاكە كانى خىزاندا دەخوینتەوہ، كە بەجۆرىك بە ھەناوى كۆمەلگەدا پەلوپۆى ھاوئىشتوہ و نەوہ بۆنەوہ و پىشت بۆ پىشتى خاياندوہ و لە گىشت بەرژەوہندى و قازانچىكى ماددى خالى بوہ؛ كە كورانى ئەم سەردەمە ناتوان تەسەوورى بكەن. لە بارەى زۆر بابەتدا ەك: سۆزى باوك بۆ كور و چاكەى كور بۆ باوك، پىزى بچوك بۆ گەورە و مېھرى گەورە بۆ بچوك، داوئىپاكى و ئەمەكدارى ئافرەتان بۆ مېردە كانيان، دەستپاكى و ەفای خزمەتكار و نۆكەران، سەقام و خۆراگرى لاوان لە سەر خورەوشت، رەفتارى دەمراستان لەگەل خەلك، پاراستنى نوئىژ و سوننەتە كان، رىزگرتنى باو و نەرىتان، راستالى لە بەرگ و دروشم و خزمایە تىدا، بەھاناوہ چونى برادەران و ئامۆزگارى كىردىيان، شتى وا دەبىستى و دەخوینىەوہ خەرىك دەبى پروانە كەى.

چاكە و گوپرايەلى كور بۆ باوك گەيشتبوہ ئەوپەرى لەخۆبوردەبى و كور لە جزورى باوكىدا لە شەرمان دەتوايەوہ. ئەم جۆرە ھەلوئىستە لەم فەرمودەيەى

پیغه مبهرو ﷺ ودهرده کهوی که دهفرموی: ((أنتَ وَمَالُكَ لوالِدِكَ : خوت و مالت مولکی باوکتن))^(۱).

کور چاکه و ریژ و خو شه ویستی نهک هدر بو باوک و دایکی دهرده بری به لکو که ده شمرن هه مان هه لویستی بو برادر و کور و خزم و کهسی برادره کانیشیان هه بو و یارمه تی ددان و دیاریانی پیده به خشین. ثمه ش وهک جیبه جیکردنیك بو فرمود که ی پیغه مبهرو ﷺ که ده فرموی: ((ان من أبر البرِّ صلة الرجل بأهل و آبيه بعد أن یولِّي: یه کیك له چاکه هه ره چاکه کان نه وه یه؛ که سیك نه گهر که باوکی مالثاویبی له دنیا کرد نهوا چاکه و خو شه ویستی بو برادره رانی دهر بری))^(۲). له بهرام به ردا، دایک و باو کیش نه و پهری دل سوژی و خو شه ویستیان بو کوره کانیان ده نواند و له پیناو په روه رده و فیژ کردنی منداله کانیان قوربانیان به گشت هه وه ست و ثاره زو و راحت و چیژی دایک و باو کایه تی ددا و له م پیناوه دا-ته نانه ت پیاو و ثافره تی نه خوینده واریش- چاوپوشیان له ره فتاری رهق و توند و تیژی ماموستای کوره کانیان ده کرد که جار بوه زیانی جهسته بییشیان پیگه یاندون، له پیناو پیگه یاندنی منداله کانیان تالیه کی زوریان ده چه شت و نارامیان له سهر خه م و خه فه تان ده گرت. له پیاوی نه جیمزاده و به ناوبانگه وه بگره تا توژی هه ره خواره وهی کومه لگه گشتیان به م چه شنه ره فتاریان ده کردو نه گهر پیاو یکیش سه ریچی بگردایه به چروک و مهنده بوریان ده دایه قه لیم. نه م هه لویسته ی (هارون الرشید) یش شتیکی به ناوبانگه له میژودا که ناموژگاری هه ردو کوره که ی (نه مین و مه نمون) ی کرده که خزمه تی (نه لکه سائی) ی ماموستایان بکه ن.

یه کیك لهو روداوه سه یرو سه مه رانه ی که سروشتی پیاوی پوژ هه لاتی پیشان ددا نه وه یه که ده گیپ نه وه: (تاجه ددین نه لئز) ی فرمانده ی نه فغانستانی دوی (سلطان شهاب الدین الغوری)، کوره که ی له لای ماموستایه کدا ده کاته قوتابی. پوژیکیان ماموستا که زوری لیده دا و ده مرئ. جا که هه وال ده گاته تاجه ددین،

(۱) رواه أبو داود عن عمر بن شعيب عن أبيه عن جده مرفوعاً .

(۲) رواه مسلم عن ابن عمر رضي الله عنه .

بە مامۇستاكە دەلتى: تا زوھ خۆت رزگار كە چونكە ناتوانم لە داىكى كوپرە لىت ئەمىن بىم رەنگە زەبرىكت لى بوەشىنى.

پەيوەندى نىوان گەورە و بىچوك لە كۆمەلگەى نىسلامىدا بە گوپرەى ئامۆزەكانى شەرع دامەزرابو كە دەفەرموى: ((مَنْ لَمْ يَرْحَمْ صَغِيرًا وَيَعْرِفْ حَقَّ كَبِيرًا فَلَيْسَ مِنَّا: ئەو كەسەى رەحم بە بىچوكان نەكات و رېز لە گەوران نەنى لە ئىمە نيه))^(۳).

يەككى تىر لە تايبەتمەندىه كانى تىر ژيارى رۆژھەلاتى؛ راستالى و يەك رەنگ بون و يەك ھەلۆيست نواندە، ئەگەر يەككى بە چ ھەلۆيستىك دەگەل كارىك تىكەل بوايە تا كۆتايى ھەر ھەمان ھەلۆيستى دەبو، ئەگەر پابەندى نەرىتىك يان جۆرە پۆشاكىك بوايە يان بە جۆرىك مامەلەى دەگەل يەككى بەكردايە ھەتا مردن دەيبردە سەر و روداو و وەرز و نەساغى و تەمبەللى و بەرژەوہەندى كارى تىنەدە کرد.

دەمپراستى و گەورەى لە ژيانى خىزان و ھۆزايەتيدا بە زۆرى پارە و پول نەبو. خىزان ھەبوە ئاستى داراييان لە نىودا جياواز بوە، ھۆز و عەشیرەت ھەبوە پياوہەكانيان لە پارە و پشتدا گەللىك جياوازيان لەگەل يەكتەردا ھەبوە. دەولەمەند و پارەدار و دەستكورت و ھەژاريشيان تىدا بوە، بەلام لەرەوشى خىزان و بنەمالە و كۆمەلگەدا كەس نەيتوانيوە بە ھۆى ئابوريەوہ لاف و گەزاف لەسەر كەس لىبەدات. ئەگەر يەككى ھەستى بەجياوازی و ريسوا بون بەكردايە وەك شىر دەينەراند يان ئەگەر ميوانداریك لەگەل يەك لە ميوانەكانى بېرېزىيەكى بنواندايە گشتيان پىكرا دەتۆران و ھاموشۆيان لەگەل بنەمالەى ميواندارە كە دەبېرى. ھەميوان لەگەل براى مافخوراويان يەك دەست و يەك دەنگ بون.

ھەژارى پوت و پەجال لە نىو ھۆزەكەيدا زۆر بە جورئەتەوہ روبەپروى دەولەمەند و دەمپراستانى ھەمان ھۆز دەبوہوہ، ئەويش خۆى پى پىاو بو و خاوەن رېز و شكۆى خۆى بو، بە ھۆى ھەژارايەوہ ھەستى بەكەموكورتى نەدەکرد،

(۳) رواه ابوداود عن عبدالله بن عمر .

به لکو شوینیتیکی شایه‌ن به خویان پی ده‌به‌خشی، بیته‌وی له شیوه شروژ و به‌رگه شروشی‌تاله‌که‌ی بروانن.

له‌به‌ر باری ناله‌باری ثابوری پی‌اوی باش وچاک وپاک و زانا و دینداریان به‌که‌م نه‌ده‌گرت. هه‌ژاریش گه‌لیک ده‌یکرد و ده‌کوشا تا نه‌بونی و ده‌ست‌کورتیه‌که‌ی له خه‌لک بشاریتته‌وه و خۆی به‌زه‌بون پیشان نه‌ده‌دا و به‌رگه‌ی ده‌گرت، زۆریشی پی‌ ناخۆش بو نه‌گه‌ر یه‌کیک به هه‌ژاریه‌که‌ی بزانیبا.

خه‌لک (ویژدانی) زندو بو، وه‌ک دین و ناموس پیزی ده‌گرت، به هیچ نرخیک نه‌یده‌فرۆشت و ده‌سه‌برداری نه‌ده‌بو، پی‌او هه‌بو مه‌رگی خوتیناوی هه‌لده‌بژارد نه‌ک درۆ و گزیکاریه‌ک له مردنی پزگار بکات.

میژوی هیندستان له‌م باره‌وه گه‌لیک روداوی سه‌یرو ناوازه‌مان بۆده‌گیژیتته‌وه که هه‌لبه‌ت له میژوی سه‌رجه‌م ولاته ئیسلامیه‌کاندا غونه‌ی وا گه‌لی زۆرن، یه‌ک له‌و رودانه نه‌وه بو: شیخ (رضی‌الله‌البداونی) به‌وه تۆمه‌تبار کرا که له شوپشی سالی (۱۸۵۷) زاینی دژ به ئینگلیز به‌شدار بوه. له‌به‌رده‌م حاکمیکێ ئینگلیزدا دادگایی کرا، حاکم له‌پتی چه‌ند براده‌ریکی خۆیه‌وه گوتی پی‌ی بلین با تۆمه‌ته‌کان ره‌ت کاته‌وه نازادی ده‌که‌م. به‌لام شیخ رازی نه‌بو و گوتی: من که به‌شداریم کردبی چۆن ده‌توانم ئینکاری بکه‌م؟ حاکمیش ناچار حوکمی ئیعدامی بۆ ده‌رکرد. که شیخیان به‌ره‌و په‌تی سیداره ده‌برد حاکم گریا و گوتی: ئیستا که‌ش ته‌گه‌ر ته‌نها یه‌کجار بلتی: تۆمه‌ته‌که درۆیه و بیسوچم، هه‌ول ده‌ده‌م رزگارت بکه‌م. شیخ توپه‌ بو و گوتی: ده‌ته‌وی درۆ له‌سه‌ر خۆم بکه‌م و کرده‌وه‌کانم به‌هه‌ده‌ر ده‌م؟ ته‌گه‌ر وابلیم که‌واته کرده‌وه‌که‌م پوچه‌ل ده‌که‌مه‌وه، به‌لی به‌شداریم له شوپشدا کرده‌وه و چش ده‌که‌ن بیکه‌ن. پاشان شیخ له سیداره درا!!.

نه‌ک بلتی ته‌نها له‌گه‌ل خودا راستگو و ده‌مپاک بو بن، به‌لکو ده‌گه‌ل گه‌ل و نه‌ته‌وه‌شدا راست بون، ره‌گه‌زه‌په‌رستی و نیشتمانه‌په‌رستی و زه‌به‌ر و زۆری نه‌ته‌وایه‌تیان نه‌ده‌ناسی که نه‌مپۆ بوته‌ ئه‌رکیکی ره‌گه‌زی و نیشتمانی. پی‌یان و ابو درۆ و گه‌واهی‌دانی به‌درۆ له‌پیناو نه‌ته‌وه بی‌یان نیشتمانی و گه‌ل؛ بی‌مروه‌تی و گوناخیکی گه‌وره‌یه. پی‌یان و ابو حوکمه‌کانی شه‌رع تاک و نه‌ته‌وه‌و کاروباری

تاکه کهسى و کومه لى ده گرتته وه و ده ستیان توند به فەرموده کانى خواوه گرتبو که ده فەر موی: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاءَ لِلَّهِ وَلَوْ عَلَىٰ أَنفُسِكُمْ أَوِ الْوَالِدِينَ وَالْأَقْرَبِينَ: پروداران! داد گهرانه گه واهى بدن نه گهر چى له سهر خۆ و باوک و خزمانيش بيټ.﴾ النساء: ۱۳۵.

﴿وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَا نُ قَوْمٍ عَلَىٰ أَلَّا تَعْدِلُوا اعْدِلُوا هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَىٰ وَاتَّقُوا اللَّهَ: خراپه ي که سانيک و اتان لى نه کات تا وانکار بن و داد گهر نه بن، داد گهر بن، داد گهرى له ته قواوه نزیکه، له خوا بترسن.﴾ المائدة: ۸.

﴿وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ: نه گهر له نيؤ خه لکدا حوکمتان کرد، حوکمى کى داد گهرانه بکهن.﴾ النساء: ۵۸.

﴿وَإِذَا قُلْتُمْ فَاعْدِلُوا وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبَىٰ: نه گهر گه واهيتان دا به راست بيدهن با له سهر خزمانيشتان بى.﴾ الأنعام: ۱۵۲.

روداویکی تر که پیره کان بۆمان ده گپرنه وه، ده لى: جاريکیان له سهر پارچه زهويه که له گوندی (کانديهله) ی سهر به به پیره به رايه تى (مظفر نکر) له ويلايه ته يه کگرتوه کانى هیندستان کيشه يه که له نيوان موسلمانان کان و هیندۆسه کان په يدا بو، هیندۆسه کان ده يانگوت پيشان پارچه زهويه که په رستگايه کى نيمه بوه و موسلمانان کانش ده يانگوت مزگه وتیکی نيمه بوه. دادگايان برده به رده ستی حاکمى ئینگلیزی شار. حاکم له کيشه که ی کۆليه وه و له به لگه ی هردو لای روانی، نه گه يشته نه نجام، له هیندۆسه کانى پرسى: له و گونده دا هيچ موسلمانیک هديه متمانه به راستگویی و ده مپاکيه که ی بکهن تا رای نه وی تيدا وه رگرم؟ گوتيان به لى فلانه ئيختيار هديه که زانايه کى زور موسلمان و پساویکی زور چاکه. حاکم به دوايدا نارد تا بيته دادگا. که شاندى حاکم چونه لای پيى گوتن: سویندم خواردوه هه تا مام نابى ده موچاوی فوره نگیه که بيینم شانده که گه رايه وه و باسوخواسيان بۆ حاکم گپړايه وه، حاکميش گوتی: قهينا که به لام بابيت رای خۆی له باره ی کيشه که بدات. شیخ ناماده بو و پشتی له حاکم کرد و گوتی: له م کيشه يدا هق به لای هیندۆسه کان دايه و پارچه زهويه که هی نه وانه. حاکميش

به گویرهی پای شیخی بریار دا و موسلمانان کان کیشه کهیان دۆراند، به لام دلی هیندۆسه کانیان برده وه و کۆمه له هیندۆسیه ک بونه موسلمان.

ههروهها خه لک زانستیان له لادا پیروژ بو و پیمان وابو نه مانه تیکه و خوا پیتی راسپاردون، وه که لویه لی بازاران نه یاننده فروشت و یارمه تی گونا حکار و سته مکارانیان پینه ده دا گونا ح و سته می پیکه ن، رازیش نه بون سیسته میکی زۆردار یان حکومه تیکی نایسلامی پشتیان پی به ستن.

پیاوی جیباوه ر بۆی گێژاوی نه وه و له میژوشدا خویندومانه ته وه که شیخ عبدالرحیم الرامبوری (۱۲۳۴ ک مردوه) له شاری رامبور ده رسی به خه لک ده دا له پای نه وه دا مانگانه موچه یه کی که می له میرنشینه ئیسلامیه که وه رده گرت که نه ده گه یشته (ده) روپیه (واتا که متر له یه ک جونیهی میسری). حاکمی ئینگیزی ولایه ته که: مستهر هاکنس داوای لی کرد بچینه کۆلیژی بریلی و موچه یه کی ۲۵۰ روپیه شی بۆ ده بریتته وه (واتا نۆزده جونه یه میسری) که ده کاته په نجا جونه یه می نه م سهر ده مه. به لئینیشی پیندا داوای ماوه یه کی که م بۆی زیاتریش بکات، شیخیش رازی نه بو و عوزری بۆ هینایه وه و گوتی: من لی ره دا ده روپیه وه رده گرم نه گهر نه م پیشه یه به جی بیلیم ده بری. حاکمی ئینگیز سهرسام بو و گوتی قه ت شتی وه که نه مپۆم نه دیوه! من موچه یه کی چه ندین جار پتر له و موچه یه ت ده ده می که چی رازی نابی!! شیخ عوزریکی تری بۆ هینایه وه گوتی: له ماله وه دارمۆزیکم رواندوه زۆر تامه زرۆی به رو بومه کهیم، نه گهر بچمه بریلی لی بیبه ش ده بم. حاکمی ئینگیز دیار بو هیشتا له مبه سته شیخ نه گه یشتبو. گوتی من گرینتیت ده ده می به رو بومه که ت له رامبوره وه بۆ بگاته بریلی. شیخ بۆ جاری سیبه م عوزری هینایه وه و گوتی من له و شاره دا چه ندین فیرخواز و قوتابی هه ن ده رسم له لادا ده خوینن، جا نه گهر لی ره پۆم ده رسه کانیان ده پچری. حاکمی ئینگیز له گفتوگۆ کهیدا بیه مۆید نه بو و گوتی: من هه مو ناسانکاریه کیان بۆ ده ره خسینم تا له بریلی ده رسی خویمان بخوینن. نیتر شیخ دوا بین تیری خۆی هاویشت و نیشانه ی پینکا و گوتی: باشه نه گهر سبه ینی خوا لی پرسیم: چۆن کریت له سه ر زانست وه رگرتوه چ وه لامیک بده مه وه؟ حاکمی

ئىنگلىز قەسەى پرا و دەمكوت بو و نەفسىيەتى شىخى زانای موسلمانى بۆرون بويەوہ. پاشان شىخ تا مرد ھەمو مانگى ھەر لە يەك جونەيھى كەمتر وەردەگرت. دە فەرمو ئەو روھ بەرز و نەفسە گەورەيە كە قبول ناكات زانست وەك كەلپەل بفرۆشى و پىگە نادات بيروباوەر و پىز بۆ پارە و دەستكەوتىك لە دەست بدات، دەگەل ئەو چروكى و ھىچوپوچيەى زانا و ھۆشمەند و پيشەسازانى ئەمپرۆ بەراورد بكە، كە زۆرەى ھەرە زۆريان زانست و ئاوەزى خۆيان وەك كەلپەلى بازاران پانواندوہ و بە مەزادىكى ئاشكرا پرايدەگەيەنن كى نرخی زياتريان بداتى پى دەفروشن، كە بيروباوەر و مەبەست و ئامانجيان لەلادا گىرنگ نىہ و كارەكە لەگەل چەشە و مگىزيان بگونجى يان نا مەسەلەيەك نىہ، گىرنگ ئەو نرخیە كە پى دەدرئ.

رۆژانە چەندىن خەندەگريەى لەم شىئوہ دەيىن، ئەوہ تانى مامۆستايەك دۆيتىكە لە پەيمانگەيەكى ئىسلامى وانەى زانستە ئىسلاميەكان و ميژوى ئىسلامى گوتۆتەوہ، كەچى ئەمپرۆ لەبەر موچەيەكى پىنج جونەيھى زياتر چوہتە كۆليزىكى كاتۆلىكى و وانەى تىدا دەليتەوہ، سەيدا فلان پيشتر لە وەزارەتى پەرورەدە بو، گەنجىكى رۆشنبىر و زانا بو، ئاواتى ليۆەكۆلين و خويندن بو، نوسىنى زانستى لە گۆفارە پيشەكوتوہكان بلاوودەكردەوہ، كەچى لوت وىزوت چوہتە وەرشەى فرۆكەخانەيەك يان چۆتە ئىزگەيەك و بۆتە كارمەندا، كە لىي دەپرسىن: چبو چ واى لىكردى رىباز و رەوتى ژيانت بگۆرى؟ دەلى: چونكە لەويدا (دە) جونەيھى پتر وەدەگرم!. فيسارە خانى باسنانس كە مەقالەى لەبارەى تەسەووفى ئىسلاميەوہ دەنوسى و لەلای زاناياندا پلەو پىزىكى زۆرى پەيدا كىردبو، كەچى پاشان لەبەر چەند جونەيھىكى زياتر بۆتە فەرمانبەرىكى وەزارەتى دەرەوہ يان بۆتە وەرگىپرى ولاتىكى ئەوروپايى!. ئايا ئەم ھەلوئىستە نەساز و نەشياوانە لەبەر ئەوہ نىہ كە قازانجى دارايى بۆتە ھەمو شتىك؟!، لەبەر ئەوہ نىہ كە زىپرى بريقەدار بۆتە تاكە كارگىپرى ژيان و تاكە كۆنترۆلى روح و ئاوەزان؟!.

لە ميژوى ئىسلاميدا دەخوينەنەوہ كە (ئەلمەنسورى) خەلىفەى بەناويانگى عەبباسى لە مەجلىسىكدا داوا لە (ئىبن تاوس) دەككات كە مەرەكەبدانەكەى

بداتی تا شتیکی پی بنوسی، ٹویش نایداتی. خلیفہ لیبی دہپرسی بؤ ویم نادی و فرمانی خلیفہی موسلمانان جیبہ جی ناکہی؟ دہ لیبی: لہوہ دہترسم بیشرعیہ کی پی بنوسی و لہ یارمہ تیدانی گوناح و دہستدریژیدا بہ ژدار بم !!.

بہ لیبی بہم رہنگہ دہستیان بہ فرمانی خواوہ گرتبو کہ دہ فرموی: ﴿وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ﴾: لہسہر چاکہ و لہ خواترسی ہاریکاری یہ کتر بکہن نہک لہسہر گوناح و دہستدریژی المائدہ: ۲.

ٹوہ بابہ تہ روداوانہی کہ زانایان رازی نہبونہ لہ رژی میکی گہندہ ل و خراپدا بینہ قازی؛ ہیئند زور و جوراوجورن تہنانت گہیشتوتہ پلہی تہواتورہوہ.

دہ فرمو ٹوہ ہہ لویستہ مہرد و جوانانہ کہ ہاریکاری گوناح و دہستدریژیان نہ کردوہ و بہ ہیچ جوریک بہ شداریان لہ رژی میکی ناتہ واودا نہ کردوہ بچو کترین یارمہ تیشیان پیشکہش نہ کردوہ ٹہ گہر خزمہ تی ٹامانجی کی دژ بہ بہرژہ و ہندی نہ تہوہی ٹیسلامی کردبی یان زہرہر و زیانی پیگہ یاندبی یان شہ پروگہر و گزی نہ تہوہی تیدا بوبی، دہ گہ ل ہہ لویستی ٹوہ موسلمانانہی ٹہ مرپی بہرورد بکہ کہ یارمہ تی و ہاریکاری پیشکہش بہ ولاتانی ٹہورویابی دہ کہن و بہرہرہ و زیرہ کی و خامہی رہنگین و زمانی پاراوی خویان لہ پینا و دہست و پیوہند و سود و بہرژہ و ہندی بیگانان دہ خہنہ کار و بہ راژہ^(۱) و واژہی ہہ مہ جورہوہ دلیان خؤش دہ کہن.

بہدہیان و سہدان گہنج و نوسہری دہستہرہنگینی موسلمان ہن لہ دام و دہزگاکانی دہرکردنی گوٹار و رپوژنامہ بیانیہ کاندہ کار دہ کہن کہ ہہر لہ ریبی بہرہرہ و توانستی موسلمانانہوہ پروپاگہندہ کان لہ ولاتی موسلمانان بلاؤدہ کہنہوہ و حقیقت چہواشہ دہ کہن و کار لہ نارہزو و دہرونی خہ لک دہ کہن.

چہندین کؤمہ لی پایہ دار و نہ جیمزادہش ہن کہ لہ نہ ژادیکی رہسہنی موسلمانان و لہ بنہ مالہیہ کی ٹیسلامپہرورہی شکوڈارن.. کہ باب و باپیرانیان لہ پینا و سہرخستنی ہق و شکاندنی ناہق تیکوشاون و پیای و ایان تیدا

(۱) راژہ: خزمہت.

هه لکه وتوه ميژوى پر سهروه ريبان تو مار کردوه و کارى گه وره و گرنگيان نه نجام داوه. که خوئينى نه و که له پياوانه يان له جهسته دايه و نه دگارى نه و قاره مانانه يان له رهنگ و رو دهره وشيسته وه؛ که چى نه مړو وا له حکومته بيگانه کاند کارده کهن و به زمانى پاک و پاراويان که قورئانى پيروزى پى دابه زيوه، که شاندى موسلمانان کان له ديوه خانى فارس و روم په يامى خو يان پى پد يقيوه^(۱)، که بانگه وازى نيسلاميان پى دهر پريوه و دلى دوژمنان يان پى بريوه، که سهر کرده نيسلاميه کان دهنگى جهاديان پى هه لپريوه و چه ندين داستان و ديمه نى فيدا کارانه ي پى راپه پريوه. نه زمانه هه قه روه ر و جهاد تاميز و ره وانبيژ و نايابه يان بؤ رازه ي حکومتى بيگانه داپريوه، که وهك ياريزان و توپى پى و وهك مندال و بوکوکه يارى به موسلمانان ده کهن و سياست و سهر به خو يى و بروا و ناوه ز و نابور يان له ده ست داون و به ده يان پلان و کهين و به ينيشيان بؤ هه لچنينون.

که چى که گو يبيستى هاشوهوشى نه و حکومته به د فهرانه ش ده بين گوايا له پيناو نيسلامه تيدا تيده کو شن، بؤ نمونه ده لى ن: (ثيمه روناكى پرسنگدارى نازادين له جيهان نيك که بالى تاريخه شوى نه نگوسته چاوى به سهر دا کشاوه)، (به و خزمه ته زور و يارمه تيه مه زنه ي نيزگه ي به ريتانيا پيشكه شى ده کات و، به و کردو کو شى که روشنبيرى نيسلامى بلاو ده کاته وه و ميژوى گه شاهه و ژيارى پيشكه وتوى نيسلامى به موسلمانان ده ناسينى و جيهانى عهره بى له روداوان وه خه بهر دينى و هه وال و دهنگوباسان به راست و پاكى و وه كو خوى راده گه يه نى؛ جيهانى عهره بى راده په رى و هزر و روشنبيرى و په يوه ندى نيوانيان يه كانگير و پته و ده بى)^(۱). گه ليك شرموبرم و هاشوهوشى ترمان گوى ليده بى وه كو نه وه ي گوايه نه و حکومتانه بروايان به ديمو کراتيه تى راست و دروست هه يه و له پيناو ناسايشى گشتى و ناشتى جيهانى و نازادى گه لانى مافخورا و چه وساو و بؤ بهر زکردنه وه ي نالائى داد گه رى و يه کسانى و ستاندى مافى سته مديدان و

(۱) په يقين: قسه کردن.

(۱) نه و قسانه ي له ناو دو کهوانه دان وهك بيستومانه نوسيو مانه .

دامه زړاندنی ههق و پهوا تیډه کوژشن... جا نهو کهسانه ی که له پیناو دهستکهوتی ماددیدا لهم داموده زگایانه کار ده کهن نه گهر بزنان قسه کانیان دژ به ویژدانی خوځیانه و پیچهوانه ی بهرژوهندی نیشتمانی بابو باپیرانه، بهراستی نه مه داړوخانه، داړوخانی دهرونی شکوډاره.. ههراجه، ههراچی شتی به هاداره.. فهوتانه، فهوتانی وتهی جوان و واتاداره.. قورپه سهریونه، قورپه سهریونی زمانی شیرین و جوانکاره. خو نه گهر به بیروباوهر و تیگه یشتن و زانینه وهش بی؛ نه ناسینه، نه ناسینی راسته قینه ی پرشنگداره.. سهرسه ختی، سهرسه ختی له واقعی بهرچاو و دیاره.. مردنه، مردنی دلی بیدار و هو شیاره.

نهم سهرده مه سهرده می لیکدژبون و نه سازه، ده بینی شه دیبیک یان پرژنامه نویک شه مرؤ ژیننامه یه که له باره ی پالنه وانیک یان تازه خوازیکی نیسلامی دنوسی و له سهر نهم پرېبازه بهرده وامه و موره که بی خامه که ی وشک ناکات، که چی بؤ به یانی له پیناو بهرژوهندی کی سیاسی و چند دهستکه و تیک ی ماددیدا نوکی قه له مه که ی کوژ ده کات و به شان و بالی ناپاک و گزیکاریکی دژ به نه توه هه لده لئ یان کرده و ی بیگانه و داگیر که ران ستایش ده کا و به ره و ته سقی ناسمانی هه لده نی. پیشی وانیه کاریکی لیکدژ و دردوژنگی رانوندی! جارکیان یه که له پاشایانی عه ره ب داوای له شاعیریک کرد که نه سپه که ی پیچ بفرؤشی، شاعیره که ش ته وازوی خواست و گوتی به هیچ نرخیک نیفرؤشم، نه و دیره شیعه رشی گوت:

ابیت اللعن ان سکان علق نفیس لا تعار ولا تبع

به لام نهو کهسانه ی له گهل حکومته بیگانه کاندایان له گهل حکومته به ناو نیشتمانیه ستمکاره کان کار ده کهن که هه رده م بؤ ریسواکردن و روره شکردنی موسلمانان هه ول دده دن، یان له نیژگه کانی دژ به نیسلام و موسلمانان داده مه زری یان له پرژنامه دنوسن و په رتوک و نامیلکان دهرده کهن، هه موش له پیناو بری پاره ی دهستخوشانه و برینه وهی چند موچه یه کی مانگانه.. نه وانه وه که بلئی ویژدانیان له نه سپه که ی سهرده می نه فامیش بیترختر و هه رزاتر بی

بۆیه ئه و نهیده فرۆشت و به کرێی نه ده دا، به لآم ئه وان ده یفرۆشن و به کرێی ده ده ن!.

سه روساخت و په یوه نه دیه کانی رۆژه لآت-زۆریه ی هه ره زۆری- له سه ر بنچینه ی نا ماددی یان ئاوه زی یان روحی و ویزدانی بو. خوویستی و خو په رستی به شیکی که می هه ره که می هه بو. ئه م جوژه په یوه نه دیه ئه نجامی وای لیده که وه ته وه که قه ت نه کرێ به دیدیکی ماددی یان به دیدیکی به رژه وه نه دیانه لیکبدریته وه. په یوه نه دیه کان په لپوێیان به هه ناوی کو مه لگه دا هاویشتبو. یه ک له وانه په یوه نه دی قوتابی له گه ل مامۆستاکه ی، که گه یشتبو ه پله یه کی هیند به رزی دل سوژی؛ میژو پیشت شتی وای به خو وه نه دیبو له م سه رده مه شدا ته نانه ت په یوه نه دی و خو شه ویستی کو پ و باوکیش به م چه شنه نیه.

جاریکیان ده نگوباس بلاؤبو وه گوتیان ئوستادی به ناوبانگ و زانای فره زان (نظام الدین الکه نه وی) - ۱۱۶۱ ک مرده وه - که دانه ری سیسته می خویندنی ئیستای هندستان و خوراسانه؛ مرده وه، که هه وائی مردن به (سه ید کمال الدین العظیم آبادی) گه یشت که یه کیک بو له قوتابیه کانی له خه م و خه فه تان به زگی دا و مرد، قوتابیه کی دیکه ی (ظریف العظیم آبادی) ئه وه نه ده گریا چاوه کانی کویر بون. پاشان ده رکه وت هه وائه که راست نه بوه^(۱). ره نگه زه ینی ئه م سه رده مه روداوی وا پروا نه کات، به لآم ئه وه ی سه روشتی رۆژه لآت بناسی و بزانی په یوه نه دی و خو شه ویستی قوتابی به مامۆستاکه ی له چ ئاستیکدا بوه، روداوی وای پی سیر نابی و به درۆی ناداته قه له م.

یه کیک ئه گه ر به میژوی خو ره وه شت و فه لسه فه ئاگادار بئ ده زانی چوار سه ده به ر له زاین قوتابخانه یه که له ئه و روپادا په یدا بو، تا سه ده ی نوژده می زاینیش ره وه شتناس و فه یله سو فی گه وره گه وره پشتیوانیان بو ده رده پری. قوتابخانه که پیی وابو ته رازوی خو ره وه شت و پیودانی کرده وه بریتیه له چیژی جهسته یی و، به قوتابی و شوینکه وه ته کانی شی ده گوت تا ده توانن چیژ له ژسانی دنیا وه رگرن و

(۱) نزهة الخواطر للشيخ عبدالمحي الحسيني (به رگی شه شم).

هرچی دهرفته هه لیکۆزنه وه. هه وادارنی ئەم قوتابخانهیه به سهر دو چین دابهش بون. (خۆپهرسته کان) که دهیانگوت نابێ هیچ پهرده و دیواریک له نیوان مرۆڤ و ئاره زوه کانیدا هه بێ تا بتوانی ههرچی مهبهستیهتی وه دهستی بێنی. تهنها به مجۆرهش دهتوانی گه ورهترین چیژ و تهژیبون له ژینی دنیا بێنی. ههروهها دهیانگوت: (ناسودهیی) بریتیه له تیزکردنی ئارهزو و به ئاوات گهیشتنی هه وهست و هینانه دی مهبهستی نهفس و چینی گولی چیژو خوشی حازر به دهست.

چینی دوه مێش (قازانچ پهرسته کان) پێیان وابو ئهرکی سهرشانی خه لک ئه وهیه که قازانچ و که لکیکی وا دابین بکهن که زۆرتین تاکی مرۆفایهتی بتوانن گه ورهترین و فراوانترین چیژ و خوشی تیدا وه دهست بێنن. خوره وشتیش له دیدی ئه واندا تهنها ئه و جۆرهیان سهنگی هه بو که چیژو خوشی بۆ زۆرینهی مرۆفایهتی دابین بکات. ههروهها دهیانگوت: ناسودهیی ئه وهیه که چیژ بۆ خه لکی ببارینی و ئیش و ئازار بتارینی.

خوتنه ر ههست و تیبینی ده کات که چ روحتکی ماددیانهی چیژو خوشی پهرست له راوبۆچون و ئه نگیژه کانی ئه و ریبازه دا ههیه، له نزمترین و نشیوترینیانه وه بگره تا به رزترین و هه ورازترینیان. به لام ئەم روحیه ته ده گه ل سروشتی رۆژه لاتی و په یامه ئاسمانیه کان ئه رزو ئاسمانیان بهینه. هه لبهت ئه و ریبازه ماده پهرسته کاریگه ریکی قولی له سهر فه لسه فه و خوره وشت و ئه ده ب و ژیا ری رۆژئاوا کرده و تائیس تاکهش به سهر ژیان و ئه ده بیاتی رۆژئاوایی بالادهسته.

پاشان گهیشتنه راددهیه که هه مو که لک و قازانچیک بۆ شته ماددییه کان بگه رپننه وه چونکه هه ر به هزر و ئاوهزی ماده پهرسته نهی خۆیا نه وه حوکمیان ده دا و بره وایان به که لک و قازانچیکیش نه بو چیژ و خوشی وه دهست نه هینی، هه لبهت شتیکی به ره هه ستیش نیه و روبره و ژماردن و سهنگیشی نیه. ته نانهت دامه زرینه ری ئەم ریبازهش (ئه پیکۆرۆرس ۲۷۱ ی پیش زاین مرده) به راشکاوی رایگه یانده و گوتیه تی: هه لئرخاندنی کرده وه به گویره ی قازانچ و

كەلگە، قازانچ و كەلكيش ئەگەر چيژ و خۆشى بەردەست نەخات نرخى نيه، دەجا وەرە بىر لەم ئاوەز و سروشتە رۆژئاوايىەى ئەمپرۆ بکەوہ کہ ماوەى چەندىن سەدەى دور و دريژە و ئەوہ بۆ ئەوہ بە زەينى مادديەوہ تىي دەپرانن و تاوتويى دەکەن، بىرى لى بکەوہ ئەوجار دەزانى چ مەرگەساتيکە!

لە ئەنجامى ئەمدەا زەينى رۆژئاوايى و لۆژيکى ئەم سەردەمە وایان ليہاتوہ ئەگەر قازانچ و كەلكيک بەرہەست نەبى و چيژ و خۆشى بەرہەم نەہيئى نەیناسن. ئاوەزى ئەورويایى وای ليہاتوہ بەس داكۆكى لە ماددەپەرستى بکات و خورەوشتيکيش بەو بپرى کہ دەستکەوتى ماددى وەدى دىئى و بەو ئەندازەيەى کہ کۆمەلگە چيژ و خۆشى پى وەدەست دىئى و تاک پىي شاد و تىر و تەژى دەبى پىيان چاک و دروستە. قازانچى ماددى بۆتە تەرازوى خورەوشت و جياکەرەوہى نيوان شەر و خىر. ئەو (خورەوشتە)ى کہ هيچ سەنگيکى لە تەرازوى ماددەپەرستيدا نيه و جگە لە نرخە ئاينى و خورەوشتيەکەى پيشان هيچ نرخيکى نەماوہ؛ رۆژ بە رۆژ پتر دەسەلاتى لەسەر دل وئاوہزدا ون دەکات و پشتيوانى کەمتر دەبيتەوہ و وەك دروشيکى کۆنى ليديت و وەك يادگارەکى سەردەمى پيشان يادى دەکريتەوہ. بە نمونە وەك سۆز و خۆشەويستى دايک و باوک بۆ کوپ و وەفادارى ژن بۆ ميژدەکەى و ناپاکى نەکردنيان لە کاتى لە مالدا نەبونى ميژدەکانيان. رۆژبەرۆژيش توانستى پيشەسازى و داهينان و بەرہەم و نيشتيمانپەرستى و رەگەزپەرستى پتر نرخيان بەرز دەبيتەوہ و تاي تەرازويان قورستر دەبى و جىي خورەوشت دەگرەنەوہ.

کۆمەلگەى ھاوچەرەخ بەردەوام لەبەريەك ھەلدەوہوشيتەوہ و پتر دەستبەردارى پەيوەندى نيومال و خزمایەتى و ريتوشويىنى خورەوشتى دەبى و سيستەمگەلى کۆمەلايەتى گەلئاممىز کہ تانوپۆيەکەى بە سياسەت و پيشەسازى و ئابورى ھەلچنراوہ، جيگايان دەگرەنەوہ.

کۆمەلگەى ئىستا پىي گرنگ نيه کوپ چۆن دەگەل باوکى يان ژن چۆن دەگەل ميژدى رەفتار دەکات بە مەرجيک لەو چوارچيۆہ شارستانىە دەرەنەچى کہ کۆمەلگە کيشاويەتى و تيکھەلشيوان لە ناو کۆمەلگە و شۆرش لە دژى رژیتم

به‌ریا نه‌کهن و کۆسپ نه‌خه‌نه به‌رده‌م په‌وتی شارستانیتی. نه‌گهر وابی ئیتر
قهیناکه با کور نازاری باوکی بدات یان له‌گه‌ل براده‌ره‌که‌ی دوشک بی^(۱)، یان
می‌رد له‌گه‌ل ژنه‌که‌یدا وشکی بنویتی یان ئافره‌ت بی‌ناموسی بکات یان پی‌او
به‌دکاری نه‌نجام بدات یان ژن ناپاکی له‌گه‌ل می‌رده‌که‌ی بکات.

(۱) دوشک: قسه‌برینه‌وه.

كۆبهندى پىنجهم

سەرکردايهتى ئىسلام بۆ جيهان

به ندای به که م

را په رینی جیهانی نیسلامی

ناراسته بونی سهرتا پای جیهان به رهو نه فامیتی؛

له باسه کانی پیشتردا باسماں کرد که نه وروپا له بهر گه لیک هوی میژوی و ناوہزی و سروشتی پشتی له نه سرانیهت هه لکرد و روی له جاهیلیه تیکی ماده په رست کرد و خوی له گشت ناموژتیکی روحی و رهوشتی و چاکه کاری دامالی و له سهرجم نهو ریبرانه لاری بو که پیغه مبهران- درودو سلاوی خویان له سهر بی- بو مروثایه تیان هینا بو. گه یشتنه رادده یه که له ژیانی تاکه که سیدا پروایان بهس به چیژ و قازانجی ماده دی هه بی و له ژیانی سیاسیدا پروایان بهس به هیژ و زالبون هه بی و له ژیانی کو مه لایه تیشدا پروایان بهس به نیشتمان په رستی سنور به زین و نه ته وه په رستی سته مئامیز هه بی. نه وروپا شوړشی له دژی سروشتی مروثایه تی و ریبره رهوشتیه کان به رپا کرد و ههر خه ریکی داهیتانی نامیرو نامرازان بو، مه به ست و نیاز و نامانجی خستبوه پشت گوئ و بیر لینه ده کرده وه. له پینا و ژیاندا به بی وچان هه ولتی ده دا، سهرگرمی دوزینه وه و نه مجامدانی نه زمونان بو، بهسوک سهیری په روره دی رهوشت و بوژانده وهی روحی ده کرد، پروای به بهرنامه ی پیغه مبهران نه ما بو، له ماده په رستیدا نغرو ببو، خاوه نی هیتیکی زل بو، له ریوشوینی پیغه مبهران به دور بو، په رده و په رژیانی رهوشتی نه ما بو، بو یه وه فیلکی شیت و هاری لیتهات، مافی زه بونانی پیشیل ده کرد، کشتوکال و خانوبه ره ی خاپور ده کرد و مروژ و زینده وه رانی قر ده کرد.

موسلمانان کان که دهستی بالایان کیشایه وه و سهر کردایه تی جیهانیان له ده ست نه ما و له پیشه وایه تی گه لان وه پاش که وتن و بو دین و دنیا که مته رخم بون و بو خو و خه لکی بی بهرهم بون؛ نه وروپا سینگی لی ده ربه راند و

كاروبارى گەلانى گرتە دەست و جيگەى سەرکردايەتى موسلمانەكانى گرتەو و سەولنى گەمىيە^(۱) ژين و ژيار كەوتە بەر دەستى ئەوان. جيهان-بەسەر جەم گەل و ژيارە كانىيەو- وەك فارگۆنى شەمەندەفەرى نەفامىتى لىھات و بەرەو مەبەستى ماددەپەرستى دەھاژوران. موسلمانەكانىش-سای گەلانى تر-يەككى بون لە سەرنشینهكانى ناو فارگۆنەكە. جا ئەوروپا ھەرچەندى ھیز و خىرايى پتر بى و ئامىر و ئامرازى پىشكەوتو تر بى؛ شەمەندەفەرەكە بەرەو مەبەستە جاھىليەكە خىراتر دەبى، كە لەويدا خۆى لە نىو ئاگر و وىرانكارى و پركوكىنە و پەشىوى و بىسەرۋبەرى كۆمەلايەتى و داروخانى خورەوشتى و نىگەرانى ئابورى و مايەپوتى پوچىدا دەبىنىتتەو. ئا ئەمەيە ئەوروپا كە ھىشتا خىراتىر شەمەندەفەرى پى ھىدىە و دەيەوئىت بە خىرايى فرۆكە بەلكو بە خىرايى وزەى ناوەكى بگاتە ئامانجەكەى!

دەستداگرتنى فەلسەفەى ئەوروپايى بەسەر جيهاندا :

ئەمپۆ لەسەر زەويدا نە لە ئەوروپا و نە لە ئەمريكا و نە لە ئاسيا و نە لە ئەفريقيادا ھىچ گەل و كۆمەلنىك نىە دژ بە برىار و تيۆرەكانى گەلانى پۆژئاوا بى و تەنگ بەرپەرەوتەكەى ھەلچنى و بەرەنگارى بىتتەو و باگۆى^(۲) رىبىر و فەلسەفە نەفامىتتەكەى و سىستەمە ماددەپەرستىكەى ژيانى بداتتەو. ئەو كىشە و ئاكۆكىە سىياسىانەى كە لە نىو گەلندا ھەيە و دەبىستىن يا دەبىبىن گشتى لەو پىناوہ دايە كە كى سەرکردايەتى ھەمان مەبەست بگرتتە دەست، ولاتانى مىحوەر^(۱) كە كىشە و ئاكۆكى و دژايەتبان دەكرد لەسەر ئەوہ بو كە ھاوپەيمانەكان لەمىژ بو سەرکردايەتى جيهانىان گرتبەو دەست و خىر و بىر و بازار و پىنگەكانىان داگىر كردبو، پىيان وابو خۆشيان چ لە روى ھىز و زانست و

(۱) گەمىيە: كەشتى.

(۲) باگۆ: وەلام.

(۱) ولاتانى مىحوەر: ئەلمانىا و ھاوپەيمانەكانى جەنگى دوەمى جيهانى دەگرتتەوہ.

زيره كيهوه چ له روى ياساو سيستم و بليمه تيهوه هيچى وايان لهوان كه متر نيه، بگره پيشكه وتوتريشن، كه مونافه سه كه يان كرد بو نهوه نه بو مرؤفايه تى به ره و نامانجيكى تر رينووين بكنه و بانگه وازى مه سيحييان بو جيبه جى بكنه و داد و يه كسانى له سهر زهوى به ربا بكنه و گهلانى دنيا بو دين و تهقوا رزگار بكنه و له مادده پهرستيهوه بو ژينى روحى و رهوشتييان ده رباز بكنه، بگره نه مانه يان ههر به خه ياليش دانه هاتوه.

روسيائى شوعيش به روبوميكى پينگه يشتوى روژئاوايه و هيچ جياوازيه كى له گهل و لاتانى نه وروپا نيه نه وه نه بنى كه چارشيتوى^(۱) دوروانه و فيلبازانه ي له سهر روى خوى هه لماليوه و نه وه ده غه لى و چه واشه كاريه ي گهلانى روژئاوا پياده ي ده كهن و نه وه بيروباوه رپه ي چه ندين سه ده يه له باره ي ره وشت و كوومه لگه وه هه يانه؛ نه وه ده رى خستوه و روى راسته قينه ي خوى نيشان داوه. روسيا ره وتى خوانه ناسى و بيدىنى و به ره لالايى و ناژه لانه ي مادده پهرستى نه وروپا ي پى له سهر خو بو، بو به زوتر قوناغه دوره كانى برى و هه ول ده دا خوى سهر كرايه تى جيهان بگرته ده ست و مرؤفايه تى به ره و نه وه نه نجامه راپيچ بكات كه خوى پيى گه يشتوه.

گهل و لاتانى ئاسيا:

گهل و لاتنه ئاسيايه كان و نه ته وه روژه لاتيه كانيش خهريكه له روى سياست و ژياره وه وهك گهلانى نه وروپايان لى بيت و هه مان ره وشت و داب و نه ريت و باوى كوومه لايه تى نه وان هه لگرته وه و هه مان بيروباوه رپى نه وان له باره ي ژيان و گهردون وه رگرن و به هه مان ريژين و ره وشت و پهروه ده خو پرازينه وه، به لام له گهل نه مه شدا رازى نابن بيگانه داگيريان بكنه و كاروبارى ولاتيان هه لسورپينن، نايانه وى نه وروپاييه كان پينگه و ئيمپراتوريزان له سهر پشت دامه زرينن و به ناوى بريقه دارو فشولنه وه له بهر سي بهر و په ناى نيشتيمانه كه يان

(۱) چارشيتو: جلباب.

راببويىن، رازى نابىن ئەوروپايىيە كان دەسەلاتيان لەرۆژھەلاتى ئەفرىقىيا و ئاسيادا ھەبى، بەلام ھەرگىز ناپەزايى لە ماددەپەرستىيەكەى دەرنابىر و دژايەتى پەوشت و دابونەرەيتەكەيان ناكەن و بەرەنگارى فەلسەفەو رىيازەكەيان نابنەو، رەنگە ھەر بەخەيالئىشياندا تىنەپەرئ، چونكە گشت پەوشت و ئاكارىكى ئەوروپايان بۆ رازىنراوہتەوہ و لەبەر دلىان شىرن كراوہ.

ئەم نەتەوانە ھەر كاتىك دەرفەتيان بۆ رەخسابى و سەربەخۆيان ھەرگرتبى و خۆيان كاروبارى و لاتيان ھەلسوراندبى؛ پەوشت و ئاكارو رىياز و رىئىنى راستەقىنەى نەفامىانەى خۆيان ئاشكرا كەردوہ و دزىوتىرەن دىمەنيان لەمىژودا كىشاوہ، ئەوپەرى دلرقي و توندوتىزىيان بەكار ھىناوہ و خويىن مەرقايەتيا و ھەك دپنە پشتوہ و مال و مولكيان بە تالان بەردوہ، خەلكىكى زۆريان كوشتوہ و، خانوبەرەيان خاپور كەردوہ. ھەندى لەم گەلانەى ئاسيا ھەر دوابەدوای پزگاروبونيان لەھوكمى بىگانە كارى وەحشىانە و نامەردومانەى وايان كەردوہ دپنەش پىي دپنەبى بى، ھەندى لەم گەلانە بە فىز و دەمارى جىاوازى دىن و دەمارگىرى سىياسىانە رەفتارى ناقولا و تاوانى وايان كەردوہ لەمىژودا وىنەى نەبوہ، ساواى شىرەخۆريان كوشتوہ و لەشيان لەت لەت كەردوہ، ئافرەتيا ھەتك كەردوہ و زۆر بە نامەردى و بەبىشەرمىش كوشتويانن، بىرى ئاويان ژەھراوى كەردوہ، خانوبەرەيان روخاندون و ئاگرىان تىبەرداون و بە تۆپ بۆردومانيان كەردون. ئەگەر چوبونايە نىو ھەر گوندىك وىرانىان دەكەرد، خەلكەكەيان رىسوا دەكەرد، شمشىريان لەسەر مل دادەنان، دپنە و سەگ و سواريان بەردەدايە خويىن و ئاپروى خەلكەكە، تا گونەكەيان كاوول نەكەردايە و ئاسارىان لەسەر پاتارى نەھىشتايە وازيان لى نەدەھىتان، بىرەكانيان بەو ئافرەتانە پەر دەكەردوہ كە خۆيان نەدەدايە دەست و رازى نەبون ھەتك بەكرىن، ئەمانە جگە لەوہى كە ئافرەتەكانيان بەشىوہىيەكى وەحشىانە و بەرىگەيەكى نامەردانەى وا دەكوشت لەمىژودا وىنەى نەبى، بگەرە گەلىك كارى نامەردانەى تىرشىيان دەكەرد كە خەلك بەرواناكەن لە ولاتى ئىسلامى و ژىارمەنددا شتى وا بەكرىن.

ویرای ئەمە ئەو تایفانەیی لەو ولاتانەدا دەژیان لە پوی دین و کلتور و کۆمەڵایەتیەو دەچەوسیندرانەو و زمان و ئازادی و پۆشنبیریان زەوت دەکرا و ناچار دەکران بەزمانی بیگانە بدوین، خاوەن ھێژە زلەکان ھەولیان دەدا ھەرچی ژیار و کلتور و ناسەواری ئەم تایفانەییە لە ناوی بێن و درۆ و تاوانیشیان پێ ھەڵدەبەستت و ھەمو پۆژی چیرۆکی بەرخ و گورگیان دینایە دی، فەرمانبەرەکانیان فەصل دەکرد و دەرگای بۆی و بازرگانی و پیشەیان لە پودا دادەخست، دوکان و شوینە گرنگەکانی بازرگانیان لێ قەدەغە دەکردن، بە بیانیی چەند ھەنجەتیکی نەشیوا و ناراست مولک و مالیان زەوت دەکردن.

ئەم نەتەوانە لە پوی دین و ڕەوشتەو مایەپوت و نابوت بونە، خۆشویستنی مال و ماددە ھەمو دلی داگرتونە، شەیتانی خۆپەرستی و چاوپۆکییان بە سەردا زال بوە، تەنانت دەسەلاتیش لە دەستیان وەزالە ھاتو و ماندو بوە. نرخێ شتومەک و کەرستە بەرز بۆتەو، ئەگەر حکومەت وەدەنگ دیت و نرخێ دیاریکراو دادەنی، شتومەک لە بازاران نامینێ و خەلک بەرگ و نانی وەدەست ناکەوئ مەگەر بەو نرخێ کە بازرگانەکان بیانەوئ، بەم جۆرە بازاری ڕەش و قاچاغ پەیدا بون و تاوان و دزی و بەرتیل و ئاودیوکردن (التھریب) بلاو بونەو. حکومەت و بازرگانەکان وەک دو ئەسپی نیو مەیدانی لە پیشبیرکی دان، وەک دو گا لە شەرەقۆچ دانە و ھەریەکە و دەیەوئ ئەوی تر بێزینێ. خەلکیش لەم ناوہدا وەک دەنکە جۆی نیوان دو بەرداشی لیھاتو و ھەیران ماو، نازانی قورپی کام شوین وەسەر خۆی بکا.

تاینخواز و چاکسازبخوازان گەلێکیان ھەولدا ژیانیتیکی نوئ وەبەر ئەم نەتەوانە بکەنەو و پوحی ڕەوشت و چاکەکاری و دەسپاکی و ئابوریان ببوژیننەو، بەلام لە ئەنجامدا داخوریان و تەواو لێ ساردبونەو، زانییان کە ئەگەر سەرلەنوئ نەتەوہیەک دروست بکەنەو ھاسان ترە وەک لەوہی ئەم نەتەوانە ببوژیننەو و لەسەر راستەپێی راست بکریننەو، چونکە ماکی ژینیان پراوہتەو و تەمەنیان بەسەر چو و کانیاویان وشکی کردو.

بەمجۆرە جیہان بە پۆژھەلات و پۆژناوایەو دوجاری قەیرانیتیکی روحی و

رەۋىشى و كۆمەلایەتى و ئابورى بوە و وا دەخوازى بەزوترىن كات و بە ھەلەداوان چارەسەرىكى وەھا نایىت .

تاكە چارەسەرى قەیرانى جیھانى :

تاكە چارەسەرى ئەم قەیرانە جیھانیە بەۋە دەبى كە سەركردایەتى جیھان و سەۋلى ژیان لە دەستى رەش و ناپاك و تاوانبارانەۋە بۆ دەستى بىتتاوان و ژىھاتى و پاكان بگوازىتەۋە .

ئەم واقىعە بە گوازرانەۋەى سەركردایەتى لە دەستى بەرىتانیاۋە بۆ ئەمەرىكا یان لەۋانەۋە بۆ روسیا ھىچ شىتىكى لى ناگۆرى، وەك ئەۋە وایە كە لەبەر ماندوبون سەۋل^(۱) لە دەستى راستەۋە بخرىتە دەستى چەپ یان بە پىچەوانەۋە، مادەم سەۋل ھەمان سەۋلە و نەگۆراۋە راست و چەپ جىاۋازى نىە، بەرىتانیا و ئەمەرىكا و روسیا وەك پىاۋىكن كە سەۋلى كەشتىەكەى ئەم دەست و ئەو دەست بكات و كەشتىەكە لەسەر ھەمان ھىل و بۆ ھەمان ئاراستە بەرە و پىشەۋە ببات .

گواستەنەۋەى بەكارىگەر و ئاشكرا بەۋە دەبى كە سەركردایەتىەكە لە دەستى ئەۋروپاۋە-ئەۋروپا بەمانا فراۋانەكەى كە بەرىتانیاۋە ئەمەرىكا و روسیا و گشت نەتەۋە ئاسىيى و رۆژھەلاتىەكانىش دەگىرتەۋە كە بەھەمان رىئوشوینى ئەۋروپاۋە بەرپۆە دەچن- بۆ جیھانى ئىسلامى بگوازرىتەۋە كە موحەمەد ﷺ سەركردایەتى دەكات و پەيامە نەمر و ئاینە ھىكمەتدارەكەى رىئوشوینى بۆ دەكىشش. ئەمەیە گوازرانەۋەى راستەقىنە كە ئاراستەى مېژو و رىپرەۋى كاروباران دەگۆرى و جیھان لە كارەساتى چاۋەرپىدا رزگار دەكات .

بەراستى جىي خۆیەتى كە جیھانى ئىسلامى خۆزگە بەم پایە ترسناكە بخوازى و بۆى ھەۋلدا، جىي خۆیەتى ولائىكى ئىسلامى خۆى بۆ ئەم ئامانجە نامادە كا، جىي خۆیەتى گشت موسلمانىك لەم پىناۋەدا تىبكوشى و ھەرچى لەتوانايدا

(۱) سەۋل: دارى درىژى سەرىانە كە بەلەمى پى دەھاژورى.

ههیه پیشکەشی کا، چونکه نهتهوهی ئیسلامی هەر لهو رۆژهی که ناوکی بهستراوه و سهری ههڵداوه نهو ئهركهی وهك مه‌دالیایهك به به‌رۆکیدا کراوه.

جیهانی ئیسلامی و شوینین هه‌نگرتنی نه‌وروپا:

سه‌یره که ده‌بینین موسلمانان لهم دوابه‌دواییانه‌دا له زۆریه‌ی ناوچه‌کانی سه‌ر روی زه‌وی و ته‌نانه‌ت له زێدو پایته‌خته ئیسلامیه‌کانیشدا بونه‌ته هاوپه‌یانی جاهیلیه‌تی نه‌وروپایی و وهك سه‌ربازی جانفیدا خۆیان بۆ کردۆته قوربانی، بگه‌ره هه‌ندیک گه‌ل و ولاتی ئیسلامی پێیان وایه گه‌لانی نه‌وروپایی-که چه‌ندین سه‌ده‌یه هه‌ر جاره‌ی به‌به‌رگیگی نویه‌ ریبه‌رایه‌تی بزاشی نه‌فامیتیان کردوه و هه‌میشه پروپاگه‌نده‌ی خه‌ستوخولیان خه‌ستۆته سه‌ر رۆژه‌لآت و رۆژئاوا- بۆ موسلمانان پشتیوان و بۆ چه‌وساوان پارێزه‌ر و بۆ جیهانیش وه‌ده‌یه‌ینه‌ری دادن.

موسلمانان له‌جیاتی نه‌وه‌ی هه‌ول‌ به‌ده‌ن ببن به سه‌رکرده‌ی له‌شکرێکی ئیسلامی هه‌ول‌ ده‌ده‌ن ببن به زه‌بونی ژێر ده‌ستی سه‌ربازانی نه‌فامی. ره‌وشتی نه‌فامیته‌ی و ریبیره فه‌لسه‌فیه‌کانی نه‌وروپایی وهك چۆن ئاو له‌ناو ره‌گو و ریشالی دره‌خت و کاره‌با به‌ناو وایه‌ردا ده‌بزوێ نه‌مانیش ئاوه‌ها له‌نیو جه‌سته‌یان ده‌بزوێ، ولاته ئیسلامیه‌کان له گه‌لیک دیمه‌ن و دیارده و ئاسه‌واره‌کانیانه‌دا ماده‌ده‌په‌رسته‌یته‌ی رۆژئاوای تێدا وه‌ده‌رکه‌وتوه، وهك بی‌پرواکان که بروایان به رۆژی دوایی و ژیانه‌وه‌ی دوای ژین نیه‌و هومید به دنیا ده‌به‌ستن و عه‌ودالی چیژ و ناز و نۆشی ژیانی دنیان، له‌پێناو په‌لوه‌پایه و شانازی دنیایی ده‌گه‌ل یه‌کتر رکه‌ستور و لیکنه‌بورن، وهك که‌سانیک که دنیا به هه‌مو شت بزائن. قازانج و به‌رژه‌وه‌ندی خۆیان له سه‌روی ریباز و ره‌وشت داناوه، وهك که‌سیک بروای به پیغه‌مبه‌ر و په‌یام و دوا‌رۆژ نه‌بێ. بۆ ژین تامه‌زۆ ئه‌ویندارن له‌مردن قه‌لس و بی‌زارن، وهك که‌سانیک که ژینی دنیا به تاکه سه‌رمایه و دوا‌یین هومیدی خۆیان بزائن. به نه‌خش و فانتازیایه فشۆله‌کانی دنیا خه‌له‌تاون، وهك نه‌و نه‌ته‌وانه‌ی که ره‌وشت و هه‌قیقه‌تی هه‌میشه‌ی نانا‌سن. بۆ مه‌ردوم گه‌رده‌ن که‌چن، بۆ پاشا و کاربه‌ده‌ست

ۋ قەلئەمپرەۋان بەرفەرمانن، پېيان وايە موقەددەسن، ۋەك ئەۋ گەلانەى كە دار و بەرد و بت پەرستن.

موسلمانان لە گەل كەموكۆرى و نەخۆشپەكانىشدا ھەر ئەۋان ھىوا و ھومىدى مروشايتى و نەتەۋەى دواروژن:

ھەرچەندە موسلمانان توشى گەلىك دەردو لاوازى ھاتون بەلام ھەر ئەۋان تاكە نەتەۋەى سەر روى زەۋىن كە بتوانن موناھەسەى نەتەۋەكانى روژئاۋا بكەن و لەسەر كىشەى سەرکردايەتى جىھان ۋەدەنگ بېن. ھەر ئەۋان دىن لەسەريان ۋاجب دەكات چاودىرى رەۋتى جىھان بكەن و لە رەۋشت و كەردەۋە و ئاراستەى گەلان بېرسنەۋە و بەرەۋ چاكەۋ خواپەرستى و ئاسودەىى و سەرفرازى ژىن و ژيانەۋە دەستيان بگرن و تا لە تىنيان دا ھەبى نامىزيان بۆ والا بكەن و رىى دۆزەخيان لى گالە دەن^(۱)، ھەر ئەۋانن كە دىن و بارودۆخ و سەروشتى خواناسىتى لەسەريان دەكا نەبنە نەتەۋەى كە جاھىلى.

ئەم نەتەۋەى ھەمو دەمى بۆى ھەيە لەسەر سىستەمى نەفامىتى بىتتە مەترسى، كە ئەۋروپا لە روژئاۋا و لە روژھەلات گەلىكى ھەۋلداۋە ئەم نەتەۋەى ھەلۋەشىنىتەۋە و رەنج و تىكۆشانەكەى بە فېرۆ بدات.

شاعىرو داناي ئىسلامى: (محمد ئىقبال) لە چامە نايابەكەيدا لەژىر ناۋى (پەرلەمانى ئىبلىس) لەسەر زارى ئىبلىسدا ۋەسفى ئەم مەترسىە دەكات و دەلى: ((شەيتان و شەيتانپەرستەكان لە ئەنجومەنى راۋىژكارىدا كۆيونەۋە، رەۋتى جىھان و مەترسى و ئاژاۋەكانى ئايندەيان تاۋوتوئى دەكرد و لەۋ ترسەيان دەكۆلىۋە كە روبەپروى سىستەمە ئىبلىسى و ئەركە ئەھرىمەنىەكەيان دەبەۋە. گەلىك ئاژاۋە مەترسىان ھىتايە بەرباسان كە مايەى ھەرەشە بو بۆيان، ھەرچى رەھەند و ئاسەۋارى^(۲) مەترسىەكان ھەبو راياننۋاند و پەرس و راي خۆيان لە

(۱) گالەدان: داخست.

(۲) رەھەند: بۇعد. ئاسەۋار: شوئەۋار.

باره وه گۆریه وه. یه کینک زۆر به گرنگو و گوره بی باسی مهترسی سیسته می کۆماری کرد، به لام یه کینکی تر هه لسا یه وه و گوتی: پیت گوره نه بی چونکه ئه ویش کالایه کی تره و به بالایی پاشانشینی هه لپراوه، ئیمه خۆمان بهرگی کۆماریمان به بهر پاشایه تیدا کردوه، ئه وهش کاتیک بو که بینیمان خه لک و خه ریکه هۆشیار دهنه وه وه هه ست به ریز و حورمه تی خۆیان ده که ن، ئیمهش له وه ترساین شوړش له دژی پاشایه تی بهرپا بکه ن و ئه نجامیکی ناهه مواری لی بکه ویته وه، بۆیه خه لکه که مان به گه مه ی سیسته می کۆماری سه رقالم کرد. خۆ گرفته که له بونی میرو پاشایان نیه، چونکه سیسته می پاشایه تی ئه وه نیه له تاکه که سیدا کۆییته وه و تاکه وانه ده سه لات به کاربیتن، پاشایه تی ئه وه یه که مرۆڅ وه ک مشه خۆر و میقرۆبیتک له سه ر ئه ستۆی که سانی تر بژی و چا و له مال و مولکی خه لکی بهر، جا ئه و مرۆڅه گه ل بی یان تاک فهرقی نیه. دیاره سیسته مه کۆماریه که ی روژئاوات نه دیوه که روخساره که ی گه ش وشاد و ره ونه قداره که چی هه ناویشی له هه ناوی جهنگیزخان ره شتره؟!.

یه کینکی تر گوتی: قهینا ئه گه ر روحی پاشایه تیش بمینیته وه، به لام ناخۆ سه رکرده ی مه زمان چ له باره ی ئه م ئاژاوه تازه باوه ده لێ که جوله که یه که و کارل مارکسی ناوه و گپی له دنیا بهرداوه؟ راسته مارکس پیغه مبه ر نیه به لام بلیمه تیکه و په رتو کینکی موقه دده سی بۆ شویتکه وه کانی هیناوه، نایا هه والتان هه یه که ئه م کابرایه چۆن دنیای له زه واق ناوه و کۆیله ی له ئاغان بهرداوه و له رزه ی خسته تته ناو کۆشکی میرو پاشایان؟

یه کینکی تر روی وته کانی ئاراسته ی سه رۆکی ئه نجومه ن کردو گوتی: جه نابیی خاوه ن شکۆ! جادو گه رانی ئه وروپا ئه گه رچی موریدی دلسوژی جه نابتانه به لام من پرواییم پین ته ماون، بروانا که م وه کو جارن زیره ک مابن، چونکه فه رمو ئه وه تانی سامریه کی جوله که که ده قه اوده ق وه ک مه زده ک^(۱) خه ریکه دنیا داده گری و مشکی له خه لکی کردۆته فیل، خه لکی هه ژار و زه بونی له پاشایان کردۆته ئاگر

(۱) مه زده ک: ربه رری ربه رزی سو شیا لیزمی فارسی.

و پاشا و گه‌دایانیشی کردۆته یه‌ك شان وپیل. ئیمه پښتر گالته‌مان به‌م بزافه سۆشیالیستییه ده‌هات که‌چی نه‌وه‌تانی خۆی سه‌پاند و له‌گشت شوینئ فهرته‌نه‌ی ناوه‌ته‌وه، نه‌وه‌تانی زه‌وی له‌بهر نا‌زاوه‌ی ناینده‌ی ئه‌م بزافه وه‌له‌رزه که‌وتوه.. گه‌وره‌م! ئه‌م جیهانه‌ی تا ئیستا حوکمت تیدا ده‌گی‌را وا به‌سه‌رت داده‌پوخئ و سیسته‌مه‌که‌شی ده‌گۆرئ.

ئینجا سه‌ره‌ۆکی نه‌نجومه‌ن (ئیبلیس) هاته ناخاوتن و گوتی: من خۆم هه‌وساری جیهانم له‌ ده‌سته‌و به‌ ئاره‌زوی خۆم هه‌لیده‌سورینم. ده‌با وابکه‌م گه‌لانی ئه‌وروپا وه‌ك سه‌گ به‌ناو یه‌کتر بکه‌ون و وه‌ك گورگ یه‌کتر راو بنین ئه‌وسا ده‌بینن جیهان چه‌ند شتی سه‌یر سه‌یری تیدا رو ده‌دا. با ورته‌ ورته‌کام بچرپینمه‌ گوتی سه‌رکرده‌ سیاسی و که‌شیش و کاردیناله‌ روحانیه‌کانی کلیسا ئه‌وسا ده‌زانن چ جۆره که‌وده‌ن و هاروهاجیکیان لئ ده‌رده‌چئ.

باسی سۆشیالیزمتان کرد، بپروا بکه‌ن ئه‌و شه‌قار و ترازانه‌ی سۆشیالیزم خستۆتیه‌ نیوان مرۆڤو مرۆڤ ژیریژییه‌که‌ی مه‌زده‌کی (فله‌سه‌فه‌که‌ی سۆشیالیزمی) تۆزی ریگاشی ناشکیتئ، بۆیه‌ ترسم له‌م زه‌بون و ده‌ربه‌ده‌ر و که‌وده‌نه‌ سۆشیالیستانه‌ نیه‌.

من له‌ نه‌ته‌وه‌یه‌ک ده‌ترسم که‌ هیشتا ژیله‌مۆی ژیان و ئاواته‌کانی له‌ ژیر خۆله‌میشدا ماوه‌ و هیشتا پیاوه‌کانی هه‌ر له‌ هه‌ناوی شه‌ودا له‌ خوا ده‌ترسن و نوێژ ده‌که‌ن و له‌ به‌ره‌به‌یاندا له‌ ترسی خوا فرمیسک هه‌لده‌رین.. هه‌مو پیاویکی زانا و تیگه‌یشته‌و ده‌زانئ که‌ ئیسلام نا‌زاوه‌ی داها‌تو و فهرته‌نه‌ی ناینده‌یه‌، نه‌ك سۆشیالیزم.

خۆ من ده‌زانم ئه‌م نه‌ته‌وه‌یه‌ له‌ قورئانه‌که‌ی تاراوه‌ و وه‌ك نه‌ته‌وه‌کانئ تر به‌ پاره‌وپول خه‌له‌تاوه‌ و له‌بهر کۆکردنه‌وه‌ی مالی دنیا ئاگای له‌ هه‌مو شت بپراوه‌، ده‌زانم شه‌وی رۆژه‌لآت شه‌وی تاریک و نه‌نگه‌سته‌چاوه‌ و مه‌شخه‌لئ زانا و ناودارانئ ئیسلام خامۆش بوه‌ و تاریکیان پئ ناتارئ، به‌لام من له‌ ترکه‌ و هه‌یشومه‌ی ئه‌و رۆژگاره‌ ده‌ترسم که‌ نه‌ته‌وه‌ راهه‌ژئنی و له‌ حه‌فت خه‌وی شیرنیان راپه‌رینئ و به‌ره‌و ریوشوینه‌که‌ی موحه‌مه‌د هه‌نگاویان پئ هه‌لگړئ.

ههياران! وريا بن، له ديني ټهو موحه مده وريا بن، دينيکه خه لک له نامير ده گري و شهرم و نابرويان ده پاريزي، ديني شان و شکو و مهردايه تي و پياوه تيه، ديني دهم و ده ست و داوین پاکيه، ديني خه بات و تیکو شانه، دژ به به بنده گی و زولمی زوردارانه، شوينه واری مرو فیه رستی ده سرپته وه، جياوازی له نيوان پاشا و گه دا ناکات، قوچ و بال له کاربه دهستان نارویني و رهش و پوتان نارپه تيني.

مال و دارایی له ژهنگ و ژار مشتومال ده کا، وه ک سهرپه رشت له خاوه ن مولک و سهرمايه ده رواني و ده لسي مال مالي خوايه و مرو فیش ټه ميندار و بريکار. کام شوپش و کو ده تا^(۱) شان له شانی ټه م دينه ده دا که هه ر له و روژه ی و پر به دهنگ هاواری کرد: زهوی زهوی خوايه نه بژ سولتان و پاشايه؛ گوپرانکاری و هرچه رختيکی گه لسي گه وړه ی له جيهانی هزر و کرده ودها به رپا کرده.

جا هه ولده ن دين له به رچاوی خه لکان و بزر بي، مزگينيشتان بده مي ټه مپرو موسلمانان متمانه يان به خوا لاواز بووه و پرويان به نيسلام کز بوه. جا ټه گه ر هه ر به عيلمی که لام و ټيلاهييا ته وه خه ريك بن و سهرگه رمی و اتاويلکردن^(۲) ټايه ته کانی په رتوکی خوا بن؛ زور به باش بو مان ده شکي ته وه، و ابکه ن موسلمانان بيټاگا بن و له گوئی گادا بجه ون چونکه دهنگ و بانگی ټه وانه که ده تواني ته ليسمه کانی جيهان بسميني و جادوه کافان هه لوه شيني، هه ولده ن شه و گاره که ی دريژ بي و سپيده که ی وه درهنگ که وي. براکام! و ابکه ن له کاری جددی وه دور بي تا گره وه که ی له سهر جيهان بدوريني. بژ ني مه زور چاکه ټه گه ر موسلمانان بينه به بنده ی که ساني تر و به ناوی زوه ده وه له م جيهانه که نارگير بن و به و بيسانوه ی دنيا نه يانغه له تيني خويان له جيهان دا برن. به لام هاوار له خومان بي که سي! ټه گه ر ټه م نه ته وه يه بيدار بي ته وه و خو ده ناميزی دينه که ی هه لکو تي، چونکه دينه وای ليده کا به شه و و روژ چاوديري دنيا بي)).

(۱) کوده تا: انقلاب.

(۲) و اتاويلکردن: ته نويلکردن.

جیہان تھمرپو لہ گھل تھوہی کہ فرہوان بوہو نامرازہ کانی سہ فہر کردنو گواستنہوہ ناسان بوہ و پھیوہندی نیوان گھلان بہ ہیترتر بوہ و تیکھلی و نزیکی زیاتر بوہ، بہ لآم دنیای لہ دوینسی لہ خہلکان تہنگتر کردوتھوہ. بہ ہوی تھو ماددہ پەرستیہی کہ تہنہا بہرپیتی خوی دہیینی و پروای بہس بہ قازانجی ماددی ہدیہ و جگہ لہ چیژ و نارہ زوبازی ہیچیتر نانسی دنیا تہسک بۆتھوہ، بہ ہوی تھو خوی پەرستیہی کہ ریگہ نادات دو کہس لہ خاکیتی بہرہ راودا بہید کھوہ بڑین خنکاوہ، بہ ہوی تھو نیشتمان پەرستیہی کہ ہمو بیگانہ یہک بہ ہیچ و ریسوا دہزانی و ہرگیز بہ شایستہی دانانی و مافی پی رھوا نابینسی ہناسہی لی براوہ.

سیاسہ قہدارہ کانیش ہر لہ ولوہ بوہستن کہ دہستی رھشیان بہسہر ہویہ کانی ژیان و بڑیوی داگرتوہ و ژیانی ماددیان تہنگتر کردوہ، بہ نارہ زوی خویان کییان بوی و چونیان بوی ژینی لی تال دہ کھن و بڑیوی لی دہ گرنہوہ، کیشیان بوی و چونیان بوی ژینی بۆ شیرن دہ کھن و بڑیوی بۆ زور دہ کھن. بۆیہ شارہ فرہوانہ کان لہ کونہ مشکیش تہسکترن، بۆیہ خہلک لہ ولاتی خویاندا وک ہتییوی لیتھوماویان لیہاتوہ و بہ بر بڑیویان پیدہدری و لہ ہیچ شوینی جیگہیان نابیتھوہ و قورقوراگہیان گیراوہ و کۆت و زنجیری شار و ولاتیان لہ گہردنہ نالینراوہ، بۆیہ ہمو کاتیک لہ مہترسی برسیتہی دہست تہنقہست^(۱) و قاتوقری سروشتی و ناوہ خوی و دہرہ کی دان، بۆیہ ہمو روژ و ہفتہ یہک مانگرتن و ریپوانی نارہ زابی تہنجام دہدری.

بہ لی لہ ستھمو بیدادی دینہ کانہوہ بہرہ داد و رھوای نیسلام تہنانہت لہم سہردہمہ روناک و پیشکھوتوہشدا ہیشتا چہندین ناین ہن گالتہ بہ میشکی مروژ دہ کھن و وک کھرو مانگا دہ ژیریاریان دہ خہن، رہنگہ لہ پینا و چیلنک کہ لہ جہژنی قورباندا سہربرا بی یان لہ پینا و داریکی پسرؤز کہ لہ گوندیک لہ

(۱) دہستی تہنقہست: عمدأ.

گۈندەكان بىر اېيتتەوھە تاوانى كوشتنى سەدان مەژۇھە لال دەكرى و خەلكى بۆھان دەدرى.

دىنى تر ھەن ناوى دىنيان لەخۆنەناوھ بەلام لە دەسەلاتى فرەوان و ستەم و دوژمنايەتى و گالته كەردن بە مېشكى شوينكە وتوان و سەيروسە مەرە ناقتۆلاكانى ھېچ شتيكيان لە دىنە كۆنەكان كەمتر نيە، دىنەكانيش بىريتىن لەو سيستەمە سياسى و بىردۆزە ئابورىانەى كە خەلك وەك پەيام و ئاين بىروايان پىھىناون و پەيرەويان لى دەكەن، وەك رەگەزپەرستى و نىشتمانپەرستى، دىموكراتىيەت و سۆشاليزم، دىكتاتورىيەت و كۆمۆنيزم، كە لەچاودىنە جاھىليەكانى دوينى بەرامبەر بەو كەسانەى كە پەيرەويان لىناكەن كەمتر لىبوردەن و لە بەرامبەر مونافىسەكانىشيان توندوتىتر و بى بەزەيىترن.

چەوساندنەوھە سياسىيەكانى ئەمپۆگەلنىك لە چەوساندنەوھە ئاينىيەكانى سەدە تارىكەكان توندوتىترە، ئەگەر پارتىك لە پارتە نىشتمانىيەكان يان رىپىرىك لە رىپىرە سياسىيەكان يان چىنىك لە چىنە جىاوازەكان لە ھەلبۇاردن سەركەوتن و دەست بىنى دەسبەجى دەرگا لە روى مونافىسان دادەخا و بەپەرى توندوتىترىيەوھە ئازارىان دەدات. شەرە نىوھەخۆيىيەكەى ئىسپانىا كە ماوھىيەكى دورودرىزى خاياند و خوئىنىكى زۆرى تىدا رزا، شەرە نىوھەخۆيىيەكەى چىن كە لەنىوان كۆماریيەكان و كۆمۆنيزمەكان بەرپابو، شەرەكەى نىوان باكور و باشورى كۆريا، شەرەكەى نىوان باكور و باشورى قىتنام، شەرەكەى ئەمريكاي مشەخۆر لەگەل خەلكى قىتنام، ھەموى لەبەرچاوانن و ديارە كە لە ئەنجامى جىاوازی و ناكۆكى نىوان بىروباوھەرە سياسى و بىردۆزە ئابورىيەكانەوھە ھەلايساون.

بەلام پەيامى جىھانى ئىسلامى بانگەوازە بۆ بىروابون بە خوا و پىغەمبەر و رۆزى دوايى، خەلاتەكەى رزگار كەردنى خەلكە لە تارىكەستانىيەوھە بۆ روناكى، لە مەژپەرستىيەوھە بۆ خواپەرستى، لە تەنگ و بەنگى دىناوھە بۆ گەش و گوشارى دىناو دوايى، لە ستەم و زۆردارى دىنە نارەواكانەوھە بۆ دادى دىنى ئىسلامى. ئەمپۆ خەلك پتر لە سەردەمەكانى تر لە ئىسلام و فەزلى ئىسلام دەگات و

هاسانتر دهیناسن، نه فامیئتیش ریسوا بوه و روی رموزنی^(۱) وده درکه وتوهو تهوای خه لکی لی بیزاره. قوناعی نه مرؤ قوناعی گوازانه وهی سه درکدایه تی جیهانه له نه فامیئیه وه به ره و نیسلام، به لام ده بی جیهانی نیسلام بیدار بیته وه و هه لسیته وه، به دلسوژی و خوینی گهرم و وره یه کی به رزه وه په یامه پیروزه که ی له نامیز بگریته وه، وای بز پروانن که تا که په یامیکه و هه ره نه ده توانی جیهان له داروخانو هه لوه شانوه رزگار بکات.

خوسازدانی روحی:

جیهانی نیسلامی به هوئی نه و دیارده شارستانیانه ی که نه وروپای له گه لانی تر پیشکه وتوتر کردوه و به هوئی لاساگردنه وهی نه شم و شیوازی ژبانی نه وروپایی؛ ناتوانی هه لسیته وه و هرکی په یامه که ی راه پرتنی. به لام ده توانی به هوئی نه و روحیه ت و هیزه مه عنه و یه وه هرکی په یامه که ی راه پرتنی که نه وروپا روژ به روژ لئی مایه پوتر ده بی. نه و کاته سه درکه وتن و ده دست دینی که بروای به هیزو پته و بی و دنیا به بینرخ بگری و خوئی له ناره زوبازی و ده ورگری و تامه زروئی به هه شتی بی و تیکه لی شروشی تالی دنیا نه بی و ناماده بی له پینا و خوا نیس و نازار بچیژی، نیازیشی پاک بی و نارام بگری و خوراگر بی. خوا ده فهرموی: ﴿وَلَا تَهْتُوا فِي ابْتِغَاءِ الْقَوْمِ إِنْ تَكُونُوا تَأْلَمُونَ فَإِنَّهُمْ يَأْلَمُونَ كَمَا تَأْلَمُونَ وَتَرْجُونَ مِنَ اللَّهِ مَا لَا يَرْجُونَ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا﴾ له به رهن گار بونه وهی دوژمنانتان وره به رمه دن و زه بونی مه نوینن، نه گهر نیوه نازار ده چیژن خو نه وانیش وه که نیوه نازار ده چیژن، نیوه هومید و هیوا له خوا ده خوازن به لام نه وان بی هیوان، خوا زانا و دانایه. ﴿النساء: ۱۰۴﴾

هیژ و نهینی سه درکه وتنی برواداران له پروایه، له هومیدی و هرگرتنی پاداشتی لای خویه، جا نه گهر جیهانی نیسلامی به چاوی نه وروپایی له کاران پروانسی و کالو والای حازربه دهستی دنیا بخوازی و وه که نه وروپا چلیسی مالی دنیا بی و

بەس بېرۇاى بە ماددە و شتى بەرچاوان ھەبى؛ ئەوا ئەوروپا بۆ سەرکەوتن و سەرکردايەتى جىھان شاھەنتەرە نەك جىھانى ئىسلامى، چونكە لە ھىزى ماددى و لە شارستانىتىدا گەلئىك لە دواى ئەوروپايە .

جىھانى ئىسلامى رۆژگارنىكى بەسەردا ھاتوھ گالتەى بەم ھىزە مەعنەويە دىتو خۆى پى بەھەر مەند ناکا، ئەوئەندە ھىزە مەعنەويەى ماوئىشەى ناپيارىزى و برەوى پى نادات، تا لە ئەنجامدا كانى دلى وشكى كرد. جىھانى ئىسلامى خۆى لە شەرىكى وا ھەلگىشا كە پىوئىستى بە بېرۇاى بەھىز و خۆراگرتن و بەرگەگرتنى كاتى تەنگانە و سەختى ھەبى، جا كاتىك لە شەرەكاندا وەلەرزە كەوت پەناى و بەر ھىزى ناو ناخى موسلمانان برد، بەلام ھىچى نەدۆزىوھە و گەللى ھومىدى ھەلۆھرى، وەك كابرارى تىنوى لىھات كە بە ھاكەھاكەوھ بەرەو ئاوىكى دور ھەلپە دەكات و تا دەىگاتى شەكەت دەبى كەچى لەوئىدا دەبىنى تراويلكەى^(۱) و ئاوىئە! جىھانى ئىسلامى لەم شەرەدا لە خۆى گەشىت كە تا ئىستا چ تاوانىكى گەورەى دەرھەق بەخۆ كردوھ، لەبەرئەوھى ئەم ھىزە كارىگەرە مەعنەويەى فەرامۆش كردوھ، جا كاتىك بىھومىد بو بە دواى جىدارىك^(۲) گەرا بەلام ھىچى لە ھەگبەدا نەدۆزىوھە جىئى ئەم ھىزە بەگرىتەوھە و بە داماوى نەپھىلتەوھە .

جىھانى ئىسلامى كە خۆى راناىە مەيدانى جەنگ، پىئى وابو موسلمانان قىامەت بەسەر دوژمن دادىنن و بە لىشاو و پۆل پۆل دىن و بۆ بەرگرىكدن لە دىن و بۆ پاراستنى موقەدەسات روحى خۆيان دەبەخشن و لە پىناو خوا و پىغەمبەر و ئىسلامدا لە تورەبىيان دەتەقنەوھە و ولاتە ئىسلامىەكانىش دەبن بە گرى ئاگر و خوئىيان دەكولئ و دەمارى ملیان گرژ دەبى!، كەچى وا دەرئەچو و شەر ھىندە كارى تىنەكدن و بەم جۆرە تورەى نەكدن، خەلك بە شىوھەكىتر لە شەرەكەى دەروانى و جىھانى ئىسلامى وەك باوى رۆژانى نە (با) بى و نە باران ھەر لە نىو چىژ و ئارەزووبازى جارانى گەوزى دەدا. ئىتر ئەوكات ھەستى بەخۆ كرد

(۱) تراويلكە: سراب.

(۲) جىدار: بدىل.

که تینو تاوی ثاینیی لاواز بووه مه شخه‌لی جیهادی خاموش بوه. خه‌لک ئه‌و کات بۆی وه‌ده‌رکه‌وت که جیهانی ئیسلامی چند زه‌بون و که‌ساس بوه!.

شتی گرنگی هه‌ره گرنگ بۆ سه‌رکرده‌کانی جیهانی ئیسلامی و داموده‌زگا دینیه‌کان و ولاته ئیسلامیه‌کان نه‌وه‌یه که به پیی بانگه‌وازی ئیسلامی پروا له دلان پروینن و سۆزی ثاینی هه‌لگیرسینن و بانگه‌وازی خوا و پیغه‌مبه‌ر و رۆژی دوابی بۆ خه‌لک رابنویتن و نه‌وی له توانیاندا هه‌یه له‌م پیناوه‌دا بیبزوینن و هه‌رگیز خه‌مساردی نه‌نوینن و هه‌مو ئامرازه‌ کۆن و تازه‌کان و ریگای فی‌رکردن و بلاو‌کردنه‌وه به‌کاربینن، به‌ نمونه‌ با بانگخوازانی ئیسلامی بۆ شارو دیهاتان بنیرن تا خه‌لک له‌باره‌ی دین بدوینن و له‌ هه‌قیقه‌تیا‌ن بگه‌یه‌نن، با نوسراو و په‌رتوکان چاپ بکه‌ن و به‌سه‌ر خه‌لکی دابه‌شی که‌ن، با خه‌لک هان بده‌ن ژینامه‌ی پیغه‌مبه‌ر ﷺ و سه‌ه‌ربرده‌ی یا‌وه‌ران و باسوخواسی جیهاد و فتوحاته ئیسلامیه‌کان بخوینن، با ژیان و قاره‌مانیتی شه‌هیدان و مه‌ردانی ئیسلامی باس بکری‌ن و فه‌زلی جیهاد و پله‌وپایه‌ی شه‌هیدی وه‌دیار خری‌ن. با له‌م پیناوه‌شدا ئیزگه‌و ته‌له‌فزیۆن و رۆژنامه‌ و په‌رتوکی ئه‌ده‌بی و سه‌رجه‌م وزه‌و وه‌سیله‌کانی سه‌رده‌م به‌کار بینن.

قورئانی پیرۆز و ریژینی پیغه‌مبه‌ر ﷺ دو هیزی مه‌زن و گه‌وره‌ن و ده‌توانن گری پروا و حه‌ماسه‌تی جیهانی ئیسلامی هه‌لگیرسینن، هه‌میشه باسی شو‌رشی مه‌زن ده‌که‌ن که به‌سه‌ر سه‌رده‌می نه‌فامیتیدا بکری، نه‌ته‌وه‌ی ده‌سته‌پاچه‌ و خه‌مسارد و ریسوا و خه‌والۆ هان ده‌ده‌ن و ده‌یکه‌نه نه‌ته‌وه‌یه‌کی زندی و جوامیر و خوینگه‌رم و نارازی له‌ نه‌فامی و دژ به‌ سیسته‌می زۆرداری.

ده‌ردی ئه‌مپۆی جیهانی ئیسلامی نه‌وه‌یه که به‌ ژیا‌نی دنیا خو‌شنود^(۱) و ئارخه‌یا‌نن، خو‌یا‌ن ده‌گه‌ل ره‌وشی گه‌نده‌ل گونجاندوه و زیاد له‌ پیوست بی‌ده‌نگن و به‌م شیوه‌ ژینه‌ کامه‌رانن، به‌ گه‌نده‌لی و خراپه‌کاری نیگه‌ران نابن، به‌ لاری‌یون و بی‌دینی هه‌راسان نابن، له‌ مه‌ر به‌دکاری موگرژ نابن و خولیا‌ی ورگی‌تیر و

(۱) خو‌شنود: رازی.

بەرگى جوانن. بەلام قورئان و رىئىنى پىغەمبەر ﷺ ئەگەر رىگەيان ھەبى بىچنە ناو دل بار بە جۆرىكى تر دەگۆپى، مەملانى پەيدا دەبى، مەملانى نىوان بىروا و دوروى، مەملانى نىوان ئاوەر و دودلى، مەملانى نىوان ئىوان ئىوانى دواروژى نەپراوە و ئىنى دىناي پراوە، مەملانى نىوان ئاسودەبى دل و ھەسانەوى جەستە، مەملانى نىوان شەھىدبون و مەرگى سەرشۆرى، مەملانى ئەك كە گشت پىغەمبەرەكان بەرپايان كرده، بىگومان بەبى بونى ئەم مەملانى ھەرگىز جىهان رزگار نابى، تەنھا ئەو كاتەش سەرلەبەرى جىھانى ئىسلامى و سەرچەم خىزان و ولاتە ئىسلامىەكان دەبوژىنەو كە ئەم مەملانى بەرپا بى ﴿إِنَّهُمْ فِتْيَةٌ آمَنُوا بِرَبِّهِمْ وَزِدْنَاهُمْ هُدًى، وَرَبَطْنَا عَلَى قُلُوبِهِمْ إِذْ قَامُوا فَقَالُوا رَبُّنَا رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ لَنْ نَدْعُو مِنْ دُونِهِ إِلَهًا لَقَدْ قُلْنَا إِذَا شَطَطْنَا كَوْمًا لَهَ كَغَيْكُ بون بىروايان بە پەرورەدگار ھىتابو بۆيە ئىمەش رىنوئىتر و دلەمان سەقامگىتر كەردن، ئەوانىش راپەرىن و گوتيان: پەرورەدگارمان پەرورەدگارى ئەرزو ئاسمانانە، جگە لەم خودايە ھاوارى ھىچ بەناو خواي تر ناكەين چونكە ئەگەر وا بكەين لە رىي رەوا لارى دەبىن. ﴿الكهف: ۱۳-۱۴﴾. تەنھا ئەو كاتە يادى بىلال و عەمار خەبىباب و خوبەيب و صوبەيب و موصەبى كورى عومەير و عوسمانى كورى مەظعون و ئەنەسى كورى نەضر نوئى دەبنەو، تەنھا ئەوكاتە بۆن و بەرامەكەى بەھەشت دى و سىروەكانى سەدەى يەكەم ھەلدەكەنەو، تەنھا ئەوكاتە جىھانىكى نوئى بۆ ئىسلام لەدايك دەبىتەو كە بە ھىچ جۆرىك بە جىھانە كۆنە داروخاوەكەى نەچىت.

خۆسازدانی پىشەسازى و جەنگى:

بەلام ئەرك و كارى جىھانى ئىسلامى ھەر بەوئەندە نابىتتەو، چونكە جىھانى ئىسلامى ئەگەر بىھوى بەھوى پەيامى ئىسلامەو مەچەك و بازوى بەھىز بىت و بۆ ئەم جارەش سەركردايەتى جىھان ھەرگىتتەو، دەبى ئەوپەرى توانست پەيدا بىكات و لە بوارى زانست و پىشەسازى و بازرگانى و ھونەرى جەنگ خۆى ساز بىدات و لە ھەمو كەلوپەل و پىويستىەكانى ئىيانىدا مەتەمانە بىكاتە سەرخۆى،

به خۆی نان و بهرگی خۆی دابین بکا، به خۆی چهك و تهقه مهنی و كهرسته كانی شهړ دروست بكاو كاروباری ژیانی خۆی ریك بجا، به زهین و بازوی خۆی ههول بدا گهغینه كانی ژیر زهوی دهره پینئ و سودی گهوره یان لئ ببینئ، به هۆی پیاو و پاره و پولی خۆیه وه حوكمی ولات ههلسورپینئ، به هۆی كهشتی و گهله كهشتیه كانی خۆیه وه دهریا پانو پۆر و ئوقیانوسه فره وانه كان بپړئ، به هۆی زریپۆش و تانك و چهك و تهقه مهنی ولاتی خۆیه وه شهړ له گهله دوژمنانی بكات، نابج پیتیستی به روژناوا بئ و لئی بیاریته وه و سه ری بو دانوینئ تا بریك یارمه تی بدات، نابج ناچار بئ په نا وه بهر به یداخ^(۱) و سه ربازگه ی روژناوایی ببات. جیهانی ئیسلامی نه گهر ههر چاوی له زانست و سیاسه ت و پیشه سازی و بازرگانی روژناوا بئ و ههر روژناوا خوینئ لئ ههلمئوئ و خاكه كهی لئ ههلكوئ و ناوی ژیانی لئ هه لئنجئ و بازاری لئ دابگرئ و ئابوریه كهی لئ بدوشئ، یان نه گهر ههر پاره و پول له ئه وروپا به قهرز و هرگرئ و پیاو و پسپۆری لئ بخوازئ تا كاروباری پئ بگپیرئ و شوینی گرنگی ولاتیان پئ بسپیرئ و مه شقی سه ربازیان پئ راسپیرئ و سوپا به ئه فسه ری روژناوایی رابهینئ و وهك په روه رده كار و مامۆستای گه و ره و لیزان له روژناوا بپوانئ و به بی رای روژناوا هیچ كار و ئهركئ رانه پهرینئ؛ قهت مه حاله بتوانئ روبه پوی ئه وروپا بیته وه چجای ئه وهی كه بتوانئ راپه رینی به سه ردا بكات و به سه ریدا زال بیئ!

جیهانی ئیسلامی له میژه وازی له بواری زانستی و پیشه سازی هیناوه، بۆیه دوچاری كوئیلایه تیه کی درێخواهین بوه و ژیانئکی سه رشوړانه ی به بالادا بپراوه، بۆیه به دهستی سه ركرده سته مكاره كانی ئه وروپاوه ده نالینئ ك، جیهانیان به ره و ئاگر و ویرانی و ركوكینه و خۆكوشتن راپیتچاوه. جا نه گهر جیهانی ئیسلامی بو ئه م جار هه له خۆسازدانی زانستی و پیشه سازی كه مته رخه م بئ و كاروباری ولاتی خۆی له دهسه ت ده سه پا كانی خۆی نه بیئ، بیگومان هه میشه كلوئ و

(۱) به یداخ: نالا.

بەدبەختى دەپىتە مېۋانى جېھان و ھەرگىز مەينەت و نەھامەتپەكانى
مرۆفایەتى ناپرېتەۋە.

ۋەرگرتنى رابەراپەتتى لە بوارەكانى زانست و لېكۆلېنەۋەدا :

جېھانى ئىسلامى رۆزگارېكى دىرېژە لە پايمى سەرکرداپەتتى زانستى و
ئاراستەگارى^(۱) خۆى دابەزىۋە، سەربەخۆىى ھزرىى لە دەست داۋە و ۋەك لامرئىك
لەسەر خوانى رۆزئاۋا دانىشتەۋە و مەلۇموشان^(۲) ھەلئەلۇشى، لە بواری
زمانەۋانى و ئەدەب و زانستى زماندا، بگرە لە زانستە ئاينىپەكانى ۋەكو تەفسىر
و فەرمودە و فىقھىشدا چاۋ لە دەستى رۆزئاۋان، رۆژھەلاتناسەكان جىگەيان
گرتونەتەۋە و ئەۋان لە بابەتەكانىيان دەكۆلئەۋە و دەتۆژنەۋە و پەرتوكان دەنوسن،
ئەۋان بوینە سەرچاۋەى بىرورپا و ھوكمە ئىسلامىپەكان و قسەى قسەبەر ھى
ئەۋانە، ئەۋان بونەتە پېشەنگى ھوكمگېرپى و دادۋەرى، كە گەلېك لەۋ
رۆژھەلاتناسانە يان بەكرېگىراون يان جولەكە و گاورى خۆپەرستى و روكىنەيان
بەرامبەر بە ئىسلام و پېغەمبەر ﷺ ھەپە و گالئەيان بە ژيارى ئىسلامى دئى و
بە تەۋسەۋە تېپى دەپروانن و بە ناپاكى لە گەل دەق و نوسراۋەكان رەفتار دەكەن و
ۋشە دەشىۋېنن و جېى لا دەگۆرن، تەنانت ھەندىكىيان ھەن زمانى ەدەبىيشيان
تەۋاۋ نپە و زۆر بە چاكىش لېى تېنناگەن، بۆپە بە ھەلئە لە دەقەكان دەفامن و
ھەلئەى رەزاقورپس و نابەجىتى تېدا دەكەن.

گەلېك لە ھزرو بانگەشەكانى ئەم رۆژھەلاتناسانە راخزىۋەتە ناۋ نپەۋەندە تازە
زانستىپەكانى جېھانى ئىسلامى و كارىگەرى زۆر بە ئاشكرىيان لەسەر ھزرى
جوداكرندەۋەى دىن لە دەۋلەت ھەبۋە، بۆ نمونە دەلېن دىن كېشەۋ بابەتېكى
تاكەكەسىپە و پەپەۋەندى بە كۆمەلگاۋە نپە، يان دىن تەنھا برىتپە لە بىرۋاۋەر و
عبادەت و رەۋش و پەپەۋەندى بە سىياسەت و فەرمانزەۋاىپەۋە نپە، ھەروەھا

(۱) ئاراستەگارى: توجىپە.

(۲) مەلۇموش: قىچە خواردنى لېرە و لەۋى.

کاريگهرييان هه بوه له وهی که چه مکی دین و شه حکامی شه ريعه تی ئيسلامی بگۆرن و له سهر بنچينه ی ژيار و فلهسه فهی رۆژئاوای لیکن بديرتته وه... بگره زۆر هزری تریش که قوتابی و گوئ شۆرانی رۆژه لاتناسه کان له رۆژه لاتنی ئيسلامیدا جاری بۆ ده کيشن.

نوسهره موسلمانانه کان و هزر قانانی رۆژه لات له بهر نه گاربونه وهی ژياری رۆژئاوادا دهسته پاچه بون و نه يانتوانی رويه روی ببنه وه و به نازادی و نازايه تی باگوئی بده نه وه و ره خنه له پيودان و بنه ماکانی بگرن. ته نانه ت بير کردنه وهی لاواز و لاساکاری هه نديکیان گه يشته رادده يه ک پييان وابی ژياری رۆژئاوا نه و په ری قۆناغه که ناوهزی مرؤف پنی گه يشته ب و له دوا ی ئەم قۆناغه دا هه یچ قۆناغی تر نه. هه نديکیان ده يانگوت ده بی سهر له بهری ژياره که ی رۆژئاوا به گشت خه وش و نه خۆشيه کانيشيه وه له رۆژه لاتدا پراکتيزه بکری، چه ند ولاتیکی ئيسلامی ده يانگوت ئيمه به شيکی دانه پراوین له کيشوهری ئه وروپا بۆيه ده بی له ژياره که یدا بتاويينه وه و کلتوری یۆنان به کلتور هه لېئيرين که بنه ره تی کلتوری ئه وروپایه ^(۱).

له نيو چینی هزر مه نداندا به ده گمه ن ((زه به للاح)) ده بينران که پراویان به ژيار و فلهسه فه و ژيان و پيودانه که ی رۆژئاوا نه بی و به بهر چا ورونی و متمانه به خۆ کردنیکی پته و له سهر بنچينه ی زانسته وه ره خنه ی لی بگرن، هه لېه ت هه نديکيش هه بون وه بهر ئه و شالاره نه که ون.

که واته - ته گه ر جيهانی ئيسلامی بيه وی له سهر قاچی خوی بوه ستی و به ناوهزی خوی بير بکاته وه - ده بی ئەم ملکه چی و چاو له ده سه ستبونه ره ت کاته وه، ده بی زانای فره زانو نوسه ری بليمه تيان تی هه لکه وی و ژياره که ی رۆژئاوا بجه نه بهر نه شته ری ره خنه و راقه و توئیکاری و، نوسراوه کان ی رۆژه لاتناسان شه ن و که و بکه ن و خراپه کان ی لی ده ريئن، به جۆرئیکی وا له زانسته ئيسلاميه کان قول ببنه وه که رۆژه لاتناسه گه وره کان ی ئه وروپا و ئه مریکا سو دیان لی و هه ر بگرن و

(۱) له م باره وه په رتوکه که ی د. طه حسن (مستقبل الثقافة في مصر) بچوئنه وه.

ھەلەكەتلىك خۇيان بەوان راست بىكەنەۋە، تا ۋاي لىيىدى زاناۋ لىۋەكۆل^(۱) و خاۋەن بىروانا مە بەرزەكان رۇدەكەنە ۋالاتانى جىھانى ئىسلامى ۋەك كە ئىستا ۋا راھاتون رو بىكەنە ۋالاتانى ئەۋروپا و ئەمىرىكا. چۈنكە شارە ئىسلامىيەكان شايەنترن بىن بە مەلبەند و ناۋەندى رۆشنىبىرى ئىسلامى و زانستە ئاينىيەكان نەك پايتەخت و زانكۆكانى ئەۋروپا، بەراستى ئەمەش جۆرىكە لە بىروا بەخۆنەبون و دەرون بەزىۋى كە ئەگەر ۋالاتە رەسەنەكانى زانست و ئاين لە رىبەرايەتى زانستى و پاىيە سەرەكى خۇيان دابەزن.

رېكخستى نۆيى زانستى :

جىھانى ئىسلامى دەبى رېكخستىنىكى نۆيى ۋا دارىۋىۋى كە لەگەل روح و پەيامەكەى بگۇنجى. جىھانى ئىسلامى بەھۆى رابەرايەتىيە زانستىيەكەيەۋە تۋانى سەرکردايەتى جىھانى بگىرىتە دەست، بەھۆيەۋە تۋانى خۆى راخزىنىتە نىۋو ناۋەز و كلتورى جىھان و پەل بە ھەناۋى ئەدەب و فەلسەفەدا باۋىۋىۋى، جىھانى شارستان بۆ ماۋەى چەندىن سەدە بو بە ناۋەزى جىھانى ئىسلامى بىرى دەكردەۋە، بە خامەى ئەۋ دەينوسى و بەزمانى ئەۋىش پەرتوكى دادەنا، نوسەرانى ئىران و توركستان و ئەفغانستان و ھىندستان ئەگەر بىانوىستايە پەرتوكىكى گىرنگ بىنوسن بە زمانى عەرەبى نەبۋايە نەياندەنوسى، ھەندىكىان لە ھەۋەل جارداد پەرتوكەكەيان بە زمانى عەرەبى دادەنا پاشان بە زمانى (فارسى) پوختىيان دەكردەۋە، ۋەك غەزالى و پەرتوكەكەى بەناۋى ((كيميا السعادة)).

ھەرچەندە ئەم بزاۋە زانستىيەى جىھانى ئىسلامى لە سەرەتاي سەرەدەمى عەبباسىيەكانەۋە سەرى ھەلداۋ لە سەرەتادا بە يۆنان و عەجەم كارىگەر بو و لەسەر بىنچىنەى ھزر و روحيكى پاك و بىگەردى ئىسلامىيە دانەمەزرا و لە لايەنى زانستى و ئاينىدا كۆمەللىك لاۋازى تىدابو، بەلام بە ھۆى ھىزو پىزو چالاكىيەكەيەۋە تۋانى خۆى بەسەر جىھاندا بسەلمىنى و سىستەمە كۆنە

(۱) لىۋەكۆل: محقق.

زانستیه کانیش له ناستیدا بپوکیته وه.

به هه مان شیوه کاتی خۆی که ئه وروپا راپه ری، به هۆی ئه زمون و ره خنه زانستیه نوییه کانیه وه توانی سیسته مه کۆنه که ی په ره م به په ره م^(۱) بکات و له وجودی رهش بکاته وه. توانی سیسته میکی نوی بۆ زانست و توژینه وه ره نگرێژ بکات، که ده قاوده ق وهك روح و ئاوه زو دهرونه ماددیه که ی بو، هه ر قوتاییه ك خویندنه که ی ته واو ده کرد دهرون و ئاوه زی به م روحه ماددیه ته زی ده بو. به مجۆره ئه وروپا دوباره توانی جیهان بخاته وه بهر سیسته مه که ی، جیهانی ئیسلامی ش چاری ناچار ملکه چی بو چونکه خۆی له میژبو توشی داروخانی زانستی و ئیفلیجیونی هزری ببو و تنه ا له ئه وروپا وه هانا و هاریکاری و ده دی ده کرد بۆیه سیسته مه که ی خویندنی ئه وروپای به هه مو خه وش و نه خۆشیه کانه وه وه رگرت. به مجۆره ئه و سیسته م بوه سیسته می باو و به ربلاوی خویندنی سه رجه م جیهانی ئیسلامی.

له ئه نجامی ئه و سیسته مه سه روشتیهدا له نیوان دهرونی ئیسلامی-که هیشتا له دلی موسلمانان مابو و ژینگه نه یکوشتبو- و دهرونی نویدا، له نیوان ره وتی ره وشتی ئیسلامی و ره وتی ره وشتی ئه وروپاییدا، له نیوان ته رازوی کۆن و ته رازوی تازه دا ململانییه ك په یدا بو، هه روه ها گومان و دورویی که وته نیو چینی رۆشنبیران و بیئارامی ره شمالی هه لدا و ژیا نی دونه با سه ر ئاخیره ت هه لبژێردرا و وه ك هه ره خۆشه ویستیك له ئامیز گه را، گه لیك شتی تریش که له سه روشتی ژیا ری ئه وروپا بو سه ریا ن هه لدا.

جا ئه گه ر جیهانی ئیسلامی ده یه وئ ژیا نی خۆی ببوژینیته وه و له کۆیلا یه تی خه لکانی تر زرگاری بیو سه رکردایه تی وه رگرێته وه ده بی له پرۆگرامی خویندنه که یدا سه ربه خۆ بی به لکو رابه ریکی زانستیش بی، که کاریکی وا ناسان نیه به دو قسان پیک بی، ئه م کاره پیوستی به بیرکردنه وه یه کی قولو بزاتیکی به رفه روانی ئه رشه فه کردن و نوسین هه یه، پیوستی به شه ره زابوونیکی به رفه روان

(۱) په ره م به په ره م: هه پرون به هه پرون.

ھەيە لەزانستەكانى سەردەم بە جۆرىكى وا كە بتوانى لىنكۆلئىنەو ۋە رەخنەكارى ئەنجام بدات، پىيوستى بە پروايەكى پتەو ۋە روحيكى ئىسلاميانەى گەرموگور ھەيە. ئەم ئەرك ۋە كارە گرنگە زۆر زەھمەتە ۋە زەھمەت بە كۆمەلئىكى بەھتيزىش ھەلبسورپى، چونكە ئەمە كارىكى وايە دەبىى حكومەتە ئىسلاميەكان پىتى ھەلسن، دەبىى رىكخراوى بۆ تەرخان بكرى ۋە لە ھەمو ھونەرەكان مامۆستاي زيرەك ۋە كارامە ھەلبىژدردى تا سەرلەنوى سىستەمىكى رىكوپىك بۆ خويندنن دابريژن ۋە موحكەماتى قورئان ۋە سوننەت ۋە حەقىقەتە نەگۆرەكانى ئاين لەگەل ئەزمون ۋە تاقىكردنەو ۋە زانستە بەسودەكان بە يەكەو كۆبەكەنەو ۋە زانستەكانى سەردەمىش لەسەر بنچىنەى ئىسلام ۋە بە روحي ئىسلام داپريژنەو ۋە ھەرچى لاوان پىيوستيانە تىيدا بى، تا نەو ۋە پىنگەيشتو بتوانن ژيانى خۆيان رىك بجنەنەو ۋە قەوارەى خۆيان بپاريژن ۋە لە رۆژئاوا بىنياز بن ۋە بۆ شەر ۋە شۆر نامادە بن، تا بتوانن گەنجىنە ۋە خىروپىرى خاكەكەيان دەرېھىنن ۋە سود ۋە كەلكى لى بىنن ۋە ئابورى ۋە لاتى ئىسلامى رىك بجنەن، تا بتوانن حكومەتەكەيان بە گۆرەى ئىسلام بەرپۆە بىن ۋە بىتتە نمونەيكى بەرزى بەرچاوان ۋە بۆ خەلكانىش بسەلمى كە سىستەمى ئابورى ئىسلامى چەند لە سىستەمەكانى ئەوروپايى باشتەر ۋە لەبارتەر، ھەرۋەھا تا بتوانن گىروگرفتە ئابورىەكان چارەسەر بكنە كە ئەوروپا تىيدا دەستەپاچەيە.

جىھانى ئىسلامى ئەو كاتە دەتوانى ھەلسىتەو ۋە ئەركى پەيامەكەى راپەرپىنى ۋە جىھان لە ھەرەسى چاۋەرپىدا رزگار بكات كە لە لايەنى روح ۋە پىشەسازى ۋە جەنگدا خۆى ساز دابى ۋە پرۆگرامى خويندننى سەربەخۆ بى. چونكە سەرکردايەتى شتىكى گالتەو ھەوئەتتە نىە، بەلكو ئەوپەرى جدىيەت ۋە قۇل لى ھەلمالىنە ۋە كروكۆش ۋە تىكۆشان ۋە خەبات ۋە جىھاد ۋە خۆ نامادە كرونىكى توندوتۆلى گەرەكە:

كل امرئ يجرى الى يوم الھياج بما استعدا^(۱)

(۱) واتا: ھەمو كەسى ۋە دەچىتتە شەرپى كە خۆى بۆ نامادە كروبن.

رۆلی سهرکردایه تی نوی:

جیهان-له نهنجامی سهرکرایه تیه که ی رۆژئاواوه- چوه ته بهرده می گه روی بورکانیک که له ترکیه ی ته قینه وه دایه، چوه ته سهر لیواری خه رهنديک^(۱) که خه ریکه سهر به ره و خوار دابروخی، هه تا رۆژئاواش له سهر جیهان بالاده ست و سهرچاوه ی ئیراده و ئاراسته ی کیشوهران بی؟ هه رگیز جیهان چاک ناسازی و قهت مرۆفایه تیش له هه ره شه ی کاولبون ده رباز نابئ. مه رگه ساتی ولات و حکومه ته کانیش له ولاره بوه ست که وه ک قونیر ره گ و ریشالیان له جهسته ی ساغی مرۆفایه تیدا ره گاژۆ بوه، هه مو نه و شه رو ئاژاوه و نیگه رانی و کوده تا و پاشاگه ردانیه ی که له وه پری رۆژه لاته وه تا دورترین که ناری جیهانی نیسلامی رو ده دن رۆژئاوا سه به بکاریه تی. تا رۆژئاوا ده سه لاتی زال بی هیچ کرد و کوشیکی چاکسازی سهرناگری و هیچ حکومه تیکی چاک و سهرپاست نایه ته دی و هیچ سیسته میکی رپاست به رقه رار نابئ. تا سهرکردایه تی و هیژ له ده ست رۆژئاوا ی مادده په رستی خۆپه رست بی- که نه ده توانی مرۆفایه تی به خته وه ر بکات و نه ده شیه ی- نه گوازیته وه بو ده ست که سیکی تر که روح و ریوشینیکی نوی بو جیهان هه لگرتب و خۆی له پیش خوا به به رپرس بزانی و پیی وابئ له لایه ن خواوه نه م نه رکه ی وه نه ستۆ خراوه؛ هه رگیز هومید و هیوایه ک نیه بو گه رانه وه ی ئاسوده یی بو مرۆفایه تی.

هه لبه ت هه ر موسلمانه نه و که سه ی نه م ئاکارانیه تیدا هه بی که جیهان بو ته مجاره ش وا له میژه چاونۆره و بو دیداری ده روانی. شاعیری نیسلام دکتور (محمد ئیقبال) سام و هه بیه تیکی زۆر بو موسلمان داده نی و ده لی:

((تۆ بو رازی نه زه لی پاسه وان و ده سپاکی، بو گه وه ی گه ردون چه پ و راستی^(۲)، دروستبونت له خۆل بو به لام راسته ریپونی جیهان و مانه وه ی نه ته وه کان به هزی تویه. ده ی کاسیکی سهرریژۆ له یه قین بنۆشه و له کۆشی گومان

(۱) خه رند: که ندان، که نده لان.

(۲) واتا: موسلمان وه ک نامیر و په رپوالتی قه ده ری خوایه.

و مەزندان راپەرە و بېرە دەرەو، دەى زوكە دەسبەجى لە خەوى قول و قورست رابە و بېدار بەرەو.

هاوار لە دەست ئەوروپايىه كان! كە ئاوەزىيان بۆ لای خۆيان شەيدا كرده و جادويان لە دەرون كرده. هاوار لە دەست ئەو كەسانەى! كە جارىك بە نەرم و نيانى و جارىكى تر بە كۆت و زنجير خەلك هەلەخەلە تىنن، دەمىك رۆلى (شيرين) دەبينن و دەمىكىش رۆلى (ئەپرويز)^(۱). ئەوروپايىه كان لە سەردەمى نويدا رۆلى جەنگىزخان و هۆلاكويان نواندو و سەرتاپاي جيهان بە شالۆ و هېرشى ئەوروپايىه كان ويران بو و جيهان بۆتە كاولگە.

هۆ ئەو كەسەى كە حەرەمت بنياد نا، هۆ جىنشىنى ئىپراهم! هەلسەو سەر لە نوئى جيهان بنيات نيۆ، رابە لەو خەو قول و قورسەت، بەسە بېدار بەرەو^(۲).

(۱) ناماژە بۆ چىرۆكىكى كۆنى دلدارى فارسى دەكات كە نەدىبو شاعىرانى ئىران و هيندستان دەماودەم لە يەكترىيان گىراو تەو، شيرين لەم چىرۆكەدا دولبەرىكە و پالەوان و جوامىران بۆى بونەتە دىوانە، ئەپرويزيش رۆلى پادشای بەزەبروزەنگ دەگىرئ كە عەشقى شيرن بو و بۆخۆى زەوتى دەكات.

(۲) (زبور عجم)، ل (۱۱۶-۱۱۸) بەدەستكارىەو. (روائع إقبال) چاپى دوهم . ل (۱۰۰-۱۰۱).

دوا و تهی وهرگير

پاره که له سهره تاي سالي (۱۹۹۸) دا به ناوی خواهه دهستم به وهرگيراني ثم پهرتوکه نازيزه کرد، وه کو له پيشه کيدا باسم کردوه گه ليکم له بهر زه همت بو و زور جار دل ساردی دهیگرتم و ده مگوت ثم کاره به يه کيکي کالي وه کو من ناکري و که سيکي زيره کو خاوهن نه زمونيتکي دريژی نيو وهرگيران و کولای نيو زمان و نه ده بياتي گهره که، به لام جبکه م که ناو ديار نه بئ ناچار خوّل ته يموم هه لده گري، ثم مه له لايه که تر نه مده توانی سهرومر بوی دانيشم و هه مو کاتيکي بو ته رخان بکه م، جار بوه چند روژ و هه فته و مانگ به جيم هيشته وه نه گه پايه وه سهری، جار بوه يه که دو لاپه رهم وهرگير او وه تا کاتيکي تر وازم ليته يناوه، به لام هه ر له خوليام بو ته وای بکه م چونکه زور به زه وریم ده زانی که خوینه ری کورد له م پهرتوکه به هره مهندي.

ثم نوسخه عه ره بيه ی من وهرگيرانه که م له سهر نه نجام ده دا نوره چاپی دهيم بو، تا نزیکه ی له نيوه زياترم له سهر ثم نوره چاپه وهرگير. پاشان که نوره چاپی (سيزده م) ی ياسایی ده رچو و خه تيکي جوان و نه خسه سازه کی ريکوپيک و هه له بزي ري تيدا کرابو و چند پيشه کيه کيشی بو خرابوه سهر گوروتينيکي تری پيدام و له و شوينه ی که گه يشتبومي له سهر نوره چاپی تازه دهستم پيکرده وه و چومه دوی، به لام به شيوازيکي جياواز، پيشتر نه و به شه ی که وهرمگير بو شيوازيکي ره هاتر بو، به جوړيک خوم له سنوری مه فهمه کان به نازاد ده زانی و گوزارشت و ته عبيره کانم به سه بکو وشه ی جوړاو جوړ و که م تا زوريک جيا له ته عبيره عه ره بيه کان ده رده بپی، به لام دواتر له کويه ندي چواره مه وه به ره و کوتايی شيوازه که م گوړی و ثم جاره ثم جوړه نازادی و ره هابونه م به خو روا نه ده دی و سه بکی نوسه ريشم تيکنه ده شکاند، بينيم ثم شيوازه يان چاکترو خو شتره و

ئاساتر دېتتە بەر ھزرى ۋەرگىپرانەكە ۋ خىراترىشە، ئىتر پىيدا رۆىشتەم تا بە فەزلى خوا ۋ سوپاس بۆ خوا تەواوم کرد.

دەتوانم بلىم لەم شەش مانگى دواييدا سى مانگ بەتەواوى بۆى لىپرام ۋ كارەكەم بە كۆتا گەياندا، بەلام ھەستەم دە کرد پەرتوكەكەم بە دو شىۋازى جىا ۋەرگىپراۋە ۋ ھى دۋەمىيان چاكتە ۋ خۆشتە ۋ ھاسانتەر، جا بۆئەۋەى سەرلەبەرى ۋەرگىپرانەكە بىكەمەۋە يەك شىۋاز بىپارم دا پاكنوسىكى لە بەرگ بۆ بەرگى بۆ بىكەم، چاپە تازەكەى ەدەرەبىيەكەم ھىناۋ لەگەل رەشۋوسەكەدا پىكەم دەگرتنەۋە ۋ پاكنوسەكەم دەنوسىدەۋە، بەلام متمانەيەكى پىترم دەكردەۋە سەر ەدەرەبىيەكەۋ سەرلەنۆى ۋەرمەدەگىپرايەۋەۋ رەشۋوسەكەشم لەبەرچاۋ بو ۋ ۋەك يارمەتيدەرىك تىم دەروانى رەنگە زۆر جىگەشم ھەرۋەكو خۆى نوسىيىتتەۋە چونكە پاكنوس خۆى ۋادەخۋازى كە ئەگەر شۆيىنىكت بەدل بى نەيگۆرى، بەلام دەتوانم بلىم ۋەرگىپرانىكى ترم ئەنجامداۋە. بەراستى ئىستاكە دواى ئەم پاكنوسە سەرتاسەرىيە دلەم ناۋى خۋاردۆتەۋە ۋ ھەست دەكەم ۋەرگىپرانەكەم بوەتە يەك شىۋاز ۋ يەك جۆرە ھەناسە ۋ ھەست دەكەم تۋانىومە ۋەرىگىپرم ۋ بىكەمە كوردى، بۆ بەرز ۋ نزمى ئاستى ۋەرگىپرانەكەشم پىم ۋايە دەبى برايانى ۋەرگىپ ھەلىنرخىنن ۋ چاكى ۋ خرابى لى رانۆينن.

باسى يەك جۆرە شىۋازم کرد، رەنگە لە شىۋازەكەدا ناۋەناۋە ھەست بە جىاۋازىيەكى كەم بىكرى ۋ شىۋازەكە لە ھەندى شۆين گەرم ۋ لە ھەندى شۆينىتر سارد بى، لە ھەندى شۆين خاۋ ۋ لە ھەندى شۆينىتر بە تىن ۋ تاۋ بى، لە ھەندى شۆين ھەناسە فرەۋان ۋ لە ھەندى شۆينىتر ھەناسە سوار بى، رەنگە كەم تا زۆرىك ئەك ھەر لەم ۋەرگىپرانەى من بەلكو لە گشت ۋەرگىپرانىكدا ھەست بە شتى ۋا بىكرى، ئەمەش ھەلبەت ھۆكارى زۆرى ھەيە ۋەكو: ھالەتى دەرونى ۋەرگىپ، كاتى ۋەرگىپران، شۆينى ۋەرگىپران، كارو ئىشى رۆژانە... ھۆكارىكىتر ھەيە رەنگە بە گرنگتر لە بەرچاۋ بگىرى، ئەۋىش بونى چەند ژىدەرىكە لەناۋ پەرتوكەكەدا، ھەر ژىدەرە ۋ جۆرە نەشمىكى نوسىنى تايبەت بە خۆى ھەيە، بۆ ۋىنە ئەۋ نەشم ۋ زمانەى ئىمام (طەبەرى) لە مېژەكەيدا روداۋىكى پى

ده گيڙپڙتھوه گھليڪ له زمان و شيوازه کهي (خاتو خاليدھ ٺھديب) جياوازه که باسي ميڙوي داروخاني عوسمانيه کان ده کات. نه شھه کهي (جود) ي ٿينگليزي که نوسهر خوي و هريگيڙپراوه گھليڪ جيايه له گھل ٺھم دوانه، پاشان نه شھي نوسهره که خوي ده گھل ٺھمويان فھرقي هھيه. وھريگيڙي زيړه ٺھهويه که بتوانئ مھله له نيو دھرياي هھمواندا بکات و بتوانئ له گھشتيان کارامه بي، هؤکارنيکي تر جوري ٺھو بابھتھيه که باسي ليوه ده کري، هھلبھت بابھتنيکي ٺھدھبي نه شھيکي ناسکتر وھرده گري وھ له بابھتنيکي زانستي.

لھم وھريگيڙانھدا گھليڪم هھول داوه واتاي هيچ وشھيه کم به سھردا رانھبوري و گھستي وھکو خوي وھريگيڙم، پيم وايه لھم لايه نھوه که مھترخه ميم نه کردوه و که موکوري تيڏا نيھ به لام که سيش فريشته ي بي هھله و هھوري بي پھله نيھ، لھ هھر شوئيڪ هھلخزايو نه مپيکاي بي به سوپاسه وه تيبيني و راستکردنه وه کان وھرده گرم و به ياريدھي خوا له چاپه کاني داهاتودا راستيان ده که مھوه.

سھيد ٺه بولھسھني نھدوي وادياره له کؤبه ندي پيئجھم به نديکي به ناونيشاني (زعامة العالم العربي) نوسيوه، دوي تيئفکرينيکي ورد و پرسوراي شاره زايان به باشم زاني له وھريگيڙپراوه کهي دابريم و تيي نه خھم - هھرچه نھدھ وھريشم گيڙپراوه و نزیکه کهي (۱۸) لاپھري عھره بي دھبي - چونکه سھيد ٺه بولھسھن لھم به نھدھدا له گھل گھلي عھره ب ده دوي و خيتاب و روي وته کاني به وان تايهت کردوه، هھلبھت هھمو گھليڪ تايه ته نديتي خوي هھيه و ٺه گھر نوسھريڪ بتوانئ به ٿيسلاميانھو بي زيده روييکردن لھم دھرگايه وه بچي ته ژوره وه به سھرکه وتنيڪ بوي تو مار ده کري، جا رھنگه خيتابي تايهت به گھليڪ بؤ گھليکي تر سودي هھبي، به لام گھلي دوھم قھت نايته جيھه به ست و هھست به خاوه ني تي ناکات و هھر به گويگريکي ميوان ده ميٿيٿه وه. له لايه کهي تر رھنگه کوردی دلبريندار و چه وساوھي دھست شوفيني زمه کاني دھورويھر نه توانن وته کاني سھيد ٺه بولھسھن به نيازپا کيه وه وھريگرن و توشي کاردانھوهي ناراست بين.

له کؤتاييدا دوي سوپاس و ستايشي نه پراوهم بؤ خوي پاکی پھروه دگارم که فرمويه تي ﴿ وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا ﴾ که ان شاء الله ٿيھش

دەخاتە بەر ئەم ئايەتە پىرۆزەو، زۆر سوپاسى كاك (ژیوانى گەللى) دەكەم كە
گەللى جار هانى داوم و هاندانەكانى بونەتە گوروتىن و دلم پىيان خۆشسبوه و
وايكردوه پتر سور بم لەسەر تەواوکردنى وەرگىرانه كە .

ئارامى گەللى

هەولتەر ۱۷/۹/۱۹۹۹

سەرچاوهکان

سەرچاوه عه ره بیه کان :

- ۱- أيام العرب.
- ۲- الاغانی، لابی الفرج الاسبهانی.
- ۳- البداية والنهاية، لأبي الفداء اسماعيل بن عمر بن كثير الدمشقي.
- ۴- بلوغ الأرب في معرفة أحوال العرب، لمحمد شكري الألويسي.
- ۵- بينة النبي ﷺ من القرآن، لمحمد عزت دروزة.
- ۶- تاريخ الرسل والملوك، لابن جرير الطبري.
- ۷- تعليقات الأمير شكيب أرسلان على حاضر العالم الإسلامي، تأليف لوشرب، تعريب عجاج نويهض.
- ۸- جامع البيان عن تأويل آي القرآن، لأبي جعفر محمد بن جرير الطبري.
- ۹- حجة الله البالغة، لأحمد بن عبدالرحيم المعروف ب(ولي الله الدهلوي).
- ۱۰- حضارة العرب، لغوستاف لوبون، تعريب عادل زعيتر.
- ۱۱- خطط الشام، لمحمد كرد علي.
- ۱۲- الخطط المقرزية، لأبي العباس أحمد بن علي المقريزي.
- ۱۳- زاد المعاد، لابن القيم الجوزية.
- ۱۴- ضحى الاسلام، لأحمد أمين.
- ۱۵- طبائع الاستبداد، لعبدالرحمن الكواكبي.
- ۱۶- طبقات الأمم، لصاعد الأندلسي.
- ۱۷- فتح العرب لمصر، ج.بتلر، تعريب محمد فريد أبو حديد.
- ۱۸- فلسفة التاريخ العثماني، لمحمد جميل بيهم.
- ۱۹- مستقبل الثقافة في مصر، لطفه حسين.
- ۲۰- الملل والنحل، لأبي الفضل الشهرستاني.

سہ ماہیہ کی کتابیں:

- ۱- The History of Decline and tall Roman Empire.
By Edward Gibbon.
- ۲- A short History of World. by H.G.wells.
- ۳- The making of Humanity. by Robert Briffault.
- ۴- The Discovery of India. by Jawahar Lal Nahru.
- ۵- Islam at the Cross Roads. by Mohammad Asad(Lepold Weiss).
- ۶- India Civilization and Islam by Jawhar Lal Nehru.
- ۷- Influence of Islam on Indian Culture. by Dr. Mehta.
- ۸- A Survery of Indian History. by K.M. Panikkar.
- ۹-Conflict of East and west in Turkey. by Khalida edib.
- ۱۰- History of the European Morals. by W.E.H Lecky
- ۱۱- History of the Conflict between Religion and Science. by Darader.
- ۱۲- Guide to Modern Wickedness. by Joad.
- ۱۳- Philosophy for our Times. by Joad.
- ۱۴- Man the unknown .by Alexis Carrel.
- ۱۵- Historians History of World.
- ۱۶- Encyclopaedia Britain.

۱۷- ایران فی عہد الساسانیین، لآرتھر کرستن سین، ترجمہ الدكتور محمد اقبال من الفرنسیة الی الاوردیة.

پيرست

- ۵ پيشه كى وەرگىز
- ۷ سەربردهى ئەم پەرتوكە
- ۱۹ پيشه كى چاپى هەشتەم
- ۲۱ پيشه كى چاپى چوارەم
- ۲۳ پيشه كىك بەپيتنوسى ئوستادى هېژا دكتور محمد يوسف موسا
- ۳۱ پيشه كىك بەپيتنوسى نوسەرى ئىسلامى ئوستاد سەيد قوتب
- ۳۹ ئەبۇلحەسەنى براىم
- ۵۱ پيشه كىك بەپيتنوسى ئوستاد عبدالرحمن جىنكە الميدانى

به داروخانی موسلمانان

جيهان چ زيانئىكى ليكهوت؟!؟ ۵۵

كۆپەندى يەكەم

- ۵۹ سەردهمى ئەفامىتى
- ۶۱ بەندى يەكەم : مەروفايەتى لە ئاۋزىنگى سەرەمەرگدا
- ۶۱ چاوخشاندىك بە ئاين و ئەتەۋە كاندا :
- ۶۲ دىنى مەسىحى لە سەدەى شەشەمى زائىنىدا :
- ۶۳ شەپە ئاينىيە كانى ئىۋەخۆى ولاتانى رۆم :
- ۶۵ ھەلۋە شانەۋەى كۆمەلەيەتى تەنگەبەربونى ئابورى :
- ۶۶ ميسىرى سەردهمى ولاتى رۆم لە روى ئاين و ئابورىيەۋە :
- ۶۹ حەبەشە :
- ۶۹ ئەتەۋە ئەۋرۋىيە كانى باكور و رۆژئاۋا :
- ۷۰ جۈلەكە :
- ۷۱ نىۋانى جۈلەكە و مەسىحىيە كان :
- ۷۳ ئىيران و بزاڧە و ئىرانكارە كانى :
- ۷۶ بە پىرۆز زانىنى كىسراكان :

- جياوازی نيوان تويژه كاني كۆمەل: ۷۷
- شكۆدار كوردنى نەتەمەوى فارس : ۷۸
- ئاگرپەرستى و كارىگەرەكەى لەسەر ژيان : ۷۹
- چىن: دىن و سىستەمەكەى: ۸۰
- بوژايەتى : پەرسەندىن و داروخانەكەى : ۸۱
- نەتەمە كاني ئاسىيائى ناوہ پراست: ۸۳
- ھىندستان: لە روى دىن و كۆمەلەيەتى و خوڤە و شتەوہ: ۸۳
- بتپەرستى سنوربەزىن : ۸۳
- زايەندى بەھاروژمى بىجەلو: ۸۵
- سىستەمى چىنەيەتى پىر ستم : ۸۶
- تازىيارە كاني چىنى بەرپەھىمەكان : ۸۷
- كلۆل و كەساسەكان: ۸۸
- ئافرەت لە كۆمەلگەى ھىندىدا : ۸۹
- عەرەب: تايەتمەندىتى و بەھرەكانيان: ۹۰
- بتپەرستىكەى نەفامىتى : ۹۱
- بتە كاني عەرەب لە سەردەمى نەفامىتىدا: ۹۲
- خوئاكاني عەرەب: ۹۳
- جولەكەو نەسرانىەكان لە ولاتانى عەرەبدا: ۹۴
- پە يام و برۋابون بە زندىونەوہ: ۹۴
- نەخۆشىيە خوڤە و شتى و كۆمەلەيەتەكان : ۹۵
- ئافرەت لە كۆمەلگەى نەفامىتىدا: ۹۸
- فېزو دەمەرى ھۆزبەرستى و خويناوى لەناو عەرەبدا: ۱۰۰
- تاوان و خراپەكارى بەژ و دەرياي لە داگرتبو: ۱۰۲
- چرىسكى نىتو شەوہ زەنگ : ۱۰۲

بەندى دووم : سىستەمى سىياسى و دارايى لە سەردەمى نەفامىتىدا ۱۰۷

- پاشايەتى رە ھا : ۱۰۷
- حوكمى رۆم لە ميسر و شامدا : ۱۰۹
- سىستەمى باج و خەراج لە ئىراندا: ۱۱۰
- گەنجىنە و پاشەكەوتى پاشايان: ۱۱۱
- لىكدا برانى لە رادە بە دەرى نيوان چىنە كاني كۆمەلگە: ۱۱۱
- جوتيارانى ئىيران: ۱۱۲

- ۱۱۳ سستم و چه وساندننوه:
 ۱۱۳ ژباری پوچهل و ژباری خوشگوزهرانی:
 ۱۱۷ زیده باجی له راددهبهده ر:
 ۱۱۸ بهدبختی خه لکی:
 ۱۱۹ له نیوان دهوله مهنديه کی یاخی نامیز و هه ژاریه کی له بیربه ره وه دا:
 ۱۱۹ وینا کردنی نه فامیتی:

کۆپه ندی دوهم

۱۲۱ له نه فامیتیه وه به ره و نیسلام

- ۱۲۲ به ندی یه کهم : ریوشوینی پیغه مبهران له گورین و چاکسازیدا
 ۱۲۳ نهو جیهانهی که محمد ﷺ به ره نگاری بوه وه:
 ۱۲۵ لایه نه کانی ژباری پرپه دی:
 ۱۲۷ پیغه مبهر پیاویکی هه ریچمپرست و ریبه ریکی نیشتمانپه رست نه بو:
 ۱۲۸ نه هاتوه ناهق به ناهق بسپرتته وه:
 ۱۲۹ کلبل و کلومی سروشتی مرزقایه تی:

۱۳۱ به ندی دوهم : گه شتی موسلمان له نه فامیتیه وه به ره و نیسلام

- ۱۳۱ به رگری له خۆ کردنی نه فامیتی:
 ۱۳۲ له پینا و دینی نویدا:
 ۱۳۴ پهروه ردهی دینی:
 ۱۳۵ له شاره کهی پیغه مبهردا ﷺ:
 ۱۳۵ کردنه وهی گرتی هه ره گه وه:
 ۱۳۷ سه مه ره ترین وه چه رخان له میژوی جیهاندا:
 ۱۳۸ کاریگه ری پروای راسته قینه له سه ره خوره وشت و تاره زودا:
 ۱۴۰ نقورچهی ویژدان:
 ۱۴۲ چۆکدانه دان بو ته ماحی دونیا و تاره زو:
 ۱۴۲ گه رده نکه شی و دهرون به رزی:
 ۱۴۳ به سوک سهیر کردنی نارایش و رواله تی فشۆل:
 ۱۴۴ نازابه تی بیوتنه و بیباکی له ژین:
 ۱۴۶ له خۆ په رستیه وه به ره و خوا په رستی:
 ۱۴۸ ریسه ره رون و نه گۆزه کانی بانگه وازی پیغه مبهران له باره ی خواوه:

- ۱۵۱..... بەندى سىيەم : كۆمەلگەى ئىسلامى
- ۱۵۱ چەپكىتك گول:
- ۱۵۲ ئەو كەسەى بانگەواز بۆ دەمارگىرى بكات لە ئىمە نىه:
- ۱۵۳ ھەموتان شوان و بەرپرسن:
- ۱۵۴ گوتىرايەلى لە سەرىپىچىدا نىه:
- ۱۵۴ پىئەمبەر ﷺ شوتىنى روح و دەرونى كۆمەلگەى گرتەوھ:
- ۱۵۶ خۆشويستى و بالاگەردبونی بىتۆننە:
- ۱۵۹ ملكەچبونی ناوازه:

- بەندى چوارەم : چۆن پىئەمبەر ﷺ كەرسىتەى خاوى نەفامىتى كرده بەرھەمى ناوازهى
- ۱۶۲ مرۇقاىەتى؟
- ۱۶۶ كۆمەلە مرۇقىكى ھاوسەنگ:

كۆبەندى سىيەم

- ۱۶۹..... سەردەمى ئىسلامى

- ۱۷۱..... بەندى يەكەم : رۇژگارى سەركردايەتى ئىسلامى
- ۱۷۱ پىئەشەوا مۇسلمانەكان و تايىبەتەندىە كانىان:
- ۱۷۸ رۇژگارى خەلافەتى راشىد ژىارىتىكى چاكى نواند:
- ۱۷۹ كارىگەرى پىئەشەوايەتى ئىسلامى لەسەر ژىانى گشتىدا :
- ۱۸۴ ژىارى ئىسلامى و كارىگەرىكەى لەسەر رورەوتى مرۇقاىەتتىدا:

- ۱۹۲..... بەندى دوھم : دابروخان لە ژىانى ئىسلامىدا
- ۱۹۳ سنورى جىاكەرەوھى نىئوان دو سەردەم:
- ۱۹۳ ناوردانەوھەك لە ھۆبەكانى راپەرىنى ئىسلامى :
- ۱۹۵ مەرجەكانى راپەرايەتى ئىسلامى:
- ۱۹۵ جىھاد:
- ۱۹۷ نىجىتېھاد :
- ۱۹۸ گواززانەوھى پىئەشەوايەتى لە كۆمەلئىكەوھ بۆ كۆمەلئىكى تر:
- ۱۹۸ لاپتېونەكانى ژىانى ئىسلامى:
- ۱۹۸ دابراىنى دىن لە رامىيارى:

- ۱۹۹ مه‌يلی نه‌فامیته‌ی له‌ کاربه‌ده‌ستاندا :
 ۲۰۰ نو‌ینه‌رایه‌تیکردنی نیسلام به‌ شیوه‌یه‌کی نه‌شیاو :
 ۲۰۱ گرنگی نه‌دان به‌ زانسته‌ کرده‌یه‌ به‌سوده‌کان:
 ۲۰۳ بیدعه‌کاری و گومراکاری:
 ۲۰۴ سام و هه‌یه‌ته‌ی دین :
 ۲۰۵ خۆشبه‌ختبونی جیهانی نیسلامی له‌ سه‌ده‌ی شه‌شه‌می کۆچیدا :
 ۲۱۰ بئ‌ سه‌رکردایه‌ته‌ی جیهانی نیسلامی له‌ دوای سه‌لا‌حه‌ددیندا :
 ۲۱۱ به‌ره‌می سه‌ده‌ هه‌له‌وه‌شاوه‌کان:
 ۲۱۱ دارمانی کۆشکی هه‌یزی نیسلامی :

- به‌ندی سییه‌م : روژگاری سه‌رکردایه‌ته‌ی عوسمانی**
 ۲۱۲
 ۲۱۳ عوسمانیه‌کان له‌ سه‌ر شانۆی میژودا :
 ۲۱۴ پێشکه‌وتویی موحه‌مه‌دی فاتیح له‌ هونه‌ری شه‌ردا :
 ۲۱۶ تازیاریه‌کانی گه‌لی تورک :
 ۲۲۰ داروخانی تورک له‌ خوڤه‌وشت و متبونیان له‌ زانست و له‌ پێشه‌سازی جه‌نگیدا :
 ۲۲۱ متبونی زانستی له‌ تورکیا :
 ۲۲۴ داروخانی هزری و زانستی گشتی :
 ۲۲۵ هاوچه‌رخانی عوسمانیه‌کان له‌ روژه‌لا‌تدا :
 ۲۲۶ راه‌پێنی نه‌وروپای نه‌فامیته‌ی و ره‌وتی بیوچانی به‌ره‌و زانسته‌ سروشتیه‌کان و پێشه‌سازی :
 ۲۲۷ پاشکه‌وتنی موسلمانان له‌ بواره‌کانی ژياندا :
 ۲۲۸ پاشکه‌وتویی موسلمانان له‌ پێشه‌سازی جه‌نگیدا :
 ۲۲۹ نه‌و بو‌شاییه‌ی نیمپراتۆریه‌ته‌ی عوسمانی به‌جێ هه‌شت :

کۆبه‌ندی چواره‌م

- ۲۳۱ سه‌رده‌می نه‌وروپایی

- به‌ندی یه‌که‌م : نه‌وروپای ماده‌ په‌رست**
 ۲۳۲
 ۲۳۳ سه‌روشت و میژوی ژیا‌ری روژناوا :
 ۲۳۴ تاییه‌ته‌ندیه‌کانی ژیا‌ری نیغریقی :
 ۲۴۰ تاییه‌ته‌ندیه‌کانی ژیا‌ری رۆمانی :
 ۲۴۴ داروخانی خوڤه‌وشتی له‌ کۆماری رۆمیدا :
 ۲۴۵ به‌ نه‌سرانی‌بونی رۆمه‌کان :

- ۲۴۶ دۆراندەكى نەسرانیەت لە کاتى دەولەتداریدا:
- ۲۴۷ رەبەنایەتى لە رادەبەدەر:
- ۲۴۸ سەبیر و سەمەرەى رەبەنان:
- ۲۴۹ کاریگەرى رەبەنایەتى لەسەر خورەوشتى ئەوروپاییەکان:
- ۲۵۰ دەستەپاچەى رەبەنایەتى لە ناست راستەپێکردنى ماددەپەرستىتى بێلغاودا:
- ۲۵۲ لە نىوان رەبەنایەتى سەرکیش و ماددەپەرستىتى چەموشدا:
- ۲۵۳ ناپەسندکاری لە مەلەبەندە ئاینیەکاندا:
- ۲۵۴ بەربەرەکانى نىوان پاپا و ئىمپراتۆران:
- ۲۵۵ بەدبەختبونی ئەوروپا بە دەستی پیاوانى دینیەو:
- ۲۵۵ تاوانى پیاوانى دین لەمەر پەرتوکە دینیەکاندا:
- ۲۵۶ چەوسانەوى زانست بە دەستی کەنیسەو:
- ۲۵۷ شۆرشی تازەخوازان:
- ۲۵۸ پەلەو کەمەترخەمى شۆرشگێران:
- ۲۵۹ ئاراستەبونی ئەوروپا بەرەو ماددەپەرستىتى:
- ۲۶۰ ریسوابونی ماددەپەرستی لە دوایین رۆژگاردا:
- ۲۶۱ سەرباز و بانگخوازانى ماددەپەرستی:
- ۲۶۲ وینەیهكى دەقاودەقى ژيانى یۆنان:
- ۲۶۳ ئاینى ئەوروپای ئەمرۆ، ماددەپەرستىیە ئەک نەسرانى:
- ۲۶۸ دیمەنە سروشتیەکانى ماددەپەرستی لە ئەوروپادا:
- ۲۷۳ مەبەستە ماددیەکانى بزافە روحيە زانستىەکان:
- ۲۷۴ تەسەووفى ماددەپەرستانەى رۆژئاوایى و یەكیىتى بونی ئابورى:
- ۲۷۶ تیۆرى داروین و کاریگەریەكەى لەسەر هەزر و ژیاردا:
- ۲۷۸ بە پیرهوچونى جەماوەر بەرەو تیۆرى پەرەسەندن:
- ۲۷۹ هەندئى لە تاوانەکانى ماددەپەرستی:
- بەئندى دووم : ئەتەووەپەرستی و نیشتمانپەرستی لە ئەوروپادا**
- ۲۸۳ تیکشکانى کەنیسەى لاتینی ھۆى ھێزى دەمارگێرى و نەتەووەپەرستی و
- ۲۸۵ سەبیر و سەمەرەکانى فیز و دەمارى نەتەووەپەرستی لە ئەوروپادا
- ۲۸۶ پەتای نەتەووەپەرستی لە ولاتە ئىسلامیەکاندا:
- ۲۹۰ ھەزرى نەتەووەپەرستی لە ناو عەرەبدا:
- ۲۹۵ ئاینى نەتەووەپەرستی ئەوروپا و ئەستونەکانى:
- ۲۹۷ رینگەچارەى ئىسلامى بۆ تەنگرەى شەرەو موناڤەسەى نىوان گەلان:

- ۳۰۱ پروپاگاندەى نەتەو پەرىستەكان و زەرەر و زىيانىان بۆ گەلانى بچوك :
 ۳۰۲ تەماحى و لاتە گەورەكان :
 ۳۰۳ مونافسەى گەلان لەسەر بازارپ و موستەعمەران :
 ۳۰۶ جياوازى نىوان حوكمى باجەستين و حوكمى رېنوينى بەخش :

- بەندى سېيەم : ئەوروپا ئە خۆكوشتن داىە**
 ۳۰۹ سەردەمى دۆزىنەو و داھىتان :
 ۳۰۹ مەبەست لە پىشەسازى و داھىتان و ھەلوئىستى ئىسلام :
 ۳۱۳ بەدبەختىەكە لە خۇزانە :
 ۳۱۴ تىكەلكردى نامرازو مەبەست :
 ۳۱۵ نا بەرانبەرى ھىز و خورەوشت لە ئەورۇپادا :
 ۳۱۶ ھىزى خواوهندانە و ناوەزى مندالانە :
 ۳۱۸ شتى وا فېر دەبن كە زەرەريان پى بەخشى نەك قازانج :
 ۳۲۲ ئەورۇپا لە خۆكوشتن داىە :
 ۳۲۲ بۆمباى ئەتۆمى و مەرگەساتەكانى :
 ۳۲۵ زېكەتال ھەر تالى دەدات :

بەندى چوارەم : كارەساتە مەعنەو يەكانى مروفايەتى ئە رۇزگارى ئىستىعمارى

- ئەورۇپا پايىدا**
 ۳۲۹ پوكانەو ھى ھەستى ئايىنى :
 ۳۳۰ بىرىنى مردو بى ئىشە :
 ۳۳۱ نەمانى سۆزى ئايىنى :
 ۳۳۶ ماددىەتى سنور بەزىن و گەدەى فشۆل :
 ۳۴۵ داتەپىنى خورەوشت و شپرزەبونى كۆمەلگە :
 ۳۵۰

كۆپەندى پىنچەم

- ۳۶۵ **سەرگردايەتى ئىسلام بۇ جيهان**

- بەندى يەكەم : راپەرىنى جيهانى ئىسلامى**
 ۳۶۷ ناراستەبونى سەرتاپاي جيهان بەرەو نەفامىتى :
 ۳۶۷ دەستداگرتتى فەلسەفەى ئەورۇپايى بەسەر جيهاندا :
 ۳۶۸ گەل و ولاتانى ناسيا :
 ۳۶۹

- ۳۷۲ تاكە چاره سەرى قەيرانى جيهانى:
- ۳۷۳ جيهانى نىسلامى و شوئىنپى ھەلگرتنى ئەوروپا: موسلمانان لە گەل كە مو كورپى و ئەخۆشپە كانىشدا ھەر ئەوان ھىوا و ھومىدى مرۆفائەتى و نەتەوھى دوارۆژن:
- ۳۷۴ پەيامى جيهانى نىسلامى:
- ۳۷۸ خۆسازدانى روحى:
- ۳۸۱ خۆسازدانى پيشە سازى و جەنگى:
- ۳۸۴ ھەرگرتنى رابەرايەتى لە بوارە كانى زانست و لىكۆلئىنەوھدا:
- ۳۸۶ رىكخستنى نوپى زانستى:
- ۳۸۸ رۆلى سەر كرايەتى نوپى:
- ۳۹۱ دوا و تەھى ھەرگىر:
- ۳۹۳ سەرچاوە كان:
- ۳۹۷ پىرست:
- ۳۹۹

وهرگير له چهند ديريگدا:

- له سالی ۱۹۷۳ له شاری ههولیر، له خیزانیکسی خویندهوارو دیندارو رۆشنبیر له دایک بوه .
- قۆناغهکانی خویندنی سه‌ره‌تایی و ناوه‌ندی و نامادهیی له شاری ههولیر ته‌واو کردوه .
- پاشان له کۆلیژی نه‌نازه - به‌شی میکانیک وهرگیراوه و له سالی ۱۹۹۶ پروانامه‌ی به‌کالتۆریۆسی وهده‌ست هیناوه .
- له ۱۹۹۷/۸/۲ بو‌ته کارمەند له رادیۆی ده‌نگی نیس‌لام - ههولیر و کۆمه‌ڵتیک به‌رنامه‌ی پیشکەش کردوه .
- جگه له‌م په‌رتوکه چهند په‌رتوکیکی‌تری وهرگیراوه:
- ۱- بیروباوه‌ریون به‌ خودا، د . عمر سلیمان الاشقر
- ۲- په‌یام و په‌یامبه‌ران، د . عمر سلیمان الاشقر .
- ۳- قیامه‌تی گه‌وره، د . عمر سلیمان الاشقر .
- ۴- قه‌زاوقه‌ده‌ر، د . عمر سلیمان الاشقر .
- ۵- به‌سه‌ره‌اتی پیغه‌مبه‌ران بۆ مندال و لاوان، الندوی
- ۶- له‌دیداری محمه‌ددا، عائض القرنی
- ۷- تا نه‌بیته بارگرانی ، عوض محمد القرنی
- ۸- هیمن فیژی نویژ ده‌بج ، نووسین

سوپاس و پېژانين

زۆر سوپاسى كاك (نەوا محمد سعید) دەكەم
كە بە ۋەرگىپرانەكەم داچۈتەۋە، ھەلبەت
پىداچونەۋەش دۇنيايىيەكى گەۋرە دەخاتە
دلى ۋەرگىپرەۋە..

خوا پاداشتى بداتەۋە